వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

నాట్యశాస్త్రమ్

భరతమునిప్రణీతం నాట్యశాస్త్రమ్

శ్రీరస్తు

భరతమునిప్రణీతం నాట్యశాస్త్రమ్

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

ప్రణమ్య శిరసా దేవౌ పితామహమహేశ్వరౌ ।
నాట్యశాస్త్రం ప్రవక్ష్యామి బ్రహ్మణా యదుదాహృతమ్ ।।౧.౧ ।।
సమాప్తజప్యం వ్రతినం స్వసుతైః పరివారితమ్ ।
అనధ్యాయే కదాచిత్తు భరతం నాట్యకోవిదమ్ ।।౧.౨ ।।
మునయః పర్యుపాస్యైనమాత్రేయప్రముఖాః పురా ।
పప్రచ్ఛుస్తే మహాత్మానో నియతేన్ద్రియబుద్ధయః ।।౧.౩ ।।
యోఽయం భగవతా సమ్యగ్గ్రథితో వేదసమ్మితః ।
నాట్యవేదం కథం బ్రహ్మన్నుత్పన్నః కస్య వా కృతే ।।౧.౪ ।।
కత్యఙ్గః కింప్రమాణశ్చ ప్రయోగశ్చాస్య కీదృశః ।
సర్వమేతద్యథాతత్త్వం భగవన్వక్తుమర్హసి ।।౧.౫ ।।
తేషాం తు వచనం శ్రుత్వా మునీనాం భరతో మునిః ।
ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం నాట్యవేదకథాం ప్రతి ।।౧.౬ ।।
భవద్భిః శుచిభిర్భూత్వా తథాఽవహితమానసైః ।
శ్రూయతాం నాట్యవేదస్య సమ్భవో బ్రహ్మనిర్మితః ।।౧.౭ ।।
పూర్వం కృతయుగే విప్రా వృత్తే స్వాయంభువేఽన్తరే ।
త్రేతాయుగేఽథ సమ్ప్రాప్తే మనోర్వైవస్వతస్య తు ।।౧.౮ ।।
గ్రామ్యధర్మప్రవృత్తే తు కామలోభవశం గతే ।
ఈర్ష్యాక్రోధాదిసంమూఢే లోకే సుఖితదుఃఖితే ।।౧.౯ ।।
దేవదానవగన్ధర్వయక్షరక్షోమహోరగైః ।
జమ్బుద్వీపే సమాక్రాన్తే లోకపాలప్రతిష్ఠితే ।।౧.౧౦ ।।
మహేన్ద్రప్రముఖైర్దేవైరుక్తః కిల పితామహః ।
క్రీడనీయకమిచ్ఛామో దృశ్యం శ్రవ్యం చ యద్భవేత్ ।।౧.౧౧ ।।
న వేదవ్యవహారోఽయం సంశ్రావ్యః శూద్రజాతిషు ।
తస్మాత్సృజాపరం వేదం పఞ్చమం సార్వవర్ణికమ్ ।।౧.౧౨ ।।

ఏవమస్త్వితి తానుక్త్వా దేవరాజం విసృజ్య చ ।
సస్మార చతురో వేదాన్యోగమాస్థాయ తత్త్వవిత్ ।।౧.౧౩ ।।
నేమే వేదా యతః శ్రావ్యాః స్త్రీశూద్రాద్యాసు జాతిషు ।
వేదమన్యత్తతః స్రక్ష్యే సర్వశ్రావ్యం తు పఞ్చమమ్ ।।౧.౧౩* ।।
ధర్మ్యమర్థ్యం యశస్యం చ సోపదేశ్యం ససఙ్గ్రహమ్ ।
భవిష్యతశ్చ లోకస్య సర్వకర్మానుదర్శకమ్ ।।౧.౧౪ ।।
సర్వశాస్త్రార్థసమ్పన్నం సర్వశిల్పప్రవర్తకమ్ ।
నాట్యాఖ్యం పఞ్చమం వేదం సేతిహాసం కరోమ్యహమ్ ।।౧.౧౫ ।।
ఏవం సఙ్కల్ప్య భగవాన్సర్వవేదాననుస్మరన్ ।
నాట్యవేదం తతశ్చక్రే చతుర్వేదాఙ్గసమ్భవమ్ ।।౧.౧౬ ।।
జగ్రాహ పాఠ్యమృగ్వేదాత్సామభ్యో గీతమేవ చ ।
యజుర్వేదాదభినయాన్రసానాథర్వణాదపి ।।౧.౧౭ ।।
వేదోపవేదైః సమ్బద్ధో నాట్యవేదో మహాత్మనా ।
ఏవం భగవతా సృష్టో బ్రహ్మణా సర్వవేదినా ।।౧.౧౮ ।।
ఉత్పాద్య నాట్యవేదం తు బ్రహ్మోవాచ సురేశ్వరమ్ ।
ఇతిహాసో మయా సృష్టః స సురేషు నియుజ్యతామ్ ।।౧.౧౯ ।।
కుశలా యే విదగ్ధాశ్చ ప్రగల్భాశ్చ జితశ్రమాః ।
తేష్వయం నాట్యసంజ్ఞో హి వేదః సంక్రామ్యతాం త్వయా ।।౧.౨౦ ।।
తచ్ఛ్రుత్వా వచనం శక్రో బ్రహ్మణా యదుదాహృతమ్ ।
ప్రాఞ్జలిః ప్రణతో భూత్వా ప్రత్యువాచ పితామహమ్ ।।౧.౨౧ ।।
గ్రహణే ధారణే జ్ఞానే ప్రయోగే చాస్య సత్తమ ।
అశక్తా భగవన్దేవా అయోగ్యా నాట్యకర్మణి ।।౧.౨౨ ।।
య ఇమే వేదగుహ్యజ్ఞా ఋషయః సంశితవ్రతాః ।
ఏతేఽస్య గ్రహణే శక్తాః ప్రయోగే ధారణే తథా ।।౧.౨౩ ।।

శ్రుత్వా తు శక్రవచనం మామాహామ్బుజసమ్భవః ।

త్వం పుత్రశతసంయుక్తః ప్రయోక్తాఽస్య భవానఘ ।।౧.౨౪ ।।

ఆజ్ఞాపితో విదిత్వాఽహం నాట్యవేదం పితామహాత్ ।

పుత్రానధ్యాపయామాస ప్రయోగం చాపి తత్త్వతః ।।౧.౨౫ ।।

శాణ్డిల్యం చైవ వాత్స్యం చ కోహలం దత్తిలం తథా ।

జటిలమ్బష్టకౌ చైవ తణ్డుమగ్నిశిఖం తథా ।।౧.౨౬ ।।

సైన్ధవం సపులోమానం శాడ్వలిం విపులం తథా ।

కపిఞ్జలిం వాదిరం చ యమధూమ్రాయణౌ తథా ।।౧.౨౭ ।।

జమ్బుధ్వజం కాకజఙ్ఘం స్వర్ణకం తాపసం తథా ।

కైదారిం శాలికర్ణం చ దీర్ఘగాత్రం చ శాలికమ్ ।।౧.౨౮ ।।

కౌత్సం తాణ్డాయనిం చైవ పిఙ్గలం చిత్రకం తథా ।

బన్ధులం భల్లకం చైవ ముష్ఠికం సైన్ధవాయనమ్ ।।౧.౨౯ ।।

తైతిలం భార్గవం చైవ శుచిం బహులమేవ చ ।

అబుధం బుధసేనం చ పాణ్డుకర్ణం సుకేరలమ్ ।।౧.౩౦ ।।

ఋజుకం మణ్డకం చైవ శమ్బరం వఞ్జులం తథా ।

మాగధం సరలం చైవ కర్తారం చోగ్రమేవ చ ।।౧.౩౧ ।।

తుషారం పార్షదం చైవ గౌతమం బాదరాయణమ్ ।

విశాలం శబలం చైవ సునామం మేషమేవ చ ।।౧.౩౨ ।।

కాలియం భ్రమరం చైవ తథా పీఠముఖం మునిమ్ ।

నఖకుట్టాశ్మకుట్టౌ చ షట్పదం సోత్తమం తథా ।।౧.౩౩ ।।

పాదుకోపానహౌ చైవ శ్రుతిం చాపస్వరం తథా ।

అగ్నికుణ్డాజ్యకుణ్డౌ చ వితణ్డ్య తాణ్డ్యమేవ చ ।।౧.౩౪ ।।

కర్తరాక్షం హిరణ్యాక్షం కుశలం దుస్సహం తథా ।

లాజం భయానకం చైవ బీభత్సం సవిచక్షణమ్ ।।౧.౩౫ ।।

పుణ్డ్రాక్షం పుణ్డ్రనాసం చాప్యసితం సితమేవ చ ।
విద్యుజ్జిహ్వం మహాజిహ్వం శాలఙ్కాయనమేవ చ ।।౧.౩౬ ।।
శ్యామాయనం మాఠరం చ లోహితాఙ్గం తథైవ చ ।
సంవర్తకం పఞ్చశిఖం త్రిశిఖం శిఖమేవ చ ।।౧.౩౭ ।।
శఙ్ఖవర్ణముఖం శణ్డం శఙ్కుకర్ణమథాపి చ ।
శక్రనేమిం గభస్తిం చాప్యంశుమాలిం శఠం తథా ।।౧.౩౮ ।।
విద్యుతం శాతజఙ్ఘం చ రౌద్రం వీరమథాపి చ ।
పితామహాజ్ఞయాఽస్మాభిర్లోకస్య చ గుణేప్సయా ।।౧.౩౯ ।।
ప్రయోజితం పుత్రశతం యథాభూమివిభాగశః ।
యో యస్మిన్కర్మణి యథా యోగ్యస్తస్మిన్స యోజితః ।।౧.౪౦ ।।
భారతీం సాత్వతీం చైవ వృఈత్తిమారభటీం తథా ।
సమాశ్రితః ప్రయోగస్తు ప్రయుక్తో వై మయా ద్విజాః ।।౧.౪౧ ।।
పరిగృహ్య ప్రణమ్యాథ బ్రహ్మ విజ్ఞాపితో మయా ।
అథాహ మాం సురగురుః కైశికీమపి యోజయ ।।౧.౪౨ ।।
యచ్చ తస్యాః క్షమం ద్రవ్యం తద్బ్రూహి ద్విజసత్తమ ।
ఏవం తేనాస్మ్యభిహితః ప్రత్యుక్తశ్చ మయా ప్రభుః ।।౧.౪౩ ।।
దీయతాం భగవన్ద్రవ్యం కైశిక్యాః సమ్ప్రయోజకమ్ ।
నృత్తాఙ్గహారసమ్పన్నా రసభావక్రియాత్మికా ।।౧.౪౪ ।।
దృష్టా మయా భగవతో నీలకణ్ఠస్య నృత్యతః ।
కైశికీ శ్లక్ష్ణనైపథ్యా శృఙ్గారరససమ్భవా ।।౧.౪౫ ।।
అశక్యా పురుషైః సా తు ప్రయోక్తుం స్త్రీజనాదృతే ।
తతోఽసృజన్మహాతేజా మనసాఽప్సరసో విభుః ।।౧.౪౬ ।।
నాట్యాలఙ్కారచతురాః ప్రాదాన్మహ్యం ప్రయోగతః ।
మఞ్జుకేశీం సుకేశీం చ మిశ్రకేశీం సులోచనామ్ ।।౧.౪౭ ।।

సౌదామినీం దేవదత్తాం దేవసేనాం మనోరమామ్ ।
సుదతీం సున్దరీం చైవ విదగ్ధాం విపులాం తథా ।।౧.౪౮ ।।
సుమాలాం సన్తతిం చైవ సునన్దాం సుముఖీం తథా ।
మాగధీమర్జునీం చైవ సరలాం కేరలాం ధృతిమ్ ।।౧.౪౯ ।।
నన్దాం సపుష్కలాం చైవ కలమాం చైవ మే దదౌ ।
స్వాతిర్భాణ్డనియుక్తస్తు సహ శిష్యైః స్వయమ్భువా ।।౧.౫౦ ।।
నారదాద్యాశ్చ గన్ధర్వా గానయోగే నియోజితాః ।
ఏవం నాట్యమిదం సమ్యగ్బుద్ధ్వా సర్వైః సుతైః సహ ।।౧.౫౧ ।।
స్వాతినారదసంయుక్తో వేదవేదాఙ్గకారణమ్ ।
ఉపస్థితోఽహం బ్రహ్మాణం ప్రయోగార్థం కృతాఞ్జలిః ।।౧.౫౨ ।।
నాట్యస్య గ్రహణం ప్రాప్తం బ్రూహి కిం కరవాణ్యహమ్ ।
ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా ప్రత్యువాచ పితామహః ।।౧.౫౩ ।।
మహానయం ప్రయోగస్య సమయః ప్రత్యుపస్థితః ।
అయం ధ్వజమహః శ్రీమాన్మహేన్ద్రస్య ప్రవర్తతే ।।౧.౫౪ ।।
అత్రేదానీమయం వేదో నాట్యసంజ్ఞః ప్రయుజ్యతామ్ ।
తతస్తస్మిన్ధ్వజమహే నిహతాసురదానవే ।।౧.౫౫ ।।
ప్రహృష్టామరసంకీర్ణే మహేన్ద్రవిజయోత్సవే ।
పూర్వం కృతా మయా నాన్దీ హ్యాశీర్వచసంయుతా ।।౧.౫౬ ।।
అష్టాఙ్గపదసంయుక్తా విచిత్రా వేదనిర్మితా ।
తదన్తేఽనుకృతిర్బద్ధా యథా దైత్యాః సురైర్జితాః ।।౧.౫౭ ।।
సమ్ఫేటవిద్రవకృతా చ్ఛేద్యభేద్యాహవాత్మికా ।
తతో బ్రహ్మాదయో దేవాః ప్రయోగపరితోషితాః ।।౧.౫౮ ।।
ప్రదదుర్మత్సుతేభ్యస్తు సర్వోపకరణాని వై ।
ప్రీతస్తు ప్రథమం శక్రో దత్తవాన్స్వం ధ్వజం శుభమ్ ।।౧.౫౯ ।।

బ్రహ్మా కుటిలకం చైవ భృఙ్గారం వరుణః శుభమ్ ।
సూర్యశ్చత్రం శివస్సిద్ధిం వాయుర్వ్యజనమేవ చ ।।౧.౬౦ ।।
విష్ణుః సింహాసనం చైవ కుబేరో ముకుటం తథా ।
శ్రావ్యత్వం ప్రేక్షణీయస్య దదౌ దేవీ సరస్వతీ ।।౧.౬౧ ।।
శేషా యే దేవగన్ధర్వా యక్షరాక్షసపన్నగాః ।
తస్మిన్సదస్యభిప్రేతాన్నానాజాతిగుణాశ్రయాన్ ।।౧.౬౨ ।।
అంశాంశైర్భాషితం భావాన్రసాన్రూపం బలం తథా ।
దత్తవన్తః ప్రహృష్టాస్తే మత్సుతేభ్యో దివౌకసః ।।౧.౬౩ ।।
ఏవం ప్రయోగే ప్రారబ్ధే దైత్యదానవనాశనే ।
అభవన్క్షుభితాః సర్వే దైత్యా యే తత్ర సఙ్గతాః ।।౧.౬౪ ।।
విరూపాక్ష పురోగాంశ్చ విఘ్నాన్రోప్తాన్సహ్య తేఽబ్రువన్ ।
న క్షమిష్యామహే నాట్యమేతదాగమ్యతామితి ।।౧.౬౫ ।।
తత స్తైరసురైః సార్ధం విఘ్నా మాయాముపాశ్రితాః ।
వాచశ్చేష్టాం స్మృతిం చైవ స్తమ్భయన్తి స్మ నృత్యతామ్ ।।౧.౬౬ ।।
తథా విధ్వంసనం దృష్ట్వా సూత్రధారస్య దేవరాట్ ।
కస్మాత్ప్రయోగవైషమ్యమిత్యుక్త్వా ధ్యానమావిశత్ ।।౧.౬౭ ।।
అథాపశ్యత్సదో విఘ్నైః సమన్తాద్పరివారితమ్ ।
సహేతరైః సూత్రధారం నష్టసంజ్ఞం జడీకృతమ్ ।।౧.౬౮ ।।
ఉత్థాయ త్వరితం శక్రం గృహీత్వా ధ్వజముత్తమమ్ ।
సర్వరత్నోజ్జ్వలతనుః కిఞ్చిదుద్వృత లోచనః ।।౧.౬౯ ।।
రఙ్గపీఠగతాన్విఘ్నానసురాంశ్చైవ దేవరాట్ ।
జర్జరీకృతదేహాంస్తానకరోజ్జర్జరేణ సః ।।౧.౭౦ ।।
నిహతేషు చ సర్వేషుఅ విఘ్నేషు సహ దానవైః ।
సంప్రహృష్య తతో వాక్యమాహుః సర్వే దివౌకసః ।।౧.౭౧ ।।

అహో ప్రహరణం దివ్యమిదమాసాదితం త్వయా ।
జర్జరీకృతసర్వాఙ్గా యేనైతే దానవాః కృతాః ।।౧.౭౨ ।।
యస్మాదనేన తే విఘ్నాః సాసురా జర్జరీకృతాః ।
తస్మాజ్జర్జర ఏవేతి నామతోఽయం భవిష్యతి ।।౧.౭౩ ।।
శేషా యే చైవ హింసార్థముపయాస్యన్తి హింసకాః ।
దృష్ట్వైవ జర్జరం తేఽపి గమిష్యన్త్యేవమేవ తు ।।౧.౭౪ ।।
ఏవమేవాస్త్వితి తతః శక్రః ప్రోవాచ తాన్సురాన్ ।
రక్షాభూతశ్చ సర్వేషాం భవిష్యత్యేష జర్జరః ।।౧.౭౫ ।।
ప్రయోగే ప్రస్తుతే హ్యేవం స్ఫీతే శక్రమహే పునః ।
త్రాసం సఞ్జనయన్తి స్మ విఘ్నాః శేషాస్తు నృత్యతామ్ ।।౧.౭౬ ।।
దృష్ట్వా తేషాం వ్యవసితం దైత్యానాం విప్రకారజమ్ ।
ఉపస్థితోఽహం బ్రహ్మాణం సుతైః సర్వైః సమన్వితః ।।౧.౭౭ ।।
నిశ్చితా భగవన్విఘ్నా నాట్యస్యాస్య వినాశనే ।
అస్య రక్షావిధిం సమ్యగాజ్ఞాపయ సురేశ్వర ।।౧.౭౮ ।।
తతశ్చ విశ్వకర్మాణం బ్రహ్మోవాచ ప్రయత్నతః ।
కురు లక్షణసంపన్నం నాట్యవేశ్మ మహామతే ।।౧.౭౯ ।।
తతోఽచిరేణ కాలేన విశ్వకర్మా మహచ్ఛుభమ్ ।
సర్వలక్షణసమ్పన్నం కృత్వా నాట్యగృహం తు సః ।।౧.౮౦ ।।
ప్రోక్తవాన్ద్రుహిణం గత్వా సభాయాన్తు కృతాఞ్జలీః ।
సజ్జం నాట్యగృహం దేవ తదేవేక్షితుమర్హసి ।।౧.౮౧ ।।
తతః సహ మహేన్ద్రేణ సురైః సర్వైశ్చ సేతరైః ।
ఆగతస్త్వరితో దృష్టుం ద్రుహిణో నాట్యమణ్డపమ్ ।।౧.౮౨ ।।
దృష్ట్వా నాట్యగృహం బ్రహ్మా ప్రాహ సర్వాన్సురాంస్తతః ।
అంశభాగైర్భవద్భిస్తు రక్ష్యోఽయం నాట్యమణ్డపః ।।౧.౮౩ ।।

రక్షణే మణ్డపస్యాథ వినియుక్తస్తు చన్ద్రమాః ।
లోకపాలాస్తథా దిక్షు విదిక్ష్వపి చ మారుతాః ।।౧.౮౪ ।।
నేపథ్యభూమౌ మిత్రస్తు నిక్షిప్తో వరుణోఽమ్బరే ।
వేదికారక్షణే వహ్నిర్భాణ్డే సర్వదివౌకసః ।।౧.౮౫ ।।
వర్ణాశ్చత్వార ఏవాథ స్తమ్భేషు వినియోజితాః ।
ఆదిత్యాశ్చైవ రుద్రాశ్చ స్థితాః స్తమ్భాన్తరేశ్వథ ।।౧.౮౬ ।।
ధారణీశ్వథ భూతాని శాలాస్వప్సరస్తథా ।
సర్వవేశ్మసు యక్షిణ్యో మహీపృష్ఠే మహోదధిః ।।౧.౮౭ ।।
ద్వారశాలానియుక్తౌ తు క్రుతాన్తః కాల ఏవ చ ।
స్థాపితౌ ద్వారపత్రేషు నాగముఖ్యౌ మహాబలౌ ।।౧.౮౮ ।।
దేహల్యాం యమదణ్డస్తు శూలం తస్యోపరి స్థితమ్ ।
ద్వారపాలౌ స్థితౌ చౌభౌ నియతిర్మృత్యురేవ చ ।।౧.౮౯ ।।
పార్శ్వే చ రఙ్గపీఠస్య మహేన్ద్రః స్థితవాన్స్వయమ్ ।
స్థాపితా మత్తవారణ్యాం విద్యుద్దైత్యనిషూదనీ ।।౧.౯౦ ।।
స్తమ్భేషు మత్తవారణ్యాః స్థాపితా పరిపాలనే ।
భూతయక్షపిశాశ్చ గుహ్యకాశ్చ మహాబలాః ।।౧.౯౧ ।।
జర్జరే తు వినిక్షిప్తం వజ్రం దైత్యనిబర్హణమ్ ।
తత్పర్వసు వినిక్షిప్తాః సురేన్ద్రా హ్యమితౌజసః ।।౧.౯౨ ।।
శిరఃపర్వస్థితో బ్రహ్మా ద్వితీయే శఙ్కరస్తథా ।
తృతీయే చ స్థితో విష్ణుశ్చతుర్థే స్కన్ద ఏవ చ ।।౧.౯౩ ।।
పఞ్చమే చ మహానాగాః శేషవాసుకితక్షకాః ।
ఏవం విఘ్నవినాశాయ స్థాపితా జర్జరే సురాః ।।౧.౯౪ ।।
రఙ్గపీఠస్య మధ్యే తు స్వయం బ్రహ్మా ప్రతిష్ఠితః ।
ఇష్ట్యర్థం రఙ్గమధ్యే తు క్రియతే పుష్పమోక్షణమ్ ।।౧.౯౫ ।।

పాతాలవాసినో యే చ యక్షగుహ్యకపన్నగాః ।

అధస్తాద్రఙ్గపీఠస్య రక్షణే తే నియోజితాః ।।౧.౯౬ ।।

నాయకం రక్షతీన్ద్రస్తు నాయికాం చ సరస్వతీ ।

విదూషకమథౌఙ్కారః శేశాస్తు ప్రకృతిర్హరః ।।౧.౯౭ ।।

యాన్యేతాని నియుక్తాని దైవతానీహ రక్షణే ।

ఏతాన్యేవాధిదైవాని భవిష్యన్తీత్యువాచ సః ।।౧.౯౮ ।।

ఏతస్మిన్నన్తరే దేవైః సర్వైరుక్తః పితామహః ।

సామ్నా తావదిమే విఘ్నాః స్థాప్యన్తాం వచసా త్వయా ।।౧.౯౯ ।।

పూర్వం సామం ప్రయోక్తవ్యం ద్వితీయం దానమేవ చ ।

తయోరుపరి భేదస్తు తతో దణ్డః ప్రయుజ్యతే ।।౧.౧౦౦ ।।

దేవానాం వచనం శ్రుత్వా బ్రహ్మా విఘ్నానువాచ హ ।

కస్మాద్భవన్తో నాట్యస్య వినాశాయ సముత్థితాః ।।౧.౧౦౧ ।।

బ్రహ్మణో వచనం శ్రుత్వా విరూపాక్షోఽబ్రవీద్వచః ।

దైత్యైర్విఘ్నగణైః సార్ధం సామపూర్వమిదం తతః ।।౧.౧౦౨ ।।

యోఽయం భగవతా సృష్టో నాట్యవేదః సురేచ్ఛయా ।

ప్రత్యాదేశోఽయమస్మాకం సురార్థం భవతా కృతః ।।౧.౧౦౩ ।।

తన్నైతదేవం కర్తవ్యం త్వయా లోకపితామహ ।

యథా దేవస్తథా దైత్యాస్త్వత్తః సర్వే వినిర్గతాః ।।౧.౧౦౪ ।।

విఘ్నానాం వచనం శ్రుత్వా బ్రహ్మా వచనమబ్రవీత్ ।

అలం వో మన్యునా దైత్యా విషాదం త్యజతానఘాః ।।౧.౧౦౫ ।।

భవతాం దేవతానాం చ శుభాశుభవికల్పకః ।

కర్మభావాన్వయాపేక్షీ నాట్యవేదో మయా కృతః ।।౧.౧౦౬ ।।

నైకాన్తతోఽత్ర భవతాం దేవానాం చానుభావనమ్ ।

త్రైలోక్యాస్యాస్య సర్వస్య నాట్యం భావానుకీర్తనమ్ ।।౧.౧౦౭ ।।

క్వచిద్ధర్మః క్వచిత్క్రీడా క్వచిదర్థః క్వచిచ్ఛమః ।
క్వచిద్ధాస్యం క్వచిద్యుద్ధం క్వచిత్కామః క్వచిద్వధః ।।౧.౧౦౮ ।।
ధర్మో ధర్మప్రవృత్తానాం కామః కామోపసేవినామ్ ।
నిగ్రహో దుర్వినీతానాం వినీతానాం దమక్రియా ।।౧.౧౦౯ ।।
క్లీబానాం ధార్ష్ట్యజననముత్సాహః శూరమానినామ్ ।
అబుధానాం విబోధశ్చ వైదుష్యం విదుషామపి ।।౧.౧౧౦ ।।
ఈశ్వరాణాం విలాసశ్చ స్థైర్యం దుఃఖార్దితస్య చ ।
అర్థోపజీవినామర్థో ధృతిరుద్వేగచేతసామ్ ।।౧.౧౧౧ ।।
నానాభావోపసమ్పన్నం నానావస్థాన్తరాత్మకమ్ ।
లోకవృత్తానుకరణం నాట్యమేతన్మయా కృతమ్ ।।౧.౧౧౨ ।।
ఉత్తమాధమమధ్యానాం నరాణాం కర్మసంశ్రయమ్ ।
హితోపదేశజననం ధృతిక్రీడాసుఖాదికృత్ ।।౧.౧౧౩ ।।
ఏతద్రసేషు భావేషు సర్వకర్మక్రియాస్వథ ।
సర్వోపదేశజననం నాట్యం లోకే భవిష్యతి ।।౧.౧౧౩* ।।
దుఃఖార్తానాం శ్రమార్తానాం శోకార్తానాం తపస్వినామ్ ।
విశ్రాన్తిజననం కాలే నాట్యమేతద్భవిష్యతి ।।౧.౧౧౪ ।।
ధర్మ్యం యశస్యమాయుష్యం హితం బుద్ధివివర్ధనమ్ ।
లోకోపదేశజననం నాట్యమేతద్భవిష్యతి ।।౧.౧౧౫ ।।
న తజ్జ్ఞానం న తచ్ఛిల్పం న సా విద్యా న సా కలా ।
నాసౌ యోగో న తత్కర్మ నాట్యేఽస్మిన్యన్న దృశ్యతే ।।౧.౧౧౬ ।।
తన్నాత్ర మన్యుః కర్తవ్యో భవద్భిరమరాన్ప్రతి ।
సప్తద్వీపానుకరణం నాట్యమేతద్భవిష్యతి ।।౧.౧౧౭ ।।
యేనానుకరణం నాట్యమేతత్తద్యన్మయా కృతమ్ ।।౧.౧౧౭* ।।
దేవానామసురాణాం చ రాజ్ఞామథ కుటుమ్బినామ్ ।

బ్రహ్మర్షీణాం చ విజ్ఞేయం నాట్యం వృత్తాన్తదర్శకమ్ ।।౧.౧౧౮ ।।
యోఽయం స్వభావో లోకస్య సుఖదుఃఖసమన్వితః ।
సోఽఙ్గాద్యభినయోపేతో నాట్యమిత్యభిధీయతే ।।౧.౧౧౯ ।।
వేదవిద్యేతిహాసానామాఖ్యానపరికల్పనమ్ ।
వినోదకరణం లోకే నాట్యమేతద్భవిష్యతి ।।౧.౧౧౯* ।।
శ్రుతిస్మృతిసదాచారపరిశేషార్థకల్పనమ్ ।
వినోదజననం లోకే నాట్యమేతద్భవిష్యతి ।।౧.౧౧౯** ।।
ఏతస్మిన్నన్తరే దేవాన్సర్వానాహ పితామహః ।
క్రియతామద్య విధివద్యజనం నాట్యమణ్డపే ।।౧.౧౨౦ ।।
బలిప్రదానైర్హోమైశ్చ మన్త్రౌషధిసమన్వితైః ।
భోజ్యైర్భక్ష్యైశ్చ పానైశ్చ బలిః సముపకల్ప్యతామ్ ।।౧.౧౨౧ ।।
మర్త్యలోకగతాః సర్వే శుభాం పూజామవాప్స్యథ ।
అపూజయిత్వా రఙ్గం తు నైవ ప్రేక్షాం ప్రవర్తయేత్ ।।౧.౧౨౨ ।।
అపూజయిత్వా రఙ్గం తు యః ప్రేక్షాం కల్పయిష్యతి ।
నిష్ఫలం తస్య తజ్జ్ఞానం తిర్యగ్యోనిం చ యాస్యతి ।।౧.౧౨౩ ।।
యజ్ఞేన సంమితం హ్యేతద్రఙ్గదైవతపూజనమ్ ।
తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన కర్తవ్యం నాట్యయోక్తృభిః ।।౧.౧౨౪ ।।
నర్తకోఽర్థపతిర్వాపి యః పూజాం న కరిష్యతి ।
న కారయిష్యన్త్యన్యైర్వా ప్రాప్నోత్యపచయం తు సః ।।౧.౧౨౫ ।।
యథావిధిం యథాదృష్టం యస్తు పూజాం కరిష్యతి ।
స లప్స్యతే శుభానర్థాన్స్వర్గలోకం చ యాస్యతి ।।౧.౧౨౬ ।।
ఏవముక్త్వా తు భగవాన్ద్రుహిణః సహదేవతైః ।
రఙ్గపూజాం కురుష్వేతి మామేవం సమచోదయత్ ।।౧.౧౨౭ ।।
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే నాట్యోత్పత్తిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః

******

అథ భారతీయే నాట్యశాస్త్రే ద్వితీయోఽధ్యాయః

భరతస్య వచః శ్రుత్వా పప్రచ్ఛుర్మునయస్తతః ।
భగవన్శ్రోతుమిచ్ఛామో యజనం రఙ్గసంశ్రయమ్ ।। ౨.౧ ।।
అథ వా యా క్రియాస్తత్ర లక్షణం యచ్చ పూజనమ్ ।
భవిష్యద్భిర్నరైః కార్యం కథం తన్నాట్యవేశ్మని ।। ౨.౨ ।।
ఇహాదిర్నాట్యయోగస్య నాట్యమణ్డప ఏవ హి ।
తస్మాత్తస్యైవ తావత్త్వం లక్షణం వక్తుమర్హసి ।। ౨.3 ।।
తేషాం తు వచనం శ్రుత్వా మునీనాం భరతోఽబ్రవీత్ ।
లక్షణం పూజనం చైవ శ్రూయతాం నాట్యవేశ్మనః ।। ౨.౪ ।।
దివ్యానాం మానసీ సృష్టిర్గృహేషూపవనేషు చ ।
(యథా భావాభినిర్వర్త్యాః సర్వే భావాస్తు మానుషాః) ।
నరాణాం యత్నతః కార్యా లక్షణాభిహితా క్రియా ।। ౨.౫ ।।
శ్రూయతాం తద్యథా యత్ర కర్తవ్యో నాట్యమణ్డపః ।

తస్య వాస్తు చ పూజా చ యథా యోజ్యా ప్రయత్నతః ।। ౨.౬ ।।

ఇహ ప్రేక్ష్యాగృహం దృష్ట్వా ధీమతా విశ్వకర్మణా ।

త్రివిధః సన్నివేశశ్చ శాస్త్రతః పరికల్పితః ।। ౨.౭ ।।

వికృష్టశ్చతురశ్రశ్చ త్ర్యశ్రశ్చైవ తు మణ్డపః ।

తేషాం త్రీణి ప్రమాణాని జ్యేష్ఠం మధ్యం తథాఽవరమ్ ।। ౨.౮ ।।

ప్రమాణమేషాం నిర్దిష్టం హస్తదణ్డసమాశ్రయమ్ ।

శతం చాష్టౌ చతుఃషష్టిర్హస్తా ద్వాత్రింశదేవ చ ।। ౨.౯ ।।

అష్టాధికం శతం జ్యేష్ఠం చతుఃషష్టిస్తు మధ్యమమ్ ।

కనీయస్తు తథా వేశ్మ హస్తా ద్వాత్రింశదిష్యతే ।। ౨.౧౦ ।।

దేవానాం తు భవేజ్జ్యేష్ఠం నృపాణాం మధ్యమం భవేత్ ।

శేషాణాం ప్రకృతీనాం తు కనీయః సంవిధీయతే ।। ౨.౧౧ ।।

ప్రేక్షాగృహాణాం సర్వేషాం ప్రశస్తం మధ్యమం స్మృతమ్ ।

తత్ర పాఠ్యం చ గేయం చ సుఖశ్రావ్యతరం భవేత్ ।। ౨.౧౧* ।।

ప్రేక్షాగృహాణాం సర్వేషాం త్రిప్రకారో విధిః స్మృతః ।

వికృష్టశ్చతురస్రశ్చ త్ర్యస్రశ్చైవ ప్రయోక్తృభిః ।। ౨.౧౧** ।।

కనీయస్తు స్మృతం త్ర్యస్రం చతురస్రం తు మధ్యమమ్ ।

జ్యేష్ఠం వికృష్టం విజ్ఞేయం నాట్యవేదప్రయోక్తృభిః ।। ౨.౧౧*** ।।

ప్రమాణం యచ్చ నిర్దిష్టం లక్షణం విశ్వకర్మణా ।

ప్రేక్షాగృహాణాం సర్వేషాం తచ్చైవ హి నిబోధత ।। ౨.౧౨ ।।

అణూ రజశ్చ వాలశ్చ లిక్షా యూకా యవస్తథా ।

అఙ్గులం చ తథా హస్తో దణ్డశ్చైవ ప్రకీర్తితః ।। ౨.౧౩ ।।

అణవోఽష్టౌ రజః ప్రోక్తం తాన్యష్టౌ వాల ఉచ్యతే ।

వాలాస్త్వష్టౌ భవేల్లిక్షా యూకా లిక్షాష్టకం భవేత్ ।। ౨.౧౪ ।।

యూకాస్త్వష్టౌ యవో జ్ఞేయో యవాస్త్వష్టౌ తథాఙ్గులమ్ ।

అఙ్గులాని తథా హస్తశ్చతుర్వింశతిరుచ్యతే ।। ౨.౧౫ ।।
చతుర్హస్తో భవేద్దణ్డో నిర్దిష్టస్తు ప్రమాణతః ।
అనేనైవ ప్రమాణేన వక్ష్యామ్యేషాం వినిర్ణయమ్ ।। ౨.౧౬ ।।
చతుఃషష్టికరాన్కుర్యాద్దీర్ఘత్వేన తు మణ్డపమ్ ।
ద్వాత్రింశతం చ విస్తారన్మర్త్యానాం యో భవేదిహ ।। ౨.౧౭ ।।
అత ఊర్ధ్వం న కర్తవ్యః కర్తృభిర్నాట్యమణ్డపః ।
యస్మాదవ్యక్తభావం హి తత్ర నాట్యం వ్రజేదితి ।। ౨.౧౮ ।।
మణ్డపే విప్రకృష్టే తు పాఠ్యముచ్చారితస్వరమ్ ।
అనిస్సరణధర్మత్వాద్విస్వరత్వం భృశం వ్రజేత్ ।। ౨.౧౯ ।।
యశ్చాప్యాస్యగతో భావో నానాదృష్టిసమన్వితః

స వేశ్మనః ప్రకృష్టత్వాద్వ్రజేదవ్యక్తతాం పరామ్ ।। ౨.౨౦ ।।
ప్రేక్షాగృహాణాం సర్వేషాం తస్మాన్మధ్యమమిష్యతే ।
యావత్పాఠ్యం చ గేయం చ తత్ర శ్రవ్యతరం భవేత్ ।। ౨.౨౧ ।।
ప్రేక్షాగృహాణాం సర్వేషాం త్రిప్రకారో విధిః స్మృతః ।
వికృష్టశ్చతురస్రశ్చ త్ర్యస్రశ్చైవ ప్రయోక్తృభిః ।। ౨.౨౧* ।।
కనీయస్తు స్మృతం త్ర్యస్రం చతురస్రం తు మధ్యమమ్ ।
జ్యేష్ఠం వికృష్టం విజ్ఞేయం నాట్యవేదప్రయోక్తృభిః ।। ౨.౨౧** ।।
దేవానాం మానసీ సృష్టిర్గృహేషూపవనేషు చ ।
యత్నభావాభినిష్పన్నాః సర్వే భావా హి మానుషా ।। ౨.౨౨ ।।
తస్మాద్దేవకృతైర్భావైర్న విస్పర్ధేత మానుషః ।
మానుషస్య తు గేహస్య సమ్ప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ।। ౨.౨౩ ।।
భూమేర్విభాగం పూర్వం తు పరీక్షేత ప్రయోజక ।
తతో వాస్తు ప్రమాణేన ప్రారభేత శుభేచ్ఛయా ।। ౨.౨౪ ।।

సమా స్థిరా తు కఠినా కృష్ణా గౌరీ చ యా భవేత్ ।
భూమిస్తత్రైవ కర్తవ్యః కర్తృభిర్నాట్యమణ్డపః ।। ౨.౨౫ ।।
ప్రథమం శోధనం కృత్వా లాఙ్గలేన సముత్కృషేత్ ।
అస్థికీలకపాలాని తృణగుల్మాంశ్చ శోధయేత్ ।। ౨.౨౬ ।।
శోధయిత్వా వసుమతీం ప్రమాణం నిర్దిశేత్తతః ।
(త్రీణ్యుత్తరాణి సౌమ్యం చ విశాఖాపి చ రేవతీ ।
హస్తితిష్యానురాధాశ్చ ప్రశస్తా నాట్యకర్మణి) ।
పుష్యనక్షత్రయోగేన శుక్లం సూత్రం ప్రసారయేత్ ।। ౨.౨౭ ।।
కార్పాసం బాల్బజం వాపి మౌఞ్జం వాల్కలమేవ చ ।
సూత్రం బుధైస్తు కర్తవ్యం యస్య చ్ఛేదో న విద్యతే ।। ౨.౨౮ ।।
అర్ధచ్ఛిన్నే భవేత్సూత్రే స్వామినో మరణం ధ్రువమ్ ।
త్రిభాగచ్ఛిన్నయా రజ్వా రాష్ట్రకోపో విధీయతే ।। ౨.౨౯ ।।
ఛిన్నాయాం తు చతుర్భాగే ప్రయోక్తుర్నాశ ఉచ్యతే ।
హస్తాత్ప్రభ్రష్టయా వాపి కశ్చిత్వపచయో భవేత్ ।। ౨.౩౦ ।।
తస్మాన్నిత్యం ప్రయత్నేన రజ్జుగ్రహణమిష్యతే ।
కార్యం చైవ ప్రయత్నేన మానం నాట్యగృహస్య తు ।। ౨.౩౧ ।।
ముహూర్తేనానుకూలేన తిథ్యా సుకరణేన చ ।
బ్రాహ్మణాంస్తర్పయిత్వా తు పుణ్యాహం వాచయేత్తతః ।। ౨.౩౨ ।।
శాన్తితోయం తతో దత్త్వా తతః సూత్రం ప్రసారయేత్ ।
చతుష్షష్టికరాన్కృత్వా ద్విధా కుర్యాత్పునశ్చ తాన్ ।। ౨.౩౩ ।।
పృష్ఠతో యో భవేద్భాగో ద్విధాభూతస్య తస్య తు ।
సమమర్ధవిభాగేన రఙ్గశీర్షం ప్రకల్పయేత్ ।। ౨.౩౪ ।।
పశ్చిమే చ విభాగేఽథ నేపథ్యగృహమాదిశేత్ ।
విభజ్య భాగాన్విధివద్యథావదనుపూర్వశః ।। ౨.౩౫ ।।

శుభే నక్షత్రయోగే చ మణ్డపస్య నివేశనమ్ ।

శఙ్ఖదున్దుభినిర్ఘోషైర్మృదఙ్గపణవాదిభిః ।। ౨.౩౬ ।।

సర్వాతోద్యైః ప్రణుదితైః స్థాపనం కార్యమేవ తు ।

ఉత్సార్యాణి త్వనిష్టాని పాషణ్డ్యాశ్రమిణస్తథా ।। ౨.౩౭ ।।

కాషాయవసనాశ్చైవ వికలాశ్చైఅవ యే నరాః ।

నిశాయాం చ బలిః కార్యా నానాభోజనసంయుతః ।। ౨.౩౮ ।।

గన్ధపుష్పఫలోపేతా దిశో దశ సమాశ్రితః ।

పూర్వేణ శుక్లాన్నయుతో నీలాన్నో దక్షిణేన చ ।। ౨.౩౯ ।।

పశ్చిమేన బలిః పీతో రక్తశ్చైవోత్తరేణ తు ।

యాదృశం దిశి యస్యాం తు దైవతం పరికల్పితమ్ ।। ౨.౪౦ ।।

తాదృశస్తత్ర దాతవ్యో బలిర్మన్త్రపురస్కృతః ।

స్థాపనే బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ దాతవ్యం ఘృతపాయసమ్ ।। ౨.౪౧ ।।

మధుపర్కస్తథా రాజ్ఞే కర్తృభ్యశ్చ గుడౌదనమ్ ।

నక్షత్రేణ తు కర్తవ్యం మూలేన స్థాపనం బుధైః ।। ౨.౪౨ ।।

ముహూర్తేనానుకూలేన తిథ్యా సుకరణేన చ ।

ఏవం తు స్థాపనం కృత్వా భిత్తికర్మ ప్రయోజయేత్ ।। ౨.౪౩ ।।

భిత్తికర్మణి నిర్వృత్తే స్తమ్భానాం స్థాపనం తతః ।

తిథినక్షత్రయోగేన శుభేన కరణేన చ ।। ౨.౪౪ ।।

స్తమ్భానాం స్థాపనం కార్యం రోహిణ్యా శ్రవణేన వా ।

ఆచార్యేణ సుయుక్తేన త్రిరాత్రోపోషితేన చ ।। ౨.౪౫ ।।

స్తమ్భానాం స్థాపనం కార్యం ప్రాప్తే సూర్యోదయే శుభే ।

ప్రథమే బ్రాహ్మణస్తమ్భే సర్పిస్సర్షపసంస్కృతః ।। ౨.౪౬ ।।

సర్వశుక్లో విధిః కార్యో దద్యాత్పాయసమేవ చ ।

తతశ్చ క్షత్రియస్తమ్భే వస్త్రమాల్యానులేపనమ్ ।। ౨.౪౭ ।।

సర్వ రక్తం ప్రదాతవ్యం ద్విజేభ్యశ్చ గుడౌదనమ్ ।
వైశ్యస్తమ్భే విధిః కార్యో దిగ్భాగే పశ్చిమోత్తరే ।।౨.౪౮ ।।
సర్వం ప్రీతం ప్రదాతవ్యం ద్విజేభ్యశ్చ ఘృతౌదనమ్ ।
శూద్రస్తమ్భే విధిః కార్యః సమ్యక్పూర్వోత్తరాశ్రయే ।।౨.౪౯ ।।
నీలప్రాయం ప్రయత్నేన కూసరం చ ద్విజాశనమ్ ।
పూర్వోక్తబ్రాహ్మణస్తమ్భే శుక్లమాల్యానులేపనే ।।౨.౫౦ ।।
నిక్షిపేత్కనకం మూలే కర్ణాభరణసంశ్రయమ్ ।
తామ్రం చాధః ప్రదాతవ్యం స్తమ్భే క్షత్రియసంజ్ఞకే ।।౨.౫౧ ।।
వైశ్యస్తమ్భస్య మూలే తు రజతం సమ్ప్రదాపయేత్ ।
శూద్రస్తమ్భస్య మూలే తు దద్యాదాయసమేవ చ ।।౨.౫౨ ।।
సర్వేష్వేవ తు నిక్షేప్యం స్తమ్భమూలేషు కాఞ్చనమ్ ।
స్వస్తిపుణ్యాహఘోషేణ జయశబ్దేన చైవ హి ।।౨.౫౩ ।।
స్తమ్భానాం స్థాపనం కార్యం పుష్పమాలాపురస్కృతమ్ ।
రత్నదానైః సగోదానైర్వస్త్రదానైరనల్పకైః ।।౨.౫౪ ।।
బ్రాహ్మణాంస్తర్పయిత్వా తు స్తమ్భానుత్థాపయేత్తతః ।
అచలం చాప్యకమ్పఞ్చ తథైవావలితం పునః ।।౨.౫౫ ।।
స్తమ్భస్యోత్థాపనే సమ్యగ్దోషా హ్యేతే ప్రకీర్తితాః ।
అవృష్టిరుక్తా చలనే వలనే మృత్యుతో భయమ్ ।।౨.౫౬ ।।
కమ్పనే పరచక్రాత్తు భయం భవతి దారుణమ్ ।
దోషైరేతైర్విహీనం తు స్తమ్భముత్థాపయేచ్ఛివమ్ ।।౨.౫౭ ।।
పవిత్రే బ్రాహ్మణస్తమ్భే దాతవ్యా దక్షిణా చ గౌః ।
శేషాణాం భోజనం కార్యం స్థాపనే కర్తృసంశ్రయమ్ ।।౨.౫౮ ।।
మన్త్రపూతం చ తద్దేయం నాట్యాచార్యేణ ధీమతా ।
పురోహితం నృపం చైవ భోజయేన్మధుపాయసైః ।।౨.౫౯ ।।

కర్తృనాపి తథా సర్వాన్కృసరాం లవణోత్తరామ్ ।
సర్వమేవం విధిం కృత్వా సర్వాతోద్యైః ప్రవాదితైః ।। ౨.౬౦ ।।
అభిమన్త్ర్య యథాన్యాయం స్తమ్భానుత్థాపయేచ్చుచిః ।
ఽయథాఽచలో గిరిర్మేరుర్హిమవాంశ్చ మహాబలః ।। ౨.౬౧ ।।
జయావహో నరేన్ద్రస్య తథా త్వమచలో భవఽ ।
స్తమ్భద్వారం చ భిత్తిం చ నేపథ్యగృహమేవ చ ।। ౨.౬౨ ।।
ఏవముత్థాపయేతజ్జ్ఞో విధిదృష్టేన కర్మణా ।
రఙ్గపీఠస్య పార్శ్వే తు కర్తవ్యా మత్తవారణీ ।। ౨.౬౩ ।।
చతుస్తమ్భసమాయుక్తా రఙ్గపీఠప్రమాణతః ।
అధ్యర్ధహస్తోత్సేధేన కర్తవ్యా మత్తవారణీ ।। ౨.౬౪ ।।
ఉత్సేధేన తయోస్తుల్యం కర్తవ్యం రఙ్గమణ్డపమ్ ।
తస్యాం మాల్యం చ ధూపం చ గన్ధం వస్త్రం తథైవ చ ।। ౨.౬౫ ।।
నానావర్ణాని దేయాని తథా భూతప్రియో బలిః ।
ఆయసం తత్ర దాతవ్యం స్తమ్భానాం కుశైలైరధః ।। ౨.౬౬ ।।
భోజనే కృసరాశ్చైవ దాతవ్యం బ్రాహ్మణాశనమ్ ।
ఏవం విధిపురస్కారైః కర్తవ్యా మత్తవారణీ ।। ౨.౬౭ ।।
రఙ్గపీఠం తతః కార్యం విధిదృష్టేణ కర్మణా ।
రఙ్గశీర్షస్తు కర్తవ్యం షడ్దారుకసమన్వితమ్ ।। ౨.౬౮ ।।
కార్యం ద్వారద్వయం చాత్ర నేపథ్యగృహకస్య తు ।
పూరణే మృత్తికా చాత్ర కృష్ణా దేయా ప్రయత్నతః ।। ౨.౬౯ ।।
లాఙ్గలేన సముత్కృష్య నిర్లోష్టతృణశర్కరమ్ ।
లాఙ్గలే శుద్ధవర్ణౌ తు ధుర్యౌ యోజ్యౌ ప్రయత్నతః ।। ౨.౭౦ ।।
కర్తారః పురుషశ్చాత్ర యేఽఙ్గదోషవివర్జితాః ।
అహీనాఙ్గైశ్చ వోఢవ్యా మృత్తికా పిటకైర్నవైః ।। ౨.౭౧ ।।

ఏవంవిధైః ప్రకర్తవ్యం రఙ్గశీర్షం ప్రయత్నతః ।
కూర్మపృష్ఠం న కర్తవ్యం మత్స్యపృష్ఠం తథైవ చ ।। ౨.౭౨ ।।
శుద్ధాదర్శతలాకారం రఙ్గశీర్షం ప్రశస్యతే ।
రత్నాని చాత్ర దేయాని పూర్వే వజ్రం విచక్షణైః ।। ౨.౭౩ ।।
వైడూర్యం దక్షిణే పార్శ్వే స్ఫటికం పశ్చిమే తథా ।
ప్రవాలముత్తరే చైవ మధ్యే తు కనకం భవేత్ ।। ౨.౭౪ ।।
ఏవం రఙ్గశిరః కృత్వా దారుకర్మ ప్రయోజయేత్ ।
ఊహప్రత్యూహసంయుక్తః నానాశిల్పప్రయోజితమ్ ।। ౨.౭౫ ।।
నానాసఞ్జవనోపేతం బహువ్యాలోపశోభితమ్ ।
ససాలభఞ్జికాభిశ్చ సమన్తాత్సమలఙ్కృతమ్ ।। ౨.౭౬ ।।
నిర్వ్యూహకుహరోపేతం నానాగ్రథితవేదికమ్ ।
నానావిన్యాససంయుక్తం చిత్రజాలగవాక్షకమ్ ।। ౨.౭౭ ।।
సుపీఠధారిణీయుక్తం కపోతాలీసమాకులమ్ ।
నానాకుట్టిమవిన్యస్తైః స్తమ్భైశ్చాప్యుపశోభితమ్ ।। ౨.౭౮ ।।
ఏవం కాష్ఠవిధిం కృత్వా భిత్తికర్మ ప్రయోజయేత్ ।
స్తమ్భం వా నాగదన్తం వా వాతాయనమథాపి వా ।। ౨.౭౯ ।।
కోణం వా సప్రతిద్వారం ద్వారవిద్ధం న కారయేత్ ।
కార్యః శైలగుహాకారో ద్విభూమిర్నాట్యమణ్డపః ।। ౨.౮౦ ।।
మన్దవాతాయనోపేతో నిర్వాతో ధీరశబ్దవాన్ ।
తస్మాన్నివాతః కర్తవ్యః కర్తృభిర్నాట్యమణ్డపః ।। ౨.౮౧ ।।
గమ్భీరస్వరతా యేన కుతపస్య భవిష్యతి ।
భిత్తికర్మవిధిం కృత్వా భిత్తిలేపం ప్రదాపయేత్ ।। ౨.౮౨ ।।
సుధాకర్మ బహిస్తస్య విధాతవ్యం ప్రయత్నతః ।
భిత్తిష్వథ విలిప్తాసు పరిమృష్టాసు సర్వతః ।। ౨.౮౩ ।।

సమాసు జాతశోభాసు చిత్రకర్మ ప్రయోజయేత్ ।
చిత్రకర్మణి చాలేఖ్యాః పురుషాః స్త్రీజనాస్తథా ।। ౨.౮౪ ।।
లతాబన్ధాశ్చ కర్తవ్యాశ్చరితం చాత్మభోగజమ్ ।
ఏవం వికృష్టం కర్తవ్యం నాట్యవేశ్మ ప్రయోక్తృభిః ।। ౨.౮౫ ।।
పునరేవ హి వక్ష్యామి చతురశ్రస్య లక్షణమ్ ।
సమన్తతశ్చ కర్తవ్యా హస్తా ద్వాత్రింశదేవ తు ।। ౨.౮౬ ।।
శుభభూమివిభాగస్థో నాట్యజ్ఞైర్నాట్యమణ్డపః ।
యో విధిః పూర్వముక్తస్తు లక్షణం మఙ్గలాని చ ।। ౨.౮౭ ।।
వికృష్టే తాన్యశేషాణి చతురశ్రేఽపి కారయేత్ ।
చతురశ్రం సమం కృత్వా సూత్రేణ ప్రవిభజ్య చ ।। ౨.౮౮ ।।
బాహ్యతః సర్వతః కార్యా భిత్తిః శ్లిష్టేష్టకా దృఢా ।
తత్రాభ్యన్తరతః కార్యా రఙ్గపీఠోపరి స్థితాః ।। ౨.౮౯ ।।
దశ ప్రయోక్తృభిః స్తమ్భాః శక్తా మణ్డపధారణే ।
స్తమ్భానాం బాహ్యతశ్చాపి సోపానాకృతి పీఠకమ్ ।। ౨.౯౦ ।।
ఇష్టకాదారుభిః కార్యం ప్రేక్షకాణాం నివేశనమ్ ।
హస్తప్రమాణైరుత్సేధైర్భూమిభాగసముత్థితైః ।। ౨.౯౧ ।।
రఙ్గపీఠావలోక్యం తు కుర్యాదాసనజం విధిమ్ ।
షడన్యానన్తరే చైవ పునః స్తమ్భాన్యథాదిశమ్ ।। ౨.౯౨ ।।
విధినా స్థాపయేతజ్ఞో దృఢాన్మణ్డపధారణే ।
అష్టౌ స్తమ్భాన్పునశ్చైవ తేషాముపరి కల్పయేత్ ।। ౨.౯౩ ।।
స్థాప్యం చైవ తతః పీఠమష్టహస్తప్రమాణతః ।
విద్ధాస్యమష్టహస్తం చ పీఠం తేషు తతో న్యసేత్ ।। ౨.౯౪ ।।
తత్ర స్తమ్భాః ప్రదాతవ్యాస్తజ్ఞైర్మణ్డపధారణే ।
ధారణీధారణాస్తే చ శాలస్త్రీభిరలఙ్కృతాః ।। ౨.౯౫ ।।

నేపథ్యగృహకం చైవ తతః కార్యం ప్రయత్నతః ।
ద్వారం చైకం భవేత్తత్ర రఙ్గపీఠప్రవేశనమ్ ।। ౨.౯౬ ।।
జనప్రవేశనం చాన్యదాభిముఖ్యేన కారయేత్ ।
రఙ్గస్యాభిముఖం కార్యం ద్వితీయం ద్వారమేవ తు ।। ౨.౯౭ ।।
అష్టహస్తం తు కర్తవ్యం రఙ్గపీఠం ప్రమాణతః ।
చతురశ్రం సమతలం వేదికాసమలఙ్కృతమ్ ।। ౨.౯౮ ।।
పూర్వప్రమాణనిర్దిష్టా కర్తవ్యా మత్తవారణీ ।
చతుఃస్తమ్భసమాయుక్తా వేదికాయాస్తు పార్శ్వతః ।। ౨.౯౯ ।।
సమున్నతం సమం చైవ రఙ్గశీర్షం తు కారయేత్ ।
వికృష్టే తూన్నతం కార్యం చతురశ్రే సమం తథా ।। ౨.౧౦౦ ।।
ఏవమేతేన విధినా చతురశ్రం గృహం భవేత్ ।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి త్ర్యశ్రగేహస్య లక్షణమ్ ।। ౨.౧౦౧ ।।
త్ర్యశ్రం త్రికోణం కర్తవ్యం నాట్యవేశ్మప్రయోక్తృభిః ।
మధ్యే త్రికోణమేవాస్య రఙ్గపీఠం తు కారయేత్ ।। ౨.౧౦౨ ।।
ద్వారం తైనైవ కోణేన కర్తవ్యం తస్య వేశ్మనః ।
ద్వితీయం చైవ కర్తవ్యం రఙ్గపీఠస్య పృష్ఠతః ।। ౨.౧౦౩ ।।
విధిర్యశ్చతురశ్రస్య భిత్తిస్తమ్భసమాశ్రయః ।
స తు సర్వః ప్రయోక్తవ్యస్త్ర్యశ్రస్యాపి ప్రయోక్తృభిః ।। ౨.౧౦౪ ।।
ఏవమేతేన విధినా కార్యా నాట్యగృహా బుధైః ।
పునరేషాం ప్రవక్ష్యామి పూజామేవం యథావిధిః ।। ౨.౧౦౫ ।।
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే మణ్డపవిధానో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః

******

అథ తృతీయోధ్యాయః

సర్వలక్షణసంపన్నే కృతే నాట్యగృహే శుభే ।
గావో వసేయుః సప్తాహం సహ జప్యపరైర్ద్విజైః ।।3.౧ ।।
తతోఽధివాసయేద్వేశ్మ రఙ్గపీఠం తథైవ చ ।
మన్త్రపూతేన తోయేన ప్రోక్షితాఙ్గో నిశాగమే ।।3.౨ ।।
యథాస్థానాన్తరగతో దీక్షితః ప్రయతః శుచిః ।
త్రిరాత్రోపోషితో భూత్వా నాట్యాచార్యోఽహతామ్బరః ।।3.3 ।।
నమస్కృత్య మహాదేవం సర్వలోకోద్భవం భవమ్ ।
జగత్పితామహం చైవ విష్ణుమిన్ద్రం గుహం తథా ।।3.౪ ।।
సరస్వతీం చ లక్ష్మీం చ సిద్ధిం మేధాం ధృతిం స్మృతిమ్ ।
సోమం సూర్యం చ మరుతో లోకపాలాంస్తథాశ్వినౌ ।।3.౫ ।।
మిత్రమగ్నిం సురాన్వర్ణాన్రుద్రాన్కాలం కలిం తథా ।
మృత్యుం చ నియతిం చైవ కాలదణ్డం తథైవ చ ।।3.౬ ।।
విష్ణుప్రహరణం చైవ నాగరాజం చ వాసుకిమ్ ।

వజ్రం విద్యుత్సముద్రాంశ్చ గన్ధర్వాప్సరసో మునీన్ ।।౩.౭ ।।
భూతాన్పిశాచాన్యక్షాంశ్చ గుహ్యకాంశ్చ మహేశ్వరాన్ ।
అసురాన్నాట్యవిఘ్నాంశ్చ తథాఽన్యాన్దైత్యరాక్షసాన్ ।।౩.౮ ।।
తథా నాట్యకుమారీశ్చ మహాగ్రామణ్యమేవ చ ।
యక్షాంశ్చ గుహ్యకాంశ్చైవ భూతసఙ్ఘాస్తథైవ చ ।।౩.౯ ।।
ఏతాంశ్చాన్యాంశ్చ దేవర్షీన్ప్రణమ్య రచితాఞ్జలిః ।
యథాస్థానాన్తరగతాన్సమావాహ్య తతో వదేత్ ।।౩.౧౦ ।।
భవద్భిర్నో నిశాయాం తు కర్తవ్యః సమ్పరిగ్రహః ।
సాహాయ్యం చైవ దాతవ్యమస్మిన్నాట్యే సహానుగైః ।।౩.౧౧ ।।
సమ్పూజ్య సర్వానేకత్ర కుతపం సమ్ప్రయుజ్య చ ।
జర్జరాయ ప్రయుఞ్జీత పూజాం నాట్యప్రసిద్ధయే ।।౩.౧౨ ।।
త్వం మహేన్ద్రప్రహరణం సర్వదానవసూదనమ్ ।
నిర్మితస్సర్వదేవైశ్చ సర్వవిఘ్ననిబర్హణ ।।౩.౧౩ ।।
నృపస్య విజయం శంస రిపూణాం చ పరాజయమ్ ।
గోబ్రాహ్మణశివం చైవ నాట్యస్య చ వివర్ధనమ్ ।।౩.౧౪ ।।
ఏవం కృత్వా యథాన్యాయముపాస్యం నాట్యమణ్డపే ।
నిశాయాం తు ప్రభాతాయాం పూజనం ప్రక్రమేదిహ ।।౩.౧౫ ।।
ఆర్ద్రాయాం వా మఘాయాం వా యామ్యే పూర్వేషు వా త్రిషు ।
ఆశ్లేషామూలయోర్వాపి కర్తవ్యం రఙ్గపూజనమ్ ।।౩.౧౬ ।।
ఆచార్యేణ తు యుక్తేన శుచినా దీక్షితేన చ ।
రఙ్గస్యోద్యోతనం కార్యం దేవతానాం చ పూజనమ్ ।।౩.౧౭ ।।
దినాన్తే దారుణే ఘోరే ముహూర్తే యమదైవతే ।
ఆచమ్య తు యథాన్యాయం దేవతా వై నివేశయత్ ।।౩.౧౮ ।।
రక్తాః ప్రతిసరాః సూత్రం రక్తగన్ధాశ్చ పూజితాః ।

రక్తాః సుమనసశ్చైవ యచ్చ రక్తం ఫలం భవేత్ ।।3.౧౯ ।।
యవైస్సిద్ధార్థకైర్లాజైరక్షతైః శాలితణ్డులైః ।
నాగపుష్పస్య చూర్ణేన వితుషాభిః ప్రియఙ్గుభిః ।।3.౨౦ ।।
ఏత్రైర్ద్వైర్యుతం కుర్యాద్దేవతానాం నివేశనమ్ ।
ఆలిఖేన్మణ్డలం పూర్వం యథాస్థానం యథావిధిః ।।3.౨౧ ।।
సమన్తస్తశ్చ కర్తవ్యం హస్తా షోడశ మణ్డలమ్ ।
ద్వారాణి చాత్ర కుర్వీత విధానేన చతుర్దిశమ్ ।।3.౨౨ ।।
మధ్యే చైవాత్ర కర్తవ్యే ద్వే రేఖే తిర్యగూర్ధ్వగే ।
తయోః కక్ష్యావిభాగేన దైవతాని నివేశయత్ ।।3.౨3 ।।
పద్మోపవిష్టం బ్రహ్మాణం తస్య మధ్యే నివేశయేత్ ।
ఆదౌ నివేశ్యో భగవాన్సార్ధం భూతగణైః శివః ।।3.౨౪ ।।
నారాయణో మహేన్ద్రశ్చ స్కన్దః సూర్యోఽశ్వినౌ శశీ ।
సరస్వతీ చ లక్ష్మీశ్చ శ్రద్ధా మేధా చ పూర్వతః ।।3.౨౫ ।।
పూర్వదక్షిణతో వహ్నిర్నివేశ్యః స్వాహయా సహ ।
విశ్వేదేవాః సగన్ధర్వా రుద్రాః సర్పగణాస్తథా ।।3.౨౬ ।।
దక్షిణేన నివేశ్యస్తు యమో మిత్రశ్చ సానుగః ।
పితౄన్పిశాచానురగాన్గుహ్యకాంశ్చ నివేశయత్ ।।3.౨౭ ।।
నైఋత్యాం రాక్షసాంశ్చైవ భూతాని చ నివేశయత్ ।
పశ్చిమాయాం సముద్రాంశ్చ వరుణం యాదసాం పతిమ్ ।।3.౨౮ ।।
వాయవ్యాయాం దిశి తథా సప్త వాయూన్నివేశయేత్ ।
తత్రైవ వినివేశ్యస్తు గరుడః పక్షిభిః సహ ।।3.౨౯ ।।
ఉత్తరస్యాం దిశి తథా ధనదం సంనివిఏశయేత్ ।
నాట్యస్య మాతౄశ్చ తథా యక్షానథ సగుహ్యకాన్ ।।3.30 ।।
తథైవోత్తరపూర్వాయాం నన్ద్యాద్యాంశ్చ గణేశ్వరాన్ ।

బ్రహ్మర్షిభూతసంఘాంశ్చ యథాభాగం నివేశయత్ ।। 3.3౧ ।।
స్తమ్భే సనత్కుమారం తు దక్షిణే దక్షమేవ చ ।
గ్రామణ్యముత్తరే స్తమ్భే పూజార్థం సంనివిశయేత్ ।। 3.3౨ ।।
అనేనైఅవ విధానేన యథాస్థానం యథావిధి ।
సుప్రసాదాని సర్వాణి దైవతాని నివేశయత్ ।। 3.33 ।।
స్థానే స్థానే యథాన్యాయం వినివేశ్య తు దేవతాః ।
తాసాం ప్రకుర్వీత తతః పూజనం తు యథార్హతః ।। 3.3౪ ।।
దేవతాభ్యస్తు దాతవ్యం సితమాల్యానులేపనమ్ ।
గన్ధర్వవహ్నిసూర్యేభ్యో రక్తమాల్యానులేపనమ్ ।। 3.3౫ ।।
గన్ధం మాల్యం చ ధూపం చ యథావదనుపూర్వశః ।
దత్వా తతః ప్రకుర్వీత బలిం పూజాం యథావిధిః ।। 3.3౬ ।।
బ్రహ్మణం మదుకర్పేణ పాయసేన సరస్వతీమ్ ।
శివవిష్ణుమహేన్ద్రాద్యాః సమ్పూజ్యా మోదకైరథ ।। 3.3౭ ।।
ఘృతౌదనేన హుతభుక్సోమర్కౌ తు గుడౌదనైః ।
విశ్వేదేవాః సగన్ధర్వా మునయో మధుపాయసైః ।। 3.3౮ ।।
యమమిత్రౌ చ సమ్పూజ్యావపూపైర్మోదకైస్తథా ।
పితౄన్పిశాచానురగాన్సర్పిఃక్షీరేణ తర్పయేత్ ।। 3.3౯ ।।
పక్వానేన తు మాంసేన సురాసీధుఫలాసవైః ।
అర్చయేద్భూతసంఘాంశ్చ చణకైః పలలాప్లుతైః ।। 3.౪౦ ।।
అనేనైవ విధానేన సమ్పూజ్యా మత్తవారణీ ।
పక్వామేన తు మాంసేన సమ్పూజ్యా రక్షసాం గణాః ।। 3.౪౧ ।।
సురామాంసప్రదానేఅన దానవాన్ప్రతిపూజయేత్ ।
శేషాన్దేవగణాంస్తజ్జ్ఞః సాపూపోత్కారికౌదనైః ।। 3.౪౨ ।।
మత్స్యైశ్చ పిష్టభక్ష్యైశ్చ సాగరాన్సరితస్తథా ।

సమ్పూజ్య వరుణం చాపి దాతవ్యం ఘృతపాయసమ్ ।। ౩.౪౩ ।।

నానాపూలఫలశ్చాపి మునీన్సమ్ప్రతిపూజయేత్ ।

వాయూంశ్చ పక్షిణశ్చైవ విచిత్రైర్భక్ష్యభోజనైః ।। ౩.౪౪ ।।

మాతౄర్నాట్యస్య సర్వాస్తా ధనదం చ సహానుగైః ।

అపూపైర్లాజికామిశ్రైర్భక్ష్యభోజ్యైశ్చ పూజయేత్ ।। ౩.౪౫ ।।

ఏవమేషాం బలిః కార్యో నానాభోజనసంశ్రయః ।

పునర్మన్త్రవిధానేన బలికర్మ చ వక్ష్యతే ।। ౩.౪౬ ।।

దేవదేవ మహాభాగ సర్వలోకపితామహ ।

మన్త్రపూతమిమం సర్వం ప్రతిగృహ్ణీష్వ మే బలిమ్ ।। ౩.౪౭ ।।

దేవదేవ మహాభాగ గణేశ త్రిపురాన్తక ।

ప్రగృహ్యతాం బలిర్దేవ మన్త్రపూతో మయోద్యతః ।। ౩.౪౮ ।।

నారాయణామితగతే పద్మనాభ సురోత్తమ ।

ప్రగృహ్యతాం బలిర్దేవ మన్త్రపూతో మయార్పితః ।। ౩.౪౯ ।।

పురన్దరామరపతే వజ్రపాణే శతక్రతో ।

ప్రగృహ్యతాం బలిర్దేవ విధిమన్త్రపురస్కృతః ।। ౩.౫౦ ।।

దేవ సేనాపతే స్కన్ద భగవన్శఙ్కరప్రియ ।

బలిః ప్రీతేన మనసా షణ్ముఖ ప్రతిగృహ్యతామ్ ।। ౩.౫౧ ।।

మహాదేవ మహాయోగిన్దేవదేవ సురోత్తమ ।

సంప్రగృహ్య బలిం దేవ రక్ష విఘ్నాత్సదోత్థితాత్ ।। ౩.౫౧* ।।

దేవి దేవమహాభాగే సరస్వతి హరిప్రియే ।

ప్రగృహ్యతాం బలిర్మాతర్మయా భక్త్యా సమర్పితః ।। ౩.౫౨ ।।

నానానిమిత్తసమ్భూతాః పౌలస్త్యాః సర్వ ఏవ తు

రాక్షసేన్ద్రా మహాసత్వాః ప్రతిగృహ్ణీత మే బలిమ్ ।। ౩.౫౩ ।।

లక్ష్మీః సిద్ధిర్మతిర్మేధా సర్వలోకనమస్కృతాః ।

మన్త్రపూతమిమం దేవ్యః ప్రతిగృహ్ణన్తు మే బలిమ్ ।।3.౫౪ ।।

సర్వభూతానుభావజ్ఞ లోకజీవన మారుత ।

ప్రగృహ్యతాం బలిర్దేవ మన్త్రపూతో మయోద్యతః ।।3.౫౫ ।।

దేవవక్త్ర సురశ్రేష్ఠ ధూమకేతో హుతాశన ।

భక్త్యా సముద్యతో దేవ బలిః సమ్ప్రతి గృహ్యతామ్ ।।3.౫౬ ।।

సర్వగ్రహాణాం ప్రవర తేజోరాశే దివాకర ।

భక్త్యా మయోద్యతో దేవ బలిః సమ్ప్రతి గృహ్యతామ్ ।।3.౫౭ ।।

సర్వగ్రహపతే సోమ ద్విజరాజ జగత్ప్రియ ।

ప్రగృహ్యతామేష బలిర్మన్త్రపూతో మయోద్యతః ।।3.౫౮ ।।

మహాగణేశ్వరాః సర్వే నన్దీశ్వరపురోగమాః ।

ప్రగృతాం బలిర్భక్త్యా మయా సమ్ప్రతి చోదితః ।।3.౫౯ ।।

నమః పితృభ్యః సర్వేభ్యః ప్రతిగృహ్ణన్త్విమం బలిమ్ ।

(భూతేభ్యశ్చ నమో నిత్యం యేషామేష బలిః ప్రియః) ।

కామపాల నమో నిత్యం యస్యాయం తే విధిః కృతః ।।3.౬౦ ।।

నారదస్తుమ్బురుశ్చైవ విశ్వావసుపురోగమాః ।

పరిగృహ్ణన్తు మే సర్వే గన్ధర్వా బలిముద్యతమ్ ।।3.౬౧ ।।

యమో మిత్రశ్చ భగవానీశ్వరౌ లోకపూజితౌ ।

ఇమం మే ప్రతిగృహ్ణీతాం బలిః మన్త్రపురస్కృతమ్ ।।3.౬౨ ।।

రసాతలగతేభ్యశ్చ పన్నగేభ్యో నమో నమః ।

దిశన్తు సిద్ధిం నాట్యస్య పూజితాః పాపనాశనాః ।।3.౬3 ।।

సర్వామ్బసాం పతిర్దేవో వరుణో హంసవాహనః ।

పూజితః ప్రీతమానస్తు ససముద్రనదీనదః ।।3.౬౪ ।।

వైనతేయ మహాసత్వ సర్వపక్షిపతే విభో ।

ప్రగృహ్యతాం బలిర్దేవ మన్త్రపూతో మయోద్యతః ।।3.౬౫ ।।
ధనాధ్యక్షో యక్షపతిర్లోకపాలో ధనేశ్వరః ।
సగుహ్యకస్సయక్షశ్చ ప్రతిగృహ్ణాతు మే బలిమ్ ।।3.౬౬ ।।
నమోఽస్తు నాట్యమాతృభ్యో బ్రాహ్మ్యాద్యాభ్యో నమోనమః ।
సుముఖీభిః ప్రసన్నాభిర్బలిరద్య ప్రగృహ్యతామ్ ।।3.౬౭ ।।
రుద్రప్రహరణం సర్వం ప్రతిగృహ్ణాతు మే బలిమ్ ।
విష్ణుప్రహరణం చైవ విష్ణుభక్త్యా మయోద్యతమ్ ।।3.౬౮ ।।
తథా కృతాన్తః కాలశ్చ సర్వప్రాణివధేశ్వరౌ ।
మృత్యుశ్చ నియతిశ్చైవ ప్రతిగృహ్ణాతు మే బలిమ్ ।।3.౬౯ ।।
యాశ్చాస్యాం మత్తవారణ్యాం సంశ్రితా వస్తుదేవతాః ।
మన్త్రపూతమిమం సమ్యక్ప్రతిగృహ్ణన్తు మే బలిమ్ ।।3.౭౦ ।।
అన్యే యే దేవగన్ధర్వా దిశో దశ సమాశ్రితాః ।
దివ్యాన్తరిక్షాభౌమాశ్చ తేభ్యశ్చాయం బలిః కృతః ।।3.౭౧ ।।
కుమ్భం సలిలసమ్పూర్ణం పుష్పమాలాపురస్కృతమ్ ।
స్థాపయేద్రఙ్గమధ్యే తు సువర్ణం చాత్ర దాపయేత్ ।।3.౭౨ ।।
ఆతోద్యాని తు సర్వాణి కృత్వా వస్త్రోత్తరాణి తు ।
గన్ధైర్మాల్యైశ్చ ధూపైశ్చ భక్ష్యైర్భోజ్యైశ్చ పూజయేత్ ।।3.౭౨* ।।
పూజయిత్వా తు సర్వాణి దైవతాని యథాక్రమమ్ ।
జర్జరస్త్వభిసమ్పూజ్యః స్యాత్తతో విఘ్నజర్జరః ।।3.౭3 ।।
శ్వేతం శిరసి వస్త్రం స్యాన్నీలం రౌద్రే చ పర్వణి ।
విష్ణుపర్వణి వై పీతం రక్తం స్కన్దస్య పర్వణి ।।3.౭౪ ।।
మృడపర్వణి చిత్రం తు దేయం వస్త్రం హితార్థినా ।
సదృశం చ ప్రదాతవ్యం ధూపమాల్యానులేపనమ్ ।।3.౭౫ ।।
ఆతోద్యాని తు సర్వాణి వాసోభిరవగుణ్ఠయేత్ ।

గన్ధైర్మాల్యైశ్చ ధూపైశ్చ భక్ష్యభోజ్యైశ్చ పూజయేత్ ।। ౩.౭౬ ।।

సర్వమేవం విధిం కృత్వా గన్ధమాల్యానులేపనైః ।

విఘ్నజర్జరణార్థం తు జర్జరం త్వభిమన్త్రయేత్ ।। ౩.౭౭ ।।

అత్ర విఘ్నవినాశార్థం పితామహముఖైస్సురైః ।

నిర్మితస్త్వం మహావీర్యో వజ్రసారో మహాతనుః ।। ౩.౭౮ ।।

శిరస్తే రక్షతు బ్రహ్మా సర్వైర్దేవగుణైఅః తహ ।

ద్వితీయం చ హరః పర్వ తృతీయం చ జనార్దనః ।। ౩.౭౯ ।।

చతుర్థం చ కుమారస్తే పఞ్చమం పన్నగోత్తమః ।

నిత్యం సర్వేఽపి పాన్తు త్వాం సురార్థే చ శివో భవ ।। ౩.౮౦ ।।

నక్షత్రేఽభిజితి త్వం హి ప్రసూతోఽహితసూదన ।

జయం చాభ్యుదయం చైవ పార్థివస్య సమావహ ।। ౩.౮౧ ।।

జర్జరం పూజయిత్వైఅవం బలిం సర్వం నివిద్య చ ।

అగ్నౌ హోమం తతః కుర్యాన్మన్త్రాహుఇతిపురస్కృతమ్ ।। ౩.౮౨ ।।

హుతాశ ఏవ దీప్తాభిరుల్కాభిః పరిమార్జనమ్ ।

నృపతేర్నర్తకీనాం చ కుర్యాద్దీప్త్యభివర్ధనమ్ ।। ౩.౮౩ ।।

అభిద్యోత్య సహాతోద్యైర్నృపతిం నర్తకీస్తథా ।

మన్త్రపూతేన తోయేన పునరభ్యుక్ష్య తాన్వదేత్ ।। ౩.౮౪ ।।

మహాకులే ప్రసూతాః స్థ గుణౌఘైశ్చాప్యలఙ్కృతాః ।

యద్వో జన్మగుణోపేతం తద్వో భవతు నిత్యశః ।। ౩.౮౫ ।।

ఏవముక్త్వా తతో వాక్యం నృపతైర్యాతయే బుధః ।

నాట్యయోగప్రసిద్ధ్యర్థమాశిషస్సమ్ప్రయోజయేత్ ।। ౩.౮౬ ।।

సరస్వతీ ధృతిర్మేధా హ్రీః శ్రీర్లక్ష్మీస్స్మృతిర్మతిః ।

పాన్తు వో మాతరః సౌమ్యాస్సిద్ధిదాశ్చ భవన్తు వః ।। ౩.౮౭ ।।

హోమం కృత్వా యథాన్యాయం హవిర్మన్త్రపురస్కృతమ్ ।

భిన్ద్యాత్కుమ్భం తతశ్చైవ నాట్యాచార్యః ప్రయత్నతః ।।౩.౮౮ ।।
అభిన్నే తు భవేత్కుమ్భే స్వామినః శత్రుతో భయమ్ ।
భిన్నే చైవ తు విజ్ఞేయః స్వామినః శత్రుసంక్షయః ।।౩.౮౯ ।।
భిన్నే కుమ్భే తతశ్చైవ నాట్యచార్యః ప్రయత్నతః ।
ప్రగృహ్య దీపికాం దీప్తాం సర్వం రఙ్గం ప్రదీపయేత్ ।।౩.౯౦ ।।
క్ష్వేడితైః స్ఫోటితైశ్చైవ వల్గితైశ్చ ప్రధావితైః ।
రఙ్గమధ్యే తు తాం దీప్తాం సశబ్దాం సమ్ప్రయోజయేత్ ।।౩.౯౧ ।।
శఙ్ఖదున్దుభినిర్ఘోషైర్మృదఙ్గపణవైస్తథా ।
సర్వాతోద్యైః ప్రణదితై రఙ్గే యుద్ధాని కారయేత్ ।।౩.౯౨ ।।
తత్ర చ్ఛిన్నం వ భిన్నం చ దారితం చ సశోణితమ్ ।
క్షతం ప్రదీప్తమాయస్తం నిమిత్తం సిద్ధిలక్షణమ్ ।।౩.౯౩ ।।
సమ్యగిష్టస్తు రఙ్గో వై స్వామినః శుభమావహేత్ ।
పురస్యాబాలవృద్ధస్య తథా జానపదస్య చ ।।౩.౯౪ ।।
దురిష్టస్తు తథా రఙ్గో దైవతైర్దురధిష్ఠితః ।
నాట్యవిధ్వసనం కుర్యాన్నృపస్య చ తథాఽశుభమ్ ।।౩.౯౫ ।।
య ఏవం విధిముత్సృజ్య యథేష్టం సమ్ప్రయోజయేత్ ।
ప్రాప్నోత్యపచయం శీఘ్రం తిర్యగ్యోనిం చ గచ్ఛతి ।।౩.౯౬ ।।
యజ్ఞేన సమ్మితం హ్యేతద్రఙ్గదైవతపూజనమ్ ।
అపూజయిత్వా రఙ్గం తు నైవ ప్రేక్షాం ప్రయోజయేత్ ।।౩.౯౭ ।।
పూజితాః పూజయన్త్యేతే మానితా మానయన్తి చ ।
తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన కర్తవ్యం రఙ్గపూజనమ్ ।।౩.౯౮ ।।
న తథా ప్రదహత్యగ్నిః ప్రభఞ్జనసమీరితః ।
యథా హ్యపప్రయోగస్తు ప్రయుక్తో దహతి క్షణాత్ ।।౩.౯౯ ।।
శాస్త్రజ్ఞేన వినీతేన శుచినా దీక్షితేన చ ।

నాట్యాచార్యేణ శాన్తేన కర్తవ్యం రఙ్గపూజనమ్ ।।౩.౧౦౦ ।।
స్థానభ్రష్టం తు యో దద్యాద్బలిముద్విగ్నమానసః ।
మన్త్రహీనో యథా హోతా ప్రాయశ్చిత్తీ భవేత్తు సః ।।౩.౧౦౧ ।।
ఇత్యయం యో విధిర్దృష్టో రఙ్గదైవతపూజనే ।
నవే నాట్యగృహే కార్యః ప్రేక్షాయాం చ ప్రయోక్తృభిః ।।౩.౧౦౨ ।।
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే రఙ్గదైవతపూజనం నామ తృతీయోఽధ్యాయః సమాప్తః

******

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఏవం తు పూజనం కృత్వా మయా ప్రోక్తః పితామహః ।
ఆజ్ఞాపయ ప్రభో క్షిప్రం కః ప్రయోగః ప్రయుజ్యతామ్ ।।౪.౧ ।।
తతోఽస్మ్యుక్తో భగవతా యోజయామృతమన్థనమ్ ।
ఏతదుత్సాహజననం సురప్రీతికరం తథా ।।౪.౨ ।।

యోఽయం సమవకారస్తు ధర్మకామార్థసాధకః ।
మయా ప్రాగ్గథితో విద్వన్స ప్రయోగః ప్రయుజ్యతామ్ ।।౪.౩ ।।
తస్మిన్సమవకారే తు ప్రయుక్తే దేవదానవాః ।
హృష్టాః సమభవన్సర్వే కర్మభావానుదర్శనాత్ ।।౪.౪ ।।
కస్యచిత్త్వథ కాలస్య మామాహామ్బుజసమ్భవః

నాట్యం సన్దర్శయామోఽద్య త్రినేత్రాయ మహాత్మనే ।।౪.౫ ।।
తతః సార్ధం సురైర్గత్వా వృషభాఙ్కనివేశనమ్ ।
సమభ్యర్చ్య శివం పశ్చాదువాచేదం పితామహః ।।౪.౬ ।।
మయా సమవాకరస్తు యోఽయం సృష్టః సురోత్తమ ।
శ్రవణే దర్శనే చాస్య ప్రసాదం కర్తుమర్హసి ।।౪.౭ ।।
పశ్యామ ఇతి దేవేశో ద్రుహిణం వాక్యమబ్రవీత్ ।
తతో మామాహ భగవాన్సజ్జో భవ మహామతే ।।౪.౮ ।।
తతో హిమవతః పృష్ఠే నానానాగసమాకులే ।
బహుభూతగణాకీర్ణే రమ్యకన్దరనిర్ఝ్హరే ।।౪.౯ ।।
పూర్వరఙ్గః కృతః పూర్వం తత్రాయం ద్విజసత్తమాః ।
తథా త్రిపురదాహశ్చ డిమసంజ్ఞః ప్రయోజితః ।।౪.౧౦ ।।
తతో భూతగణా హృష్టాః కర్మభావానుకీర్తనాత్ ।
మహాదేవశ్చ సుప్రీతః పితామహమథాబ్రవీత్ ।।౪.౧౧ ।।
అహో నాట్యమిదం సమ్యక్త్వయా సృష్టం మహామతే ।
యశస్యం చ శుభార్థం చ పుణ్యం బుద్ధివివర్ధనమ్ ।।౪.౧౨ ।।
మయాపీదం స్మృతం నృత్యం సన్ధ్యాకాలేషు నృత్యతా ।
నానాకరణసంయుక్తైరఙ్గహారైర్విభూషితమ్ ।।౪.౧౩ ।।
పూర్వరఙ్గవిధావస్మింస్త్వయా సమ్యక్ప్రయోజ్యతామ్ ।

వర్ధమానకయోగేషు గీతేష్వాసారితేషు చ ।।౪.౧౪ ।।

మహాగీతేషు చైవార్థాన్సమ్యగేవాభినేష్యసి ।

యశ్చాయం పూర్వరఙ్గస్తు త్వయా శుద్ధః ప్రయోజితః ।।౪.౧౫ ।।

ఏభిర్విమిశ్రితశ్చాయం చిత్రో నామ భవిష్యతి ।

శ్రుత్వా మహేశ్వరవచః ప్రత్యుక్తస్తు స్వయంభువా ।।౪.౧౬ ।।

ప్రయోగమఙ్గహారాణామాచక్ష్వ సురసత్తమ ।

తతస్తణ్డుం సమాహూయ ప్రోక్తవాన్భువనేశ్వరః ।।౪.౧౭ ।।

ప్రయోగమఙ్గహారాణామాచక్ష్వ భరతాయ వై ।

తతో యే తణ్డునా ప్రోక్తాస్త్వఙ్గహారా మహాత్మనా ।।౪.౧౮ ।।

తాన్వః కరణసంయుక్తాన్వ్యాఖ్యాస్యామి సరేచకాన్ ।

స్థిరహస్తోఽఙ్గహారస్తు తథా పర్యస్తకః స్మృతః ।।౪.౧౯ ।।

సూచివిద్ధస్తథా చైవ హ్యపవిద్ధస్తథైవ చ ।

ఆక్షిప్తకోఽథ విజ్ఞేయస్తథా చోద్ధట్టితః స్మృతః ।।౪.౨౦ ।।

విష్కమ్భశ్చైవ సమ్ప్రోక్తస్తథా చైవాపరాజితః ।

విష్కమ్భాపసృతశ్చైఅవ మత్తాక్రీడస్తథైవ చ ।।౪.౨౧ ।।

స్వస్తికో రేచితశ్చైవ పార్శ్వస్వస్తిక ఏవ చ ।

వృశ్చికాపసృతః ప్రోక్తో భ్రమరశ్చ తథాపరః ।।౪.౨౨ ।।

మత్తస్ఖలితకశ్చైవ మదాద్విలసితస్తథా ।

గతిమణ్డలకో జ్ఞేయః పరిచ్ఛిన్నస్తథైవ చ ।।౪.౨౩ ।।

పరివృత్తచితోఽథ స్యాత్తథా వైశాఖరేచితః ।

పరావృత్తోఽథ విజ్ఞేయస్తథా చైవాప్యలాతకః ।।౪.౨౪ ।।

పార్శ్వచ్ఛేదోఽథ సమ్ప్రోక్తో విద్యుద్భ్రాన్తస్తథైవ చ ।

ఊరూద్వృత్తస్తథా చైవ స్యాదాలీఢస్తథైవ చ ।।౪.౨౫ ।।

రేచితశ్చాపి విజ్ఞేయస్తథైవాచ్ఛురితః స్మృతః ।

ఆక్షిప్తరేచితశ్చైవ సమ్భ్రాన్తశ్చ తథాపరః ।।౪.౨౬ ।।
అపసర్పస్తు విజ్ఞేయస్తథా చార్ధనికుట్టకః ।
ద్వాత్రింశదేతే సమ్ప్రోక్తా అఙ్గహారాస్తు నామతః ।।౪.౨౭ ।।
ఏతేషాం తు ప్రవక్ష్యామి ప్రయోగం కరణాశ్రయమ్ ।
హస్తపాదప్రచారశ్చ యథా యోజ్యః ప్రయోక్తృభిః ।।౪.౨౮ ।।
అఙ్గహారేషు వక్ష్యామి కరణేషు చ వై ద్విజాః ।
సర్వేషామఙ్గహారాణాం నిష్పత్తిః కరణైర్యతః ।।౪.౨౯ ।।
తాన్యతః సమ్ప్రవక్ష్యామి నామతః కర్మతస్తథా ।
హస్తపాదసమాయోగో నృత్యస్య కరణం భవేత్ ।।౪.౩౦ ।।
ద్వే నృత్తకరణే చైవ భవతో నృత్తమాతృకా ।
ద్వాభ్యాం త్రిభిశ్చతుర్భిర్వాప్యఙ్గహారస్తు మాతృభిః ।।౪.౩౧ ।।
త్రిభిః కలాపకం చైవ చతుర్భిః షణ్డకం భవేత్ ।
పఞ్చైవ కరణాని స్యుః సఙ్ఘాతక ఇతి స్మృతః ।।౪.౩౨ ।।
షడ్భిర్వా సప్తభిర్వాపి అష్టభిర్నవభిస్తథా ।
కరణైరిహ సంయుక్తా అఙ్గహారాః ప్రకీర్తాః ।।౪.౩౩ ।।
ఏతేషామేవ వక్ష్యామి హస్తపాదవికల్పనమ్ ।
తలపుష్పపుటం పూర్వం వర్తితం వలితోరు చ ।।౪.౩౪ ।।
అపవిద్ధం సమనఖం లీనం స్వస్తికరేచితమ్ ।
మణ్డలస్వస్తికం చైవ నికుట్టకమథాపి చ ।।౪.౩౫ ।।
తథైవార్ధనికుట్టం చ కటిచ్ఛిన్నం తథైవ చ ।
అర్ధరేచితకం చైవ వక్షఃస్వస్తికమేవ చ ।।౪.౩౬ ।।
ఉన్మత్తం స్వస్తికం చైవ పృష్ఠస్వస్తికమేవ చ ।
దిక్స్వస్తికమలాతం చ తథైవ చ కటీసమమ్ ।।౪.౩౭ ।।
ఆక్షిప్తరేచితం చైవ విక్షిప్తాక్షిప్తకం తథా ।

అర్ధస్వస్తికముద్ధిష్టమఞ్చితం చ తథాపరమ్ ।।౪.౩౮ ।।
భుజఙ్గత్రాసితం ప్రోక్తమూర్ధ్వజాను తథైవ చ ।
నికుఞ్చితం చ మత్తల్లి త్వర్ధమత్తల్లి చైవ హి ।।౪.౩౯ ।।
స్యాద్రేచకనికుట్టం చ తథా పాదాపవిద్ధకమ్ ।
వలితం ఘూర్ణితం చైవ లలితం చ తథాపరమ్ ।।౪.౪౦ ।।
దణ్డపక్షం తథా చైవ భుజఙ్గత్రస్తరేచితమ్ ।
నూపురం చైవ సమ్ప్రోక్తం తథా వైశాఖరేచితమ్ ।।౪.౪౧ ।।
భ్రమరం చతురం చైవ భుజఙ్గాఞ్చితమేవ చ ।
దణ్డరేచితకం చైవ తథా వృశ్చికకుట్టితమ్ ।।౪.౪౨ ।।
కటిభ్రాన్తం తథా చైవ లతావృశ్చికమేవ చ ।
ఛిన్నం చ కరణం ప్రోక్తం తథా వృశ్చికరేచితమ్ ।।౪.౪౩ ।।
వృశ్చికం వ్యంసితం చైవ తథా పార్శ్వనికుట్టకమ్ ।
లలాటతిలకం క్రాన్తం కుఞ్చితం చక్రమణ్డలమ్ ।।౪.౪౪ ।।
ఉరోమణ్డలమాక్షిప్తం తథా తలవిలాసితమ్ ।
అర్గలం చాథ విక్షిప్తమావృత్తం దోలపాదకమ్ ।।౪.౪౫ ।।
వివృత్తం వినివృత్తం చ పార్శ్వక్రాన్తం నిశుమ్భితమ్ ।
విద్యుద్భ్రాన్తమతిక్రాన్తం వివర్తితకమేవ చ ।।౪.౪౬ ।।
గజక్రీడితకం చైవ తలసంస్ఫోటితం తథా ।
గరుడప్లుతకం చైవ గణ్డసూచి తథాపరమ్ ।।౪.౪౭ ।।
పరివృత్తం సముద్దిష్టం పార్శ్వజాను తథైవ చ ।
గృధ్రావలీనకం చైవ సన్నతం సూచ్యథాపి చ ।।౪.౪౮ ।।
అర్ధసూచీతి కరణం సూచివిద్ధం తథైవ చ ।
అపక్రాన్తం చ సమ్ప్రోక్తం మయూరలలితం తథా ।।౪.౪౯ ।।
సర్పితం దణ్డపాదం చ హరిణప్లుతమేవ చ ।

ప్రేఙ్ఖోలితం నితమ్బం చ స్ఖలితం కరిహస్తకమ్ ।।౪.౫౦ ।।
ప్రసర్పితకముద్ధిష్టం సింహవిక్రీడతం తథా ।
సింహాకర్షితముద్వృత్తం తథోపసృతమేవ చ ।।౪.౫౧ ।।
తలసంఘట్టితం చైవ జనితం చావహిత్థకమ్ ।
నివేశమేలకాక్రీడమూరూద్వృత్తం తథైవ చ ।।౪.౫౨ ।।
మదస్ఖలితకం చైవ విష్ణుక్రాన్తమథాపి చ ।
సమ్భ్రాన్తమథ విష్కమ్భముద్ఘట్టితమథాపి చ ।।౪.౫౩ ।।
వృషభక్రీడితం చైవ లోలితం చ తథాపరమ్ ।
నాగాపసర్పితం చైవ శకటాస్యం తథైవ చ ।।౪.౫౪ ।।
గఙ్గావతరణం చైవేత్యుక్తమష్టాధికం శతమ్ ।
అష్టోత్తరశతం హ్యేతత్కరణానాం మయోదితమ్ ।।౪.౫౫ ।।
నృత్యే యుద్ధే నియుద్ధే చ తథ గతిపరిక్రమే ।
గతిప్రచారే వక్ష్యామి యుద్ధచారీవికల్పనమ్ ।।౪.౫౬ ।।
యత్ర తత్రాపి సంయోజ్యమాచార్యైర్నాట్యశక్తినః ।
ప్రాయేణ కరణే కార్యో వామో వక్షఃస్థితః కరః ।।౪.౫౭ ।।
చరణస్యానుగశ్చాపి దక్షిణస్తు భవేత్కరః ।
హస్తపాదప్రచారన్తు కటిపార్శ్వోరుసంయుతమ్ ।।౪.౫౮ ।।
ఉరఃపృష్ఠోదరోపేతం వక్ష్యమాణం నిబోధత ।
యాని స్థానాని యాశ్చార్యో నృత్యహస్తాస్తథైవ చ ।।౪.౫౯ ।।
సా మాతృకేతి విజ్ఞేయా తద్యోగాత్కరణం భవేత్ ।
కటీ కర్ణసమా యత్ర కోర్పరాంసశిరస్తథా ।।౪.౬౦ ।।
సమున్నతమురశ్చైవ సౌష్ఠవం నామ తద్భవేత్ ।
వామే పుష్పపుటః పార్శ్వే పాదోఽగ్రతలసఞ్చరః ।।౪.౬౧ ।।
తథా చ సన్నతం పార్శ్వం తలపుష్పపుటం భవేత్ ।

కుఞ్చితౌ మణిబన్ధే తు వ్యావృత్తపరివర్తితౌ ।।౪.౬౨ ।।

హస్తౌ నిపతితౌ చోర్వోర్వర్తితం కరణం తు తత్ ।

శుకతుణ్డౌ యదా హస్తౌ వ్యావృత్తపరివర్తితౌ ।।౪.౬౩ ।।

ఉరూ చ వలితౌ యస్మిన్వలితోరుకముచ్యతే ।

ఆవర్త్య శుకతుణ్డాఖ్యమూరుపృష్ఠే నిపాతయేత్ ।।౪.౬౪ ।।

వామహతశ్చ వక్షఃస్థోఽప్యపవిద్ధం తు తద్భవేత్ ।

శ్లిష్టౌ సమనఖౌ పదౌ కరౌ చాపి ప్రలిమ్బితౌ ।।౪.౬౫ ।।

దేహః స్వాభావికో యత్ర భవేత్సమనఖం తు తత్ ।

పతాకాఞ్జలి వక్షఃస్థం ప్రసారితశిరోధరమ్ ।।౪.౬౬ ।।

నిహఞ్చితాంసకూటం చ తల్లినం కరణం స్మృతమ్ ।

స్వస్తికౌ రేచితావిద్ధౌ విశ్లిష్టౌ కటిసంశ్రితౌ ।।౪.౬౭ ।।

యత్ర తత్కరణం జ్ఞేయం బుధైః స్వస్తికరేచితమ్ ।

స్వస్తికౌ తు కరౌ కృత్వా ప్రాఙ్ముఖోర్ధ్వతలౌ సమౌ ।।౪.౬౮ ।।

తథా చ మణ్డలం స్థానం మణ్డలస్వస్తికం తు తత్ ।

నికుట్టితౌ యదా హస్తౌ స్వబాహుశిరసోఽన్తరే ।।౪.౬౯ ।।

పాదౌ నికుట్టితౌ చైవ జ్ఞేయం తత్తు నికుట్టకమ్ ।

అఞ్చితౌ బాహుశిరసి హస్తస్త్వభిముఖాఙ్గులిః ।।౪.౭౦ ।।

నికుఞ్చితార్ధయోగేన భవేదర్ధనికుట్టకమ్ ।

పర్యాయశః కటిశ్ఛిన్నా బాహ్వోః శిరసి పల్లవౌ ।।౪.౭౧ ।।

పునఃపునశ్చ కరణం కటిచ్ఛినం తు తద్భవేత్ ।

అపవిద్ధకరః సూచ్యా పాదశ్చైవ నికుట్టితః ।।౪.౭౨ ।।

సంన్నతం యత్ర పార్శ్వం చ తద్భవేఅర్ధరేచితమ్ ।

స్వస్తికౌ చరణౌ యత్ర కరౌ వక్షసి రేచితౌ ।।౪.౭౩ ।।

నికుఞ్చితం తథా వక్షో వక్షస్స్వస్తికమేవ తత్ ।

ఆఞ్చితేన తు పాదేన రేచితౌ తు కరౌ యదా ।।४.२४ ।।
ఉన్మతం కరణం తత్తు విజ్ఞేయం నృత్యకోవిదైః ।
హస్తాభ్యామథ పాదాభ్యాం భవతః స్వస్తికౌ యదా ।।४.२५ ।।
తత్స్వస్తికమితి ప్రోక్తం కరణం కరణార్థిభిః ।
విక్షిప్తాక్షిప్తబాహుభ్యాం స్వస్తికౌ చరణౌ యదా ।।४.२६ ।।
అపక్రాన్తార్ధసూచిభ్యాం తత్పృష్ఠస్వస్తికం భవేత్ ।
పార్శ్వయోరగ్రతశ్చైవ యత్ర శ్లిష్టః కరో భవేత్ ।।४.२२ ।।
స్వస్తికౌ హస్తపాదాభ్యాం తద్దిక్స్వస్తికముచ్యతే ।
అలాతం చరణం కృత్వా వ్యంసయేద్దక్షిణం కరమ్ ।।४.२८ ।।
ఊర్ధ్వజానుక్రమం కుర్యాదలాతకమితి స్మృతమ్ ।
స్వస్తికాపసృతః పాదః కరౌ నాభికటిస్థితౌ ।।४.२९ ।।
పార్శ్వముద్వాహితం చైవ కరణం తత్కటీసమమ్ ।
హస్తౌ హృది భవేద్వామః సవ్యశ్చాక్షిప్తరేచితః ।।४.३० ।।
రేచితశ్చాపవిద్ధశ్చ తత్స్యాదాక్షిప్తరేచితమ్ ।
విక్షిప్తం హస్తపాదం చ తస్యైవాక్షేపణం పునః ।।४.३१ ।।
యత్ర తత్కరణం జ్ఞేయం విక్షిప్తాక్షిప్తకం ద్విజాః ।
స్వస్తికౌ చరణౌ కృత్వా కరిహస్తం చ దక్షిణమ్ ।।४.३२ ।।
వక్షస్థానే తథా వామమర్ధస్వస్తికమాదిశేత్ ।
వ్యావృత్తపరివృత్తస్తు స ఏవ తు కరో యదా ।।४.३३ ।।
అఞ్చితో నాసికాగ్రే తు తదఞ్చితముదాహృతమ్ ।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య త్ర్యశ్రమూరుం వివర్తయేత్ ।।४.३४ ।।
కటిజానువివర్తాచ్చ భుజఙ్గత్రాసితం భవేత్ ।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య జనుస్తనసమం న్యసేత్ ।।४.३५ ।।
ప్రయోగవశగౌ హస్తావూర్ధ్వజాను ప్రకీర్తితమ్ ।

వృశ్చికం చరణం కృత్వా కరం పార్శ్వే నికుఞ్చయేత్ ।।౪.౮౬ ।।

నాసాగ్రే దక్షిణం చైవ జ్ఞేయం తత్తు నికుఞ్చితమ్ ।

వామదక్షిణపాదాభ్యాం ఘూర్ణమానోపసర్పణైః ।।౪.౮౭ ।।

ఉద్వేష్టితాపవిద్ధైశ్చ హస్తైర్మత్తల్ల్యుదాహృతమ్ ।

స్ఖలితాపసృతౌ పాదౌ వామహస్తశ్చ రేచితః ।।౪.౮౮ ।।

సవ్యహస్తః కటిస్థః స్యాదర్ధమత్తల్లి తత్స్మృతమ్ ।

రేచితో దక్షిణో హస్తః పాదః సవ్యో నికుట్టితః ।।౪.౮౯ ।।

దోలా చైవ భవేద్వామస్తద్రేచితనికుట్టితమ్ ।

కార్యౌ నాభితటే హస్తౌ ప్రాఙ్ముఖౌ ఖటకాముఖౌ ।।౪.౯౦ ।।

సూచీవిద్ధావపక్రాన్తౌ పాదౌ పాదాపవిద్ధకే ।

అపవిద్ధో భవేద్ధస్తః సూచీపాదస్తథైవ చ ।।౪.౯౧ ।।

తథా త్రికం వివృత్తం చ వలితం నామ తద్భవేత్ ।

వర్తితాఘూర్ణితః సవ్యో హస్తో వామశ్చ దోలితః ।।౪.౯౨ ।।

స్వస్తికాపసృతః పాదః కరణం ఘూర్ణితం తు తత్ ।

కరిహస్తో భవేద్వామో దక్షిణశ్చ వివర్తితః ।।౪.౯౩ ।।

బహుశః కుట్టితః పదో జ్ఞేయం తల్లలితం బుధైః ।

ఊర్ధ్వజానుం విధాయాథ తస్యోపరి లతాం న్యసేత్ ।।౪.౯౪ ।।

దణ్డపక్షం తత్రోక్తం కర్ణం నృత్యవేదిభిః ।

భుజఙ్గత్రాసితం కృత్వా యత్రోభావపి రేచితౌ ।।౪.౯౫ ।।

వామపార్శ్వస్థౌ హస్తౌ భుజఙ్గత్రస్తరేచితమ్ ।

త్రికం సువలితం కృత్వా లతారేచితకౌ కరౌ ।।౪.౯౬ ।।

నూపురశ్చ తథా పాదః కరణ్E నూపురే న్యసేత్ ।

రేచితౌ హస్తపాదౌ చ కటీ గ్రీవా చ రేచితా ।।౪.౯౭ ।।

వైశాఖస్థానకేనైతద్భవేద్వైశాఖరేచితమ్ ।

ఆక్షిప్తః స్వస్తికః పాదః కరౌ చోద్వేష్టితౌ తథా ।।౪.౯౮ ।।
త్రికస్య వలనాచ్చైవ జ్ఞేయం భ్రమరకం తు తత్ ।
అఞ్చితః స్యాత్కరో వామః సవ్యశ్చతుర ఏవ తు ।।౪.౯౯ ।।
దక్షిణః కుట్టితః పాదశ్చతురం తత్ప్రకీర్తితమ్ ।
భుజఙ్గత్రాసితః పాదో దక్షిణో రేచితః కరః ।।౪.౧౦౦ ।।
లతాఖ్యశ్చ కరో వామో భుజఙ్గాఞ్చితకం భవేత్ ।
విక్షిప్తం హస్తపాదం తు సమన్తాద్యత్ర దణ్డవత్ ।।౪.౧౦౧ ।।
రేచ్యతే తద్ధి కరణం జ్ఞేయం దణ్డకరేచితమ్ ।
వృశ్చికం చరణం కృత్వా ద్వావప్యథ నికుట్టితౌ ।।౪.౧౦౨ ।।
విధాతవ్యౌ కరౌ తత్తు జ్ఞేయం వృశ్చికకుట్టితమ్ ।
సూచిం కృత్వాపవిద్ధం చ దక్షిణం చరణం న్యసేత్ ।।౪.౧౦౩ ।।
రేచితా చ కటిర్యత్ర కటిభ్రాన్తం తదుచ్యతే ।
అఞ్చితః పృష్ఠతః పాదః కుఞ్చితోర్ధ్వతలాఙ్గులిః ।।౪.౧౦౪ ।।
లతాఖ్యశ్చ కరో వామస్తల్లతావృశ్చికం భవేత్ ।
అలపద్మః కటీదేశే ఛిన్నా పర్యాయశః కటీ ।।౪.౧౦౫ ।।
వైశాఖస్థానకేనేహ తచ్ఛిన్నం కరణం భవేత్ ।
వృశ్చికం చరణం కృత్వా స్వస్తికౌ చ కరావుభౌ ।।౪.౧౦౬ ।।
రేచితౌ విప్రకీర్ణౌ చ కరౌ వృశ్చికరేచితమ్ ।
బాహుశీర్షాఞ్చితౌ హస్తౌ పాదః పృష్ఠాఞ్చితస్తథా ।।౪.౧౦౭ ।।
దూరసన్నతపృష్ఠం చ వృశ్చికం తత్ప్రకీర్తితమ్ ।
ఆలీఢం స్థానకం యత్ర కరౌ వక్షసి రేచితౌ ।।౪.౧౦౮ ।।
ఊర్ధ్వాధో విప్రకీర్ణౌ చ వ్యంసితం కరణం తు తత్ ।
హస్తౌ తు స్వస్తికౌ పార్శ్వే తథా పాదో నికుట్టితః ।।౪.౧౦౯ ।।
యత్ర తత్కరణం జ్ఞేయం బుధైః పార్శ్వనికుట్టితమ్ ।

వృశ్చికం చరణం కృత్వా పాదస్యాఙ్గుష్ఠకేన తు ।।౪.౧౧౦ ।।
లలాటే తిలకం కుర్యాల్లలాటతిలకం తు తత్ ।
పృష్ఠతః కుఞ్చితం కృత్వా వ్యతిక్రాన్తక్రమం తతః ।।౪.౧౧౧ ।।
ఆక్షిప్తౌ చ కరౌ కార్యౌ క్రాన్తకే కరణే ద్విజాః ।
ఆద్యః పాదో నతః కార్యః సవ్యహస్తశ్చ కుఞ్చితః ।।౪.౧౧౨ ।।
ఉత్తానో వామపార్శ్వస్థస్తత్కుఞ్చితముదాహృతమ్ ।
ప్రలమ్బితాభ్యాం బాహుభ్యాం యద్గాత్రేణానతేన చ ।।౪.౧౧౩ ।।
అభ్యన్తరాపవిద్ధః స్యాత్తజ్జ్ఞేయం చక్రమణ్డలమ్ ।
స్వస్తికాపసృతౌ పాదావపవిద్ధక్రమౌ యదా ।।౪.౧౧౪ ।।
ఉరోమణ్డలకౌ హస్తావురోమణ్డలికస్తు తత్ ।
ఆక్షిప్తం హస్తపాదం చ క్రియతే యత్ర వేగతః ।।౪.౧౧౫ ।।
ఆక్షిఓతం నామ కరణం విజ్ఞేయం తద్ద్విజోత్తమాః ।
ఊర్ధ్వాఙ్గులితలః పాదః పార్శ్వేనోర్ధ్వం ప్రసారితః ।।౪.౧౧౬ ।।
ప్రకుర్యాదఞ్చితతలౌ హస్తౌ తలవిలాసితే ।
పృష్ఠతః ప్రసృతః పాదౌ ద్వౌ తాలావర్ధమేవ చ ।।౪.౧౧౭ ।।
తస్యైవ చానుగో హస్తః పురతస్త్వర్గలం తు తత్ ।
విక్షిప్తం హస్తపాదం చ పృష్ఠతః పార్శ్వతోఽపి వా ।।౪.౧౧౮ ।।
ఏకమార్గగతం యత్ర తద్విక్షిప్తముదాహృతమ్ ।
ప్రసార్య కుఞ్చితం పాదం పునరావర్తయేత్ద్రుతమ్ ।।౪.౧౧౯ ।।
ప్రయోగవశగౌ హస్తౌ తదావర్తముదాహృతమ్ ।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య పార్శ్వాత్పార్శ్వం తు డోలయేత్ ।।౪.౧౨౦ ।।
ప్రయోగవశగౌ హస్తౌ డోలాపాదం తదుచ్యతే ।
ఆక్షిప్తం హస్తపాదం చ త్రికం చైవ వివర్తయేత్ ।।౪.౧౨౧ ।।
రేచితౌ చ తథా హస్తౌ వివృత్తే కరణే ద్విజాః ।

సూచీవిద్ధం విధాయాథ త్రికం తు వినివర్తయేత్ ।। ౪.౧౨౨ ।।
కరౌ చ రేచితౌ కార్యౌ వినివృత్తే ద్విజోత్తమః ।
పార్శ్వక్రాన్తక్రమం కృత్వా పురస్తాదథ పాతయేత్ ।। ౪.౧౨౩ ।।
ప్రయోగవశగౌ హస్తౌ పార్శ్వక్రాన్తం తదుచ్యతే ।
పృష్ఠతః కుఞ్చితః పాదౌ వక్షశ్చైవ సమున్నతమ్ ।। ౪.౧౨౪ ।।
తిలకే చ కరః స్థాప్యస్తన్ని స్తమ్భితముచ్యతే ।
పృష్ఠతో వలితం పాదం శిరోఘృష్టం ప్రసారయేత్ ।। ౪.౧౨౫ ।।
సర్వతో మణ్డలావిద్ధం విద్యుద్భ్రాన్తం తదుచ్యతే ।
అతిక్రాన్తక్రమం కృత్వా పురస్తాత్సంప్రసారయేత్ ।। ౪.౧౨౬ ।।
ప్రయోగవశగౌ హస్తావతిక్రాన్తే ప్రకీర్తితౌ ।
ఆక్షిప్తం హస్తపాదం చ త్రికం చైవ వివర్తితమ్ ।। ౪.౧౨౭ ।।
ద్వితీయో రేచితో హస్తో వివర్తితకమేవ తత్ ।
కర్ణేఽఞ్చితః కరో వామో లతాహస్తశ్చ దక్షిణః ।। ౪.౧౨౮ ।।
దోలాపాదస్తథా చైవ గజక్రీడితకం భవేత్ ।
ద్రుతముత్క్షిప్య చరణం పురస్తాదథ పాతయేత్ ।। ౪.౧౨౯ ।।
తలసంస్ఫోటితౌ హస్తౌ తలసంస్ఫోటితే మతౌ ।
పృష్ఠప్రసారితః పాదః లతారేచితకౌ కరౌ ।। ౪.౧౩౦ ।।
సమున్నతం శిరశ్చైవ గరుడప్లుతకం భవేత్ ।
సూచిపాదో నతం పార్శ్వమేకో వక్షఃస్థితః కరః ।। ౪.౧౩౧ ।।
ద్వితీయశ్చాఞ్చితో గణ్డే గణ్డసూచీ తదుచ్యతే ।
ఊర్ధ్వాపవేష్టితౌ హస్తౌ సూచీపాదో వివర్తితః ।। ౪.౧౩౨ ।।
పరివృత్తత్రికం చైవ పరివృత్తం తదుచ్యతే ।
ఏకః సమస్థితః పాద ఊరుపృష్ఠే స్థితోఽపరః ।। ౪.౧౩౩ ।।
ముష్టిహస్తశ్చ వక్షఃస్థః పార్శ్వజాను తదుచ్యతే ।

పృష్ఠప్రసారితః పాదః కిఞ్చితఞ్చిత జానుకః ।।౪.౧౩౪ ।।
యత్ర ప్రసారితో బాహూ తత్స్యాత్పృష్ఠావలీనకమ్ ।
ఉత్ప్లుత్య చరణౌ కార్యావగ్రతః స్వస్తికస్థితౌ ।।౪.౧౩౫ ।।
సన్నతౌ చ తథా హస్తౌ సన్నతం తదుదాహృతమ్ ।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య కుర్యాదగ్రస్థితం భువి ।।౪.౧౩౬ ।।
ప్రయోగవశగౌ హస్తౌ సా సూచీ పరికీర్తితా ।
అలపద్మః శిరోహస్తః సూచీపాదశ్చ దక్షిణః ।।౪.౧౩౭ ।।
యత్ర తత్కరణం జ్ఞేఅయమర్ధసూచీతి నామతః ।
పాదసూచ్యా యదా పాదో ద్వితీయస్తు ప్రవిధ్యతే ।।౪.౧౩౮ ।।
కటివక్షఃస్థితౌ హస్తౌ సూచీవిధం తదుచ్యతే ।
కృత్వోరువలితం పాదమపక్రాన్తక్రమం న్యసేత్ ।।౪.౧౩౯ ।।
ప్రయోగవశగౌ హస్తవపక్రాన్తం తదుచ్యతే ।
వృశ్చికం చరణం కృత్వా రేచితౌ చ తథా కరౌ ।।౪.౧౪౦ ।।
తథా త్రికం వివృత్తం చ మయూరలలితం భవేత్ ।
అఞ్చితాపసృతౌ పాదౌ శిరశ్చ పరివాహితమ్ ।।౪.౧౪౧ ।।
రేచితౌ చ తథా హస్తౌ తత్సర్పితముదాహృతమ్ ।
నూపురం చరణం కృత్వా దణ్డపాదం ప్రసారయేత్ ।।౪.౧౪౨ ।।
క్షిప్రావిద్ధకరం చైవ దణ్డపాదం తదుచ్యతే ।
అతిక్రాన్తక్రమం కృత్వా సముత్ప్లుత్య నిపాతయేత్ ।।౪.౧౪౩ ।।
జఙ్ఘాఞ్చితోపరి క్షిప్తౌ తద్విద్యాద్ధరిణప్లుతమ్ ।
(సీ థే చ్లుస్తేర్జ్ఞా. ఆ నేవ్లిగతురే మయ్బె అద్దేద్తో రేప్రేసేన్త్థిస్చ్లుస్తేర్)

డోలాపాదక్రమం కృత్వా సముత్ప్లుత్య నిపాతయేత్ ।।౪.౧౪౪ ।।
పరివృత్తత్రికం చైవ తత్రైఙ్ఖోలితముచ్యతే ।

భుజావూర్ధ్వవినిష్క్రాన్తౌ హస్తౌ చాభిముఖాఙ్గులీ ।।౪.౧౪౫ ।।

బద్ధా చారీ తథ చైవ నితమ్బే కరణే భవేత్ ।

దోలాపాదక్రమం కృత్వా హస్తౌ తదనుగావుభౌఅ ।।౪.౧౪౬ ।।

రేచితౌ ఘూర్ణితౌ వాపి స్ఖలితం కరణం భవేత్ ।

ఏకో వక్షఃస్థితో హస్తః ప్రోద్వేష్టితతలోఽపరః ।।౪.౧౪౭ ।।

అఞ్చితశ్చరణశ్చైవ ప్రయోజ్యః కరిహస్తకే ।

ఏకస్తు రేచితో హస్తో లతాఖ్యస్తు తథా పరః ।।౪.౧౪౮ ।।

ప్రసర్పితతలౌ పాదౌ ప్రసర్పితకమేవ తత్ ।

అలాతం చ పురఃకృత్వా ద్వితీయం చ ద్రుతక్రమమ్ ।।౪.౧౪౯ ।।

హస్తౌ పాదానుగౌ చాపి సింహవిక్రీడితే స్మృతౌ ।

పృష్ఠప్రసర్పితః పాదస్తథా హస్తౌ నికుఞ్చితౌ ।।౪.౧౫౦ ।।

పునస్తథైవ కర్తవ్యౌ సింహాకర్ష్తకే ద్విజాః ।

ఆక్షిప్తహస్తమాక్షిప్తదేహమాక్షిప్తపాదకమ్ ।।౪.౧౫౧ ।।

అద్వృత్తగాత్రమిత్యేతదుద్వృతాం కరణం స్మృతమ్ ।

ఆక్షిప్తచరణశ్చైకో హస్తౌ తస్యైవ చానుగౌ ।।౪.౧౫౨ ।।

ఆనతం చ తథ గాత్రం తయోపసృతకం భవేత్

దోలాపాదక్రమం కృత్వా తలసఙ్ఘట్టితౌ కరౌ ।।౪.౧౫౩ ।।

రేచయేచ్చ కరం వామం తలసఙ్ఘట్టితే సదా ।

ఏకో వక్షఃస్థితో హస్తో ద్వ్తియశ్చ ప్రలమ్బితః ।।౪.౧౫౪ ।।

తలాగ్రసంస్థితః పాదో జనితే కరణే భవేత్ ।

జనితం కరణం కృత్వా హస్తౌ చాభిముఖాఙ్గులీ ।।౪.౧౫౫ ।।

శనైర్నిపతితో చైవ జ్ఞేయం తదవహిత్థకమ్ ।

కరౌ వక్షఃస్థితౌ కార్యావురౌ నిర్భుగ్నమేవ చ ।।౪.౧౫౬ ।।

మణ్డలస్థానకం చైవ నివేశం కరణం తు తత్ ।

తలసఞ్చరపాదాభ్యాముత్ప్లుత్య పతనం భవేత్ ।।౪.౧౫౭ ।।

సంనతం వలితం గాత్రమేలకాక్రీడితం తు తత్ ।

కరమావృత్తకరణమూరుపృష్ఠేఽఞ్చితం న్యసేత్ ।।౪.౧౫౮ ।।

జఙ్ఘాఞ్చితా తథోద్వృత్తా హ్యూరూద్వృత్తం తు తద్భవేత్ ।

కరౌ ప్రలమ్బితౌ కార్యో శిరశ్చ పరివాహితమ్ ।।౪.౧౫౯ ।।

పాదౌ చ వలితావిద్ధౌ మదస్ఖలితకే ద్విజాః ।

పురః ప్రసారితః పాదః కుఞ్చితో గగనోన్ముఖః ।।౪.౧౬౦ ।।

కరౌ చ రేచితౌ యత్ర విష్ణుక్రాన్తం తదుచ్యతే ।

కరమావర్తితం కృత్వా హ్యూరుపృష్ఠే నికుఞ్చయేత్ ।।౪.౧౬౧ ।।

ఊరుశ్చైవ తథావిద్ధః సమ్భ్రాన్తం కరణం తు తత్ ।

అపవిద్ధః కరః సూచ్యా పాదశ్చైవ నికుట్టితః ।।౪.౧౬౨ ।।

వక్షఃస్థశ్చ కరో వామో విష్కమ్భే కరణే భవేత్ ।

పాదావుద్ఘట్టితౌ కార్యౌ తలసఙ్ఘట్టితౌ కరౌ ।।౪.౧౬౩ ।।

నతశ్చ పార్శ్వం కర్తవ్యం బుధైరుద్ఘట్టితే సదా ।

ప్రయుజ్యాలాతకం పూర్వం హస్తౌ చాపి హి రేచయేత్ ।।౪.౧౬౪ ।।

కుఞ్చితావఞ్చితౌ చైవ వృషభక్రీడితే సదా ।

రేచితావఞ్చితౌ హస్తౌ లోలితం వర్తితం శిరః ।।౪.౧౬౫ ।।

ఉభయోఃపార్శ్వయోర్యత్ర తల్లోలితముదాహృతమ్ ।

స్వస్తికాపసృతౌ పాదౌ శిరశ్చ పరివాహితమ్ ।।౪.౧౬౬ ।।

రేచితౌ చ తథా హస్తౌ స్యాతాం నాగాపసర్పితే ।

నిషణ్ణాఙ్గస్తు చరణం ప్రసార్య తలసఞ్చరమ్ ।।౪.౧౬౭ ।।

ఉద్వాహితమురః కృత్వా శకటాస్యం ప్రయోజయేత్ ।

ఊర్ధ్వాఙ్గులితలౌ పాదౌ త్రిపతాకావధోముఖౌ ।।౪.౧౬౮ ।।

హస్తౌ శిరస్సన్నతం చ గఙ్గావతరణం త్వితి ।
యాని స్థానాని యాశ్చార్యో వ్యాయామే కథితాని తు ।।౪.౧౬౯ ।।
పాదప్రచారస్త్వేషాం తు కరణానామయం భవేత్ ।
యే చాపి నృత్తహస్తాస్తు గదితా నృత్తకర్మణి ।।౪.౧౭౦ ।।
తేషాం సమాసతో యోగః కరణేషు విభావ్యతే ।
ప్రాయేణ కరణే కార్యో వామో వక్షఃస్థితః కరః ।।౪.౧౭౧ ।।
చరణశ్చానుగశ్చాపి దక్షిణస్తు భవేత్కరః ।
చార్యశ్చైవ తు యాః ప్రోక్తా నృత్తహస్తాస్తథైవ చ ।।౪.౧౭౨ ।।
సా మాతృకేతి విజ్ఞేయా తద్భేదాత్కరణాని తు ।
అష్టోత్తరశతం హ్యేతత్కరణానాం మయోదితమ్ ।।౪.౧౭౩ ।।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి హ్యఙ్గహారవికల్పనమ్ ।
ప్రసార్యోత్క్షిప్య చ కరౌ సమపాదం ప్రయోజయేత్ ।।౪.౧౭౪ ।।
వ్యంసితాపసృతం సవ్యం హస్తమూర్ధ్వం ప్రసారయేత్ ।
ప్రత్యాలీఢం తతః కుర్యాత్తథైవ చ నికుట్టకమ్ ।।౪.౧౭౫ ।।
ఊరూద్వృత్తం తతః కుర్యాదక్షిప్తం స్వస్తికం తతః ।
నితమ్బం కరి హస్తం చ కటిచ్ఛిన్నం చ యోగతః ।।౪.౧౭౬ ।।
స్థిరహస్తో భవేదేష త్వఙ్గహారో హరప్రియః ।
తలపుష్పాపవిద్ధే ద్వే వర్తితం సంనికుట్టికమ్ ।।౪.౧౭౭ ।।
ఊరూద్వృత్తం తథాక్షిప్తమురోమణ్డలమేవ చ ।
నితమ్బం కరిహస్తం చ కటిచ్ఛిన్నం తథైవ చ ।।౪.౧౭౮ ।।
ఏష పర్యస్తకో నామ హ్యఙ్గహారో హరోద్భవః ।
అలపల్లవసూచీం చ కృత్వా విక్షిప్తమేవ చ ।।౪.౧౭౯ ।।
ఆవర్తితం తతః కుర్యాత్తథైఅవ చ నికుట్టకమ్ ।
ఊరూద్వృత్తం తథాక్షిప్తమురోమణ్డలమేవ చ ।।౪.౧౮౯ ।।

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం సూచీవిద్ధో భవేదయమ్ ।
అపవిద్ధం తు కరణం సూచీవిద్ధం తథైవ చ ।।౪.౧౮౧ ।।
ఉద్వేష్టితేన హస్తేన త్రికం తు పరివర్తయేత్ ।
ఉరోమణ్డలకౌ హస్తౌ కటిచ్ఛిన్నం తథైవ చ ।।౪.౧౮౨ ।।
అపవిద్ధోఽఙ్గహారాశ్చ విజ్ఞేయోఽయం ప్రయోక్తృభిః ।
కరణం నూపురం కృత్వా విక్షిప్తాలాతకే పునః ।।౪.౧౮౩ ।।
పునరాక్షిప్తకం కుర్యాదురోమణ్డలకం తథా ।
నితమ్బం కరిహస్తం చ కటిచ్ఛిన్నం తథైవ చ ।।౪.౧౮౪ ।।
ఆక్షిప్తకః స విజ్ఞేయో హ్యఙ్గహారః ప్రయోక్తృభిః ।
ఉద్వేష్టితాపవిద్ధస్తు కరః పాదో నికుట్టితః ।।౪.౧౮౫ ।।
పునస్తైనైవ యోగేన వామపార్శ్వే భవేదథ ।
ఉరోమణ్డలకౌ హస్తౌ నితమ్బం కరిహస్తకమ్ ।।౪.౧౮౬ ।।
కర్తవ్యం సకటిచ్ఛిన్నం నృత్యే తూద్ధట్టితే సదా ।
పర్యాయోద్వేష్టితౌ హస్తౌ పాదౌ చైవ నికుట్టితౌ ।।౪.౧౮౭ ।।
కుఞ్చితావఞ్చితౌఅ చైవ హ్యూరూద్వృత్తం తథైవ చ ।
చతురశ్రం కరం కృత్వా పాదేన చ నికుట్టకమ్ ।।౪.౧౮౮ ।।
భుజఙ్గత్రాసితం చైవ కరం చోద్విష్టితం పునః ।
పరిచ్ఛిన్నం చ కర్తవ్యం త్రికం భ్రమరకేణ తు ।।౪.౧౮౯ ।।
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం విష్కమ్భే పరికీర్తితమ్ ।
దణ్డపాదం కరం చైవ విక్షిప్యాక్షిప్య చైవ హి ।।౪.౧౯౦ ।।
వ్యంసితం వామహస్తం చ సహ పాదేన సర్పయేత్ ।
నికుట్టకద్వయం కార్యమాక్షిప్తం మణ్డలోరసి ।।౪.౧౯౧ ।।
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం కర్తవ్యమపరాజితే ।
కుట్టితం కరణం కృత్వా భుజఙ్గత్రాసితం తథా ।।౪.౧౯౨ ।।

రేచితేన తు హస్తేన పతాకం హస్తమాదిశేత్ ।
ఆక్షిప్తకం ప్రయుఞ్జీత హ్యురోమణ్డలకం తథా ।।౪.౧౯౩ ।।
లతాఖ్యం సకటకచ్ఛిన్నం విష్కమ్భాపసృతే భవేత్ ।
త్రికం సువలితం కృత్వా నూపురం కరణం తథా ।।౪.౧౯౪ ।।
భుజఙ్గత్రాసితం సవ్యం తథా వైశాఖరేచితమ్ ।
ఆక్షిప్తకం తతః కృత్వా పరిచ్ఛిన్నం తథైవ చ ।।౪.౧౯౫ ।।
బాహ్యభ్రమరకం కుర్యాదురోమణ్డలమేవ చ ।
నితమ్బం కరిహస్తం చ కటిచ్ఛిన్నం తథైవ చ ।।౪.౧౯౬ ।।
మత్తాక్రీడో భవేదేష హ్యఙ్గహారో హరప్రియః ।
రేచితం హస్తపాదం చ కృత్వా వృశ్చికమేవ చ ।।౪.౧౯౭ ।।
పునస్తేనైవ యోగేన వృశ్చికం సమ్ప్రయోజయేత్ ।
నికుట్టకం తథా చైవ సవ్యాసవ్యకృతం క్రమాత్ ।।౪.౧౯౮ ।।
లతాఖ్యః సకటిచ్ఛేదో భవేత్స్వస్తికరేచితే ।
పార్శ్వే తు స్వస్తికం బద్ధ్వా కార్యం త్వథ నికుట్టకమ్ ।।౪.౧౯౯ ।।
ద్వితీయస్య చ పార్శ్వస్య విధిః స్యాద్యమేవ హి ।
తతశ్చ కరమావర్త్య హ్యూరుపృష్ఠే నిపాతయేత్ ।।౪.౨౦౦ ।।
ఊరూద్వృత్తం తతః కుర్యాదాక్షిప్తం పునరేవ హి ।
నితమ్బం కరిహస్తం చ కటిచ్ఛిన్నం తథైవ చ ।।౪.౨౦౧ ।।
పార్శ్వస్వస్తిక ఇత్యేష హ్యఙ్గహారః ప్రకీర్తితః ।
వృశ్చికం కరణం కృత్వా లతాఖ్యం హస్తమేవ చ ।।౪.౨౦౨ ।।
తమేవ చ కరం భూయో నాసాగ్రే సన్నికుఞ్చయేత్ ।
తమేవోద్వేష్టితం కృత్వా నితమ్బం పరివర్తయేత్ ।।౪.౨౦౩ ।।
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం వృశ్చికాపసృతే భవేత్ ।
కృత్వా నూపురపాదం తు తథాక్షిప్తకమేవ చ ।।౪.౨౦౪ ।।

పరిచ్ఛిన్నం చ కర్తవ్యం సూచీపాదం తథైవ చ ।
నితమ్బం కరిహస్తం చాప్యురోమణ్డలకం తథా ।।౪.౨౦౫ ।।
కటీచ్ఛిన్నం తతశ్చైవ భ్రమరః స తు సంజ్ఞితః ।
మతల్లికరణం కృత్వా కరమావర్త్య దక్షిణమ్ ।।౪.౧౦౬ ।।
కపోలస్య ప్రదేశే తు కార్యం సమ్యఙ్నికుఞ్చితమ్

అపవిద్ధం ద్రుతం చైవ తలసంస్ఫోటసంయుతమ్ ।।౪.౨౦౭ ।।
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం మత్తస్ఖలితకే భవేత్ ।
దోలైః కరైః ప్రచలితైః స్వస్తికాపసృతైః పదైః ।।౪.౨౦౮ ।।
అఞ్చితైర్వలితైర్హస్తైస్తలసఙ్ఘట్టితైస్తథా ।
నికుట్టితం చ కర్తవ్యమూరూద్వృతం తథైవ చ ।।౪.౨౦౯ ।।
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం మదాద్విలసితే భవేత్ ।
మణ్డలం స్థానకం కృత్వా తథా హస్తౌ చ రేచితౌ ।।౪.౨౧౦ ।।
ఉద్ఘట్టితేన పాదేన మత్తల్లికరణం భవేత్ ।
ఆక్షిప్తం కరణం చైవ హ్యురోమణ్డలమేవ చ ।।౪.౨౧౧ ।।
కటిచ్ఛిన్నం తథా చైవ భవేత్తు గతిమణ్డలే ।
సమపాదం ప్రయుఞ్జ్యాథ పరిచ్ఛిన్నం త్వనన్తరమ్ ।।౪.౨౧౨ ।।
ఆవిద్ధేన తు పాదేన బాహ్యభ్రమరకం తథా ।
వామసూచ్యా త్వతిక్రాన్తం భుజఙ్గత్రాసితం తథా ।।౪.౨౧౩ ।।
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం పరిచ్ఛిన్నే విధీయతే ।
శిరసస్తూపరి స్థాప్యౌ స్వస్తికౌ విచ్యుతౌ కరౌ ।।౪.౨౧౪ ।।
తతః సవ్యం కరం చాపి గాత్రమానమ్య రేచయేత్ ।
పునరుత్థాపయేత్తత్ర గాత్రమున్నమ్య రేచితమ్ ।।౪.౨౧౫ ।।
లతాఖ్యౌ చ కరౌ కృత్వా వృశ్చికం సమ్ప్రయోజయేత్ ।

రేచితం కరిహస్తం చ భుజఙ్గత్రాసితం తథా ।।౪.౨౧౬ ।।

ఆక్షిప్తకం ప్రయుఞ్జీత స్వస్తికం పాదమేవ చ ।

పరాఙ్ముఖవిధిర్యాయ ఏవమేవ భవేదిహ ।।౪.౨౧౭ ।।

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం పరివృత్తకరేచితీ ।

రేచితౌ సహ గాత్రేణ హ్యపవిద్ధౌ కరౌ యదా ।।౪.౨౧౮ ।।

పునస్తేనైవ దేశేన గాత్రమున్నమ్య రేచయేత్ ।

కుర్యాన్నూపురపాదం చ భుజఙ్గత్రాసితం తథా ।।౪.౨౧౯ ।।

రేచితం మణ్డలం చైవ బాహుశీర్షే నికుఞ్చయేత్ ।

ఊరూద్వృత్తం తథాక్షిప్తమురోమణ్డలమేవ చ ।।౪.౨౨౦ ।।

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం కుర్యాద్వైశాఖరేచితే ।

ఆద్యం తు జనితం కృత్వా పాదమేకం ప్రసారయేత్ ।।౪.౨౨౧ ।।

తథైవాలాతకం కుర్యాత్త్రికం తు పరివర్తయేత్ ।

అఞ్చితం వామహస్తం చ గణ్డదేశే నికుట్టయేత్ ।।౪.౨౨౨ ।।

కటిచ్ఛిన్నం తథా చైవ పరావృత్తే ప్రయోజయేత్ ।

స్వస్తికం కరణం కృత్వా వ్యంసితౌ చ కరౌ పునః ।।౪.౨౨౩ ।।

అలాతకం ప్రయుఞ్జీత హ్యూర్ధ్వజాను నికుఞ్చితమ్ ।

అర్ధసూచీ చ విక్షిప్తముద్వృత్తాక్షిప్తకే తథా ।।౪.౨౨౪ ।।

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నమఙ్గహారే హ్యలాతకే ।

నికుట్య వక్షసి కరావూర్ధ్వజాను ప్రయోజయేత్ ।।౪.౨౨౫ ।।

ఆక్షిప్తస్వస్తికం కృత్వా త్రికం తు పరివర్తయేత్ ।

ఉరోమణ్డలకౌ హస్తౌ నితమ్బం కరిహస్తకమ్ ।।౪.౨౨౬ ।।

కటిచ్ఛిన్నం తథా చైవ పార్శ్వచ్ఛేదే విధీయతే ।

సూచీవామపదం దద్యాద్విద్యుద్భ్రాన్తం చ దక్షిణమ్ ।।౪.౨౨౭ ।।

దక్షిణేన పునః సూచీ విద్యుద్భ్రాన్తం చ వామతః ।

పరిచ్ఛిన్నం తథా చైవ హ్యతిక్రాన్తం చ వామకమ్ ।।౪.౨౨౮ ।।

లతాఖ్యం సకటిచ్ఛిన్నం విద్యుద్భ్రాన్తశ్చ స స్మృతః ।

కృత్వా నూపురపాదం తు సవ్యవామౌ ప్రలమ్బితౌ ।।౪.౨౨౯ ।।

కరౌ పార్శ్వే తతస్తాభ్యాం విక్షిప్తం సమ్ప్రయోజయేత్ ।

తాభ్యాం సూచీ తథా చైవ త్రికం తు పరివర్తయేత్ ।।౪.౨౩౦ ।।

లతాఖ్యం సకటిచ్ఛిన్నం కుర్తాదుద్వృత్తకే సదా ।

ఆలీఢవ్యంసితౌ హస్తౌ బాహుశీర్షే నికుట్టయేత్ ।।౪.౨౩౧ ।।

నూపురశ్చరణో వామస్తథాలాతశ్చ దక్షిణః ।

తేనైవాక్షిప్తకం కుర్యాదురోమణ్డలకౌ కరౌ ।।౪.౨౩౨ ।।

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నమాలీఢే సమ్ప్రయోజయేత్ ।

హస్తం తు రేచితం కృత్వా పార్శ్వమానస్య రేచయేత్ ।।౪.౨౩౩ ।।

పునస్తేనైవ యోగేన గాత్రమానస్య రేచయేత్ ।

రేచితం కరణం కార్యమురోమణ్డలమేవ చ ।।౪.౨౩౪ ।।

కటిచ్ఛిన్నం తు కర్తవ్యమఙ్గహారే తు రేచితే ।

నూపురం చరణం కృత్వా త్రికం తు పరివర్తయేత్ ।।౪.౨౩౫ ।।

వ్యంసితేన తు హస్తేన త్రికమేవ వివర్తయేత్ ।

వామం చాలాతకం కృత్వా సూచీమత్రైవ యోజయేత్ ।।౪.౨౩౬ ।।

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం కుర్యాదాచ్ఛురితే సదా ।

రేచితౌ స్వస్తికౌ పాదౌ రేచితౌ స్వస్తికౌ కరౌ ।।౪.౨౩౭ ।।

కృత్వా విశ్లేషమేవం తు తేనైవ విధినా పునః ।

పునరుత్క్షేపణం చైవ రేచితైరేవ కారయేత్ ।।౪.౨౩౮ ।।

ఉద్వృత్తాక్షిప్తకే చైవ హ్యురోమణ్డలమేవ చ ।

నితమ్బం కరిహస్తం చ కటిచ్ఛిన్నం తథైవ చ ।।౪.౨౩౯ ।।

ఆక్షిప్తరేచితో హ్యేష కరణానాం విధిః స్మృతః ।

విక్షిప్త కరణం కృత్వా హస్తపాదం ముఖాగమమ్ ।।౪.౨౪౦ ।।
వామసూచిసహకృతం విక్షిపేద్వామకం కరమ్ ।
వక్షఃస్థానే భవేత్సవ్యో వలితం త్రికమేవ చ ।।౪.౨౪౧ ।।
నూపురాక్షిప్తకే చైవ హ్యర్ధస్వస్తికమేవ చ ।
నితమ్బం కరిహస్తం చ హ్యురోమణ్డలకం తథా ।।౪.౨౪౨ ।।
కటిచ్ఛిన్నం చ కర్తవ్యం సమ్భ్రాన్తే నృత్తయోక్తృభిః ।
అపక్రాన్తక్రమం కృత్వా వ్యంసితం హస్తమేవ చ ।।౪.౨౪౩ ।।
కుర్యాదుద్వేష్టితం చైవ హ్యర్ధసూచీం తథైవ చ ।
విక్షిప్తం సకటిచ్ఛిన్నముద్వృత్తాక్షిప్తకే తథా ।।౪.౨౪౪ ।।
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం కర్తవ్యమపసర్పితే ।
కృత్వా నూపురపాదం చ ద్రుతమాక్షిప్య చ క్రమమ్ ।।౪.౨౪౫ ।।
పాదస్య చానుగౌ హస్తౌ త్రికం చ పరివర్తయేత్ ।
నికుట్య కరపాదం చాప్యురోమణ్డలకం పునః ।।౪.౨౪౬ ।।
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం కార్యమర్ధనికుట్టకే ।
ద్వాత్రింశదేతే సమ్ప్రోక్తా హ్యఙ్గహారా ద్విజోత్తమాః ।।౪.౨౪౭ ।।
చతురో రేచకాంశ్చాపి గదతో మే నిబోధత ।
పాదరేచక ఏకః స్యాద్ద్వితీయః కటిరేచకః ।।౪.౨౪౮ ।।
కరరేచకస్తృతీయస్తు చతుర్థః కణ్ఠరేచకః ।
[రేచితాఖ్యః పృథగ్భావే వలనే చాభిధీయతే ।
ఉద్వాహనాత్పృథగ్భావాచ్చలనాచ్చాపి రేచకః ।।౪.౨౪౯అబ్*౧ ।।
పార్శ్వాత్పార్శ్వే తు గమనం స్ఖలితైశ్చలితైః పదైః ।
వివిధైశ్చైవ పాదస్య పాదరేచక ఉచ్యతే ।।౪.౨౪౯అబ్*౨ ।।
త్రికస్యోద్వర్తనం చైవ ఛటీవలనమేవ చ ।
తథాఽపసర్పణం చైవ కటిరేచక ఉచ్యతే ।।౪.౨౪౯అబ్*౩ ।।

ఉద్వర్తనం పరిక్షేపో విక్షేపః పరివర్తనమ్ ।
విసర్పణం చ హస్తస్య హస్తరేచక ఉచ్యతే ।।౪.౨౪౯అబ్*౪ ।।
ఉద్వాహనం సన్నమనం తథా పార్శ్వస్య సన్నతిః ।
భ్రమణం చాపి విజ్ఞేయో గ్రీవాయా రేచకో బుధైః] ।।౪.౨౪౯అబ్*౫ ।।
రేచకైరఙ్గహారైశ్చ నృత్యన్తం వీక్ష్య శఙ్కరమ్ ।।౪.౨౪౯ ।।
సుకుమారప్రయోగేణ నృత్యన్తీం చైవ పార్వతీమ్ ।
మృదఙ్గభేరీపటహైర్భాణ్డడిణ్డిమగోముఖైః ।।౪.౨౫౦ ।।
పణవైర్దర్దురైశ్చైవ సర్వాతోద్యైః ప్రవాదితైః ।
దక్షయజ్ఞే వినిహతే సన్ధ్యాకాలే మహేశ్వరః ।।౪.౨౫౧ ।।
నానాఙ్గహారైః ప్రానృత్యల్లయతాలవశానుగైఅః ।
పిణ్డీబన్ధాంస్తతో దృష్ట్వా నన్దిభద్రముఖా గణాః ।।౪.౨౫౨ ।।
చక్రుస్తే నామ పిణ్డీనాం బన్ధమాసాం సలక్షణమ్ ।
ఈశ్వరస్యేశ్వరీ పిన్డీ నన్దినశ్చాపి పట్టసీ ।।౪.౨౫౩ ।।
చణ్డికాయా భవేత్పిణ్డీ తథా వై సింహవాహినీ ।
తార్క్ష్యపిణ్డీ భవేద్విష్ణోః పద్మపిణ్డీ స్వయంభువః ।।౪.౨౫౪ ।।
శక్రస్యైరావతీ పిణ్డీ ఝషపిణ్డీ తు మాన్మథీ ।
శిఖిపిణ్డీ కుమారస్య రూపపిణ్డీ భవేచ్ఛ్రియః ।।౪.౨౫౫ ।।
ధారాపిణ్డీ చ జాహ్నవ్యాః పాశపిణ్డీ యమస్య చ ।
వారుణీ చ నదీపిణ్డీ యాక్షీ స్యాద్ధనదస్య తు ।।౪.౨౫౬ ।।
హలపిణ్డీ బలస్యాపి సర్పపిణ్డీ తు భోగినామ్ ।
గాణేశ్వరీ మహాపిణ్డీ దక్షయజ్ఞవిమర్దినీ ।।౪.౨౫౭ ।।
త్రిశూలాకృతిసంస్థానా రౌద్రీ స్యాదన్ధకద్విషః ।
ఏవమన్యాస్వపి తథా దేవతాసు యథాక్రమమ్ ।।౪.౨౫౮ ।।
ధ్వజభూతాః ప్రయోక్తవ్యాః పిణ్డీబన్ధాః సుచిహ్నితాః ।

రేచకా అఙ్గహారాశ్చ పిణ్డీబన్ధాతస్తైవ చ ।।౪.౨౫౯ ।।
సృష్ట్వా భగవతా దత్తాస్తణ్డవే మునయే తదా ।
తేనాపి హి తతః సమ్యగ్గానభాణ్డసమన్వితః ।।౪.౨౬౦ ।।
నృత్తప్రయోగః సృష్టో యః స తాణ్డవ ఇతి స్మృతః ।
ఋషయ ఊచుః -

యదా ప్రాప్త్యర్థమర్థానాం తజ్ఞైరభినయః కృతః ।।౪.౨౬౧ ।।
కస్మానృత్తం కృతం హ్యేతత్కం స్వభావమపేక్షతే ।
న గీతకార్థసమ్బద్ధం న చాప్యర్థస్య భావకమ్ ।।౪.౨౬౨ ।।
కస్మాన్నృత్తం కృతం హ్యేతద్గీతేష్వాసారితేషు చ ।
భరతః -

అత్రోచ్యతే న ఖల్వర్థం కఞ్చిన్నృత్తమపేక్షతే ।।౪.౨౬౩ ।।
కిం తు శోభాం ప్రజనయేదితి నృత్తం ప్రవర్తితమ్ ।
ప్రాయేణ సర్వలోకస్య నృత్తమిష్టం స్వభావతః ।।౪.౨౬౪ ।।
మఙ్గలమితి కృత్వా చ నృత్తమేతత్ప్రకీర్తితమ్ ।
వివాహప్రసవావాహప్రమోదాభ్యుఅదయాదిషు ।।౪.౨౬౫ ।।
వినోదకారణం చేతి నృత్తమేతత్ప్రవర్తితమ్ ।
అతశ్చైవ ప్రతిక్షేపాద్భూతసఙ్ఘైః ప్రవర్తితాః ।।౪.౨౬౬ ।।
యే గీతకాదౌ యుజ్యన్తే సమ్యఙ్నృత్తవిభాగకాః ।
దేవేన చాపి సమ్ప్రోక్తస్తణ్డుస్తాణ్డవపూర్వకమ్ ।।౪.౨౬౭ ।।
గీతప్రయోగమాశ్రిత్య నృత్తమేతత్ప్రవర్త్యతామ్ ।
ప్రాయేణ తాణ్డవవిధిర్దేవస్తుత్యాశ్రయో భవేత్ ।।౪.౨౬౮ ।।
సుకుమారప్రయోగశ్చ శృఙ్గారరససమ్భవః ।

తస్య తణ్డుప్రయుక్తస్య తాణ్డవస్య విధిక్రియామ్ ।।౪.౨౬౯ ।।

వర్ధమానకమాసాద్య సమ్ప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ।

కలానాం వృద్ధిమాసాద్య హ్యక్షరాణాం చ వర్ధనాత్ ।।౪.౨౭౦ ।।

లయస్య వర్ధనాచ్చాపి వర్ధమానకముచ్యతే ।

కృత్వా కుతపవిన్యాసం యథావద్ద్విజసత్తమాః ।।౪.౨౭౧ ।।

ఆసారితప్రయోగస్తు తతః కార్యః ప్రయోక్తృభిః ।

తత్ర తూపోహనం కృత్వా తన్త్రీగానసమన్వితమ్ ।।౪.౨౭౨ ।।

కార్యః ప్రవేశో నర్తక్యా భాణ్డవాద్యసమన్వితః ।

విశుద్ధకరణాయాం తు జాత్యాం వాద్యం ప్రయోజయేత్ ।।౪.౨౭౩ ।।

గత్యా వాద్యానుసారిణ్యా తస్యాశ్చారీం ప్రయోజయేత్ ।

వైశాఖస్థానకేనేహ సర్వరేచకచారిణీ ।।౪.౨౭౪ ।।

పుష్పాఞ్జలిధరా భూత్వా ప్రవిశేద్రఙ్గమణ్డపమ్ ।

పుష్పాఞ్జలిం విసృజ్యాథ రఙ్గపీఠం పరీత్య చ ।।౪.౨౭౫ ।।

ప్రణమ్య దేవతాభ్యశ్చ తతోఽభినయమాచరేత్ ।

యత్రాభినేయం గీతం స్యాత్తత్ర వాద్యం న యోజయేత్ ।।౪.౨౭౬ ।।

అఙ్గహారప్రయోగే తు భాణ్డవాద్యం విధీయతే ।

సమం రక్తం విభక్తం చ స్ఫుటం శుద్ధప్రహారజమ్ ।।౪.౨౭౭ ।।

నృత్తాఙ్గగ్రాహి వాద్యజ్ఞైర్వాద్యం యోజ్యం తు తాణ్డవే ।

ప్రయుజ్య గీతవాద్యే తు నిష్క్రామేన్నర్తకీ తతః ।।౪.౨౭౮ ।।

అనేనైవ విధానేన ప్రవిశన్త్యపరాః పృథక్ ।

అన్యాశ్చానుక్రమేణాథ పిణ్డీం బధ్నన్తి యాః స్త్రియః ।।౪.౨౭౯ ।।

తావత్పర్యస్తకః కార్యో యావత్పిణ్డీ న బధ్యతే ।

పిణ్డీం బద్ధ్వా తతః సర్వా నిష్క్రామేయుః స్త్రియస్తు తాః ।।౪.౨౮౦ ।।

పిణ్డీబన్ధేషు వాద్యం తు కర్తవ్యమిహ వాదకైఅః ।

పర్యస్తకప్రమాణేన చిత్రౌఘకరణాన్వితమ్ ।।౪.౨౮౧ ।।

తత్రోపవాహనం భూయః కార్యం పూర్వవదేవ హి ।

తతశ్చాసారితం భూయో గాయనం తు ప్రయోజయేత్ ।।౪.౨౮౨ ।।

పూర్వేణైవ విధానేన ప్రవిశేచ్చాపి నర్తకీ ।

గీతకార్థం త్వభినయేద్ద్వితీయాసారితస్య తు ।।౪.౨౮౩ ।।

తదేవ చ పునర్వస్తు నృత్తేనాపి ప్రదర్శయేత్ ।

ఆసారితే సమాప్తే తు నిష్క్రామేన్నర్తకీ తతః ।।౪.౨౮౪ ।।

పూర్వవత్ప్రవిశన్త్యన్యాః ప్రయోగః స్యాత్స ఏవ హి ।

ఏవం పదే పదే కార్యో విధిరాసారితస్య తు ।।౪.౨౮౫ ।।

భాణ్డవాద్యకృతే చైవ తథా గానకృతేఽపి చ ।

ఏకా తు ప్రథమం యోజ్యా ద్వే ద్వితీయం తథైవ చ ।।౪.౨౮౬ ।।

తిస్రో వస్తు తృతీయం తు చతస్రస్తు చతుర్థకమ్ ।

పిణ్డీనాం విధయశ్చైవ చత్వారః సమ్ప్రకీర్తితాః ।।౪.౨౮౭ ।।

పిణ్డీ శృఙ్ఖలికా చైవ లతాబన్ధోఽథ భేద్యకః ।

పిణ్డీబన్ధస్తు పిణ్డత్వాద్గుల్మః శృఙ్ఖలికా భవేత్ ।।౪.౨౮౮ ।।

జాలోపనద్ధా చ లతా సనృత్తో భేద్యకః స్మృతః ।

పిణ్డీబన్ధః కనిష్ఠే తు శృఙ్ఖలా తు లయాన్తరే ।।౪.౨౮౯ ।।

మధ్యమే చ లతాబన్ధో జ్యేష్ఠే చైవాథ భేద్యకః ।

పిణ్డీనాం వివిధా యోనిర్యన్త్రం భద్రాసనం తథా ।।౪.౨౯౦ ।।

శిక్షాయోగస్తథా చైవ ప్రయోక్తవ్యః ప్రయోక్తృభిః ।

ఏవం ప్రయోగః కర్తవ్యో వర్ధమానే తపోధనాః ।।౪.౨౯౧ ।।

గీతానాం ఛన్దకానాం చ భూయో వక్ష్యామ్యహం విధిమ్ ।

యాని వస్తునిబద్ధాని యాని చాఙ్గికృతాని తు ।।౪.౨౯౨ ।।

గీతాని తేషాం వక్ష్యామి ప్రయోగం నృత్తవాద్యయోః ।

తత్రావతరణం కార్యం నర్తక్యాః సార్వభాణ్డికమ్ ।।౪.౨౯౩ ।।

క్షేపప్రతిక్షేపకృతం భాణ్డోపోహనసంస్కృతమ్ ।

ప్రథమం త్వభినేయం స్యద్గీతకే సర్వవస్తుకమ్ ।।౪.౨౯౪ ।।

తదేవ చ పునర్వస్తు నృత్తేనాపి ప్రదర్శయేత్ ।

యో విధిః పూర్వముక్తస్తు నృత్తాభినయవాదితే ।।౪.౨౯౫ ।।

ఆసారితవిధౌ స స్యాద్గీతానాం వస్తుకేష్వపి ।

ఏవం వస్తునిబన్ధానాం గీతకానాం విధిః స్మృతః ।।౪.౨౯౬ ।।

శృణుతాఙ్గనిబద్ధానాం గీతానామపి లక్షణమ్ ।

య ఏవ వస్తుకవిధిర్నృత్తాభినయవాదితే ।।౪.౨౯౭ ।।

తమేవాఙ్గనిబద్ధేషు ఛన్దకేష్వపి యోజయేత్ ।

వాద్యం గుర్వక్షరకృతం తథాల్పాక్షరమేవ చ ।।౪.౨౯౮ ।।

ముఖే సోపోహనే కుర్యాద్వర్ణానాం విప్రకర్షతః ।

యదా గీతివశాదఙ్గం భూయో భూయో నివర్తతే ।।౪.౨౯౯ ।।

తత్రాద్యమభినేయం స్యాచ్ఛేషం నృత్తేన యోజయేత్ ।

యదా గీతివశాదఙ్గం భూయో భూయో నివర్తతే ।।౪.౩౦౦ ।।

త్రిపాణిలయసంయుక్తం తత్ర వాద్యం ప్రయోజయేత్ ।

యథా లయస్తథా వాద్యం కర్తవ్యమిహ వాదకైః ।।౪.౩౦౧ ।।

[తతం చానుగతం చాపి ఓఘం చ కరణాన్వితమ్ ।

స్థిరే తత్త్వం ప్రయోక్తవ్యం మధ్యే చానుగతం భవేత్ ।।౪.౩౦౧*౧ ।।

భూయశ్చౌఘః ప్రయోక్తవ్యస్త్వేష వాద్యగతో విధిః ।

ఛన్దోగీతకమాసాద్య త్వఙ్గాని పరివర్తయేత్ ।।౪.౩౦౧*౨ ।।

ఏష కార్యో విధిర్నిత్యం నృత్తాభినయవాదితే ।

యాని వస్తునిబద్ధాని తేషామన్తే గ్రహో భవేత్ ।

అఙ్గానాం తు పరావృత్తావాదావేవ గ్రహో మతః] ।।౪.౩౦౧*౩ ।।

ఏవమేష విధిః కార్యో గీతేష్వాసారితేష్వపి ।
దేవస్తుత్యాశ్రయం హ్యేతత్సుకుమారం నిబోధత ।।౪.౩౦౨ ।।
స్త్రీపుంసయోస్తు సంలాపో యస్తు కామసముద్భవః ।
తజ్జ్ఞేయం సుకుమారం హి శృఙ్గారరససమ్భవమ్ ।।౪.౩౦౩ ।।
యస్యాం యస్యామవస్థాయాం నృత్తం యోజ్యం ప్రయోక్తృభిః ।
తత్సర్వం౦ సంప్రవక్ష్యామి తచ్చ మే శృణుత ద్విజాః ।।౪.౩౦౪ ।।
అఙ్గవస్తునివృత్తౌ తు తథా వర్ణనివృత్తిషు ।
తథా చాభుదయస్థానే నృత్తం తజ్జ్ఞః ప్రయోజయేత్ ।।౪.౩౦౫ ।।
యత్తు సందృశ్యతే కిఞ్చిద్దమ్పత్యోర్మదనాశ్రయమ్ ।
నృత్తం తత్ర ప్రయోక్తవ్యం ప్రహర్షార్థగుణోద్భవమ్ ।।౪.౩౦౬ ।।
యత్ర సన్నిహితే కాన్తే ఋతుకాలాదిదర్శనమ్ ।
గీతకార్థాభిసంబద్ధం నృత్తం తత్రాపి చేష్యతే ।।౪.౩౦౭ ।।
ఖణ్డితా విప్రలబ్ధా వా కలహాన్తరితాపి వా ।
యస్మిన్నఙ్గే తు యువతిర్న నృత్తం తత్ర న యోజయేత్ ।।౪.౩౦౮ ।।
సఖీప్రవృత్తే సంలాపే తథాఽసన్నిహితే ప్రియే ।
న హి నృత్తం ప్రయోక్తవ్యం యస్యా న ప్రోషితః ప్రియః ।।౪.౩౦౯ ।।
[దూత్యాశ్రయం యదా తు స్యాదృతుకాలాది దర్శనమ్ ।
ఔత్సుక్యచిన్తాసంబద్ధం న నృత్తం తత్ర యోజయేత్] ।।౪.౩౦౯* ।।
యస్మిన్నఙ్గే ప్రసాదం తు గృహ్ణీయాన్నాయికా క్రమాత్ ।
తతఃప్రభృతి నృత్తం తు శేషేష్వఙ్గేషు యోజయేత్ ।।౪.౩౧౦ ।।
దేవస్తుత్యాశ్రయకృతం యదఙ్గం తు భవేదథ ।
మాహేశ్వరైరఙ్గహారైరుద్ధతైస్తత్ప్రయోజయేత్ ।।౪.౩౧౧ ।।
యత్తు శృఙ్గారసంబద్ధం గానం స్త్రీపురుషాశ్రయమ్ ।
దేవీకృతైరఙ్గహారైర్లలితైస్తత్ప్రయోజయేత్ ।।౪.౩౧౨ ।।

చతుష్పదా నర్కుటకే ఖఞ్జకే పరిగీతకే ।
విధానం సమ్ప్రవక్ష్యామి భాణ్డవాద్యవిధిం ప్రతి ।।౪.౩౧౩ ।।
ఖఞ్జనర్కుటసంయుక్తా భవేద్యా తు చతుష్పదా ।
పాదాన్తే సన్నిపాతే తు తస్యా భాణ్డగ్రహో భవేత్ ।।౪.౩౧౪ ।।
యా ధ్రువా ఛన్దసా యక్తా సమపాదా సమాక్షరా ।
తస్యాః పాదావసానే తు ప్రదేశిన్యా గ్రహో భవేత్ ।।౪.౩౧౫ ।।
కృత్వైకం పరివర్తం తు గానస్యాభినయస్య చ ।
పునః పాదనివృత్తిం తు భాణ్డవాద్యేన యోజయేత్ ।।౪.౩౧౬ ।।
అఙ్గవస్తునివృతౌ తు వర్ణాన్తరనివృత్తిషు ।
తథోపస్థాపనే చైవ భాణ్డవాద్యం ప్రయోజయేత్ ।।౪.౩౧౭ ।।
యేఽపి చాన్తరమార్గాస్స్యుః తన్త్రివాక్కరణైః కృతాః ।
తేషు సూచీ ప్రయోక్తవ్యా భాణ్డేన సహ తాణ్డవే ।।౪.౩౧౮ ।।
మహేశ్వరస్య చరితం య ఇదం సమ్ప్రయోజయేత్

సర్వపాపవిశుద్ధాత్మా శివలోకం స గచ్ఛతి ।।౪.౩౧౯ ।।
ఏవమేష విధిః సృ(ర్దృ)ష్టస్తాణ్డవస్య ప్రయోగతః ।
భూయః కిం కథ్యతామన్యన్నాట్యవేదవిధిం ప్రతి ।।౪.౩౨౦ ।।
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే తాణ్డవలక్షణం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః

******

అథ పూర్వరఙ్గవిధానో నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః

భరతస్య వచః శ్రుత్వా నాట్యసన్తానకారణమ్ ।
పునరేవాబ్రువన్వాక్యమృషయో హృష్టమానసాః ।। ౫.౧ ।।
యథా నాట్యస్య జన్మేదం జర్జరస్య చ సమ్భవః ।
విఘ్నానాం శమనం చైవ దైవతానాం చ పూజనమ్ ।। ౫.౨ ।।
తదస్మాభిః శ్రుతం సర్వం గృహీత్వా చావధారితమ్ ।
నిఖిలేన యథాతత్త్వమిచ్ఛామో వేదితుం పునః ।। ౫.౩ ।।
పూర్వరఙ్గం మహాతేజః సర్వలక్షణసంయుతమ్ ।
యథా బుద్ధ్యామహే బ్రహ్మంస్తథా వ్యాఖ్యాతుమర్హసి ।। ౫.౪ ।।
తేషాం తు వచనం శ్రుత్వా మునీనాం భరతో మునిః ।
ప్రత్యువాచ పునర్వాక్యం పూర్వరఙ్గవిధిం ప్రతి ।। ౫.౫ ।।
పూర్వరఙ్గం మహాభాగా గదతో మే నిబోధత ।
పాదభాగాః కలాశ్చైవ పరివర్తాస్తథైవ చ ।। ౫.౬ ।।
యస్మాద్రఙ్గే ప్రయోగోఽయం పూర్వమేవ ప్రయుజ్యతే ।
తస్మాదయం పూర్వరఙ్గో విజ్ఞేయో ద్విజసత్తమాః ।। ౫.౭ ।।
అస్యాఙ్గాని తు కార్యాణి యథావదనుపూర్వశః ।
తన్త్రీభాణ్డసమాయోఅగైః పాఠ్యయోగకృతైస్తథా ।। ౫.౮ ।।
ప్రత్యాహారోఽవతరణం తథా హ్యారమ్భ ఏవ చ ।
ఆశ్రావణా వక్త్రపాణిస్తథా చ పరిఘట్టనా ।। ౫.౯ ।।
సఙ్ఘోటనా తతః కార్యా మార్గాసారితమేవ చ ।

జ్యేష్ఠమధ్యకనిష్ఠాని తథైవాసారతాని చ ।। ౫.౧౦ ।।

ఏతాని తు బహిర్గీతాన్యన్తర్యవనికాగతైః ।

ప్రయోక్తృభిః ప్రయోజ్యాని తన్త్రీభాణ్డకృతాని చ ।। ౫.౧౧ ।।

తతః సర్వైస్తు కుతపైః సంయుక్తానీహ కారయేత్ ।

విఘట్య వై యవనికాం నృత్తపాఠ్యకృతాని తు ।। ౫.౧౨ ।।

గీతానాం మద్రకాదీనాం యోజ్యమేకం తు గీతకమ్ ।

వర్ధమానమథాపీహ తాణ్డవం యత్ర యుజ్యతే ।। ౫.౧౩ ।।

తతశ్చోత్థాపనం కార్యం పరివర్తనమేవ చ ।

నాన్దీ శుష్కావకృష్టా చ రఙ్గద్వారం తథైవ చ ।। ౫.౧౪ ।।

చారి చైవ తతః కార్యా మహాచారీ తథైవ చ ।

త్రికం ప్రరోచనాం చాపి పూర్వరఙ్గే భవన్తి హి ।। ౫.౧౫ ।।

ఏతాన్యఙ్గాని కార్యాణి పూర్వరఙ్గవిధౌ ద్విజాః ।

ఏతేషాం లక్షణమహం వ్యాఖ్యాస్యామ్యనుపూర్వశః ।। ౫.౧౬ ।।

కుతపస్య తు విన్యాసః ప్రత్యాహార ఇతి స్మృతః ।

తథావతరణం ప్రోక్తం గాయికానాం నివేశనమ్ ।। ౫.౧౭ ।।

పరిగీతక్రియారమ్భ ఆరమ్భ ఇతి కీర్తితః ।

ఆతోద్యరఞ్జనార్థం తు భవేదాశ్రావణావిధిః ।। ౫.౧౮ ।।

వాద్యవృత్తివిభాగార్థం వక్త్రపాణిర్విధీయతే ।

తన్త్ర్యోజఃకరణార్థం తు భవేచ్చ పరిఘట్టనా ।। ౫.౧౯ ।।

తథా పాణివిభాగార్థం భవేత్సంఘోటనావిధిః ।

తన్త్రీభాణ్డసమాయోగాన్మార్గాసారితమిష్యతే ।। ౫.౨౦ ।।

కలాపాతవిభాగార్థం భవేదాసారితక్రియా ।

కీర్తనాద్దేవతానాం చ జ్ఞేయో గీతవిధిస్తథా ।। ౫.౨౧ ।।

[అతః పరం ప్రవక్ష్యామి హ్యుత్థాపనవిధిక్రియామ్] ।। ౫.౨౧* ।।

యస్మాదుత్థాపయన్త్యత్ర ప్రయోగం నాన్దిపాఠకాః ।
పూర్వమేవ తు రఙ్గేఽస్మింస్తస్మాదుత్థాపనం స్మృతమ్ ।।౫.౨౨ ।।
యస్మాచ్చ లోకపాలానాం పరివృత్య చతుర్దిశమ్ ।
వన్దనాని ప్రకుర్వన్తి తస్మాచ్చ పరివర్తనమ్ ।।౫.౨౩ ।।
ఆశీర్వచనసంయుక్తా నిత్యం యస్మాత్ప్రయుజ్యతే ।
దేవద్విజనృపాదీనాం తస్మాన్నాన్దీతి సంజ్ఞితా ।।౫.౨౪ ।।
అత్ర శుష్కాక్షరైరేవ హ్యవకృష్టా ధ్రువా యతః ।
తస్మాచ్ఛుష్కావకృష్టేయం జర్జరశ్లోకదర్శితా ।।౫.౨౫ ।।
యస్మాదభినయస్త్వత్ర ప్రథమం హ్యవతార్యతే ।
రఙ్గద్వారమతో జ్ఞేయం వాగఙ్గాభినయాత్మకమ్ ।।౫.౨౬ ।।
శృఙ్గారస్య ప్రచరణాచ్చారీ సమ్పరికీర్తితా ।
రౌద్రప్రచరణాచ్చాపి మహాచారీతి కీర్తితా ।।౫.౨౭ ।।
విదూషకః సూత్రధారస్తథా వై పారిపార్శ్వకః ।
యత్ర కుర్వన్తి సఞ్జల్పం తచ్చాపి త్రిగతం మతమ్ ।।౫.౨౮ ।।
ఉపక్షేపేణ కావ్యస్య హేతుయుక్తిసమాశ్రయా ।
సిద్ధేనామన్త్రణా యా తు విజ్ఞేయా స ప్రరోచనా ।।౫.౨౯ ।।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి హ్యాశ్రావణవిధిక్రియామ్ ।
బహిర్గీతవిధౌ సమ్యగుత్పత్తిం కారణం తథా ।।౫.౩౦ ।।
చిత్రదక్షిణవృత్తౌ తు సప్తరూపే ప్రవర్తితే ।
సోపోహనే సనిర్గీతే దేవస్తుత్యభినన్దితే ।।౫.౩౧ ।।
నారదాద్యైస్తు గన్ధర్వైః సభాయాం దేవదానవాః ।
నిర్గీతం శ్రావితాః సమ్యగ్లయతాలసమన్వితమ్ ।।౫.౩౨ ।।
తచ్ఛ్రుత్వా తు సుఖం గానం దేవస్తుత్యభినన్దితమ్

అభవన్నుభితాః సర్వే మాత్సర్యాద్దైత్యరాక్షసాః ||౫.౩౩ ||
సమ్ప్రధార్య చ తేఽన్యోన్యమిత్యవోచన్నవస్థితాః |
నిర్గీతం తు సవాదిత్రమిదం గృహ్ణీమహే వయమ్ ||౫.౩౪ ||
సప్తరూపేణ సన్తుష్టా దేవాః కర్మానుకీర్తనాత్ |
వయం గృహ్ణీమ నిర్గీతం తుష్యామోఽత్రైవ సర్వదా ||౫.౩౫ ||
తే తత్ర తుష్టా దైత్యాస్తు సాధయన్తి పునః పునః |
రుష్టాశ్చాపి తతో దేవాః ప్రత్యభాషన్త నారదమ్ ||౫.౩౬ ||
ఏతే తుష్యన్తి నిర్గీతే దానవా సహ రాక్షసైః |
ప్రణశ్యతు ప్రయోగోఽయం కథం వా మన్యతే భవాన్ ||౫.౩౭ ||
దేవానాం వచనం శ్రుత్వా నారదో వాక్యమబ్రవీత్ |
ధాతువాద్యాశ్రయకృతం నిర్గీతం మా ప్రణశ్యతు ||౫.౩౮ ||
కిన్తూపోహనసంయుక్తం ధాతువాద్యవిభూషితమ్ |
భవిష్యతీదం నిర్గీతం సప్తరూపవిధానతః ||౫.౩౯ ||
నిర్గీతేనావబద్ధాశ్చ దైత్యదానవరాక్షసాః |
న క్షోభం న విఘాతం చ కరిష్యన్తీహ తోషితాః ||౫.౪౦ ||
ఏవం నిర్గీతమేతత్తు దైత్యానాం స్పర్ధయా ద్విజాః |
దేవానాం బహుమానేన బహిర్గీతమితి స్మృతమ్ ||౫.౪౧ ||
ధాతుభిశ్చిత్రవీణాయాం గురులఘ్వక్షరాన్వితమ్ |
వర్ణాలఙ్కారసంయుక్తం ప్రయోక్తవ్యం బుధైరథ ||౫.౪౨ ||
నిర్గీతం గేయతే యస్మాదపదం వర్ణయోజనాత్ |
అసూయయా చ దేవానాం బహిర్గీతమిదం స్మృతమ్ ||౫.౪౩ ||
నిర్గీతం యన్మయా ప్రోక్తం సప్తరూపసమన్వితమ్ |
ఉత్థాపనాదికం యచ్చ తస్య కారణముచ్యతే ||౫.౪౪ ||
ఆశ్రావణాయాం యుక్తాయాం దైత్యాస్తుష్యన్తి నిత్యశః |

వక్త్రపాణౌ కృతే చైవ నిత్యం తుష్యన్తి దానవాః ।।౫.౪౫ ।।

పరిఘట్టనయా తుష్టా యుక్తాయాం రాక్షసాం గణాః ।

సఙ్ఘోటనక్రియాయాం చ తుష్యన్త్యపి చ గుహ్యకాః ।।౫.౪౬ ।।

మార్గాసారితమాసాద్య తుష్టా యక్షా భవన్తి హి ।

గీతకేషు ప్రయుక్తేషు దేవాస్తుష్యన్తి నిత్యశః ।।౫.౪౭ ।।

వర్ధమానే ప్రయుక్తే తు రుద్రస్తుష్యతి సానుగః ।

తథా చోత్థాపనే యుక్తే బ్రహ్మా తుష్టో భవేదిహ ।।౫.౪౮ ।।

తుష్యన్తి లోకపాలాశ్చ ప్రయుక్తే పరివర్తనే ।

నాన్దీప్రయోగేఽథ కృతే ప్రీతో భవతి చన్ద్రమాః ।।౫.౪౯ ।।

యుక్తాయామవకృష్టాయాం ప్రీతా నాగా భవన్తి హి ।

తథా శుష్కావకృష్టాయాం ప్రీతః పితృగణో భవేత్ ।।౫.౫౦ ।।

రఙ్గద్వారే ప్రయుక్తే తు విష్ణుః ప్రీతో భవేదిహ ।

జర్జరస్య ప్రయోగే తు తుష్టా విఘ్నవినాయకాః ।।౫.౫౧ ।।

తథా చార్యా ప్రయుక్తాయాముమా తుష్టా భవేదిహ ।

మహాచార్యా ప్రయుక్తాయాం తుష్టో భూతగణో భవేత్ ।।౫.౫౨ ।।

ఆశ్రావణాదిచార్యన్తమేతద్దైవతపూజనమ్ ।

పూర్వరఙ్గే మయా ఖ్యాతం తథా చాఙ్గవికల్పనమ్ ।।౫.౫౩ ।।

దేవస్తుష్యన్తి యో యేన యస్య యన్మనసః ప్రియమ్ ।

తత్తథా పూర్వరఙ్గే తు మయా ప్రోకం ద్విజోత్తమాః ।।౫.౫౪ ।।

సర్వదైవతపూజార్థం సర్వదైవతపూజనమ్ ।

ధన్యం యశస్యమాయుష్యం పూర్వరఙ్గప్రవర్తనమ్ ।।౫.౫౫ ।।

దైత్యదానవతుష్ట్యర్థం సర్వేషాం చ దివౌకసామ్ ।

నిర్గీతాని సగీతాని పూర్వరఙ్గకృతాని తు ।।౫.౫౬ ।।

[యా విద్యా యాని శిల్పాని యా గతిర్యశ్చ చేష్టితమ్ ।

లోకాలోకస్య జగతస్తదస్మిన్నాటకాశ్రయే] ।।౫.౫౬* ।।

నిర్గీతానాం సగీతానాం వర్ధమానస్య చైవ హి ।

ధ్రువావిధానే వక్ష్యామి లక్షణం కర్మ చైవ హి ।।౫.౫౭ ।।

ప్రయుజ్య గీతకవిధిం వర్ధమానమథాపి చ ।

గీతకాన్తే తతశ్చాపి కార్యా హ్యుత్థాపనీ ధ్రువా ।।౫.౫౮ ।।

అదౌ ద్వే చ చతుర్థం చాప్యష్టమైకాదశే తథా ।

గుర్వక్షరాణి జానీయత్పాదే హ్యేకాదశే తథా ।।౫.౫౯ ।।

చతుష్పదా భవేత్సా తు చతురశ్రా తథైవ చ ।

చతుర్భిస్సన్నిపాతైశ్చ త్రిలయా త్రియతిస్తథా ।।౫.౬౦ ।।

పరివర్తాశ్చ చత్వారః పాణయస్త్రయ ఏవ చ ।

జాత్యా చైవ హి విశ్లోకా తాం చ తాలేన యోజయేత్ ।।౫.౬౧ ।।

శమ్యా తు ద్వికలా కార్యా తలో ద్వికల ఏవ చ ।

పునశ్చైకకలా శమ్యా సన్నిపాతః కలాత్రయమ్ ।।౫.౬౨ ।।

ఏవమష్టకలః కార్యః సన్నిపాతో విఅచక్షణైః ।

చత్వారః సన్నిపాతాశ్చ పరివర్తః స ఉచ్యతే ।।౫.౬౩ ।।

పూర్వం స్థితలయః కార్యః పరివర్తో విచక్షణైః ।

తృతీయే సన్నిపాతే తు తస్యా భాణ్డగ్రహో భవేత్ ।।౫.౬౪ ।।

ఏకస్మిన్పరివర్తే తు గతే ప్రాప్తే ద్వితీయకే ।

కార్యం మధ్యలయే తజ్జ్ఞైః సూత్రధారప్రవేశనమ్ ।।౫.౬౫ ।।

పుష్పాఞ్జలిం సమాదాయ రక్షామఙ్గలసంస్కృతాః ।

శుద్ధవస్త్రాః సుమనసస్తథా చాద్భుతదృష్టయః ।।౫.౬౬ ।।

స్థానన్తు వైష్ణవం కృత్వా సౌష్ఠవాఙ్గపురస్కృతమ్ ।

దీక్షితాః శుచయశ్చైవ ప్రవిశేయుః సమం త్రయః ।।౫.౬౭ ।।

భృఙ్గారజర్జరధరౌ భవేతాం పారిపార్శ్వకౌ ।

మధ్యే తు సూత్రభృత్త్వాభ్యాం వృత్తః పఞ్చపదీం వ్రజేత్ ।। ౫.౬౮ ।।
పదాని పఞ్చ గచ్ఛేయుర్బ్రహ్మణో యజనేచ్ఛయా ।
పదానాఞ్చాపి విక్షేపం వ్యాఖ్యాస్యామ్యనుపూర్వశః ।। ౫.౬౯ ।।
త్రితాలాన్తరవిష్కమ్భముత్క్షిపేచ్చరణం శనైః

పార్శ్వోత్థానోత్థితం చైవ తన్మధ్యే పాతయేత్పునః ।। ౫.౭౦ ।।
ఏవం పఞ్చపదీం గత్వా సూత్రధారః సహేతరః ।
సూచీం వామపదే దద్యాద్విక్షేపం దక్షిణేన చ ।। ౫.౭౧ ।।
పుష్పాఞ్జల్యపవర్గశ్చ కార్యో బ్రాహ్మేఽథ మణ్డలే ।
రఙ్గపీఠస్య మధ్యే తు స్వయం బ్రహ్మా ప్రతిష్ఠితః ।। ౫.౭౨ ।।
తతః సలలితైర్హస్తైరభివన్ద్య పితామహమ్ ।
అభివాదాని కార్యాణి త్రీణి హస్తేన భూతలే ।। ౫.౭౩ ।।
కాలప్రకర్షహేతోశ్చ పాదానాం ప్రవిభాగతః ।
సూత్రధారప్రవేశాద్యో వన్దనాభినయాన్తకః ।। ౫.౭౪ ।।
ద్వితీయః పరివర్తస్తు కార్యో మధ్యలయాశ్రితః ।
తతః పరం తృతీయే తు మణ్డలస్య ప్రదక్షిణమ్ ।। ౫.౭౫ ।।
భవేదాచమనం చైవ జర్జరగ్రహణం తథా ।
ఉత్థాయ మణ్డలాత్తూర్ణం దక్షిణం పాదముద్ధరేత్ ।। ౫.౭౬ ।।
వేధం తేనైవ కుర్వీత విక్షేపం వామకేన చ ।
పునశ్చ దక్షిణం పాదం పార్శ్వసంస్థం సముద్ధరేత్ ।। ౫.౭౭ ।।
తతశ్చ వామవేధస్తు విక్షేపో దక్షిణస్య చ ।
ఇత్యనేన విధానేన సమ్యక్కృత్వా ప్రదిక్షణమ్ ।। ౫.౭౮ ।।
భృఙ్గారభృతమాహూయ శౌచం చాపి సమాచరేత్ ।
యథాన్యాయం తు కర్తవ్యా తేన హ్యాచమనక్రియా ।। ౫.౭౯ ।।

ఆత్మప్రోక్షణమేవాద్భిః కర్తవ్యం తు యథాక్రమమ్ ।
ప్రయత్నకృతశౌచేన సూత్రధారేణ యత్నతః ।।౫.౮౦ ।।
సన్నిపాతసమం గ్రాహ్యో జర్జరో విఘ్నజర్జరః ।
ప్రదక్షిణాద్యో విజ్ఞేయో జర్జరగ్రహణాన్తకః ।।౫.౮౧ ।।
తృతీయః పరివర్తస్తు విజ్ఞేయో వై ద్రుతే లయే ।
గృహీత్వా జర్జరం త్వష్టౌ కలా జప్యం ప్రయోజయేత్ ।।౫.౮౨ ।।
వామవేధం తతః కుర్యాద్విక్షేపం దక్షిణస్య చ ।
తతః పఞ్చపదీం చైవ గచ్ఛేత్తు కుతపోన్ముఖః ।।౫.౮౩ ।।
వామవేధస్తు తత్రాపి విక్షేపో దక్షిణస్య తు ।
జర్జరగ్రహణాద్యోఽయం కుతపాభిముఖాన్తకః ।।౫.౮౪ ।।
చతుర్థః పరివర్తస్తు కార్యో ద్రుతలయే పునః ।
కరపాదనిపాతాస్తు భవన్త్యత్ర తు షోడశ ।।౫.౮౫ ।।
త్ర్యశ్రే ద్వాదశ పాతాస్తు భవన్తి కరపాదయోః ।
వన్దనాన్యథ కార్యాణి త్రీణి హస్తేన భూతలే ।।౫.౮౬ ।।
ఆత్మప్రోక్షణమద్భిశ్చ త్ర్యశ్రే నైవ విధీయతే ।
ఏవముత్థాపనం కార్యం తతస్తు పరివర్తనమ్ ।।౫.౮౭ ।।
చతురశ్రం లయే మధ్యే సన్నిపాతైరథాష్టభిః ।
యస్యా లఘూని సర్వాణి కేవలం నైధనం గురు ।।౫.౮౮ ।।
భవేదతిజగత్యాన్తు సా ధ్రువా పరివర్తనీ ।
వార్తికేన తు మార్గేణ వాద్యేనానుగతేన చ ।।౫.౮౯ ।।
లలితైః పాదవిన్యాసైర్వ్యన్ద్యా దేవా యథాదిశమ్ ।
ద్వికలం పాదపతనం పాదచార్యా గతం భవేత్ ।।౫.౯౦ ।।
వామపాదేన వేధస్తు కర్తవ్యో నృత్తయోక్తృభిః ।
ద్వితాలాన్తరవిష్కమ్భో విక్షేపో దక్షిణస్య చ ।।౫.౯౧ ।।

తతః పఞ్చపదీం గచ్ఛేదతిక్రాన్తైః పదరథ ।
తతోఽభివాదనం కుర్యాద్దేవతానాం యథాదిశమ్ ।। ౫.౯౨ ।।
వన్దేత ప్రథమం పూర్వాం దిశం శక్రాధిదైవతామ్ ।
ద్వితీయాం దక్షిణామాశాం వన్దేత యమదేవతామ్ ।। ౫.౯౩ ।।
వన్దేత పశ్చిమామాశాం తతో వరుణదైవతామ్ ।
చతుర్థీముత్తరామాశాం వన్దేత ధనదాశ్రయామ్ ।। ౫.౯౪ ।।
దిశాం తు వన్దనం కృత్వా వామవేధం ప్రయోజయేత్ ।
దక్షిణేన చ కర్తవ్యం విక్షేపపరివర్తనమ్ ।। ౫.౯౫ ।।
ప్రాఙ్ముఖస్తు తతః కుర్యాత్పురుషస్త్రీనపుంసకైః ।
త్రిపద్యా సూత్రభృద్రుద్రబ్రహ్మోపేన్ద్రాభివాదనమ్ ।। ౫.౯౬ ।।
దక్షిణం తు పదం పుంసో వామం స్త్రీణాం ప్రకీర్తితమ్ ।
పునర్దక్షిణమేవ స్యాన్నాత్యుత్క్షిప్తం నపుంసకమ్ ।। ౫.౯౭ ।।
వన్దేత పౌరుషేణేశం స్త్రీపదేన జనార్దనమ్ ।
నపుంసకపదేనాపి తథైవామ్బుజసమ్భవమ్ ।। ౫.౯౮ ।।
పరివర్తనమేవం స్యాత్తస్యాన్తే ప్రవిశేత్తతః ।
చతుర్థకారః పుష్పాణి ప్రగృహ్య విధిపూర్వకమ్ ।। ౫.౯౯ ।।
యథావత్తేన కర్తవ్యం పూజనం జర్జరస్య తు ।
కుతపస్య చ సర్వస్య సూత్రధారస్య చైవ హి ।। ౫.౧౦౦ ।।
తస్య భాణ్డసమః కార్యస్తజ్జ్ఞైర్గతిపరిక్రమః ।
న తత్ర గానం కర్తవ్యం తత్ర స్తోభక్రియా భవేత్ ।। ౫.౧౦౧ ।।
చతుర్థకారః పూజాం తు స కృత్వాన్తర్హితో భవేత్ ।
తతో గేయావకృష్టా తు చతురశ్రా స్థితా ధ్రువా ।। ౫.౧౦౨ ।।
గురుప్రాయా తు సా కార్యా తథా చైవావపాణికా ।
స్థాయివర్ణాశ్రయోపేతా కలాష్టకవినిర్మితా ।। ౫.౧౦౩ ।।

[చతుర్థం పఞ్చమం చైవ సప్తమం చాష్టమం తథా ।
లఘూని పాదే పఙ్క్త్యాన్తు సావకృష్టా ధ్రువా స్మృతా] ।।౫.౧౦౩* ।।
సూత్రధారః పఠేత్తత్ర మధ్యమం స్వరమాశ్రితః ।
నాన్దీం పదైర్ద్వాదశభిరష్టభిర్వాఽప్యలఙ్కృతామ్ ।।౫.౧౦౪ ।।
నమోఽస్తు సర్వదేవేభ్యో ద్విజాతిభ్యః శుభం తథా ।
జితం సోమేన వై రాజ్ఞా శివం గోబ్రాహ్మణాయ చ ।।౫.౧౦౫ ।।
బ్రహ్మోత్తరం తథైవాస్తు హతా బ్రహ్మద్విషస్తథా ।
ప్రశాస్త్విమాం మహారాజః పృథివీం చ ససాగరామ్ ।।౫.౧౦౬ ।।
రాష్ట్రం ప్రవర్ధతాం చైవ రఙ్గస్యాశా సమృధ్ద్యతు ।
ప్రేక్షాకర్తుర్మహాన్ధర్మో భవతు బ్రహ్మభాషితః ।।౫.౧౦౭ ।।
కావ్యకర్తుర్యశశ్చాస్తు ధర్మశ్చాపి ప్రవర్ధతామ్ ।
ఇజ్యయా చానయా నిత్యం ప్రీయన్తాం దేవతా ఇతి ।।౫.౧౦౮ ।।
నాన్దీపదాన్తరేష్వేషు హ్యేవమార్యేతి నిత్యశః ।
వదేతాం సమ్యగుక్తాభిర్వాగ్భిస్తౌ పారిపార్శ్వకౌ ।।౫.౧౦౯ ।।
ఏవం నాన్దీ విధాతవ్యా యథావల్లక్షణాన్వితా ।
తతశ్శుష్కావకృష్టా స్యాజ్జర్జరశ్లోకదర్శికా ।।౫.౧౧౦ ।।
నవం గుర్వాక్షరాణ్యాదౌ షడ్లఘూని గురుత్రయమ్ ।
శుష్కావకృష్టా తు భవేత్కలా హ్యష్టౌ ప్రమాణతః ।।౫.౧౧౧ ।।
యథాః

దిగ్లే దిగ్లే దిగ్లే దిగ్లే జమ్బుకపలితకతే తేచామ్ ।
కృత్వా శుష్కావకృష్టాం తు యథావద్ద్విజసత్తమాః ।।౫.౧౧౨ ।।
తతః శ్లోకం పఠేదేకం గమ్భీరస్వరసంయుతమ్ ।
దేవస్తోత్రం పురస్కృత్య యస్య పూజా ప్రవర్తతే ।।౫.౧౧౩ ।।

రాజ్ఞో వా యత్ర భక్తిః స్యాదథ వా బ్రహ్మణస్స్తవమ్ ।
గదిత్వా జర్జరశ్లోకం రఙ్గద్వారే చ యత్స్మృతమ్ ।।౫.౧౧౪ ।।
పఠేదన్యం పునః శ్లోకం జర్జరస్య వినాశనమ్ ।
జర్జరం నమయిత్వా తు తతశ్చారీం ప్రయోజయేత్ ।।౫.౧౧౫ ।।
పారిపార్శ్వకయోశ్చ స్యాత్పశ్చిమేనాపసర్పణమ్ ।
అఙ్కితా చాత్ర కర్తవ్యా ధ్రువా మధ్యలయాన్వితా ।।౫.౧౧౬ ।।
చతుర్భిః సన్నిపాతైశ్చ చతురశ్రా ప్రమాణతః ।
ఆద్యమన్త్యం చతుర్థం చ పఞ్చమం చ తథా గురు ।।౫.౧౧౭ ।।
యస్యాం హ్రస్వాని శేషాణి సా జ్ఞేయా త్వఙ్కితా బుధైః ।
అస్యాః ప్రయోగం వక్ష్యామి యథా పూర్వం మహేశ్వరః ।।౫.౧౧౮ ।।
సహోమయా క్రీడితవాన్నానాభావవిచేష్టతైః ।
కృత్వాఽవహిత్థం స్థానం తు వామం చాధోముఖం భుజమ్ ।।౫.౧౧౯ ।।
చతురశ్రమురః కార్యమఞ్చితశ్చాపి మస్తకః ।
నాభిప్రదేశే విన్యస్య జర్జరం చ తులాధృతమ్ ।।౫.౧౨౦ ।।
వామపల్లవహస్తేన పాదైస్తాలాన్తరోత్థితైః ।
గచ్ఛేత్పఞ్చపదీం చైవ సవిలాసాఙ్గచేష్టితైః ।।౫.౧౨౧ ।।
వామవేధస్తు కర్తవ్యో విక్షేపో దక్షిణస్య చ ।
శృఙ్గారరససంయుక్తాం పఠేదార్యాం విచక్షణః ।।౫.౧౨౨ ।।
చారీశ్లోకం గదిత్వా తు కృత్వా చ పరివర్తనమ్ ।
త్రైరేవ చ పదః కార్యం పశ్చిమేనాపసర్పణమ్ ।।౫.౧౨౩ ।।
పారిపార్శ్వకహస్తే తు న్యస్య జర్జరముత్తమమ్ ।
మహాచారీం తతశ్చైవ ప్రయుఞ్జీత యథావిధి ।।౫.౧౨౪ ।।
చతురశ్రా ధ్రువా తత్ర తథా ద్రుతలయాన్వితా ।
చతుర్భిస్సన్నిపాతైశ్చ కలా హ్యష్టౌ ప్రమాణతః ।।౫.౧౨౫ ।।

ఆద్యం చతుర్థమన్త్యం చ సప్తమం దశమం గురు ।
లఘు శేషం ధ్రువాపాదే చతుర్వింశతికే భవేత్ ।। ౫.౧౨౬ ।।
(యథా-)

పాదతలాహతిపాతితశైలం క్షోభితభూతసమగ్రసముద్రమ్ ।
తాణ్డవనృత్యమిదం ప్రలయాన్తే పాతు జగత్సుఖదాయి హరస్య ।। ౫.౧౨౭ ।।
భాణ్డోన్ముఖేన కర్తవ్యం పాదవిక్షేపణం తతః ।
సూచీం కృత్వా పునః కుర్యాద్విక్షేపపరివర్తనమ్ ।। ౫.౧౨౮ ।।
అతిక్రాన్తైః సలలితైః పాదైరుద్ధతలయాన్వితైః ।
త్రితాలాన్తరముత్క్షేపైర్గచ్ఛేత్పఞ్చపదీం తతః ।। ౫.౧౨౯ ।।
తత్రాపి వామవేధస్తు విక్షేపో దక్షిణస్య చ ।
త్రైరేవ చ పదైః కార్యం ప్రాఙ్ముఖేనాపసర్పణమ్ ।। ౫.౧౩౦ ।।
పునః పదాని త్రీణ్యేవ గచ్ఛేత్ప్రాఙ్ముఖ ఏవ తు ।
తతశ్చ వామవేధః స్యాద్విక్షేపో దక్షిణస్య చ ।। ౫.౧౩౧ ।।
తతో రౌద్రరసం శ్లోకం పాదసంహరణం పఠేత్ ।
తస్యాన్తే తు త్రిపద్యాథ వ్యాహరేత్పారిపార్శ్వికౌ ।। ౫.౧౩౨ ।।
తయోరాగమనే కార్యం గానం నర్కుటకం బుధైః ।
తథా చ భారతీభేదే త్రిగతం సమ్ప్రయోజయేత్ ।। ౫.౧౩౩ ।।
విదూషకస్త్వేకపదాం సుత్రధారస్మితావహామ్ ।
అసమ్బద్ధకథాప్రాయాం కుర్యాత్కథనికా తతః ।। ౫.౧౩౪ ।।
(వితణ్డాం గణ్డసంయుక్తాం తాలికాఞ్చ ప్రయోజయేత్ ।
కస్తిష్ఠతి జితం కేనేత్యాదికావ్యప్రరూపిణీమ్ ।। ౫.౧౩౪*౧ ।।
పారిపార్శ్వకసఞ్జల్పో విదూషకవిరూపితః ।
స్థాపితః సూత్రధారేణ త్రిగతం సమ్ప్రయుజ్యతే) ।। ౫.౧౩౪*౨ ।।

ప్రరోచనా చ కర్తవ్యా సిద్ధేనోపనిమన్త్రణమ్ ।
రఙ్గసిద్ధౌ పునః కార్యం కావ్యవస్తునిరూపణమ్ ।। ౫.౧౩౫ ।।
సర్వమేవ విధిం కృత్వా సూచీవేధకృతైరథ ।
పాదైరనావిద్ధగతైర్నిష్క్రామేయుః సమం త్రయః ।। ౫.౧౩౬ ।।
ఏవమేష ప్రయోక్తవ్యః పూర్వరఙ్గో యథావిధి ।
చతురశ్రో ద్విజశ్రేష్ఠాస్త్ర్యశ్రం చాపి నిబోధత ।। ౫.౧౩౭ ।।
అయమేవ ప్రయోగః స్యాదఙ్గాన్యేతాని చైవ హి ।
తాలప్రమాణం సంక్షిప్తం కేవలం తు విశేషకృత్ ।। ౫.౧౩౮ ।।
శమ్యా తు ద్వికలా కార్యా తాలో హ్యేకకలస్తథా ।
పునశ్చైకకలా శమ్యా సన్నిపాతః కలాద్వయమ్ ।। ౫.౧౩౯ ।।
అనేన హి ప్రమాణేన కలాతాలలయాన్వితః ।
కర్తవ్యః పూర్వరఙ్గస్తు త్ర్యశ్రోఽప్యుత్థాపనాదికః ।। ౫.౧౪౦ ।।
ఆద్యం చతుర్థం దశమమష్టమం నైధనం గురు ।
యస్యాస్తు జాగతే పాదే సా త్ర్యశ్రోత్థాపినీ ధ్రువా ।। ౫.౧౪౧ ।।
వాద్యం గతిప్రచారశ్చ ధ్రువా తాలస్తథైవ చ ।
సంక్షిప్తాన్యేవ కార్యాణి త్ర్యశ్రే నృత్తప్రవేదిభిః ।। ౫.౧౪౨ ।।
వాద్యగీతప్రమాణేన కుర్యాదఙ్గవిచేష్టితమ్ ।
విస్తీర్ణమథ సంక్షిప్తం ద్విప్రమాణవినిర్మితమ్ ।। ౫.౧౪౩ ।।
హస్తపాదప్రచారస్తు ద్వికలః పరికీర్తితః ।
చతురశ్రే పరిక్రాన్తే పాతాః స్యుః షోడశైవ తు ।। ౫.౧౪౪ ।।
త్ర్యశ్రే ద్వాదశ పాతాస్తు భవన్తి కరపాదయోః ।
ఏతత్ప్రమాణం విజ్ఞేయముభయోః పూర్వరఙ్గయోః ।। ౫.౧౪౫ ।।
కేవలం పరివర్తే తు గమనే త్రిపదీ భవేత్ ।
దిగ్వన్దనే పఞ్చపదీ చతురశ్రే విధీయతే ।। ౫.౧౪౬ ।।

ఆచార్యబుద్ధ్యా కర్తవ్యస్త్ర్యశ్రస్తాలప్రమాణతః ।
తస్మాన్న లక్షణం ప్రోక్తం పునరుక్తం భవేద్యతః ।।౫.౧౪౭ ।।
ఏవమేష ప్రయోక్తవ్యః పూర్వరఙ్గో ద్విజోత్తమాః ।
త్ర్యశ్రశ్చ చతురశ్రశ్చ శుద్ధో భారత్యుపాశ్రయః ।।౫.౧౪౮ ।।
ఏవం తావదయం శుద్ధః పూర్వరఙ్గో మయోదితః ।
చిత్రత్వమస్య వక్ష్యామి యథాకార్యం ప్రయోక్తృభిః ।।౫.౧౪౯ ।।
వృత్తే హ్యుత్థాపనే విప్రాః కృతే చ పరివర్తనే ।
చతుర్థకారదత్తాభిః సుమనోభిరలఙ్కృతే ।।౫.౧౫౦ ।।
ఉదాత్తైర్గానైర్గన్ధర్వైః పరిగీతే ప్రమాణతః ।
దేవదున్దుభయశ్చైవ నినదైయుర్భృశం యతః ।।౫.౧౫౧ ।।
సిద్ధాః కుసుమమాలాభిర్వికిరేయుః సమన్తతః ।
అఙ్గహారైశ్చ దేవ్యస్తా ఉపనృత్యేయురగ్రతః ।।౫.౧౫౨ ।।
యస్తాణ్డవవిధిః ప్రోక్తో నృత్తే పిణ్డీసమన్వితః ।
రేచకైరఙ్గహారైశ్చ న్యాసోపన్యాససంయుతః ।।౫.౧౫౩ ।।
నాన్దీపదానాం మధ్యే తు ఏకైకస్మిన్పృథక్పృథక్ ।
ప్రయోక్తవ్యో బుధైః సమ్యక్చిత్రభావమభీప్సుభిః ।।౫.౧౫౪ ।।
ఏవం కృత్వా యథాన్యాయం శుద్ధం చిత్రం ప్రయత్నతః ।
తతఃపరం ప్రయుఞ్జీత నాటకం లక్షణాన్వితమ్ ।।౫.౧౫౫ ।।
తతస్త్వన్తర్హితాః సర్వా భవేయుర్దివ్యయోషితః ।
నిష్క్రాన్తాసు చ సర్వాసు నర్తకీషు తతః పరమ్ ।।౫.౧౫౬ ।।
పూర్వరఙ్గే ప్రయోక్తవ్యమఙ్గజాతమతఃపరమ్ ।
ఏవం శుద్ధో భవేచ్చిత్రః పూర్వరఙ్గో విధానతః ।।౫.౧౫౭ ।।
కార్యో నాతిప్రసఙ్గోఽత్ర నృత్తగీతవిధిం ప్రతి ।
గీతే వాద్యే చ నృత్తే చ ప్రవృత్తేఽతిప్రసఙ్గతః ।।౫.౧౫౮ ।।

ఖేదో భవేత్ప్రయోక్తౄణాం ప్రేక్షకాణాం తథైవ చ ।
ఖిన్నానాం రసభావేషు స్పష్టతా నోపజాయతే ।।౫.౧౫౯ ।।
తతః శేషప్రయోగస్తు న రాగజనకో భవేత్ ।
(లక్షనేన వినా బాహ్యలక్షణాద్విస్తృతం భవేత్ ।
లోకశాస్త్రానుసారేణ తస్మాన్నాట్యం ప్రవర్తతే) ।।౫.౧౬౦అబ్*౧ ।।
త్ర్యశ్రం వా చతురశ్రం వా శుద్ధం చిత్రమథాపి వా ।।౫.౧౬౦ ।।
ప్రయుజ్య రఙ్గాన్నిష్క్రామేత్సూత్రధారః సహానుగః ।
(దేవపార్థివరఙ్గానామాశీర్వచనసంయుతామ్ ।।౫.౧౬౧*౧ ।।
కవేర్నామగుణోపేతాం వస్తూపక్షేపరూపికామ్ ।
లఘువర్ణపదోపేతాం వృత్తైశ్చిత్రైరలఙ్కృతామ్ ।।౫.౧౬౧*౨ ।।
అన్తర్యవనికాసంస్థః కుర్యాదాశ్రావణాం తతః ।
ఆశ్రావనావసానే చ నాన్దీం కృత్వా స సూత్రధృత్ ।
పునః ప్రవిశ్య రఙ్గం తు కుర్యాత్ప్రస్తావనాం తతః) ।।౫.౧౬౧*౩ ।।
ప్రయుజ్య విధినైవం తు పూర్వర~గం ప్రయోగతః ।।౫.౧౬౧ ।।
స్థాపకః ప్రవిశేత్తత్ర సూత్రధారగుణాకృతిః ।
స్థానం తు వైష్ణవం కృత్వా సౌష్ఠవాఙ్గపురస్కృతమ్ ।।౫.౧౬౨ ।।
ప్రవిశ్య రఙ్గం తైరేవ సూత్రధారపదైర్వ్రజేత్ ।
స్థాపక్స్య ప్రవేశే తు కర్తవ్యఽర్థానుగా ధ్రువా ।।౫.౧౬౩ ।।
త్ర్యశ్రా వా చతురశ్రా వా తజ్జ్ఞైర్మధ్యలయాన్వితా ।
కుర్యాదనన్తరం చారీం దేవరహ్మణశంసినీమ్ ।।౫.౧౬౪ ।।
సువాక్యమధురైః శ్లోకేర్నానాభసవరసాన్వితైః ।
ప్రసాద్య రఙ్గం విధివత్కవేర్నామ చ కీర్తయేత్ ।।౫.౧౬౫ ।।
ప్రస్తవా. తతః కుర్యాత్కావ్యప్రఖ్యాపనాశ్రయామ్ ।
ఉద్ధాత్యకాది కర్తవ్యం కావ్యోపక్షేపణాశ్రయమ్ ।।౫.౧౬౬ ।।

దివ్యే దివ్యాశ్రయో భూత్వా మానుషే మానుషాశ్రయః ।
దివ్యమానుషసంయోగే దివ్యో వా మానుషోఽపి వా ।।౫.౧౬౭ ।।

ముఖబీజానుసదృశం నానామార్గసమాశ్రయమ్ ।
ఆఆవిద్ధైరుపక్షేపైః కావ్యోపక్షేపణం భవేత్ ।।౫.౧౬౮ ।।

ప్రస్తావ్యైవం తు నిష్క్రామేత్కావ్యప్రస్తావకస్తతః ।
ఏవమేష ప్రయోక్తవ్యః పూర్వరఙ్గో యథావిధి ।।౫.౧౬౯ ।।

య ఇమం పూర్వరఙ్గం తు విధినైవ ప్రయోజయేత్ ।
నాశుభం ప్రాప్నుయాత్కిఞ్చిత్స్వర్గలోకం చ గచ్ఛతి ।।౫.౧౭౦ ।।

యశ్చాపి విధిముత్సృజ్య యథేష్టం సమ్ప్రయోజయేత్ ।
ప్రాప్నోత్యపచయం ఘోరం తిర్యగ్యోనిం చ గచ్ఛతి ।।౫.౧౭౧ ।।

న తథాఽగ్నిః ప్రదహతి ప్రభఞ్జనసమీరతః ।
యథా హ్యప్రయోగస్తు ప్రయుక్తో దహతి క్షణాత్ ।।౫.౧౭౨ ।।

ఇత్యేవావన్తిపాఞ్చాలదాక్షిణాత్యౌఢ్రమాగధైః ।
కర్తవ్య పూర్వరఙ్గస్తు ద్విప్రమాణవినిర్మితః ।।౫.౧౭౩ ।।

ఏష వః కథితో విప్రాః పూర్వరఙ్గాశ్రితో విధిః ।
భూయః కిం కథ్యతాం సమ్యఙ్నాట్యవేదవిధిం ప్రతి ।।౫.౧౭౪ ।।

ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే పూర్వరఙ్గప్రయోగో నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః

******

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

పూర్వరఙ్గవిధిం శ్రుత్వాపునరాహుర్మహత్తమాః ।
భరతం మునయః సర్వే ప్రశ్నాన్పఞ్చాభిధత్స్వ నః ।।౬.౧ ।।
యే రసా ఇతి పఠ్యన్తే నాట్యే నాట్యవిచక్షణైః ।
రసత్వం కేన వై తేషామేతదాఖ్యాతుమర్హసి ।।౬.౨ ।।
భావాశ్చైవ కథం ప్రోక్తాః కిం వా తే భావయన్త్యపి ।
సంగ్రహం కారికాం చైవ నిరుక్తం చైవ తత్త్వతః ।।౬.౩ ।।
తేషాం తు వచనం శ్రుత్వా మునీనాం భరతో మునిః ।
ప్రత్యువాచ పునర్వాక్యం రసభావవికల్పనమ్ ।।౬.౪ ।।
అహం వః కథయిష్యామి నిఖిలేన తపోధనాః ।
సంగ్రహం కారికాం చైవ నిరుక్తం చ యథాక్రమమ్ ।।౬.౫ ।।
న శక్యమస్య నాట్యస్య గన్తుమన్తం కథఞ్చన ।
కస్మాద్బహుత్వాజ్జ్ఞానానాం శిల్పానాం వాప్యనన్తతః ।।౬.౬ ।।
ఏకస్యాపి న వై శక్యస్త్వన్తో జ్ఞానార్ణవస్య హి ।
గన్తుం కిం పునరన్యేషాం జ్ఞానానామర్థతత్త్వతః ।।౬.౭ ।।
కిన్త్వల్పసూత్రగ్రన్థార్థమనుమానప్రసాధకమ్ ।
నాట్యస్యాస్య ప్రవక్ష్యామి రసభావాదిసఙ్గ్రహమ్ ।।౬.౮ ।।
విస్తరేణోపదిష్టానామర్థానాం సూత్రభాష్యయోః ।
నిబన్ధో యో సమాసేన సఙ్గ్రహం తం విదుర్బుధాః ।।౬.౯ ।।
రసా భావా హ్యభినయాః ధర్మీ వృత్తిప్రవృత్తయః ।

సిద్ధిః స్వరాస్తథాతోద్యం గానం రఙ్గశ్చ సఙ్గ్రహః ।।౬.౧౦ ।।

అల్పాభిధానేనార్థో యః సమాసేనోచ్యతే బుధైః ।

సూత్రతః సాఽనుమతవ్యా కారికార్థప్రదర్శినీ ।।౬.౧౧ ।।

నానానామాశ్రయోత్పన్నం నిఘణ్టునిగమాన్వితమ్ ।

ధాత్వర్థహేతుసంయుక్తం నానాసిద్ధాన్తసాధితమ్ ।।౬.౧౨ ।।

స్థాపితోఽర్థో భవేద్యత్ర సమాసేనార్థాసూచకః ।

ధాత్వర్థవచనేనేహ నిరుక్తం తత్ప్రచక్షతే ।।౬.౧౩ ।।

సఙ్గ్రహో యో మయా ప్రోక్తః సమాసేన ద్విజోత్తమాః ।

విస్తరం తస్య వక్ష్యామి సనిరుక్తం సకారికమ్ ।।౬.౧౪ ।।

శృఙ్గారహాస్యకరుణా రౌద్రవీరభయానకాః ।

బీభత్సాద్భుతసంజ్ఞౌ చేత్యష్టౌ నాట్యే రసాః స్మృతాః ।।౬.౧౫ ।।

ఏతే హ్యష్టౌ రసాః ప్రోక్తా ద్రుహినేన మహాత్మనా ।

పునశ్చ భావాన్వక్ష్యామి స్థాయిసఞ్చారిసత్త్వజాన్ ।।౬.౧౬ ।।

రతిహాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా ।

జుగుప్సా విస్మయశ్చేతి స్థాయిభావాః ప్రకీర్తితాః ।।౬.౧౭ ।।

నిర్వేదగ్లానిశఙ్కాఖ్యాస్తథాసూయా మదః శ్రమః ।

ఆలస్యం చైవ దైన్యం చ చిన్తామోహః స్మృతిర్ధృతిః ।।౬.౧౮ ।।

వ్రీడా చపలతా హర్ష ఆవేగో జడతా తథా ।

గర్వో విషాద ఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మార ఏవ చ ।।౬.౧౯ ।।

సుప్తం విబోధోఽమర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా ।

మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాదస్తథా మరణమేవ చ ।।౬.౨౦ ।।

త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః ।

త్రయస్త్రింశదమీ భావాః సమాఖ్యాతాస్తు నామతః ।।౬.౨౧ ।।

స్తమ్భః స్వేదోఽథ రోమాఞ్చః స్వరభేదోఽథ వేపథుః ।

వైవర్ణ్యమశ్రు ప్రలయ ఇత్యష్టౌ సాత్త్వికాః స్మృతాః ।।౬.౨౨ ।।
ఆఙ్గికో వాచికశ్చైవ హ్యాహార్యః సాత్త్వికస్తథా ।
చత్వారోఽభినయా హ్యేతే విజ్ఞేయా నాట్యసంశ్రయాః ।।౬.౨౩ ।।
లోకధర్మీ నాట్యధర్మీ ధర్మీతి ద్వివిధః స్మృతః ।
భారతీ సాత్త్వతీ చైవ కైశిక్యారభటీ తథా ।।౬.౨౪ ।।
చతస్రో వృత్తయో హ్యేతా యాసు నాట్యం ప్రతిష్ఠితమ్ ।
ఆవన్తీ దాక్షిణాత్యా చ తథా చైవోఢ్రమాగధీ ।।౬.౨౫ ।।
పాఞ్చాలమధ్యమా చేతి విజ్ఞేయాస్తు ప్రవృత్తయః ।
దైవికీ మానుషీ చైవ సిద్ధిః స్యాద్ద్వివిధైవ తు ।।౬.౨౬ ।।
శారీరాశ్చైవ వైణాశ్చ సప్త షడ్జాదయః స్వరాః ।
[నిషాదర్షభగాన్ధారమధ్యపఞ్చమధైవతాః] ।।౬.౨౭అబ్* ।।
తతం చైవావనద్ధం చ ఘనం సుషిరమేవ చ ।।౬.౨౭ ।।
చతుర్విధం చ విజ్ఞేయమాతోద్యం లక్షణాన్వితమ్ ।
తతం తన్త్రీగతం జ్ఞేయమవనద్ధం తు పౌష్కరమ్ ।।౬.౨౮ ।।
ఘనస్తు తాలో విజ్ఞేయః సుషిరో వంశ ఏవ చ ।
ప్రవేశాక్షేపనిష్క్రామప్రాసాదికమథాన్తరమ్ ।।౬.౨౯ ।।
గానం పఞ్చవిధం జ్ఞేయం ధ్రువాయోగసమన్వితమ్ ।
చతురస్రో వికృష్టశ్చ రఙ్గస్త్ర్యశ్రశ్చ కీర్తితః ।।౬.౩౦ ।।
ఏవమేషోఽల్పసూత్రార్థో నిర్దిష్టో నాట్యసంగ్రహః ।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి సూత్రగ్రన్థవికల్పనమ్ ।।౬.౩౧ ।।
తత్ర రసానేవ తావదాదావభివ్యాఖ్యాస్యామః ।
న హి రసాదృతే కశ్చిదర్థః ప్రవర్తతే ।
తత్ర విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిః ।
కో దృష్టాన్తః ।

అత్రాహ యథా హి నానావ్యఞ్జనౌషధిద్రవ్యసంయోగాద్రసనిష్పత్తిః తథా నానాభావోపగమాద్రసనిష్పత్తిః ।

యథా హి గుడాదిభిర్ద్రవ్యైర్వ్యఞ్జనైరౌషధిభిశ్చ షాడవాదయో రసా నిర్వర్త్యన్తే తథా నానాభావోపగతా అపి స్థాయినో భావా రసత్వమాప్నువన్తీతి ।

అత్రాహ రస ఇతి కః పదార్థః ।

ఉచ్యతే

ఆస్వాద్యత్వాత్ ।

కథమాస్వాద్యతే రసః ।

యథా హి నానావ్యఞ్జనసంస్కృతమన్నం భుఞ్జాన రసానాస్వాదయన్తి సుమనసః పురుష హర్షాదీంశ్చాధిగచ్ఛన్తి తథా
నానాభావాభినయవ్యఞ్జితాన్వాగఙ్గసత్త్వోపేతాన్స్థాయిభావానాస్వాదయన్తి సుమనసః ప్రేక్షకాః

హర్షాదీంశ్చాధిగచ్ఛన్తి ।

తస్మాన్నాట్యరసా ఇత్యభివ్యాఖ్యాతాః ।

అత్రానువంశ్యౌ శ్లోకౌ భవతః

యథా బహుద్రవ్యయుతైర్వ్యఞ్జనైర్బహుభిర్యుతమ్ ।

ఆస్వాదయన్తి భుఞ్జానా భక్తం భక్తవిదో జనాః ।। ౬.3౨ ।।

భావాభినయసంబద్ధాన్స్థాయిభావాంస్తథా బుధాః ।

ఆస్వాదయన్తి మనసా తస్మాన్నాట్యరసాః స్మృతాః ।। ౬.33 ।।

అత్రాహ

కిం రసేభ్యో భావానామభినిర్వృత్తిరుతాహో భావేభ్యో రసానామితి ।

కేషాఞ్చిన్మతం పరస్పరసమ్బన్ధాదేషామభినిర్వృత్తిరితి ।

తన్న ।

కస్మాత్ ।

దృశ్యతే హి భావేభ్యో రసానామభినిర్వృత్తిర్న తు రసేభ్యో భావానామభినిర్వృత్తిరితి ।

భవన్తి చాత్ర శ్లోకాః

నానాభినయసమ్బద్ధాన్భావయన్తి రసనిమాన్ ।
యస్మాత్తస్మాదమీ భావా విజ్ఞేయా నాట్యయోక్తృభిః ।।౬.౩౪ ।।
నానాద్రవ్యైబహువిధైర్వ్యఞ్జనం భావ్యతే యథా ।
ఏవం భావా భావయన్తి రసానభినయైః సహ ।।౬.౩౫ ।।
న భావహీనోఽస్తి రసో న భావో రసవర్జితః ।
పరస్పరకృతా సిద్ధిస్తయోరభినయే భవేత్ ।।౬.౩౬ ।।
వ్యఞ్జనౌషధిసంయోగో యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్ ।
ఏవం భావా రసాశ్చైవ భావయన్తి పరస్పరమ్ ।।౬.౩౭ ।।
యథా బీజాద్భవేద్వృక్షో వృక్షాత్పుష్పం ఫలం యథా ।
తథా మూలం రసాః సర్వే తేభ్యో భావా వ్యవస్థితాః ।।౬.౩౮ ।।

తదేషం రసానాముత్పత్తివర్ణదైవతనిదర్శనాన్యభివ్యాఖ్యాస్యామః ।

తేషాముత్పత్తిహేతవశ్చత్వారో రసాః ।

తద్యథా శృఙ్గారో రౌద్రో వీరో బీభత్స ఇతి ।

అత్ర

శృఙ్గారాద్ధి భవేద్ధాస్యో రౌద్రాచ్చ కరుణో రసః ।
వీరాచ్చైవాద్భుతోత్పత్తిర్బీభత్సాచ్చ భయానకః ।।౬.౩౯ ।।
శృఙ్గారానుకృతిర్యా తు స హాస్యస్తు ప్రకీర్తితః ।
రౌద్రస్యైవ చ యత్కర్మ స జ్ఞేయః కరుణో రసః ।।౬.౪౦ ।।
వీరస్యాపి చ యత్కర్మ సోఽద్భుతః పరికీర్తితః ।

బీభత్సదర్శనం యచ్చ జ్ఞేయః స తు భయానకః ।।౬.౪౧ ।।

అథ వర్ణాః

శ్యామో భవతి శృఙ్గారః సితో హాస్యః ప్రకీర్తితః ।

కపోతః కరుణశ్చైవ రక్తో రౌద్రః ప్రకీర్తితః ।।౬.౪౨ ।।

గౌరో వీరస్తు విజ్ఞేయః కృష్ణశ్చైవ భయానకః ।

నీలవర్ణస్తు బీభత్సః పీతశ్చైవాద్భుతః స్మృతః ।।౬.౪౩ ।।

అథ దైవతాని

శృఙ్గారో విష్ణుదేవత్యో హాస్యః ప్రమథదైవతః ।

రౌద్రో రుద్రాధిదైవత్యః కరుణో యమదైవతః ।।౬.౪౪ ।।

బీభత్సస్య మహాకాలః కాలదేవో భయానకః ।

వీరో మహేన్ద్రదేవః స్యాదద్భుతో బ్రహ్మదైవతః ।।౬.౪౫ ।।

ఏతమేతేషాం రసానాముత్పత్తివర్ణదైవతాన్యభివ్యాఖ్యాతాని ।

ఇదానీమనుభావవిభావవ్యభిచారిసంయుక్తానాం లక్షణనిదర్శనాన్యభివ్యాఖ్యాస్యామః ।

స్థాయిభావాంశ్చ రసత్వముపనేష్యామః ।

తత్ర శృఙ్గారో నామ రతిస్థాయిభావప్రభవః । ఉజ్జ్వలవేషాత్మకః ।

యత్కిఞ్చిల్లోకే శుచి మేధ్యముజ్జ్వలం దర్శనీయం వా తచ్ఛృఙ్గారేణోపమీయతే ।

యస్తావదుజ్జ్వలవేషః స శృఙ్గారవానిత్యుచ్యతే ।

యథా చ గోత్రకులాచారోత్పన్నాన్యాప్తోపదేశసిద్ధాని పుంసాం నామాని భవన్తి తథైవేషాం రసానాం భావానాం చ నాట్యాశ్రితానాం చార్థానామాచారోత్పన్నాన్యాప్తోపదేశసిద్ధాని నామాని ।

ఏవమేష ఆచారసిద్ధో హృద్యోజ్జ్వలవేషాత్మకత్వాచ్ఛృఙ్గారో రసః ।

స చ స్త్రీపురుషహేతుక ఉత్తమయువప్రకృతిః ।

తస్య ద్వే అధిష్ఠానే సమ్భోగో విప్రలమ్భశ్చ ।

తత్ర సమ్భోగస్తావత్

ఋతుమాల్యానులేపనాలఙ్కారేష్టజనవిషయవరభవనోపభోగోపవనగమనానుభవనశ్రవణద ర్శనక్రీడాలీలాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తస్య
నయనచాతుర్యభ్రూక్షేపకటాక్షసఞ్చారలలితమధురాఙ్గహారవాక్యాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

వ్యభిచారిణశ్చాస్యాలస్యౌగ్ర్యజుగుప్సావర్జ్యాః ।

విప్రలమ్భకృతస్తు
నిర్వేదగ్లానిశఙ్కాసూయాశ్రమచిన్తౌత్సుక్యనిద్రాస్వప్నవిబోధవ్యాధ్యున్మాదమదాపస్మారజాడ్య మరణాదిభిరనుభావైరభినేతవ్యః ।

అత్రాహః

యద్యయం రతిప్రభవః శృఙ్గారః కథమస్య కరుణాశ్రయిణో భావా భవన్తి ।

అత్రోచ్యతేః

పూర్వమేవాభిహితం సమ్భోగవిప్రలమ్భకృతః శృఙ్గార ఇతి ।

వైశికశాస్త్రకారైశ్చ దశావస్థోఽభిహితః ।

తాశ్చ సామాన్యాభినయే వక్ష్యామః ।

కరుణస్తు శాపక్లేశవినిపతితేష్టజనవిభవనాశవధబన్ధసముత్థో నిరపేక్షభావః ।

ఔత్సుక్యచిన్తాసముత్థః సాపేక్షభావో విప్రలమ్భకృతః ।

ఏవమన్యః కరుణోఽన్యశ్చ విప్రలమ్భ ఇతి ।

ఏవమేష సర్వభావసంయుక్తః శృఙ్గారో భవతి ।

అపి చ

సుఖప్రాయేషు సమ్పన్నః ఋతుమాల్యదిసేవకః ।

పురుషః ప్రమదాయుక్తః శృఙ్గార ఇతి సంజ్ఞితః ।। ౬.౪౬ ।।

అపి చాత్ర సూత్రార్థానువిద్ధే ఆర్యే భవతః

ఋతుమాల్యాలఙ్కారైః ప్రియజనగాన్ధర్వకావ్యసేవాభిః ।

ఉపవనగమనవిహారైః శృఙ్గారరసః సముద్భవతి ।। ౬.౪౭ ।।

నయనవదనప్రసాదైః స్మితమధురవచోధృతిప్రమోదైశ్చ ।

మధురైశ్చాఙ్గవిహారైస్తస్యాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।। ౬.౪౮ ।।

అథ హాస్యో నామ హాసస్థాయిభావాత్మకః ।

స చ
వికృతపరవేషాలఙ్కారధార్ష్ట్యలౌల్యకుహకాసత్ప్రలాపవ్యఙ్గదర్శనదోషోదాహరణాదిభిర్విభావై రుత్పద్యతే ।

తస్యోష్ఠనాసాకపోలస్పన్దనదృష్టివ్యాకోశాకుఞ్చనస్వేదాస్యరాగపార్శ్వగ్రహణాదిభిరనుభావైర భినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

వ్యభిచారిణశ్చాస్యావహిత్థాలస్యతన్ద్రానిద్రాస్వప్నప్రబోధాదయః ।

ద్వివిధశ్చాయమాత్మస్థః పరస్థశ్చ ।

యదా స్వయం హసతి తదాఽత్మస్థః ।

యదా తు పరం హాసయతి తదా పరస్థః ।

అత్రానువంశ్యే ఆర్యే భవతః ।

విపరితాలఙ్కారైర్వికృతాచరాభిధానవేషైశ్చ ।

వికృతైరర్థవిశేషైర్హసతీతి రసః స్మృతో హాస్యః ।। ౬.౪౯ ।।

వికృతాచారైర్వాక్యైరఙ్గవికారైశ్చ వికృతవేషైశ్చ ।

హాసయతి జనం యస్మాత్తస్మజ్జ్ఞేయో రసో హాస్యః ।। ౬.౫౦ ।।

స్త్రీనీచప్రకృతావేష భూయిష్ఠం దృశ్యతే రసః ।

షడ్భేదాశ్చాస్య విజ్ఞేయాస్తాంశ్చ వక్ష్యామ్యహం పునః ।। ౬.౫౧ ।।

స్మితమథ హసితం విహసితముపహసితం చాపహసితమతిహసితమ్ ।

ద్వౌ ద్వౌ భేదౌ స్యాతాముత్తమమధ్యాధమప్రకృతౌ ।। ౬.౫౨ ।।

తత్ర

స్మితహసితే జ్యేష్ఠానాం మధ్యానాం విహసితోపహసితే చ ।
అధమానామపహసితం హ్యతిహసితం చాపి విజ్ఞేయమ్ ।।౬.౫౩ ।।
అత్ర శ్లోకాః

ఈషద్వికసితైర్గణ్డైః కటాక్షైః సౌష్ఠవాన్వితైః ।
అలక్షితద్విజం ధీరముత్తమానాం స్మితం భవేత్ ।।౬.౫౪ ।।
ఉత్ఫుల్లాననేత్రం తు గణ్డైర్వికసితైరథ ।
కిఞ్చిల్లక్షితదన్తం చ హసితం తద్విధీయతే ।।౬.౫౫ ।।
అథ మధ్యమానామః

ఆకుఞ్చితాక్షిగణ్డం యత్సస్వనం మధురం తథా ।
కాలాగతం సాస్యరాగం తద్వై విహసితం భవేత్ ।।౬.౫౬ ।।
ఉత్ఫుల్లనాసికం యత్తు జిహ్మదృష్టినిరీక్షితమ్ ।
నికుఞ్చితాఙ్గకశిరస్తచ్చోపహసితం భవేత్ ।।౬.౫౭ ।।
అథాధమానామః

అస్థానహసితం యత్తు సాశ్రునేత్రం తథైవ చ ।
ఉత్కమ్పితాంసకశిరస్తచ్చాపహసిఅతం భవేత్ ।।౬.౫౮ ।।
సంరబ్ధసాశ్రునేత్రం చ వికృష్టస్వరముద్ధతమ్ ।
కరోపగూఢపార్శ్వం చ తచ్చాతిహసితం భవేత్ ।।౬.౫౯ ।।
హాస్యస్థానాని యాని స్యుః కార్యోత్పన్నాని నాటకే ।
ఉత్తమాధమమధ్యానామేవం తాని ప్రయోజయేత్ ।।౬.౬౦ ।।

ఇత్యేష స్వసముత్థస్తథా పరసముత్థశ్చ విజ్ఞేయః ।

ద్వివిధస్త్రిప్రకృతిగతస్త్ర్యవస్థభావో రసో హాస్యః ।। ౬.౬౧ ।।

అథ కరుణో నామ శోకస్థాయిభావప్రభవః ।

స చ
శాపక్లేశవినిపతితేష్టజనవిప్రయోగవిభవనాశవధబన్ధవిద్రవోపఘాతవ్యసనసంయోగాదిభిర్వి
భావైః సముపజాయతే ।

తస్యాశ్రుపాతపరిదేవనముఖశోషణవైవర్ణ్యస్రస్తగాత్రతానిశ్వాసస్మృతిలోపాదిభిరనుభావైరభి
నయః ప్రయోక్తవ్యః ।

వ్యభిచారిణశ్చాస్య
నిర్వేదగ్లానిచిన్తౌత్సుక్యావేగభ్రమమోహశ్రమభయవిషాదదైన్యవ్యాధిజడతోన్మాదాపస్మారత్రా
సాలస్యమరణస్తమ్భవేపథువైవర్ణ్యాశ్రుస్వరభేదాదయః ।

అత్రార్యే భవతః‌ః

ఇష్టవధదర్శనాద్వా విప్రియవచనస్య సంశ్రవాద్వాపి ।

ఏభిర్భావవిశేషైః కరుణో నామ సంభవతి ।। ౬.౬౨ ।।

సస్వనరుదితైర్మోహాగమైశ్చ పరిదైవతైర్విలపితైశ్చ ।

అభినేయః కరుణరసో దేహాయాసాభిఘాతైశ్చ ।। ౬.౬౩ ।।

అథ రౌద్రో నామ క్రోధస్థాయిభావాత్మకో

రక్షోదానవోద్ధతమనుష్యప్రకృతిః

సంగ్రామహేతుకః ।

స చ
క్రోధాధర్షణాధిక్షేపానృతవచనోపఘాతవాక్పారుష్యాభిద్రోహమాత్సర్యాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే
।

తస్య చ
తాడనపాటనపీడాచ్ఛేదనప్రహరణాహరణశస్త్రసంపాతసంప్రహారరుధిరాకర్షణాద్యాని కర్మాణి
।

పునశ్చ
రక్తనయనభ్రుకుటికరణదన్తోష్ఠపీడనగణ్డస్ఫురణహస్తాగ్రనిష్పేషాదిరనుభావైరభినయః
ప్రయోక్తవ్యః ।

భావాశ్చాస్యాసమ్మోహోత్సాహావేగామర్షచపలతౌగ్ర్యగర్వస్వేదవేపథురోమాఞ్చగద్గదాదయః
।

అత్రాహః

యదభిహితం రక్షోదానవాదీనాం రౌద్రో రసః ।

కిమన్యేషాం నాస్తి ।

ఉచ్యతేః

అస్త్యన్యేషామపి రౌద్రో రసః ।

కిన్త్వధికారోఽత్ర గృహ్యతే ।

తే హి స్వభావత ఏవ రౌద్రః ।

కస్మాత్ ।

బహుబాహవో బహుముఖాః ప్రోద్ధూతవికీర్ణపిఙ్గలశిరోజాః ।

రక్తోద్వృత్తవిలోచనా భీమాసితరూపిణశ్చైవ ।

యచ్చ కిఞ్చిత్సమారమ్భతే స్వభావచేష్టితం వాగఙ్గాదికం తత్సర్వం రౌద్రమేవైషాం ।

శృఙ్గారశ్చ తైః ప్రాయశః ప్రసభ్యం సేవ్యతే ।

తేషాం చానుకారిణో యే పురుషస్తేషామపి సఙ్గ్రామసమ్ప్రహారకృతో రౌద్రో రసోఽనుమన్తవ్యః ।

అత్రానువంశ్యే ఆర్యే భవతః

యుద్ధప్రహారఘాతనవికృతచ్ఛేదనవిదారణైశ్చైవ ।

సంగ్రామసమ్ప్రమాద్యైరేభిః సఞ్జాయతే రౌద్రః ।।౬.౬౪ ।।

నానాప్రహరణమోక్షైః శిరఃకబన్ధభుజకర్తనైశ్చైవ ।

ఏభిశ్చార్థవిశేషైరస్యాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।।౬.౬౫ ।।

ఇతి రౌద్రరసో దృష్టో రౌద్రవాగఙ్గచేష్టితః ।

శస్త్రప్రహారభూయిష్ఠ ఉగ్రకర్మక్రియాత్మకః ।।౬.౬౬ ।।

అథ వీరో నామోత్తమప్రకృతిరుత్సాహాత్మకః ।

స చాసంమోహాధ్యవసాయనవినయబలపరాక్రమశక్తిప్రతాపప్రభావాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తస్య స్థైర్యధైర్యశౌర్యత్యాగవైశారద్యాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

భావాశ్చాస్య ధృతిమతిగర్వావేగౌగ్ర్యామర్షస్మృతిరోమాఞ్చాదయః ।

అత్రార్యే రసవిచారముఖే

ఉత్సాహాధ్యవసాయాదవిషాదిత్వాదవిస్మయామోహాత్ ।

వివిధాదర్థవిశేషాద్వీరరసో నామ సమ్భవతి ।।౬.౬౭ ।।

స్థితిధైర్యవీర్యగర్వైరుత్సాహపరాక్రమప్రభావైశ్చ ।

వాక్యైశ్చాక్షేపకృతైర్వీరరసః సమ్యగభినేయః ।।౬.౬౮ ।।

అథ భయానకో నామ భయస్థాయిభావాత్మకః ।

స చ
వికృతరవసత్త్వదర్శనశివోలూకత్రాసోద్వేగశూన్యాగారారణ్యగమనస్వజనవధబన్ధదర్శనశ్రుతికథాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తస్య ప్రవేపితకరచరణనయనచపలపులకముఖవైవర్ణ్యస్వరభేదాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

భావాశ్చాస్య
స్తమ్భస్వేదగద్గదరోమాఞ్చవేపథుస్వరభేదవైవర్ణ్యశఙ్కామోహదైన్యావేగచాపలజడతాత్రాసాపస్మారమరణాదయః ।

అత్రార్యాః

వికృతరవసత్త్వదర్శనసంగ్రామారణ్యశూన్యగృహగమనాత్ ।
గురునృపయోరపరాధాత్కృతకశ్చ భయానకో జ్ఞేయః ।।౬.౬౯ ।।

గాత్రముఖదృష్టిభేదైరూరుస్తమ్భాభివీక్షణోద్వేగైః ।
సన్నముఖశోషహృదయస్పన్దనరోమోద్గమైశ్చ భయమ్ ।।౬.౭౦ ।।

ఏతత్స్వభావజం స్యాత్సత్త్వసముత్థం తథైవ కర్తవ్యమ్ ।
పునరేభిరేవ భావైః కృతకం మృదుచేష్టితైః కార్యమ్ ।।౬.౭౧ ।।

కరచరణవేపథుస్తమ్భగాత్రహృదయప్రకమ్పేన ।
శుష్కోష్ఠతాలుకణ్ఠైర్భయానకో నిత్యమభినేయః ।।౬.౭౨ ।।

అథ బీభత్సో నామ జుగుప్సాస్థాయిభావాత్మకః ।

స చాహృద్యాప్రియాచోష్యానిష్టశ్రవణదర్శనకీర్తనాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తస్య సర్వాఙ్గసంహారముఖవికూణనోల్లేఖననిష్ఠీవనోద్వేజనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

భావాశ్చాస్యాపస్మారోద్వేగావేగమోహవ్యాధిమరణాదయః ।

అత్రానువంశ్యే ఆర్యే భవతః

అనభిమతదర్శనేన చ గన్ధరసస్పర్శశబ్దదోషైశ్చ ।
ఉద్వేజనైశ్చ బహుభిర్బీభత్సరసః సముద్భవతి ।।౬.౭౩ ।।

ముఖనేత్రవికూణనయా నాసాప్రచ్ఛాదనావనమితాస్యైః ।
అవ్యక్తపాదపతనైర్బీభత్సః సమ్యగభినేయః ।।౬.౭౪ ।।

అథాద్భుతో నామ విస్మయస్థాయిభావాత్మకః ।

స చ దివ్యజనదర్శనేప్సితమనోరథావాప్త్యుపవనదేవకులాదిగమనసభావిమానమాయేన్ద్రజాలసమ్భావనాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తస్య నయనవిస్తారానిమేషప్రేక్షణరోమాఞ్చాశ్రుస్వేదహర్షసాధువాదదానప్రబన్ధహాహాకారబాహువదనచేలాఙ్గులిభ్రమణాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

భావాశ్చాస్య స్తమ్భాశ్రుస్వేదగద్గదరోమాఞ్చావేగసమ్భ్రమజడతాప్రలయాదయః ।
అత్రానువంశ్యే ఆర్యే భవతః।

యత్త్వాతిశయార్థయుక్తం వాక్యం శిల్పం చ కర్మరూపం వా ।
తత్సర్వమద్భుతరసే విభావరూపం హి విజ్ఞేయమ్ ।।౬.౭౫ ।।
స్పర్శగ్రహోల్లుకసనైర్హాహాకారైశ్చ సాధువాదైశ్చ ।
వేపథుగద్గదవచనైః స్వేదాద్యైరభినయస్తస్య ।।౬.౭౬ ।।

శృఙ్గారం త్రివిధం విద్యాద్వాఙ్నేపథ్యక్రియాత్మకమ్ ।
అఙ్గనైపథ్యవాక్యైశ్చ హాస్యరౌద్రౌ త్రిధా స్మృతౌ ।।౬.౭౭ ।।
ధర్మోపఘాతజశ్చైవ తథార్థాపచయోద్భవః ।
తథా శోకకృతశ్చైవ కరుణస్త్రివిధః స్మృతః ।।౬.౭౮ ।।
దానవీరం ధర్మవీరం యుద్ధవీరం తథైవ చ ।
రసం వీరమపి ప్రాహ బ్రహ్మా త్రివిధమేవ హి ।।౬.౭౯ ।।
వ్యాజాచ్చైవాపరాధాచ్చ విత్రాసితకమేవ చ ।
పునర్భయానకశ్చైవ విద్యాత్త్రివిధమేవ హి ।।౬.౮౦ ।।
బీభత్సః క్షోభజః శుద్ధ ఉద్వేగీ స్యాద్ద్వితీయకః ।
విష్ఠాకృమిభిరుద్వేగీ క్షోభజో రుధిరాదిఅజః ।।౬.౮౧ ।।
దివ్యశ్చానన్దజశ్చైవ ద్విధా ఖ్యాతోఽద్భుతో రసః ।
దివ్యదర్శనజో దివ్యో హర్షాదానదజః స్మృతః ।।౬.౮౨ ।।
[అథ శాన్తో నామ శమస్థాయిభావాత్మకో మోక్షప్రవర్తకః ।
స తు తత్త్వజ్ఞానవైరాగ్యాశయశుద్ధ్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య
యమనియమాధ్యాత్మధ్యానధారణోపాసనసర్వభూతదయాలిఙ్గగ్రహణాదిభిరనుభావైరభిన
యః ప్రయోక్తవ్యః ।

వ్యభిచాణశ్చాస్య నిర్వేదస్మృతిధృతిసర్వాశ్రమశౌచస్తమ్భరోమాఞ్చాదయః ।

అత్రార్యాః శ్లోకాశ్చ భవన్తిః

మోక్షాధ్యాత్మసముత్థస్తత్త్వజ్ఞానార్థహేతుసంయుక్తః ।

నైఃశ్రేయసోపదిష్టః శాన్తరసో నామ సమ్భవతి ।।౬.౮౨*౧ ।।

బుద్ధీన్ద్రియకర్మేన్ద్రియసంరోధాధ్యాత్మసంస్థితోపేతః ।

సర్వప్రాణిసుఖహితః శాన్తరసో నామ విజ్ఞేయః ।।౬.౮౨*౨ ।।

న యత్ర దుఃఖం న సుఖం న ద్వేషో నాపి మత్సరః ।

సమః సర్వేషు భూతేషు స శాన్తః ప్రథితో రసః ।।౬.౮౨*౩ ।।

భావా వికారా రత్యాద్యాః శాన్తస్తు ప్రకృతిర్మతః ।

వికారః ప్రకృతైర్జాతః పునస్తత్రైవ లీయతే ।

స్వం స్వం నిమిత్తమాసాద్య శాన్తాద్భావః ప్రవర్తతే ।।౬.౮౨*౪ ।।

పునర్నిమిత్తాపాయే చ శాన్త ఏవోపలీయతే ।

ఏవం నవరసా దృష్టా నాట్యజ్ఞైర్లక్షణాన్వితాః ।।౬.౮౨*౫ ।।

]

ఏవమేతే రసా జ్ఞేయాస్త్వష్టౌ లక్షణలక్షితాః ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి భావానామపి లక్షణమ్ ।।౬.౮౩ ।।

ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే రసాధ్యాయః షష్ఠః

******

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

భావానిదానీం వ్యాఖ్యాస్యామః ।
అత్రాహ

భావా ఇతి కస్మాత్ ।
కిం భవన్తీతి భావాః కిం వా భావయన్తీతి భావాః ।
ఉచ్యతేః

వాగఙ్గసత్త్వోపేతాన్కావ్యార్థాన్భావయన్తీతి భావా ఇతి ।
భూ ఇతి కరణే ధాతుస్తథా చ భావితం వాసితం కృతమిత్యనర్థాన్తరం ।
లోకేఽపి చ ప్రసిద్ధం ।
అహో హ్యనేన గన్ధేన రసేన వా సర్వమేవ భావితమితి ।
తచ్చ వ్యాప్త్యర్థం ।
శ్లోకాశ్చాత్ర

విభావేనాహృతో యోఽర్థో హ్యనుభావైస్తు గమ్యతే ।

వాగఙ్గసత్త్వాభినయైః స భావ ఇతి సంజ్ఞితః ।।౭.౧ ।।
వాగఙ్గముఖరాగేణ సత్త్వేనాభినయేన చ ।
కవేరన్తర్గతం భావం భావయన్భావ ఉచ్యతే ।।౭.౨ ।।
నానాభినయసమ్బద్ధాన్భావయన్తి రసానిమాన్ ।
యస్మాతస్మాదమీ భావా విజ్ఞేయా నాట్యయోక్తృభిః ।।౭.౩ ।।
అథ విభావ ఇతి కస్మాత్ ।
ఉచ్యతే

విభవో విజ్ఞానార్థః ।
విభావః కారణం నిమిత్తం హేతురితి పర్యాయాః ।
విభావ్యతేఽనేన వాగఙ్గసత్త్వాభినయా ఇత్యతో విభావః ।
యథా విభావితం విజ్ఞాతమిత్యనర్థాన్తరం ।
అత్ర శ్లోకః

బహవోఽర్థా విభావ్యన్తే వాగఙ్గాభినయాశ్రయాః ।
అనేన యస్మాత్తేనాయం విభావ ఇతి సంజ్ఞితః ।।౭.౪ ।।
అథానుభావ ఇతి కస్మాత్ ।
ఉచ్యతే

అనుభావ్యతేఽనేన వాగఙ్గసత్త్వకృతోఽభినయ ఇతి ।
అత్ర శ్లోకః:

వాగఙ్గాభినయేనేహ యతస్త్వర్థోఽనుభావ్యతే ।
శాఖాఙ్గోపాఙ్గసంయుక్తస్త్వనుభావస్తతః స్మృతః ।।౭.౫ ।।
ఏవం తే విభావానుభావసంయుక్తా భావా ఇతి వ్యాఖ్యాతాః ।

అతో హ్యేషాం భావానాం సిద్ధిర్భవతి ।

తస్మాదేషాం భావానాం విభావానుభావసంయుక్తానాం లక్షణనిదర్శనాన్యభివ్యాఖ్యాస్యామః ।

తత్ర విభావానుభావౌ లోకప్రసిద్ధౌ ।

లోకస్వభావానుగతత్వాచ్చ తయోర్లక్షణం నోచ్యతేఽతిప్రసఙ్గనివృత్త్యర్థం ।

భవతి చాత్ర శ్లోకః॥

లోకస్వభావసంసిద్ధా లోకయాత్రానుగామినః ।

అనుభావా విభావాశ్చ జ్ఞేయాస్త్వభినయే బుధైః ।।౭.౬ ।।

తత్రాష్టౌ భావాః స్థాయినః ।

త్రయస్త్రింశద్వ్యభిచారిణః ।

అష్టౌ సాత్వికా ఇతి భేదాః ।

ఏవమేతే కావ్యరసాభివ్యక్తిహేతవ ఏకోనపఞ్చాశద్భావాః ప్రత్యవగన్తవ్యాః ।

ఏభ్యశ్చ సామాన్యగుణయోగేన రసా నిష్పద్యన్తే ।

అత్ర శ్లోకః॥

యోఽర్థో హృదయసంవాదీ తస్య భావో రసోద్భవః ।

శరీరం వ్యాప్యతే తేన శుష్కం కాష్ఠమివాగ్నినా ।।౭.౭ ।।

అత్రాహ

యది

కావ్యార్థసంశ్రితైర్విభావానుభావవ్యఞ్జితైరేకోనపఞ్చాశద్భావైః
సామాన్యగుణయోగేనాభినిష్పద్యన్తే రసాస్తత్కథం స్థాయిన ఏవ భావా రసత్వమాప్నువన్తి ।

ఉచ్యతే

యథా హి సమానలక్షణాస్తుల్యపాణిపాదోదరశరీరాః సమానాఙ్గప్రత్యఙ్గా అపి పురుషాః కులశీలవిద్యాకర్మశిల్పవిచక్షణత్వాద్రాజత్వమాప్నువన్తి తత్రైవ చాన్యేఽల్పబుద్ధయస్తేషామేవానుచరా భవన్తి

తథా

విభావానుభావవ్యభిచారిణః స్థాయిభావానుపాశ్రితా భవన్తి ।

బహ్వాశ్రయత్వాస్వామిభూతాః స్థాయినో భావాః ।

తద్వత్స్థానీయపురుషగుణభూతా అన్యే భావాస్తాన్గుణతయా శ్రయన్తే ।

స్థాయిభావా రసత్వమాప్నువన్తి ।

పరిజనభూతా వ్యభిచారిణో భావాః ।

అత్రాహ

కో దృష్టాన్త ఇతి ।

యథా నరేన్ద్రో బహుజనపరివారోఽపి స ఏవ నామ లభతే నాన్యః సుమహానపి పురుషః తథా విభావానుభావవ్యభిచారిపరివృతః స్థాయీ భావో రసనామ లభతే ।

భవతి చాత్ర శ్లోకః॥

యథా నరాణాం నృపతిః శిష్యాణాం చ యథా గురుః ।

ఏవం హి సర్వభావానాం భావః స్థాయి మహానిహ ।।౭.౮ ।।

లక్షణం ఖలు పూర్వమభిహితమేషాం రససంజ్ఞకానాం ।

ఇదానీం భావసామాన్యలక్షణమభిధాస్యామః ।

తత్ర స్థాయిభావాన్వక్ష్యామః

రతిర్నామ ప్రమోదాత్మికా
ఋతుమాల్యానులేపనాభరణభోజనవరభవనానుభవనాప్రాతికూల్యాదిభిర్విభావైః
సముత్పద్యతే ।

తామభినయేత్స్మితవదనమధురకథనభ్రూక్షేపకటాక్షాదిభిరనుభావైః ।

అత్ర శ్లోకః

ఇష్టార్థవిషయప్రాప్త్యా రతిరిత్యుపజాయతే ।

సౌమ్యత్వాదభినేయా సా వాఙ్మాధుర్యాఙ్గచేష్టితైః ।।౭.౯ ।।

హాసో నామ పరచేష్టానుకరణకుహకాసమ్బద్ధప్రలాపపౌరోభాగ్యమౌర్ఖ్యాదిభిర్విభావైః
సముత్పద్యతే ।

తమభినయేత్పూర్వోక్తైర్హసితాదిభిరనుభావైః ।

భవతి చాత్ర శ్లోకః

పరచేష్టానుకరణాద్ధాసః సముపజాయతే ।

స్మితహాసాతిహసితైరభినేయః స పణ్డితైః ।।౭.౧౦ ।।

శోకో నామ ఇష్టజనవియోగవిభవనాశవధబన్ధదుఃఖానుభనవనాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాస్రపాతపరిదేవితవిలపితవైవర్ణ్యస్వరభేదస్రస్తగాత్రతాభూమిపతనసస్వనరుదితాక్రన్ది
తదీర్ఘనిఃశ్వసితజడతోన్మాదమోహమరణాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

రుదితమత్ర త్రివిధం ఆనన్దజమార్తిజమీర్ష్యాసముద్భవం చేతి ।

భవన్తి చాత్రార్యాః

ఆనన్దేఽప్యార్తికృతం త్రివిధం రుదితం సదా బుద్ధైర్జ్ఞేయమ్ ।

తస్య త్వభినయయోగాన్విభావగతితః ప్రవక్ష్యామి ।।౭.౧౦* ।।

హర్షోత్ఫుల్లకపోలం సానుస్మరణాదపాఙ్గవిసృతాస్రమ్ ।

రోమాఞ్చగాత్రమనిభృతమానన్దసముద్భవం భవతి ।।౭.౧౧ ।।

పర్యాప్తవిముక్తాస్రం సస్వనమస్వస్థగాత్రగతిచేష్టమ్ ।

భూమినిపాతనివర్తితవిలపితమిత్యార్తిజం భవతి ।।౬.౧౨ ।।

ప్రస్ఫురితౌష్ఠకపోలం సశిరఃకమ్పం తథా సనిఃశ్వాసమ్ ।

భ్రుకుటీకటాక్షకుటిలం స్త్రీణామీర్ష్యాకృతం భవతి ।।౬.౧౩ ।।

స్త్రీనీచప్రకృతిష్వేష శోకో వ్యసనసమ్భవః ।

ధైర్యేణోత్తమమధ్యానాం నీచానాం రుదితేన చ ।।౬.౧౪ ।।

క్రోధో నామ ఆధర్షణాక్రుష్టకలహవివాదప్రతికూలాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

అస్య వికృష్టనాసాపుటోద్వృత్తనయనసందష్టోష్ఠపుటగణ్డస్ఫురణాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

రిపుజో గురుజశ్చైవ ప్రణయిప్రభవస్తథా ।

భృత్యజః కృతకశ్చేతి క్రోధః పఞ్చవిధః స్మృతః ।।౬.౧౫ ।।

అత్రార్యా భవన్తి

భృకుటీకుటిలోత్కటముఖః సన్దష్టోష్ఠః స్పృశన్కరేణ కరమ్ ।

క్రుద్ధః స్వభుజాప్రేక్షీ శత్రౌ నిర్యన్త్రణం రుష్యేత్ ।।౬.౧౬ ।।

కిఞ్చిదవాఙ్ముఖదృష్టిః సాస్రస్వేదాపమార్జనపరశ్చ ।

అవ్యక్తోల్బణచేష్టో గురౌ వినయయన్త్రితో రుష్యేత్ ।।౬.౧౭ ।।

అల్పప్రతరవిచారో వికిరన్నశ్రూణ్యపాఙ్గవిక్షేపైః ।

సభ్రుకుటిస్ఫురితోష్ఠః ప్రణయోపగతాం ప్రియా రుష్యేత్ ।।౬.౧౮ ।।

అథ పరిజనే తు రోషస్తర్జననిర్భర్త్సనాక్షివిస్తారైః ।

విప్రేక్షణైశ్చ వివిధైరభినేయః క్రూరతారహితః ।।౬.౧౯ ।।

కారణమవేక్షమాణః ప్రాయేణాయాసలిఙ్గసంయుక్తః ।

వీరరసాన్తరచారీ కార్యః కృతకో భవతి కోపః ।।౬.౨౦ ।।

ఉత్సాహో నామ ఉత్తమప్రకృతిః ।

స చావిషాదశక్తిధైర్యశౌర్యాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తస్య ధైర్యత్యాగవైశారద్యాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్ర శ్లోకః

అసమ్మోహాదిభిర్వ్యక్తో వ్యవసాయనయాత్మకః ।

ఉత్సాహస్త్వభినేయః స్యాదప్రమాదోత్థితాదిభిః ।।౭.౨౧ ।।

భయం నామ స్త్రీనీచప్రకృతికం ।

గురురాజాపరాధశ్వాపదశూన్యాగారాటవీపర్వతగహనగజాహిదర్శననిర్భర్త్సనకాన్తారదుర్దినని శాన్ధకరోలూకనక్తఞ్చరారావశ్రవణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య ప్రకమ్పితకరచరణహృదయకమ్పనస్తమ్భముఖశోషజిహ్వాపరిలేహనస్వేదవేపథుత్రాసపరి త్రాణాన్వేషణధావనోత్కృష్టాదిభిరనుభవైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్ర శ్లోకాః

గురురాజాపరాధేన రౌద్రాణాం చాపి దర్శనాత్ ।

శ్రవణాదపి ఘోరాణాం భయం మోహేన జాయతే ।।౭.౨౨ ।।

గాత్రకమ్పనవిత్రాసైర్వక్త్రశోషణసమ్భ్రమైః

విస్ఫారితైక్షణైః కార్యమభినేయక్రియాగుణైః ।।౭.౨౩ ।।

సత్త్వవిత్రాసనోద్భూతం భయముత్పద్యతే నృణామ్ ।

స్రస్తాఙ్గాక్షినిమేషైస్తదభినేయం తు నర్తకైః ।।౭.౨౪ ।।

అత్రార్యా భవతి

కరచరణహృదయకమ్పైర్ముఖశోషణవదనలేహనస్తమ్భైః ।

సమ్భ్రాన్తవదనవేపథుసంత్రాసకృతైరభినయోఽస్య ।।౭.౨౫ ।।

జుగుప్సా నామ స్త్రీనీచప్రకృతికా ।

సా చాహృద్యదర్శనశ్రవణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాః సర్వాఙ్గసఙ్కోచనిష్ఠీవనముఖవికూణనహృల్లేఖాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

భవతి చాత్ర శ్లోకః

నాసాప్రచ్ఛాదనేనేహ గాత్రసఙ్కోచనేన చ ।

ఉద్వేజనైః సహృల్లేఖైర్జుగుప్సామభినిర్దిశేత్ ।। ౬.౭౬ ।।

విస్మయో నామ మాయేన్ద్రజాలమానుషకర్మాతిశయచిత్రపుస్తశిల్పవిద్యాతిశయాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య నయనవిస్తారానిమేషప్రేక్షితభ్రూక్షేపరోమహర్షణశిరఃకమ్పసాధువాదాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

భవతి చాత్ర శ్లోకః

కర్మాతిశయనిర్వృత్తో విస్మయో హర్షసమ్భవః ।

సిద్ధిస్థానే త్వసౌ సాధ్యః ప్రహర్షపులకాదిభిః ।। ౬.౭౭ ।।

ఏవమేతే స్థాయినో భావా రససంజ్ఞాః ప్రత్యవగన్తవ్యాః ।

వ్యభిచారిణ ఇదానీం వ్యాఖ్యాస్యామః ।

అత్రాహ

వ్యభిచారిణ ఇతి కస్మాత్ ।

ఉచ్యతే

వి అభి ఇత్యేతావుపసర్గౌ ।

చర ఇతి గత్యర్థో ధాతుః ।

వివిధమాభిముఖ్యేన రసేషు చరన్తీతి వ్యభిచారిణః ।

వాగఙ్గసత్త్వోపేతాః ప్రయోగే రసాన్నయన్తీతి వ్యభిచారిణః ।

అత్రాహ

కథం నయన్తీతి ।

ఉచ్యతే

లోకసిద్ధాన్త ఏషః

యథా సూర్య ఇదం దినం నక్షత్రం వా నయతీతి ।

న చ తేన బాహుభ్యాం స్కన్ధేన వా నీయతే ।

కిం తు లోకప్రసిద్ధమేతత్ ।

యథేదం సూర్యో నక్షత్రం దిన వా నయతీతి ।

ఏవమేతే వ్యభిచారిణ ఇత్యవగన్తవ్యాః ।

తానిహ సఙ్గ్రహాభిహితాంస్త్రయస్త్రింశద్వ్యభిచారిణో భావాన్వర్ణయిష్యామః ।

తత్ర నిర్వేదో నామ దారిద్ర్యవ్యాధ్యవమానాధిక్షేపాక్రుష్టక్రోధతాడనేష్టజనవియోగతత్త్వజ్ఞానాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే స్త్రీనీచకుసత్త్వానాం ।

రుదితనిఃశ్వసితోచ్ఛ్వసితసమ్ప్రధారణాదిభిరనుభావైస్తమభినయేత్ ।

అత్ర శ్లోకః

దారిద్‌ర్యేష్టవియోగాద్యైః నిర్వేదో నామ జాయతే ।

సమ్ప్రధారణనిఃశ్వాసైస్తస్య త్వభినయో భవేత్ ।। ౭.౨౮ ।।

అత్రానువంశ్యే ఆర్యే భవతః

ఇష్టజనవిప్రయోగాద్దారిద్‌ర్యాద్వ్యాధితస్తథా దుఃఖాత్ ।

ఋద్ధిం పరస్య దృష్ట్వా నిర్వేదో నామ సమ్భవతి ।। ౭.౨౯ ।।

బాష్పపరిప్లుతనయనః పునశ్చ నిఃశ్వాసనదీనముఖనేత్రః ।

యోగీవ ధ్యానపరో భవతి హి నిర్వేదవాన్పురుషః ॥౬.౩౦ ॥

గ్లానిర్నామ వాన్తవిరిక్తవ్యాధితపోనియమోపవాసమనస్తాపాతిశయమదనసేవనాతివ్యాయామాధ్వగమనక్షుత్పిపాసానిద్రాచ్ఛేదాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాః క్షామవాక్యనయనకపోలోదరమన్దపదోత్క్షేపణవేపనానుత్సాహతనుగాత్రవైవర్ణ్యస్వరభేదాభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యే భవతః

వాన్తవిరిక్తవ్యాధిషు తపసా జరసా చ జాయతే గ్లానిః ।

కార్శ్యేన సాభినేయా మన్దభ్రమణేన కమ్పేన ॥౬.౩౧ ॥

గదితైః క్షామక్షామైర్నేత్రవికారైశ్చ దీనసఞ్చారైః ।

శ్లథభావేనాఙ్గానాం ముహుర్ముహుర్నిర్దిశేద్గ్లానిమ్ ॥౬.౩౨ ॥

శఙ్కా నామ సన్దేహాత్మికా స్త్రీనీచప్రభవా ।

చౌర్యాభిగ్రహణనృపాపరాధపాపకర్మకరణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యా ముహుర్ముహురవలోకనావకుణ్ఠనముఖశోషణజిహ్వాలేహనముఖవైవర్ణ్యస్వరభేదవేపథుశుష్కోష్ఠకణ్ఠాయాససాధర్మ్యాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

చౌర్యాదిజనితా శఙ్కా ప్రాయః కార్యా భయానకే ।

ప్రియవ్యలీకజనితా తథా శృఙ్గారిణీ మతా ॥౬.౩౩ ॥

అత్రాకారసంవరణమపి కేచిదిచ్ఛన్తి ।

తచ్చ కుశలైరుపాధిభిరిఙ్గితైశ్చోపలక్ష్యం ।

అత్రార్యే భవతః

ద్వివిధా శఙ్కా కార్యాహ్యాత్మసముత్థా చ పరసముత్థా చ ।

యా తత్రాత్మసముత్థా సా జ్ఞేయా దృష్టిచేష్టాభిః ।।౭.౩౪ ।।

కిఞ్చిత్ప్రవేపితాఙ్గస్త్వధోముఖో వీక్షతే చ పార్శ్వాని ।

గురుసజ్జమానజిహ్వః శ్యామాస్యః శఙ్కితః పురుషః ।।౭.౩౫ ।।

అసూయా నామ నానాపరాధద్వేషపరైశ్వర్యసౌభాగ్యమేధావిద్యాలీలాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాశ్చ పరిషది
దోషప్రఖ్యాపనగుణోపఘాతేర్ష్యాచక్షుఃప్రదానాధోముఖభ్రుకుటీక్రియావజ్ఞానకుత్సనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యే భవతః

పరసౌభాగ్యేశ్వరతామేధాలీలాసముచ్ఛ్రయాన్దృష్ట్వా ।

ఉత్పద్యతే హ్యసూయా కృతాపరాధో భవేద్యశ్చ ।।౭.౩౬ ।।

భ్రుకుటికుటిలోత్కటముఖైః సేర్ష్యాక్రోధపరివృత్తనేత్రైశ్చ ।

గుణనాశనవిద్వేషైస్తత్రాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।।౭.౩౭ ।।

మదో నామ మద్యోపయోగాదుత్పద్యతే ।

స చ త్రివిధః పఞ్చవిభావశ్చ ।

అత్రార్యా భవన్తి

జ్ఞేయస్తు మదస్త్రివిధస్తరుణో మధ్యస్తథావకృష్టశ్చ ।

కరణం పఞ్చవిధం స్యాత్తస్యాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।।౭.౩౮ ।।

కశ్చిన్మత్తో గాయతి రోదితి కశ్చిత్తథా హసతి కశ్చిత్ ।

పరుషవచనాభిధాయీ కశ్చిత్కశ్చిత్తథా స్వపితి ।।౭.౩౯ ।।

ఉత్తమసత్త్వః శేతే హసతి చ గాయతి చ మధ్యమప్రకృతిః ।

పరుషవచనాభిధాయీ రోదత్యపి చాధమప్రకృతిః ।।౭.౪౦ ।।

స్మితవచనమధురరాగో హృష్టతనుః కిఞ్చిదాకులితవాక్యః ।

సుకుమారావిద్ధగతిస్తరుణమదస్తూత్తమప్రకృతిః ।।౭.౪౧ ।।

స్ఖలితాఘూర్ణితనయనః స్రస్తవ్యాకులితబాహువిక్షేపః ।

కుటిలవ్యావిద్ధగతిర్మధ్యమదో మధ్యమప్రకృతిః ।।౭.౪౨ ।।

నష్టస్మృతిర్హతగతిశ్ఛర్దితహిక్కాకఫైః సుబీభత్సః ।

గురుసజ్జమానజిహ్వో నిష్ఠీవతి చాధమప్రకృతిః ।।౭.౪౩ ।।

రఙ్గే పిబతః కార్యా మదవృద్ధిర్నాట్యయోగమాసాద్య ।

కార్యో మదక్షయో వై యః ఖలు పీత్వా ప్రవిష్టః స్యాత్ ।।౭.౪౪ ।।

సన్త్రాసాచ్ఛోకాద్వా భయాత్త్రపహర్షాచ్చ కారణోపగతాత్ ।

ఉత్క్రమ్యాపి హి కార్యో మదప్రణాశః క్రమాత్తజ్జ్ఞైః ।।౭.౪౫ ।।

ఏభిర్భావవిశేషైర్మదో ద్రుతం సమ్ప్రణాశముపయాతి ।

అభ్యుదయసుఖైర్వాక్యైర్యథైవ శోకః క్షయం యాతి ।।౭.౪౬ ।।

శ్రమో నామ అధ్వవ్యాయామసేవనాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య గాత్రపరిమర్దనసంవాహననిఃశ్వసితవిజృమ్భితమన్దపదోత్క్షేపణనయనవదనవికూణనసీత్కారాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యా

నృత్తాధ్వవ్యాయామాన్నరస్య సఞ్జాయతే శ్రమో నామ ।

నిఃశ్వాసఖేదగమనైస్తస్యాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।।౭.౪౭ ।।

ఆలస్యం నామ ఖేదవ్యాధిగర్భస్వభావశ్రమసౌహిత్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే స్త్రీనీచానాం ।

తదభినయేత్సర్వకర్మానభిలాషశయనాసననిద్రాతన్ద్రీసేవనాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యా

ఆలస్యం త్వభినేయం ఖేదాపగతం స్వభావజం చాపి ।

ఆహారవర్జితానామారమ్భాణామనారమ్భాత్ ।।౭.౪౮ ।।

దైన్యం నామ దౌర్గత్యమనస్తాపాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాధృతిశిరోరోగగాత్రగౌరవాన్యమనస్కతామృజాపరివర్జనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యా

చిన్తౌత్సుక్యసముత్థా దుఃఖాద్యా భవతి దీనతాం పుంసామ్ ।

సర్వమృజాపరిహారైర్ద్వివిధోఽభినయో భవేత్తస్య ।।౭.౪౯ ।।

చిన్తా నామ ఐశ్వర్యభ్రంశేష్టద్రవ్యాపహారదారిద్ర్యాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తామభినయేన్నిఃశ్వసితోచ్ఛ్వసితసన్తాపధ్యానాధోముఖచిన్తనతనుకార్శ్యాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః

ఐశ్వర్యభ్రంశేష్టద్రవ్యక్షయజా బహుప్రకారా తు ।

హృదయవితర్కోపగతా నృణాం చిన్తా సముద్భవతి ।।౭.౫౦ ।।

సోచ్ఛ్వాసైర్నిఃశ్వసితైః సన్తాపైశ్చైవ హృదయశూన్యతయా ।

అభినేతవ్యా చిన్తా మృజావిహీనైరధృత్యా చ ।।౭.౫౧ ।।

మోహో నామ దైవోపఘాతవ్యసనాభిఘాతవ్యాధిభయావేగపూర్వవైరానుస్మరణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య నిశ్చైతన్యభ్రమణపతనాఘూర్ణనాదర్శనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్ర శ్లోకస్తావదార్యా చ

అస్థానే తస్కరాన్దృష్ట్వా త్రాసనైర్వివిధైరపి ।

తత్ప్రతీకారశూన్యస్య మోహః సముపజాయతే ।।౭.౫౨ ।।

వ్యసనాభిఘాతభయపూర్వవైరసంస్మరణరోగజో మోహః ।

సర్వేన్ద్రియసమ్మోహాత్తస్యాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।।౭.౫౩ ।।

స్మృతిర్నామ సుఖదుఃఖకృతానాం భావానామనుస్మరణం ।

సా చ స్వాస్థ్యజఘన్యరాత్రినిద్రాచ్ఛేదసమానదర్శనోదాహరణచిన్తాభ్యాసాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తామభినయేచ్ఛిరఃకమ్పనావలోకనభ్రూసమున్నమనాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః

సుఖదుఃఖమతిక్రాన్తం తథా మతివిభావితం యథావృత్తమ్ ।

చిరవిస్మృతం స్మరతి యః స్మృతిమానితి వేదితవ్యోఽసౌ ।।౭.౫౪ ।।

స్వాస్థ్యాభ్యాససముత్థా శ్రుతిదర్శనసమ్భవా స్మృతిర్నిపుణైః ।

శిర ఉద్వాహనకమ్పైర్భ్రూక్షేపైశ్చాభినేతవ్యా ।।౭.౫౫ ।।

ధృతిర్నామ శౌర్యవిజ్ఞానశ్రుతివిభవశౌచాచారగురుభక్త్యధికమనోరథార్థలాభక్రీడాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తామభినయేత్ప్రాప్తానాం విషయాణాముపభోగాదప్రాప్తాతీతోపహృతవినష్టానామనుశోచనాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః

విజ్ఞానశౌచవిభవశ్రుతిశక్తిసముద్భవా ధృతిః సద్భిః ।

భయశోకవిషదాద్యై రహితా తు సదా ప్రయోక్తవ్యా ।।౭.౫౬ ।।

ప్రాప్తానాముపభోగః శబ్దరసస్పర్శరూపగన్ధానామ్ ।

అప్రాప్తైశ్చ న శోకో యస్యాం హి భవేద్ధృతిః సా తు ।।౭.౫౭ ।।

వ్రీడా నామ అకార్యకరణాత్మికా ।

సా చ గురువ్యతిక్రమణావజ్ఞానప్రతిజ్ఞాతానిర్వహనపశ్చాత్తాపాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తాం నిగూఢవదనాధోముఖవిచిన్తనోర్వీలేఖనవస్త్రాఙ్గులీయకస్పర్శనఖనికృన్తనాదిభిరనుభావైరభినయేత్ ।

అత్రార్యే భవతః

కిఞ్చిదకార్యం కుర్వన్నేవం యో దృశ్యతే శుచిభిరన్యైః ।

పశ్చాత్తాపేన యుతో వ్రీడిత ఇతి వేదితవ్యోऽసౌ ।।౭.౫౮ ।।

లజ్జానిగూఢవదనో భూమిం విలిఖన్నఖాంశ్చ వినికృన్తన్ ।

వస్త్రాఙ్గులీయకానాం సంస్పర్శం వ్రీడితః కుర్యాత్ ।।౭.౫౯ ।।

చపలతా నామ రాగద్వేషమాత్సర్యామర్షాప్రతికూల్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాశ్చ వాక్పారుష్యనిర్భర్త్సనవధబన్ధసమ్ప్రహారతాడనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యా భవతిః

అవిమృశ్య తు యః కార్యం పురుషో వధతాడనం సమారభతే ।

అవినిశ్చితకారిత్వాత్స తు ఖలు చపలో బుధైర్జ్ఞేయః ।।౭.౬౦ ।।

హర్షో నామ మనోరథలాభేష్టజనసమాగమనమనఃపరితోషదేవగురురాజభర్తృప్రసాదభోజనాచ్ఛాదనలాభోపభోగాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తమభినయేన్నయనవదనప్రసాదప్రియభాషణాలిఙ్గనకణ్టకితపులకితాస్రస్వేదాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః:

అప్రాప్యే ప్రాప్యే వా లబ్ధేऽర్థే ప్రియసమాగమే వాऽపి ।

హృదయమనోరథలాభే హర్షః సఞ్జాయతే పుంసామ్ ।।౭.౬౧ ।।

నయనవదనప్రియభాషాలిఙ్గనైశ్చ రోమాఞ్చైః ।

లలితైశ్చాఙ్గవిహారైః స్వేదాద్యైరభినయస్తస్య ।।౭.౬౨ ।।

ఆవేగో నామ ఉత్పాతవాతవర్షాకుఞ్జరోద్భ్రమణప్రియాప్రియశ్రవణవ్యసనాభిఘాతాదిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తత్రోత్పాతకృతో నామ విద్యుదుల్కానిర్ఘాతప్రపతనచన్ద్రసూర్యోపరాగకేతుదర్శనకృతః ।

తమభినయేత్సర్వాఙ్గస్రస్తతావైమనస్యముఖవైవర్ణ్యవిషాదవిస్మయాదిభిః ।

వాతకృతం పునరవకుణ్ఠనాక్షిపరిమార్జనవస్త్రసఙ్గూహనత్వరితగమనాదిభిః ।

వర్షకృతం పునః సర్వాఙ్గసమ్పిణ్డనప్రధావనచ్ఛన్నాశ్రయమార్గణాదిభిః ।

అగ్నికృతం తు ధూమాకులనేత్రతాఽఙ్గసఙ్కోచనవిధూననాతిక్రాన్తాపక్రాన్తాదిభిః ।

కుఞ్జరోద్భ్రమణకృతం నామ
త్వరితాపసర్పణచఞ్చలగమనభయస్తమ్భవేపథుపశ్చాదవలోకనవిస్మయాదిభిః ।

ప్రియశ్రవణకృతం నామాభ్యుత్థానాలిఙ్గనవస్త్రాభరణప్రదానాశ్రుపులకితాదిభిః ।

అప్రియశ్రవణకృతం నామ భూమిపతనవిషమవివర్తనపరిధావనవిలాపనాక్రన్దనాదిభిః ।

వ్యసనాభిఘాతజం తు
సహసాపసర్పణశస్త్రచర్మవర్మధారణగజతురగరథారోహణసమ్ప్రధారణాదిభిః ।

ఏవమష్టవికల్పోఽయమావేగః సమ్భ్రమాత్మకః ।

స్థైర్యేణోత్తమమధ్యానాం నీచానాం చాపసర్పణైః ॥ ౭.౬౩ ॥

అత్రార్యే భవతః

అప్రియనివేదనాద్వా సహసా హ్యవధారితారివచనస్య ।

శస్త్రక్షేపాత్త్రాసాదావేగో నామ సమ్భవతి ॥ ౭.౬౪ ॥

అప్రియనివేదనాద్యో విషాదభావాశ్రయోఽనుభావస్య ।

సహసారిదర్శనాచ్చేత్ప్రహరణపరిఘట్టనైః కార్యః ॥ ౭.౬౫ ॥

జడతానామ సర్వకార్యాప్రతిపత్తిః ।

ఇష్టానిష్టశ్రవణదర్శనవ్యాధ్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తామభినయేదకథనావిభాషణతూష్ణీమ్భావాప్రతిభాఽనిమేషనిరీక్షణపరవశత్వాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యా భవతి

ఇష్టం వాఽనిష్టం వా సుఖదుఃఖే వా న వేత్తి యో మోహాత్ ।

తూష్ణీకః పరవశగో భవతి స జడసంజ్ఞితః పురుషః ।।౭.౬౬ ।।

గర్వో నామ ఐశ్వర్యకులరూపయౌవనవిద్యాబలధనలాభాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాసూయావజ్ఞాఘర్షణానుత్తరదానాసమ్భాషణాఙ్గావలోకన విభ్రమాపహసనవాక్పారుష్యగురువ్యతిక్రమణాధిక్షేపవచనవిచ్ఛేదాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః

అత్రార్యా భవతిః

విద్యావాప్తే రూపాదైశ్వర్యాదథ ధనాగమాద్వాపి ।

గర్వః ఖలు నీచానాం దృష్ట్యఙ్గవిచారణైః కార్యః ।।౭.౬౭ ।।

విషాదో నామ కార్యానిస్తరణదైవవ్యాపత్తిసముత్థః ।

తమభినయేత్సహాయాన్వేషణోపాయచిన్తనోత్సాహవిఘాతవైమనస్యనిఃశ్వసితాదిభిరనుభావై రుత్తమమధ్యమానాం ।

అధమానాం తు విపరిధావనాలోకనముఖశోషణసృక్వపరిలేహననిద్రానిఃశ్వసితధ్యానాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యా శ్లోకౌః

కార్యానిస్తరణాద్వా చౌర్యాభిగ్రహణరాజదోషాద్వా ।

దైవాదర్థవిపత్తేర్భవతి విషాదః సదా పుంసామ్ ।।౭.౬౮ ।।

వైచిత్ర్యోపాయచిన్తాభ్యాం కార్య ఉత్తమమధ్యయోః ।

నిద్రానిఃశ్వసితధ్యానైరధమానాం తు యోజయేత్ ।।౭.౬౯ ।।

ఔత్సుక్యం నామ ఇష్టజనవియోగానుస్మరణోద్యానదర్శనాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య దీర్ఘనిఃశ్వసితాధోముఖవిచిన్తననిద్రాతన్ద్రీశయనాభిలాషాదిభిరనుభవైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యా భవతిః

ఇష్టజనస్య వియోగాదౌత్సుక్యం జాయతే హ్యనుస్మృత్యా ।

చిన్తానిద్రాతన్ద్రీగాత్రగురుత్వైరభినయోఽస్య ।।౭.౨౦ ।।

నిద్రా నామ దౌర్బల్యశ్రమక్లమమదాలస్యచిన్తాఽత్యాహారస్వభావాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తామభినయేద్వదనగౌరవశరీరావలోకననేత్రఘూర్ణనగాత్రవిజృమ్భనమాన్ద్యోచ్ఛ్వసితసన్నగాత్రతాఽక్షినిమీలనాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః

ఆలస్యాద్దౌర్బల్యాత్క్లమాచ్ఛ్రమాచ్చిన్తనాత్స్వభావాచ్చ ।

రాత్రౌ జాగరణాదపి నిద్రా పురుషస్య సమ్భవతి ।।౭.౨౧ ।।

తాం ముఖగౌరవగాత్రప్రతిలోలననయననమీలనజడత్వైః ।

జృమ్భణగాత్రవిమర్దైరనుభావైరభినయేత్ప్రాజ్ఞః ।।౭.౨౨ ।।

అపస్మారో నామ దేవయక్షనాగబ్రహ్మరాక్షసభూతప్రేతపిశాచగ్రహణానుస్మరనోచ్ఛిష్టశూన్యాగారసేవనాశుచికాలాన్తరాపరిపతనవ్యాద్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య స్ఫురితనిఃశ్వసితోత్కమ్పితధావనపతనస్వేదస్తమ్భవదనఫేనజిహ్వాపరిలేహనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యే భవతః

భూతపిశాచగ్రహణానుస్మరణోచ్ఛిష్టశూన్యగృహగమనాత్ ।

కాలాన్తరాతిపాతాదశుచేశ్చభవత్యపస్మారః ।।౭.౨౩ ।।

సహసా భూమౌ పతనం ప్రవేపనం వదనఫేనమోక్షశ్చ ।

నిఃసంజ్ఞస్యోత్థానం రూపాణ్యేతాన్యపస్మారే ।।౭.౨౪ ।।

సుప్తం నామ నిద్రాభిభవవిషయోపగమనక్షితితలశయనప్రసారణానుకర్షణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే నిద్రాసముత్థం ।

తదుచ్ఛ్వసితంసన్నగాత్రాక్షినిమీలనసర్వేన్ద్రియ సమ్మోహనోత్స్వప్నాయితాదిభిరనుభావైరభినయేత్ ।

అత్రార్యే భవతః:

నిద్రాభిభవేన్ద్రియోపరమణమోహాఇర్భవేత్సుప్తమ్ ।

అక్షినిమీలనోచ్ఛ్వసనైః స్వప్నాయితజల్పితైః కార్యః ।।౭.౭౫ ।।

సోచ్ఛ్వాసైర్నిఃశ్వాసైర్మన్దాక్షినిమీలనేన నిశ్చేష్టః ।

సర్వేన్ద్రియసమ్మోహాత్సుప్తం స్వప్నైశ్చ యుఞ్జీత ।।౭.౭౬ ।।

విబోధో నామ ఆహారపరిణామనిద్రాచ్ఛేదస్వప్నాన్తతీవ్రశబ్దశ్రవణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తమభినయేజ్జృమ్భణాక్షిపరిమర్దనశయనమోక్షణాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యా భవతిః

ఆహారవిపరిణామాచ్ఛబ్దస్పర్శాదిభిశ్చ సమ్భూతః ।

ప్రతిబోధస్త్వభినేయో జృమ్భణవదనాక్షిపరిమర్దైః ।।౭.౭౭ ।।

అమర్షో నామ విద్యైశ్వర్యశౌర్యబలాధికైరధిక్షిప్తస్యావమానితస్య వా సముత్పద్యతే ।

తమభినయేచ్ఛిరఃకమ్పనప్రస్వేదనాధోముఖచిన్తనధ్యానాధ్యవసాయోపాయసహాయాన్వేషణాదిభిరనుభావైః ।

అత్ర శ్లోకౌః

ఆక్షిప్తానాం సభామధ్యే విద్యాశౌర్యబలాధికైః ।

నృణాముత్సాహసంయోగాదమర్షో నామ జాయతే ।।౭.౭౮ ।।

ఉత్సాహాధ్యవసాయాభ్యామధోముఖవిచిన్తనైః ।

శిరఃప్రకమ్పస్వేదాద్యైస్తం ప్రయుఞ్జీత పణ్డితః ।।౭.౭౯ ।।

అవహిత్థం నామ ఆకారప్రచ్ఛాదనాత్మకం ।

తచ్చ లజాభయాపజయగౌరవజైహ్మయాదిభిర్విభావిః సముత్పద్యతే ।

తస్యాన్యథాకథనావలోకితకథాభఙ్గకృతకధైర్యాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్ర శ్లోకో భవతిః

ధార్ష్ట్యజైహ్మ్యాదిసమ్భూతమవహిత్థం భయత్మకమ్ ।

తచ్చాగణనయా కార్యం నాతీవోత్తరభాషణాత్ ।। ౭.౮౦ ।।

ఉగ్రతా ఆమ చౌర్యాభిగ్రహాణనృపాపరాధాసత్ప్రలాపాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తాం చ వధబన్ధనతాడననిర్భత్సనాదిభిరనుభావైరభినయేత్ ।

అత్రార్యా భవతిః

చౌర్యాభిగ్రహనవశాన్నృపాపరాధాదథోగ్రతా భవ్తి ।

వధబన్ధతాడనాదిభిరనుభావైరభినయస్తస్యాః ।। ౭.౮౧ ।।

భవతి చాత్ర శ్లోకః:

నానాశాస్త్రార్థబోధేన మతిః సంజాయతే నృణామ్ ।

శిష్యోపదేశార్థకృతస్తస్యాస్త్వభినయో భవేత్ ।। ౭.౮౨ ।।

వ్యాధిర్నామ వాతపిత్తకఫసన్నిపాతప్రభవః ।

తస్య జ్వరాదయో విశేషాః ।

జ్వరస్తు ద్వివిధః సశీతః సదాహశ్చ ।

తత్ర సశీతో నామ
ప్రవేపితసర్వాఙ్గోత్కమ్పననికుఞ్చనాగ్న్యభిలాషరోమాఞ్చహనువలననాసావికూననముఖశోషణపరిదేవితాదిభిరనుభావైరభినేయః ।

సదాహో నామ
విక్షిప్తాఙ్గకరచరణభూమ్యభిలాషానులేపనశీతాభిలాషపరిదేవనముఖశోషోత్క్రుష్టాదిభిరనుభావైః ।

యే చాన్యే వ్యాధయస్తేఽపి ఖలు
ముఖవికూణనగాత్రస్తమ్భస్రస్తాక్షినిఃశ్వసనస్తనితోత్క్రుష్టవేపనాదిభిరనుభావైరభినేయాః ।

అత్ర శ్లోకో భవతిః

సమాసతస్తు వ్యాధీనాం కర్తవ్యోఽభినయో బుధైః ।

స్రస్తాఙ్గగాత్రవిక్షేపైస్తథా ముఖవికూణనైః ।।౭.౮౩ ।।

ఉన్మాదో నామ
ఇష్టజనవియోగవిభవనాశాభిఘాతవాతపిత్తశ్లేష్మప్రకోపాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తమనిమిత్తహసితరుదితోత్క్రుష్టాసమ్బద్ధప్రలాపశయితోపవిష్టోత్థితప్రధావితనృత్తగీతపఠిత
భస్మపాంస్వవధూలనతృణనిర్మాల్యకుచేలచీరఘటకకపాలశరావాభరణధారణోపభోగైరనేకై
శ్చానవస్థితైశ్చేష్టానుకరణాదిభిరనుభావైరభినయేత్ ।

అత్రార్యే భవతః

ఇష్టజనవిభవనాశాదభిఘాతాద్వాతపిత్తకఫకోపాత్ ।

వివిధాచ్చిత్తవికారాదున్మాదో నామ సమ్భవతి ।।౭.౮౪ ।।

అనిమిత్తరుదితహసితోపవిష్టగీతప్రధావితోత్క్రుష్టైః ।

అన్యైశ్చ వికారైరకృతైరున్మాదం సమ్ప్రయుఞ్జీత ।।౭.౮౫ ।।

మరణం నామ వ్యాధిజమభిఘాతజఞ్చ ।

తత్ర యదాన్త్రయకృచ్ఛూలదోషవైషమ్యగణ్డపిటకజ్వరవిషూచికాదిభిరుత్పద్యతే
తద్వ్యాధిప్రభవం ।

అభిఘాతజం తు శస్త్రాహిదంశవిషపానశ్వాపదగజతురగరథపశుయానపాతవినాశప్రభవం ।

ఏతయోరభినయవిశేషాన్వక్ష్యామః

తత్ర వ్యాధిజం
విషణ్ణగాత్రావ్యాయతాఙ్గవిచేష్టితనిమీలితనయనహిక్కాశ్వాసోపేతానవేక్షితపరిజనావ్యక్తాక్షరక
థనాదిభిరనుభావైరభినయేత్ ।

అత్ర శ్లోకో భవతిః

వ్యాధీనామేకభావో హి మరణాభినయః స్మృతః ।

విషణ్ణగాత్రైర్నిశ్చేష్టైరిన్ద్రియైశ్చ వివర్జితః ।।౭.౮౬ ।।

అభిఘాతజే తు నానాప్రకారాభినయవిశేషాః ।

శస్త్రక్షతాహిదష్టవిషపీతగజాదిపతితశ్వాపదహతాః ।

యథా తత్ర శస్త్రక్షతే తావత్సహసా భూమిపతనవేపనస్ఫురణాదిభిరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అహిదష్టవిషపీతయోర్విషయోగో యథా
కార్శ్యవేపథువిదాహహిక్కాఫేనస్కన్ధభఙ్గజడతామరణానీత్యష్టౌ విషవేగాః ।

అత్ర శ్లోకౌ భవతః౹

కార్శ్యం తు ప్రథమే వేగే ద్వితీయే వేపథుర్భవేత్ ।

దాహం తృతీయే హిక్కాం చ చతుర్థే సమ్ప్రయోజయేత్ ।।౭.౮౭ ।।

ఫేనఞ్చ పఞ్చమే కుర్యాత్షష్ఠే స్కన్ధస్య భఞ్జనమ్ ।

జడతాం సప్తమే కుర్యాదష్టమే మరణం భవేత్ ।।౭.౮౮ ।।

అత్రార్యా భవతిః

శ్వాపదగజతురగరథోద్భవం తు పశుయానపతనజం వాఽపి ।

శాస్త్రక్షతవత్కుర్యాదనవేక్షితగాత్రసఞ్చారమ్ ।।౭.౮౯ ।।

ఇత్యేవ మరణం జ్ఞేయం నానావస్థాన్తరాత్మకమ్ ।

ప్రయోక్తవ్యం బుధైః సమ్యగ్యథా భవాఙ్గచేష్టితైః ।।౭.౯౦ ।।

త్రాసో నామ విద్యుదుల్కాశనిపాతనిర్ఘాతామ్బుధరమహాసత్త్వపశురవాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తమభినయేత్సంక్షిప్తాఙ్గోత్కమ్పనవేపథుస్తమ్భరోమాఞ్చగద్గదప్రలాపాదిభిరనుభావైః ।

అత్ర శ్లోకో భవతిః

మహాభైరవనాదద్వ్యైస్త్రాసః సముపజాయతే ।

స్రస్తాఙ్గాక్షినిమేషైశ్చ తస్య త్వభినయో భవేత్ ।।౭.౮౧ ।।

వితర్కో నామ సన్దేహవిమర్శవిప్రతిపత్త్యాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తమభినయేద్ద్వివిధవిచారితప్రశ్నసమ్ప్రధారణమన్త్రసఙ్గూహనాదిభిరనుభావైః ।

అత్ర శ్లోకో భవతిః

విచారణాదిసమ్భూతః సన్దేహాతిశయాత్మకః ।

వితర్కః సోఽభినేయస్తు శిరోభ్రూక్షేపకమ్పనైః ।।౭.౮౨ ।।

ఏవమేతే త్రయస్త్రింశద్వ్యభిచారిణో భావా దేశకాలావస్థానురూప్యేణాత్మగతపరగతమధ్యస్థా ఉత్తమమధ్యమాధమైః స్త్రీపుంసైః స్వప్రయోగవశాదుపపాద్యా ఇతి ।

త్రయస్త్రింశదిమే భావా విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః ।

సాత్త్వికాంస్తు పునర్భావాన్ప్రవక్ష్యామ్యనుపూర్వశః ।।౭.౮౩ ।।

అత్రాహః

కిమన్యే భావాః సత్త్వేన వినాఽభినీయన్తే యస్మాదుచ్యతే

ఏతే సాత్త్వికా ఇతి ।

అత్రోచ్యతేః

ఇహ హి సత్త్వం నామ మనఃప్రభవం ।

తచ్చ సమాహితమనస్త్వాదుచ్యతే ।

మనసః సమాధౌ సత్త్వనిష్పత్తిర్భవతి ।

తస్య చ యోఽసౌ స్వభావో రోమాఞ్చాశ్రువైవర్ణ్యాదిలక్షణో యథాభావోపగతః స న శక్యోఽన్యమనసా కర్తుమితి ।

లోకస్వభావానుకరణత్వాచ్చ నాట్యస్య సత్త్వమీప్సితం ।

కో దృష్టాన్తః

ఇహ హి నాట్యాధర్మిప్రవృత్తాః సుఖదుఃఖకృతా భావాస్తథా సత్త్వవిశుద్ధాః కార్యా యథా సరూపా భవన్తి ।

తత్ర దుఃఖం నామ రోదనాత్మకం తత్కథమదుఃఖితేన సుఖం చ ప్రహర్షాత్మకమసుఖితేన వాభినేయం ।

ఏతదేవాస్య సత్త్వం యత్దుఃఖితేన సుఖితేన వాఽశ్రురోమాఞ్చౌ దర్శయితవ్యౌ ఇతి కృత్వా సాత్త్వికా భావా ఇత్యభివ్యాఖ్యాతాః ।

త ఇమేః

స్తమ్భః స్వేదోఽథ రోమాఞ్చః స్వరభేదోఽథ వేపథుః ।

వైవర్ణ్యమశ్రుప్రలయ ఇత్యష్టౌ సాత్త్వికా మతాః ॥౭.౯౪ ॥

అత్రార్యాః

తత్రః

క్రోధభయహర్షలజాదుఃఖశ్రమరోగతాపఘాతేభ్యః ।

వ్యాయామక్లమధర్మైః స్వేదః సమ్పీడనాచ్చైవ ॥౭.౯౫ ॥

హర్షభయశోకవిస్మయవిషాదరోషాదిసమ్భవః స్తమ్భః ।

శీతభయహర్షరోషస్పర్శజరారోగజః కమ్పః ॥౭.౯౬ ॥

ఆనన్దామర్షాభ్యాం ధూమాఞ్జనజృమ్భణాద్భయాచ్ఛోకాత్ ।

అనిమేషప్రేక్షణతః శీతాద్రోగాద్భవేదశ్రు ॥౭.౯౭ ॥

శీతక్రోధభయశ్రమరోగక్లమతాపజం చ వైవర్ణ్యమ్ ।

స్పర్శభయశీతహర్షాత్క్రోధాద్రోగాచ్చ రోమాఞ్చః ॥౭.౯౮ ॥

స్వరభేదో భయహర్షక్రోధజరారౌక్ష్యరోగమదజనితః ।

శ్రమమూర్ఛమదనిద్రాభిఘాతమోహాదిభిః ప్రలయః ।।౭.౯౯ ।।

ఏవమేతే బుద్ధైర్జ్ఞేయా భావా హ్యష్టౌ తు సాత్త్వికాః ।

కర్మ చైషాం ప్రవక్ష్యామి రసభావానుభావకమ్ ।।౭.౧౦౦ ।।

నిఃసంజ్ఞో నిష్ప్రకమ్పశ్చ స్థితః శూన్యజడాకృతిః ।

స్కన్నగాత్రతయా చైవ స్తమ్భం త్వభినయేద్బుధః ।।౭.౧౦౧ ।।

వ్యజనగ్రహణాచ్చాపి స్వేదాపనయనేన చ ।

స్వేదస్యాభినయో యోజ్యస్తథా వాతాభిలాషతః ।।౭.౧౦౨ ।।

ముహుః కణ్టకితత్వేన తథోల్లుకసనేన చ ।

పులకేన చ రోమాఞ్చం గాత్రస్పర్శేన దర్శయేత్ ।।౭.౧౦౩ ।।

స్వరభేదోఽభినేతవ్యో భిన్నగద్గదనిస్వనైః ।

వేపనాత్స్ఫురణాత్కమ్పాద్వేపథుం సమ్ప్రదర్శయేత్ ।।౭.౧౦౪ ।।

ముఖవర్ణపరావృత్త్యా నాడీపీడనయోగతః ।

వైవర్ణ్యమభినేతవ్యం ప్రయత్నాత్తద్ధి దుష్కరమ్ ।।౭.౧౦౫ ।।

బాష్పామ్బుప్లుతనేత్రత్వాన్నేత్రసంమార్జనేన చ ।

ముహురశ్రుకణాపాతైరస్రం త్వభినయేద్బుధః ।।౭.౧౦౬ ।।

నిశ్చేష్టో నిష్ప్రకమ్పత్వాదవ్యక్తశ్వసితాదపి ।

మహీనిపతనాచ్చాపి ప్రలయాభినయో భవేత్ ।।౭.౧౦౭ ।।

ఏకోనపఞ్చాశదిమే యథావద్భావాస్త్ర్యవస్థా గదితా మయేహ ।

భూయశ్చ యే యత్ర రసే నియోజ్యాస్తాన్ఛ్రోతుమర్హన్తి చ విప్రముఖ్యాః ।।౭.౧౦౮ ।।

[అత్ర శ్లోకాః

శఙ్కావ్యాధిస్తథాగ్లానిశ్చిన్తాసూయా భయం తథా ।

విస్మయశ్చ వితర్కశ్చ స్తమ్భశ్చపలతా తథా ।।౭.౧౦౮*౧ ।।

రోమాఞ్చహర్షౌ నిద్రా చ తథోన్మాదమదావపి ।

స్వేదశ్చైవావహిత్థం చ ప్రలయో వేపథుస్తథా ।।౭.౧౦౮*౨ ।।
విషాదశ్రమనిర్వేదా గర్వావేగౌ ధృతిః స్మృతిః ।
మతిర్మోహో విబోధశ్చ సుప్తమౌత్సుక్యవర్జితే ।।౭.౧౦౮*౩ ।।
క్రోధామర్షౌ చ హాసశ్చ శోకోఽపస్మార ఏవ చ ।
దైన్యం చ మరణం చైవ రతిరుత్సాహసంయుతా ।।౭.౧౦౮*౪ ।।
త్రాసవైవర్ణ్యరుదితైః స్వరభేదః శమోఽపి చ ।
జడతా చ తథా షట్చ చత్వారింశత్ప్రకీర్తితాః] ।।౭.౧౦౮*౫ ।।
ఆలస్యౌగ్ర్యజుగుప్సాఖ్యైరేవం భావైస్తు వర్జితాః ।
ఉద్భావయన్తి శృఙ్గారం సర్వే భావాః స్వసంజ్ఞయా ।।౭.౧౦౯ ।।
[యథాఽవసరమేతే హి స్థాయిసఞ్చారిసత్త్వజాః ।
ఉద్దీపయన్తి శృఙ్గారం రసమాసాద్య సంజ్ఞితమ్] ।।౭.౧౦౯* ।।
గ్లానిః శఙ్కా హ్యసూయా చ శ్రమశ్చపలతా తథా ।
సుప్తం నిద్రావహిత్థం చ హాస్యే భావాః ప్రకీర్తితాః ।।౭.౧౧౦ ।।
నిర్వేదశ్చైవ చిన్తా చ దైన్యం గ్లాన్యాస్రమేవ చ

జడతా మరణం చైవ వ్యాధిశ్చ కరుణే స్మృతాః ।।౭.౧౧౧ ।।
గర్వోఽసూయా మదోత్సాహావావేగోఽమర్ష ఏవ చ ।
క్రోధశ్చపలతౌగ్ర్యం చ విజ్ఞేయా రౌద్రసమ్భవాః ।।౭.౧౧౨ ।।
అసమ్మోహస్తథోత్సాహ ఆవేగో హర్ష ఏవ చ ।
మతిశ్చైవ తథోగ్రత్వమమర్షో మద ఏవ చ ।।౭.౧౧౩ ।।
రోమాఞ్చః స్వరభేదశ్చ క్రోధోఽసూయా ధృతిస్తథా ।
గర్వశ్చైవ వితర్కశ్చ వీరే భావా భవన్తి హి ।।౭.౧౧౪ ।।
స్వేదశ్చ వేపథుశ్చైవ రోమాఞ్చో గద్గదస్తథా ।
త్రాసశ్చ మరణశ్చైఅవ వైవర్ణ్యం చ భయానకే ।।౭.౧౧౫ ।।

అపస్మారస్తథోన్మాదో విషాదో మద ఏవ చ ।
మృత్యుర్వ్యాధిర్భయం చైవ భావా బీభత్ససంశ్రయాః ।।౬.౧౧౬ ।।
స్తమ్భః స్వేదశ్చ మోహశ్చ రోమాఞ్చో విస్మయస్తథా ।
ఆవేగో జడతా హర్షో మూర్చా చైవాద్భుతాశ్రయాః ।।౬.౧౧౭ ।।
యే త్వేతే సాత్త్వికా భావా నానాభినయసంశ్రితాః ।
రసేష్వేతేషు సర్వే తే జ్ఞేయా నాట్యప్రయోక్తృభిః ।।౬.౧౧౮ ।।
న హ్యేకరసజం కావ్యం కిఞ్చిదస్తి ప్రయోగతః ।
భావో వాపి రసో వాపి ప్రవృత్తిర్వృత్తిరేవ చ ।।౬.౧౧౯ ।।
[బహూనాం సమవేతానాం రూపం యస్య భవేద్బహు ।
స మన్తవ్యో రసః స్థాయీ శేషాః సఞ్చారిణో మతాః ।।౬.౧౧౯*౧ ।।
దీపయన్తః ప్రవర్తన్తే యే పునః స్థాయినం రసమ్ ।
తే తు సఞ్చారిణో జ్ఞేయాస్తే హి స్థాయిత్వమాగతాః ।।౬.౧౧౯*౨ ।।
విభావానుభావయుతో హ్యఙ్గవస్తుసమాశ్రయః ।
సంచారిభిస్తు సంయుక్తః స్థాయ్యేవ తు రసో భవేత్ ।।౬.౧౧౯*౩ ।।
స్థాయీ సత్త్వాతిరేకేణ ప్రయోక్తవ్యః ప్రయోక్తృభిః ।
సఞ్చార్యాకారమాత్రేణ స్థాయీ యస్మాదవస్థితః ।।౬.౧౧౯*౪ ।।
యే త్వేతే సాత్త్వికా భావా నానాభినయయోజితాః ।
రసేష్వేతేషు సర్వేషు తే జ్ఞేయా నాట్యకోవిదైః ।।౬.౧౧౯*౫ ।।
న హ్యేకరసజం కావ్యం నైకభావైకవృత్తికమ్ ।
విమర్దే రాగమాయాతి ప్రయుక్తం హి ప్రయత్నతః ।।౬.౧౧౯*౬ ।।
భావా వాఽపి రసా వాఽపి ప్రవృత్తిర్వృత్తిరేవ వా ।
బీభత్సాద్భుతశాన్తానాం త్రైవిధ్యం నాత్ర కథ్యతే ।।౬.౧౧౯*౭ ।।
షణ్ణాం రసానాం త్రైవిధ్యం నానాభావారసాన్వితమ్ ।
సత్త్వప్రయోజితో హ్యర్థః ప్రయోగోఽత్ర విరాజతే ।

విదిత్వా హి విరాజన్తే లోకే చిత్రం హి దుర్లభమ్] ।।౬.౧౧౯*౮ ।।
నానాభావార్థసంపన్నాః స్థాయిసత్త్వాభిచారిణః ।
పుష్పావకీర్ణాః కర్తవ్యాః కావ్యేషు హి రసా బుధైః ।।౬.౧౨౦ ।।
ఏవం రసాశ్చ భావాశ్చ వ్యవస్థా నాటకే స్మృతాః ।
య ఏవమేతాఞ్జానాతి స గచ్ఛేత్సిద్ధిముత్తమామ్ ।।౬.౧౨౧ ।।
ఇతి శ్రీభారతీయే నాట్యశాస్త్రే భావవ్యఞ్జకో నామ సప్తమోఽధ్యాయః

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

భావానిదానీం వ్యాఖ్యాస్యామః ।
అత్రాహ

భావా ఇతి కస్మాత్ ।
కిం భవన్తీతి భావాః కిం వా భావయన్తీతి భావాః ।
ఉచ్యతేః

వాగఙ్గసత్త్వోపేతానాన్కావ్యార్థాన్భావయన్తీతి భావా ఇతి ।
భూ ఇతి కరణే ధాతుస్తథా చ భావితం వాసితం కృతమిత్యనర్థాన్తరం ।
లోకేఽపి చ ప్రసిద్ధం ।
అహో హ్యనేన గన్ధేన రసేన వా సర్వమేవ భావితమితి ।
తచ్చ వ్యాప్త్యర్థం ।

శ్లోకాశ్చాత్ర

విభావేనాహృతో యోఽర్థో హ్యనుభావైస్తు గమ్యతే ।
వాగఙ్గసత్త్వాభినయైః స భావ ఇతి సంజ్ఞితః ।।౭.౧ ।।
వాగఙ్గముఖరాగేణ సత్త్వేనాభినయేన చ ।
కవేరన్తర్గతం భావం భావయన్భావ ఉచ్యతే ।।౭.౨ ।।
నానాభినయసమ్బద్ధాన్భావయన్తి రసానిమాన్ ।
యస్మాత్తస్మాదమీ భావా విజ్ఞేయా నాట్యయోక్తృభిః ।।౭.౩ ।।
అథ విభావ ఇతి కస్మాత్ ।
ఉచ్యతే

విభవో విజ్ఞానార్థః ।
విభావః కారణం నిమిత్తం హేతురితి పర్యాయాః ।
విభావ్యతేఽనేన వాగఙ్గసత్త్వాభినయా ఇత్యతో విభావః ।
యథా విభావితం విజ్ఞాతమిత్యనర్థాన్తరం ।
అత్ర శ్లోకః

బహవోఽర్థా విభావ్యన్తే వాగఙ్గాభినయాశ్రయాః ।
అనేన యస్మాత్తేనాయం విభావ ఇతి సంజ్ఞితః ।।౭.౪ ।।
అథానుభావ ఇతి కస్మాత్ ।
ఉచ్యతే

అనుభావ్యతేఽనేన వాగఙ్గసత్త్వకృతోఽభినయ ఇతి ।
అత్ర శ్లోకః

వాగఙ్గాభినయేనేహ యతస్త్వర్థో౽నుభావ్యతే ।
శాఖాఙ్గోపాఙ్గసంయుక్తస్త్వనుభావస్తతః స్మృతః ।।౭.౫ ।।
ఏవం తే విభావానుభావసంయుక్తా భావా ఇతి వ్యాఖ్యాతాః ।
అతో హ్యేషాం భావానాం సిద్ధిర్భవతి ।
తస్మాదేషాం భావానాం విభావానుభావసంయుక్తానాం లక్షణనిదర్శనాన్యభివ్యాఖ్యాస్యామః ।
తత్ర విభావానుభావౌ లోకప్రసిద్ధౌ ।
లోకస్వభావానుగతత్వాచ్చ తయోర్లక్షణం నోచ్యతే౽తిప్రసఙ్గనివృత్త్యర్థం ।
భవతి చాత్ర శ్లోకః

లోకస్వభావసంసిద్ధా లోకయాత్రానుగామినః ।
అనుభావా విభావాశ్చ జ్ఞేయాస్త్వభినయే బుధైః ।।౭.౬ ।।
తత్రాష్టౌ భావాః స్థాయినః ।
త్రయస్త్రింశద్వ్యభిచారిణః ।
అష్టౌ సాత్వికా ఇతి భేదాః ।
ఏవమేతే కావ్యరసాభివ్యక్తిహేతవ ఏకోనపఞ్చాశద్భావాః ప్రత్యవగన్తవ్యాః ।
ఏభ్యశ్చ సామాన్యగుణయోగేన రసా నిష్పద్యన్తే ।
అత్ర శ్లోకః

యో౽ర్థో హృదయసంవాదీ తస్య భావో రసోద్భవః ।
శరీరం వ్యాప్యతే తేన శుష్కం కాష్ఠమివాగ్నినా ।।౭.౭ ।।
అత్రాహ

యది

కావ్యార్థసంశ్రితైర్విభావానుభావవ్యఞ్జితైరేకోనపఞ్చాశద్భావైః
సామాన్యగుణయోగేనాభినిష్పద్యన్తే రసాస్తత్కథం స్థాయిన ఏవ భావా రసత్వమాప్నువన్తి ।

ఉచ్యతే

యథా హి సమానలక్షణాస్తుల్యపాణిపాదోదరశరీరాః సమానాఙ్గప్రత్యఙ్గా అపి పురుషాః
కులశీలవిద్యాకర్మశిల్పవిచక్షణత్వాద్రాజత్వమాప్నువన్తి తత్రైవ
చాన్యేఽల్పబుద్ధయస్తేషామేవానుచరా భవన్తి

తథా

విభావానుభావవ్యభిచారిణః స్థాయిభావానుపాశ్రితా భవన్తి ।

బహ్వాశ్రయత్వాస్వామిభూతాః స్థాయినో భావాః ।

తద్వత్స్థానీయపురుషగుణభూతా అన్యే భావాస్తాన్గుణతయా శ్రయన్తే ।

స్థాయిభావా రసత్వమాప్నువన్తి ।

పరిజనభూతా వ్యభిచారిణో భావాః ।

అత్రాహ

కో దృష్టాన్త ఇతి ।

యథా నరేన్ద్రో బహుజనపరివారోఽపి స ఏవ నామ లభతే నాన్యః సుమహానపి పురుషః తథా
విభావానుభావవ్యభిచారిపరివృతః స్థాయీ భావో రసనామ లభతే ।

భవతి చాత్ర శ్లోకః

యథా నరాణాం నృపతిః శిష్యాణాం చ యథా గురుః ।

ఏవం హి సర్వభావానాం భావః స్థాయి మహానిహ ।।౭.౮ ।।

లక్షణం ఖలు పూర్వమభిహితమేషాం రససంజ్ఞకానాం ।

ఇదానీం భావసామాన్యలక్షణమభిధాస్యామః ।

తత్ర స్థాయిభావాన్వక్ష్యామః

రతిర్నామ ప్రమోదాత్మికా ఋతుమాల్యానులేపనాభరణభోజనవరభవనానుభవనాప్రాతికూల్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తామభినయేత్స్మితవదనమధురకథనభ్రూక్షేపకటాక్షాదిభిరనుభావైః ।

అత్ర శ్లోకః

ఇష్టార్థవిషయప్రాప్త్యా రతిరిత్యుపజాయతే ।

సౌమ్యత్వాదభినేయా సా వాఙ్మాధుర్యాఙ్గచేష్టితైః ।।౭.౯ ।।

హాసో నామ పరచేష్టానుకరణకుహకాసమ్బద్ధప్రలాపపౌరోభాగ్యమౌర్ఖ్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తమభినయేత్పూర్వోక్తైర్హసితాదిభిరనుభావైః ।

భవతి చాత్ర శ్లోకః

పరచేష్టానుకరణాద్ధాసః సముపజాయతే ।

స్మితహాసాతిహసితైరభినేయః స పణ్డితైః ।।౭.౧౦ ।।

శోకో నామ ఇష్టజనవియోగవిభవనాశవధబన్ధదుఃఖానుభనవనాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాస్రపాతపరిదేవితవిలపితవైవర్ణ్యస్వరభేదస్రస్తగాత్రతాభూమిపతనసస్వనరుదితాక్రన్దితదీర్ఘనిఃశ్వసితజడతోన్మాదమోహమరణాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

రుదితమత్ర త్రివిధం ఆనన్దజమార్తిజమీర్ష్యాసముద్భవం చేతి ।

భవన్తి చాత్రార్యాః

ఆనన్దేఽప్యార్తికృతం త్రివిధం రుదితం సదా బుధైర్జ్ఞేయమ్ ।

తస్య త్వభినయయోగాన్విభావగతితః ప్రవక్ష్యామి ।।౭.౧౦* ।।

హర్షోత్ఫుల్లకపోలం సానుస్మరణాదపాఙ్గవిసృతాస్రమ్ ।

రోమాఞ్చగాత్రమనిభృతమానన్దసముద్భవం భవతి ।।౭.౧౧ ।।

పర్యాప్తవిముక్తాస్రం సస్వనమస్వస్థగాత్రగతిచేష్టమ్ ।

భూమినిపాతనివర్తితవిలపితమిత్యార్తిజం భవతి ।।౭.౧౨ ।।

ప్రస్ఫురితౌష్ఠకపోలం సశిరఃకమ్పం తథా సనిఃశ్వాసమ్ ।

భ్రుకుటీకటాక్షకుటిలం స్త్రీణామీర్ష్యాకృతం భవతి ।।౭.౧౩ ।।

స్త్రీనీచప్రకృతిష్వేష శోకో వ్యసనసమ్భవః ।

ధైర్యేణోత్తమమధ్యానాం నీచానాం రుదితేన చ ।।౭.౧౪ ।।

క్రోధో నామ ఆధర్షణాక్రుష్టకలహవివాదప్రతికూలాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

అస్య వికృష్టనాసాపుటోద్వృత్తనయనసందష్టోష్ఠపుటగణ్డస్ఫురణాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

రిపుజో గురుజశ్చైవ ప్రణయిప్రభవస్తథా ।

భృత్యజః కృతకశ్చేతి క్రోధః పఞ్చవిధః స్మృతః ।।౭.౧౫ ।।

అత్రార్యా భవన్తి

భృకుటీకుటిలోత్కటముఖః సన్దష్టోష్ఠః స్పృశన్కరేణ కరమ్ ।

క్రుద్ధః స్వభుజాప్రేక్షీ శత్రౌ నిర్యన్త్రణం రుష్యేత్ ।।౭.౧౬ ।।

కిఞ్చిదవాఙ్ముఖదృష్టిః సాస్రస్వేదాపమార్జనపరశ్చ ।

అవ్యక్తోల్బణచేష్టో గురౌ వినయయన్త్రితో రుష్యేత్ ।।౭.౧౭ ।।

అల్పప్రతరవిచారో వికిరన్నశ్రూణ్యపాఙ్గవిక్షేపైః ।

సభ్రుకుటిస్ఫురితోష్ఠః ప్రణయోపగతాం ప్రియా రుష్యేత్ ।।౭.౧౮ ।।

అథ పరిజనే తు రోషస్తర్జననిర్భర్త్సనాక్షివిస్తారైః ।

విప్రేక్షణైశ్చ వివిధైరభినేయః క్రూరతారహితః ।।౭.౧౯ ।।

కారణమవేక్షమాణః ప్రాయేణాయాసలిఙ్గసంయుక్తః ।

వీరరసాన్తరచారీ కార్యః కృతకో భవతి కోపః ।।౭.౨౦ ।।

ఉత్సాహో నామ ఉత్తమప్రకృతిః ।

స చావిషాదశక్తిధైర్యశౌర్యాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తస్య ధైర్యత్యాగవైశారద్యాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్ర శ్లోకః

అసమ్మోహాదిభిర్వ్యక్తో వ్యవసాయనయాత్మకః ।

ఉత్సాహస్త్వభినేయః స్యాదప్రమాదోత్థితాదిభిః ।।౬.౨౧ ।।

భయం నామ స్త్రీనీచప్రకృతికం ।

గురురాజాపరాధశ్వాపదశూన్యాగారాటవీపర్వతగహనగజాహిదర్శననిర్భర్త్సనకాన్తారదుర్దినని శాన్ధకరోలూకనక్తఞ్చరారావశ్రవణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య ప్రకమ్పితకరచరణహృదయకమ్పనస్తమ్భముఖశోషజిహ్వాపరిలేహనస్వేదవేపథుత్రాసపరి త్రాణాన్వేషణధావనోత్క్రుష్టాదిభిరనుభవైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్ర శ్లోకాః

గురురాజాపరాధేన రౌద్రాణాం చాపి దర్శనాత్ ।

శ్రవణాదపి ఘోరాణాం భయం మోహేన జాయతే ।।౬.౨౨ ।।

గాత్రకమ్పనవిత్రాసైర్వక్త్రశోషణసమ్భ్రమైః

విస్ఫారితైక్షణైః కార్యమభినేయక్రియాగుణైః ।।౬.౨౩ ।।

సత్త్వవిత్రాసనోద్భూతం భయముత్పద్యతే నృణామ్ ।

స్రస్తాఙ్గాక్షినిమేషైస్తదభినేయం తు నర్తకైః ।।౬.౨౪ ।।

అత్రార్యా భవతి

కరచరణహృదయకమ్పైర్ముఖశోషణవదనలేహనస్తమ్భైః ।

సమ్భ్రాన్తవదనవేపథుసంత్రాసకృతైరభినయోఽస్య ।।౬.౨౫ ।।

జుగుప్సా నామ స్త్రీనీచప్రకృతికా ।

సా చాహృద్యదర్శనశ్రవణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాః సర్వాఙ్గసఙ్కోచనిష్ఠీవనముఖవికూణనహృల్లేఖాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

భవతి చాత్ర శ్లోకః

నాసాప్రచ్ఛాదనేనేహ గాత్రసఙ్కోచనేన చ ।

ఉద్వేజనైః సహృల్లేఖైర్జుగుప్సామభినిర్దిశేత్ ।। ౬.౭౬ ।।

విస్మయో నామ మాయేన్ద్రజాలమానుషకర్మాతిశయచిత్రపుస్తశిల్పవిద్యాతిశయాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య నయనవిస్తారానిమేషప్రేక్షితభ్రూక్షేపరోమహర్షణశిరఃకమ్పసాధువాదాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

భవతి చాత్ర శ్లోకః॥

కర్మాతిశయనిర్వృత్తో విస్మయో హర్షసమ్భవః ।

సిద్ధిస్థానే త్వసౌ సాధ్యః ప్రహర్షపులకాదిభిః ।। ౬.౭౭ ।।

ఏవమేతే స్థాయినో భావా రససంజ్ఞాః ప్రత్యవగన్తవ్యాః ।

వ్యభిచారిణ ఇదానీం వ్యాఖ్యాస్యామః ।

అత్రాహ

వ్యభిచారిణ ఇతి కస్మాత్ ।

ఉచ్యతే

వి అభి ఇత్యేతావుపసర్గౌ ।

చర ఇతి గత్యర్థో ధాతుః ।

వివిధమాభిముఖ్యేన రసేషు చరన్తీతి వ్యభిచారిణః ।

వాగఙ్గసత్త్వోపేతాః ప్రయోగే రసాన్నయన్తీతి వ్యభిచారిణః ।

అత్రాహ

కథం నయన్తీతి ।

ఉచ్యతే

లోకసిద్ధాన్త ఏషః

యథా సూర్య ఇదం దినం నక్షత్రం వా నయతీతి ।

న చ తేన బాహుభ్యాం స్కన్ధేన వా నీయతే ।

కిం తు లోకప్రసిద్ధమేతత్ ।

యథేదం సూర్యో నక్షత్రం దిన వా నయతీతి ।

ఏవమేతే వ్యభిచారిణ ఇత్యవగన్తవ్యాః ।

తానిహ సఙ్గ్రహాభిహితాంస్త్రయస్త్రింశద్వ్యభిచారిణో భావాన్వర్ణయిష్యామః ।

తత్ర నిర్వేదో నామ
దారిద్ర్యవ్యాధ్యవమానాధిక్షేపాక్రుష్టక్రోధతాడనేష్టజనవియోగతత్త్వజ్ఞానాదిభిర్విభావైః
సముత్పద్యతే స్త్రీనీచకుసత్త్వానాం ।

రుదితనిఃశ్వసితోచ్ఛ్వసితసమ్ప్రధారణాదిభిరనుభావైస్తమభినయేత్ ।

అత్ర శ్లోకః

దారిద్ర్యేష్టవియోగాద్యైః నిర్వేదో నామ జాయతే ।

సమ్ప్రధారణనిఃశ్వాసైస్తస్య త్వభినయో భవేత్ ।। ౭.౨౮ ।।

అత్రానువంశ్యే ఆర్యే భవతః

ఇష్టజనవిప్రయోగాద్దారిద్ర్యాద్వ్యాధితస్తథా దుఃఖాత్ ।

ఋద్ధిం పరస్య దృష్ట్వా నిర్వేదో నామ సమ్భవతి ।।౭.౨౯ ।।

బాష్పపరిప్లుతనయనః పునశ్చ నిఃశ్వాసనదీనముఖనేత్రః ।

యోగీవ ధ్యానపరో భవతి హి నిర్వేదవాన్పురుషః ।।౭.౩౦ ।।

గ్లానిర్నామ
వాన్తవిరిక్తవ్యాధితపోనియమోపవాసమనస్తాపాతిశయమదనసేవనాతివ్యాయామాధ్వగమనక్షుత్పిపాసానిద్రాచ్ఛేదాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాః
క్షామవాక్యనయనకపోలోదరమన్దపదోత్క్షేపణవేపనానుత్సాహతనుగాత్రవైవర్ణ్యస్వరభేదాభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యే భవతః

వాన్తవిరిక్తవ్యాధిషు తపసా జరసా చ జాయతే గ్లానిః ।

కార్శ్యేన సాభినేయా మన్దభ్రమణేన కమ్పేన ।।౭.౩౧ ।।

గదితైః క్షామక్షామైర్నేత్రవికారైశ్చ దీనసఞ్చారైః ।

శ్లథభావేనాఙ్గానాం ముహుర్ముహుర్నిర్దిశేద్గ్లానిమ్ ।।౭.౩౨ ।।

శఙ్కా నామ సన్దేహాత్మికా స్త్రీనీచప్రభవా ।

చౌర్యాభిగ్రహణనృపాపరాధపాపకర్మకరణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యా
ముహుర్ముహురవలోకనావకుణ్ఠనముఖశోషణజిహ్వాలేహనముఖవైవర్ణ్యస్వరభేదవేపథుశుష్కోష్ఠకణ్ఠాయాససాధర్మ్యాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

చౌర్యాదిజనితా శఙ్కా ప్రాయః కార్యా భయానకే ।

ప్రియవ్యలీకజనితా తథా శృఙ్గారిణీ మతా ।।౭.౩౩ ।।

అత్రాకారసంవరణమపి కేచిదిచ్ఛన్తి ।

తచ్చ కుశలైరుపాధిభిరిఙ్గితైశ్చోపలక్ష్యం ।

అత్రార్యే భవతః

ద్వివిధా శఙ్కా కార్యాహ్యాత్మసముత్థా చ పరసముత్థా చ ।

యా తత్రాత్మసముత్థా సా జ్ఞేయా దృష్టిచేష్టాభిః ॥౭.౩౪ ॥

కిఞ్చిత్ప్రవేపితాఙ్గస్త్వధోముఖో వీక్షతే చ పార్శ్వాని ।

గురుసజ్జమానజిహ్వః శ్యామాస్యః శఙ్కితః పురుషః ॥౭.౩౫ ॥

అసూయా నామ నానాపరాధద్వేషపరైశ్వర్యసౌభాగ్యమేధావిద్యాలీలాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాశ్చ పరిషది దోషప్రఖ్యాపనగుణోపఘాతేర్ష్యాచక్షుఃప్రదానాధోముఖభ్రుకుటీక్రియావజ్ఞానకుత్సనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యే భవతః

పరసౌభాగ్యేశ్వరతామేధాలీలాసముచ్ఛ్రయాన్దృష్ట్వా ।

ఉత్పద్యతే హ్యసూయా కృతాపరాధో భవేద్యశ్చ ॥౭.౩౬ ॥

భ్రుకుటికుటిలోత్కటముఖైః సేర్ష్యాక్రోధపరివృత్తనేత్రైశ్చ ।

గుణనాశనవిద్వేషైస్తత్రాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ॥౭.౩౭ ॥

మదో నామ మద్యోపయోగాదుత్పద్యతే ।

స చ త్రివిధః పఞ్చవిభావశ్చ ।

అత్రార్యా భవన్తి

జ్ఞేయస్తు మదస్త్రివిధస్తరుణో మధ్యస్తథావకృష్టశ్చ ।

కరణం పఞ్చవిధం స్యాత్తస్యాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ॥౭.౩౮ ॥

కశ్చిన్మత్తో గాయతి రోదితి కశ్చిత్తథా హసతి కశ్చిత్ ।

పరుషవచనాభిధాయీ కశ్చిత్కశ్చిత్తథా స్వపితి ॥౭.౩౯ ॥

ఉత్తమసత్త్వః శేతే హసతి చ గాయతి చ మధ్యమప్రకృతిః ।

పరుషవచనాభిధాయీ రోదత్యపి చాధమప్రకృతిః ।।౭.౪౦ ।।

స్మితవచనమధురరాగో హృష్టతనుః కిఞ్చిదాకులితవాక్యః ।

సుకుమారావిద్ధగతిస్తరుణమదస్తూత్తమప్రకృతిః ।।౭.౪౧ ।।

స్ఖలితాఘూర్ణితనయనః స్రస్తవ్యాకులితబాహువిక్షేపః ।

కుటిలవ్యావిద్ధగతిర్మధ్యమదో మధ్యమప్రకృతిః ।।౭.౪౨ ।।

నష్టస్మృతిర్హతగతిశ్ఛర్దితహిక్కాకఫైః సుబీభత్సః ।

గురుసజ్జమానజిహ్వో నిష్ఠీవతి చాధమప్రకృతిః ।।౭.౪౩ ।।

రఙ్గే పిబతః కార్యో మదవృద్ధిర్నాట్యయోగమాసాద్య ।

కార్యో మదక్షయో వై యః ఖలు పీత్వా ప్రవిష్టః స్యాత్ ।।౭.౪౪ ।।

సన్త్రాసాచ్ఛోకాద్వా భయాత్ప్రహర్షాచ్చ కారణోపగతాత్ ।

ఉత్క్రమ్యాపి హి కార్యో మదప్రణాశః క్రమాత్తజ్జ్ఞైః ।।౭.౪౫ ।।

ఏభిర్భావవిశేషైర్మదో ద్రుతం సమ్ప్రణాశముపయాతి ।

అభ్యుదయసుఖైర్వాక్యైర్యథైవ శోకః క్షయం యాతి ।।౭.౪౬ ।।

శ్రమో నామ అధ్వవ్యాయామసేవనాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య
గాత్రపరిమర్ధనసంవాహననిఃశ్వసితవిజృమ్భితమన్దపదోత్క్షేపణనయనవదనవికూణనసీత్కారాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యా

నృత్తాధ్వవ్యాయామాన్నరస్య సఞ్జాయతే శ్రమో నామ ।

నిఃశ్వాసఖేదగమనైస్తస్యాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।।౭.౪౭ ।।

ఆలస్యం నామ ఖేదవ్యాధిగర్భస్వభావశ్రమసౌహిత్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే స్త్రీనీచానాం ।

తదభినయేత్సర్వకర్మానభిలాషశయనాసననిద్రాతన్ద్రీసేవనాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యా

ఆలస్యం త్వభినేయం ఖేదాపగతం స్వభావజం చాపి ।

ఆహారవర్జితానామారమ్భాణామనారమ్భాత్ ।।౭.౪౮ ।।

దైన్యం నామ దౌర్గత్యమనస్తాపాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాధృతిశిరోరోగగాత్రగౌరవాన్యమనస్కతామృజాపరివర్జనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యా

చిన్తౌత్సుక్యసముత్థా దుఃఖాద్యా భవతి దీనతాం పుంసామ్ ।

సర్వమృజాపరిహారైర్వివిధోఽభినయో భవేత్తస్య ।।౭.౪౯ ।।

చిన్తా నామ ఐశ్వర్యభ్రంశేష్టద్రవ్యాపహారదారిద్ర్యాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తామభినయేన్నిఃశ్వసితోచ్ఛ్వసితసన్తాపధ్యానాధోముఖచిన్తనతనుకార్శ్యాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః

ఐశ్వర్యభ్రంశేష్టద్రవ్యక్షయజా బహుప్రకారా తు ।

హృదయవితర్కోపగతా నృణాం చిన్తా సముద్భవతి ।।౭.౫౦ ।।

సోచ్ఛ్వాసైర్నిఃశ్వసితైః సన్తాపైశ్చైవ హృదయశూన్యతయా ।

అభినేతవ్యా చిన్తా మృజావిహీనైరధృత్యా చ ।।౭.౫౧ ।।

మోహో నామ దైవోపఘాతవ్యసనాభిఘాతవ్యాధిభయావేగపూర్వవైరానుస్మరణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య నిశ్చేతన్యభ్రమణపతనాఘూర్ణనాదర్శనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్ర శ్లోకస్తావదార్యా చ

అస్థానే తస్కరాన్దృష్ట్వా త్రాసనైర్వివిధైరపి ।

తత్రప్రతీకారశూన్యస్య మోహః సముపజాయతే ।।౭.౫౨ ।।

వ్యసనాభిఘాతభయపూర్వవైరసంస్మరణరోగజో మోహః ।

సర్వేన్ద్రియసమ్మోహాత్తస్యాభినయః ప్రయోక్తవ్యః ॥౭.౫౩ ॥

స్మృతిర్నామ సుఖదుఃఖకృతానాం భావానామనుస్మరణం ।

సా చ స్వాస్థ్యజఘన్యరాత్రినిద్రాచ్ఛేదసమానదర్శనోదాహరణచిన్తాభ్యాసాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తామభినయేచ్ఛిరఃకమ్పనావలోకనభ్రూసమున్నమనాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః

సుఖదుఃఖమతిక్రాన్తం తథా మతివిభావితం యథావృత్తమ్ ।

చిరవిస్మృతం స్మరతి యః స్మృతిమానితి వేదితవ్యోఽసౌ ॥౭.౫౪ ॥

స్వాస్థ్యాభ్యాససముత్థా శ్రుతిదర్శనసమ్భవా స్మృతిర్నిపుణైః ।

శిర ఉద్వాహనకమ్పైర్భ్రూక్షేపైశ్చాభినేతవ్యా ॥౭.౫౫ ॥

ధృతిర్నామ శౌర్యవిజ్ఞానశ్రుతివిభవశౌచాచారగురుభక్త్యధికమనోరథార్థలాభక్రీడాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తామభినయేత్ప్రాప్తానాం విషయాణాముపభోగాదప్రాప్తాతీతోపహృతవినష్టానామనుశోచనాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః

విజ్ఞానశౌచవిభవశ్రుతిశక్తిసముద్భవా ధృతిః సద్భిః ।

భయశోకవిషదాద్యై రహితా తు సదా ప్రయోక్తవ్యా ॥౭.౫౬ ॥

ప్రాప్తానాముపభోగః శబ్దరసస్పర్శరూపగన్ధానామ్ ।

అప్రాప్తైశ్చ న శోకో యస్యాం హి భవేద్ధృతిః సా తు ॥౭.౫౭ ॥

వ్రీడా నామ అకార్యకరణాత్మికా ।

సా చ గురువ్యతిక్రమణావజ్ఞానప్రతిజ్ఞాతానిర్వహనపశ్చాత్తాపాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తాం
నిగూఢవదనాధోముఖవిచిన్తనోర్వీలేఖనవస్త్రాఙ్గులీయకస్పర్శనఖనికృన్తనాదిభిరనుభావైర భినయేత్ ।

అత్రార్యే భవతః

కిఞ్చిదకార్యం కుర్వన్నేవం యో దృశ్యతే శుచిభిరన్యైః ।

పశ్చాత్తాపేన యుతో వ్రీడిత ఇతి వేదితవ్యోఽసౌ ।।౭.౫౮ ।।

లజ్జానిగూఢవదనో భూమిం విలిఖన్నఖాంశ్చ వినికృన్తన్ ।

వస్త్రాఙ్గులీయకానాం సంస్పర్శం వ్రీడితః కుర్యాత్ ।।౭.౫౯ ।।

చపలతా నామ రాగద్వేషమాత్సర్యామర్షాప్రతికూల్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాశ్చ వాక్పారుష్యనిర్భర్త్సనవధబన్ధసమ్ప్రహారతాడనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యా భవతిః

అవిమృశ్య తు యః కార్యం పురుషో వధతాడనం సమారభతే ।

అవినిశ్చితకారిత్వాత్స తు ఖలు చపలో బుధైర్జ్ఞేయః ।।౭.౬౦ ।।

హర్షో నామ
మనోరథలాభేష్టజనసమాగమనమనఃపరితోషదేవగురురాజభర్తృప్రసాదభోజనాచ్ఛాదనలాభోపభోగాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తమభినయేన్నయనవదనప్రసాదప్రియభాషణాలిఙ్గనకణ్టకితపులకితాస్రస్వేదాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః

అప్రాప్యే ప్రాప్యే వా లబ్ధేఽర్థే ప్రియసమాగమే వాఽపి ।

హృదయమనోరథలాభే హర్షః సఞ్జాయతే పుంసామ్ ।।౭.౬౧ ।।

నయనవదనప్రియభాషాలిఙ్గనైశ్చ రోమాఞ్చైః ।

లలితైశ్చాఙ్గవిహారైః స్వేదాద్యైరభినయస్తస్య ।।౭.౬౨ ।।

ఆవేగో నామ ఉత్పాతవాతవర్షాకుఞ్జరోద్భ్రమణప్రియాప్రియశ్రవణవ్యసనాభిఘాతాదిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తత్రోత్పాతకృతో నామ విద్యుదుల్కానిర్ఘాతప్రపతనచన్ద్రసూర్యోపరాగకేతుదర్శనకృతః ।

తమభినయేత్సర్వాఙ్గస్రస్తతావైమనస్యముఖవైవర్ణ్యవిషాదవిస్మయాదిభిః ।

వాతకృతం పునరవకుణ్ఠనాక్షిపరిమార్జనవస్త్రసఙ్గూహనత్వరితగమనాదిభిః ।

వర్షకృతం పునః సర్వాఙ్గసమ్పిణ్డనప్రధావనచ్ఛన్నాశ్రయమార్గణాదిభిః ।

అగ్నికృతం తు ధూమాకులనేత్రతాఽఙ్గసఙ్కోచనవిధూననాతిక్రాన్తాపక్రాన్తాదిభిః ।

కుఞ్జరోద్భ్రమణకృతం నామ త్వరితాపసర్పణచఞ్చలగమనభయస్తమ్భవేపథుపశ్చాదవలోకనవిస్మయాదిభిః ।

ప్రియశ్రవణకృతం నామాభ్యుత్థానాలిఙ్గనవస్త్రాభరణప్రదానాశ్రుపులకితాదిభిః ।

అప్రియశ్రవణకృతం నామ భూమిపతనవిషమవివర్తనపరిధావనవిలాపనాక్రన్దనాదిభిః ।

వ్యసనాభిఘాతజం తు సహసాపసర్పణశస్త్రచర్మవర్మధారణగజతురగరథారోహణసమ్ప్రధారణాదిభిః ।

ఏవమష్టవికల్పోఽయమావేగః సమ్భ్రమాత్మకః ।

స్థైర్యేణోత్తమమధ్యానాం నీచానాం చాపసర్పణైః ।।౭.౬౩ ।।

అత్రార్యే భవతః

అప్రియనివేదనాద్వా సహసా హ్యవధారితారివచనస్య ।

శస్త్రక్షేపాత్త్రాసాదావేగో నామ సమ్భవతి ।।౭.౬౪ ।।

అప్రియనివేదనాద్యో విషాదభావాశ్రయోఽనుభావస్య ।

సహసారిదర్శనాచ్చేత్ప్రహరణపరిఘట్టనైః కార్యః ।।౭.౬౫ ।।

జడతానామ సర్వకార్యాప్రతిపత్తిః ।

ఇష్టానిష్టశ్రవణదర్శనవ్యాధ్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తామభినయేదకథనావిభాషణతూష్ణీమ్భావాప్రతిభాఽనిమేషనిరీక్షణపరవశత్వాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యా భవతిః

ఇష్టం వాఽనిష్టం వా సుఖదుఃఖే వా న వేత్తి యో మోహాత్ ।

తూష్ణీకః పరవశగో భవతి స జడసంజ్ఞితః పురుషః ।।౭.౬౬ ।।

గర్వో నామ ఐశ్వర్యకులరూపయౌవనవిద్యాబలధనలాభాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్యాసూయావజ్ఞాఘర్షణానుత్తరదానాసమ్భాషణాఙ్గావలోకన విభ్రమాపహసనవాక్పారుష్యగురువ్యతిక్రమణాధిక్షేపవచనవిచ్ఛేదాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః

అత్రార్యా భవతిః

విద్యావాప్తే రూపాదైశ్వర్యాదథ ధనాగమాద్వాపి ।

గర్వః ఖలు నీచానాం దృష్ట్యఙ్గవిచారణైః కార్యః ।।౭.౬౭ ।।

విషాదో నామ కార్యానిస్తరణదైవవ్యాపత్తిసముత్థః ।

తమభినయేత్సహాయాన్వేషణోపాయచిన్తనోత్సాహవిఘాతవైమనస్యనిఃశ్వసితాదిభిరనుభావైరుత్తమమధ్యమానాం ।

అధమానాం తు విపరిధావనాలోకనముఖశోషణసృక్వపరిలేహననిద్రానిఃశ్వసితధ్యానాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యా శ్లోకౌః

కార్యానిస్తరణాద్వా చౌర్యాభిగ్రహణరాజదోషాద్వా ।

దైవాదర్థవిపత్తేర్భవతి విషాదః సదా పుంసామ్ ।।౭.౬౮ ।।

వైచిత్ర్యోపాయచిన్తాభ్యాం కార్య ఉత్తమమధ్యయోః ।

నిద్రానిఃశ్వసితధ్యానైరధమానాం తు యోజయేత్ ।।౭.౬౯ ।।

ఔత్సుక్యం నామ ఇష్టజనవియోగానుస్మరణోద్యానదర్శనాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య దీర్ఘనిఃశ్వసితాధోముఖవిచిన్తననిద్రాతన్ద్రీశయనాభిలాషాదిభిరనుభవైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యా భవతిః

ఇష్టజనస్య వియోగాదౌత్సుక్యం జాయతే హ్యనుస్మృత్యా ।

చిన్తానిద్రాతన్ద్రీగాత్రగురుత్వైరభినయోఽస్య ।।౭.౭౦ ।।

నిద్రా నామ దౌర్బల్యశ్రమక్లమమదాలస్యచిన్తాఽత్యాహారస్వభావాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తామభినయేద్వదనగౌరవశరీరావలోకననేత్రఘూర్ణనగాత్రవిజృమ్భనమాన్ద్యోచ్ఛ్వసితసన్నగాత్రతాఽక్షినిమీలనాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యే భవతః

ఆలస్యాద్దౌర్బల్యాత్క్లమాచ్ఛ్రమాచ్చిన్తనాత్స్వభావాచ్చ ।

రాత్రౌ జాగరణాదపి నిద్రా పురుషస్య సమ్భవతి ।।౭.౭౧ ।।

తాం ముఖగౌరవగాత్రప్రతిలోలననయనమీలనజడత్వైః ।

జృమ్భణగాత్రవిమర్దైరనుభావైరభినయేత్ప్రాజ్ఞః ।।౭.౭౨ ।।

అపస్మారో నామ దేవయక్షనాగబ్రహ్మరాక్షసభూతప్రేతపిశాచగ్రహణానుస్మరణోచ్ఛిష్టశూన్యాగారసేవనాశుచికాలాన్తరాపరిపతనవ్యాద్యాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తస్య స్ఫురితనిఃశ్వసితోత్కమ్పితధావనపతనస్వేదస్తమ్భవదనఫేనజిహ్వాపరిలేహనాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అత్రార్యే భవతః

భూతపిశాచగ్రహణానుస్మరణోచ్ఛిష్టశూన్యగృహగమనాత్ ।

కాలాన్తరాతిపాతాదశుచేశ్చభవత్యపస్మారః ।।౭.౭౩ ।।

సహసా భూమౌ పతనం ప్రవేపనం వదనఫేనమోక్షశ్చ ।

నిఃసంజ్ఞస్యోత్థానం రూపాణ్యేతాన్యపస్మారే ।।౭.౭౪ ।।

సుప్తం నామ నిద్రాభిభవవిషయోపగమనక్షితితలశయనప్రసారణానుకర్షణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే నిద్రాసముత్థం ।

తదుచ్ఛ్వసితంసన్నగాత్రాక్షినిమీలనసర్వేన్ద్రియ సమ్మోహనోత్స్వప్నాయితాదిభిరనుభావైరభినయేత్।

అత్రార్యే భవతః

నిద్రాభిభవేన్ద్రియోపరమణమోహాఇర్భవేత్సుప్తమ్ ।

అక్షినిమీలనోచ్ఛ్వసనైః స్వప్నాయితజల్పితైః కార్యః ।।౭.౭౫ ।।

సోచ్ఛ్వాసైర్నిఃశ్వాసైర్మన్దాక్షినిమీలనేన నిశ్చేష్టః ।

సర్వేన్ద్రియసమ్మోహాత్సుప్తం స్వప్నైశ్చ యుఞ్జీత ।।౭.౭౬ ।।

విబోధో నామ ఆహారపరిణామనిద్రాచ్ఛేదస్వప్నాన్తతీవ్రశబ్దశ్రవణాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।

తమభినయేజ్జృమ్భణాక్షిపరిమర్దనశయనమోక్షణాదిభిరనుభావైః ।

అత్రార్యా భవతిః

ఆహారవిపరిణామాచ్ఛబ్దస్పర్శాదిభిశ్చ సమ్భూతః ।

ప్రతిబోధస్త్వభినేయో జృమ్భణవదనాక్షిపరిమర్దైః ।।౭.౭౭ ।।

అమర్షో నామ విద్యైశ్వర్యశౌర్యబలాధికైరధిక్షిప్తస్యావమానితస్య వా సముత్పద్యతే ।

తమభినయేచ్ఛిరఃకమ్పనప్రస్వేదనాధోముఖచిన్తనధ్యానాధ్యవసాయోపాయసహాయాన్వేష ణాదిభిరనుభావైః ।

అత్ర శ్లోకౌః

ఆక్షిప్తానాం సభామధ్యే విద్యాశౌర్యబలాధికైః ।

నృణాముత్సాహసంయోగాదమర్షో నామ జాయతే ।।౭.౭౮ ।।
ఉత్సాహాధ్యవసాయాభ్యామధోముఖవిచిన్తనైః ।
శిరఃప్రకమ్పస్వేదాద్యైస్తం ప్రయుఞ్జీత పణ్డితః ।।౭.౭౯ ।।
అవహిత్థం నామ ఆకారప్రచ్ఛాదనాత్మకం ।
తచ్చ లజాభయాపజయగౌరవజైహ్మయాదిభిర్విభావిః సముత్పద్యతే ।
తస్యాన్యథాకథనావలోకితకథాభఙ్గకృతకధైర్యాదిభిరనుభావైరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।
అత్ర శ్లోకో భవతిః

ధార్ష్ట్యజైహ్మ్యాదిసమ్భూతమవహిత్థం భయత్మకమ్ ।
తచ్చాగణనయా కార్యం నాతీవోత్తరభాషణాత్ ।।౭.౮౦ ।।
ఉగ్రతా ఆమ చౌర్యాభిగ్రహాణనృపాపరాధాసత్ర్పలాపాదిభిర్విభావైః సముత్పద్యతే ।
తాం చ వధబన్ధనతాడననిర్భత్సనాదిభిరనుభావైరభినయేత్ ।
అత్రార్యా భవతిః

చౌర్యాభిగ్రహనవశాన్నృపాపరాధాదథోగ్రతా భవ్తి ।
వధబన్ధతాడనాదిభిరనుభావైరభినయస్తస్యాః ।।౭.౮౧ ।।
భవతి చాత్ర శ్లోకః

నానాశాస్త్రార్థబోధేన మతిః సంజాయతే నృణామ్ ।
శిష్యోపదేశార్థకృతస్తస్యాస్త్వభినయో భవేత్ ।।౭.౮౨ ।।
వ్యాధిర్నామ వాతపిత్తకఫసన్నిపాతప్రభవః ।
తస్య జ్వరాదయో విశేషాః ।
జ్వరస్తు ద్వివిధః సశీతః సదాహశ్చ ।

తత్ర సశీతో నామ ప్రవేపితసర్వాఙ్గోత్కమ్పననికుఞ్చనాగ్న్యభిలాషరోమాఞ్చహనువలననాసావికూననముఖశోషణపరిదేవితాదిభిరనుభావైరభినేయః ।

సదాహో నామ విక్షిప్తాఙ్గకరచరణభూమ్యభిలాషానులేపనశీతాభిలాషపరిదేవనముఖశోషోత్క్రుష్టాదిభిరనుభావైః ।

యే చాన్యే వ్యాధయస్తేఽపి ఖలు ముఖవికూణనగాత్రస్తమ్భస్రస్తాక్షినిఃశ్వసనస్తనితోత్క్రుష్టవేపనాదిభిరనుభావైరభినేయాః ।

అత్ర శ్లోకో భవతిః

సమాసతస్తు వ్యాధీనాం కర్తవ్యోఽభినయో బుధైః ।

స్రస్తాఙ్గగాత్రవిక్షేపైస్తథా ముఖవికూణనైః ।।౭.౮౩ ।।

ఉన్మాదో నామ ఇష్టజనవియోగవిభవనాశాభిఘాతవాతపిత్తశ్లేష్మప్రకోపాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తమనిమిత్తహసితరుదితోత్క్రుష్టాసమ్బద్ధప్రలాపశయితోపవిష్టోత్థితప్రధావితనృత్తగీతపఠిత భస్మపాంస్వవధూలనతృణనిర్మాల్యకుచేలచీరఘటకకపాలశరావాభరణధారణోపభోగైరనేకైశ్చానవస్థితైశ్చేష్టానుకరణాదిభిరనుభావైరభినయేత్ ।

అత్రార్యే భవతః

ఇష్టజనవిభవనాశాదభిఘాతాద్వాతపిత్తకఫకోపాత్ ।

వివిధాచ్చిత్తవికారాదున్మాదో నామ సమ్భవతి ।।౭.౮౪ ।।

అనిమిత్తరుదితహసితోపవిష్టగీతప్రధావితోత్క్రుష్టైః ।

అన్యైశ్చ వికారైరకృతైరున్మాదం సమ్ప్రయుఞ్జీత ।।౭.౮౫ ।।

మరణం నామ వ్యాధిజమభిఘాతజఞ్చ ।

తత్ర యదాన్త్రయకృచ్ఛూలదోషవైషమ్యగణ్డపిటకజ్వరవిషూచికాదిభిరుత్పద్యతే తద్వ్యాధిప్రభవం ।

అభిఘాతజం తు శస్త్రాహిదంశవిషపానశ్వాపదగజతురగరథపశుయానపాతవినాశప్రభవం ।

ఏతయోరభినయవిశేషాన్వక్ష్యామః

తత్ర వ్యాధిజం
విషణ్ణగాత్రావ్యాయతాఙ్గవిచేష్టితనిమీలితనయనహిక్కాశ్వాసోపేతానవేక్షితపరిజనావ్యక్తాక్షరక
థనాదిభిరనుభావైరభినయేత్ ।

అత్ర శ్లోకో భవతిః

వ్యాధీనామేకభావో హి మరణాభినయః స్మృతః ।

విషణ్ణగాత్రైర్నిశ్చేష్టైరిన్ద్రిఅయైశ్చ వివర్జితః ।।౭.౮౬ ।।

అభిఘాతజే తు నానాప్రకారాభినయవిశేషాః ।

శస్త్రక్షతాహిదష్టవిషపీతగజాదిపతితశ్వాపదహతాః ।

యథా తత్ర శస్త్రక్షతే తావత్సహసా భూమిపతనవేపనస్ఫురణాదిభిరభినయః ప్రయోక్తవ్యః ।

అహిదష్టవిషపీతయోర్విషయోగో యథా
కార్శ్యవేపథువిదాహహిక్కా ఫేనస్కన్ధభఙ్గజడతామరణానీత్యష్టౌ విషవేగాః ।

అత్ర శ్లోకౌ భవతః

కార్శ్యం తు ప్రథమే వేగే ద్వితీయే వేపథుర్భవేత్ ।

దాహం తృతీయే హిక్కాం చ చతుర్థే సమ్ప్రయోజయేత్ ।।౭.౮౭ ।।

ఫేనఞ్చ పఞ్చమే కుర్యాత్షష్ఠే స్కన్ధస్య భఞ్జనమ్ ।

జడతాం సప్తమే కుర్యాదష్టమే మరణం భవేత్ ।।౭.౮౮ ।।

అత్రార్యా భవతిః

శ్వాపదగజతురగరథోద్భవం తు పశుయానపతనజం వాఽపి ।

శాస్త్రక్షతవత్కుర్యాదనవేక్షితగాత్రసఞ్చారమ్ ।।౭.౮౯ ।।

ఇత్యేవ మరణం జ్ఞేయం నానావస్థాన్తరాత్మకమ్ ।

ప్రయోక్తవ్యం బుధైః సమ్యగ్యథా భవాఙ్గచేష్టితైః ।।౭.౮౦ ।।

త్రాసో నామ విద్యుదుల్కాశనిపాతనిర్ఘాతామ్బుధరమహాసత్త్వపశురవాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తమభినయేత్సంక్షిప్తాఙ్గోత్కమ్పనవేపథుస్తమ్భరోమాఞ్చగద్గదప్రలాపాదిభిరనుభావైః ।

అత్ర శ్లోకో భవతిః

మహాభైరవనాదద్యైస్త్రాసః సముపజాయతే ।

స్రస్తాఙ్గాక్షినిమేషైశ్చ తస్య త్వభినయో భవేత్ ।।౭.౮౧ ।।

వితర్కో నామ సన్దేహవిమర్శవిప్రతిపత్త్యాదిభిర్విభావైరుత్పద్యతే ।

తమభినయేద్వివిధవిచారితప్రశ్నసమ్ప్రధారణమన్త్రసఙ్గూహనాదిభిరనుభావైః ।

అత్ర శ్లోకో భవతిః

విచారణాదిసమ్భూతః సన్దేహాతిశయాత్మకః ।

వితర్కః సోఽభినేయస్తు శిరోభ్రూక్షేపకమ్పనైః ।।౭.౮౨ ।।

ఏవమేతే త్రయస్త్రింశద్వ్యభిచారిణో భావా దేశకాలావస్థానురూప్యేణామగతపరగతమధ్యస్థా ఉత్తమమధ్యమాధమైః స్త్రీపుంసైః స్వప్రయోగవశాదుపపాద్యా ఇతి ।

త్రయస్త్రింశదిమే భావా విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః ।

సాత్త్వికాంస్తు పునర్భావాన్ప్రవక్ష్యామ్యనుపూర్వశః ।।౭.౮౩ ।।

అత్రాహః

కిమన్యే భావాః సత్త్వేన వినాఽభినీయన్తే యస్మాదుచ్యతే

ఏతే సాత్త్వికా ఇతి ।

అత్రోచ్యతేః

ఇహ హి సత్త్వం నామ మనఃప్రభవం ।

తచ్చ సమాహితమనస్త్వాదుచ్యతే ।

మనసః సమాధౌ సత్త్వనిష్పత్తిర్భవతి ।

తస్య చ యోఽసౌ స్వభావో రోమాఞ్చాశ్రువైవర్ణ్యాదిలక్షణో యథాభావోపగతః స న శక్యోఽన్యమనసా కర్తుమితి ।

లోకస్వభావానుకరణత్వాచ్చ నాట్యస్య సత్త్వమీప్సితం ।

కో దృష్టాన్తః

ఇహ హి నాట్యధర్మిప్రవృత్తాః సుఖదుఃఖకృతా భావాస్తథా సత్త్వవిశుద్ధాః కార్యా యథా సరూపా భవన్తి ।

తత్ర దుఃఖం నామ రోదనాత్మకం తత్కథమదుఃఖితేన సుఖం చ ప్రహర్షాత్మకమసుఖితేన వాభినేయం ।

ఏతదేవాస్య సత్త్వం యత్దుఃఖితేన సుఖితేన వాఽశ్రురోమాఞ్చౌ దర్శయితవ్యౌ ఇతి కృత్వా సాత్త్వికా భావా ఇత్యభివ్యాఖ్యాతాః ।

త ఇమేః

స్తమ్భః స్వేదోఽథ రోమాఞ్చః స్వరభేదోఽథ వేపథుః ।

వైవర్ణ్యమశ్రుప్రలయ ఇత్యష్టౌ సాత్త్వికా మతాః ।।౭.౯౪ ।।

అత్రార్యాః

తత్రః

క్రోధభయహర్షలజాదుఃఖశ్రమరోగతాపఘాతేభ్యః ।

వ్యాయామక్లమధర్మైః స్వేదః సమ్పీడనాచ్చైవ ।।౭.౯౫ ।।

హర్షభయశోకవిస్మయవిషాదరోషాదిసమ్భవః స్తమ్భః ।

శీతభయహర్షరోషస్పర్శజరారోగజః కమ్పః ।।౭.౯౬ ।।

ఆనన్దామర్షాభ్యాం ధూమాఞ్జనజృమ్భణాద్భయాచ్ఛోకాత్ ।
అనిమేషప్రేక్షణతః శీతాద్రోగాద్భవేదశ్రు ।।౭.౯౭ ।।
శీతక్రోధభయశ్రమరోగక్లమతాపజం చ వైవర్ణ్యమ్ ।
స్పర్శభయశీతహర్షాత్క్రోధాద్రోగాచ్చ రోమాఞ్చః ।।౭.౯౮ ।।
స్వరభేదో భయహర్షక్రోధజరారౌక్ష్యరోగమదజనితః ।
శ్రమమూర్చ్ఛామదనిద్రాభిఘాతమోహాదిభిః ప్రలయః ।।౭.౯౯ ।।
ఏవమేతే బుధైర్జ్ఞేయా భావా హ్యష్టౌ తు సాత్త్వికాః ।
కర్మ చైషాం ప్రవక్ష్యామి రసభావానుభావకమ్ ।।౭.౧౦౦ ।।
నిఃసంజ్ఞో నిష్ప్రకమ్పశ్చ స్థితః శూన్యజడాకృతిః ।
స్కన్నగాత్రతయా చైవ స్తమ్భం త్వభినయేద్బుధః ।।౭.౧౦౧ ।।
వ్యజనగ్రహణాచ్చాపి స్వేదాపనయనేన చ ।
స్వేదస్యాభినయో యోజ్యస్తథా వాతాభిలాషతః ।।౭.౧౦౨ ।।
ముహుః కణ్టకితత్వేన తథోల్లుకసనేన చ ।
పులకేన చ రోమాఞ్చం గాత్రస్పర్శేన దర్శయేత్ ।।౭.౧౦౩ ।।
స్వరభేదోఽభినేతవ్యో భిన్నగద్గదనిస్వనైః ।
వేపనాత్స్ఫురణాత్కమ్పాద్వేపథుం సమ్ప్రదర్శయేత్ ।।౭.౧౦౪ ।।
ముఖవర్ణపరావృత్త్యా నాడీపీడనయోగతః ।
వైవర్ణ్యమభినేతవ్యం ప్రయత్నాత్తద్ధి దుష్కరమ్ ।।౭.౧౦౫ ।।
బాష్పామ్బుప్లుతనేత్రత్వాన్నేత్రసంమార్జనేన చ ।
ముహురశ్రుకణాపాతైరస్రం త్వభినయేద్బుధః ।।౭.౧౦౬ ।।
నిశ్చేష్టో నిష్ప్రకమ్పత్వాదవ్యక్తశ్వసితాదపి ।
మహీనిపతనాచ్చాపి ప్రలయాభినయో భవేత్ ।।౭.౧౦౭ ।।
ఏకోనపఞ్చాశదిమే యథావద్భావాస్త్ర్యవస్థా గదితా మయేహ ।
భూయశ్చ యే యత్ర రసే నియోజ్యాస్తాన్శ్రోతుమర్హన్తి చ విప్రముఖ్యాః ।।౭.౧౦౮ ।।

[అత్ర శ్లోకాః

శఙ్కావ్యాధిస్తథాగ్లానిశ్చిన్తాసూయా భయం తథా ।
విస్మయశ్చ వితర్కశ్చ స్తమ్భశ్చపలతా తథా ।।౭.౧౦౮*౧ ।।
రోమాఞ్చహర్షౌ నిద్రా చ తథోన్మాదమదావపి ।
స్వేదశ్చైవావహిత్థం చ ప్రలయో వేపథుస్తథా ।।౭.౧౦౮*౨ ।।
విషాదశ్రమనిర్వేదా గర్వావేగౌ ధృతిః స్మృతిః ।
మతిర్మోహో విబోధశ్చ సుప్తమౌత్సుక్యవర్జితే ।।౭.౧౦౮*౩ ।।
క్రోధామర్షౌ చ హాసశ్చ శోకోఽపస్మార ఏవ చ ।
దైన్యం చ మరణం చైవ రతిరుత్సాహసంయుతా ।।౭.౧౦౮*౪ ।।
త్రాసవైవర్ణ్యరుదితైః స్వరభేదః శమోఽపి చ ।
జడతా చ తథా షట్చ చత్వారింశత్ప్రకీర్తితాః] ।।౭.౧౦౮*౫ ।।
ఆలస్యౌగ్ర్యజుగుప్సాఖ్యైరేవం భావైస్తు వర్జితాః ।
ఉద్భావయన్తి శృఙ్గారం సర్వే భావాః స్వసంజ్ఞయా ।।౭.౧౦౯ ।।
[యథాఽవసరమేతే హి స్థాయిసఞ్చారిసత్త్వజాః ।
ఉద్దీపయన్తి శృఙ్గారం రసమాసాద్య సంజ్ఞితమ్] ।।౭.౧౦౯* ।।
గ్లానిః శఙ్కా హ్యసూయా చ శ్రమశ్చపలతా తథా ।
సుప్తం నిద్రావహిత్థం చ హాస్యే భావాః ప్రకీర్తితాః ।।౭.౧౧౦ ।।
నిర్వేదశ్చైవ చిన్తా చ దైన్యం గ్లాన్యాస్రమేవ చ

జడతా మరణం చైవ వ్యాధిశ్చ కరుణే స్మృతాః ।।౭.౧౧౧ ।।
గర్వోఽసూయా మదోత్సాహావావేగోఽమర్ష ఏవ చ ।
క్రోధశ్చపలతౌగ్ర్యం చ విజ్ఞేయా రౌద్రసమ్భవాః ।।౭.౧౧౨ ।।
అసమ్మోహస్తథోత్సాహ ఆవేగో హర్ష ఏవ చ ।

మతిశ్చైవ తథోగ్రత్వమమర్షో మద ఏవ చ ॥౬.౧౧౩ ॥
రోమాఞ్చః స్వరభేదశ్చ క్రోధోఽసూయా ధృతిస్తథా ।
గర్వశ్చైవ వితర్కశ్చ వీరే భావా భవన్తి హి ॥౬.౧౧౪ ॥
స్వేదశ్చ వేపథుశ్చైవ రోమాఞ్చో గద్గదస్తథా ।
త్రాసశ్చ మరణశ్చైఅవ వైవర్ణ్యం చ భయానకే ॥౬.౧౧౫ ॥
అపస్మారస్తథోన్మాదో విషాదో మద ఏవ చ ।
మృత్యుర్వ్యాధిర్భయం చైవ భావా బీభత్ససంశ్రయాః ॥౬.౧౧౬ ॥
స్తమ్భః స్వేదశ్చ మోహశ్చ రోమాఞ్చో విస్మయస్తథా ।
ఆవేగో జడతా హర్షో మూర్చా చైవాద్భుతాశ్రయాః ॥౬.౧౧౭ ॥
యే త్వేతే సాత్త్వికా భావా నానాభినయసంశ్రితాః ।
రసేష్వేతేషు సర్వే తే జ్ఞేయా నాట్యప్రయోక్తృభిః ॥౬.౧౧౮ ॥
న హ్యేకరసజం కావ్యం కిఞ్చిదస్తి ప్రయోగతః ।
భావో వాపి రసో వాపి ప్రవృత్తిర్వృత్తిరేవ చ ॥౬.౧౧౯ ॥
[బహూనాం సమవేతానాం రూపం యస్య భవేద్బహు ।
స మన్తవ్యో రసః స్థాయీ శేషాః సఞ్చారిణో మతాః ॥౬.౧౧౯*౧ ॥
దీపయన్తః ప్రవర్తన్తే యే పునః స్థాయినం రసమ్ ।
తే తు సఞ్చారిణో జ్ఞేయాస్తే హి స్థాయిత్వమాగతాః ॥౬.౧౧౯*౨ ॥
విభావానుభావయుతో హ్యఙ్గవస్తుసమాశ్రయః ।
సంచారిభిస్తు సంయుక్తః స్థాయ్యేవ తు రసో భవేత్ ॥౬.౧౧౯*౩ ॥
స్థాయీ సత్త్వాతిరేకేణ ప్రయోక్తవ్యః ప్రయోక్తృభిః ।
సఞ్చార్యాకారమాత్రేణ స్థాయీ యస్మాదవస్థితః ॥౬.౧౧౯*౪ ॥
యే త్వేతే సాత్త్వికా భావా నానాభినయయోజితాః ।
రసేష్వేతేషు సర్వేషు తే జ్ఞేయా నాట్యకోవిదైః ॥౬.౧౧౯*౫ ॥
న హ్యేకరసజం కావ్యం నైకభావైకవృత్తికమ్ ।

విమర్ద్ రాగమాయాతి ప్రయుక్తం హి ప్రయత్నతః ।।౭.౧౧౯*౬ ।।
భావా వాఽపి రసా వాఽపి ప్రవృత్తిర్వృత్తిరేవ వా ।
బీభత్సాద్భుతశాన్తానాం త్రైవిధ్యం నాత్ర కథ్యతే ।।౭.౧౧౯*౭ ।।
షణ్ణాం రసానాం త్రైవిధ్యం నానాభావారసాన్వితమ్ ।
సత్త్వప్రయోజితో హ్యర్థః ప్రయోగోఽత్ర విరాజతే ।
విదిత్వా హి విరాజన్తే లోకే చిత్రం హి దుర్లభమ్] ।।౭.౧౧౯*౮ ।।
నానాభావార్థసంపన్నాః స్థాయిసత్త్వాభిచారిణః ।
పుష్పావకీర్ణాః కర్తవ్యాః కావ్యేషు హి రసా బుధైః ।।౭.౧౨౦ ।।
ఏవం రసాశ్చ భావాశ్చ వ్యవస్థా నాటకే స్మృతాః ।
య ఏవమేతాఞ్జానాతి స గచ్ఛేత్సిద్ధిముత్తమామ్ ।।౭.౧౨౧ ।।
ఇతి శ్రీభారతీయే నాట్యశాస్త్రే భావవ్యఞ్జకో నామ సప్తమోఽధ్యాయః

******

అష్టమోఽధ్యాయః

ఋషయః ఊచుః

భావానాం చ రసానాం చ సముత్థానం యథాక్రమమ్ ।
త్వత్ప్రసాదాచ్ఛ్రుతం సర్వమిచ్ఛామో వేదితుం పునః ।।౮.౧ ।।
నాట్యే కతివిధః కార్యః తజ్జ్ఞైరభినయక్రమః ।
కతం వాభినయో హ్యేష కతిభేదస్తు కీర్తితః ।।౮.౨ ।।
సర్వమేతద్యథాతత్త్వం కథయస్వ మహామునే ।
యో యథాభినయో యస్మిన్యోక్తవ్యః సిద్ధిమిచ్ఛతా ।।౮.౩ ।।
తేషాం తు వచనం శ్రుత్వా మునీనాం భరతో మునిః ।
ప్రత్యువాచ పునర్వాక్యం చతురోఽభినయాన్ప్రతి ।।౮.౪ ।।
అహం వః కథయిష్యామి నిఖిలేన తపోధనాః ।
యస్మాదభినయో హ్యేష విధివత్సముదాహృతమ్ ।।౮.౫ ।।
యదుక్తం చత్వారోఽభినయ ఇతి తాన్వర్ణయిష్యామః ।
అత్రాహః

అభినయ ఇతి కస్మాత్ ।
అత్రోచ్యతేః

అభీత్యుపసర్గః ణీఞ్ ఇతి ప్రాపణార్థకో ధాతుః ।
అస్యాభినీత్యేవం వ్యవస్థితస్య ఏరజిత్యచ్ప్రత్యత్యయాన్తస్యాభినయ ఇత్యేవం రూపం సిద్ధం ।
ఏతచ్చ ధాత్వర్థానువచనేనావధార్యం భవతి ।
అత్ర శ్లోకౌః

అభిపూర్వస్తు ణీఞ్ ధాతురాభిముఖ్యార్థనిర్ణయే ।
యస్మాత్పదార్థాన్నయతి తస్మాదభినయః స్మృతః ।।౮.౬ ।।
విభావయతి యస్మాచ్చ నానార్థాన్హి ప్రయోగతః ।

శాఖాఙ్గోపాఙ్గసంయుక్తస్తస్మాదభినయః స్మృతః ।।౮.౭ ।।
చతుర్విధశ్చైవ భవేన్నాట్యస్యాభినయో ద్విజాః ।
అనేకభేదవాహూయం నాట్యం హ్యస్మిన్ప్రతిష్ఠితమ్ ।।౮.౮ ।।
ఆఙ్గికో వాచికశ్చైవ హ్యాహార్యః సాత్త్వికస్తథా ।
జ్ఞేయస్త్వభినయో విప్రాః చతుర్ధా పరికల్పితః ।।౮.౯ ।।
సాత్త్వికః పూర్వముక్తస్తు భావైశ్చ సహితో మయా ।
అఙ్గాభినయమేవాదౌ గదతో మే నిబోధత ।।౮.౧౦ ।।
త్రివిధస్త్వాఙ్గికో ద్యేష్ఞయః శారీరో ముఖజస్తథా ।
తథా చేష్టాకృతశ్చైవ శాఖాఙ్గోపాఙ్గసంయుతః ।।౮.౧౧ ।।
శిరోహస్తకటీదక్షః పార్శ్వపాదసమన్వితః ।
అఙ్గప్రత్యఙ్గసంయుక్తః షడఙ్గో నాట్యసంగ్రహః ।।౮.౧౨ ।।
తస్య శిరోహస్తోరఃపార్శ్వకటీపాదతః షడఙ్గాని ।
నేత్రభ్రూనాసాధరకపోలచిబుకాన్యుపాఙ్గాని ।।౮.౧౩ ।।
అస్య శాఖా చ నృత్తం చ తథైవాఙ్కుర ఏవ చ ।
వస్తూన్యభినయస్యేహ విజ్ఞేయాని ప్రయోక్తృభిః ।।౮.౧౪ ।।
ఆఙ్గికస్తు భవేచ్ఛాఖా హ్యఙ్కురః సూచనా భవేత్ ।
అఙ్గహారవినిష్పన్నం నృత్తం తు కరణాశ్రయమ్ ।।౮.౧౫ ।।
ముఖజేఽభినయే విప్రా నానాభావరసాశ్రయే ।
శిరసః ప్రథమం కర్మ గదతో మే నిబోధత ।।౮.౧౬ ।।
ఆకమ్పితం కమ్పితం చ ధూతం విధుతమేవ చ ।
పరివాహితమాధూతమవధూతం తథాఞ్చితమ్ ।।౮.౧౭ ।।
నిహఞ్చితం పరావృత్తముత్క్షిప్తం చాప్యధోగతమ్ ।
లోలితం చైవ విజ్ఞేయం త్రయోదశవిధం శిరః ।।౮.౧౮ ।।
శనైరాకమ్పనాదూర్ధ్వమధశ్చాకమ్పితం భవేత్ ।

ద్రుతం తదేవ బహుశః కమ్పితం కమ్పితం శిరః ।।౮.౧౯ ।।
ఋజుస్థితస్య చోర్ధ్వాధః క్షేపాదాకమ్పితం భవేత్ ।
బహుశశ్చలితం యచ్చ తత్కమ్పితమిహోచ్యతే ।।౮.౨౦ ।।
సంజ్ఞోపదేశపృచ్ఛాసు స్వభావాభాషణే తథా ।
నిర్దేశావాహనే చైవ భవేదాకమ్పితం శిరః ।।౮.౨౧ ।।
రోషే వితర్కే విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞానేఽథ తర్జనే ।
ప్రశ్నాతిశయవాక్యేషు శిరః కమ్పితమిష్యతే ।।౮.౨౨ ।।
శిరసో రేచనం యత్తు శనైస్తద్ధుతమిష్యతే ।
ద్రుతమారేచనాదేతద్విధుతం తు భవేచ్ఛిరః ।।౮.౨౩ ।।
అనీప్సితే విషాదే చ విస్మయే ప్రత్యయం తథా ।
పార్శ్వావలోకనే శూన్యే ప్రతిషేధే ధుతం శిరః ।।౮.౨౪ ।।
శీతగ్రస్తే భయార్తే చ త్రాసితే జ్వరితే తథా ।
పీతమాత్రే తథా మద్యే విధుతం తు భవేచ్ఛిరః ।।౮.౨౫ ।।
పర్యాయశః పార్శ్వగతం శిరః స్యాత్పరివాహితమ్ ।
ఆధూతముచ్యతే తిర్యక్సకృదుద్వాహితం తు యత్ ।।౮.౨౬ ।।
సాధనే విస్మయే హర్షే స్మితే చామర్షితే తథా ।
విచారే విహృతే చైవ లీలాయాం పరివాహితమ్ ।।౮.౨౭ ।।
గర్వేచ్ఛాదర్శనే చైవ పార్శ్వస్థోర్ధ్వనిరీక్షణే

ఆధుతం తు శిరో జ్ఞేయమాత్మసమ్భావనాదిషు ।।౮.౨౮ ।।
యదధః సకృదాక్షిప్తమవధూతం తు తచ్ఛిరః ।
సన్దేశావాహనాలాపసంజ్ఞాదిషు నదిష్యతే ।।౮.౨౯ ।।
కిఞ్చిత్పార్శ్వనతగ్రీవం శిరో విజ్ఞేయమఞ్చితమ్ ।
వ్యాధితే మూర్ఛితే మత్తే చిన్తాయాం హనుధారణమ్ ।।౮.౩౦ ।।

ఉత్క్షిప్తాంసావసక్తం యత్కుఞ్చితభ్రూలతం శిరః ।
నిహఞ్చితం తు విజ్ఞేయం స్త్రీణామేతత్ప్రయోజయేత్ ।।౮.౩౧ ।।
గర్వే మానే విలాసే చ బివ్వోకే కిలకిఞ్చితే ।
మోట్టాయితే కుట్టమితే స్తమ్భమానే నిహఞ్చితమ్ ।।౮.౩౨ ।।
పరావృత్తానుకరణాత్పరావృత్తమిహోచ్యతే ।
తత్స్యాన్ముఖాపహరణే పృష్ఠతః ప్రేక్షణాదిషు ।।౮.౩౩ ।।
ఉత్క్షిప్తం చాపి విజ్ఞేయమున్ముఖావస్థితం శిరః ।
ప్రాంశుదివ్యాస్త్రయోగేషు స్యాదుత్క్షిప్తం ప్రయోగతః ।।౮.౩౪ ।।
అధోముఖం స్థితం చాపి బుధాః ప్రాహురధోగతమ్ ।
లజ్జాయాం చ ప్రణామే చ దుఃఖే చాధోగతం శిరః ।।౮.౩౫ ।।
సర్వతో భ్రమణాచ్చైవ శిరః స్యాత్పరిలోలితమ్ ।
మూర్చ్ఛావ్యాధిమదావేశగ్రహనిద్రాదిషు స్మృతమ్ ।।౮.౩౬ ।।
ఋజుస్వభావసంస్థానం ప్రాకృతం తు స్వభావజమ్ ।
మంగల్యాధ్యయనధ్యానస్వభావజయకర్మసు ।।౮.౩౭ ।।
ఏభ్యోఽన్యే బహవో భేదా లోకాభినయసంశ్రితాః ।
తే చ లోకస్వభావేన ప్రయోక్తవ్యా ప్రయోక్తృభిః ।।౮.౩౮ ।।
త్రయోదశవిధం హ్యేతచ్ఛిరఃకర్మ మయోదితమ్ ।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి దృష్టీనామిహ లక్షణమ్ ।।౮.౩౯ ।।
కాన్తా భయానకా హాస్యా కరుణా చాద్భుతా తథా ।
రౌద్రో వీరా చ బీభత్సా విజ్ఞేయా రసదృష్టయః ।।౮.౪౦ ।।
స్నిగ్ధా హృష్టా చ దీనా చ క్రుద్ధా దృప్తా భయాన్వితా ।
జుగుప్సితా విస్మితా చ స్థాయిభావేషు దృష్టయః ।।౮.౪౧ ।।
శూన్యా చ మలినా చైవ శ్రాన్తా లజ్జాన్వితా తథా ।
గ్లానా చ శఙ్కితా చైవ విషణ్ణా ముకులా తథా ।।౮.౪౨ ।।

కుఞ్చితా చాభితప్తా చ జిహ్మా సలలితా తథా ।
వితర్కితార్ధముకులా విభ్రాన్తా విలుప్తా తథా ।।౮.౪౩ ।।
ఆకేకరా వికోశా చ త్రస్తా చ మదిరా తథా ।
షట్త్రింశద్దృష్టయో హ్యేతా తాసు నాట్యం ప్రతిష్ఠితమ్ ।।౮.౪౪ ।।
అస్య దృష్టివిధానస్య నానాభావరసాశ్రయమ్ ।
లక్షణం సమ్ప్రవక్ష్యామి యథాకర్మ ప్రయోగతః ।।౮.౪౫ ।।
హర్షప్రసాదజనితా కాన్తాత్యర్థం సమన్వథా ।
సభ్రూక్షేపకటాక్షా చ శృఙ్గారే దృష్టిరిక్ష్యతే ।।౮.౪౬ ।।
ప్రోద్వృత్తనిష్టబ్ధపుటా స్ఫురదుద్వృత్తతారకా ।
దృష్టిర్భయానాకాత్యర్థం భీతా జ్ఞేయా భయానకే ।।౮.౪౭ ।।
క్రమాదాకుఞ్చితపుటా విభ్రాన్తాకులతారకా ।
హాస్యా దృష్టిస్తు కర్తవ్యా కుహకాభినయం ప్రతి ।।౮.౪౮ ।।
పతితోర్ధ్వపుటా సాస్రా మన్యుమన్థరతారకా ।
నాసాగ్రానుగతా దృష్టిః కరుణా కరుణే రసే ।।౮.౪౯ ।।
యా త్వాకుఞ్చితపక్ష్మాగ్రా సాశ్చర్యోద్ధత్తతారకా ।
సౌమ్యా వికసితాన్తా చ సాద్భుతా దృష్టిరద్భుతే ।।౮.౫౦

క్ ।।

ఊరా రూక్షారుణోద్వృతనిష్టబ్ధపుటతారకా ।
భ్రుకుటీకుటిలా దృష్టిః రౌద్రే రౌద్రీ రసా స్మృతా ।।౮.౫౧ ।।
దీప్తా వికసితా క్షుబ్ధా గమ్భీరా సమతారకా ।
ఉత్ఫుల్లమధ్యా దృష్టిస్తు వీరా వీరరసాశ్రయా ।।౮.౫౨ ।।
నికుఞ్చితపుటాపాఙ్గా ఘూర్ణోపప్లుతతారకా ।
సంశ్లిష్టస్థిరపక్ష్మా చ బీభత్సా దృష్టిరిష్యతే ।।౮.౫౩ ।।

నాసాగ్రసక్తా నిమిషా తథాధోభాగచారిణీ ।

ఆకేకరపుటా శాన్తే శాన్తా దృష్టిర్బ్వేదసా ।।౮.౫౪ ।।

రసజా దృష్టయో హ్యేతా విజ్ఞేయా లక్షణాన్వితా ।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి స్థాయిభావసమాశ్రయాః ।।౮.౫౫ ।।

వ్యాకోశమధ్యా మధురా స్థితతారాభిలాషిణీ ।

సానన్దాశ్రుప్లుతా దృష్టిః స్నిగ్ధేయం రతిభావజా ।।౮.౫౬ ।।

చలా హసితగర్భా చ విశత్తారానిమేషిణీ ।

కిఞ్చిదాకుఞ్చితా దృష్టిః హృష్టా హాసే ప్రకీర్తితా ।।౮.౫౭ ।।

అవస్రస్తోత్తరపుటా కిఞ్చిత్సరంబ్ధతారకా ।

మన్దసఞ్చారిణీ దీనా సా శోకే దృష్టిరిష్యతే ।।౮.౫౮ ।।

రూక్షా స్థిరోద్ధతపుటా నిష్టబ్ధోద్వృత్తతారకా ।

కుటిలా భ్రుకుటిర్దృష్టిః క్రుద్ధా క్రోధే విధీయతే ।।౮.౫౯ ।।

సంస్థితే తార్కే యస్యాః స్థితా వికసితా తథా ।

సత్త్వముద్గిరతీ దృప్తా దృష్టిరుత్సాహసంభవా ।।౮.౬౦ ।।

విస్ఫారితోభయపుటా భయకమ్పితతారకా ।

నిష్క్రాన్తమధ్యా దృష్టిస్తు భయభావే భయాన్వితా ।।౮.౬౧ ।।

సంకోచితపుటాధ్యామా దృష్టిర్మీలితతారకా ।

పక్ష్మోద్దేశాత్సముద్విగ్నా జుగుప్సాయాం జుగుప్సితా ।।౮.౬౨ ।।

భృశముద్వృత్తతారా చ నష్టోభయపుటాన్వితా ।

సమా వికసితా దృష్టిర్విస్మితా విస్మయే స్మృతా ।।౮.౬౩ ।।

స్థాయిభావాశ్రయా హ్యేతా విజ్ఞేయాః దృష్టయో బుధైః ।

సంచారిణీనాం దృష్టీనాం సమ్ప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ।।౮.౬౪ ।।

సమతారా సమపుటా నిష్కమ్పా శూన్యదర్శనా ।

బాహ్యార్థాగ్రాహిణీ ధ్యామా శూన్యా దృష్టిః ప్రకీర్తితా ।।౮.౬౫ ।।

ప్రస్పన్దమానపక్ష్మాగ్రా నాత్యర్ధముకులైః పుటైః ।
మలినాన్తా చ మలినా దృష్టిర్విస్మితతారకా ।।౮.౬౬ ।।
శ్రమప్రమ్లాపితపుటా క్షామా కుఞ్చితలోచనా ।
సన్నా పతితతారా చ శ్రాన్తా దృష్టిః ప్రకీర్తితా ।।౮.౬౭ ।।
కిఞ్చిదఞ్చితపక్ష్మాగ్రా పతితోర్ధ్వపుటా హ్రియా ।
త్రపాధోగతతారా చ దృష్టిర్లజ్జాన్వితా తు సా ।।౮.౬౮ ।।
మ్లానభ్రుపుటపక్ష్మా యా శిథిలా మన్దచారిణీ ।
క్రమప్రవృష్టతారా చ గ్లానా దృష్టిస్తు సా స్మృతా ।।౮.౬౯ ।।
కిఞ్చిచ్చలా స్థిరా కిఞ్చిదుద్గతా తిర్యగాయతా ।
గూఢా చకితతారా చ శఙ్కితా దృష్టిరిష్యతే ।।౮.౭౦ ।।
విషాదవిస్తీర్ణపుటా పర్యస్తాన్తా నిమేషిణీ ।
కిఞ్చిన్నిష్టబ్ధతారా చ కార్యా దృష్టీర్విషాదినీ ।।౮.౭౧ ।।
స్ఫురదాశ్లిష్టపక్ష్మాగ్రా ముకులోర్ధ్వపుటాఞ్చితా ।
సుఖోన్మీలితతారా చ ముకులా దృష్టిరిష్యతే ।।౮.౭౨ ।।
ఆనికుఞ్చితపక్ష్మాగ్రా పుటైరాకుఞ్చితైస్తథా ।
సంనికుఞ్చితతారా చ కుఞ్చితా దృష్టిరిష్యతే ।।౮.౭౩ ।।
మన్థాయమానతారా యా పుటైః ప్రచలితైస్తథా ।
సన్తాపోపప్లుతా దృష్టిరభితప్తా తు సవ్యథా ।।౮.౭౪ ।।
లమ్బితాకుఞ్చితపుటా శనైస్తిర్యఙ్నిరీక్షిణీ ।
నిగూఢా గూఢతారా చ జిహ్మా దృష్టిరుదాహృతా ।।౮.౭౫ ।।
మధురాకుఞ్చితాన్తా చ సభ్రూక్షేపా చ సస్మితా ।
సమమన్యవికారా చ దృష్టిః సా లలితా స్మృతా ।।౮.౭౬ ।।
వితర్కోద్వర్తితపుటా తథైవోత్ఫుల్లతారకా ।
అధోగతవిచారా చ దృష్టిరేషా వితర్కితా ।।౮.౭౭ ।।

అర్ధవ్యాకోశపక్ష్మా చ హ్లాదార్ధముకులైః పుటైః ।
స్మితార్శముకులా దృష్టిః కిఞ్చిల్లులితతారకా ।।౮.౭౮ ।।
అనవస్థితతారా చ విభ్రాన్తాకులదర్శనా ।
విస్తీర్ణోత్ఫుల్లమధ్యా చ విభ్రాన్తా దృష్టిరుచ్యతే ।।౮.౭౯ ।।
పుటౌ ప్రస్ఫురితౌ యస్య నిష్టబ్ధౌ పతితౌ పునః ।
విలుప్తోద్వృత్తతారా చ దృష్టిరేషా తు విప్లుతా ।।౮.౮౦ ।।
ఆకుఞ్చితపుటాపాఙ్గా సఙ్గతార్ధనిమేషిణీ ।
ముహుర్వ్యావృత్తతారా చ దృష్టిరాకేకరా స్మృతా ।।౮.౮౧ ।।
వికోశితోభయపుటా ప్రోత్ఫుల్లా చానిమేషిణీ ।
అనవస్థితసఞ్చారా వికోశా దృష్టిరుచ్యతే ।।౮.౮౨ ।।
త్రాసోద్వృత్తపుటా యా తు తథోత్కమ్పితతారకా ।
సన్త్రాసోత్ఫుల్లమధ్యా చ త్రస్తా దృష్టిరుదాహృతా ।।౮.౮౩ ।।
ఆఘూర్ణమానమధ్యా యా క్షామాన్తాఞ్చితలోచనా ।
దృష్టిర్వికసితాపాఙ్గా మదిరా తరుణే మదే ।।౮.౮౪ ।।
కిఞ్చిదాకు~చితపుటా హ్యనవస్థితతారకా ।
తథా చలితపక్ష్మా చ దృష్టిర్మధ్యమదే భవేత్ ।।౮.౮౫ ।।
సనిమేషానిమేషా చ కిఞ్చిద్దర్శితతారకా ।
అధోభాగచరీ దృష్టిరధమే తు మదే స్మృతా ।।౮.౮౬ ।।
ఇత్యేవం లక్షితా హ్యేతా షట్త్రింశద్దృష్టయో మయా ।
రసజా సహజాశ్చాసాం వినియోగం నిబోధత ।।౮.౮౭ ।।
రసజాస్సు_ రసేష్వేవ స్థాయిషు స్థాయిదృష్టయః ।
శృణుత వ్యభిచారిణ్యః సఞ్చారిషు యథాస్థితాః ।।౮.౮౮ ।।
శూన్యా దృష్టిస్తు చిన్తాయాం స్తమ్భే చాపి ప్రకీర్తితా ।
నిర్వేదే చాపి మలినా వైవర్ణ్యే చ విధీయతే ।।౮.౮౯ ।।

శ్రాన్తా శ్రమార్తే స్వేదే చ లజాయాం లలితా తథా ।
అపస్మారే తథా వ్యాధౌ గ్లాన్యాం గ్లానా విధీయతే ।।౮.౯౦ ।।
శఙ్కాయాం శఙ్కితా జ్ఞేయా విషాదార్థే విషాదినీ ।
నిద్రాస్వప్నసుఖార్థేషు ముకులా దృష్టిరిష్యతే ।।౮.౯౧ ।।
కుఞ్చితాసూయితానిష్టదుష్ప్రేక్ష్యాక్షివ్యథాసు చ ।
అభితప్తా చ నిర్వేదే హ్యభిఘాతాభితాపయోః ।।౮.౯౨ ।।
జిహ్మా దృష్టిరసూయాయాం జడతాలస్యయోస్తథా ।
ధృతౌ హర్షే సలలితా స్మృతౌ తర్కే చ తర్కితా ।।౮.౯౩ ।।
ఆహ్లాదిష్వర్ధముకులా గన్ధస్పర్శసుఖాదిషు ।
విభ్రాన్తా దృష్టిరావేగే సమ్భ్రమే విభ్రమే తథా ।।౮.౯౪ ।।
విలుప్తా చపలోన్మాదదుఃఖార్తిమరణాదిషు ।
ఆకేకరా దురాలోకే విచ్ఛేదప్రేఅక్షితేషు చ ।।౮.౯౫ ।।
విబోధగర్వామర్శోగ్ర్యమతిషు స్యాద్వికోశితా ।
త్రస్తా త్రాసే భవేద్దృష్టిర్మదిరా చ మదేష్వితి ।।౮.౯౬ ।।
షట్త్రింశద్దృష్టయో హ్యేతా యథావత్సముదాహృతాః ।
రసజానాం తు దృష్టీనాం భావజానాం తథైఅవ చ ।।౮.౯౭ ।।
తారాపుటభ్రువాం కర్మ గదతో మే నిబోధత ।
భ్రమణం వలనం పాతశ్చలనం సమ్ప్రవేశనమ్ ।।౮.౯౮ ।।
వివర్తనం సముద్వృత్తం నిష్క్రామః ప్రాకృతం తథా ।
పుటాన్తర్మణ్డలావృత్తిస్తారయోర్భ్రమణం స్మృతమ్ ।।౮.౯౯ ।।
వలనం గమనం త్ర్యస్రం పాతనం స్రస్తతా తథా ।
చలనం కమ్పనం జ్ఞేయం ప్రవేశోఽన్తఃప్రవేశనమ్ ।।౮.౧౦౦ ।।
వివర్తనం కటాక్షస్తు సముద్వృత్తం సమున్నతిః ।
నిష్క్రామో నిర్గమః ప్రోక్తః ప్రాకృతం తు స్వభావజమ్ ।।౮.౧౦౧ ।।

అథైషాం రసభావేషు వినియోగం నిబోధత ।
భ్రమణం చలనోద్వృత్తే నిష్క్రామో వీరరౌద్రయోః ।।౮.౧౦౨ ।।
నిష్క్రామణం సంవలనం కర్తవ్యం తు భయానకే ।
హాస్యబీభత్సయోశ్చాపి ప్రవేశనమిహేష్యతే ।।౮.౧౦౩ ।।
పాతనం కరుణే కార్యం నిష్క్రామణమథాద్భుతే ।
ప్రాకృతం శేషభావేషు శృఙ్గారే చ వివర్తితమ్ ।।౮.౧౦౪ ।।
స్వభావసిద్ధమేవైతత్కర్మం లోకక్రియాశ్రయమ్ ।
ఏవం రసేషు భావేషు తారాకర్మాణి యోజయేత్ ।।౮.౧౦౫ ।।
అథాఽత్రైవ ప్రవక్ష్యామి ప్రకారన్దర్శనస్య తు ।
సమం సాచయ్నువృత్తే చ హ్యాలోకితవిలోకితే ।।౮.౧౦౬ ।।
ప్రలోకితోల్లోకితే చాప్యవలోకితమేవ చ ।
సమతారం చ సౌమ్యం చ యద్దృష్టం తత్సమం స్మృతమ్ ।।౮.౧౦౭ ।।
పక్ష్మాన్తరగతతారం చ త్ర్యస్రం సాచీకృతం తు తత్ ।
రూపనిర్వర్ణనా యుక్తమనువృత్తమితి స్మృతమ్ ।।౮.౧౦౮ ।।
సహసా దర్శనం యత్స్యాత్తదాలోకితముచ్యతే ।
విలోకితం పృష్ఠతస్తు పార్శ్వాభ్యాం తు ప్రలోకితమ్ ।।౮.౧౦౯ ।।
ఊర్ధ్వముల్లోకితం జ్ఞేయమవలోకితమప్యధః ।
ఇత్యేషు దర్శనవిధిః సర్వభావరసాశ్రయః ।।౮.౧౧౦ ।।
తారాకృతోఽస్యానుగతం పుటకర్మ నిబోధత ।
ఉన్మేషశ్చ నిమేషశ్చ ప్రసృతం కుఞ్చితం సమమ్ ।।౮.౧౧౧ ।।
వివర్తితం స స్ఫురితం పిహితం సవితాడితమ్ ।
విశ్లేషః పుటయోర్యస్తు స తూన్మేషః ప్రకీర్తితః ।।౮.౧౧౨ ।।
సమాగమో నిమేషః స్యాదాయామః ప్రసృతం భవేత్ ।
ఆకు~చితం కుఞ్చితం స్యాత్సమం స్వాభావికం స్మృతమ్ ।।౮.౧౧౩ ।।

వివర్తితం సముద్వృత్తం స్ఫురితం స్పన్దితం తథా ।
స్థగితం పిహితం ప్రోక్తమాహతం తు వితాడితమ్ ।।౮.౧౧౪ ।।
అథైషం రసభావేషు వినియోగం నిబోధత ।
క్రోధే వివర్తితం కార్యే నిమేషోన్మేషణైః సహ ।।౮.౧౧౫ ।।
విస్మయార్థేషు హర్షే చ వీరే చ ప్రసృతం స్మృతమ్ ।
అనిష్టదర్శనే గన్ధే రసే స్పర్శే చ కుఞ్చితమ్ ।।౮.౧౧౬ ।।
శృఙ్గారే చ సమం కార్యమీర్ష్యాసు స్ఫురితం తథా ।
సుప్తమూర్చ్ఛితవాతోష్ణధూమవర్షాఞ్జనార్తిషు ।।౮.౧౧౭ ।।
నేత్రరోగే చ పిహితమభిఘాతే వితాడితమ్ ।
ఇత్యేవం రసభావేషు తారకాపుటయోర్విధిః ।।౮.౧౧౮ ।।
కార్యానుగతమస్యైవ భ్రువోః కర్మ నిబోధత ।
ఉత్క్షేపః పాతనశ్చైవ భ్రుకుటీ చతురం భ్రువోః ।।౮.౧౧౯ ।।
కుఞ్చితం రేచితం చైవ సహజం చేతి సప్తధా ।
భ్రువోరున్నతిరుత్క్షేపః సమమేకైకశోఽపి వా ।।౮.౧౨౦ ।।
అనేనైవ క్రమేణైవ పాతనం స్యాదధోముఖమ్ ।
భ్రువోర్మూలసముత్క్షేపాత్భ్రుకుటీ పరికీర్తితా ।।౮.౧౨౧ ।।
చతురం కి~చిదుచ్ఛ్వాసాన్మధురాయతయా భ్రువోః ।
ఏకస్యా ఉభయోర్వాపి మృదుభఙ్గస్తు కుఞ్చితమ్ ।।౮.౧౨౨ ।।
ఏకస్యా ఏవ లలితాదుత్క్షేపాద్రేచితం భ్రువః ।
సహజాతం తు సహజం కర్మ స్వాభావికం స్మృతమ్ ।।౮.౧౨౩ ।।
అథైషాం సమ్ప్రవక్ష్యామి రసభావప్రయోజనమ్ ।
కోపే వితర్కే హేలాయాం లీలాదౌ సహజే తథా ।।౮.౧౨౪ ।।
శ్రవణే దర్శనే చైవ భ్రువమేకాం సముత్క్షిపేత్ ।
ఉత్క్షేపో విస్మయే హర్షే రోషే చైఅవ ద్వయోరపి ।।౮.౧౨౫ ।।

ఆసూయితజుగుప్సాయాం హాస్యే ఘ్రాణే చ పాతనమ్ ।
క్రోధస్థానేషు దీప్తేషు యోజయేత్రుకుటిం బుధః ।।౮.౧౨౬ ।।
శృఙ్గారే లలితే సౌమ్యే సుఖే స్పర్శే ప్రబోధనే ।
ఏవం విధేషు భావేషు చతురం తు ప్రయోజయేత్ ।।౮.౧౨౭ ।।
స్త్రీపురుషయోశ్చ సంలాపే నానావస్థాన్తరాత్మకే ।
మోట్టాయితే కుట్టమితే విలాసే కిలకిఞ్చితే ।।౮.౧౨౮ ।।
నికుఞ్చితం తు కర్తవ్యం నృత్తే యోజ్యం తు రేచితమ్ ।
అనావిద్ధేషు భావేషు విద్యాత్స్వాభావికం బుధః ।।౮.౧౨౯ ।।
ఇత్యేవం తు భ్రువః ప్రోక్తం నాసాకర్మ నిబోధత ।
నతా మన్దా వికృష్టా చ సోచ్ఛ్వాసా చ వికూణితా ।।౮.౧౩౦ ।।
స్వాభావికా చేతి బుధైః షడ్విధా నాసికా స్మృతా ।
నతా ముహుఃశ్లిష్టపుటా మన్దా తు నిభృతా స్మృతా ।।౮.౧౩౧ ।।
వికృష్టోత్ఫుల్లితపుటా సోచ్ఛ్వాసా కృష్టమారుతా ।
వికూణితా సంకుచితా సమా స్వాభావికా స్మృతా ।।౮.౧౩౨ ।।
నాసికాలక్షణం హ్యేతత్త్వినియోగం నిబోధత ।
మదోత్కమ్పసమాయుక్తే నారీణామనురోధనే ।।౮.౧౩౩ ।।
నిఃశ్వాసే చ నతా కార్యా నాసికా నాట్యయోక్తృభిః ।
విచ్ఛిన్నమన్దరుదితే సోచ్ఛ్వాసే చ నతా స్మృతా ।।౮.౧౩౪ ।।
నిర్వేగౌత్సుక్యచిన్తాసు మన్దా శోకే చ యోజయేత్ ।
తీవ్రగన్ధే వికృష్టాం తౌ రౌద్రే వీరే తథైవ చ ।।౮.౧౩౫ ।।
ఇష్టఘ్రాణే తథోచ్ఛ్వాసే దీర్ఘోచ్ఛ్వాసాం ప్రయోజయేత్ ।
వికూణితా చ కర్తవ్యా జుగుప్సాయామసూయాదిషు ।।౮.౧౩౬ ।।
కార్యా శేషు భావేషు తజ్ఞైః స్వాభావికా తథా ।
క్షామం ఫుల్లం చ ఘూర్ణం చ కమ్పితం కుఞ్చితం సమమ్ ।।౮.౧౩౭ ।।

షడ్విధం గణ్డముద్దిష్టం తస్య లక్షణముచ్యతే ।
క్షామం చావనతం జ్ఞేయం ఫుల్లం వికసితం భవేత్ ।।౮.౧౩౮ ।।
వితతం ఘూర్ణమత్రోక్తం కమ్పితం స్ఫురితం భవేత్ ।
స్యాత్కుఞ్చితం సంకుఞ్చితం సమం ప్రాకృతముచ్యతే ।।౮.౧౩౯ ।।
గణ్డయోర్లక్షణం ప్రోక్తం వినియోగం నిబోధత ।
క్షామం దుఃఖేషు కర్తవ్యం ప్రహర్షే ఫుల్లమేవ చ ।।౮.౧౪౦ ।।
పూర్ణముత్సాహగర్వేషు రోమహర్షేషు కమ్పితమ్ ।
కుఞ్చితం చ సరోమాఞ్చం స్పర్శే శీతే భయే జ్వరే ।।౮.౧౪౧ ।।
ప్రాకృతం శేషభావేషు గణ్డకర్మ భవేదితి ।
వివర్తనం కమ్పనం చ విసర్గో వినిగూహనమ్ ।।౮.౧౪౨ ।।
సన్దష్టకం సముద్గం చ షట్కర్మాణ్యధరస్య తు ।
వికూణితం వివర్తస్తు వేపనం కమ్పనం స్మృతమ్ ।।౮.౧౪౩ ।।
వినిష్క్రామో విసర్గస్తు ప్రవేశో వినిగూహనమ్ ।
సన్దష్టకం ద్విజైర్దష్టం సముద్గః సహజోన్నతి ।।౮.౧౪౪ ।।
ఇత్యోష్ఠలక్షణం ప్రోక్తం వినియోగం నిబోధత ।
అసూయావేదనావజ్ఞాభయాదిషు వివర్తనమ్ ।।౮.౧౪౫ ।।
కమ్పనం వేపనం శీతభయరోషజవాదిషు ।
స్త్రీణాం విలాసే విబ్బోకే విసర్గో రఞ్జనే తథా ।।౮.౧౪౬ ।।
వినిగూహనమాయాసే సన్దష్టం క్రోధకర్మసు ।
సముద్గస్త్వనుకమ్పాయాం చుమ్బనే చాభినన్దనే ।।౮.౧౪౭ ।।
ఇత్యోష్ఠకర్మాణ్యుక్తాని చిబుకస్య నిబోధత ।
కుట్టనం ఖణ్డనం ఛిన్నం చుక్కితం లేహనం సమమ్ ।।౮.౧౪౮ ।।
దష్టం చ దన్తక్రియయా చిబుకం త్విహ లక్ష్యతే ।
కుట్టనం దన్తసంఘర్షః సంస్ఫోటః ఖణ్డనం ముహుః ।।౮.౧౪౯ ।।

ఛిన్నం తు గాఢసంశ్లేషశ్చుక్కితం దూరవిచ్యుతిః ।
లేహనం జిహ్వయా లేహః కిఞ్చిత్శ్లేషః సమం భవేత్ ।।౮.౧౫౦ ।।
దన్తైర్దష్టేఽధరే దష్టమిత్యేషాం వినియోజనమ్ ।
భయశీతజ్వరక్రోధగ్రస్తానాం కుట్టనం భవేత్ ।।౮.౧౫౧ ।।
జపాధ్యయనసంలాపభక్ష్యయోగే చ ఖణ్డనమ్ ।
ఛిన్నం వ్యాధౌ భయే శీతే వ్యాయామే రుదితే మృతే ।।౮.౧౫౨ ।।
జృమ్భణే చుక్కితం కార్యం తథా లేహ్యే చ లేహనమ్ ।
సమం స్వభావభావేషు సన్దష్టం క్రోధకర్మసు ।।౮.౧౫౩ ।।
ఇతి దన్తోష్ఠజిహ్వానాం కరణాచ్చిబుకక్రియా ।
విధుతం వినివృత్తం చ నిర్భుగ్నం భుగ్నమేవ చ ।।౮.౧౫౪ ।।
వివృతం చ తథోద్వాహి కర్మాణ్యత్రాస్యజాని తు ।
వ్యావృత్తం వినివృత్తం స్యాద్విధుతం తిర్యగాయతమ్ ।।౮.౧౫౫ ।।
అవాఙ్ముఖత్వం నిర్భుగ్నం వ్యాభుగ్నం కిఞ్చిదాయతమ్ ।
విశ్లిష్టోష్ఠం చ వివృతముద్వాహ్యుత్క్షిప్తమేవ చ ।।౮.౧౫౬ ।।
వినివృత్తమసూయాయామీర్ష్యాక్రోధకృతేన చ ।
అవజ్ఞావివృతాదౌ చ స్త్రీణా కార్యా ప్రయోక్తృభిః ।।౮.౧౫౭ ।।
విధుతం వారణే చైవ నైవమిత్యేవమాదిషు ।
నిర్భుగ్నం చాపి విజ్ఞేయం గమ్భీరాలోకనాదిషు ।।౮.౧౫౮ ।।
భుగ్నం లజాన్వితే యోజ్యం యతీనాం తు స్వభావజమ్ ।
నిర్వేదౌత్సుక్యచిన్తాసు నయే చ వినిమన్త్రణే ।।౮.౧౫౯ ।।
వివృత్తం చాపి విజ్ఞేయం హాస్యశోకభయాదిషు ।
స్త్రీణాముద్వాహి లీలాయాం గర్వే గచ్ఛత్యనాదరే ।।౮.౧౬౦ ।।
ఏవ నామేతి కార్యం చ కోపవాక్యే విచక్షణైః ।
సమం సాచ్యనువృత్తాది యచ్చ దృష్టివికల్పితమ్ ।।౮.౧౬౧ ।।

తజ్జ్ఞైస్తేనానుసారేణ కార్యం తదనుగం ముఖమ్ ।

అథాతో ముఖరాగస్తు చతుర్ధా పరికీర్తితః ।।౮.౧౬౨ ।।

స్వాభావికః ప్రసన్నశ్చ రక్తః శ్యామోఽర్థసంశ్రయః ।

స్వాభావికస్తు కర్తవ్యః స్వభావాభినయాశ్రయః ।।౮.౧౬౩ ।।

మధ్యస్థాదిషు భావేషు ముఖరాగః ప్రయోక్తృభిః ।

ప్రసన్నస్త్వద్భుతే కార్యో హాస్యశృఙ్గారయోస్తథా ।।౮.౧౬౪ ।।

వీరరౌద్రమదాద్యేషు రక్తః స్యాత్కరుణే తథా ।

భయానకే సబీభత్సే శ్యామం సఞ్జాయతే ముఖమ్ ।।౮.౧౬౫ ।।

ఏవం భావరసార్థేషు ముఖరాగం ప్రయోజయేత్ ।

శాఖాఙ్గోపాఙ్గసంయుక్తః కృతోఽప్యభినయః శుభః ।।౮.౧౬౬ ।।

ముఖరాగవిహీనస్తు నైవ శోభాన్వితో భవేత్ ।

శరీరాభినయోఽల్పోఽపి ముఖరాగసమన్వితః ।।౮.౧౬౭ ।।

ద్విగుణాం లభతే శోభాం రాత్రావివ నిశాకరః ।

నయనాభినయోఽపి స్యాన్నానాభావరసాస్ఫుటః ।।౮.౧౬౮ ।।

ముఖరాగాన్వితో యస్మాన్నాట్యమత్ర ప్రతిష్ఠితమ్ ।

యథా నేత్రం ప్రసర్పేత ముఖభ్రూదృష్టిసంయుతమ్ ।।౮.౧౬౯ ।।

తథా భావరసోపేతం ముఖరాగం ప్రయోజయేత్ ।

ఇత్యేవం ముఖరాగస్తు ప్రోక్తో భావరసాశ్రయః ।।౮.౧౭౦ ।।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి గ్రీవాకర్మాణి వై ద్విజాః ।

సమా నతోన్నతా త్ర్యస్రా రేచితా కుఞ్చితాఞ్చితా ।।౮.౧౭౧ ।।

వలితా చ నివృత్తా చ గ్రీవా నవవిధార్థతః ।

సమా స్వాభావికీ ధ్యానస్వభాజపకర్మసు ।।౮.౧౭౨ ।।

నతా నతాస్యాలఙ్కారబన్ధే కణ్ఠావలమ్బనే ,

ఉన్నతాభ్యున్నతముఖీ గ్రీవా చోర్ధ్వనివేశనే ।।౮.౧౭౩ ।।

త్ర్యస్రా పార్శ్వగతా జ్ఞేయా స్కన్ధభారేఽతి దుఃఖితే ।

రేచితా విధుతభ్రాన్తా హావే మథనృత్తయోః ।।౮.౧౭౪ ।।

కుఞ్చితాకుఞ్చితే మూర్ధ్ని ధారితే గలరక్షణే ।

అఞ్చితాపసృతోద్బన్ధకేశకర్షోర్ధ్వదర్శనే ।।౮.౧౭౫ ।।

పార్శ్వోన్ముఖీ స్యాద్వలితా గ్రీవాభేదైశ్చ వీక్షణే ।

నివృతాభిముఖీభూతా స్వస్థానాభిముఖాదిషు ।।౮.౧౭౬ ।।

ఇత్యాది లోకభావార్థా గ్రీవాభఙ్గైరనేకధా ।

గ్రీవాకర్మాణి సర్వాణి శిరః కర్మానుగాని హి ।।౮.౧౭౭ ।।

శిరసః కర్మణః కర్మ గ్రీవాయాః సమ్ప్రవర్తతే ।

ఇత్యేతల్లక్షణం ప్రోక్తం శీర్షోపాఙ్గసమాశ్రయమ్ ।

అఙ్గకర్మాణి శేషాణి గదతో మే నిబోధత ।।౮.౧౭౮ ।।

ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే ఉపాఙ్గవిధానం నామ అష్టమోఽధ్యాయః

******

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవమేతచ్ఛిరోనేత్రభ్రునాసోష్ఠకపోలజమ్ ।
కర్మ లక్షణసంయక్తముపాఙ్గానాం మయోదితమ్ ।।౯.౧ ।।
హస్తోరపార్శ్వజఠరకటీజఙ్ఘోరుపాదతః ।
లక్షణం సమ్ప్రవక్ష్యామి వినియోగం చ తత్త్వతః ।।౯.౨ ।।
హస్తాదీనాం ప్రవక్ష్యామి కర్మ నాట్యప్రయోజకమ్

యథా యేనాభినేయం చ తన్మే నిగదతః శృణు ।।౯.౩ ।।
పతాకస్త్రిపతాకశ్చ తథా వై కర్తరీముఖః ।
అర్ధచన్ద్రో హ్యరాలశ్చ శుకతుణ్డస్తథైవ చ ।।౯.౪ ।।
ముష్టిశ్చ శిఖరాఖ్యశ్చ కపిత్థః ఖటకాముఖః ।
సూచ్యాస్యః పద్మకోశశ్చ తథా వై సర్పశీర్షకః ।।౯.౫ ।।
మృగశీర్షః పరో జ్ఞేయో హస్తాభినయయోక్తృభిః ।
కాఙ్గులకోఽలపద్మశ్చ చతురో భ్రమరస్తథ ।।౯.౬ ।।
హంసాస్యో హంసపక్షశ్చ సన్దంశో ముకులస్తథా ।
ఊర్ణనాభస్తామ్రచూడచతుర్వింశతిరీరితాః ।।౯.౭ ।।
అసంయుతాః సంయుతాశ్చ గదతో మే నిబోధత ।
అఞ్జలిశ్చ కపోతశ్చ కర్కటః స్వస్తికస్తథా ।।౯.౮ ।।
ఖటకావర్ధమానశ్చ హ్యుత్సంగో నిషధస్తథా ।
దోలః పుష్పపుటశ్చైవ తథా మకర ఏవ చ ।।౯.౯ ।।
గజదన్తోఽవహిత్థశ్చ వర్ధమానస్తథైవ చ ।
ఏతే తు సంయుతా హస్తా మయా ప్రోక్తాస్త్రయోదశ ।।౯.౧౦ ।।
నృత్తహస్తానతశ్చోర్ధ్వ గదతో మే నిబోధత ।
చతురస్రౌ తథోద్వృత్తౌ తథా తలముఖౌ స్మృతౌ ।।౯.౧౧ ।।

స్వస్తికౌ విప్రకీర్ణౌ చాప్యరాలఖటకాముఖౌ ।
ఆవిద్ధవక్రౌ సూచ్యాస్యౌ రేచితావర్ధరేచితౌ ।।౯.౧౨ ।।
ఉత్తానావఞ్చితౌ వాపి పల్లవౌ చ తథా కరౌ ।
నితమ్బౌ చాపి విజ్ఞేయౌ కేశబన్ధౌ తథైవ చ ।।౯.౧౩ ।।
సమ్ప్రోక్తౌ కరిహస్తౌ చ లతాఖ్యౌ చ తథైవ చ ।
పక్షవఞ్చితకౌ చైవ పక్షప్రద్యోతకౌ తథా ।।౯.౧౪ ।।
జ్ఞేయో గరుడపక్షౌ చ హంసపక్షౌ తథైవ చ ।
ఊర్ధ్వమణ్డలినౌ చైవ పార్శ్వమణ్డలినౌ తథా ।।౯.౧౫ ।।
ఉరోమణ్డలినౌ చైవ ఉరఃపార్శ్వార్ధమణ్డలౌ ।
ముష్టికస్వస్తికౌ చాపి నలినీపద్మకోశకౌ ।।౯.౧౬ ।।
అలపద్మావుల్బనౌ చ లలితౌ వలితౌ తథా ।
సప్తషష్టికరా హ్యేతే నామతోఽభిహితా మయా ।।౯.౧౭ ।।
యథా లక్షణమేతేషాం కర్మాణి చ నిబోధత ।
ప్రసారితాః సమాః సర్వా యస్యాఙ్గుల్యో భవన్తి హి ।
కుఞ్చితశ్చ తథాఙ్గుష్ఠః స పతాక ఇతి స్మృతః ।।౯.౧౮ ।।
ఏష ప్రహారపాతే ప్రతాపన నోదనే ప్రహర్షే చ ।
గర్వేఽప్యహమితి తజ్జ్ఞైలలాటదేశోత్థితః కార్యః ।।౯.౧౯ ।।
ఏషోఽగ్నివర్షధారానిరూపణే పుష్పవృష్టిపతనే చ ।
సంయుతకరణః కార్యః ప్రవిరలచలితాఙ్గులిర్హస్తః ।।౯.౨౦ ।।
స్వస్తికవిచ్యుతికరణాత్పల్లవపుష్పోపహారశష్పాణి ।
విరచితముర్వీసంస్థం యద్ద్రవ్య తచ్చ నిర్దేశ్యమ్ ।।౯.౨౧ ।।
స్వస్తికవిచ్యుతికరణాత్పునరేవాధోముఖేన కర్తవ్యమ్ ।
సంవృతవివృతం పాల్యం ఛన్నం నిబిడం చ గోప్యం చ ।।౯.౨౨ ।।
అస్యైవ చాఙ్గులీభిరధోముఖప్రస్థితోత్థితచలాభిః ।

వాయూర్మివేగవేలాక్షోభశ్చోఘశ్చ కర్తవ్యః ।।౯.౨౩ ।।
ఉత్సాహనం బహు తథా మహాజనప్రాంశుపుష్కరప్రహతమ్ ।
పక్షోత్క్షేపాభినయం రేచకకరణేన చాభినయేత్ ।।౯.౨౪ ।।
పరిఘృష్టతలస్థేన తు ధౌతం మృదితం ప్రమృష్టపిష్టే చ ।
పునరేవ శైలధారణముద్ఘాటనమేవ చాభినయేత్ ।।౯.౨౫ ।।
ఏవమేష ప్రయోక్తవ్యః స్త్రీపుంసాభినయే కరః ।
పతాకాభ్యాం తు హస్తాభ్యామభినేయః ప్రయోక్తృభిః ।।౯.౨౬ ।।
దశాఖ్యశ్చ శతాఖ్యశ్చ సహస్రాఖ్యస్తథైవ చ ।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి త్రిపతాకస్య లక్షణమ్ ।।౯.౨౭ ।।
పతాకే తు యదా వక్రాఽనామికా త్వఙ్గులిర్భవేత్ ।
త్రిపతాకః స విజ్ఞేయః కర్మ చాస్య నిబోధత ।।౯.౨౮ ।।
ఆవాహనమవతరణం విసర్జనం వారణం ప్రవేశశ్చ ।
ఉన్నామనం ప్రణామో నిదర్శనం వివిధవచనం చ ।।౯.౨౯ ।।
మఙ్గల్యద్రవ్యాణాం స్పర్శః శిరసోఽథ సన్నివేశశ్చ ।
ఉష్ణీషముకుటధారణం నాసాస్యశ్రోత్రసంవరణమ్ ।।౯.౩౦ ।।
అస్యైవ చాఙ్గులీభ్యామధోముఖప్రస్థితోత్థితచలాభ్యామ్ ।
లఘుపవనస్రోతోభుజగభ్రమరాదికాన్కుర్యాత్ ।।౯.౩౧ ।।
అశ్రుప్రమార్జనే తిలకవిరచనం రోచనయాలమ్భకం చ

త్రిపతాకానామికయా స్పర్శనమలకస్య కార్యఞ్చ ।।౯.౩౨ ।।
స్వస్తికౌ త్రిపతాకౌ తు గురూణాం పాదవన్దనే ।
విచ్యుతౌ చలితావస్థౌ కార్యావుద్వాహదర్శనే ।।౯.౩౩ ।।
పరస్పరాగ్రసంశ్లిష్టౌ కర్తవ్యౌ నృపదర్శనే ।
తిర్యక్స్వస్తికసమ్బద్ధౌ స్యాతాం తౌ గ్రహదర్శనే ।।౯.౩౪ ।।

తపస్విదర్శనే కార్యావూర్ధ్వౌ చాపి పరాఙ్ముఖౌ ।
పరస్పరాభిముఖౌ చ కర్తవ్యౌ వరదర్శనే ।।౯.౩౫ ।।
ఉత్తానాధోముఖౌ కార్యావగ్రే వక్త్రస్య సంస్థితౌ ।
వడవానలసఙ్గ్రామమకరాణాం చ దర్శనే ।।౯.౩౬ ।।
అభినయాస్త్వనేనైఅవ వానరప్లవనోర్మయః ।
పవనశ్చ స్త్రియశ్చైవ నాట్యే నాట్యవిచక్షణైః ।।౯.౩౭ ।।
సంముఖప్రసృతాఙ్గుష్ఠః కార్యో బాలేన్దుదర్శనే ।
పరాఙ్ముఖస్తు కర్తవ్యో యానే నృణాం ప్రయోక్తృభిః ।।౯.౩౮ ।।
త్రిపతాకే యదా హస్తే భవేత్పృష్ఠావలోకనీ

తర్జనీ మధ్యమాయాశ్చ తదాసౌ కర్తరీముఖః ।।౯.౩౯ ।।
పథి చరణరచనరఞ్జనరఙ్గణకరణాన్యధోముఖేనైవ ।
ఊర్ధ్వముఖేన తు కుర్యాత్దష్టం శృఙ్గం చ లేఖ్యం చ ।।౯.౪౦ ।।
పతనమరణవ్యతిక్రమపరివృత్తవితర్కిత తథ న్యస్తమ్ ।
భిన్నవలితేన కుర్యాత్కర్తర్యాస్యాఙ్గులిముఖేన ।।౯.౪౧ ।।
సంయుతకరణో వ స్యాదసంయుతో వా ప్రయుజ్యతే తజ్జ్ఞైః ।
రురుచమరమహిషసురగజవృషగోపురశైలశిఖరేషు ।।౯.౪౨ ।।
యస్యాఙ్గుల్యస్తు వినతాః సహాఙ్గుష్ఠేన చాపవత్ ।
సోఽర్ధచన్ద్రో హి విజ్ఞేయః కరః కర్మాస్య వక్ష్యతే ।।౯.౪౩ ।।
ఏతేన బాలతరవః శశిలేఖాఙ్ముకలశవలయాని ।
నిర్యాటనమాయస్తం మధ్యోపమ్యం చ పీనం చ ।।౯.౪౪ ।।
రశనాజఘనకటీనామాననతలపత్రకుణ్డలాదీనామ్ ।
కర్తవ్యో నారీణామభినయయోగోఽర్ధచన్ద్రేణ ।।౯.౪౫ ।।
ఆద్యా ధనుర్నతా కార్యా కుఞ్చితాఙ్గుష్ఠకస్తథా ।

శేషా భిన్నోర్ధ్వవలితా హ్యరాలేఽఙ్గులయః కరే ।।౯.౪౬ ।।
ఏతేన సత్త్వశౌణ్డీర్యవీర్యధృతికాన్తిదివ్యగామ్భీర్యమ్ ।
ఆశీర్వాదాశ్చ తథా భావా హితసంజ్ఞకాః కార్యాః ।।౯.౪౭ ।।
ఏతేన పునః స్త్రీణాం కేశానాం సంగ్రహోత్కర్షౌ ।
సర్వాఙ్గికం తథైవ చ నిర్వర్ణనమాత్మనః కార్యమ్ ।।౯.౪౮ ।।
కౌతుకవివాహయోగం ప్రదక్షిణేనైవ సంప్రయోగం చ ।
అఙ్గుల్యగ్రస్వస్తికయోగాన్పరిమణ్డలేనైవ ।।౯.౪౯ ।।
ప్రాధ్క్షిణ్య పరిమణ్డలం చ కుర్యాన్మహాజనం చైవ ।
యచ్చ మహీతలరచితం ద్రవ్యం తచ్చాభినేయం స్యాత్ ।।౯.౫౦ ।।
ఆహ్వానే చ నివారణనిర్మాణే చాప్యనేకవచనే చ ।
స్వేదస్యా చాపనయనే గన్ధాఘ్రాణే శుభః శుభే చైష ।।౯.౫౧ ।।
త్రిపతాకహస్తజాని తు పూర్వం యాన్యభిహితాని కర్మాణి ।
తాని త్వరాలయోగాత్స్త్రీభిః సమ్యక్ప్రయోజ్యాని ।।౯.౫౨ ।।
అరాలస్య యదా వక్రాఽనామికాత్వఙ్గులిర్భవేత్ ।
శుకతుణ్డస్తు స కరః కర్మ చాస్య నిబోధత ।।౯.౫౩ ।।
ఏతేన త్వభినేయం నాహం న త్వం న కృత్యమితి చార్యే ।
ఆవాహనే విసర్గే ధిగితి వచనే చ సావజ్ఞమ్ ।।౯.౫౪ ।।
అఙ్గుల్యో యస్య హస్తస్య తలమధ్యేగ్రసంస్థితాః ।
తాసాముపరి చాఙ్గుష్ఠః సః ముష్టిరితి సంజ్ఞితః ।।౯.౫౫ ।।
ఏష ప్రహారే వ్యాయామే నిర్గమే పీడనే తథా ।
సంవాహనేఽసియష్టీనాం కున్తదణ్డగ్రహే తథా ।।౯.౫౬ ।।
అస్యైవ తు యదా ముష్టేరూర్ధ్వోఙ్గుష్ఠః ప్రయుజ్యతే ।
హస్తః స శిఖరో నామ తదా జ్ఞేయః ప్రయోక్తృభిః ।।౯.౫౭ ।।
రశ్మికుశాఙ్కుశధనుషాం తోమరశక్తిప్రమోక్షణే చైవ ।

అధరోష్ఠపాదరఞ్జనమలకస్యోత్క్షేపణం చైవ ।।౯.౫౮ ।।
అస్యైవ శిఖరాఖ్యస్య హ్యఙ్గుష్ఠకనిపీడితా ।
యదా ప్రదేశినీ వక్రా స కపిత్థస్తదా స్మృతః ।।౯.౫౯ ।।
అసిచాపచక్రతోమరకున్తగదాశక్తివజ్రబాణాని ।
శస్త్రాణ్యభినేయాని తు కార్యం సత్యం చ పథ్యం చ ।।౯.౬౦ ।।
ఉత్క్షిప్తవక్రా తు యదానామికా సకనీయసీ ।
అస్యైవ తు కపిత్థస్య తదాసో ఖటకాముఖః ।।౯.౬౧ ।।
హోత్రం హవ్యం ఛత్రం ప్రగ్రహపరికర్షణం వ్యజనకఞ్చ ।
ఆదర్శధారణం ఖణ్డనం తథా పేషణం చైవ ।।౯.౬౨ ।।
ఆయతదణ్డగ్రహణం ముక్తాప్రాలమ్బసంగ్రహం చైవ ।
స్రగ్దామపుష్పమాలా వస్త్రాన్తాలమ్బనం చైవ ।।౯.౬౩ ।।
మన్మథశరావకర్షణపుష్పవచయప్రతోదకార్యాణి ।
అఙ్కుశరజ్వాకర్షణస్త్రీదర్శనమేవ కార్యం చ ।।౯.౬౪ ।।
ఖటకాఖ్యే యదా హస్తే తర్జనీ సమ్ప్రసారితా ।
హస్తః సూచీముఖో నామ తదా జ్ఞేయః ప్రయోక్తృభిః ।।౯.౬౫ ।।
అస్య వివిధాన్యోగాన్వక్ష్యామి సమాసతః ప్రదేశిన్యాః ।
ఊర్ధ్వనతలోలకమ్పితవిజృంభితోద్వాహితచలాయాః ।।౯.౬౬ ।।
చక్రం తడిత్పతాకామఞ్జర్యః కర్ణచూలికాశ్చైవ ।
కుటిలగతయశ్చ సర్వే నిర్దేశ్యాః సాధువాదాశ్చ ।।౯.౬౭ ।।
బాలోరగబల్యవధూపదీపవల్లీలతాశిఖణ్డాశ్చ ।
పరిపతనవక్రమణ్డలమభినేయాన్యూర్ధ్వలోలితయా ।।౯.౬౮ ।।
వదనామ్యాసే కుఞ్చితవిజృమ్భితా వాక్యరూపణే కార్యా ।
భూయశ్చోర్ధ్వవిరచితా తారాఘోణైకదణ్డయష్టిషు చ ।
వినతాః చ పునః కార్యా దంష్ట్రిషు చ తథాస్యయోగేన ।।౯.౬౯ ।।

పునరపి మణ్డలగతయా సర్వగ్రహణం తథైవ లోకస్య ।
ప్రణతోన్నీ చ కార్యే హ్యద్యే దీర్ఘే చ దివసే చ ।।౯.౭౦ ।।
[శ్రవణాభ్యాసే వక్రా విజృమ్భణా వాక్యరూపణావసరే] ।
మేతి వదేతి చ యోజ్యా ప్రసారితోత్కమ్పితోత్తానా ।।౯.౭౧ ।।
కార్యా ప్రకమ్పిత రోవదర్శన స్వేదరూపణే చైవ ।
కున్తలకుణ్డలాఙ్గదగణ్డాశ్రయేఽభినయ ।।౯.౭౨ ।।
గర్వేఽహమితి లలాటే రిపుదర్శనే తథైవ చ క్రోధే ।
కోఽసావితి నిర్దేశేఽథ కర్ణకణ్డునయనే చైవ ।।౯.౭౩ ।।
సంయుక్తా సంయోగే కార్యా విశ్లేషితా వియోగే చ ।
కలహే స్వస్తికయుపతాం పరస్పరోత్పీడితా బన్ధే ।।౯.౭౪ ।।
ద్వాభ్యాం తు వాత్మపార్శ్వే దక్షిణతో నిననిశావసానాని ।
అభిముఖపరాఙ్ముఖాభ్యాం విశ్లిష్టాభ్యాం ప్రయుఞ్జీత ।।౯.౭౫ ।।
పునరపి చ భ్రమితాగ్రరూపా శిలావర్తయన్త్రశైలేషు ।
పరివేషణే తథైవ హి కార్యా చాధోముఖీ నిత్యమ్ ।।౯.౭౬ ।।
శ్లిష్టా లలాటపట్టేష్వధోముఖీ శమ్భురూపణే కర్యా ।
శకస్యాప్యుత్తానా తజ్జ్ఞైస్తిర్యక్స్థితా కార్యా ।।౯.౭౭ ।।
ద్వాభ్యాం సన్దర్శయేన్నిత్యం సమ్పూర్ణ చన్ద్రమణ్డలమ్ ।
శ్లిష్టా లలాటే శక్రస్య కార్యా హ్యుత్తానసంశ్రయా ।।౯.౭౮ ।।
పరిమణ్డలం భ్రమితతయా మణ్డలమాదర్శయేచ్చ చన్ద్రస్య ।
హరనయనే చ లలాటే శక్రస్యఽప్యుగుత్తానా ।।౯.౭౯ ।।
యస్యాఙ్గుల్యస్తు వితతాః సహాఙ్గుష్ఠేన కుఞ్చితాః ।
ఊర్ధ్వా హ్యసంగతాగ్రాశ్చ స భవేత్పద్మకోశకః ।।౯.౮౦ ।।
బిల్వకపిత్థఫలానాం గ్రహణే కుచదర్శనశ్చ నారీణామ్ ।
గ్రహణే హ్యామిషలాభే భవన్తి తాః కుఞ్చితాగ్రాస్తు ।।౯.౮౧ ।।

బహుజాతిబీజపూరకమామిషఖణ్డం చ నిర్దేశ్యమ్ ।
దేవార్చనబలిహరణే సముద్గకే సాగ్రపిణ్డదానే చ ।
కార్యః పుష్పప్రకరశ్చ పద్మకోశేన హస్తేన ।।౯.౮౨ ।।
మణిబన్ధనవిశ్లిష్టాభ్యాం ప్రవిరలచలితాఙ్గులికరాభ్యామ్ ।
కార్యో వివర్తితాభ్యాం వికసితకమలోత్పలావినయః ।।౯.౮౩ ।।
అఙ్గుల్యః సంహతాః సర్వాః సహాఙ్గుష్ఠేన యస్య చ ।
తథా నిమ్నతలశ్చైవ స తు సర్పశిరాః కరః ।।౯.౮౪ ।।
ఏషః సలిలప్రదానే భుజగతౌ తోయసేచనే చైవ ।
ఆస్ఫోటనే చ యోజ్యః కరికుమ్భాస్ఫాలనాద్యేషు ।।౯.౮౫ ।।
అధోముఖీనాం సర్వాసామఙ్గులీనాం సమాగమః ।
కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠకావూర్ధ్వౌ స భవేత్మృగశీర్షకః ।।౯.౮౬ ।।
ఇహ సామ్ప్రతమస్త్యద్య శక్తేశ్చోల్లాసనేఽక్షపాతే చ ।
స్వేదాపమార్జనేషు చ కుట్టమితే ప్రచలితస్తు భవేత్ ।।౯.౮౭ ।।
త్రేతాగ్నిసంస్థితా మధ్యా తర్జన్యాఙ్గుష్ఠకా యదా ।
కాఙ్గులోఽనామికా వక్రా యదాశ్చోర్ధ్వా కనీయసీ ।।౯.౮౮ ।।
ఏతేన తరుణఫలాని నానావిధాని చ లఘూని ।
కార్యాని రోషజాని స్త్రీవచాన్యఙ్గులిక్షేపైః ।।౯.౮౯ ।।
మరకతవైదూర్యాదేః ప్రదర్శనం సుమనసాం చ కర్తవ్యమ్ ।
గ్రాహ్యం మరాలపదమితి తజ్జ్ఞైరేవ ప్రయోగేషు ।।౯.౯౦ ।।
ఆవర్తితాః కరతలే యస్యాఙ్గుల్యో భవన్తి హి ।
పార్శ్వాగతవికీర్ణాశ్చ స భవేదలపల్లవః ।।౯.౯౧ ।।
ప్రతిషేధకృతే యోజ్యః కస్య త్వన్నాస్తి శూన్యవచనేషు ।
పునరాత్మోపన్యాసః స్త్రీణామేతేన కర్తవ్యః ।।౯.౯౨ ।।
తిస్రః ప్రసారితా యత్ర తథా చోర్ధ్వా కనీయసీ ।

తాసాం మధ్యే స్థితోఙ్గుష్ఠః స కరశ్చతురస్మృతః ।।౯.౯౩ ।।
నయవినయనియమసునితుణబాలాతురసత్యకైతవార్థేషు ।
వాక్యే యుక్తే పథ్యే సత్యే ప్రశమే చ వినియోజ్యః ।।౯.౯౪ ।।
ఏకేన ద్వాభ్యాం వా కిఞ్చిన్మణ్డలకృతేన హస్తేన ।
వికృతవిచారితచరితం వితర్కితం లజ్జితం చైవ ।।౯.౯౫ ।।
నయనౌపమ్యం పద్మదలరూపణం హరిణకర్ణనిర్దేశః ।
సంయుతకరణేనైవ తు చరేణైతాని కుర్వీత ।।౯.౯౬ ।।
లీలా రతీ రుచి చ స్మృతిబుద్ధివిభావనాః క్షమాం పుష్టిం చ ।
సఞ్జ్ఞామాత్రం ప్రణయం విచారణం సఙ్గతం శౌచమ్ ।।౯.౯౭ ।।
చాతుర్యం మాధుర్యం దాక్షిణ్యం మార్దవం సుఖం శీలమ్ ।
ప్రశ్నం వార్తాయుక్తిం వేషం మృదుశాద్వలం స్తోకమ్ ।।౯.౯౮ ।।
విభవావిభౌ సురతం గుణాగుణౌ యౌవనం గృహాన్దారాన్ ।
నానావర్ణాశ్చ తథా చతురేణైవం ప్రయుఞ్జీత ।।౯.౯౯ ।।
సితమూర్ధ్వేన తు కుర్యాత్రక్తం పీతం చ మణ్డలకృతేన ।
పరిముదితేన తు నీలం వర్ణాశ్చతురేణ హస్తేన ।।౯.౧౦౦ ।।
మధ్యమాఙ్గుష్ఠసన్దంశో వక్రా చైవ ప్రదేశినీ ।
ఊర్ధ్వమన్యే ప్రకీర్ణే చ ద్వ్యఙ్గుల్యౌ భ్రమరే కరే ।।౯.౧౦౧ ।।
పద్మోత్పలకుముదానామన్యేషాం చైవ దీర్ఘవృన్తానామ్ ।
పుష్పాణాం గ్రహణవిధిః కర్తవ్యః కర్ణపురశ్చ ।।౯.౧౦౨ ।।
విచ్యుతశ్చ సశబ్దశ్చ కార్యో నిర్భత్సనాదిషు ।
బాలాలాపే చ శీఘ్రే చ తాలే విశ్వాసనే తథా ।।౯.౧౦౩ ।।
తర్జనీమధ్యమాఙ్గుష్ఠాస్త్రేతాగ్నిస్థా నిరన్తరాః ।
భవేయుర్హంసవక్త్రస్య శేషే ద్వే సమ్ప్రసారితే ।।౯.౧౦౪ ।।
శ్లక్ష్ణాల్పశిథిలలాఘవనిస్సారార్థే మృదుత్వయోగేషు ।

కార్యోఽభినయవిశేషః కిఞ్చిచ్చైత్రప్రస్యన్దితాగ్రేణ ।।౯.౧౦౫ ।।
సమాః ప్రసారితాస్తిస్రస్తథా చోర్ధ్వా కనీయసీ ।
అఙ్గుష్ఠః కుఞ్చితశ్చైవ హంసపక్ష ఇతి స్మృతః ।।౯.౧౦౬ ।।
ఏష చ నివాపసలిలే దాతవ్యే గణ్డసంశ్రయే చైవ ।
కార్యః ప్రతిగ్రహాచమనభోజనార్థేషు విప్రాణామ్ ।।౯.౧౦౭ ।।
ఆలిఙ్గనే మహాస్తమ్భదర్శనే రోమహర్షణే చైవ ।
స్పర్శేఽనులేపనార్థే యోజ్యః సంవాహనే చైవ ।।౯.౧౦౮ ।।
పునరేవ చ నారీణాం స్తనాన్తరస్థేన విభ్రమవిశేషాః ।
కార్యా యథారసం స్యుర్దుఃఖే హనుధారణే చైవ ।।౯.౧౦౯ ।।
తర్జన్యఙ్గుష్ఠసన్దంశస్త్వ హ్యరాలస్య యథా భవేత్ ।
ఆభుగ్నతలమధ్యస్థః స సన్దంశ ఇతి స్మృతః ।।౯.౧౧౦ ।।
సన్దంశస్త్రివిధో జ్ఞేయ హ్యగ్రజో ముఖజస్తథా ।
తథా పార్శ్వగతశ్చైవ రసభావోపబృంహితః ।।౯.౧౧౧ ।।
పుష్పాపచయగ్రథనే గ్రహణే తృణపర్ణకేశసూత్రాణామ్ ।
శల్యావయవగ్రహణాపకర్షణే చాగ్రసన్దంశః ।।౯.౧౧౨ ।।
వృన్తాత్పుష్పోద్ధరణం వర్తిశలాకాదిపూరణం చైఅవ ।
ధిగితి చ వచనం రోషే ముఖసన్దంశస్య కర్మాణి ।।౯.౧౧౩ ।।
యజ్ఞోపవీతధారణవేధనగుణసూక్ష్మబాణలక్ష్యేషు ।
యోగే ధ్యానే స్తోకే సంయుక్తకరణస్తు కర్తవ్యః ।।౯.౧౧౪ ।।
పేశలకుత్సాసూయాదోషవచనే చ వామహస్తేన ।
కిఞ్చిద్వివర్తితకరాగ్రః ప్రయుజ్యతే పార్శ్వసన్దంశః ।।౯.౧౧౫ ।।
ఆలేఖ్యనేత్రరఞ్జనవితర్కవన్తప్రవాలరచనే చ ।
నిష్పీడనం తథాలక్తకస్య కార్య చ నారీభిః ।।౯.౧౧౬ ।।
సమాగతాగ్రాః సహితా యస్యాఙ్గుల్యో భవన్తి హి ।

ఊర్ధ్వా హంసముఖస్యేవ స భవేన్ముకులః కరః ।।౯.౧౧౭ ।।
దేవార్చ్చనబలికరణే పద్మోత్పలకుముదరూపణే చైవ ।
విటచుమ్బనే చ కార్యో వికుత్సితే విప్రకీర్ణశ్చ ।।౯.౧౧౮ ।।
భోజనహిరణ్యగణనాముఖసంకోచప్రదానశీఘ్రేషు ।
ముకులితకుసుమేషు చ తథా తజ్జ్ఞైరేష ప్రయోక్తవ్యః ।।౯.౧౧౯ ।।
పద్మకోశస్య హస్తస్య హ్యఙ్గుల్యః కుఞ్చితా యదా ।
ఊర్ణనాభః స విజ్ఞేయః కేశచౌర్యగ్రహాదిషు ।।౯.౧౨౦ ।।
శిరః కణ్డూయనే చైవ కుష్ఠవ్యాధినిరూపణే ।
సంహవ్యాఘ్రేష్వభినయః ప్రస్తరగ్రహణే తథా ।।౯.౧౨౧ ।।
మధ్యమాఙ్గుష్ఠసన్దంశో వక్రా చైవ ప్రదేశినీ ।
శేషే తలస్థే కర్తవ్యే తామ్రచూలకరేఽఙ్గులీ ।।౯.౧౨౨ ।।
విచ్యుతశ్చ సశబ్దశ్చ కార్యో నిర్భత్సనాదిషు ।
తాలే విశ్వసనే చైవ శీఘ్రార్థే సంజ్ఞితేషు చ ।।౯.౧౨౩ ।।
తథా కలాసు కాష్ఠాసు నిమేషే తు క్షణే తథా ।
ఏశ ఏవ కరః కార్యో బాలాలాపనిమన్త్రణే ।।౯.౧౨౪ ।।
అథవా అఙ్గుల్యః సంహితా వక్రా ఉపర్యుఙ్గుష్ఠపీడితాః ।
ప్రసారితా కనీష్ఠాచ తామ్రచూడః కరః స్మృతః ।।౯.౧౨౫ ।।
శతం సహస్రం లక్షం చ కరేణైకేన యోజయేత్ ।
క్షిప్రముక్తాఙ్గులీభిస్తు స్ఫులిఙ్గాన్విప్రుషస్తథా ।।౯.౧౨౬ ।।
అసంయుతాః కరా హ్యేతే మయా ప్రోక్తా ద్విజోత్తమాః ।
అతశ్చ సంయుతాన్హస్తాన్గదతో మే నిబోధత ।।౯.౧౨౭ ।।
పతాకాభ్యాం తు హస్తాభ్యాం సంశ్లేషాదఞ్జలిః స్మృతః ।
దేవతానాం గురూణాం చ మిత్రాణాం చాభివాదనే ।।౯.౧౨౮ ।।
స్థానాన్యస్య పునస్త్రీణి వక్షో వక్త్రం శిరస్తథా ।

దేవతానాం శిరఃస్థస్తు గురూణామాస్యసంస్థితః ।
వక్షస్థశ్చైవ మిత్రాణాం స్త్రీణాం త్వనియతో భవేత్ ।।౯.౧౨౯ ।।
ఉభాభ్యామపి హస్తాభ్యామన్యోఽన్యం పార్శ్వసంగ్రహాత్ ।
హస్తః కపోతకో నామ కర్మ చాస్య నిబోధత ।।౯.౧౩౦ ।।
ఏష వినయాభ్యుపగమే ప్రణామకరణే గురోశ్చ సమ్భాషే ।
శీతే భయే చ కార్యో వక్షఃస్థః కమ్పితః స్త్రీభిః ।।౯.౧౩౧ ।।
అయమేవాఙ్గులిపరిఘృష్యమాణముక్తస్తు ఖిన్నవాక్యేషు ।
ఏతావదితి చ కార్యో నేదానీం కృత్యమితి చార్థే ।।౯.౧౩౨ ।।
అఙ్గుల్యో యస్య హస్తస్య హ్యన్యోన్యాన్తరనిస్సృతాః ।
స కర్కట ఇతి జ్ఞేయః కరః కర్మ చ వక్ష్యతే ।।౯.౧౩౩ ।।
ఏష మదనాఙ్గమర్దే సుప్తోత్థితవిజృమ్భణే బృహద్దేహే ।
హనుధారణే చ యోజ్యః శఙ్ఖగ్రహణేఽర్థతత్త్వజ్ఞైః ।।౯.౧౩౪ ।।
మణిబన్ధవిన్యస్తావరాలౌ స్త్రీప్రయోజితౌ ।
ఉత్తానౌ వామపార్శ్వస్థౌ స్వస్తికః పరికీర్తితః ।।౯.౧౩౫ ।।
స్వస్తికవిచ్యుఇతికరణాద్దిశో ఘనాః ఖం వనం సముద్రాశ్చ ।
ఋతవో మహీ తథౌఘం విస్తీర్ణం చాభినేయం స్యాత్ ।।౯.౧౩౬ ।।
ఖటకః ఖటకే న్యస్తః ఖటకావర్ధమానకః ।
శృఙ్గారార్థేషు యోక్తవ్యః ప్రణామకరణే తథా ।।౯.౧౩౭ ।।
అన్యే

కుముదీతాలవృన్తేషు కర్తవ్యశ్ఛత్రధరణే ।।౯.౧౩౮ ।।
ఇతి

అరాలౌ తు విపర్యస్తావుత్తానౌ వర్ధమానకౌ ।

ఉత్సఙ్గ ఇతి విజ్ఞేయః స్పర్శస్య గ్రహణే కరః ।।౯.౧౩౯ ।।
సని ష్పేషకృతే చైవ రోమామర్ష కృతేఽపి చ ।
నిష్పీడితః పునశ్చైవ స్త్రీణామీర్ష్యాకృతే భవేత్ ।।౯.౧౪౦ ।।
ముకులం తు యదా హస్తం కపిత్థః పరిచేష్టయేత్ ।
స మన్తవ్యస్తదా హస్తో నిషధౌ నామ నామతః ।।౯.౧౪౧ ।।
సంగ్రహపరిగ్రహౌ ధారణం చ సమయశ్చ సత్యవచనం చ ।
సఙ్క్షేపః సంక్షిప్తం నిపీడితేనాభినేతవ్యమ్ ।।౯.౧౪౨ ।।
శిఖరస్తు యదా హస్తో మృగశీర్షేణ పీడితః ।
నిషధో నామ విజ్ఞేయః స భయార్తే విధీయతే ।।౯.౧౪౩ ।।
గృహీత్వా వామహస్తేన కర్పూరాభ్యన్తరే భుజమ్ ।
దక్షిణం చాపి వామస్య కర్పూరాభ్యన్తరే న్యసేత్ ।।౯.౧౪౪ ।।
స చాపి దక్షిణో హస్తః సమ్యఙ్ముష్టీకృతో భవేత్ ।
ఇత్యేష నిషధో హస్తః కర్మ చాస్య నిబోధత ।।౯.౧౪౫ ।।
ఏతేన ధైర్యమదగర్వసౌష్ఠవౌత్సుక్యవిక్రమాటోపాః ।
అభిమానావష్టమ్భః స్తమ్భ స్థైర్యాదయ కార్యాః ।।౯.౧౪౬ ।।
జ్ఞేయో వై నిషధో నామ హంసపక్షౌ పరాఙ్గముఖౌ ।
జాలవాతాయనాదీనాం ప్రయోక్తవ్యోఽభిఘట్టనే ।।౯.౧౪౭ ।।
అంసౌ ప్రశిథిలౌ ముక్తౌ పతాకౌ తు ప్రలమ్బితౌ ।
యదా భవేతాం కరణే స దోల ఇతి సంజ్ఞితః ।।౯.౧౪౮ ।।
సంభ్రమవిషాదమూర్చ్ఛితమదాభిఘాతే తథైవ చాఽవేగే ।
వ్యాధిప్లుతే చ శస్త్రక్షతే చ కార్యోఽభినయోగః ।।౯.౧౪౯ ।।
యస్తు సర్పశిరాః ప్రోక్తస్తస్యాఙ్గులినిరన్తరః ।
ద్వితీయః పార్శ్వసంశ్లిష్టః స తు పుష్పపుటః స్మృతః ।।౯.౧౫౦ ।।
ధాన్యఫలపుష్పసదృశాన్యనేన నానావిధాని యుక్తాని ।

గ్రాహ్యాణ్యుపనేయాని చ తోయానయనాపనయనే చ ।।౯.౧౫౧ ।।

పతాకౌ తు యదా హస్తావూర్ధ్వాఙ్గుష్ఠావధోముఖౌ ।

ఉపర్యుపరి విన్యస్తౌ తదా స మకరః కరః ।।౯.౧౫౨ ।।

సింహవ్యాలద్విపిప్రదర్శనం నక్రమకరమత్స్యానామ్ ।

యే చాన్యే క్రవ్యాదా హ్యభినేయాస్తేఽర్థయోగేన ।।౯.౧౫౩ ।।

కూర్పరాంసోచితౌ హస్తౌ యదాస్తాం సర్పశీర్షకౌ ।

గజదన్తః స విజ్ఞేయః కర్మ చాస్య నిబోధత ।।౯.౧౫౪ ।।

ఏవ చ వధువరాణముద్వాహే చాతిభారయోగే చ ।

స్తంభగ్రహణే చ తథా శైలశిలోత్పాటనే చైవ ।।౯.౧౫౫ ।।

శుకతుణ్డౌ కరౌ కృత్వా వక్షస్యభిముఖాఞ్చితౌ ।

శనైరధోముఖావిద్ధౌ సోఽవహిత్థ ఇతి స్మృతః ।।౯.౧౫౬ ।।

దౌర్బల్యే నిఃశ్వసితే గాత్రాణాం దర్శనే తనుత్వే చ ।

ఉత్కణ్ఠితే చ తజ్జ్ఞైరభినయయోగస్తు కర్తవ్యః ।।౯.౧౫౭ ।।

ముకులస్తు యదా హస్తః కపిత్థపరివేష్టితః ।

వర్ధమానః స విజ్ఞేయః కర్మ చాస్య నిబోధత ।।౯.౧౫౮ ।।

సంగ్రహపరిగ్రహౌ ధారణం చ సమయశ్చ సత్యవచం చ ।

సంక్షేపతస్తు సంక్షిప్తం నిపీడితేనాభినేతవ్యమ్ ।।౯.౧౫౯ ।।

జ్ఞేయో వై వర్ధమానస్తు హంసపక్షౌ పరాఙ్గముఖౌ ।

జాలవాతాయనాదీనాం ప్రయోక్తవ్యో విఘాటనే ।।౯.౧౬౦ ।।

ఉక్తా హ్యేతే ద్వివిధా హ్యసంయుతాః సంయుతాశ్చ సంక్షేపాత్ ।

అభినయకరాస్తు యే త్విహ తేఽన్యత్రాప్యర్థతః సాధ్యాః ।।౯.౧౬౧ ।।

ఆకృత్యా చేష్టయా చిహ్నైర్జాత్యా విజ్ఞాయ తత్త్వనః ।

స్వయం వితర్క్య కర్తవ్యం హస్తాభినయనం బుధైః ।।౯.౧౬౨ ।।

నాస్తి కశ్చిదహస్తస్తు నాట్యేఽర్థోఽభినయం ప్రతి ।

యస్య యద్ధృశ్యతే రూపం బహుశస్తన్మయోషితమ్ ।।౯.౧౬౩ ।।

అన్యే చాప్యర్థసంయుక్తా లౌకికా యే కరాస్త్విహ ।

ఛన్దత స్తే నియోక్తవ్యా రసభావవిచేష్టితైః ।।౯.౧౬౪ ।।

దేశం కాలం ప్రయోగం చాప్యర్థయుక్తిమవేక్ష్య చ ।

హస్తా హ్యేతే ప్రయోక్తవ్యాః నృణాం స్త్రీణాం విశేషతః ।।౯.౧౬౫ ।।

సర్వేషామేవ హస్తానాం యాని కర్మాణి సన్తి హి ।

తాన్యహం సంప్రవక్ష్యామి రసభావకృతాని తు ।।౯.౧౬౬ ।।

ఉత్కర్షణం వికర్షణం తథా చైవాపకర్షణమ్ ।

పరిగ్రహో నిగ్రహశ్చాహ్వానం నోదనమేవ చ ।।౯.౧౬౭ ।।

సంశ్లేషశ్చ వియోగశ్చ రక్షణం మోక్షణం తథా ।

విక్షేపధూననే చైవ విసర్గస్తర్జనం తథా ।।౯.౧౬౮ ।।

ఛేదనం భేదనం చైవ స్ఫోటనం మోటనం తథా ।

తాడనం చేతి విజ్ఞేయం తజ్జ్ఞైః కర్మ కరాశ్రయం ఇతి ।।౯.౧౬౯ ।।

ఉత్తానః పార్శ్వగశ్చైవ తథాఽధోముఖ ఏవ చ ।

హస్తప్రచారస్త్రివిధో నాట్యతత్త్వసమాశ్రయః ।।౯.౧౭౦ ।।

సర్వే హస్తప్రచారాశ్చ ప్రయోగేషు యథావిధిః

నేత్రభ్రూముఖరాగైశ్చ కర్తవ్యా వ్యఞ్జితా బుధైః ।।౯.౧౭౧ ।।

కరణం కర్మ స్థానం ప్రచాయుక్తిం క్రియాం చ సంప్రేక్ష్య ।

హస్తాభినయతజ్జ్ఞైః కార్యో లోకోపచారేణ ।।౯.౧౭౨ ।।

ఉత్తమానాం కరాః కార్యా లలాటక్షేత్రచారిణః ।

వక్షఃస్థాశ్చైవ మధ్యానామధమామధోగతా ।।౯.౧౭౩ ।।

జ్యేష్ఠే స్వల్పప్రచారాః స్యుర్మధ్యే మధ్యవిచారిణః ।

అధమేషు ప్రకీర్ణాశ్చ హస్తాః కార్యా ప్రయోక్తృభిః ।।౯.౧౭౪ ।।

లక్షణవ్యఞ్జితా హస్తాః కార్యాస్తూత్తమమధ్యమైః ।
లోకక్రియాస్వభావేన నీచైరప్యర్థసంశ్రయాః ।।౯.౧౭౫ ।।
అథవాన్యాదృశం ప్రాప్య ప్రయోగం కాలమేవ చ ।
విపరీతాశ్రయా హస్తాః ప్రయోక్తవ్యా బుధైర్న వా ।।౯.౧౭౬ ।।
విషణ్ణే మూర్చ్ఛితే భీతే జుగుప్సాశోకపీడితే ।
గ్లానే స్వప్నే విహస్తే చ నిశ్చేష్టే తన్ద్రితే జడే ।।౯.౧౭౭ ।।
వ్యాధిగ్రస్తే జరార్తే చ భయార్తే శీతవిప్లుతే ।
మత్తే ప్రమత్తే చోన్మత్తే చిన్తాయాం తపసి స్థితే ।।౯.౧౭౮ ।।
హిమవర్షహతే బద్ధే వరిణాప్లవసంశ్రితే ।
స్వప్నాయితే చ సంభ్రాన్తే నతసంస్ఫోటనే తథా ।।౯.౧౭౯ ।।
న హస్తాభినయః కార్యః కార్యః సత్త్వస్య సంగ్రహః ।
తథా కాకువిశేషశ్చ నానాభవరసాన్వితః ।।౯.౧౮౦ ।।
యత్ర వ్యగ్రావుభౌ హస్తౌ తత్తద్దృష్టివిలోకనైః ।
వాచకాభినయం కుర్యాద్విరామైర్థదర్శకైః ।।౯.౧౮౧ ।।
ఉత్తానః పార్శ్వగశ్చైవ తథాఽధోముఖ ఏవ చ ।
ప్రచారస్త్రివిధోఽఙ్గానాం నాట్యనృత్తసమాశ్రయః ।।౯.౧౮౨ ।।
ఉత్తానో వర్తులస్త్ర్యశ్రః స్థితోఽధోముఖ ఏవ చ ।
పఞ్చ ప్రకారా హస్తస్య నాట్యనృత్తసమాశ్రయాః ।।౯.౧౮౩ ।।
ఏవం జ్ఞేయాః కరా హ్యేతే నాభినయసంశ్రితాః ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి హస్తాన్నృత్తసమాశ్రయాన్ ।।౯.౧౮౪ ।।
వక్షసోఽష్టాఙ్గులస్థౌ తు ప్రాఙ్ముఖౌ ఖటకాముఖౌ ।
సమానకూర్పరాంసౌ తు చతురస్రౌ ప్రకీర్తితౌ ।।౯.౧౮౫ ।।
హంసపక్షకృతౌ హస్తౌ వ్యావృతౌ తాలవృన్తవత్ ।
ఉద్వృత్తావితి విజ్ఞేయావథవా తాలవృన్తకౌ ।।౯.౧౮౬ ।।

చతురస్రస్థితౌ హస్తౌ హంసపక్షకృతౌ తథా ।
తిర్యక్స్థితౌ చాభిముఖౌ జ్ఞేయౌ తాలముఖావితి ।।౯.౧౮౭ ।।
తావేవ మణిబన్ధాన్తే స్వస్తికాకృతిసంస్థితౌ ।
స్వస్తికావితి విఖ్యాతౌ విచ్యుతౌ విప్రకీర్ణకౌ ।।౯.౧౮౮ ।।
అలపల్లవసంస్థానావుర్ధ్వాస్యౌ పద్మకోశకౌ ।
అరాలఖటకాఖ్యౌ చాప్యరాలఖటకాముఖౌ ।।౯.౧౮౯ ।।
తథైవ మణిబన్ధాన్తే హ్యరాలౌ విచ్యుతావుభౌ ।
జ్ఞేయౌ ప్రయోక్తృభిర్నిత్యమరాల ఖటకావితి ।।౯.౧౯౦ ।।
భుజాంసకూర్పరాగ్రైస్తు కుటిలావర్తితౌ కరౌ ।
పరాఙ్ముఖతలావిద్ధౌ జ్ఞేయావావిద్ధవక్రకౌ ।।౯.౧౯౧ ।।
హస్తౌ తు సర్పశిరసౌ మధ్యమాఙ్గుష్ఠకౌ యదా ।
తిర్యక్ప్రసారితాస్యౌ చ తదా సూచీముఖౌ స్మృతౌ ।।౯.౧౯౨ ।।
సర్పశీర్షౌ యదా హస్తౌ భవేతాం స్వస్తికస్థితౌ ।
మధ్యప్రసారితాఙ్గుష్ఠౌ జ్ఞేయౌ సూచీముఖౌ తదా ।।౯.౧౯౩ ।।
రేచితౌ చాపి విజ్ఞేయౌ హంసపక్షౌ ద్రుతభ్రమౌ ।
ప్రసారితోత్తానతలౌ రేచితావితి సంజ్ఞితౌ ।।౯.౧౯౪ ।।
చతురస్రో భవేద్వామః సవ్యహస్తశ్చ రేచితః ।
విజ్ఞేయౌ నృత్తతత్త్వజ్ఞైర్ధరేచితసంజ్ఞకౌ ।।౯.౧౯౫ ।।
అఞ్చితౌ కూర్పరాంసౌ తు త్రిపతాకౌ కరౌ కృతౌ ।
కిఞ్చిత్తిర్యగ్గతావేతౌ స్మృతావుత్తనవఞ్చితౌ ।।౯.౧౯౬ ।।
మణిబన్ధముక్తౌ తు పతాకౌ పల్లవౌ స్మృతౌ ।
బాహుశీర్షాద్వినిష్క్రాన్తౌ నితమ్బావితి కీర్తితౌ ।।౯.౧౯౭ ।।
కేశదేశాద్వినిష్క్రాన్తౌ పరిపార్శ్వోత్థితౌ యదా ।
విజ్ఞేయో కేశబన్ధౌ తు కరవాచార్యసమ్మతౌ ।।౯.౧౯౮ ।।

తిర్యక్ప్రసారితౌ చైవ పార్శ్వసంస్థౌ తథైవ చ ।
లతాఖ్యౌ చ కరౌ జ్ఞేయౌ నృత్తాభినయనం ప్రతి ॥౯.౧౯౯॥
సమున్నతో లతాహస్తః పార్శ్వాత్పార్శ్వ విలోలితః ।
త్రిపతాకోఽపరః కర్ణే కరిహస్తః ప్రకీర్తితః ॥౯.౨౦౦॥
కటిశీర్షనివిష్టాగ్రౌ త్రిపతాకౌ యదా కరౌ ।
పక్షవఞ్చితకౌ హస్తౌ తదా జ్ఞేయౌ ప్రయోక్తృభిః ॥౯.౨౦౧॥
తావేవ తు పరావృత్తౌ పక్షప్రద్యోతకౌ స్మృతౌ ।
అధోముఖతలావిద్ధౌ జ్ఞేయౌ గరుడపక్షకౌ ॥౯.౨౦౨॥
హంసపక్షకృతౌ హస్తౌ వ్యావృత్తపరివర్తితౌ ।
తథా ప్రసారితభుజౌ దణ్డపక్షావితి స్మృతౌ ॥౯.౨౦౩॥
ఊర్ధ్వమణ్డలినౌ హస్తావూర్ధ్వదేశవివర్తనాత్ ।
తావేవ పార్శ్వవిన్యస్తౌ పార్శ్వమణ్డలినౌ స్మృతౌ ॥౯.౨౦౪॥
ఉద్వేష్టితౌ భవేదేకౌ ద్వితీయశ్చాపవేష్టితః ।
భ్రమితావురసః స్థానే హ్యురోమణ్డలినౌ స్మృతౌ ॥౯.౨౦౫॥
అలపల్లవకారాలావురోద్వభ్రమణక్రమాత్ ।
పార్శ్వావర్తశ్చ విజ్ఞేయావురః పార్శ్వార్ధమణ్డలౌ ॥౯.౨౦౬॥
హస్తౌ తు మణిబన్ధాన్తే కుఞ్చితావఞ్చితౌ యదా ।
ఖటకాఖ్యౌ తు తౌ స్యాతాం ముష్టికస్వస్తికౌ తదా ॥౯.౨౦౭॥
పద్మకోశౌ యదా హస్తౌ వ్యావృత్తపరివర్తితౌ ।
నలినీపద్మకోశౌ తు తదా జ్ఞేయౌ ప్రయోక్తృభిః ॥౯.౨౦౮॥
కరావుద్వేష్టితాగ్రౌ తు ప్రవిధాయాలపల్లవౌ ।
ఊర్ధ్వప్రసరితావిద్ధౌ కర్తవ్యావుల్బణావితి ॥౯.౨౦౯॥
పల్లవౌ చ శిరోదేశే సంప్రాప్తౌ లలితౌ స్మృతౌ ।
కర్పూరస్వస్తికగతౌ లతాఖ్యౌ వలితావితి ॥౯.౨౧౦॥

కరణే తు ప్రయోక్తవ్యో నృత్తహస్తో విశేషతః ।

తథార్థాభినయే చైవ పతాకాయాః ప్రయోక్తృభిః ।।౯.౨౧౧ ।।

సంకరోఽపి భవేత్తేషాం ప్రయోగోఽర్థవశాత్పునః ।

ప్రాధాన్యేన పునః సంజ్ఞా నాట్యే నృత్తే కరేష్విహ ।।౯.౨౧౨ ।।

వియుతాః సంయుతాశ్చైవ నృత్తహస్తాః ప్రకీర్తితాః ।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి కరాన్కరణసంశ్రయాన్ ।।౯.౨౧౩ ।।

సర్వేషామేవ హస్తానాం నాట్యహస్తనిదేశిభిః ।

విధాతవ్యా ప్రయత్నేన కరణం తు చతుర్విధమ్ ।।౯.౨౧౪ ।।

అపవేష్టితమేకం స్యాతుద్వేష్టితమథాపరమ్ ।

వ్యావర్తితం తృతీయం తు చతుర్థం పరివర్తితమ్ ।।౯.౨౧౫ ।।

ఆవేష్ట్యన్తే యదఙ్గుల్యస్తర్జనాద్యా యథాక్రమమ్ ।

అభ్యన్తరేణ కరణం తదావేష్టితముచ్యతే ।।౯.౨౧౬ ।।

ఉద్వేష్ట్యన్తే యదఙ్గుల్యః తర్జన్యాద్యా బహిర్ముఖమ్ ।

క్రమశః కరణం విప్రాస్తదుద్వేష్టితముచ్యతే ।।౯.౨౧౭ ।।

ఆవర్త్యన్తే కనిష్ఠాద్యా హ్యఙ్గుల్యోఽభ్యన్తరేణ తు ।

యథా క్రమేణ కరణం తద్వ్యావర్తితముచ్యతే ।।౯.౨౧౮ ।।

ఉద్వర్త్యన్తే కనిష్ఠాద్యా బాహ్యతః క్రమశో యదా ।

అఙ్గుల్యః కరణం విప్రాస్తదుక్తం పరివర్తితమ్ ।।౯.౨౧౯ ।।

నృత్తేఽభినయయోగే వా పాణిభిర్వ్వర్తనాశ్రయే ।

ముఖభ్రునేత్రయుక్తాని కరణాని ప్రయోజయేత్ ।।౯.౨౨౦ ।।

తిర్యక్తథోర్ధ్వసంస్థో హ్యధోముఖశ్చాఞ్చితోఽపవిద్ధస్తు ।

మణ్డలగతిస్తథా స్వస్తికశ్చ పృష్ఠానుసారి చ ।।౯.౨౨౧ ।।

ఉద్వేష్టితః ప్రసారిత ఇత్యేతే వై స్మృతాః ప్రకారాస్తు ।

బాహ్వోరితి కరణగతా విజ్ఞేయా నిత్యం నృత్తప్రయోక్తృభిః ।।౯.౨౨౨ ।।

హస్తానాం కరణవిధిర్మయా సమాసేన నిగదితో విప్రాః ।
అత ఊర్ధ్వం వ్యాఖ్యాస్యే హృదయోదరపార్శ్వకర్మాణి ।।౯.౨౨౩ ।।
ఆభుగ్నమథ నిర్భుగ్నం తథా చైవ ప్రకమ్పితమ్ ।
ఉద్వాహితం సమం చైవ ఉరః పఞ్చవిధం స్మృతమ్ ।।౯.౨౨౪ ।।
నిమ్నమున్నతపృష్ఠం చ వ్యాభుగ్నాంసం శ్లథం క్వచిత్

ఆభుగ్నం తదురో జ్ఞేయం కర్మ చాస్య నిబోధత ।।౯.౨౨౫ ।।
సంభ్రమవిషాదమూర్చ్ఛాశోకభయవ్యాధిహృదయశల్యేషు ।
కార్యం శీతస్పర్శే వర్షే లాజాన్వితేఽర్థవశాత్ ।।౯.౨౨౬ ।।
స్తబ్ధం చ నిమ్నపృష్ఠం చ నిర్భుగ్నాంసం సమున్నతమ్ ।
ఉరో నిర్భుగ్నమేతద్ధి కర్మ చాస్య నిబోధత ।।౯.౨౨౭ ।।
స్తమ్భే మానగ్రహణే విస్మయదృష్టే చ సత్యవచనే చ ।
అహమితి చ దర్పవచనే గర్వోత్సేకే తు కర్తవ్యమ్ ।।౯.౨౨౮ ।।
[దీర్ఘనిశ్వసితే చైవ జృమ్భణే మోటనే తథా ।
బిబ్బోకే చ పునః స్త్రీణాం తద్విజ్ఞేయం ప్రయోక్తృభిః] ।।౯.౨౨౯ ।।
ఊర్ధ్వోత్క్షేపైరురో యత్ర నిరన్తరకృతైః కృతమ్ ।
ప్రకమ్పితం తు విజ్ఞేయమురో నాట్యప్రయోక్తృభిః ।।౯.౨౩౦ ।।
హసితరుదితాదిసంభ్రమభయశ్రమవ్యాధిపీడితార్థేషు ।
నానాభావోపగతం కార్యమురో నాట్యయోగేషు ।।౯.౨౩౧ ।।
హసితరుదితేషు కార్యే శ్రమే భయే శ్వసకాశయోశ్చైవ ।
హిక్కాదుఃఖే చ తథా నాట్యజ్ఞైరర్థయోగేన ।।౯.౨౩౨ ।।
ఉద్వాహితమూర్ధ్వగతమురో జ్ఞేయం ప్రయోక్తృభిః ।
దీర్ఘోచ్ఛ్వసనతా లోకే జృమ్భనాదిషు చేక్ష్యతే ।।౯.౨౩౩ ।।
సర్వైః ససౌష్ఠవైరఙ్గైశ్చతురస్రకృతైః కృతమ్ ।

ఉరః సమన్. తు విజ్ఞేయం స్వస్థం సౌష్ఠవసంయుతమ్ ।।౯.౨౩౪ ।।

ఏతదుక్తం మయ సమ్యగరసస్తు వికల్పనమ్ ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి పార్శ్వయోరిహ లక్షణమ్ ।।౯.౨౩౫ ।।

నతం సమున్నతం చైవ ప్రసారితవివర్తితో ।

తథాపసృతమేవం తు పార్శ్వయోః కర్మ పఞ్చధా ।।౯.౨౩౬ ।।

కటిర్భవేత్తు వ్యాభుగ్నా పార్శ్వమాభుగ్నమేవ చ ।

తథైవాపసృతాంసం చ కిఞ్చిత్పార్శ్వనతం స్మృతమ్ ।।౯.౨౩౭ ।।

తస్యైవ చాపరం పార్శ్వం విపరీతం తు యుక్తితః ।

కటీపార్శ్వభుజాంసైశ్చాభ్యున్నతైరుతం భవేత్ ।।౯.౨౩౮ ।।

ఆయామనాదుభయతః పాశ్వయోః స్యాత్ప్రసారితమ్ ।

పరివర్తాత్రికస్యాపి వివర్తితమిహేష్యతే ।।౯.౨౩౯ ।।

వివర్తితాపనయనాద్భవేదపసృతం పునః ।

పార్శ్వలక్షణమిత్యుక్తం వినియోగం నిబోధత ।।౯.౨౪౦ ।।

ఉపసర్పే నతం కార్యమున్నతం చాపసర్పణే ।

ప్రసారితం ప్రహర్షాదౌ పరివృత్తే వివర్తితమ్ ।।౯.౨౪౧ ।।

వినివృత్తే త్వపసృతం పార్శ్వమర్థవశాద్భవేత్ ।

ఏతాని పార్శ్వకర్మాణి జఠరస్య నిబోధత ।।౯.౨౪౨ ।।

క్షామం ఖల్వం చ పూర్ణం చ సమ్ప్రోక్తముదరం త్రిధా ।

తను క్షామం నతం ఖల్వం పూర్ణమాధ్మాతముచ్యతే ।।౯.౨౪౩ ।।

క్షామం హాస్యేఽథ రుదితే నిఃశ్వాసే జృమ్భనే భవేత్ ।

వ్యాధితే తపసి శ్రాన్తే క్షుధార్తే ఖల్వమిష్యతే ।।౯.౨౪౪ ।।

పూర్ణముచ్ఛ్వసితే స్థూలే వ్యాధితాత్యశనాదిషు ।

ఇత్యేతదుదరం ప్రోక్తం కట్యాః కర్మ నిబోధత ।।౯.౨౪౫ ।।

అన్యే తు

క్షామం ఖల్వం సమం పూర్ణముదరం స్యాచ్చతుర్విధమ్ ।
ఛినా చైవ నివృత్తా చ రేచితా కమ్పితా తథా ।
ఉద్వాహితా చైవ కటీ నాట్యే నృత్తే చ పఞ్చధా ।।౯.౨౪౬ ।।
కటీ మధ్యస్య వలనాత్ఛినా సంపరికీర్తితా ।
పరాఙ్ముఖస్యాభిముఖీ నివృత్తా స్యాన్నివర్తితా ।।౯.౨౪౭ ।।
సర్వతో భ్రమణాచ్చాపి విజ్ఞేయా రేచితా కటీ ।
తిర్యగ్గతాగతా క్షిప్తా కటీ జ్ఞేయా ప్రకమ్పితా ।।౯.౨౪౮ ।।
నితమ్బపార్శ్వోద్వహనాత్శనైఇరుద్వాహితా కటీ ।
కటీకర్మ మయా ప్రోక్తం వినియోగం నిబోధత ।।౯.౨౪౯ ।।
ఛిన్నా వ్యాయామసమ్భ్రాన్తవ్యావృత్తప్రేక్షణాదిషు ।
నివృత్తా వర్తనే చైవ రేచితా భ్రమణాదిషు ।।౯.౨౫౦ ।।
కుబ్జవామననీచానాం గతౌ కార్యా ప్రకమ్పితా ।
స్థూలేషూద్వాహిఓతా యోజ్యా స్త్రీణాం లీలాగతేషు చ ।।౯.౨౫౧ ।।
కమ్పనం వలనం చైవ స్తమ్భనోద్వర్తనే తథా ।
నివర్తనం చ పఞ్చైతాన్యూరుకర్మాణి కారయేత్ ।।౯.౨౫౨ ।।
నమనోన్నమనాత్పార్ష్ణేర్ముహుః స్యాదూరుకమ్పనమ్ ।
గచ్ఛేదభ్యన్తరం జాను యత్ర తద్వలనం స్మృతమ్ ।।౯.౨౫౩ ।।
స్తమ్భనం చాపి విజ్ఞేయమపవిద్ధక్రియాత్మకమ్ ।
వలితావిద్ధకరణాదూర్వోరుద్వర్తనం స్మృతమ్ ।।౯.౨౫౪ ।।
పార్ష్ణిరభ్యన్తరం గచ్ఛేద్యత్ర తత్తు నివర్తనమ్ ।
గతిష్వధమపాత్రణాం భయే చాపి హి కమ్పనమ్ ।।౯.౨౫౫ ।।
వలనం చైవ హి కర్తవ్యం స్త్రీణాం స్వైరపరిక్రమే ।
సాధ్వసే చ విషాదే చ స్తమ్భనం తు ప్రయోజయేత్ ।।౯.౨౫౬ ।।

వ్యాయామే తాణ్డవే చైవ కార్యముద్వర్తనం బుధైః ।
నివర్తనం తు కర్తవ్యం సమ్భ్రాదిపరిభ్రమే ।।౯.౨౫౭ ।।
యథాదర్శనమన్యచ్చ లోకాద్గ్రాహ్యం ప్రయోక్తృభిః ।
ఇత్యూర్వోర్లక్షణం ప్రోక్తం జఙ్ఘాయాస్తు నిబోధత ।।౯.౨౫౮ ।।
ఆవర్తితం నతం క్షిప్తముద్వాహితమథాపి చ ।
పరివృత్తం తథా చైవ జఙ్ఘాకర్మాణి పఞ్చధా ।।౯.౨౫౯ ।।
వామో దక్షిణపార్శ్వేన దక్షిణశ్చాపి వామతః ।
పాదో యత్ర వ్రజేద్విప్రాః తదావర్తితముచ్యతే ।।౯.౨౬౦ ।।
జఙ్ఘాస్వస్తికయోగేన క్రమాదావర్తితం నయేత్ ।
జానునః కుఞ్చనాచ్చైవ నతం జ్ఞేయం ప్రయోక్తృభిః ।
విక్షేపాచ్చైవ జఙ్ఘాయాః క్షిప్తమిత్యభిధీయతే ।।౯.౨౬౧ ।।
[నతం స్యాజ్జానునమనాత్క్షిప్తం విక్షేపణాద్బహి] ।
ఉద్వాహితం చ విజ్ఞేయమూర్ధ్వముద్వాహనాదపి ।
ప్రతీపనయనం యత్తు పరివృత్తం తదుచ్యతే ।।౯.౨౬౨ ।।
ఆవర్తితం ప్రయోక్తవ్యం విదూషకపరిక్రమే ।
నతం చాపి హి కర్తవ్యం స్థానాసనగతాదిషు ।।౯.౨౬౩ ।।
క్షిప్తం వ్యాయామయోగేషు తాణ్డవే చ ప్రయుజ్యతే ।
తథా చోద్వాహితం కుర్యాదావిద్ధగమనాదిషు ।।౯.౨౬౪ ।।
తాణ్డవేషు ప్రయోక్తవ్యం పరివృత్తం ప్రయోక్తృభిః ।
ఇత్యేతజ్జఙ్ఘయోః కర్మ పాదయోస్తు నిబోధత ।।౯.౨౬౫ ।।
ఉద్ఘట్టితః సమశ్చైవ తథాగ్రతలసఞ్చరః ।
అఞ్చితః కుఞ్చితశ్చైవ పాదః పఞ్చవిధ స్మృతః ।।౯.౨౬౬ ।।
స్థిత్వా పాదతలాగ్రేణ పార్ష్ణిర్భూమౌ నిపాత్యతే ।
యస్య పాదస్య కరణే భవేదుద్ఘట్టితస్తు సః ।।౯.౨౬౭ ।।

అయముద్వేష్టితకరణే త్వనుకరణార్థం ప్రయోగమాసాద్య ।
ద్రుతమధ్యమప్రచారః సకృదసకృదా ప్రయోక్తవ్యః ।।౯.౨౬౮ ।।
స్వభావరచితే భూమౌ సమస్థానే చ యో భవేత్ ।
సమః పాదః స విజ్ఞేయః స్వభావాభినయాశ్రయః ।।౯.౨౬౯ ।।
స్థిరస్వభావాభినయే నానాకరణసంశ్రయే ।
చలితశ్చ పునః కార్యో విధిజ్ఞైః పాదరేచితే ।।౯.౨౭౦ ।।
సమస్యైవ యదా పార్ష్ణిః పాదస్యాభ్యన్తరే భవేత్ ।
బహిః పార్శ్వస్థితోఽఙ్గుష్ఠస్త్ర్యశ్రపాదస్తు స స్మృతః ।।౯.౨౭౧ ।।
త్యక్త్వా (కృత్వా?) సమపదం స్థానమశ్వక్రాన్తే తథైవ చ ।
స్యాద్విక్లవాదిష్వర్థేషు త్ర్యశ్రః పాదో యథావిధిః ।।౯.౨౭౨ ।।
అస్యైవ సమపాదస్య పార్ష్ణిరభ్యన్తరే భవేత్ ।
త్ర్యశ్రపాదః స విజ్ఞేయః స్థానకాదిషు సంశ్రయః ।।౯.౨౭3 ।।
ఉత్క్షిప్తా తు భవేత్పార్ష్ణిః ప్రసృతోఙ్గుష్ఠకస్తథా ।
అఙ్గుల్యశ్చాఞ్చితాః సర్వా పాదేఽగ్రతలసఞ్చరః ।।౯.౨౭౪ ।।
తోదననికుట్టనే స్థితనిశుమ్భనే భూమితాడనే భ్రమణే ।
విక్షేపవివిధరేచకపార్ష్ణికృతాగమనమేతేన ।।౯.౨౭౫ ।।
పార్ష్ణిర్యస్యాఞ్చితా భూమౌ పాదమగ్రతలం తథా ।
అఙ్గుల్యశ్చాఞ్చితాః సర్వాః స పాదస్త్వఞ్చితః స్మృతః ।।౯.౨౭౬ ।।
పాదాగ్రతలసఞ్చారే వర్తితోద్వర్తితే తథా ।
ఏవ పాదాహతే కార్యో నానాభ్రమరకేషు చ ।।౯.౨౭౭ ।।
ఉత్క్షిప్తా యస్య పార్ష్ణీ స్యాదఙ్గుల్యః కుఞ్చితాస్తథా ।
తథా కుఞ్చితమధ్యశ్చ స పాదం కుఞ్చితః స్మృతః ।।౯.౨౭౮ ।।
ఉదత్తగమనే చైవ వర్తితోద్వర్తితే తథా ।
ఉత్క్షిప్తా తు భవేత్పార్ష్ణిరఙ్గుష్ఠాగ్రేణ సంస్థితః ।।౯.౨౭౯ ।।

వామశ్చైవ స్వభావస్థః సూచీపాదః ప్రకీర్తితః ।

నృత్తే నూపురకరణే ప్రయోగస్తస్య కీర్త్యతే ।।౯.౨౮౦ ।।

అతిక్రాన్తక్రమే చైవ పాదమేతం ప్రయోజయేత్ ।

పాదజఙ్ఘోరుకరణం కర్మ కార్య ప్రయోక్తృభిః ।।౯.౨౮౧ ।।

పాదస్య కరణం సర్వ జఙ్ఘోరుకృతమిష్యతే ।

యథా పాదః ప్రవర్తేత తథైవోరుః ప్రవర్తతే ।।౯.౨౮౨ ।।

అనయోః సమానకరణాత్పాదచారీ ప్రయోజయేత్ ।

ఇత్యేతదఙ్గజం ప్రోక్తం లక్షణం కర్మ చైవ హి ।।౯.౨౮౩ ।।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి చారీవ్యాయామలక్షణమ్ ।।౯.౨౮౪ ।।

ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే అఙ్గాభినయో నామ నవమోఽధ్యాయః

******

అథ దశమోఽధ్యాయః

ఏవం పాదస్య జఙ్ఘాయా ఊర్వోః కట్యాస్తథైవ చ ।

సమానకరణే చేష్టా సా చారీత్యభిధీయతే ।।౧౦.౧ ।।

విధానోపగతాశ్చార్యో వ్యాయచ్ఛన్తే పరస్పరమ్ ।
యస్మాదఙ్గసమాయుక్తాస్తస్మాద్వ్యాయామ ఉచ్యతే ।।౧౦.౨ ।।
ఏకపాదప్రచారో యః సా చారీత్యభిసంజ్ఞితా ।
ద్విపాదక్రమణం యత్తు కరణం నామ తద్భవేత్ ।।౧౦.౩ ।।
కరణానాం సమాయోగః ఖణ్డమిత్యభిధీయతే ।
ఖణ్డైస్త్రిభిశ్చతుర్భిర్వా సంయుక్తం మణ్డలం భవేత్ ।।౧౦.౪ ।।
చారీభిః ప్రసృతం నృత్తం చారీభిశ్చేష్టితం తథా ।
చారీభిః శస్త్రమోక్షశ్చ చార్యో యుద్ధే చ కీర్తితాః ।।౧౦.౫ ।।
యదేతత్ప్రస్తుతం నాట్యం తచ్చారీష్వేవ సంజ్ఞితమ్ ।
నహి చార్యా వినా కిఞ్చిన్నాట్యేఽఙ్గం సంప్రవర్తతే ।।౧౦.౬ ।।
తస్మాచ్చారీవిధానస్య సమ్ప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ।
యా యస్మింస్తు యథా యోజ్యా నృత్తే యుద్ధే గతౌ తథా ।।౧౦.౭ ।।
సమపాదా స్థితావర్తా శకటాస్యా తథైవ చ ।
అధ్యర్ధికా చాపగతిర్విచ్యవా చ తథాపరా ।।౧౦.౮ ।।
ఏడకాక్రీడితా బద్ధా ఉరుద్వృత్తా తథాడ్డితా ।
ఉత్స్పన్దితా చ జనితా స్యన్దితా చాపస్యన్దితా ।।౧౦.౯ ।।
సమోత్సరితమత్తల్లీ మత్తల్లీ చేతి షోడశ ।
ఏతా భౌమ్యః స్మృతాశ్చార్యః శృణుతాకాశికీః పునః ।।౧౦.౧౦ ।।
అతిక్రాన్తా హ్యపక్రాన్తా పార్శ్వక్రాన్తా తథైవ చ ।
ఊర్ధ్వజానుశ్చ సూచీ చ తథా నూపురపాదికా ।।౧౦.౧౧ ।।
డోలపాదా తథాక్షిప్తా ఆవిద్ధోద్వృత్తసంజ్ఞితే ।
విద్యుద్భ్రాన్తా హ్యలాతా చ భుజఙ్గత్రాసితా తథా ।।౧౦.౧౨ ।।
మృగప్లుతా చ దణ్డా చ భ్రమరీ చేతి షోడశ ।
ఆకాశిక్యః స్మృతా హ్యేతా లక్షణం చ నిబోధత ।।౧౦.౧౩ ।।

పాదైర్నిరన్తరకృతైస్తథా సమనఖైరపి ।
సమపాదా స్మృతా చారీ విజ్ఞేయా స్థానసంశ్రయా ।।౧౦.౧౪ ।।
భూమిఘృష్టేన పాదేన కృత్వాభ్యన్తరమణ్డలమ్ ।
పునరుత్పాదయేదన్యం స్థితావర్తా తు సా స్మృతా ।।౧౦.౧౫ ।।
నిషణ్ణాఙ్గస్తు చరణం ప్రసార్య తలసఞ్చరం ।
ఉద్వాహితమురః కృత్వా శకటాస్యాం ప్రయోజయేత్ ।।౧౦.౧౬ ।।
సవ్యస్య పృష్ఠతో వామశ్చరణస్తు యదా భవేత్ ।
తస్యాపసర్పణం చైవ జ్ఞేయా సాధ్యర్ధికా బుధైః ।।౧౦.౧౭ ।।
పాదః ప్రసారితః సవ్యః పునశ్చైవోపసర్పితః ।
వామః సవ్యాపసర్పీ చ చాషగత్యాం విధీయతే ।।౧౦.౧౮ ।।
విచ్యవాత్సమపాదాయా విచ్యవాం సమ్ప్రయోజయేత్ ।
నికుట్టయంస్తలాగ్రేణ పాదస్య ధరణీతలమ్ ।।౧౦.౧౯ ।।
తలసఞ్చరపాదాభ్యాముత్ప్లుత్య పతనం తు యత్ ।
పర్యాయతశ్చ క్రియతే ఏడకాక్రీడితా తు సా ।।౧౦.౨౦ ।।
అన్యోన్యజఙ్ఘాసంవేగాత్కృత్వా తు స్వస్తికం తతః ।
ఊరుభ్యాం వలనం యస్మాత్సా బద్ధా చార్యుదాహృతా ।।౧౦.౨౧ ।।
తలసఞ్చరపాదస్య పార్ష్ణిర్బాహ్యోన్ముఖీ యదా ।
జఙ్ఘాఞ్చితా తథోద్వృత్తా ఊరుద్వృత్తేతి సా స్మృతా ।।౧౦.౨౨ ।।
అగ్రతః పృష్ఠతో వాపి పాదస్తు తలసఞ్చరః ।
ద్వితీయపాదో నిర్ఘృష్టః యస్యాం స్యాదడ్డితా తు సా ।।౧౦.౨౩ ।।
శనైః పాదో నివర్తేత బాహ్యేనాభ్యన్తరేణ చ ।
యద్రేచకానుసారేణ సా చార్యుత్స్యన్దితా స్మృతా ।।౧౦.౨౪ ।।
ముష్టిహస్తశ్చ వక్షఃస్థః కరోఽన్యశ్చ ప్రవర్తితః ।
తలసఞ్చరపాదశ్చ జనితా చార్యుదాహృతా ।।౧౦.౨౫ ।।

పఞ్చతాలాన్తరం పాదం ప్రసార్య స్యన్దితాం న్యసేత్ ।
ద్వితీయేన తు పాదేన తథాపస్యన్దితామపి ।।౧౦.౨౬ ।।
తలసఞ్చరపాదాభ్యాం ఘూర్ణమానోపసర్పణైః ।
సమోత్సరితమత్తల్లీ వ్యాయామే సముదాహృతా ।।౧౦.౨౭ ।।
ఉభాభ్యామపి పాదాభ్యాం ఘూర్ణమానోపసర్పణైః ।
ఉద్వేష్టితాపవిద్ధైశ్చ హస్తైర్మత్తల్ల్యుదాహృతా ।।౧౦.౨౮ ।।
ఏతా భౌమ్యః స్మృతాశ్చార్యో నియుద్ధకరణాశ్రయాః ।
ఆకాశకీనాం చారీణాం సమ్ప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ।।౧౦.౨౯ ।।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య పురతః సమ్ప్రసారయేత్ ।
ఉత్క్షిప్య పాతయేచ్చైనమతిక్రాన్తా తు సా స్మృతా ।।౧౦.౩౦ ।।
ఊరుభ్యాం వలనం కృత్వా కుఞ్చితం పాదముద్ధరేత్ ।
పార్శ్వే వినిక్షిపేచ్చైనమపక్రాన్తా తు సా స్మృతా ।।౧౦.౩౧ ।।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య పార్శ్వేనోత్పతనం న్యసేత్ ।
ఉద్ఘట్టితేన పాదేన పార్శ్వక్రాన్తా విధీయతే ।।౧౦.౩౨ ।।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య జానుస్తనసమం న్యసేత్ ।
ద్వితీయం చ క్రమాత్స్యాద్బద్ధమూర్ధ్వజానుః ప్రకీర్తితా ।।౧౦.౩౩ ।।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య జానూర్ధ్వం సమ్ప్రసారయేత్ ।
పాతయేచ్చాగ్రయోగేన సా సూచీ పరికీర్తితా ।।౧౦.౩౪ ।।
పృష్ఠతో హ్యఞ్చితం కృత్వా పాదమగ్రతలేన తు ।
ద్రుతం నిర్యాతయేద్భూమౌ చారీ నూపురపాదికా ।।౧౦.౩౫ ।।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య పార్శ్వాత్పార్శ్వం తు దోలయేత్ ।
పాతయేదఞ్చితం చైవం దోలపాదా తు సా స్మృతా ।।౧౦.౩౬ ।।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య ఆక్షిప్య త్వఞ్చితం న్యసేత్ ।
జఙ్ఘాస్వస్తికసంయుక్తా చాక్షిప్తా నామ సా స్మృతా ।।౧౦.౩౭ ।।

స్వస్తికస్యాగ్రతః పాదః కుఞ్చితస్తు ప్రసారితః ।
నిపతేదఞ్చితావిద్ధ ఆవిద్ధా నామ సా స్మృతా ।।౧౦.౩౮ ।।
పాదమావిద్ధమావేష్ట్య సముత్క్షిప్య నిపాతయేత్ ।
పరివృత్త్య ద్వితీయం చ సోద్వృత్తా చార్యుదాహృతా ।।౧౦.౩౯ ।।
పృష్ఠతో వలితం పాదం శిరోఘృష్టం ప్రసారయేత్ ।
సర్వతో మణ్డలావిద్ధం విద్యుద్భ్రాన్తా తు సా స్మృతా ।।౧౦.౪౦ ।।
పృష్ఠః ప్రసారితః పాదో వలితోఽభ్యన్తరీకృతః ।
పార్ష్ణిప్రపతితశ్చైవ హ్యలాతా సమ్ప్రకీర్తితా ।।౧౦.౪౧ ।।
కుఞ్చితం పాదముత్క్షిప్య త్ర్యశ్రమూరుం వివర్తయేత్ ।
కటిజానువివర్తాచ్చ భుజఙ్గత్రాసితా భవేత్ ।।౧౦.౪౨ ।।
అతిక్రాన్తక్రమం కృత్వా సముత్ప్లుత్య నిపాతయేత్ ।
జఙ్ఘాఞ్చితోపరిక్షిప్తా సా జ్ఞేయా హరిణప్లుతా ।।౧౦.౪౩ ।।
నూపురం చరణం కృత్వా పురతః సమ్ప్రసారయేత్ ।
క్షిప్రమావిద్ధకరణం దణ్డపాదా తు సా స్మృతా ।।౧౦.౪౪ ।।
అతిక్రాన్తక్రమం కృత్వా త్రికం తు పరివర్తయేత్ ।
ద్వితీయపాదభ్రమణాత్తలేన భ్రమరీ స్మృతా ।।౧౦.౪౫ ।।
ఆకాశిక్యః స్మృతా హ్యేతా లలితాఙ్గక్రియాత్మకాః ।
ధనుర్వజ్రాసిశస్త్రాణాం ప్రయోక్తవ్యా ప్రయోక్తృభిః ।।౧౦.౪౬ ।।
అగ్రగౌ పృష్ఠగౌ వాపి హ్యనుగౌ చాపి యోగతః ।
పాదయోస్తు ద్విజా హస్తౌ కర్తవ్యౌ నాట్యయోక్తృభిః ।।౧౦.౪౭ ।।
యతః పాదస్తతో హస్తో యతో హస్తస్తతస్త్రికమ్ ।
పాదస్య నిర్గమం జ్ఞాత్వా తథోపాఙ్గాని యోజయేత్ ।।౧౦.౪౮ ।।
పాదచార్యాం యథా పాదో ధరణీమేవ గచ్ఛతి ।
ఏవం హస్తశ్చరిత్వా తు కటిదేశం సమాశ్రయేత్ ।।౧౦.౪౯ ।।

ఏతాశ్చార్యో మయా ప్రోక్తా లలితాఙ్గక్రియాత్మకాః ।
స్థానాన్యాసాం ప్రవక్ష్యామి సర్వశస్త్రవిమోక్షణే ।।౧౦.౫౦ ।।
వైష్ణవం సమపాదం చ వైశాఖం మణ్డలం తథా ।
ప్రత్యాలీఢం తథాలీఢం స్థానాన్యేతాని షణ్ నృణామ్ ।।౧౦.౫౧ ।।
ద్వౌ తాలావర్ధతాలశ్చ పాదయోరన్తరం భవేత్ ।
తయోః సమస్థితస్త్వేకః త్ర్యశ్రః పక్షస్థితోఽపరః ।।౧౦.౫౨ ।।
కిఞ్చిదఞ్చితజఙ్ఘం చ సౌష్ఠవాఙ్గపురస్కృతమ్ ।
వైష్ణవం స్థానమేతద్ధి విష్ణురత్రాధిదైవతమ్ ।।౧౦.౫౩ ।।
స్థానేనానేన కర్తవ్యః సంల్లాపస్తు స్వభావజః ।
నానాకార్యాన్తరాపేతైర్నృభిరుత్తమమధ్యమైః ।।౧౦.౫౪ ।।
చక్రస్య మోక్షణే చైవ ధారణే ధనుషస్తథా ।
ధైర్యదానాఙ్గలీలాసు తథా క్రోధే ప్రయోజయేత్ ।।౧౦.౫౫ ।।
ఇదమేవ విపర్యస్తం ప్రణయక్రోధ ఇష్యతే ।
ఉపాలమ్భకృతే చైవ ప్రణయోద్వేగయోస్తథా ।।౧౦.౫౬ ।।
శఙ్కాసూయోగ్రతాచిన్తామతిస్మృతిషు చైవ హి ।
దైన్యే చపలతాయోగే గర్వాభీష్టేషు శక్తిషు ।।౧౦.౫౭ ।।
శృఙ్గారాద్భుతబీభత్సవీరప్రాధాన్యయోజితమ్ ।
సమపాదే సమౌ పాదౌ తాలమాత్రాన్తరస్థితౌ ।।౧౦.౫౮ ।।
స్వభావసౌష్ఠవోపేతౌ బ్రహ్మా చాత్రాధిదైవతమ్ ।
అనేన కార్యం స్థానేన విప్రమఙ్గలధారణమ్ ।।౧౦.౫౯ ।।
రూపణే పక్షిణాం చైవ వరం కౌతుకమేవ చ ।
స్వస్థానం స్యన్దనస్థానాం విమానస్థాయినామపి ।।౧౦.౬౦ ।।
లిఙ్గస్థానాం వ్రతస్థానాం స్థానమేతత్తు కారయేత్ ।
తాలాస్త్రయోఽర్ధతాలశ్చ పాదయోరన్తరం భవేత్ ।।౧౦.౬౧ ।।

తాలాంస్త్రీనర్ధతాలాంశ్చ నిషణ్ణోరుం ప్రకల్పయేత్ ।
త్ర్యశ్రౌ వక్షఃస్థితౌ చైవ తత్ర పాదో ప్రయోజయేత్ ।।౧౦.౬౨ ।।
వైశాఖస్థానమేతద్ధి స్కన్దశ్చాత్రాధిదైవతమ్ ।
స్థానేనానేన కర్తవ్యమశ్వానాం వాహనం బుధైః ।।౧౦.౬౩ ।।
వ్యాయామనిర్గమశ్చైవ స్థూలపక్షినిరూపణమ్ ।
శరాణాం చ సముత్క్షేపో వ్యాయామకరణే తథా ।।౧౦.౬౪ ।।
రేచకేషు చ కర్తవ్యమిదమేవ ప్రయోక్తృభిః ।
ఐన్ద్రే తు మణ్డలే పాదౌ చతుస్తాలాన్తరస్థితౌ ।।౧౦.౬౫ ।।
త్ర్యశ్రౌ పక్షఃస్థితౌ చైవ కటిజానూ సమౌ తథా ।
ధనుర్వజ్రాసిశస్త్రాణి మణ్డలేన ప్రయోజయేత్ ।।౧౦.౬౬ ।।
వాహనం కుఞ్జరాణాం తు స్థూలపక్షినిరూపణమ్ ।
అస్యైవ దక్షిణం పాదం పఞ్చ తాలాన్ప్రసార్య తు ।।౧౦.౬౭ ।।
ఆలీఢం స్థానకం కుర్యాద్రుద్రశ్చాత్రాధిదైవతమ్ ।
అనేన కార్యం స్థానేన వీరరౌద్రకృతం తు యత్ ।।౧౦.౬౮ ।।
ఉత్తరోత్తరసఞ్జల్పో రోషామర్షకృతస్తు యః ।
మల్లానాఞ్చైవ సంఫేటః శత్రూణాం చ నిరూపణమ్ ।।౧౦.౬౯ ।।
తథాభిద్రవణం చైవ శస్త్రాణాం చైవ మోక్షణమ్ ।
కుఞ్చితం దక్షిణం కృత్వా వామం పాదం ప్రసార్య చ ।।౧౦.౭౦ ।।
ఆలీఢపరివర్తస్తు ప్రత్యాలీఢమితి స్మృతమ్ ।
ఆలీఢసంహితం శస్త్రం ప్రత్యాలీఢేన మోక్షయేత్ ।।౧౦.౭౧ ।।
నానాశస్త్రవిమోక్షో హి కార్యోఽనేన ప్రయోక్తృభిః ।
న్యాయాచ్చైవ హి విజ్ఞేయాశ్చత్వారః శస్త్రమోక్షణే ।।౧౦.౭౨ ।।
భారతః సాత్వతశ్చైవ వార్షగణ్యోఽథ కైశికః ।
భారతే తు కటీచ్ఛేద్యం పాదచ్ఛేద్యం తు సాత్వతే ।।౧౦.౭౩ ।।

వక్షసో వార్షగణ్యే తు శిరశ్ఛేద్యన్తు కైశికే ।
ఏభిః ప్రయోక్తృభిర్న్యాయైర్నానాచారీసముత్థితైః ।।౧౦.౭౪ ।।
ప్రవిచార్య ప్రయోక్తవ్యం నానాశస్త్రవిమోక్షణే ।
న్యాయాశ్రితైరఙ్గహారైర్న్యాయాచ్చైవ సముత్థితైః ।।౧౦.౭౫ ।।
యస్మాద్యుద్ధాని వర్తన్తే తస్మాన్న్యాయాః ప్రకీర్తితాః ।
వామహస్తే వినిక్షిప్య ఖేటకం శస్త్రఫేటకమ్ ।।౧౦.౭౬ ।।
శస్త్రమాదాయ హస్తేన ప్రవిచారమథాచరేత్ ।
ప్రసార్య చ కరౌ సమ్యక్పునరాక్షిప్య చైవ హి ।।౧౦.౭౭ ।।
ఖేటకం భ్రామయేత్పశ్చాత్పార్శ్వాత్పార్శ్వమథాపి చ ।
శిరఃపరిగమశ్చాపి కార్యః శస్త్రేణ యోక్తృభిః ।।౧౦.౭౮ ।।
కపోలస్యాన్తరే వాపి శస్త్రస్యోద్వేష్టనం తథా ।
పునశ్చ ఖఙ్గహస్తేన లలితోద్వేష్టితేన చ ।।౧౦.౭౯ ।।
ఖేటకేన చ కర్తవ్యః శిరఃపరిగమో బుధైః ।
ఏవం ప్రచారః కర్తవ్యో భారతే శస్త్రమోక్షణే ।।౧౦.౮౦ ।।
సాత్వతే చ ప్రవక్ష్యామి ప్రవిచారం యథావిధిః ।
స ఏవ ప్రవిచారస్తు ఖఙ్గఖేటకయోః స్మృతః ।।౧౦.౮౧ ।।
కేవలం పృష్ఠతః శస్త్రం కర్తవ్యం ఖలు సాత్వతే ।
గతిశ్చ వార్షగణ్యేఽపి సాత్వతేన క్రమేణ తు ।।౧౦.౮౨ ।।
శస్త్రఖేటకయోశ్చాపి భ్రమణం సంవిధీయతే ।
శిరః పరిగమస్తద్వచ్ఛస్త్రస్యేహ భవేత్తథా ।।౧౦.౮౩ ।।
ఉరస్యుద్వేష్టనం కార్యం శస్త్రస్యాంశేఽథవా పునః ।
భారతే ప్రవిచారోఽయం కర్తవ్యః స తు కైశికే ।।౧౦.౮౪ ।।
విభ్రమయ్య తథా శస్త్రం కేవలం మూర్ధ్ని పాతయేత్ ।
ప్రవిచారా ప్రయోక్తవ్యా హ్యేవమేతేఽఙ్గలీలయా ।।౧౦.౮౫ ।।

ధనుర్వ్రజాసిశస్త్రాణాం ప్రయోక్తవ్యా విమోక్షణే ।
న భేద్యం నాపి తు చ్ఛేద్యం న చాపి రుధిరస్రుతిః ।।౧౦.౮౬ ।।
రఙ్గే ప్రహరణే కార్యే న చాపి వ్యక్తఘాతనమ్ ।
సంజ్ఞామాత్రేణ కర్తవ్యం శస్త్రాణాం మోక్షణం బుధైః ।।౧౦.౮౭ ।।
అథవాభినయోపేతం కుర్యాచ్ఛేద్యం విధానతః ।
అఙ్గసౌష్ఠవసంయుక్తైరఙ్గహారైర్విభూషితమ్ ।।౧౦.౮౮ ।।
వ్యాయామం కారయేత్సమ్యక్లయతాలసమన్వితమ్ ।
సౌష్ఠవే హి ప్రయత్నస్తు కార్యో వ్యాయామసేవిభిః ।।౧౦.౮౯ ।।
సౌష్ఠవే లక్షణం ప్రోక్తం వర్తనాక్రమయోజితమ్ ।
శోభా సర్వైవ నిత్యం హి సౌష్ఠవం సముపాశ్రితా ।।౧౦.౯౦ ।।
అచఞ్చలమకుబ్జం చాసన్నగాత్రమథాపి చ ।
నాత్యుచ్చం చలపాదఞ్చ సౌష్ఠవాఙ్గం ప్రయోజయేత్ ।।౧౦.౯౧ ।।
కటీ కర్ణసమా యత్ర కూర్పరాంసశిరస్తథా ।
సమున్నతమురశ్చైవ సౌష్ఠవం నామ తద్భవేత్ ।।౧౦.౯౨ ।।
నహి సౌష్ఠవహీనాఙ్గః శోభతే నాట్యనృత్తయోః ।
అత్ర నిత్యం ప్రయత్నో హి విధేయో మధ్యమోత్తమైః ।।౧౦.౯౩ ।।
నాట్యం నృత్తం చ సర్వం హి సౌష్ఠవే సంప్రతిష్ఠితమ్ ।
కటీనామభిచరౌ హస్తౌ వక్షశ్చైవ సమున్నతమ్ ।।౧౦.౯౪ ।।
వైష్ణవం స్థానమిత్యఙ్గం చతురశ్రముదాహృతమ్ ।
పరిమార్జనమాదానం సన్ధానం మోక్షణం తథా ।।౧౦.౯౫ ।।
ధనుషస్తు ప్రయోక్తవ్యం కరణం తు చతుర్విధమ్ ।
సంమార్జనం పరామర్శమాదానం గ్రహణం క్రియా ।।౧౦.౯౬ ।।
సన్ధానం శరవిన్యాసో విక్షేపో మోక్షణం భవేత్ ।
తైలాభ్యక్తేన గాత్రేణ యవాగూమృదితేన చ ।।౧౦.౯౭ ।।

వ్యాయామం కారయేత్త్రీమాన్భిత్తావాకాలికే తథా ।

యోగ్యాయాం మాతృకా భిత్తిస్తస్మాద్భిత్తిం సమాశ్రయేత్ ।। ౧౦.౯౮ ।।

భిత్తౌ ప్రసారితాఙ్గన్తు వ్యాయామం కారయేన్నరమ్ ।

బలార్థం చ నిషేవేత నస్యం బస్తివిధిం తథా ।। ౧౦.౯౯ ।।

స్నిగ్ధాన్యన్యాని చ తథా రసకం పానకం తథా ।

ఆహారేఽధిష్ఠితాః ప్రాణాః ప్రాణే యోగ్యాః ప్రతిష్ఠితాః ।। ౧౦.౧౦౦ ।।

తస్మాద్యోగ్యాప్రసిధ్యర్థమాహారే యత్నవాన్భవేత్ ।

అశుద్ధకాయం ప్రక్లాన్తమతీవక్షుత్పిపాసితమ్ ।। ౧౦.౧౦౧ ।।

అతిపీతం తథా భుక్తం వ్యాయామం నైవ కారయేత్ ।

అచలైర్మధురైర్గాత్రైశ్చతురశ్రేణ వక్షసా ।। ౧౦.౧౦౨ ।।

వ్యాయామం కారయేద్ధీమాన్నరమఙ్గక్రియాత్మకమ్ ।

ఏవం వ్యాయామసంయోగే కార్యశ్చారీకృతో విధిః ।। ౧౦.౧౦౩ ।।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి మణ్డలానాం వికల్పనం ।

ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే చారీవిధానో నామ దశమోఽధ్యాయః ।

******

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః ।

ఏతాశ్చార్యో మయా ప్రోక్తా యథావచ్ఛస్త్రమోక్షణే ।
చారీసంయోగజానీహ మణ్డలాని నిబోధత ।।౧౧.౧ ।।
అతిక్రాన్తం విచిత్రం చ తథా లలితసఞ్చరమ్ ।
సూచీవిద్ధం దణ్డపాదం విహృతాలాతకే తథా ।।౧౧.౨ ।।
వామబన్ధం సలలితం క్రాన్తఞ్చాకాశగామి చ ।
మణ్డలాని ద్విజశ్రేష్ఠాః! భూమిగాని నిబోధత ।।౧౧.౩ ।।
భ్రమరాస్కన్దితే స్యాతామావర్తం చ తతః పరమ్ ।
సమాక్రన్దితమప్యాహురేడకాక్రీడితం తథా ।।౧౧.౪ ।।
అడ్డితం శకటాస్యం చ తథాఽధ్యర్ధకమేవ చ ।
పిష్టకుట్టం చ విజ్ఞేయం తథా చాపగతం పునః ।।౧౧.౫ ।।
ఏతాన్యపి దశోక్తాని భూమిగానీహ నామతః ।
ఆద్యం పాదం చ జనితం కృత్వోద్వాహితమాచరేత్ ।।౧౧.౬ ।।
అలాతం వామకం చైవ పార్శ్వక్రాన్తం చ దక్షిణమ్ ।
సూచీవామం పునశ్చైవ పార్శ్వక్రాన్తం చ దక్షిణమ్ ।।౧౧.౭ ।।
సూచీం వామక్రమం దద్యాదపక్రాన్తం చ దక్షిణమ్ ।
సూచీవామం పునశ్చైవ త్రికం చ పరివర్తయేత్ ।।౧౧.౮ ।।
తథా దక్షిణముద్వృత్తమలాతఞ్చైవ వామకమ్ ।
పరిచ్ఛిన్నం తు కర్తవ్యం బాహ్యభ్రమరకేణ హి ।।౧౧.౯ ।।
అతిక్రాన్తం పునర్వామం దణ్డపాదఞ్చ దక్షిణమ్ ।
విజ్ఞేయమేతద్వ్యాయామే త్వతిక్రాన్తం తు మణ్డలమ్ ।।౧౧.౧౦ ।।
ఆద్యం తు జనితం కృత్వా తేనైవ చ నికుట్టకమ్ ।
ఆస్పన్దితం తు వామేన పార్శ్వక్రాన్తం చ దక్షిణమ్ ।।౧౧.౧౧ ।।
వామం సూచీపదం దద్యాదపక్రాన్తఞ్చ దక్షిణమ్ ।
భుజఙ్గత్రాసితం వామమతిక్రాన్తం చ దక్షిణమ్ ।।౧౧.౧౨ ।।

ఉద్వృత్తం దక్షిణం చైవాఽలాతం చైవాత్ర వామకమ్ ।
పార్శ్వక్రాన్తం పునః సవ్యం సూచీవామక్రమం తథా ।।౧౧.౧౩ ।।
విక్షేపో దక్షిణస్య స్యాదపక్రాన్తం చ వామకమ్ ।
బాహ్యభ్రమరకం చైవ విక్షేపం చైవ యోజయేత్ ।।౧౧.౧౪ ।।
విజ్ఞేయమేతద్వ్యాయామే విచిత్రం నామ మణ్డలమ్ ।
కృత్వోర్ధ్వజానుచరణమాద్యం సూచీం ప్రయోజయేత్ ।।౧౧.౧౫ ।।
అపక్రాన్తః పునర్వామ ఆద్యః పార్శ్వగతో భవేత్ ।
వామసూచీం పునర్దద్యాత్త్రికఞ్చ పరివర్తయేత్ ।।౧౧.౧౬ ।।
పార్శ్వక్రాన్తం పునశ్చాద్యమతిక్రాన్తఞ్చ వామకమ్ ।
సూచీవామక్రమం కృత్వా హ్యపక్రాన్తశ్చ వామకమ్ ।।౧౧.౧౭ ।।
పార్శ్వక్రాన్తం పునశ్చాద్యమతిక్రాన్తం చ వామకమ్ ।
పరిచ్ఛిన్నం చ కర్తవ్యం బాహ్యభ్రమణకేన హి ।।౧౧.౧౮ ।।
ఏష చారీప్రయోగస్తు కార్యో లలితసఞ్చరైః ।
సూచీవామపదం దద్యాత్త్రికఞ్చ పరివర్తయేత్ ।।౧౧.౧౯ ।।
పార్శ్వక్రాన్తః పునశ్చాద్యో వామోఽతిక్రాన్త ఏవ చ ।
సూచీమాద్యం పునర్దద్యాదతిక్రాన్తఞ్చ వామకమ్ ।।౧౧.౨౦ ।।
పార్శ్వక్రాన్తం పునశ్చాద్యం సూచీవిద్ధే తు మణ్డలే ।
ఆద్యస్తు జనితో భూత్వా స చ దణ్డక్రమో భవేత్ ।।౧౧.౨౧ ।।
వామసూచీం పునర్దద్యాత్త్రికఞ్చ పరివర్తయేత్ ।
ఉద్వృత్తో దక్షిణశ్చ స్యాదలాతశ్చైవ వామకః ।।౧౧.౨౨ ।।
పార్శ్వక్రాన్తః పునశ్చాద్యో భుజఙ్గత్రాసితస్తథా ।
అతిక్రాన్తః పునర్వామో దణ్డపాదశ్చ దక్షిణః ।।౧౧.౨౩ ।।
వామసూచీత్రికావర్తో దణ్డపాదే తు మణ్డలే ।
ఆద్యం తు జనితం కృత్వా తేనైవ చ నికుట్టకమ్ ।।౧౧.౨౪ ।।

ఆస్పన్దితం చ వామేన హ్యుద్వృత్తం దక్షిణేన చ ।
అలాతం వామకం పాదం సూచీం దద్యాత్తు దక్షిణమ్ ।।౧౧.౨౫ ।।
పార్శ్వక్రాన్తః పునర్వామ ఆక్షిప్తో దక్షిణస్తథా ।
సమావర్త్య త్రికం చైవ దణ్డపాదం ప్రసారయేత్ ।।౧౧.౨౬ ।।
సూచీవామపదం దద్యాత్త్రికం తు పరివర్తయేత్ ।
భుజఙ్గత్రాసితశ్చాద్యో వామోఽతిక్రాన్త ఏవ చ ।।౧౧.౨౭ ।।
ఏష చారీప్రయోగస్తు విహృతే మణ్డలే భవేత్ ।
సూచీమాద్యక్రమం కృత్వా చాఽపక్రాన్తం చ వామకమ్ ।।౧౧.౨౮ ।।
పార్శ్వక్రాన్తస్తతశ్చాద్యోఽప్యలాతశ్చైవ వామకః ।
భ్రాన్త్వా చారీభిరేతాభిః పర్యాయేణాథ మణ్డలమ్ ।।౧౧.౨౯ ।।
షట్సంఖ్యం సప్తసంఖ్యం చ లలితైః పాదవిక్రమైః ।
అధికుర్యాదపక్రాన్తమతిక్రాన్తం చ వామకమ్ ।।౧౧.౩౦ ।।
అపక్రన్తః పునశ్చాద్యో వామోఽతిక్రాన్త ఏవ చ ।
పాదభ్రమరకశ్చ స్యాదలాతే ఖలు మణ్డలే ।।౧౧.౩౧ ।।
సూచీమాద్యక్రమం కృత్వా హ్యపక్రాన్తం చ వామకమ్ ।
ఆద్యో దణ్డక్రమశ్చైవ సూచీపాదస్తు వామకః ।।౧౧.౩౨ ।।
కార్యస్త్రికవివర్తశ్చ పార్శ్వక్రాన్తశ్చ దక్షిణః ।
ఆక్షిప్తం వామకం కుర్యాద్దణ్డపార్శ్వం చ దక్షిణమ్ ।।౧౧.౩౩ ।।
ఉరుద్వృత్తం చ తేనైవ కర్తవ్యం దక్షిణేన తు ।
సూచీవామక్రమం కృత్వా త్రికం చ పరివర్తయేత్ ।।౧౧.౩౪ ।।
అలాతశ్చ భవేద్వామః పార్శ్వక్రాన్తశ్చ దక్షిణః ।
అతిక్రాన్తః పునర్వామో వామబన్ధే తు మణ్డలే ।।౧౧.౩౫ ।।
సూచీమాద్యక్రమం కృత్వా హ్యపక్రాన్తం చ వామకమ్ ।
పార్శ్వక్రాన్తః పునశ్చాద్యో భుజఙ్గత్రాసితః స చ ।।౧౧.౩౬ ।।

అతిక్రాన్తః పునర్వామ ఆక్షిప్తో దక్షిణస్తథా ।
అతిక్రాన్తః పునర్వామ ఉరుద్వృత్తస్తథైవ చ ॥౧౧.౩౭ ॥
అలాతశ్చ పునర్వామః పార్శ్వక్రాన్తశ్చ దక్షిణః ।
సూచీవామం పునర్దద్యాదపక్రాన్తస్తు దక్షిణః ॥౧౧.౩౮ ॥
అతిక్రాన్తః పునర్వామః కార్యో లలితసంజ్ఞకః ।
ఏష పాదప్రసారస్తు లలితే మణ్డలే భవేత్ ॥౧౧.౩౯ ॥
సూచీవామక్రమం కృత్వా హ్యపక్రాన్తశ్చ వామకమ్ ।
పార్శ్వక్రాన్తం పునశ్చాద్యం వామపార్శ్వక్రమం తథా ॥౧౧.౪౦ ॥
భ్రాన్త్వా చారీభిరేతాభిః పర్యాయేణాథ మణ్డలమ్ ।
వామసూచీం తతో దద్యాదపక్రాన్తం చ దక్షిణమ్ ॥౧౧.౪౧ ॥
స్వభావగమనే హ్యేతన్మణ్డలం సంవిధీయతే ।
క్రాన్తమేతత్తు విజ్ఞేయం నామతో నాట్యయోక్తృభిః ॥౧౧.౪౨ ॥
ఏతాన్యాకాశగామీని జ్ఞేయాన్యేవం దశైవ తు ।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి భౌమానామిహ లక్షణమ్ ॥౧౧.౪౩ ॥
ఆద్యస్తు జనితః కార్యో వామశ్చాస్పన్దితో భవేత్ ।
శకటాస్యః పునశ్చాద్యో వామశ్చాపి ప్రసారితః ॥౧౧.౪౪ ॥
ఆద్యో భ్రమరకః కార్యస్త్రికం చ పరివర్తయేత్ ।
ఆస్కన్దితః పునర్వామః శకటాస్యశ్చ దక్షిణః ॥౧౧.౪౫ ॥
వామః పృష్ఠాపసర్పీ చ దద్యాద్భ్రమరకం తథా ।
స ఏవాస్పన్దితః కార్యస్త్వేతద్భ్రమరమణ్డలమ్ ॥౧౧.౪౬ ॥
ఆద్యో భ్రమరకః కార్యో వామశ్చైవాడ్డితో భవేత్ ।
కార్యస్త్రికవివర్త_శ్చ శకటాస్యశ్చ దక్షిణః ॥౧౧.౪౭ ॥
ఉరుద్వృత్తః స ఏవ స్యాద్వామశ్చైవాపసర్పితః ।
కార్యస్త్రికవివర్త_శ్చ దక్షిణః స్పన్దితో భవేత్ ॥౧౧.౪౮ ॥

శకటాస్యో భవేద్వామస్తదేవాస్ఫోటనం భవేత్ ।
ఏతదాస్పన్దితం నామ వ్యాయామే యుద్ధమణ్డలమ్ ।।౧౧.౪౯ ।।
ఆద్యస్తు జనితం కృత్వా వామశ్చైవ నికుట్టకమ్ ।
శకటాస్యః పునశ్చాద్య ఉరుద్వృత్తః స ఏవ తు ।।౧౧.౫౦ ।।
పృష్ఠాపసర్పీ వామశ్చ స చ చాషగతిర్భవేత్ ।
ఆస్పన్దితః పునర్దక్షః శకటాస్యశ్చ వామకః ।।౧౧.౫౧ ।।
ఆద్యో భ్రమరకశ్చైవ త్రికం చ పరివర్తయేత్ ।
పృష్ఠాపసర్పీ వామశ్చేత్యావర్తం మణ్డలం భవేత్ ।।౧౧.౫౨ ।।
సమపాదం బుధః కృత్వా స్థానం హస్తౌ ప్రసారయేత్ ।
నిరన్తరావూర్ధ్వతలావావేష్ట్యోద్వేష్ట్య చైవ హి ।।౧౧.౫౩ ।।
కటీతటే వినిక్షిప్య చాద్యమావర్త్యేత్క్రమాత్ ।
యథాక్రమం పునర్వామమావర్తేన ప్రసారయేత్ ।।౧౧.౫౪ ।।
చారయా చానయా భ్రాన్త్వా పర్యాయేణాథ మణ్డలమ్ ।
సమోత్సరితమేతత్తు కార్యం వ్యాయామమణ్డలమ్ ।।౧౧.౫౫ ।।
పాదైస్తు భూమిసంయుక్తైః సూచీవిద్ధైస్తథైవ చ ।
ఏడకాక్రీడితైశ్చైవ తూర్ణైస్త్రికవివర్తితైః ।।౧౧.౫౬ ।।
సూచీవిద్ధాపవిద్ధైశ్చ క్రమేణావృత్త్య మణ్డలమ్ ।
ఏడకాక్రీడితం విద్యాత్ఖణ్డమణ్డలసంజ్ఞితమ్ ।।౧౧.౫౭ ।।
సవ్యముద్ఘట్టితం కృత్వా తేనైవావర్తమాచరేత్ ।
తేనైవాస్కన్దితః కార్యః శకటాస్యశ్చ వామకః ।।౧౧.౫౮ ।।
ఆద్యః పృష్ఠాపసర్పీ చ స చ చాషగతిర్భవేత్ ।
అడ్డితశ్చ పునర్వామ ఆద్యశ్చైవాపసర్పితః ।।౧౧.౫౯ ।।
వామో భ్రమరకః కార్య ఆద్య ఆస్కన్దితో భవేత్ ।
తేనైవాస్ఫోటనం కుర్యాదేతదడ్డితమణ్డలమ్ ।।౧౧.౬౦ ।।

ఆద్యం తు జనితం కృత్వా తేనైవ చ నికుట్టకమ్ ।
స ఏవ శకటాస్యశ్చ వామశ్చాస్కన్దితో భవేత్ ।।౧౧.౬౧ ।।
విజ్ఞేయం శకటాస్యం తు వ్యాయామే యుద్ధమణ్డలమ్ ।
పాదైశ్చ శకటాస్యస్తైః పర్యాయేణాథ మణ్డలమ్ ।।౧౧.౬౨ ।।
ఆద్యస్తు జనితో భూత్వా స ఏవాస్కన్దితో భవేత్ ।
అపసర్పీ పునర్వామః శకటాస్యశ్చ దక్షిణః ।।౧౧.౬౩ ।।
భ్రాన్త్వా చారీభిరేతాభిః పర్యాయేణాథ మణ్డలమ్ ।
అధ్యర్ధమేతద్విజ్ఞేయం నియుద్ధే చాపి మణ్డలమ్ ।।౧౧.౬౪ ।।
సూచీమాద్యక్రమం కృత్వా హ్యపక్రాన్తం చ వామకమ్ ।
భుజఙ్గత్రాసితశ్చాద్య ఏవమేవ తు వామకః ।।౧౧.౬౫ ।।
భుజఙ్గత్రాసితైర్భ్రాన్త్వా పాదైరపి చ మణ్డలమ్ ।
పిష్టకుట్టం చ విజ్ఞేయం చారీభిర్మణ్డలం బుధైః ।।౧౧.౬౬ ।।
సర్వైశ్చాషగతైః పాదైః పరిభ్రామ్య తు మణ్డలమ్ ।
ఏతచ్చాషగతం విద్యాన్నియుద్ధే చాపి మణ్డలమ్ ।।౧౧.౬౭ ।।
నానాచారీసముత్థాని మణ్డలాని సమాసతః ।
ఉక్తాన్యతః పరం చైవ సమచారీణి యోజయేత్ ।।౧౧.౬౮ ।।
సమచారీప్రయోగో యస్తత్సమం నామ మణ్డలమ్ ।
ఆచార్యబుద్ధ్యా తానీహ కర్తవ్యాని ప్రయోక్తృభిః ।।౧౧.౬౯ ।।
ఏతాని ఖణ్డాని సమణ్డలాని యుద్ధే నియుద్ధే చ పరిక్రమే చ ।
లీలాఙ్గమాధుర్యపురస్కృతాని కార్యాణి వాద్యానుగతాని తజ్జ్ఞైః ।।౧౧.౭౦ ।।
ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే మణ్డలవిధానం నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః సమాప్తః

******

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః గతిప్రచార

ఏవం వ్యాయామసంయోగే కార్యం మణ్డలకల్పనమ్ ।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి గతీస్తు ప్రకృతిస్థితాః ।।౧౨.౧ ।।
తత్రోపవహనం కృత్వా భాణ్డవాద్యపురస్కృతమ్ ।
యథామార్గరసోపేతం ప్రకృతీనాం ప్రవేశనే ।।౧౨.౨ ।।
ధ్రువాయాం సంప్రయుక్తాయాం పటే చైవాపకర్షితే ।
కార్యః ప్రవేశః పాత్రాణాం నానార్థరససమ్భవః ।।౧౨.౩ ।।
స్థానం తు వైష్ణవం కృత్వా హ్యుత్తమే మధ్యమే తథా ।
సమున్నతం సమం చైవ చతురస్రమురస్తథా ।।౧౨.౪ ।।
బాహుశీర్షే ప్రసన్నే చ నాత్యుత్క్షిప్తే చ కారయేత్ ।
గ్రీవాప్రదేశః కర్తవ్యో మయూరాఞ్చితమస్తకః ।।౧౨.౫ ।।
కర్ణాదష్టాఙ్గులస్థే చ బాహుశీర్షే ప్రయోజయేత్ ।
ఉరసశ్చాపి చిబుకం చతురఙ్గులసంస్థితమ్ ।।౧౨.౬ ।।
హస్తౌ తథైవ కర్తవ్యౌ కటీనాభితటస్థితౌ ।
దక్షిణో నాభిసంస్థస్తు వామః కటితటస్థితః ।।౧౨.౭ ।।
పాదయోరన్తరం కార్యం ద్వౌ తాలావర్ధమేవ చ ।

పాదోత్క్షేపస్తు కర్తవ్యః స్వప్రమాణవినిర్మితః ।।౧౨.౮ ।।

చతుస్తాలో ద్వితాలశ్చాప్యేకతాలస్తథైవ చ ।

చతుస్తాలస్తు దేవానాం పార్థివానాం తథైవ చ ।।౧౨.౯ ।।

ద్వితాలశ్చైవ మధ్యానాం తాలః స్త్రీనీచలిఙ్గినామ్ ।

చతుష్కలోఽథ ద్వికలస్తథా హ్యేకకలః స్మృతః ।।౧౨.౧౦ ।।

చతుష్కలో హ్యుత్తమానాం మధ్యానాం ద్వికలో భవేత్ ।

తథా చైకకలః పాదో నీచానాం సంప్రకీర్తితః ।।౧౨.౧౧ ।।

స్థితం మధ్యం ద్రుతం చైవ సమవేక్ష్య లయత్రయమ్ ।

యథాప్రకృతినాట్యజ్ఞో గతిమేవం ప్రయోజయేత్ ।।౧౨.౧౨ ।।

ధైర్యోపపన్నా గతిరుత్తమానాం మధ్యా గతిర్మధ్యమసమ్మతానామ్ ।

ద్రుతా గతిశ్చ ప్రచురాధమానాం లయత్రయం సత్త్వవశేన యోజ్యమ్ ।।౧౨.౧౩ ।।

ఏష ఏవ తు విజ్ఞేయః కలాతాలలయే విధిః ।

పునర్గతిప్రచారస్య ప్రయోగం శ్రుణుతానఘాః ।।౧౨.౧౪ ।।

స్వభావాత్తూత్తమగతౌ కార్యం జానుకటీసమమ్ ।

యుద్ధచారీప్రయోగేషు జానుస్తనసమం న్యసేత్ ।।౧౨.౧౫ ।।

పార్శ్వక్రాన్తైః సలలితైః పాదైర్వాద్యాన్వితైరథ ।

రఙ్గకోణోన్ముఖం గచ్ఛేత్సమ్యక్పఞ్చపదాని చ ।।౧౨.౧౬ ।।

వామవేధం తతః కుర్యాద్విక్షేపం దక్షిణేన తు ।

పరివృత్య ద్వితీయం తు గచ్ఛేత్కోణం తతః పరమ్ ।।౧౨.౧౭ ।।

తత్రాపి వామవేధస్తు విక్షేపో దక్షిణేన చ ।

తతో భాణ్డోన్ముఖో గచ్ఛేత్తాన్యేవ తు పదాని చ ।।౧౨.౧౮ ।।

ఏవం గతాగతైః కృత్వా పదానామిహ వింశతిమ్ ।

వామవేధం తతః కుర్యాత్విక్షేపం దక్షిణస్య చ ।।౧౨.౧౯ ।।

రఙ్గే వికృష్టే భరతేన కార్యో గతాగతైః పాదగతిప్రచారః ।

త్ర్యశ్రస్త్రికోణే చతురస్రరఙ్గే గతిప్రచారశ్చతురస్ర ఏవ ।।౧౨.౨౦ ।।
యః సమైః సంహితో గచ్ఛేత్తత్ర కార్యో లయాశ్రయః ।
చతుష్కలోఽథ ద్వికలస్త్రథైవైకకలః పునః ।।౧౨.౨౧ ।।
అథ మధ్యమనీచైస్తు గచ్ఛేద్యః పరివారితః ।
చతుష్కలమథార్ధం చ తథా చైకకలం పునః ।।౧౨.౨౨ ।।
దైత్యదానవయక్షాణాం నృపపన్నగరక్షసామ్ ।
చతుస్తాలప్రమాణేన కర్తవ్యాథ గతిర్బుధైః ।।౧౨.౨౩ ।।
దివౌకసాం తు సర్వేషాం మధ్యమా గతిరిష్యతే ।
తత్రాపి చోద్ధతా యే తు తేషాం దేవైః సమా గతిః ।।౧౨.౨౪ ।।
ఋషయ ఊచుః

యదా మనుష్యా రాజానస్తేషాం దేవగతిః కథమ్ ।
అత్రోచ్యతే కథం నైషా గతీ రాజ్ఞాం భవిష్యతి ।।౧౨.౨౫ ।।
ఇహ ప్రకృతయో దివ్యా దివ్యమానుష్య ఏవ చ ।
మానుష్య ఇతి విజ్ఞేయా నాట్యనృత్తక్రియాం ప్రతి ।।౧౨.౨౬ ।।
దేవానాం ప్రకృతిర్దివ్యా రాజ్ఞాం వై దివ్యమానుషీ ।
యా త్వన్యా లోకవిదితా మానుషీ సా ప్రకీర్తితా ।।౧౨.౨౭ ।।
దేవాంశజాస్తు రాజానో వేదాధ్యాత్మసు కీర్తితాః ।
ఏవం దేవానుకరణే దోషో హ్యత్ర న విద్యతే ।।౧౨.౨౮ ।।
అయం విధిస్తు కర్తవ్యః స్వచ్ఛన్దగమనం ప్రతి ।
సంభ్రమోత్పాతరోషేషు ప్రమాణం న విధీయతే ।।౧౨.౨౯ ।।
సర్వాసాం ప్రకృతీనాం తు అవస్థాన్తరసంశ్రయా ।
ఉత్తమాధమమధ్యానాం గతిః కార్యా ప్రయోక్తృభిః ।।౧౨.౩౦ ।।
చతురర్ధకలం వా స్యాత్తదర్ధకలమేవ చ ।

అవస్థాన్తరమాసాద్య కుర్యాద్గతివిచేష్టితమ్ ।।౧౨.౩౧ ।।
జ్యేష్ఠే చతుష్కలం హ్యత్ర మధ్యమే ద్వికలం భవేత్ ।
ద్వికలా చోత్తమే యత్ర మధ్యే త్వేకకలా భవేత్ ।।౧౨.౩౨ ।।
కలికం మధ్యమే యత్ర నీచేష్వర్ధకలం భవేత్ ।
ఏవమర్ధార్ధహీనం తు జడానాం సంప్రయోజయేత్ ।।౧౨.౩౩ ।।
జ్వరార్తే చ క్షుధార్తే చ తపఃశ్రాన్తే భయాన్వితే ।
విస్మితే చావహిత్థే చ తథౌత్సుక్యసమన్వితే ।।౧౨.౩౪ ।।
శృఙ్గారే చైవ శోకే చ స్వచ్ఛన్దగమనే తథా ।
గతిః స్థితలయా కార్యాధికలాన్తరపాతితా ।।౧౨.౩౫ ।।
పునశ్చిన్తాన్వితే చైవ గతిః కార్యా చతుష్కలా ।
అస్వస్థకామితే చైవ భయే విత్రాసితే తథా ।।౧౨.౩౬ ।।
ఆవేగే చైవ హర్షే చ కార్యే యచ్చ త్వరాన్వితమ్ ।
అనిష్టశ్రవణే చైవ క్షేపే చాద్భుతదర్శనే ।।౧౨.౩౭ ।।
అపి చాత్యాయికే కార్యే దుఃఖితే శత్రుమార్గణే ।
అపరాద్ధానుసరణే శ్వాపదానుగతౌ తథా ।।౧౨.౩౮ ।।
ఏతేష్వేవం గతిం ప్రాజ్ఞో వికలాం సంప్రయోజయేత్ ।
ఉత్తమానాం గతిర్యా తు న తాం మధ్యేషు యోజయేత్ ।।౧౨.౩౯ ।।
యా గతిర్మధ్యమానాం తు న తాం నీచేషు యోజయేత్ ।
గతిః శృఙ్గారిణీ కార్యా స్వస్థకామితసమ్భవా ।।౧౨.౪౦ ।।
దూతీదర్శితమార్గస్తు ప్రవిశేద్రఙ్గమణ్డలమ్ ।
సూచయా చాప్యభినయం కుర్యాదర్థసమాశ్రయమ్ ।।౧౨.౪౧ ।।
హృద్యైర్గన్ధైస్తథా వస్త్రైరలఙ్కారైశ్చ భూషితః ।
నానాపుష్పసుగన్ధాభిర్మాలాభిః సమలంకృతః ।।౧౨.౪౨ ।।
గచ్ఛేత్సలలితైః పాదైరతిక్రాన్తస్థితైస్తథా ।

తథా సౌష్ఠవసంయుక్తైర్లయతాలవశానుగైః ।।౧౨.౪౩ ।।

పాదయోరనుగౌ హస్తౌ నిత్యం కార్యౌ ప్రయోక్తృభిః ।

ఉత్క్షిప్య హస్తం పాతేన పాదయోశ్చ విపర్యయాత్ ।।౧౨.౪౪ ।।

ప్రచ్ఛన్నకామితే చైవ గతిం భూయో నిబోధత ।

విసర్జితజనః స్రస్తస్తథా దూతీసహాయవాన్ ।।౧౨.౪౫ ।।

నిర్వాణదీపో నాత్యర్థం భూషణైశ్చ విభూషితః ।

వేలాసదృశవస్త్రశ్చ సహ దూత్యా శనైస్తథా ।।౧౨.౪౬ ।।

వ్రజేత్ప్రచ్ఛన్నకామస్తు పాదైర్నిశ్శబ్దమన్థరైః ।

శబ్దశంక్యుత్సుకశ్చ స్యాదవలోకనతత్పరః ।।౧౨.౪౭ ।।

వేపమానశరీరశ్చ శంకితః ప్రస్ఖలన్ముహుః ।

రసే రౌద్రే తు వక్ష్యామి దైత్యరక్షోగణాస్రృతి ।।౧౨.౪౮ ।।

ఏక ఏవ రసస్తేషాం స్థాయీ రౌద్రో ద్విజోత్తమాః ।

నేపథ్యరౌద్రో విజ్ఞేయస్త్వఙ్గరౌద్రస్తథైవ చ ।।౧౨.౪౯ ।।

తథా స్వభావజశ్చైవ త్రిధా రౌద్రః ప్రకల్పితః ।

రుధిరక్లిన్నదేహో యో రుధిరార్ద్రముఖస్తథా ।।౧౨.౫౦। ।।

।

తథా పిశితహస్తశ్చ రౌద్రో నేపథ్యజస్తు సః ।

బహుబాహుర్బహుముఖో నానాప్రహరణాకులః ।।౧౨.౫౧ ।।

స్థూలకాయస్తథా ప్రాంశురఙ్గరౌద్రః ప్రకీర్తితః ।

రక్తాక్షః పిఙ్గకేశశ్చ అసితో వికృతస్వరః ।।౧౨.౫౨ ।।

రూక్షో నిర్భర్త్సనపరో రౌద్రః సోఽయం స్వభావజః ।

చతుస్తాలాన్తరోత్క్షిప్తైః పాదైస్త్వన్తరపాతితైః ।।౧౨.౫౩ ।।

గతిరేవం ప్రకర్తవ్యా తేషాం యే చాపి తద్విధాః ।

అహృద్యా తు మహీ యత్ర శ్మశానరణకశ్మలా ।।౧౨.౫౪ ।।

గతిం తత్ర ప్రయుఞ్జీత బీభత్సాభినయం ప్రతి ।
క్వచిదాసన్నపతితైః వికృష్టపతితైః క్వచిత్ ।।౧౨.౫౫ ।।
ఏలకాక్రీడితైః పాదైరుపర్యుపరి పాతితైః ।
తేషామేవానుగైర్వస్తైర్బీభత్సే గతిరిష్యతే ।।౧౨.౫౬ ।।
అథ వీరే చ కర్త్వ్యా పాదవిక్షేపసంయుతా ।
ద్రుతప్రచారాధిష్ఠానా నానాచారీసమాకులా ।।౧౨.౫౭ ।।
పార్శ్వక్రాన్తైర్ద్రుతావిద్ధైః సూచీవిద్ధైస్తథైవ చ ।
కలాకాలగతైః పాదైరావేగే యోజయేద్గతిమ్ ।।౧౨.౫౮ ।।
ఉత్తమానామయం ప్రాయః ప్రోక్తో గతిపరిక్రమః ।
మధ్యానామధమానాం చ గతిం వక్ష్యామ్యహం పునః ।।౧౨.౫౯ ।।
విస్మయే చైవ హర్షే చ విక్షిప్తపదవిక్రమాన్ ।
ఆసాద్య తు రసం హాస్యమేతచ్చాన్యం చ యోజయేత్ ।।౧౨.౬౦ ।।
పునశ్చ కరుణే కార్యా గతిః స్థిరపదైరథ ।
బాష్పామ్బురుద్ధనయనః సన్నగాత్రస్తథైవ చ ।।౧౨.౬౧ ।।
ఉత్క్షిప్తపాతితకరస్తథా సస్వనరోదనః ।
గచ్ఛేత్తథాధ్యధికయా ప్రత్యగ్రాప్రియసంశ్రయే ।।౧౨.౬౨ ।।
ఏషా స్త్రీణాం ప్రయోక్తవ్యా నీచసత్త్వే తథైవ చ ।
ఉత్తమానాం తు కర్తవ్యా సధైర్యా బాష్పసఙ్గతా ।।౧౨.౬౩ ।।
నిఃశ్వాసైరాయతోత్సృష్టైస్తథైవోర్ధ్వనిరీక్షితైః ।
న తత్ర సౌష్ఠవం కార్యం న ప్రమాణం తథావిధమ్ ।।౧౨.౬౪ ।।
మధ్యానామపి సత్త్వజ్ఞా గతిర్యోజ్యా విధానతః ।
ఉరఃపాతహతోత్సాహః శోకవ్యాకులచేతనః ।।౧౨.౬౫ ।।
నాత్యుత్క్షిప్తైః పదైర్గచ్ఛేతిష్టబన్ధునిపాతనే ।
గాఢప్రహారే కార్యా చ శిథిలాఙ్గభుజాశ్రయా ।।౧౨.౬౬ ।।

విఘూర్ణితశరీరా చ గతిశ్చూర్ణపదైరథ ।
శీతేన చాభిభూతస్య వర్షేణాభిద్రుతస్య చ ।।౧౨.౬౭ ।।
గతిః ప్రయోక్తృభిః కార్యా స్త్రీనీచప్రకృతావథ ।
పిణ్డీకృత్య తు గాత్రాణి తేషాం చైవ ప్రకమ్పనమ్ ।।౧౨.౬౮ ।।
కరౌ వక్షసి నిక్షిప్య కుబ్జీభూతస్తథైవ చ ।
దన్తోష్ఠస్ఫురణం చైవ చిబుకస్య ప్రకమ్పనమ్ ।।౧౨.౬౯ ।।
కార్యం శనైశ్చ కర్తవ్యం శీతాభినయనే గతౌ ।
తథా భయానకే చైవ గతిః కార్యా విచక్షణైః ।।౧౨.౭౦ ।।
స్త్రీణాం కాపురుషాణాం చ యే చాన్యే సత్త్వవర్జితాః ।
విస్ఫారితే చలే నేత్రే విధుతం చ శిరస్తథా ।।౧౨.౭౧ ।।
భయసంయుక్తయా దృష్ట్యా పార్శ్వయోశ్చ విలోకనైః ।
ద్రుతైశ్చూర్ణపదైశ్చైవ బద్ధ్వా హస్తం కపోతకమ్ ।।౧౨.౭౨ ।।
ప్రవేపితశరీరశ్చ శుష్కోష్ఠస్స్ఖలితం వ్రజేత్ ।
ఏషానుకరణే కార్యా తర్జనే త్రాసనే తథా ।।౧౨.౭౩ ।।
సత్త్వం చ వికృతం దృష్ట్వా శ్రుత్వా చ వికృతం స్వరమ్ ।
ఏషా స్త్రీణాం ప్రకర్త్_వ్యా నృణాం చాక్షిప్తవిక్రమా ।।౧౨.౭౪ ।।
క్వచిదాసన్నపతితైర్వికృష్టపతితైః క్వచిత్ ।
ఏలకాక్రీడితైః పాదైరుపర్యుపరి పాతితైః ।।౧౨.౭౫ ।।
ఏషామేవానుగైర్వస్తైర్గతిం భీతేషు యోజయేత్ ।
వణిజాం సచివానాం చ గతిః కార్యా స్వభావజా ।।౧౨.౭౬ ।।
కృత్వా నాభితటే హస్తముత్తానఖటకాముఖమ్ ।
ఆద్యం చారాలముత్తానం కుర్యాత్పార్శ్వం స్తనాన్తరే ।।౧౨.౭౭ ।।
న నిషణ్ణం న చ స్తబ్ధం న చాపి పరివాహితమ్ ।
కృత్వా గాత్రం తథా గచ్ఛేత్తేన చైవ క్రమేణ తు ।।౧౨.౭౮ ।।

అతిక్రాన్తైర్పదైర్విప్రా ద్వితాలాన్తరగామిభిః ।
యతీనాం శ్రమణానాం చ యే చాన్యే తపసి స్థితాః ।।౧౨.౭౯ ।।
తేషాం కార్యా గతిర్యే తు నైష్ఠికం వ్రతమాశ్రితాః ।
ఆలోలచక్షుశ్చ భవేద్యుగమాత్రనిరీక్షణః ।।౧౨.౮౦ ।।
ఉపస్థితస్మృతిశ్చైవ గాత్రం సర్వం విధాయ చ ।
అచఞ్చలమనాశ్చైవ యథావల్లిఙ్గమాశ్రితః ।।౧౨.౮౧ ।।
వినీతవేషశ్చ భవేత్కషాయవసనస్తథా ।
ప్రథమం సమపాదేన స్థిత్వా స్థానేన వై బుధః ।।౧౨.౮౨ ।।
హస్తం చ చతురం కృత్వా తథా చైకం ప్రసారయేత్ ।
ప్రసన్నం వదనం కృత్వా ప్రయోగస్య వశానుగః ।।౧౨.౮౩ ।।
అనిషణ్ణేన గాత్రేణ గతిం గచ్ఛేద్వ్యతిక్రమాత్ ।
ఉత్తమానాం భవేదేషా లిఙ్గినాం యే మహావ్రతాః ।।౧౨.౮౪ ।।
ఏభిరేవ విపర్యస్తైర్గుణైరన్యేషు యోజయేత్ ।
తథా వ్రతానుగావస్థా హ్యన్యేషాం లిఙ్గినాం గతిః ।।౧౨.౮౫ ।।
విభ్రాన్తా వాప్యుదాత్తా వా విభ్రాన్తనిభృతాపి వా ।
శకటాస్యస్థితైః పాదైరతిక్రాన్తైస్తథైవ చ ।।౧౨.౮౬ ।।
కార్యా పాశుపతానాం చ గతిరుద్ధతగామినీ ।
అన్ధకారేఽథ యానే చ గతిః కార్యా ప్రయోక్తృభిః ।।౧౨.౮౭ ।।
భూమౌ విసర్పితైః పాదైర్వ్యస్తైర్మార్గప్రదర్శిభిః ।
రథస్థస్యాపి కర్తవ్యా గతిశ్చూర్ణపదైరథ ।।౧౨.౮౮ ।।
సమపాదం తథా స్థానం కృత్వా రథగతిం వ్రజేత్ ।
ధనుర్గృహీత్వా చైకేన తథా చైకేన కూబరమ్ ।।౧౨.౮౯ ।।
సూతశ్చాస్య భవేదేవం ప్రతోదప్రగ్రహాకులః ।
వాహనాని విచిత్రాణి కర్తవ్యాని విభాగశః ।।౧౨.౯౦ ।।

ద్రుతైశ్చూర్ణపదైశ్చైవ గన్తవ్యం రఙ్గమణ్డలే ।
విమానస్థస్య కర్తవ్యా హ్యేషైవ స్యన్దినీ గతిః ।।౧౨.౯౧ ।।
ఆరోఢుముద్వహేద్గాత్రం కిఞ్చిత్స్యాదున్ముఖస్థితమ్ ।
అస్యైవ వైపరీత్యేన కుర్యాచ్చాప్యవరోహణమ్ ।।౧౨.౯౨ ।।
అధోఽవలోకనైశ్చైవ మణ్డలావర్తనేన చ ।
ఆకాశగమనే చైవ కర్తవ్యా నాట్యయోక్తృభిః ।।౧౨.౯౩ ।।
స్థానేన సమపాదేన తథా చూర్ణపదైరపి ।
వ్యోమ్నశ్చావతరేద్యస్తు తస్యైతాం కారయేద్గతిమ్ ।।౧౨.౯౪ ।।
ఋజ్వాయతోన్నతనతైః కుటిలావర్తితైరథ ।
భ్రశ్యతశ్చ తథాకాశాదపవిద్ధభుజా గతిః ।।౧౨.౯౫ ।।
వికీర్ణవసనా చైవ తథా భూగతలోచనా ।
ప్రాసాదద్రుమశైలేషు నదీనిమ్నోన్నతేషు చ ।।౧౨.౯౬ ।।
ఆరోహణావతరణం చ కార్యమర్థవశాద్బుధైః ।
ప్రాసాదారోహణం కార్యం అతిక్రాన్తైః పదైరథ ।।౧౨.౯౭ ।।
ఉద్వాహ్య గాత్రం పాదం చ సోపానే నిక్షిపేన్నరః ।
తథావతరణం చైవ గాత్రమానమ్య రేచయేత్ ।।౧౨.౯౮ ।।
ప్రాసాదే యన్మయా ప్రోక్తః ప్రతారః కేవలో భవేత్ ।
కిఞ్చిన్నతాగ్రకాయా తు ప్రతారే గతిరిష్యతే ।।౧౨.౯౯ ।।
జలప్రమాణాపేక్షా తు జలమధ్యే గతిర్భవేత్ ।
తోయేఽల్పే వసనోత్కర్షః ప్రాజ్యే పాణివికర్షణైః ।।౧౨.౧౦౦ ।।
ప్రసార్య బాహుమేకైకం ముహుర్వారివికర్షణైః ।
తిర్యక్ప్రసారితా చైవ హ్రియమాణా చ వారిణా ।।౧౨.౧౦౧ ।।
అశేషాఙ్గాకులాధూతవదనా గతిరిష్యతే ।
నౌస్థస్యాపి ప్రయోక్తవ్యా ద్రుతైశ్చూర్ణపదైర్గతిః ।।౧౨.౧౦౨ ।।

అతిక్రాన్తేన పాదేన ద్వితీయేనాఞ్చితేన చ ।
ప్రాసాదారోహణే యత్తు తదేవాద్రిషు కారయేత్ ।।౧౨.౧౦౩ ।।
కేవలమూర్ధ్వనిక్షేపమద్రిష్వఙ్గం భవేదథ ।
ద్రుమే చారోహణం కార్యమతిక్రాన్తైః స్థితైః పదైః ।।౧౨.౧౦౪ ।।
సూచీవిద్ధైరపక్రాన్తైః పార్శ్వక్రాన్తైస్తథైవ చ ।
ఏతదేవావతరణం సరిత్స్వపి నియోజయేత్ ।।౧౨.౧౦౫ ।।
అనేనైవ విధానేన కర్తవ్యం గతిచేష్టితమ్ ।
సంజ్ఞామాత్రేణ కర్తవ్యాన్యేతాని విధిపూర్వకమ్ ।।౧౨.౧౦౬ ।।
కస్మాన్మృత ఇతి ప్రోక్తే కిం కర్తవ్యం ప్రయోక్తృభిః ।
అఙ్కుశగ్రహణాన్నాగం ఖలీనగ్రహణాద్ధయమ్ ।।౧౨.౧౦౭ ।।
ప్రగ్రహగ్రహణాద్యానమేవమేవాపరేష్వపి ।
అశ్వయానే గతిః కార్యా వైశాఖస్థానకేన తు ।।౧౨.౧౦౮ ।।
యథా చూర్ణపదైశ్చిత్రైరుపర్యుపరి పాతితైః ।
పన్నగానాం గతిః కార్యా పాదైః స్వస్తికసంజ్ఞితైః ।।౧౨.౧౦౯ ।।
పార్శ్వక్రాన్తం పదం కుర్యాత్స్వస్తికం రేచయేదిహ ।
విటస్యాపి తు కర్తవ్యా గతిర్లలితవిక్రమా ।।౧౨.౧౧౦ ।।
పాదైరాకుఞ్చితైః కిఞ్చిత్తాలాభ్యన్తరపాతితైః ।
స్వసౌష్ఠవసమాయుక్తౌ తథా హస్తౌ పదానుగౌ ।।౧౨.౧౧౧ ।।
ఖటకావర్ధమానౌ తు కృత్వా విటగతిం వ్రజేత్ ।
కఞ్చుకీయస్య కర్తవ్యా వయోవస్థావిశేషతః ।।౧౨.౧౧౨ ।।
అవృద్ధస్య ప్రయోగజ్ఞో గతిమేవం ప్రయోజయేత్ ।
అర్ధతాలోత్థితైః పాదైర్విష్కమ్భైః ఋజుభిస్తథా ।।౧౨.౧౧౩ ।।
సముద్వహన్నివాఙ్గాని పఙ్కలగ్న ఇవ వ్రజేత్ ।
అథ వృద్ధస్య కర్తవ్యా గతిః కమ్పితదేహికా ।।౧౨.౧౧౪ ।।

విష్కమ్భనకృతప్రాణా మన్దోత్క్షిప్తపదక్రమా ।
కృశస్యాప్యభినేయా వై గతిర్మన్దపరిక్రమా ।।౧౨.౧౧౫ ।।
వ్యాధిగ్రస్తే జ్వరార్తే చ తపఃశ్రాన్తే క్షుధాన్వితే ।
విష్కమ్భనకృతప్రాణః కృశః క్షామోదరస్తథా ।।౧౨.౧౧౬ ।।
క్షామస్వరకపోలశ్చ దీననేత్రస్తథైవ చ ।
శనైరుత్క్షేపణం చైవ కర్తవ్యం హస్తపాదయోః ।।౧౨.౧౧౭ ।।
కమ్పనం చైవ గాత్రాణాం క్లేశనం చ తథైవ చ ।
దూరాధ్వానం గతస్యాపి గతిర్మన్దపదక్రమా ।।౧౨.౧౧౮ ।।
వికూణనం చ గాత్రస్య జానునోశ్చ విమర్దనమ్ ।
స్థూలస్యాపి తు కర్తవ్యా గతిర్దేహానుకర్షిణీ ।।౧౨.౧౧౯ ।।
సముద్వహనభూయిష్ఠా మన్దోత్క్షిప్తపదక్రమా ।
విష్కమ్భగామీ చ భవేన్నిఃశ్వాసబహులస్తథా ।।౧౨.౧౨౦ ।।
శ్రమస్వేదాభిభూతశ్చ వ్రజేచ్చూర్ణపదైస్తథా ।
మత్తానాం తు గతిః కార్యా మదే తరుణమధ్యమే ।।౧౨.౧౨౧ ।।
వామదక్షిణపాదాభ్యాం ఘూర్ణమానాపసర్పణైః ।
అవకృష్టే పదే చైవ హ్యనవస్థితపాదికా ।।౧౨.౧౨౨ ।।
విఘూర్ణితశరీరా చ కరైః ప్రస్ఖలితైస్తథా ।
ఉన్మత్తస్యాపి కర్తవ్యా గతిస్త్వనియతక్రమా ।।౧౨.౧౨౩ ।।
బహుచారీసమాయుక్తా లోకానుకరణాశ్రయా ।
రూక్షస్ఫుటితకేశశ్చ రజోధ్వస్తతనుస్తథా ।।౧౨.౧౨౪ ।।
అనిమిత్తప్రకథనో బహుభాషీ వికారవాన్ ।
గాయత్యకస్మాద్ధసతి సఙ్గే చాపి న సజ్జతే ।।౧౨.౧౨౫ ।।
నృత్యత్యపి చ సంహృష్టో వాదయత్యపి వా పునః ।
కదాచిద్ధావతి జవాత్కదాచిదవతిష్ఠతే ।।౧౨.౧౨౬ ।।

కదాచిదుపవిష్టస్తు శయానః స్యాత్కదాచన ।
నానాచీరధరశ్చైవ రథ్యాస్వనియతాలయః ।।౧౨.౧౨౭ ।।
ఉన్మత్తో భవతి హ్యేవం తస్యైతాం కారయేద్గతిమ్ ।
స్థిత్వా నూపురపాదేన దణ్డపాదం ప్రసారయేత్ ।।౧౨.౧౨౮ ।।
బద్ధాం చారీం తథా చైవ కృత్వా స్వస్తికమేవ చ ।
అనేన చారీయోగేన పరిభ్రామ్య తు మణ్డలమ్ ।।౧౨.౧౨౯ ।।
బాహ్యభ్రమరకం చైవ రఙ్గకోణే ప్రసారయేత్ ।
త్రికం సులలితం కృత్వా లతాఖ్యం హస్తమేవ చ ।।౧౨.౧౩౦ ।।
విపర్యయగతైర్హస్తైః పద్భ్యాం సహ గతిర్భవేత్ ।
త్రివిధా తు గతిః కార్యా ఖఞ్జపఙ్గుకవామనైః ।।౧౨.౧౩౧ ।।
వికలాఙ్గప్రయోగేణ కుహకాభినయం ప్రతి ।
ఏకః ఖఞ్జగతౌ నిత్యం స్తబ్ధో వై చరణో భవేత్ ।।౧౨.౧౩౨ ।।
తథా ద్వితీయః కార్యస్తు పాదోఽగ్రతలసఞ్చరః ।
స్తబ్ధేనోత్థాపనం కార్యమఙ్గస్య చరణేన తు ।।౧౨.౧౩౩ ।।
గమనేన నిషణ్ణః స్యాదన్యేన చరణేన తు ।
ఇతరేణ నిపీదేచ్చ క్రమేణానేన వై వ్రజేత్ ।।౧౨.౧౩౪ ।।
ఏషా ఖఞ్జగతిః కార్యా తలశల్యక్షతేషు చ ।
పాదేనాగ్రతలస్థేన హ్యఞ్చితేన వ్రజేత్తథా ।।౧౨.౧౩౫ ।।
నిషణ్ణదేహా పఙ్గోస్తు నతజఙ్ఘా తథైవ చ ।
సర్వసఙ్కుచితాఙ్గా చ వామనే గతిరిష్యతే ।।౧౨.౧౩౬ ।।
న తస్య విక్రమః కార్యో విక్షేపశ్చరణస్య చ ।
సోద్వాహితా చూర్ణపదా సా కార్యా కుహనాత్మికా ।।౧౨.౧౩౭ ।।
విదూషకస్యాపి గతిర్హాస్యత్రయసమన్వితా ।
అఙ్గవాక్యకృతం హాస్యం హాస్యం నేపథ్యజం స్మృతమ్ ।।౧౨.౧౩౮ ।।

దన్తురః ఖలతిః కుబ్జః ఖఞ్జశ్చ వికృతాననః ।
య ఈదృశః ప్రవేశః స్యాదఙ్గహాస్యం తు తద్భవేత్ ।।౧౨.౧౩౯ ।।
యదా తు బకవద్గచ్ఛేదుల్లోకితవిలోకితైః ।
అన్యాయతపదత్వాచ్చ అఙ్గహాస్యో భవేత్స తు ।।౧౨.౧౪౦ ।।
కార్యహాస్యం తు విజ్ఞేయమసంబద్ధప్రభాషణాత్ ।
అనర్థకైర్వికారైశ్చ తథా చాశ్లీలభాషితైః ।।౧౨.౧౪౧ ।।
చీరచర్మమశీభస్మగైరికాద్యైస్తు మణ్డితః ।
యస్తాదృశో భవేద్విప్రా హాస్యో నేపథ్యజస్తు సః ।।౧౨.౧౪౨ ।।
తస్మాత్తు ప్రకృతిం జ్ఞాత్వా భావః కార్యస్తు తత్త్వతః ।
గతిప్రచారం విభజేత్నానావస్థాన్తరాత్మకమ్ ।।౧౨.౧౪౩ ।।
స్వభావజాయాం విన్యస్య కుటిలం వామకే కరే ।
తదా దక్షిణహస్తే చ కుర్యాచ్చతురకం పునః ।।౧౨.౧౪౪ ।।
పార్శ్వమేకం శిరశ్చైవ హస్తోఽథ చరణస్తథా ।
పర్యాయశః సన్నమయేల్లయతాలవశానుగః ।।౧౨.౧౪౫ ।।
స్వభావజా తు తస్యైషా గతిరన్యా వికారజా ।
అలాభలాభాత్ముక్తస్య స్తబ్ధా తస్య గతిర్భవేత్ ।।౧౨.౧౪౬ ।।
కార్యా చైవ హి నీచానాం చేటాదీనాం పరిక్రమాత్ ।
అధమా ఇతి యే ఖ్యాతా నానాశీలాశ్చ తే పునః ।।౧౨.౧౪౭ ।।
పార్శ్వసేకం శిరశ్చైవ కరః సచరణస్తథా ।
శకారస్యాపి కర్తవ్యా గతిశ్చఞ్చలదేహికా ।
గతౌ నమేత చేటానాం దృష్టిశ్చార్ధవిచారిణీ ।।౧౨.౧౪౮ ।।
వస్త్రాభరణసంస్పర్శైర్ముహుర్ముహురవేక్షితైః ।
గాత్రైర్వికారవిక్షిప్తైః లమ్బవస్త్రస్రజా తథా ।।౧౨.౧౪౯ ।।
సగర్వితా చూర్ణపదా శకారస్య గతిర్భవేత్ ।

జాత్యా నీచేషు యోక్తవ్యా విలోకనపరా గతిః ।।౧౨.౧౫౦ ।।

అసంస్పర్శాచ్చ లోకస్య స్వాఙ్గాని వినిగూహ్య చ ।

మ్లేచ్ఛానాం జాతయో యాస్తు పులిన్దశబరాదయః ।।౧౨.౧౫౧ ।।

తేషాం దేశానుసారేణ కార్యం గతివిచేష్టితమ్ ।

పక్షిణాం శ్వాపదానాం చ పశూనాం చ ద్విజోత్తమాః ।।౧౨.౧౫౨ ।।

స్వస్వజాతిసముత్థేన స్వభావేన గతిర్భవేత్ ।

సింహర్క్షవానరాణాం చ గతిః కార్యా ప్రయోక్తృభిః ।।౧౨.౧౫౩ ।।

యా కృతా నరసింహేన విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా ।

ఆలీఢస్థానకం కృత్వా గాత్రం తస్యైవ చానుగమ్ ।।౧౨.౧౫౪ ।।

జానూపరి కరం హ్యేకమపరం వక్షసి స్థితమ్ ।

అవలోక్య దిశః కృత్వా చిబుకం బాహుమస్తకే ।।౧౨.౧౫౫ ।।

గన్తవ్యం విక్రమైర్విప్రాః పఞ్చతాలాన్తరోత్థితైః ।

నియుద్ధసమయే చైవ రఙ్గావతరణే తథా ।।౧౨.౧౫౬ ।।

సింహాదీనాం ప్రయోక్తవ్యా గతిరేషా ప్రయోక్తృభిః ।

శేషాణామర్థయోగేన గతిం స్థానం చ యోజయేత్ ।।౧౨.౧౫౭ ।।

వాహనార్థప్రయోగేషు రఙ్గావతరణేషు చ ।

ఏవమేతాః ప్రయోక్తవ్యా నరాణాం గతయో బుధైః ।।౧౨.౧౫౮ ।।

నోక్తా యా యా మయా హ్యత్ర గ్రాహ్యాస్తాస్తాశ్చ లోకతః ।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి స్త్రీణాం గతివిచేష్టితమ్ ।।౧౨.౧౫౯ ।।

స్త్రీణాం స్థానాని కార్యాణి గతిష్వాభరణేషు చ ।

ఆయతం చావహిత్థం చ అశ్వక్రాన్తమథాపి చ ।।౧౨.౧౬౦ ।।

స్థానాన్యేతాని నారీణామథ లక్షణముచ్యతే ।

వామః స్వభావతో యత్ర పాదో విరచితః సమః ।।౧౨.౧౬౧ ।।

తాలమాత్రాన్తరే న్యస్తస్త్ర్యశ్రః పక్షస్థితోఽపరః ।

ప్రసన్నమాననమురః సమం యత్ర సమున్నతమ్ ।।౧౨.౧౬౨ ।।
లతానితమ్బగౌ హస్తౌ స్థానం జ్ఞేయం తదాయతమ్ ।
దక్షిణస్తు సమః పాదః త్ర్యశ్రః పక్షస్థితోఽపరః ।।౧౨.౧౬౩ ।।
వామః సమున్నతకటిశ్చాయతే స్థానకే భవేత్ ।
ఆవాహనే విసర్గే చ తథా నిర్వర్ణనేషు చ ।।౧౨.౧౬౪ ।।
చిన్తాయాం చావహిత్థే చ స్థానమేతత్ప్రయోజయేత్ ।
రఙ్గావతరణారమ్భః పుష్పాఞ్జలివిసర్జనమ్ ।।౧౨.౧౬౫ ।।
మన్మథేర్ష్యోద్భవం కోపం తర్జన్యఙ్గులిమోటనమ్ ।
నిషేధగర్వగామ్భీర్యమౌనం మానావలమ్బనమ్ ।।౧౨.౧౬౬ ।।
స్థానేఽస్మిన్సంవిధాతవ్యం దిగన్తరనిరూపణమ్ ।
సమో యత్ర స్థితో వామస్త్ర్యశ్రః పక్షస్థితోఽపరః ।।౧౨.౧౬౭ ।।
సమున్నతకటిర్వామస్త్వవహిత్థం తు తద్భవేత్ ।
పురో విచలితస్త్ర్యశ్రస్తదన్యోపసృతః సమః ।।౧౨.౧౬౮ ।।
పాదస్తాలాన్తరన్యస్తస్త్రికమీషత్సమున్నతమ్ ।
పాణిర్లతాఖ్యో యత్రైకస్తదన్యస్తు నితమ్బగః ।।౧౨.౧౬౯ ।।
అవహిత్థం సమాఖ్యాతం స్థానమాగమభూషణైః ।
స్త్రీణామేతత్స్మృతం స్థానం సంలాపే తు స్వభావజే ।।౧౨.౧౭౦ ।।
నిశ్చయే పరితోషే చ వితర్కే చిన్తనే తథా ।
విలాసలీలావిబ్బోకశృంగారాత్మనిరూపణే ।।౧౨.౧౭౧ ।।
స్థానమేతత్ప్రయోక్తవ్యం భర్తుర్మార్గవిలోకనే ।
పాదః సమస్థితశ్చైక ఏకశ్చాగ్రతలాఞ్చితః ।।౧౨.౧౭౨ ।।
సూచీవిద్ధమవిద్ధం వా తదశ్వక్రాన్తముచ్యతే ।
స్ఖలితం ఘూర్ణితం చైవ గలితామ్బరధారణమ్ ।।౧౨.౧౭౩ ।।
కుసుమస్తబకాదానం పరిరక్షణమేవ చ ।

విత్రాసనం సలలితం తరుశాఖావలమ్బనమ్ ।।౧౨.౧౭౪ ।।

స్థానేऽస్మిన్సంవిధానీయం స్త్రీణామేతత్ప్రయోక్తృభిః ।

శాఖావలమ్బనే కార్యం స్తబకగ్రహణే తథా ।।౧౨.౧౭౫ ।।

విశ్రామేష్వథ దేవానాం నరాణాం చార్ధయోగతః ।

స్థానకం తావదేవ స్యాద్యావచ్చేష్టా ప్రవర్తతే ।।౧౨.౧౭౬ ।।

భగ్నం చ స్థానకం నృత్తే చారీ చేత్సముపస్థితా ।

ఏవం స్థానవిధిః కార్యః స్త్రీణాం నృణామథాపి చ ।।౧౨.౧౭౭ ।।

పునశ్చాసాం ప్రవక్ష్యామి గతిం ప్రకృతిసంస్థితామ్ ।

కృత్వావహిత్థం స్థానం తు వామం చాధోముఖం కరమ్ ।।౧౨.౧౭౮ ।।

నాభిప్రదేశే విన్యస్య సవ్యం చ ఖటకాముఖమ్ ।

తతః సలలితం పాదం తాలమాత్రసముత్థితమ్ ।।౧౨.౧౭౯ ।।

దక్షిణం వామపాదస్య బాహ్యపార్శ్వే వినిక్షిపేత్ ।

తేనైవ సమకాలం చ లతాఖ్యం వామకం భుజమ్ ।।౧౨.౧౮౦ ।।

దక్షిణం వినమేత్పార్శ్వం న్యసేన్నాభితటే తతః ।

నితమ్బే దక్షిణం కృత్వా హస్తం చోద్వేష్ట్య వామకమ్ ।।౧౨.౧౮౧ ।।

తతో వామపదం దద్యాల్లతాహస్తం చ దక్షిణమ్ ।

లీలయోద్వాహితేనాథ శిరసానుగతేన చ ।।౧౨.౧౮౨ ।।

కిఞ్చిన్నతేన గాత్రేణ గచ్ఛేత్పఞ్చపదీం తతః ।

యో విధిః పురుషాణాం తు రఙ్గపీఠపరిక్రమే ।।౧౨.౧౮౩ ।।

స ఏవ ప్రమదానాం వై కర్తవ్యో నాట్యయోక్తృభిః ।

షట్కలం తు న కర్తవ్యం తథాష్టకలమేవ చ ।।౧౨.౧౮౪ ।।

పాదస్య పతనం తజ్జ్ఞైః ఖేదనం తద్భవేత్స్త్రియాః ।

సయౌవనానాం నారీణామేవం కార్యా గతిర్బుధైః ।।౧౨.౧౮౫ ।।

స్థవీయసీనామేతాసాం సమ్ప్రవక్ష్యామ్యహం గతిమ్ ।

కృత్వాపవిద్ధం స్థానన్తు వామం న్యస్య కటీతటే ।।౧౨.౧౮౬ ।।

ఆద్యం చారాలముత్తానం కుర్యాన్నాభిస్తనాన్తరే ।

న నిషణ్ణం న చ స్తబ్ధం న చాపి పరివాహితమ్ ।।౧౨.౧౮౭ ।।

కృత్వా గాత్రం తతో గచ్ఛేత్త్రేనైవేహ క్రమేణ తు ।

ప్రేష్యాణామపి కర్తవ్యా గతిరుద్భ్రాన్తగామినీ ।।౧౨.౧౮౮ ।।

క్వచిదున్నమితైర్గాత్రైః ఆవిద్ధభుజవిక్రమా ।

స్థానం కృత్వావహిత్థం చ వామం చాధోముఖం భుజమ్ ।।౧౨.౧౮౯ ।।

నాభిప్రదేశే విన్యస్య సవ్యం చ ఖటకాముఖమ్ ।

అర్ధనారీగతిః కార్యా స్త్రీపుంసాభ్యాం విమిశ్రితా ।।౧౨.౧౯౦ ।।

ఉదాత్తలలితైర్గాత్రైః పాదైర్లీలాసమన్వితైః ।

యా పూర్వమేవాభిహితా హ్యుత్తమానాం గతిర్మయా ।।౧౨.౧౯౧ ।।

స్త్రీణాం కాపురుషాణాం చ తతోఽర్ధార్ధం తు యోజయేత్ ।

మధ్యమోత్తమనీచానాం నృణాం యద్గతిచేష్టితమ్ ।।౧౨.౧౯౨ ।।

స్త్రీణాం తదేవ కర్తవ్యా లలితైః పదవిక్రమైః ।

బాలానామపి కర్తవ్యా స్వచ్ఛన్దపదవిక్రమా ।।౧౨.౧౯౩ ।।

న తస్యాః సౌష్ఠవం కార్యం న ప్రమాణం ప్రయోక్తృభిః ।

తృతీయా ప్రకృతిః కార్యా నామ్నా చైవ నపుంసకా ।।౧౨.౧౯౪ ।।

నరస్వభావముత్సృజ్య స్త్రీగతిం తత్ర యోజయేత్ ।

విపర్యయః ప్రయోక్తవ్యః పురుషస్త్రీనపుంసకే ।।౧౨.౧౯౫ ।।

స్వభావమాత్మనస్త్యక్త్వా తద్భావగమనాదిహ ।

వ్యాజేన క్రీడయా వాపి తథా భూయం చ వఞ్చనాత్ ।।౧౨.౧౯౬ ।।

స్త్రీ పుంసః ప్రకృతిం కుర్యాత్స్త్రీభావం పురుషోఽపి చ ।

ధైర్యోదార్యేణ సత్త్వేన బుద్ధ్యా తద్వచ్చ కర్మణా ।।౧౨.౧౯౭ ।।

స్త్రీ పుమాంసం త్వభినయేత్వేషవాక్యవిచేష్టితైః ।

స్త్రీవేషభాషితైరుక్తం ప్రేషితాప్రేషితైస్తథా ।।౧౨.౧౯౮ ।।

మృదుసన్నగతిశ్చైవ పుమాన్స్త్రీభావమాచరేత్ ।

జాతిహీనాశ్చ యా నార్యః పులిన్దశబరాఙ్గనాః ।।౧౨.౧౯౯ ।।

యాశ్చాపి తాసాం కర్తవ్యా తజ్జాతిసదృశీ గతిః ।

వ్రతస్థానాం తపఃస్థానాం లిఙ్గస్థానాం తథైవ చ ।।౧౨.౨౦౦ ।।

ఖస్థానాం చైవ నారీణాం సమపాదం ప్రయోజయేత్ ।

ఉద్ధతా యేఽఙ్గహారాః స్యుః యాశ్చార్యో మణ్డలాని చ ।।౧౨.౨౦౧ ।।

తాని నాట్యప్రయోగజ్ఞైర్న కర్తవ్యాని యోషితామ్ ।

తథాసనవిధిః కార్యో నృణాం స్త్రీణాం విశేషతః ।।౧౨.౨౦౨ ।।

నానాభావసమాయుక్తస్తథా చ శయనాశ్రయః ।

విష్కమ్భితాఞ్చితౌ పాదౌ త్రికం కిఞ్చిత్సమున్నతమ్ ।।౧౨.౨౦౩ ।।

హస్తౌ కట్యూరువిన్యస్తౌ స్వస్థే స్యాదుపవేశనే ।

పాదః ప్రసారితః కిఞ్చిదేకశ్చైవాసనాశ్రయః ।।౧౨.౨౦౪ ।।

శిరః పార్శ్వనతం చైవ సచిన్త ఉపవేశనే ।

చిబుకోపాశ్రితౌ హస్తౌ బాహుశీర్షాశ్రితం శిరః ।।౧౨.౨౦౫ ।।

సమ్ప్రణష్టేన్ద్రియమనాః శోకౌత్సుక్యోపవేశనే ।

ప్రసార్య బాహూ శిథిలౌ తథా శ్రోపాశ్రయాశ్రితః ।।౧౨.౨౦౬ ।।

మోహమూర్చ్ఛామదగ్లానివిషాదేషూపవేశయేత్ ।

సర్వపిణ్డీకృతాఙ్గస్తు సంయుక్తైః పాదజానుభిః ।।౧౨.౨౦౭ ।।

వ్యాధివ్రీడితనిద్రాసు ధ్యానే చోపవిశేన్నరః ।

తథా చోత్కటికం స్థానం స్విక్వార్ణీనాం సమాగమః ।।౧౨.౨౦౮ ।।

పిత్ర్యే నివాపే జప్యే చ సన్ధ్యాస్వాచమనేఽపి చ ।

విష్కమ్భితం పునశ్చైవం జానుం భూమౌ నిపాతయేత్ ।।౧౨.౨౦౯ ।।

ప్రియాప్రసాదనే కార్యం హోమాదికరణేషు చ ।

మహీగతాభ్యాం జానుభ్యామధోముఖమవస్థితమ్ ।।౧౨.౨౧౦ ।।

దేవాభిగమనే చైవ రుషితానాం ప్రసాదనే ।

శోకే చాక్రన్దనే తీవ్రే మృతానాం చైవ దర్శనే ।।౧౨.౨౧౧ ।।

త్రాసనే చ కుసత్త్వానాం నీచానాం చైవ యాచనే ।

హోమయజ్ఞక్రియాయాం చ ప్రేష్యాణాం చైవ కారయేత్ ।।౧౨.౨౧౨ ।।

మునీనాం నియమేష్వేష భవేదాసనజో విధిః ।

తథాసనవిధిః కార్యో వివిధో నాటకాశ్రయః ।।౧౨.౨౧౩ ।।

స్త్రీణాం చ పురుషాణాం చ బాహ్యశ్చాభ్యన్తరస్తథా ।

ఆభ్యన్తరస్తు నృపతేర్బాహ్యో బాహ్యగతస్య చ ।।౧౨.౨౧౪ ।।

దేవానాం నృపతీనాం చ దద్యాత్సింహాసనం ద్విజః ।

పురోధసామమాత్యానాం భవేద్వేత్రాసనం తథా ।।౧౨.౨౧౫ ।।

ముణ్డాసనం చ దాతవ్యం సేనానీయువరాజయోః ।

కాష్ఠాసనం ద్విజాతీనాం కుమారాణాం కుథాసనమ్ ।।౧౨.౨౧౬ ।।

ఏవం రాజసభాం ప్రాప్య కార్యస్త్వాసనజో విధిః ।

స్త్రీణాం చాప్యాసనవిధిం సమ్ప్రవక్ష్యామ్యహం పునః ।।౧౨.౨౧౭ ।।

సింహాసనం తు రాజ్ఞీనాం దేవీనాం ముణ్డమాసనమ్ ।

పురోధోఽమాత్యపత్నీనాం దద్యాద్వేత్రాసనం తథా ।।౧౨.౨౧౮ ।।

భోగినీనాం తథా చైవ వస్త్రం చర్మ కుథోఽపి వా ।

బ్రాహ్మణీతాపసీనాం చ పట్టాసనమథాపి చ ।।౧౨.౨౧౯ ।।

వేశ్యానాం చ ప్రదాతవ్యమాసనం చ మయూరకమ్ ।

శేషాణాం ప్రమదానాం తు భవేద్భూమ్యాసనం ద్విజాః ।।౧౨.౨౨౦ ।।

ఏవమాభ్యన్తరో జ్ఞేయో బాహ్యశ్చాసనజో విధిః ।

తథా స్వగృహవార్తాసు చ్ఛన్దేనాసనమిష్యతే ।।౧౨.౨౨౧ ।।

నియమస్థమునీనాం చ భవేదాసనజో విధిః ।

లిఙ్గినామాసనవిధిః కార్యో వ్రతసమాశ్రయః ।।౧౨.౨౨౨ ।।

బ్రుషీముణ్డాసనప్రాయం వేత్రాసనమథాపి చ ।

హోమే యజ్ఞక్రియాయాం చ పిత్ర్యేఽర్థే చ ప్రయోజయేత్ ।।౧౨.౨౨౩ ।।

స్థానీయా యే చ పురుషాః కులవిద్యాసమన్వితాః ।

తేషామాసనసత్కారః కర్త్వవ్య ఇహ పార్థివైః ।।౧౨.౨౨౪ ।।

సమే సమాసనం దద్యాత్మధ్యే మధ్యమమాసనమ్ ।

అతిరిక్తేఽతిరిక్తం చ హీనే భూమ్యాసనం భవేత్ ।।౧౨.౨౨౫ ।।

ఉపాధ్యాయస్య నృపతేర్గురూణామగ్రతో బుధైః ।

భూమ్యాసనం తథా కార్యమథవా కాష్ఠమాసనమ్ ।।౧౨.౨౨౬ ।।

నౌనాగరథయానేషు భూమికాష్ఠాసనేషు చ ।

సహాసనం న దుష్యేత గురూపాధ్యాయపార్థివైః ।।౧౨.౨౨౭ ।।

ఆకుఞ్చితం సమం చైవ ప్రసారితవివర్తనే ।

ఉద్వాహితం నతం చైవ శయనే కర్మ కీర్త్యతే ।।౧౨.౨౨౮ ।।

సర్వైరాకుఞ్చితైరఙ్గైః శయ్యావిద్ధే తు జానునీ ।

స్థానమాకుఞ్చితం నామ శీతార్తానాం ప్రయోజయేత్ ।।౧౨.౨౨౯ ।।

ఉత్తానితముఖం చైవ స్రస్తముక్తకరం తథా ।

సమం నామ ప్రసుప్తస్య స్థానకం సంవిధీయతే ।।౧౨.౨౩౦ ।।

ఏకం భుజముపాధాయ సమ్ప్రసారితజానుకమ్ ।

స్థానం ప్రసారితం నామ సుఖసుప్తస్య కారయేత్ ।।౧౨.౨౩౧ ।।

అధోముఖస్థితం చైవ వివర్తితమితి స్మృతమ్ ।

శస్త్రక్షతమృతోత్క్షిప్తమత్తోన్మత్తేషు కారయేత్ ।।౧౨.౨౩౨ ।।

అంసోపరి శిరః కృత్వా కర్పూరక్షోభమేవ చ ।

ఉద్వాహితం తు విజ్ఞేయం లీలయా వేశనే ప్రభోః ।।౧౨.౨౩౩ ।।

ఈషత్ప్రసారితే జఙ్ఘే యత్ర స్రస్తౌ కరావుభౌ ।

ఆలస్యశ్రమఖేదేషు నతం స్థానం విధీయతే ।।౧౨.౨౩౪ ।।

గతిప్రాచారస్తు మయోదితోఽయం నోక్తశ్చ యః సోఽర్థవశేన సాధ్యః ।

అతః పరం రఙ్గపరిక్రమస్య వక్ష్యామి కక్ష్యాం ప్రవిభాగయుక్తామ్ ।।౧౨.౨౩౫ ।।

ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే గతిప్రచారో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః

******

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

యే తు పూర్వం మయా ప్రోక్తాస్త్రయో వై నాట్యమణ్డపాః ।

తేషాం విభాగం విజ్ఞాయ తతః కక్ష్యాం ప్రయోజయేత్ ।।౧౩.౧ ।।

యే నేపథ్యగృహద్వారే మయా పూర్వం ప్రకీర్తితే ।

తయోర్భాణ్డస్య విన్యాసో మధ్యే కార్యః ప్రయోక్తృభిః ।।౧౩.౨ ।।

కక్ష్యావిభాగో నిర్దేశ్యో రఙ్గపీఠపరిక్రమాత్ ।

పరిక్రమేణ రఙ్గస్య కక్ష్యా హ్యన్యా విధీయతే ।।౧౩.౩ ।।

కక్ష్యావిభాగే జ్ఞేయాని గృహాణి నగరాణి చ ।

ఉద్యానారామసరితస్త్వాశ్రమా అటవీ తథా ।।౧౩.౪ ।।

పృథివీ సాగరాశ్చైవ త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ ।
వర్షాణి సప్తద్వీపాశ్చ పర్వతా వివిధాస్తథా ।।౧౩.౫ ।।
అలోకశ్చైవ లోకశ్చ రసాతలమథాపి చ ।
దైత్యనాగాలయాశ్చైవ గృహాణి భవనాని చ ।।౧౩.౬ ।।
నగరే వా వనే వాపి వర్షే వా పర్వతేఽపి వా ।
యత్ర వార్తా ప్రవర్తేత తత్ర కక్ష్యాం ప్రవర్తయేత్ ।।౧౩.౭ ।।
బాహ్యం వా మధ్యమం వాపి తథైవాభ్యన్తరం పునః ।
దూరం వా సన్నికృష్టం వా దేశం తు పరికల్పయేత్ ।।౧౩.౮ ।।
పూర్వప్రవిష్టా యే రఙ్గం జ్ఞేయాస్తేఽభ్యన్తరా బుధైః ।
పశ్చాత్ప్రవిష్టా విజ్ఞేయాః కక్ష్యాభాగే తు బాహ్యతః ।।౧౩.౯ ।।
తేషాం తు దర్శనేచ్ఛుర్యః ప్రవిశేద్రఙ్గమణ్డపమ్ ।
దక్షిణాభిముఖః సోఽథ కుర్యాదాత్మనివేదనమ్ ।।౧౩.౧౦ ।।
యతో ముఖం భవేద్భాణ్డం ద్వారం నేపథ్యకస్య చ ।
సా మన్తవ్యా తు దిక్పూర్వా నాట్యయోగే న నిత్యశః ।।౧౩.౧౧ ।।
నిష్క్రామేద్యశ్చ తస్మాద్వై స తేనైవ తథా వ్రజేత్ ।
యతస్తస్య కృతం తేన పురుషేణ నివేదనమ్ ।।౧౩.౧౨ ।।
నిష్క్రాన్తోఽర్థవశాచ్చాపి ప్రవిశేద్యది తద్గృహమ్ ।
యతః ప్రాప్తః స పురుషస్తేన మార్గేణ నిష్క్రమేత్ ।।౧౩.౧౩ ।।
అథవార్థవశాచ్చాపి తేనైవ సహ గచ్ఛతి ।
తథైవ ప్రవిశేద్గేహమేకాకీ సహితోఽపి వా ।।౧౩.౧౪ ।।
తయోశ్చాపి ప్రవిశతోః కక్ష్యామన్యాం వినిర్దిశేత్ ।
పరిక్రమేణ రఙ్గస్య త్వన్యా కక్ష్యా విధీయతే ।।౧౩.౧౫ ।।
సమైశ్చ సహితో గచ్ఛేన్నీచైశ్చ పరివాహితః ।
అథ ప్రేక్షణికాశ్చాపి విజ్ఞేయా హ్యగ్రతో గతౌ ।।౧౩.౧౬ ।।

సైవ భూమిస్తు బహుభిర్విక్రుష్టా స్యాత్పరిక్రమైః ।
మధ్యా వా సన్నికృష్టా వా తేషామేవం వికల్పయేత్ ।। ౧౩.౧౭ ।।
నగరే వా వనే వాపి సాగరే పర్వతేఽపి వా ।
దివ్యానాం గమనం కార్యం ద్వీపే వర్షేషు వా పునః ।। ౧౩.౧౮ ।।
ఆకాశేన విమానేన మాయయాప్యథ వా పునః ।
వివిధాభిః క్రియాభిర్వా నానార్థాభిః ప్రయోగతః ।। ౧౩.౧౯ ।।
నాటకే చ్ఛన్న వేషాణాం దివ్యానాం భూమిసఞ్చరః ।
మానుషే కారణాదేషాం యథా భవతి దర్శనమ్ ।। ౧౩.౨౦ ।।
భారతే త్వథ హైమే వా హరివర్షే ఇలావృతే ।
రమ్యే కింపురుషే వాపి కురుషూత్తరకేషు వా ।। ౧౩.౨౧ ।।
దివ్యానాం ఛన్దగమనం సర్వవర్షేషు కీర్తితమ్ ।
భారతే మానుషాణాఞ్చ గమనం సంవిధీయతే ।। ౧౩.౨౨ ।।
గచ్ఛేద్యది వికృష్టస్తు దేశకాలవశాన్నరః ।
అఙ్కచ్ఛేదే తమన్యస్మిన్నిర్దిశేద్ధి ప్రవేశకే ।। ౧౩.౨౩ ।।
అహ్నః ప్రమాణం గత్వా తు కార్యలాభం వినిర్దిశేద్ ।
తథాలాభే తు కార్యస్య అఙ్కచ్ఛేదో విధీయతే ।। ౧౩.౨౪ ।।
క్షణో ముహూర్తో యామో వా దివసో వాపి నాటకే ।
ఏకాఙ్కే స విధాతవ్యో బీజస్యార్థవశానుగః ।। ౧౩.౨౫ ।।
అఙ్కచ్ఛేదే తు నిర్వృత్తం మాసం వా వర్షమేవ వా ।
నోర్ధ్వం వర్షాత్ప్రకర్తవ్యం కార్యమఙ్కసమాశ్రయమ్ ।। ౧౩.౨౬ ।।
ఏవం తు భారతే వర్షే కక్ష్యా కార్యా ప్రయోగతః ।
మానుషాణాం గతిర్యా తు దివ్యానాన్తు నిబోధత ।। ౧౩.౨౭ ।।
హిమవత్పృష్ఠసంస్థే తు కైలాసే పర్వతోత్తమే ।
యక్షాశ్చ గుహ్యకాశ్చైవ ధనదానుచరాశ్చ యే ।। ౧౩.౨౮ ।।

రక్షఃపిశాచభూతాశ్చ సర్వే హైమవతాః స్మృతాః ।
హేమకూటే చ గన్ధర్వా విజ్ఞేయాః సాప్సరోగణాః ।।౧౩.౨౯ ।।
సర్వే నాగాశ్చ నిషధే శేషవాసుకితక్షకాః ।
మహామేరౌ త్రయస్త్రింశద్జ్ఞేయా దేవగణా బుధైః ।।౧౩.౩౦ ।।
నీలే తు వైడూర్యమయే సిద్ధా బ్రహ్మర్షయస్తథా ।
దైత్యానాం దానవానాఞ్చ శ్వేతపర్వత ఇష్యతే ।।౧౩.౩౧ ।।
పితరశ్చాపి విజ్ఞేయా శృఙ్గవన్తం సమాశ్రితాః ।
ఇత్యేతే పర్వతాః శ్రేష్ఠా దివ్యావాసాః ప్రకీర్తితాః ।।౧౩.౩౨ ।।
తేషాం కక్ష్యావిభాగశ్చ జమ్బూద్వీపే భవేదయమ్ ।
తేషాం న చేష్టితం కార్యం స్వైః స్వైః కర్మపరాక్రమైః ।।౧౩.౩౩ ।।
పరిచ్ఛ\\(చ్ఛే\\)దవిశేషస్తు తేషాం మానుషలోకవత్ ।
సర్వే భావాశ్చ దివ్యానాం కార్యా మానుషసంశ్రయాః ।।౧౩.౩౪ ।।
తేషాన్త్వనిమిషత్వం యత్తన్న కార్యం ప్రయోక్తృభిః ।
ఇహ భావా రసాశ్చైవ దృష్టావేవ ప్రతిష్ఠితాః ।।౧౩.౩౫ ।।
దృష్ట్యా హి సూచితో భావః పునరఙ్గైర్విభావ్యతే ।
ఏవం కక్ష్యావిభాగస్తు మయా ప్రోక్తో ద్విజోత్తమాః ।।౧౩.౩౬ ।।
పునశ్చైవ ప్రవక్ష్యామి ప్రవృత్తీనాన్తు లక్షణం ।
చతుర్విధా ప్రవృత్తిశ్చ ప్రోక్తా నాట్యప్రయోగతః ।
ఆవన్తీ దాక్షిణాత్యా చ పాఞ్చాలీ చోఢ్రమాగధీ ।।౧౩.౩౭ ।।
అత్రాహ ప్రవృత్తిరితి కస్మాత్\\?\\ ఉచ్యతే పృథివ్యాం

నానాదేశవేషభాషాచారవార్తాః ప్రఖ్యాపయతీతి వృత్తిః ।
ప్రవృత్తిశ్చ నివేదనే ।అత్రాహ - యథా పృథివ్యాం బహవో

దేశాః సన్తి , కథమాసాం చతుర్విధత్వం ఉపపన్నం,

సమానలక్షణశ్చాసాం ప్రయోగ ఉచ్యతే \\,\\ సత్యమేతత్ ।
సమానలక్షణ ఆసాం ప్రయోగః । కిన్తు

నానాదేశవేషభాషాచారో లోక ఇతి కృత్వా లోకానుమతేన

వృత్తిసంశ్రితస్య నాట్యస్య వృత్తీనాం మయా

చతుర్విధత్వమభిహితం భారతీ సాత్త్వతీ కైశిక్యారభటీ

చేతి । వృత్తిసంశ్రితైశ్చ ప్రయోగైరభిహితా దేశాః । యతః

ప్రవృత్తిచతుష్టయమభినిర్వృత్తం ప్రయోగశ్చోత్పాదితః । తత్ర

దాక్షిణాత్యాస్తావత్బహునృత్తగీతవాద్యా కైశికీప్రాయాః

చతురమధురలలితాఙ్గాభినయాశ్చ । తద్యథా -

మహేన్ద్రో మలయః సహ్యో మేకలః పాలమఞ్జరః ।
ఏతేషు యే శ్రితా దేశాః స జ్ఞేయో దక్షిణాపథః ।।౧౩.౩౮ ।।
కోసలాస్తోసలాశ్చైవ కలిఙ్గా యవనా ఖసాః ।
ద్రవిడాన్ధ్రమహారాష్ట్రా వైష్ణా వై వానవాసజాః ।।౧౩.౩౯ ।।
దక్షిణస్య సముద్రస్య తథా విన్ధ్యస్య చాన్తరే ।
యే దేశాస్తేషు యుఞ్జీత దాక్షిణాత్యాం తు నిత్యశః ।।౧౩.౪౦ ।।

ఆవన్తికా వైదిశికాః సౌరాష్ట్రా మాలవాస్తథా ।
సైన్ధవాస్త్వథ సౌవీరా ఆవర్తాః సార్బుదేయకాః ।।౧౩.౪౧ ।।
దాశార్ణా్స్త్రైపురాశ్చైవ తథా వై మార్తికావతాః ।
కుర్వన్త్యావన్తికీమేతే ప్రవృత్తిం నిత్యమేవ తు ।।౧౩.౪౨ ।।
సాత్త్వతీం కైశికీం చైవ వృత్తిమేషాం సమాశ్రితా ।
భవేత్ప్రయోగో నాట్యేఽత్ర స తు కార్యః ప్రయోక్తృభిః ।।౧౩.౪౩ ।।
అఙ్గా వఙ్గాః కలిఙ్గాశ్చ వత్సాశ్చైవోఢ్రమాగధాః ।
పౌణ్డ్రా నేపాలకాశ్చైవ అన్తర్గిరిబహిర్గిరాః ।।౧౩.౪౪ ।।
తథా ప్లవఙ్గమా జ్ఞేయా మలదా మల్లవర్తకాః ।
బ్రహ్మోత్తరప్రభృతయో భార్గవా మార్గవాస్తథా ।।౧౩.౪౫ ।।
ప్రాజ్యోతిషాః పులిన్దాశ్చ వైదేహాస్తామ్రలిప్తకాః ।
ప్రాఙ్గాః ప్రావృతయశ్చైవ యుఞ్జన్తీహౌఢ్రమాగధీమ్ ।।౧౩.౪౬ ।।
అన్యేఽపి దేశాః ప్రాచ్యాం యే పురాణే సమ్ప్రకీర్తితాః ।
తేషు ప్రయుజ్యతే హ్యేషా ప్రవృత్తిశ్చోఢ్రమాగధీ ।।౧౩.౪౭ ।।
పాఞ్చాలా సౌరసేనాశ్చ కాశ్మీరా హస్తినాపురాః ।
బాహ్లీకా శల్యకాశ్చైవ మద్రకౌశీనరాస్తథా ।।౧౩.౪౮ ।।
హిమవత్సంశ్రితా యే తు గఙ్గాయాశ్చోత్తరాం దిశమ్ ।
యే శ్రితా వై జనపదాస్తేషు పాఞ్చాలమధ్యమాః ।।౧౩.౪౯ ।।
పాఞ్చాలమధ్యమాయాం తు సాత్త్వత్యారభటీ స్మృతా ।
ప్రయోగస్త్వల్పగీతార్థ ఆవిద్ధగతివిక్రమః ।।౧౩.౫౦ ।।
ద్విధా క్రియా భవత్యాసాం రఙ్గపీఠపరిక్రమే ।
ప్రదక్షిణప్రదేశా చ తథా చాప్యప్రదక్షిణా ।।౧౩.౫౧ ।।
ఆవన్తీ దాక్షిణాత్యా చ ప్రదక్షిణపరిక్రమే ।
అపసవ్యప్రదేశాస్తు పాఞ్చాలీ చోఢ్రమాగధీ ।।౧౩.౫౨ ।।

ఆవన్త్యాం దాక్షిణాత్యాయాం పార్శ్వద్వారమథోత్తరమ్ ।
పాఞ్చాల్యామోఢ్రమాగధ్యాం యోజ్యం ద్వారం తు దక్షిణమ్ ।।౧౩.౫౩ ।।
ఏకీభూతాః పునశ్చైతాః ప్రయోక్తవ్యాః ప్రయోక్తృభిః ।
పార్షదం దేశకాలౌ వాప్యర్థయుక్తిమవేక్ష్య చ ।।౧౩.౫౪ ।।
యేషు దేశేషు యా కార్యా ప్రవృత్తిః పరికీర్తితా ।
తద్వృత్తికాని రూపాణి తేషు తజ్జ్ఞః ప్రయోజయేత్ ।।౧౩.౫౫ ।।
ఏకీభూతాః పునస్త్వేతా నాటకాదౌ భవన్తి హి ।
అవేక్ష్య వృత్తిబాహుల్యం తత్తత్కర్మ సమాచరేత్ ।।౧౩.౫౬ ।।
సార్ధే బాహుల్యమేకస్య శేషాణామథ బుద్ధిమాన్ ।
యేషామన్యస్య బాహుల్యం ప్రవృత్తిం పూరయేత్తదా ।।౧౩.౫౭ ।।
ప్రయోగో ద్వివిధశ్చైవ విజ్ఞేయో నాటకాశ్రయః ।
సుకుమారస్తథావిద్ధో నాట్యయుక్తిసమాశ్రయః ।।౧౩.౫౮ ।।
యత్త్వావిద్ధాఙ్గహారన్తు చ్ఛేద్యభేద్యాహవాత్మకమ్ ।
మాయేన్ద్రజాలబహులం పుస్తనేపథ్యసంయుతమ్ ।।౧౩.౫౯ ।।
పురుషైర్బహుభిర్యుక్తమల్పస్త్రీకం తథైవ చ ।
సాత్త్వత్యారభటీయుక్తం నాట్యమావిద్ధసంజ్ఞితమ్ ।।౧౩.౬౦ ।।
డిమః సమవకారశ్చ వ్యాయోగేహామృగౌ తథా ।
ఏతాన్యావిద్ధసంజ్ఞాని విజ్ఞేయాని ప్రయోక్తృభిః ।।౧౩.౬౧ ।।
ఏషాం ప్రయోగః కర్తవ్యో దైత్యదానవరాక్షసైః ।
ఉద్ధతా యే చ పురుషాః శౌర్యవీర్యబలాన్వితాః ।।౧౩.౬౨ ।।
నాటకం సప్రకరణం భాణో వీథ్యఙ్కనాటికే ।
సుకుమారప్రయోగాణి మానుషేష్వాశ్రితాస్తు యే ।।౧౩.౬౩ ।।
అథ బాహ్యప్రయోగేషు ప్రేక్షాగృహవివర్జితే ।
విదిక్ష్వపి భవేద్రఙ్గః కదాచిద్భర్తురాజ్ఞయా ।।౧౩.౬౪ ।।

పృష్ఠ కుతపం నాట్యే యుక్తా యతో ముఖం భరతాః ।
సా పూర్వా మన్తవ్యా ప్రయోగకాలే తు నాట్యజ్ఞైః ।।౧౩.౬౫ ।।
ద్వారాణి షట్చైవ భవన్తి చాస్య

రఙ్గస్య దిగ్భాగవినిశ్చితాని ।
నాట్యప్రయోగేణ ఖలు ప్రవేశే

ప్రాచ్యాం ప్రతీచ్యాం చ దిశి ప్రవేశః ।।౧౩.౬౬ ।।
విధానముత్క్రమ్య యథా చ రఙ్గే

వినా ప్రమాణాద్విదిశః ప్రయోగే ।
ద్వారన్తు యస్మాత్సమృదఙ్గభాణ్డం

ప్రాచీం దిశం తాం మనసాఽధ్యవస్యేత్ ।।౧౩.౬౭ ।।
వయోఽనురూపః ప్రథమన్తు వేశో వేశోఽనురూపశ్చ గతిప్రచారః ।
గతిప్రచారానుగతశ్చ పాఠ్యం

పాఠ్యానురూపాభినయశ్చ కార్యః ।।౧౩.౬౮ ।।
ధర్మీ యా ద్వివిధా ప్రోక్తా మయా పూర్వం ద్విజోత్తమాః ।
లౌకికీ నాట్యధర్మీ చ తయోర్వక్ష్యామి లక్షణమ్ ।।౧౩.౬౯ ।।
స్వభావభావోపగతం శుద్ధం త్వవికృతం తథా ।
లోకవార్తాక్రియోపేతమఙ్గలీలావివర్జితమ్ ।।౧౩.౭౦ ।।
స్వభావాభినయోపేతం నానాస్త్రీపురుషాశ్రయమ్ ।
యదీదృశం భవేన్నాట్యం లోకధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౭౧ ।।
అతివాక్యక్రియోపేతమతిసత్త్వాతిభావకమ్ ।

లీలాఙ్గహారాభినయం నాట్యలక్షణలక్షితమ్ ।।౧౩.౭౨ ।।

స్వరాలఙ్కారసంయుక్తమస్వస్థపురుషాశ్రయమ్ ।

యదీదృశం భవేన్నాట్యం నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౭౩ ।।

లోకప్రసిద్ధం ద్రవ్యన్తు యదా నాట్యే ప్రయుజ్యతే ।

మూర్తిమత్సాభిలాషఞ్చ నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౭౪ ।।

ఆసన్నోక్తన్తు యద్వాక్యం న శృణ్వన్తి పరస్పరమ్ ।

అనుక్తం శ్రూయతే వాక్యం నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౭౫ ।।

శైలయానవిమానాని చర్మవర్మాయుధధ్వజాః ।

మూర్తిమన్తః ప్రయుజ్యన్తే నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౭౬ ।।

య ఏకాం భూమికాం కృత్వా కుర్వీతైకాన్తరేఽపరామ్ ।

కౌశల్యాదేకకత్వాద్వా నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౭౭ ।।

యా గమ్యా ప్రమదా భూత్వా గమ్యా భూమిషు యుజ్యతే ।

గమ్యా భూమిష్వగమ్యా చ నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౭౮ ।।

లలితైరఙ్గవిన్యాసైస్తథోత్క్షిప్తపదక్రమైః ।

నృత్యతే గమ్యతే యచ్చ నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౭౯ ।।

యోఽయం స్వభావో లోకస్య సుఖదుఃఖక్రియాత్మకః ।

సోఽఙ్గాభినయసంయుక్తో నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౮౦ ।।

యశ్చేతిహాసవేదార్థో బ్రహ్మణా సముదాహృతః ।

దివ్యమానుషరత్యర్థం నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ।।౧౩.౮౧ ।।

యశ్చ కక్ష్యావిభాగోఽయం నానావిధిసమాశ్రితః ।

రఙ్గపీఠగతః ప్రోక్తో నాట్యధర్మీ తు సా భవేత్ ।।౧౩.౮౨ ।।

నాట్యధర్మీప్రవృత్తం హి సదా నాట్యం ప్రయోజయేత్ ।

న హ్యఙ్గాభినయాత్కిఞ్చిదృతే రాగ ప్రవర్తతే ।।౧౩.౮౩ ।।

సర్వస్య సహజో భావః సర్వో హ్యభినయోఽర్థతః ।

అఙ్గాలఙ్కారచేష్టాభిర్నాట్యధర్మీ ప్రకీర్తితా ।।౧౩.౮౪ ।।

ఏవం కక్ష్యావిభాగస్తు ధర్మీ యుక్తయ ఏవ చ ।

విజ్ఞేయా నాట్యతత్త్వజ్ఞైః ప్రయోక్తృభిశ్చ తత్త్వతః ।।౧౩.౮౫ ।।

ఉక్తో మయేహాభినయో యథావచ్ఛాఖాకృతో యశ్చ కృతోఽఙ్గహారైః ।

పునశ్చ వాక్యాభినయం యథావద్వక్ష్యే స్వరవ్యఞ్జనవర్ణయుక్తమ్ ।।౧౩.౮౬ ।।

ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే కరయుక్తిధర్మీవ్యఞ్జకో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః

******

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

యో వాగభినయః ప్రోక్తో మయా పూర్వం ద్విజోత్తమాః ।

లక్షణం తస్య వక్ష్యామి స్వరవ్యఞ్జనసమ్భవమ్ ।।౧౪.౧ ।।

వాచి యత్నస్తు కర్తవ్యో నాట్యస్యేయం తనుః స్మృతా ।

అఙ్గనేపథ్యసత్త్వాని వాక్యార్థం వ్యఞ్జయన్తి హి ।।౧౪.౨ ।।

వాఙ్మయానీహ శాస్త్రాణి వాఙ్నిష్ఠాని తథైవ చ ।

తస్మాద్వాచః పరం నాస్తి వాఘి సర్వస్య కారణమ్ ।।౧౪.౩ ।।

ఆగమనామాఖ్యాతనిపాతోపసర్గసమాసతద్ధితైర్యుక్తః ।
సన్ధివచనవిభక్త్యుపగ్రహనియుక్తో వాచికాభినయః ।।౧౪.౪ ।।
ద్వివిధం హి స్మృతం పాఠ్యం సంస్కృతం ప్రాకృతం తథా ।
తయోర్విభాగం వక్ష్యామి యథావదనుపూర్వశః ।।౧౪.౫ ।।
వ్యఞ్జనాని స్వరాశ్చైవ సన్ధయోఽథ విభక్తయః ।
నామాఖ్యాతోపసర్గాశ్చ నిపాతాస్తద్ధితాస్తథా ।।౧౪.౬ ।।
ఏతైరఙ్గైః సమాసైశ్చ నానాధాతుసమాశ్రయమ్ ।
విజ్ఞేయం సంస్కృతం పాఠ్యం ప్రయోగఞ్చ నిబోధత ।।౧౪.౭ ।।
అకారాద్యాః స్వరా జ్ఞేయా ఔకారాన్తాశ్చతుర్దశ ।
హకారాన్తాని కాదీని వ్యఞ్జనాని విదుర్బుధాః ।।౧౪.౮ ।।
తత్ర స్వరాశ్చతుర్దశ - అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ల్ ౹ ఏ ఐ

ఓ ఔ ఇతి స్వరా జ్ఞేయాః ।।
కాదీని వ్యఞ్జనాని యథా - క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ

ఞ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ

శ ష స హ ఇతి వ్యఞ్జనవర్గః ।
వర్గే వర్గే సమాఖ్యాతౌ ద్వౌ వర్ణౌ ప్రాగవస్థితౌ ।
అఘోషా ఇతి యే త్వన్యే సఘోషాః సంప్రకీర్తితాః ।।౧౪.౯ ।।
అష్టౌ స్థానాని వర్ణానామురః కణ్ఠః శిరస్తథా ।
జిహ్వామూలశ్చ దన్తాశ్చ నాసికోష్ఠౌ చ తాలు చ ।।౧౪.౧౦ ।।
అ కు హ విసర్జనీయాః కణ్ఠ్యాః । ఇ చు య శాస్తాలవ్యాః ।
ఋ టు ర షా మూర్ధన్యాః । ల్ తు ల సా దన్త్యాః । ఉ

పూపధ్మానీయా ఓష్ఠ్యాః । -ప -ఫ ఇతి పఫాభ్యాం ప్రాక్

అర్ధవిసర్గసదృశః ఉపధ్మానీయః । -క -ఖ ఇతి కఖాభ్యాం

ప్రాకర్ధవిసర్గసదృశో జిహ్వామూలీయః । ఏ ఐ కణ్ఠ్యతాలవ్యౌ ।
ఓ ఔ కణ్ఠ్యోష్ఠ్యౌ । వకారో దన్త్యోష్ఠ్యః । ఙ ఞ ణ న మా

అనునాసికాః । విసర్జనీయః ఔరస్యః ఇత్యేకే ।
సర్వవర్ణానాం ముఖం స్థానమిత్యపరే ।
ద్వౌ ద్వౌ వర్ణౌ తు వర్గాద్యౌ శషసాశ్చ త్రయోఽపరే ।
అఘోషా ఘోషవన్తస్తు తతోఽన్యే పరికీర్తితాః ॥౧౪.౧౧ ॥
ఏతే ఘోషాఘోషాః కణ్ఠ్యోష్ఠ్యా దన్త్యజిహ్వానునాసిక్యాః ।
ఊష్మాణస్తాలవ్యాః విసర్జనీయాశ్చ బోద్ధవ్యాః ॥౧౪.౧౨ ॥
గఘఙ జఝఞ డఢణ దధన బభమ తథైవ యరలవా మతా ఘోషాః ।
కఖ చఛ టఠ తథ పఫ ఇతి వర్గేష్వఘోషాః స్యుః ॥౧౪.౧౩ ॥
కఖగఘఙాః కణ్ఠస్థాస్తాలుస్థానాస్తు చఛజఝఞాః ।
టఠడఢణా మూర్ధన్యాస్తథదధనాశ్చైవ దన్తస్థాః ॥౧౪.౧౪ ॥
పఫబభమాస్త్వోష్ఠ్యాః స్యుః దన్త్యా ల్లసా అహౌ చ కణ్ఠస్థౌ ।
తాలవ్యా ఇచుయశా స్యుర్ఋటురషా మూర్ధస్థితా జ్ఞేయాః ॥౧౪.౧౫ ॥
ల్ఌ దన్త్యౌ ఓఔ కణ్ఠోష్ఠ్యా ఏఐకారౌ చ కణ్ఠతాలవ్యౌ ।
కణ్ఠ్యో విసర్జనీయో జిహ్వామూలముద్భవః కఖయోః ॥౧౪.౧౬ ॥
పఫయోరోష్ఠస్థానం భవేదుకారః స్వరో వివృతః ।
స్పృష్టాః కాద్యా మాన్తాః శషసహకారాస్తథా వివృతాః ॥౧౪.౧౭ ॥

అన్తస్థాః సంవృతజాః ఙఞణనమా నాసికోద్భవా జ్ఞేయాః ।

ఊష్మాణశ్చ శషసహాః యరలవవర్ణాస్తథైవ చాన్తఃస్థాః ।।౧౪.౧౮ ।।

జిహ్వామూలీయః -కః -ప ఉపధ్మానీయసంజ్ఞయా జ్ఞేయః ।

కచటతపా స్వరితాః స్యుః ఖఛఠథఫా స్యుః సదా క్రమ్యాః ।।౧౪.౧౯ ।।

కణ్ఠ్యోరస్యాన్విద్యాత్ఘఝఢధభాన్వాత్యసంప్రయోగే తు ।

వేద్యో విసర్జనీయో జిహ్వాస్థానే స్థితో వర్ణః ।।౧౪.౨౦ ।।

ఏతే వ్యఞ్జనవర్ణాః సమాసతః సంజ్ఞయా మయా కథితాః ।

శబ్దవిషయప్రయోగే స్వరా.ఋ్స్_ భూయః ప్రవక్ష్యామి ।।౧౪.౨౧ ।।

యస్మిన్నాన్దనే స సమో విజ్ఞేయో యః సవర్ణసంజ్ఞోఽసౌ ।

య ఇమే స్వరాశ్చతుర్దశ నిర్దిష్టాస్తత్ర వై దశ సమానాః ।

పూర్వో హ్రస్వః తేషాం పరశ్చ దీర్ఘోఽవగన్తవ్యః ।।౧౪.౨౨ ।।

ఇత్థం వ్యఞ్జనయోగైః స్వరైశ్చ సాఖ్యాతనామపదవిహితైః ।

కావ్యనిబన్ధాశ్చ స్యుర్ధాతునిపాతోపసర్గాస్తు ।।౧౪.౨౩ ।।

ఏభిర్వ్యఞ్జనవర్ణైర్నామాఖ్యాతోపసర్గనిపాతైః ।

తద్ధితసన్ధివిభక్తిభిరధిష్ఠితః శబ్ద ఇత్యుక్తః ।।౧౪.౨౪ ।।

పూర్వాచార్యైరుక్తం శబ్దానాం లక్షణం సమాసయోగేన ।

విస్తరశః పునరేవ ప్రకరణవశాత్సంప్రవక్ష్యామి ।।౧౪.౨౫ ।।

అర్థప్రధానం నామ స్యాదాఖ్యాతం తు క్రియాకృతమ్ ।

ద్యోతయన్త్యుపసర్గాస్తు విశేషం భావసంశ్రయమ్ ।।౧౪.౨౬ ।।

తత్రాహుః సప్తవిధం షట్కారకసంయుతం ప్రథితసాధ్యమ్ ।

నిర్దేశసంప్రదానాపదానప్రభృతిసంజ్ఞాభిః ।।౧౪.౨౭ ।।

నామాఖ్యాతార్థవిషయం విశేషం ద్యోతయన్తి తే ।

పృథక్త్రోపసర్గేభ్యో నిపాతా నియమేఽచ్యుతే ।।౧౪.౨౮ ।।

సంప్రత్యతీతకాలక్రియాదిసంయోజితం ప్రథితసాధ్యమ్ ।

వచనం నాగతయుక్తం సుసదృశసంయోజనవిభక్తమ్ ।।౧౪.౨౯ ।।

పఞ్చశతధాతుయుక్తం పఞ్చగుణం పఞ్చవిధమిదం వాపి ।

స్వాద్యధికారగుణైరర్థవిశేషైర్విభూషితన్యాసమ్ ।

ప్రాతిపదికార్థలిఙ్గైర్యుక్తం పఞ్చవిధమిదం జ్ఞేయమ్ ।।౧౪.౩౦ ।।

ఆఖ్యాతం పార్థ్యకృతం జ్ఞేయం నానార్థాశ్రయవిశేషమ్ ।

వచనం నామసమేతం పురుషవిభక్తం తదాఖ్యాతమ్ ।।౧౪.౩౧ ।।

ప్రాతిపదికార్థయుక్తాన్ధాత్వర్థానుపసృజన్తి యే స్వార్థైః ।

ఉపసర్గా హ్యుపదిష్టాస్తస్మాత్సంస్కారశాస్త్రేఽస్మిన్ ।।౧౪.౩౨ ।।

ప్రాతిపదికార్థయోగాద్ధాతుచ్ఛన్దోనిరుక్తయుక్త్యా చ ।

యస్మాన్నిపతన్తి పదే తస్మాత్ప్రోక్తా నిపాతాస్తు ।।౧౪.౩౩ ।।

ప్రత్యయవిభాగజనితాః ప్రకర్షసంయోగసత్త్వవచనైశ్చ ।

యస్మాత్పూరయతేఽర్థాన్ప్రత్యయ ఉక్తస్తతస్తస్మాత్ ।।౧౪.౩౪ ।।

లోకే ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగసంయోగసత్త్వవచనైశ్చ ।

తాంస్తాన్పూరయతేఽర్థాంస్తేషు యస్తద్ధితస్తస్మాత్ ।।౧౪.౩౫ ।।

ఏకస్య బహూనాం వా ధాతోర్లిఙ్గస్య వా పదానాం వా ।

విభజన్త్యర్థం యస్మాద్విభక్తయస్తేన తాః ప్రోక్తాః ।।౧౪.౩౬ ।।

విశ్లిష్టాస్తు స్వరా యత్ర వ్యఞ్జనం వాపి యోగతః ।

సన్ధీయతే పదే యస్మాత్తస్మాత్సన్ధిః ప్రకీర్తితః ।।౧౪.౩౭ ।।

వర్ణపదక్రమసిద్ధః పదైకయోగాచ్చ వర్ణయోగాచ్చ ।

సన్ధీయతే చ యస్మాత్తస్మాత్సన్ధిః సముద్దిష్టః ।।౧౪.౩౮ ।।

లుప్తవిభక్తిర్నామ్నా మేకార్థం సంహరత్సమాసోఽపి ।

తత్పురుషాదికసంజ్ఞైర్నిర్దిష్టః షడ్విధో విప్రాః ।।౧౪.౩౯ ।।

ఏభిః శబ్దవిధానైర్విస్తారవ్యఞ్జనార్థసంయుక్తైః ।

పదబన్ధాః కర్తవ్యా నిబద్ధబన్ధాస్తు చూర్ణా వా ।।౧౪.౪౦ ।।

విభక్త్యన్తం పదం జ్ఞేయం నిబద్ధం చూర్ణమేవ చ ।
తత్ర చూర్ణపదస్యేహ సన్నిబోధత లక్షణమ్ ।।౧౪.౪౧ ।।
అనిబద్ధపదం ఛన్దోవిధానానియతాక్షరమ్ ।
అర్థాపేక్ష్యక్షరస్యూతం జ్ఞేయం చూర్ణపదం బుధైః ।।౧౪.౪౨ ।।
నిబద్ధాక్షరసంయుక్తం యతిచ్ఛేదసమన్వితమ్ ।
నిబద్ధం తు పదం జ్ఞేయం ప్రమాణనియతాత్మకమ్ ।।౧౪.౪౩ ।।
ఏవం నానార్థసంయుక్తైః పాదైర్వర్ణవిభూషితైః ।
చతుర్భిస్తు భవేద్యుక్తం ఛన్దో వృత్తాభిధానవత్ ।।౧౪.౪౪ ।।
షడ్వింశతిః స్మృతాన్యేభిః పాదైశ్ఛన్దసి సంఖ్యయా ।
సమఞ్చార్ధసమఞ్చైవ తథా విషమమేవ చ ।।౧౪.౪౫ ।।
ఛన్దోయుక్తం సమాసేన త్రివిధం వృత్తమిష్యతే ।
నానావృత్తివినిష్పన్నా శబ్దస్యైషా తనూస్స్మృతా ।।౧౪.౪౬ ।।
ఛన్దోహీనో న శబ్దోఽస్తి న చ్ఛన్దశ్శబ్దవర్జితమ్ ।
తస్మాత్తూభ్యసంయోగో నాట్యస్యోద్యోతకః స్మృతః ।।౧౪.౪౭ ।।
ఏకాక్షరం భవేదుక్తమత్యుక్తం ద్వ్యక్షరం భవేత్ ।
మధ్యం త్ర్యక్షరమిత్యాహుః ప్రతిష్ఠా చతురక్షరా ।।౧౪.౪౮ ।।
సుప్రతిష్ఠా భవేత్పఞ్చ గాయత్రీ షడ్భవేదిహ ।
సప్తాక్షరా భవేదుష్ణిగష్టాక్షరానుష్టుబుచ్యతే ।।౧౪.౪౯ ।।
నవాక్షరా తు బృహతీ పఙ్క్తిశ్చైవ దశాక్షరా ।
ఏకాదశాక్షరా త్రిష్టుబ్జగతీ ద్వాదశాక్షరా ।।౧౪.౫౦ ।।
త్రయోదశాఽతిజగతీ శక్వరీ తు చతుర్దశా ।
అతిశక్వరీ పఞ్చదశా షోడశాష్టిః ప్రకీర్తితా ।।౧౪.౫౧ ।।
అత్యష్టిః స్యాత్సప్తదశా ధృతిరష్టాదశాక్షరా ।
ఏకోనవింశతిర్ధృతిః కృతిర్వింశతిరేవ చ ।।౧౪.౫౨ ।।

ప్రకృతిశ్చైకవింశత్యా ద్వావింశత్యాకృతిస్తథా ।
వికృతిః స్యాత్త్రయోవింశా చతుర్వింశా చ సంకృతిః ।।౧౪.౫౩ ।।

పఞ్చవింశత్యతికృతిః షడ్వింశత్యుత్కృతిర్భవేత్ ।
అతోఽధికాక్షరం ఛన్దో మాలావృత్తం తదిష్యతే ।।౧౪.౫౪ ।।

ఛన్దసాం తు తథా హ్యేతే భేదాః ప్రస్తారయోగతః ।
అసంఖ్యేయప్రమాణాని వృత్తాన్యాహురతో బుధాః ।।౧౪.౫౫ ।।

గాయత్రీప్రభృతిత్త్వేషాం ప్రమాణం సంవిధీయతే ।
ప్రయోగజాని సర్వాణి ప్రాయశో న భవన్తి హి ।।౧౪.౫౬ ।।

వృత్తాని చ చతుష్షష్టిర్గాయత్ర్యాం కీర్తితాని తు ।
శతం వింశతిరష్టౌ చ వృత్తాన్యుష్ణిహ్యథోచ్యతే ।।౧౪.౫౭ ।।

షట్పఞ్చాశచ్ఛతే ద్వే చ వృత్తానామప్యనుష్టుభి ।
శతాని పఞ్చ వృతానాం బృహత్యాం ద్వాదశైవ చ ।।౧౪.౫౮ ।।

పఙ్క్త్యాం సహస్రం వృత్తానాం చతుర్వింశతిరేవ చ ।
త్రైష్టుభే ద్వే సహస్రే చ చత్వారింశత్తథాష్ట చ ।।౧౪.౫౯ ।।

సహస్రాణ్యపి చత్వారి నవతిశ్చ షడుత్తరా ।
జగత్యాం సమవర్ణానాం వృత్తానామిహ సర్వశః ।।౧౪.౬౦ ।।

అష్టౌ సహస్రాణి శతం ద్వ్యధికా నవతిః పునః ।
జగత్యామతిపూర్వాయాం వృత్తానాం పరిమాణతః ।।౧౪.౬౧ ।।

శతాని త్రీణ్యశీతిశ్చ సహస్రాణ్యపి షోడశ ।
వృత్తాని చైవ చత్వారి శక్వర్యాః పరిసంఖ్యయా ।।౧౪.౬౨ ।।

ద్వాత్రింశచ్చ సహస్రాణి సప్త చైవ శతాని చ ।
అష్టౌ షష్టిశ్చ వృత్తాని హ్యత్రశయన్త్యతిశక్వరీమ్ ।।౧౪.౬౩ ।।

పఞ్చషష్టిసహస్రాణి సహస్రార్ధఞ్చ సంఖ్యయా ।
షట్త్రింశచ్చైవ వృత్తాని హ్యష్ట్యాం నిగదితాని చ ।।౧౪.౬౪ ।।

ఏకత్రింశత్సహస్రాణి వృత్తానాఞ్చ ద్విసప్తతిః ।
తథా శతసహస్రఞ్చ ఛన్దాంస్యత్యష్టిసంజ్ఞితే ।।౧౪.౬౫ ।।
ధృత్యామపి హి పిణ్డేన వృత్తాన్యాకల్పితాని తు ।
తజ్జ్ఞైః శతసహస్రే ద్వే శతమేకం తథైవ చ ।।౧౪.౬౬ ।।
ద్విషష్టిశ్చ సహస్రాణి చత్వారింశచ్చ యోగతః ।
చత్వారి చైవ వృత్తాని సమసంఖ్యాశ్రయాణి తు ।।౧౪.౬౭ ।।
అతిధృత్యాం సహస్రాణి చతుర్వింశతిరేవ చ ।
తథా శతసహస్రాణి పఞ్చ వృత్తశతద్వయమ్ ।।౧౪.౬౮ ।।
అష్టాశీతిశ్చ వృత్తాని వృత్తజ్ఞైః కథితాని చ ।
కృతౌ శతసహస్రాణి దశ ప్రోక్తాని సంఖ్యయా ।।౧౪.౬౯ ।।
చత్వారింశత్తథా చాష్టౌ సహస్రాణి శతాని చ ।
పఞ్చషట్సప్తతిశ్చైవ వృత్తానాం పరిమాణతః ।।౧౪.౭౦ ।।
తథా శతసహస్రాణాం ప్రకృతౌ వింశతిర్భవేత్ ।
సప్త వై గదితాస్త్వత్ర నవతిశ్చైవ సంఖ్యయా ।।౧౪.౭౧ ।।
సహస్రాణి శతం చైకం ద్విపఞ్చాశత్తథైవ చ ।
వృత్తాని పరిమాణేన వృత్తజ్ఞైర్గదితాని తు ।।౧౪.౭౨ ।।
చత్వారింశత్తథైకఞ్చ లక్షాణామథ సంఖ్యయా ।
తథా చేహ సహస్రాణి నవతిశ్చతురుత్తరా ।।౧౪.౭౩ ।।
శతత్రయం సమాఖ్యాతం హ్యాకృత్యాం చతురుత్తరమ్ ।
జ్ఞేయా శతసహస్రాణామశీతిస్త్ర్యధికా బుధైః ।।౧౪.౭౪ ।।
అష్టాశీతి సహస్రాణి వృత్తానాం షట్కృతాని చ ।
అష్టౌ చైవ తు వృత్తాని వికృత్యాం గదితాని తు ।।౧౪.౭౫ ।।
తథా శతసహస్రాణి సప్తషష్టిశ్చ సప్తతిః ।
సప్త చైవ సహస్రాణి షోడశే ద్వే శతే తథా ।।౧౪.౭౬ ।।

కోటిశ్చైవేహ వృత్తాని సంకృతౌ కథితాని వై ।

కోటిత్రయఞ్చాభికృత్యాం పఞ్చత్రింశద్భిరన్వితమ్ ।।౧౪.౭౭ ।।

పఞ్చాశద్భిః సహస్రైశ్చ చతుర్భిరధికైస్తథా ।

చతుష్టయం శతానాం చ ద్వాత్రింశద్భిః సమన్వితమ్ ।।౧౪.౭౮ ।।

షట్కోటయస్తథోత్కృత్యాం లక్షాణామేకసప్తతిః ।

చతుష్షష్టిశతాన్యష్టౌ సహస్రాణ్యష్ట చైవ హి ।।౧౪.౭౯ ।।

ఉక్తాదుత్కృతిపర్యన్తవృత్తసంఖ్యాం విచక్షణః ।

ఏతేన చ వికల్పేన వృత్తేష్వేతేషు నిర్దిశేత్ ।।౧౪.౮౦ ।।

సర్వేషాం ఛన్దసామేవం వృత్తాని కథితాని వై ।

తిస్రః కోటయో దశ తథా సహస్రాణాం శతాని తు ।।౧౪.౮౧ ।।

చత్వారింశత్తథా ద్వే చ సహస్రాణి దశైవ తు ।

సప్తభిః సహితాన్యేవ సప్త చైవ శతాని చ ।।౧౪.౮౨ ।।

షడ్వింశతిరిహాన్యాని వ్యాఖ్యాతాని సమాసతః ।

సమాని గణనాయుక్తిమాశ్రిత్య కథితాని వై ।।౧౪.౮౩ ।।

సర్వేషాం ఛన్దసామేవం త్రికైర్వృత్తం ప్రయోజయేత్ ।

జ్ఞేయాశ్చాష్టౌ త్రికాస్తత్ర సంజ్ఞాభిః స్థానమచ్చరమ్ ।।౧౪.౮౪ ।।

త్రీణ్యక్షరాణి విజ్ఞేయస్త్రికోఽంశః పరికల్పితః ।

గురులఘ్వక్షరకృతః సర్వవృత్తేషు నిత్యశః ।।౧౪.౮౫ ।।

గురుపూర్వో భకారః స్యాన్మకారే తు గురుత్రయమ్ ।

జకారో గురుమధ్యస్థః సకారోఽన్త్యగురుస్తథా ।।౧౪.౮౬ ।।

లఘుమధ్యస్థితో రేఫస్తకారోఽన్త్యలఘుః పరః ।

లఘుపూర్వో యకారస్తు నకారే తు లఘుత్రయమ్ ।।౧౪.౮౭ ।।

ఏతే హ్యష్టౌ త్రికాః ప్రాజ్ఞైర్విజ్ఞేయా బ్రహ్మసమ్భవాః ।

లాఘవార్థం పునరమీ ఛన్దోజ్ఞానమవేక్ష్య చ ।।౧౪.౮౮ ।।

ఏభిర్వినిర్గతాశ్చాన్యా జాతయోఽథ సమాదయః ।

అస్వరాః సస్వరాశ్చైవ ప్రోచ్యన్తే వృత్తలక్షణైః ।।౧౪.౮౯ ।।

గుర్వేకం గితి విజ్ఞేయం తథా లఘు లితి స్మృతమ్ ।

నియతః పదవిచ్ఛేదో యతిరిత్యభిధీయతే ।।౧౪.౯౦ ।।

గురు దీర్ఘం ప్లుతఞ్చైవ సంయోగపరమేవ చ ।

సానుస్వారవిసర్గం చ తథాన్త్యఞ్చ లఘు క్వచిత్ ।।౧౪.౯౧ ।।

గాయత్ర్యాం ద్వౌ త్రికౌ జ్ఞేయౌ ఉష్ణిక్చైకాధికాక్షరా ।

అనుష్టుప్ద్వ్యధికా చైవ బృహత్యాం చ త్రికాస్త్రయః ।।౧౪.౯౨ ।।

ఏకాక్షరాధికా పఙ్క్తిస్త్రిష్టుప్చ ద్వ్యధికాక్షరా ।

చతుస్త్రికా తు జగతీ సైకాతిజగతీ పునః ।।౧౪.౯౩ ।।

శక్వరీ ద్వ్యధికా పఞ్చత్రికా జ్ఞేయాతిశక్వరీ ।

ఏకాధికాక్షరాష్టిశ్చ ద్వ్యధికాత్యష్టిరుచ్యతే ।।౧౪.౯౪ ।।

షట్త్రికాస్తు ధృతిః ప్రోక్తా సైకా చాతిధృతిస్తథా ।

కృతిశ్చ ద్వ్యధికా ప్రోక్తా ప్రకృత్యాం సప్త వై త్రికాః ।।౧౪.౯౫ ।।

ఆకృతిస్త్వధికైకేన ద్వ్యధికా వికృతిస్తథా ।

అష్టత్రికాః సంకృతౌ స్యాత్త్రైకా చాభికృతిః పునః ।।౧౪.౯౬ ।।

ఉత్కృతిర్ద్వ్యధికా చైవ విజ్ఞేయా గణమానతః ।

గుర్వేకం గ ఇతి ప్రోక్తం గురుణీ గావితి స్మృతౌ ।

లఘ్వేకం ల ఇతి జ్ఞేయం లఘునీ లావితి స్మృతౌ ।।౧౪.౯౭ ।।

సంపద్విరామపాదాశ్చ దైవతస్థానమక్షరమ్ ।

వర్ణః స్వరో విధిర్వృత్తమితి ఛన్దోగతో విధిః ।।౧౪.౯౮ ।।

నైవాతిరిక్తం హీనం వా యత్ర సంపద్యతే క్రమః ।

విధానే చ్ఛన్దసామేష సంపదిత్యభిసంజ్ఞితః ।।౧౪.౯౯ ।।

యత్రార్థస్య సమాప్తిః స్యాత్స విరామ ఇతి స్మృతః ।

పాదశ్చ పద్యతేర్థాతోశ్చతుర్భాగ ఇతి స్మృతః ।।౧౪.౧౦౦ ।।

అగ్న్యాదిదైవతం ప్రోక్తం స్థానం ద్వివిధముచ్యతే ।

శరీరాశ్రయసంభూతం దిగాశ్రయమథాపి చ ।।౧౪.౧౦౧ ।।

శారీరం మన్త్రసంభూతం ఛన్దో గాయత్రసంజ్ఞితమ్ ।

క్రుష్టే మధ్యం దినం ప్రోక్తం త్రైష్టుభం పరికీర్త్యతే ।।౧౪.౧౦౨ ।।

తృతీయసవనఞ్చాపి శీర్షణ్యం జాగతం హి యత్ ।

హ్రస్వం దీర్ఘం ప్లుతఞ్చైవ త్రివిధఞ్చాక్షరం స్మృతమ్ ।।౧౪.౧౦౩ ।।

శ్వేతాదయస్తథా వర్ణా విజ్ఞేయాశ్ఛన్దసామిహ ।

తారశ్చైవ హి మన్ద్రశ్చ మధ్యమస్త్రివిధః స్వరః ।।౧౪.౧౦౪ ।।

ధ్రువావిధానే చైవాస్య సంప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ।

విధిర్గణకృతశ్చైవ తథైవార్ధకృతో భవేత్ ।।౧౪.౧౦౫ ।।

ఛన్దతో యస్య పాదే స్యాద్ధీనం వాఽధికమేవ వా ।

అక్షరం నిచృదితి ప్రోక్తం భూరిక్చేతి ద్విజోత్తమాః ।।౧౪.౧౦౬ ।।

అక్షరాభ్యాం సదా ద్వాభ్యామధికం హీనమేవ వా ।

తచ్ఛన్దో నామతో జ్ఞేయం స్వరాడితి విరాడపి ।।౧౪.౧౦౭ ।।

సర్వేషామేవ వృత్తానాం తజ్జ్ఞైర్జ్ఞేయా గణాస్త్రయః ।

దివ్యో దివ్యేతరశ్చైవ దివ్యమానుష ఏవ చ ।।౧౪.౧౦౮ ।।

గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చ బృహతీ పఙ్క్తిరేవ చ ।

త్రిష్టుప్చ జగతీ చైవ దివ్యోఽయం ప్రథమో గణః ।।౧౪.౧౦౯ ।।

తథాతిజగతీ చైవ శక్వరీ చాతిశక్వరీ ।

అష్టిరత్యష్టిరపి చ ధృతిశ్చాతిధృతిర్గణః ।।౧౪.౧౧౦ ।।

కృతిశ్చ ప్రకృతిశ్చైవ హ్యాకృతిర్వికృతిస్తథా ।

సంకృత్యభికృతీ చైవ ఉత్కృతిర్దివ్యమానుషా ।।౧౪.౧౧౧ ।।

ఏతేషాం ఛన్దసాం భూయః ప్రస్తారవిధిసంశ్రయమ్ ।

లక్షణం సంప్రవక్ష్యామి నష్టముద్దిష్టమేవ చ ।।౧౪.౧౧౨ ।।

ప్రస్తారోఽక్షరనిర్దిష్టో మాత్రోక్తశ్చ తథైవ హి ।

ద్వికౌ గ్లావితి వర్ణోక్తౌ మిశ్రౌ చేత్యపి మాత్రికౌ ।।౧౪.౧౧౩ ।।

గురోరధస్తాదాద్యస్య ప్రస్తారే లఘు విన్యసేత్ ।

అగ్రతస్తు సమాదేయా గురవః పృష్ఠతస్తథా ।।౧౪.౧౧౪ ।।

ప్రథమం గురుభిర్వర్ణైర్లఘుభిస్త్వవసానజమ్ ।

వృత్తస్తు సర్వఛన్దస్సు ప్రస్తారవిధిరేవ తు ।।౧౪.౧౧౫ ।।

గుర్వధస్తాల్లఘుం న్యస్య తథా ద్విద్వి యథోదితమ్ ।

న్యస్యేత్ప్రస్తారమార్గోఽయమక్షరోక్తస్తు నిత్యశః ।।౧౪.౧౧౬ ।।

మాత్రాసంఖ్యావినిర్దిష్టో గణో మాత్రావికల్పితః ।

మిశ్రౌ గ్లావితి విజ్ఞేయౌ పృథక్లక్ష్యవిభాగతః ।।౧౪.౧౧౭ ।।

మాత్రాగణో గురుశ్చైవ లఘునీ చైవ లక్షితే ।

ఆర్యాణాం తు చతుర్మాత్రాప్రస్తారః పరికల్పితః ।।౧౪.౧౧౮ ।।

గీతకప్రభృతీనాన్తు పఞ్చమాత్రో గణః స్మృతః ।

వైతాలీయం పురస్కృత్య షణ్మాత్రాద్యాస్తథైవ చ ।।౧౪.౧౧౯ ।।

త్ర్యక్షరాస్తు త్రికా జ్ఞేయా లఘుగుర్వక్షరాన్వితాః ।

మాత్రాగణవిభాగస్తు గురులఘ్వక్షరాశ్రయః ।।౧౪.౧౨౦ ।।

అన్త్యాద్ద్విగుణితాద్రూపాద్ద్విద్విరేకం గురోర్భవేత్ ।

ద్విగుణాఞ్చ లఘోః కృత్వా సంఖ్యాం పిణ్డేన యోజయేత్ ।।౧౪.౧౨౧ ।।

ఆద్యం సర్వగురు జ్ఞేయం వృత్తస్తు సమసంజ్ఞితమ్ ।

కోశం తు సర్వలఘ్వన్త్యం మిశ్రరూపాణి సర్వతః ।।౧౪.౧౨౨ ।।

వృత్తానాం తు సమానానాం సంఖ్యాం సంయోజ్య తావతీమ్ ।

రాశ్యానామర్ధవిషమాం సమాసాదభినిర్దిశేత్ ।।౧౪.౧౨౩ ।।

ఏకాదికాం తథా సంఖ్యాం ఛన్దసో వినివేశ్య తు ।

యావత్పూర్ణన్తు పూర్వేణ పూరయేదుత్తరం గణమ్ ।।౧౪.౧౨౪ ।।

సమానాం విషమాణాం చ సంగుణయ్య తథా స్ఫుటమ్ ।

రాశ్యానామభిజానీయాద్విషమాణాం సమాసతః ।।౧౪.౧౨౫ ।।

ఏవం కృత్వా తు సర్వేషాం పరేషాం పూర్వపూరణమ్ ।

క్రమాన్నైధనమేకైకం ప్రతిలోమం విసర్జయేత్ ।।౧౪.౧౨౬ ।।

సర్వేషాం ఛన్దసామేవం లఘ్వక్షరవినిశ్చయమ్ ।

జానీత సమవృత్తానాం సంఖ్యాం సంక్షేపతస్తథా ।।౧౪.౧౨౭ ।।

వృత్తస్య పరిమాణన్తు ఛిత్వార్ధేన యథాక్రమమ్ ।

న్యసేల్లఘు యథా సైకమక్షరం గురు చాప్యథ ।।౧౪.౧౨౮ ।।

ఏవం విన్యస్య వృత్తానాం నష్టోద్దిష్టవిభాగతః ।

గురులఘ్వక్షరాణీహ సర్వఛన్దస్సు దర్శయేత్ ।।౧౪.౧౨౯ ।।

ఇతి ఛన్దాంసి యానీహ మయోక్తాని ద్విజోత్తమాః ।

వృత్తాన్యేతేషు నాట్యేఽస్మిన్ప్రయోజ్యాని నిబోధత ।।౧౪.౧౩౦ ।।

ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే వాచికాభినయే ఛన్దోవిధానం నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః

******

అథ పఞ్చదశోఽధ్యాయః

ఛన్దాంస్యేవం హి యానీహ మయోక్తాని ద్విజోత్తమాః ।
వృత్తాని తేషు నాట్యేఽస్మిన్ప్రయోజ్యాని నిబోధత ।।౧౫.౧ ।।
ఆద్యే పునరన్త్యే ద్వే ద్వే గురుణీ చేత్ ।
సా స్యాత్తనుమధ్యా గాయత్రసముత్థా ।।౧౫.౨ ।।
యథాః

సంత్యక్తవిభూషా భ్రష్టాఞ్జననేత్రా ।
హస్తార్పితగణ్డా కిం త్వం తనుమధ్యా ।।౧౫.౩ ।।
లఘుగణ ఆదౌ భవతి చతుష్కః ।
గురుయుగమన్త్యే మకరకశీర్షా ।।౧౫.౪ ।।
యథాః

స్వయముపయాన్తం భజసి న కాన్తమ్ ।
భయకరి కిం త్వం మకరకశీర్షా ।।౧౫.౫ ।।
ఏకమాత్రం షట్కే స్యాద్ద్వితీయం పాదే ।
ఖ్యాతరూపా వృత్తే సా మాలినీ నామ్నా ।।౧౫.౬ ।।
షడక్షరకృతే పాదే లఘు యత్ర ద్వితీయకమ్ ।
శేషాణి తు గురూణి స్యుర్మాలినీ సా మతా యథా ।।౧౫.౭ ।।
స్నానగన్ధాధిక్యైర్వస్త్రభూషాయోగైః ।
వ్యక్తమేవాసౌ త్వం మాలినీ ప్రఖ్యాతా ।।౧౫.౮ ।।
ద్వితీయం పఞ్చమం చైవ లఘు యత్ర ప్రతిష్ఠితమ్ ।
శేషాణి చ గురూణి స్యుర్మాలతీ నామ సా యథా ।।౧౫.౯ ।।

శోభతే బద్ధయా షట్పదావిద్ధయా ।
మాలతీమాలయా మానినీ లీలయా ।।౧౫.౧౦ ।।
ద్వితీయం చ చతుర్థం చ పఞ్చమం చ యదా లఘు ।
యస్యాః సప్తాక్షరే పాదే జ్ఞేయా సా తూద్ధతా యథా ।।౧౫.౧౧ ।।
సౌ త్రికౌ యది పాదే హ్యన్తిమశ్చ గకారః ।
ఉష్ణిగుత్థితపాదా ఉద్ధతా ఖలు నామ్నా ।।౧౫.౧౨ ।।
దన్తకృన్తకృతాస్త్రం వ్యాకులాలకశోభమ్ ।
శంసతీవ తవాస్యం నిర్దయం రతయుద్ధమ్ ।।౧౫.౧౩ ।।
ఆదౌ ద్వే నిధనే చైవ గురుణీ యత్ర వై సదా ।
పాదే సప్తాక్షరే జ్ఞేయా నామ్నా భ్రమరమాలికా ।।౧౫.౧౪ ।।
పాదే పాదే నివిష్టౌ సమ్యగ్విరచితౌ తౌ స ।
అన్త్యే యది గకారః సా తు భ్రమరమాలా ।।౧౫.౧౫ ।।
యథాః

నానాకుసుమచిత్రే ప్రాప్తే సురభిమాసే ।
ఏషా భ్రమతి మత్తా కాన్తే భ్రమరమాలా ।।౧౫.౧౬ ।।
ఆద్యం తృతీయమన్త్యం చ పఞ్చమం సప్తమం తథా ।
గురూణ్యష్టాక్షరే పాదే సింహలేఖేతి సా యథా ।।౧౫.౧౭ ।।
జాతు యస్య గౌ న , పాదే సంస్థితః సమస్వరూపే ।
తామనుష్టుబాశ్రయస్థాం వావదన్తి సింహలేఖామ్ ।।౧౫.౧౮ ।।
యత్త్వయా హ్యనేకభావైశ్చేష్టితం రహః సుగాత్రి ।
తన్మనో మమ ప్రవిష్టం వృత్తమద్య సింహలేఖమ్ ।।౧౫.౧౯ ।।
చతుర్థం చ ద్వితీయం చ షష్ఠమష్టమమేవ చ ।
గురూణ్యష్టాక్షరే పాదే యత్ర తన్మత్తచేష్టితమ్ ।।౧౫.౨౦ ।।

యదా తు జాత్వరౌ రలౌ గకార ఏవ చ స్థితః ।
అనుష్టుబుద్భవం తదా వదన్తి మత్తచేష్టితమ్ ।।౧౫.౨౧ ।।
యథాః

చరావఘూర్ణితేక్షణం విలమ్బితాకులాలకమ్ ।
అసంస్థితైః పదైః ప్రియా కరోతి మత్తచేష్టితమ్ ।।౧౫.౨౨ ।।
అష్టాక్షరకృతే పాదే సర్వాణ్యేవ భవన్తి హి ।
గురూణి యస్మిన్సా నామ్నా విద్యున్మాలేతి కీర్తితా ।।౧౫.౨౩ ।।
మౌ గౌ చాన్త్యౌ యస్యాః పాదే పాదస్యాన్తే విచ్ఛేదశ్చ ।
సా చానుష్టుప్ఛన్దస్యుక్తా నిత్యం సద్భిర్విద్యున్మాలా ।।౧౫.౨౪ ।।
సామ్భోభారైరానానద్భిః శ్యామామ్భోదైర్వ్యాప్తే వ్యోమ్ని ।
ఆదిత్యాంశుస్పర్ధిన్యేషా దిక్షు భ్రాన్తా విద్యున్మాలా ।।౧౫.౨౫ ।।
పఞ్చమం సప్తమం చాన్త్యం గురు పాదేఽష్టకే తథా ।
ఛన్దోజ్ఞైర్జ్ఞేయమేతత్తు వృత్తం చిత్తవిలాసితమ్ ।।౧౫.౨౬ ।।
స్మితవశవిప్రకాశైర్దశనపదైరమీభిః ।
వరతను పూర్ణచన్ద్రం తవ ముఖమావృణోతి ।।౧౫.౨౭ ।।
నవాక్షరకృతే పాదే త్రీణి స్యుర్నైధనాని చ ।
గురూణి యస్యాః సా నామ్నా జ్ఞేయా మధుకరీ యథా ।।౧౫.౨౮ ।।
షడిహ యది లఘూని స్యుర్నిధనగతమకారశ్చేత్ ।
బుధజనబృహతీసంస్థా భవతి మధుకరీ నామ్నా ।।౧౫.౨౯ ।।
కుసుమితమభిపశ్యన్తీ వివిధతరుగణైశ్ఛన్నమ్ ।
వనమతిశయగన్ధాఢ్యం భ్రమతి మధుకరీ హృష్టా ।।౧౫.౩౦ ।।
దశాక్షరకృతే పాదే త్రీణ్యాదౌ త్రీణి నైధనే ।
యస్యా గురూణి సా జ్ఞేయా పఙ్క్తిరుత్పలమాలికా ।।౧౫.౩౧ ।।

త్రీణ్యాదౌ యది హి గురూణి స్యుశ్చత్వారో యది లఘవో మధ్యే ।
పఞ్క్త్యన్తగతమకారః స్యాద్విజ్ఞేయా కువలయమాలాఖ్యా ।।౧౫.౩౨ ।।
యథాః

అస్మింస్తే శిరసి తదా కాన్తే వైడూర్యస్ఫటికసువర్ణాఢ్యే ।
శోభాం స్వాం న వహతి తాం బద్ధా సుశ్లిష్టా కువలయమాలేయమ్ ।।౧౫.౩౩ ।।
ద్వితీయం చ చతుర్థం చ షష్ఠమష్టమమేవ చ ।
హ్రస్వం దశాక్షరే పాదే యత్ర సా శిఖిసారిణీ ।।౧౫.౩౪ ।।
జౌ త్రికౌ హి పాదగౌ తు యస్య గౌ చ సంశ్రితౌ తథా సమౌ స్తౌ ।
పఙ్క్తియోగసుప్రతిష్ఠితాఙ్గీ సా మయూరసారిణీతి నామ్నా ।।౧౫.౩౫ ।।
యథాః

నైవ తేఽస్తి సంగమో మనుష్యైర్నాపి కామభోగచిహ్నమన్యత్ ।
గర్భిణీవ దృశ్యసే హ్యనార్యే కిం మయూరసారిణీ త్వమేవమ్ ।।౧౫.౩౬ ।।
ఆద్యం చతుర్థమన్త్యం చ సప్తమం దశమం తథా ।
గురూణి త్రైష్టుభే పాదే యత్ర స్యుర్దోధకం తు తత్ ।।౧౫.౩౭ ।।
భౌ తు భగావితి యస్య గణాః స్యుః స్యాచ్చ యతిస్త్రిచతుర్భిరథాఽస్మిన్ ।
త్రైష్టుభమేవ హి తత్ఖలు నామ్నా దోధకవృత్తమితి ప్రవదన్తి ।।౧౫.౩౮ ।।
యథాః

ప్రస్ఖలితాప్రపదప్రవిచారం మత్తవిఘూర్ణితగాత్రవిలాసమ్ ।
పశ్య విలాసిని కుఞ్జరమేతం దోధకవృత్తమయం ప్రకరోతి ।।౧౫.౩౯ ।।
ఆదౌ ద్వౌ పఞ్చమం చైవాప్యష్టమం నైధనం తథా ।
గురుణ్యేకాదశే పాదే యత్ర తన్మోటకం యథా ।।౧౫.౪౦ ।।

ఏషోఽమ్బుదతుల్యనిస్వనరవః క్షీవః స్ఖలమానవిలమ్బగతిః ।
శ్రుత్వా ఘనగర్జితమద్రితటే వృక్షాన్ప్రతిమోటయతి ద్విరదః ।।౧౫.౪౧ ।।
నవమం సప్తమం షష్ఠం తృతీయం చ భవేల్లఘు ।
సర్వాస్వవస్థాసు చ కామతన్త్రే యోగ్యాసి కిం వా బహునేన్ద్రవజ్రా ।।౧౫.౪౩ ।।
ఏభిరేవ తు సంయుక్తా లఘుభిస్త్రైష్టుభీ యదా ।
ఉపేన్ద్రవజ్రా విజ్ఞేయా లఘ్వాదావిహ కేవలమ్ ।।౧౫.౪౪ ।।
ప్రియే శ్రియా వర్ణవిశేషణేన స్మితేన కాన్త్యా సుకుమారభావైః ।
అమీ గుణా రూపగుణానురూపా భవన్తి తే కిం త్వముపేన్ద్రవజ్రా ।।౧౫.౪౫ ।।
ఆద్యం తృతీయమన్త్యం చ సప్తమం నవమం తథా ।
గుర్వాణ్యేకాదశే పాదే యత్ర సా తు రథోద్ధతా ।।౧౫.౪౬ ।।
కిం త్వయా సుభట దూరవర్జితం నాత్మనో న సుహృదాం ప్రియం కృతమ్ ।
యత్పలాయనపరాయణస్య తే యాతి ధూలిరధునా రథోద్ధతా ।।౧౫.౪౭ ।।
యథాః

కిం త్వయా కుమతిసఙ్గయా సదా నాజ్ఞయేవ సుహృదాం ప్రియం కృతమ్ ।
యద్గృహోద్వచనరోషకమ్పితా యాతి తూర్ణమబలా రథోద్ధతా ।।౧౫.౪౮ ।।
ఆద్యం తృతీయమన్త్యం చ సప్తమం దశమం గురు ।
యస్యాస్తు త్రైష్టుభే పాదే విజ్ఞేయా స్వాగతా హి సా ।।౧౫.౪౯ ।।
యథాః

అద్య మే సఫలమాయతనేత్రే జీవితం మదనసంశ్రయభావమ్ ।
ఆగతాసి భవనం మమ యస్మాత్స్వాగతం తవ వరోరు నిషీద ।।౧౫.౫౦ ।।
షష్ఠం చ నవమం చైవ లఘునీ త్రైష్టుభే యది ।
గుర్వాణ్యన్యాని పాదే తు సా జ్ఞేయా శాలినీ యథా ।।౧౫.౫౧ ।।

దుఃశీలం వా నిర్గుణం వాపరం వా లోకే ధైర్యాదప్రియం న బ్రవీషి ।
తస్మాచ్ఛీలం సాధుహేతోః సువృత్తం మాధుర్యాత్స్యాత్సర్వథా శాలినీ త్వమ్ ।।౧౫.౫౨ ।।
తృతీయం చైవ షష్ఠం చ నవమం ద్వాదశం తథా ।
గురూణి జాగతే పాదే యత్ర తత్తోటకం భవేత్ ।।౧౫.౫౩ ।।
యది సోఽత్ర భవేత్తు సముద్రసమస్త్రిషు చాపి తథా నియమేన యతిః ।
సతతం జగతీవిహితం హి తతం గదితం ఖలు తోటకవృత్తమిదమ్ ।।౧౫.౫౪ ।।
యథాః

కిమిదం కపటాశ్రయదుర్విషహం బహుశాఠ్యమథోల్బణరూక్షకథమ్ ।
స్వజనప్రియసజ్జనభేదకరం నను తోటకవృత్తమిదం కురుషే ।।౧౫.౫౫ ।।
ఆద్యం తృతీయమన్త్యం చ పఞ్చమం షష్ఠమేవ చ ।
తథోపాన్త్యం జగత్యాం చ గురు చేత్కుముదప్రభా ।।౧౫.౫౬ ।।
యౌ త్రికౌ తథా న్యౌ యది ఖలు పాదే షడ్భిరేవ వర్ణైర్యది చ యతిః స్యాత్ ।
నిత్యసంనివిష్టా జగతివిధానే నామతః ప్రసిద్ధా కుముదనిభా సా ।।౧౫.౫౭ ।।
యథాః

మన్మథేన విద్ధా సలలితభావా నృత్తగీతయోగా ప్రవికసితాక్షీ ।
నిన్ద్యమద్య కిం త్వం విగలితశోభా చన్ద్రపాదయుక్తా కుముదవతీ చ ।।౧౫.౫౮ ।।
మతాన్తరేః

యది ఖలు పాదే న్యౌ త్రికౌ యథా యౌ యతిరపి వర్ణైః షడ్భిరేవ చేత్స్యాత్ ।
జగతివిధానే నిత్యసంనివిష్టా కుముదనిభా సా నామతః ప్రసిద్ధా ।।౧౫.౫౯ ।।
యథాః

కుముదనిభా త్వం కామబాణవిద్ధా కిమసి నతభ్రూః శీతవాతదగ్ధా ।
మృదునలినీవాపాణ్డువక్త్రశోభా కథమపి జాతా హ్యగ్రతః సఖీనామ్ ।।౧౫.౬౦ ।।
ద్వాదశాక్షరకే పాదే సప్తమం దశమం లఘు ।
ఆదౌ పఞ్చాక్షరచ్ఛేదశ్చన్ద్రలేఖా తు సా యథా ।।౧౫.౬౧ ।।
వక్త్రం సౌమ్యం తే పద్మపత్రాయతాక్షం కామస్యావాసం సునాసోచ్చప్రహాసమ్ ।
కామస్యాపీదం కామమాహర్తుకామం కాన్తే కాన్త్యా త్వం చన్ద్రలేఖేవ భాసి ।।౧౫.౬౨ ।।
తృతీయమన్త్యం నవమం పఞ్చమం చ యదా గురు ।
ద్వాదశాక్షరకే పాదే యత్ర సా ప్రమితాక్షరా ।।౧౫.౬౩ ।।
యథాః

స్మితభాషిణీ హ్యచపలాపరుషా నిభృతాపవాదవిముఖీ సతతమ్ ।
అపి కస్యచిద్యువతిరస్తి సుఖా ప్రమితాక్షరా స హి పుమాఞ్జయతి ।।౧౫.౬౪ ।।
ద్వితీయమన్త్యం దశమం చతుర్థం పఞ్చమాష్టమే ।
గురూణి ద్వాదశే పాదే వంశస్థా జగతీ తు సా ।।౧౫.౬౫ ।।
యది త్రికౌ జ్తౌ భవతస్తు పాదతస్తథైవ చ జ్రావవసానసంస్థితౌ ।
తదా హి వృత్తం జగతీప్రతిష్ఠితం వదన్తి వంశస్థమితీహ నామతః ।।౧౫.౬౬ ।।
న మే ప్రియా త్వం బహుమానవర్జితాం ప్రియం ప్రియా తే పరుషాభిభాషిణీ ।
తథా చ పశ్యామ్యహమద్య విగ్రహం ధ్రువం హి వంశస్థగతిం కరిష్యతి ।।౧౫.౬౭ ।।
చతుర్థమన్త్యం దశమం సప్తమం చ యదా గురు ।
భవేద్ధి జాగతే పాదే తదా స్యాద్ధరిణప్లుతా ।।౧౫.౬౮ ।।
పరుషవాక్యకశాభిహితా త్వయా భయవిలోకనపార్శ్వనిరీక్షణా ।
వరతనుః ప్రతతప్లుతసర్పణైరనుకరోతి గతైర్హరిణప్లుతమ్ ।।౧౫.౬౯ ।।
సప్తమం నవమం చాన్త్యముపాన్త్యం చ యదా గురు ।
ద్వాదశాక్షరకే పాదే కామదత్తేతి సా యథా ।।౧౫.౭౦ ।।

కరజపదవిభూషితా యథా త్వం సుదతి దశనవిక్షతాధరా చ ।
గతిరపి చరణావలగ్నమన్థా త్వమసి మృగనిభాక్షి కామదత్తా ।।౧౫.౭౧ ।।
ఆద్యం చతుర్థం దశమం సప్తమం చ యదా లఘు ।
పాదే తు జాగతే యస్యా అప్రమేయా తు సా యథా ।।౧౫.౭౨ ।।
న తే కాచిదన్యా సమా దృశ్యతే స్త్రీ నృలోకే విశిష్టా గుణైరద్వితీయైః ।
త్రిలోక్యాం గుణజ్ఞ్కాన్సమాహృత్య సర్వాన్జగత్యప్రమేయాసి సృష్టా విధాత్రా ।।౧౫.౭౩ ।।
ద్వితీయం పఞ్చమం చైవ హ్యష్టమేకాదశే యథా ।
పాదే యత్ర లఘూని స్యుః పద్మినీ నామ సా యథా ।।౧౫.౭౪ ।।
రాస్త్రికాః సాగరాఖ్యా నివిష్టా యదా స్యాత్త్రికే చ త్రికే యుక్తరూపా యతిః ।
సన్నివిష్టా జగత్యాస్తతస్సా బుధైర్నామతశ్చాపి సంకీర్త్యతే పద్మినీ ।।౧౫.౭౫ ।।
దేహతోయాశయా వక్త్రపద్మోజ్జ్వలా నేత్రభృఙ్గాకులా దన్తహంసస్మితా ।
కేశపాశచ్ఛదా చక్రవాకస్తనీ పద్మినీవ ప్రియే భాసి మే సర్వదా ।।౧౫.౭౬ ।।
ఫుల్లపద్మాననా త్వం ద్విరేఫేక్షణా కేశపత్రచ్ఛదా చక్రవాకస్తనీ ।
పీతతోయావలీ బద్ధకాఞ్చీగుణా పద్మినీవ ప్రియే భాసి నీరే స్థితా ।।౧౫.౭౭ ।।
ఆదౌ షడ్దశమం చైవ పాదే యత్ర లఘూన్యథ ।
శేషాణి తు గురూణి స్యుర్జాగతే పుటసంజ్ఞితా ।।౧౫.౭౮ ।।
యది చరణనివిష్టౌ నౌ తథా మ్యౌ యతివిధిరపి యుక్త్యాష్టాభిరిష్టః ।
భవతి చ జగతీస్థః సర్వదాసౌ య ఇహ హి పుటవృత్తం నామతస్తు ।।౧౫.౭౯ ।।
ఉపవనసలిలానాం బాలపద్మైర్భ్రమరపరభృతానాం కణ్ఠనాదైః ।
మదనమదవిలాసైః కామినీనాం కథయతి పుటవృత్తం పుష్పమాసః ।।౧౫.౮౦ ।।
ద్వితీయాన్త్యే చతుర్థం చ నవమైకాదశే గురు ।
విచ్ఛేదోఽతిజగత్యాం తు చతుర్భిః సా ప్రభావతీ ।।౧౫.౮౧ ।।
కథం న్విదం కమలవిశాలలోచనే గృహం ఘనైః పిహితకరే దివాకరే ।
అచిన్తయన్త్యభినవవర్షవిద్యుతస్త్వమాగతా సుతను యథా ప్రభావతీ ।।౧౫.౮౨ ।।

త్రీణ్యాదావష్టమం చైవ దశమం నైధనద్వయమ్ ।
గురూణ్యతిజగత్యాం తు త్రిభిశ్ఛేదైః ప్రహర్షిణీ ।।౧౫.౮౩ ।।
భావస్థైర్మధురకథైః సుభాషితైస్త్వం సాటోపస్ఖలితవిలమ్బితైర్గతైశ్చ ।
శోభాఢ్యైర్హరసి మనాంసి కాముకానాం సువ్యక్తం హ్యతిజగతీ ప్రహర్షిణీ చ ।।౧౫.౮౪ ।।
షష్ఠం చ సప్తమం చైవ దశమైకాదశే లఘు ।
త్రయోదశాక్షరే పాదే జ్ఞేయం మత్తమయూరకమ్ ।।౧౫.౮౫ ।।
విద్యున్నద్ధాః సేన్ద్రధనురఞ్జితదేహా వాతోద్ధూతాః శ్వేతవలాకాకృతశోభాః ।
ఏతే మేఘా గర్జితనాదోజ్జ్వలచిహ్నాః ప్రావృట్కాలం మత్తమయూరాః కథయన్తి ।।౧౫.౮౬ ।।
ఆదౌ ద్వే చతుర్థం చైవ చాష్టమైకాదశే గురు ।
అన్త్యేపాన్త్యే చ శక్వర్యా వసన్తతిలకా యథా ।।౧౫.౮౭ ।।
చిత్రైర్వసన్తకుసుమైః కృతకేశహస్తా స్రగ్దామమాల్యరచనా సువిభూషితాఙ్గీ ।
నానావసన్తకవిభూషితకర్ణపాశా సాక్షాద్వసన్తతిలకేవ విభాతి నారీ ।।౧౫.౮౮ ।।
పఞ్చాదౌ శక్వరీ పాదే గురూణి త్రీణి నైధనే ।
పఞ్చాక్షరాదౌ చ యతిరసంబాధా తు సా యథా ।।౧౫.౮౯ ।।
యథాః

మానాలోకజ్ఞః సుతబలకులశీలాఢ్యో యస్మిన్సమ్మానం న సదృశమను పశ్యేద్ధి ।
గచ్ఛేత్త్తం త్యక్త్వా ద్రుతగతిరపరం దేశం కీర్ణా నానార్థైరవనిరియమసంబాధా ।।౧౫.౯౦ ।।
చత్వార్యాదౌ గురూణి స్యుర్దశమైకాదశే తథా ।
అన్త్యేపాన్త్యే చ శక్వర్యాః పాదే తు శరభా యథా ।।౧౫.౯౧ ।।
ఏషా కాన్తా వ్రజతి లలితా వేపమానా గుల్మైశ్ఛన్నం వనమభినవైః సంప్రవిద్ధమ్ ।
హా హా కష్టం కిమిదమితి నో వేద్మి మూఢో వ్యక్తం కాన్తే శరభలలితాన్త్వం కరోషి ।।౧౫.౯౨ ।।
అదౌ షడ్దశమం చైవ లఘు చైవ త్రయోదశమ్ ।
యత్రాతిశక్వరే పాదే జ్ఞేయా నాన్దీముఖీ తు సా ।।౧౫.౯౩ ।।

యథాః

న ఖలు తవ కదాచిత్క్రోధతామ్రాయతాక్షం భ్రుకుటివలితభఙ్గం దృష్టపూర్వం మయాస్యమ్ ।
కిమిహ బహుభిరుక్తైర్యా మమేచ్చా హృదిస్థా త్వమసి మధురవాక్యా దేవి నాన్దీముఖీవ ।। ౧౫.౯౪ ।।

ఆద్యం చతుర్థం షష్ఠం చ నైధనం చ యదా గురు ।
షోడశాక్షరకే పాదే యత్రేభలలితం తు తత్ ।। ౧౫.౯౫ ।।

భ్రౌ యది నాశ్చ నిత్యమిహ విరచితచరణః గశ్చ తథా వై భవతి నిధనముపగతః ।
స్యాదపి చాష్టిమేవ యది సతతమనుగతం తత్ఖలు వృత్తమగ్రవృషభగజవిలసితమ్ ।। ౧౫.౯౬ ।।

కాలతోయధరైః సుధీరధనపటుపటహరవైః సర్జకదమ్బనీపకుటజకుసుమసురభిః ।
కన్దలసేన్ద్రగోపకరచితమవనితలం వీక్ష్య కరోత్యసౌ వృషభగజవిలసితమ్ ।। ౧౫.౯౭ ।।

ఆద్యాత్ప్రాణి వై పఞ్చ ద్వాదశం సత్రయోదశః ।
అన్త్యోపాన్త్యే చ దీర్ఘాణి లలితప్రవరం హి తత్ ।। ౧౫.౯౮ ।।

యదా య్మౌ పాదస్థౌ భవత ఇహ చేత్సౌ తథా గౌ తథా షడ్భిశ్చాన్యైర్యతిరపి చ వర్ణైర్యథా స్యాత్ ।
తదప్యష్టౌ నిత్యం సమనుగతమేవోక్తమన్యైః ప్రయోగజ్ఞైర్వృత్తం ప్రవరలలితం నామతస్తు ।। ౧౫.౯౯ ।।

యథాః

నఖాలీఢం గాత్రం దశనఖచితం చోష్ఠగణ్డం శిరః పుష్పోన్మిశ్రం ప్రవిలులితకేశాలకాన్తమ్ ।
గతిః ఖిన్నా చేయం వదనమపి సంభ్రాన్తనేత్రం అహో శ్లాఘ్యం వృత్తం ప్రవరలలితం కామచేష్టమ్ ।।౧౫.౧౦౦ ।।

ఆద్యాత్ప్రాణి పఞ్చాథ ద్వాదశం సత్రయోదశమ్ ।
అన్త్యం సప్తదశే పాదే శిఖరిణ్యాం గురూణి చ ।।౧౫.౧౦౧ ।।

చతుర్భిస్తస్యైవ ప్రవరలలితస్య త్రికగణైర్యదా లౌ గశ్చాన్తే భవతి చరణేఽత్యష్టిగదితే ।

యదా షడ్భిశ్ఛేదో భవతి యది మార్గేణ విహితస్తదా వృత్తేష్వేషా ఖలు శిఖరిణీ నామ గదితా ।।౧౫.౧౦౨ ।।

యథాః

మహానద్యా భోగం పులినమివ భాతి తే జఘనం తథాస్యం నేత్రాఢ్యం భ్రమరసహితం పఙ్కజమివ ।

గతిర్మన్దా చేయం సుతను తవ చేష్టా సులలితా స్తనాభ్యాం తాభ్యాం త్వం శిఖరిణి సుపీనాసి వనితే ।।౧౫.౧౦౩ ।।

యత్ర పఞ్చ లఘూన్యాదౌ త్రయోదశచతుర్దశే ।

షోడశైకాదశే చైవ తత్స్యాద్వృషభచేష్టితమ్ ।।౧౫.౧౦౪ ।।

యది హి చరణే న్సౌ స్లౌ గః క్రమాద్వినివేశితార్యది ఖలు యతిః షడ్భిర్వర్ణైరస్తథా దశభిః పునః ।

యది విహితం స్యాదత్యష్టిః ప్రయోగసుఖాశ్రయం వృషభలలితం వృత్తం జ్ఞేయం తథా హరిణీతి వా ।।౧౫.౧౦౫ ।।

యథాః

జలధరరవం శ్రుత్వా శ్రుత్వా మదోచ్ఛ్రయదర్పితో విలిఖితమహీశృఙ్గాక్షేపైర్వృషైః ప్రతినర్ద్య చ ।

స్వయువతివృతో గోష్ఠాద్గోష్ఠం ప్రయాతి చ నిర్భయో వృషభలలితం చిత్రం వృత్తం కరోతి చ శాద్వలే ।।౧౫.౧౦౬ ।।

చత్వార్యాదౌ చ దశమం గురు యత్ర త్రయోదశం చతుర్దశం తథాన్త్యే ద్వే చైకాదశమథాపి చ ।।౧౫.౧౦౭ ।।

యదా సప్తదశే పాదే శేషాణి చ లఘూన్యథ ।

భవన్తి యస్మిన్సా జ్ఞేయా శ్రీధరీ నామతో యథా ।।౧౫.౧౦౮ ।।

మో భ్నౌ చ స్యుశ్చరణరచితాస్తౌ గురూ చ ప్రవిష్టాశ్చేదః శిష్టో యది చ దశభిః స్యాత్తథాన్యైశ్చతుర్భిః ।

అత్యష్టౌ చ ప్రతినియమితా వర్ణతః స్పష్టరూపా సా విజ్ఞేయా ద్విజమునిగణైః శ్రీధరీ నామతస్తు ।।౧౫.౧౦౯ ।।

స్నానైశ్చూర్ణైః సుఖసురభిభిర్గన్ధవాసైశ్చ ధూపైః పుష్పైశ్చాన్యైః శిరసి రచితైర్వ్యస్తయోగైశ్చ త్రైస్త్రైః ।

నానారత్నైః కనకఖచితైరఙ్గసంభోగసంస్థైర్వ్యక్తం కాన్తే కమలనిలయా శ్రీధరీవాతిభాసి ।। ౧౫.౧౧౦ ।।

ఆద్యం చతుర్థం షష్ఠం చ దశమం నైధనం గురు ।

తద్వంశపత్రపతితం దశభిః సప్తభిర్యతిః ।।౧౫.౧౧౧ ।।

యథా ఏష గజోఽద్రిమస్తకతటే కలభపరివృతః క్రీడతి వృక్షగుల్మగహనే కుసుమభిరనతే ।

మేఘరవం నిశమ్య ముదితః పవనజవసమః సున్దరి వంశపత్రపతితం పునరపి కురుతే ।। ౧౫.౧౧౨ ।।

ద్వితీయమన్త్యం షష్ఠం చాప్యష్టమం ద్వాదశం తథా ।

చతుర్దశం పఞ్చదశం పాదే సప్తదశాక్షరే ।।౧౫.౧౧౩ ।।

భవన్తి యత్ర దీర్ఘాణి శేషాణి చ లఘూన్యథ ।

విలమ్బితగతిః సా తు విజ్ఞేయా నామతో యథా ।।౧౫.౧౧౪ ।।

యదా ద్వైరుదితౌ హి పాదమభిసంశ్రితౌ జౌ ప్రత్రికౌ తథైవ చ పునస్తయోర్నిధనమాశ్రితౌ యౌ లగౌ ।

తదష్టిరతిపూర్వికా యతిరపి స్వభావాద్యథా విలమ్బితగతిస్తదా నిగదితా ద్విజైర్నామతః ।। ౧౫.౧౧౫ ।।

యథాః

విఘూర్ణితవిలోచనా పృథువికీర్ణహారా పునః ప్రలమ్బరశనా చలత్స్ఖలితపాదమన్దక్లమా ।

న మే ప్రియమిదం జనస్య బహుమానరాగేణ యన్మదేన వివశా విలమ్బితగతిః కృతా త్వం ప్రియే ।।౧౫.౧౧౬ ।।

పఞ్చాదౌ పఞ్చదశకం ద్వాదశైకాదశే గురు ।

చతుర్దశం తథాన్త్యే ద్వే చిత్రలేఖా ధృతౌ స్మృతా ।।౧౫.౧౧౭ ।।

యథా నానారత్నాఢ్యైర్బహుభిరధికం భూషణైరఙ్గసంస్థైర్నానా గన్ధాఢ్యైర్మదనజనకైరఙ్గరాగైర్విచిత్రైః ।

కేశైః స్నానాఢ్యైః కుసుమభరితైర్వస్త్రరాగైశ్చ తైస్తైః కాన్తే సంక్షేపాత్కిమిహ బహునా చిత్రలేఖేవ భాసి ।।౧౫.౧౧౮ ।।

అన్త్యం సప్తదశం చైవ షోడశం సచతుర్దశమ్ ।

త్రయోదశం ద్వాదశం చ షష్ఠమష్టమమేవ చ ।।౧౫.౧౧౯ ।।

త్రీణ్యాదౌ చ గురూణి స్యుర్యస్మింస్త్వేకోనవింశకే ।

పాదే లఘూని శేషాణి శార్దూలక్రీడితం తు తత్ ।।౧౫.౧౨౦ ।।

మ్సౌ జ్సౌ తౌ గురు చ ప్రయోగనియతా యస్మిన్నివిష్టాస్త్రికా ఆద్యా చాన్త్యయతిశ్చతుస్త్రికయుతా జ్ఞేయా పరా సప్తభిః ।

నిత్యం యత్పదమాశ్రితా హ్యతిధృతిర్నిత్యం కవీనాం ప్రియం తజ్జ్ఞేయం ఖలు వృత్తజాతినిపుణైః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ।।౧౫.౧౨౧ ।।

యథాః

నానాశస్త్రశతఘ్నితోమరహతాః ప్రభ్రష్టసర్వాయుధాః నిర్భిన్నోదరపాదబాహువదనా నిర్ణాశితాః శత్రవః ।

ధైర్యోత్సాహపరాక్రమప్రభృతిభిస్తైస్తైర్విచిత్రైర్గుణైర్వృత్తం తే రిపుఘాతి భాతి సమరే శార్దూలవిక్రీడితమ్ ।।౧౫.౧౨౨ ।।

తావత్త్వం విజితేన్ద్రియః శుభమతే సర్వాత్మనా ప్రత్యహం దానే శీలవిధౌ చ యోజయ మనః స్వర్గాపవర్గాపహమ్ ।

యావద్వ్యాధిజరాప్రచణ్డనఖరో వ్యాయత్సటాభిర్భృశం మృత్యుస్తే న కరోతి జీవితమృగైః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ।।౧౫.౧౨౩ ।।

చత్వార్యాదౌ చ షష్ఠం చ సప్తమం సచతుర్దశమ్ ।

తథా పఞ్చదశం చైవ షిడశం నైధనం తథా ।।౧౫.౧౨౪ ।।

ఏతాని చ గురూణి స్యుః శేషాణి తు లఘూన్యథ ।

పాదే యత్ర కృతౌ జ్ఞేయా నామ్నా సువదనా తు సా ।।౧౫.౧౨౫ ।।

మ్రౌ మ్నౌ య్నౌ ల్గౌ చ సమ్యగ్యది చ విరచితాః పాదే క్రమవశాద్విచ్ఛేదః సప్తభిః స్యాత్పునరపి చ యతిః సప్తాక్షరకృతా ।

యద్యేషా సంశ్రితా స్యాత్కృతిమపి చ పునః శ్లిష్టాక్షరపదా విద్వద్భిర్వృత్తజాతౌ తత ఇహ గదితా నామ్నా సువదనా ।।౧౫.౧౨౬ ।।

యథాః

నేత్రే లీలాలసాన్తే కమలదలనిభే భ్రూచాపవినతే రక్తోష్ఠం పీనమధ్యం సమసహితఘనాః స్నిగ్ధాశ్చ దశనాః ।

కర్ణావంసప్రలమ్బౌ చిబుకమపి నతం ఘోణా సురుచిరా వ్యక్తం త్వం మర్త్యలోకే వరతను విహితా స్యేకా సువదనా ।।౧౫.౧౨౭ ।।

చత్వార్యాదౌ తథా షష్ఠం సప్తమం చ చతుర్దశమ్ ।

అష్టాదశం సప్తదశం తథా పఞ్చదశం పునః ।।౧౫.౧౨౮ ।।

అన్త్యోపాన్త్యే గురూణ్యత్ర లఘూన్యన్యాని సర్వదా ।

ఏకవింశతికే పాదే స్రగ్ధరా నామ సా యథా ।।౧౫.౧౨౯ ।।

మ్రౌ మ్నౌ యౌ యశ్చ సమ్యగ్యది హి విరచితాః స్యుస్త్రికాః పాదయోగే వర్ణైః పూర్వోపదిష్టైర్యతిరపి చ పునః సప్తభిః సప్తభిః స్యాత్ ।

వృత్తం సమ్యగ్యది స్యాత్ప్రకృతిమనుగతం తత్త్వవిద్భిః ప్రదిష్టం విజ్ఞేయం వృత్తజాతౌ కవిజనదయితా స్రగ్ధరా నామతస్తు ।।౧౫.౧౩౦ ।।

యథాః

చూతాశోకారవిన్దైః కురవకతిలకైః కర్ణికారైః శిరీషైః పున్నాగైః పారిజాతైర్వకులకువలయైః కింశుకైః సాతిముక్తైః ।

ఏతైర్నానాప్రకారైః బహులసురభిభిర్విప్రకీర్ణైశ్చ తైస్తైర్వాసన్తైః పుష్పవృన్దైర్నరవర వసుధా స్రగ్ధరేవాద్య భాతి ।।౧౫.౧౩౧ ।।

చతుర్థమాద్యం షష్ఠం చ దశమం ద్వాదశం తథా ।

షోడశాష్టాదశే చైవ నైధనం చ గురూణ్యథ ।।౧౫.౧౩౨ ।।

ద్వావింశత్యక్షరే పాదే శేషాణి చ లఘూన్యథ ।

భవన్తి యత్ర తజ్జ్ఞేయం భద్రకం నామతో యథా ।।౧౫.౧౩౩ ।।

భ్రౌ చరణే యదా వినియతౌ త్రికౌ క్రమవశాదథాతికృతివిధౌ న్రౌ చ తతః పరం చ రుచిరావనన్తరకృతౌ నగావపి పునః ।

తచ్చ దశాష్టవర్ణరచితా చతుర్ష్వపి తథా యతిశ్చ సతతం భద్రకవృత్తమేవ ఖలు నాట్యయోగకుశలైర్బుధైర్నిగదితమ్ ।।౧౫.౧౩౪ ।।

ఉత్ప్లుతమేకహస్తచరణం ద్వితీయకరరేచితం వంశమృదఙ్గవాద్యమధురం విచిత్రకరణానుగం బహువిధమ్ ।

భద్రకమేతదద్య సుభగే విదగ్ధగతిచేష్టితైః సులలితైర్నృత్యసి విభ్రమాకులపదం వివిక్తరసభావితం శశిముఖి ।।౧౫.౧౩౫ ।।

అన్త్యమేకోనవింశం చ సప్తమం సత్రయోదశమ్ ।

ఏకాదశం సప్తదశం పఞ్చమం చ గురూణ్యథ ।।౧౫.౧౩౬ ।।

శేషాణి చ లఘూని స్యుర్వికృత్యాశ్చరణే బుధైః ।

వృత్తం తదశ్వలలితం విజ్ఞేయం నామతో యథా ।।౧౫.౧౩౭ ।।

యది చ నకార ఆదిరచితః పదే విరచితోఽన్త ఏవ లగౌ యది చ నభౌ త్రిధా చ నిహితౌ క్రమేణ ఖలు మధ్యావపి తథా ।

యది చ సమాశ్రితం హి వికృతిం యతిశ్చ దశభిస్తథైకసహితైస్తత ఇహ కీర్తితం మునిగణైర్విశుద్ధచరితైస్తదశ్వలలితమ్ ।।౧౫.౧౩౮ ।।

వివిధతురఙ్గనాగరథయోధసఙ్కులమలం బలం సముదితం శరశతశక్తికున్తపరిధాసియష్టివితతం బహుప్రహరణమ్ ।

రిపుశతముక్తశస్త్రరవభీతశఙ్కితభటం భయాకులదిశం కృతమభివీక్ష్య సంయుగముఖే సమర్పితగుణం త్వయాశ్వలలితమ్ ।।౧౫.౧౩౯ ।।

షడాదావష్టమం చైవ హ్యేకాదశచతుర్దశే ।

వింశం సప్తదశం చైవ త్రయోవింశం తథైవ చ ।।౧౫.౧౪౦ ।।

ఏతాని చ లఘూని స్యుః శేషాణ్యథ గురూణి చ ।

చతుర్వింశతికే పాదే మేఘమాలేతి సా యథా ।।౧౫.౧౪౧ ।।

యది ఖలు చరణస్థితౌ నౌ త్రికౌ కృతికారవ్యాస్తథా రాః స్యుః క్రమాత్ ।

భవతి యది యతిస్తథా సప్తభిః సప్తభిస్త్రిష్వతోఽన్యా యతిః పఞ్చ విద్యాత్తథా ।।౧౫.౧౪౨ ।।

పవనబలసమాహృతా తీవ్రగమ్భీరనాదా బలాకావలీమేఖలా క్షితిధరసదృశోచ్చరూపా మహానీలధూమాఞ్జనాభామ్బుగర్భోద్భవా ।

సురపతిధనురుజ్జ్వలాబద్ధకక్ష్యా తడిద్ద్యోతసన్నాహపట్టోజ్వలా గగనతలవిసారిణీ ప్రావృషణ్యా దృఢం మేఘమాలాధికం శోభతే ।।౧౫.౧౪౩ ।।

ఆద్యం చైవ చతుర్థం చ పఞ్చమం షష్ఠమేవ చ ।

నవమం దశమం చైవ నైధనం చ భవేద్గురు ।।౧౫.౧౪౪ ।।

లఘూన్యన్యాని శేషాణి పాదే స్యుః పఞ్చవింశకే ।

వృత్తజ్ఞైః సా తు విజ్ఞేయా క్రౌఞ్చపాదీతి నామతః ।।౧౫.౧౪౫ ।।

భ్మౌ యది పాదే స్వావపి చేష్టావభికృతిరపి చ హి యది ఖలు విహితా నాశ్చ సముద్రాః స్యుర్వినివిష్టా యది చ ఖలు గురు భవతి నిధనగతమ్ ।

పఞ్చభిరాదౌ ఛేదముపేతా పునరపి యతిరిహ యది ఖలు దశభిః క్రౌఞ్చపదేయం వృత్తవిధానే సురగణపితృగణమునిగణవిహితా ।।౧౫.౧౪౬ ।।

యః కిల దాక్షం విద్రుతసోమం క్రతువరమచమసమపగతకలశం పాతితయూపం క్షిప్తచషాలం విచయనమసమిధమపశుకచరుకమ్ ।

కార్ముకముక్తేనాశు చకార వ్యపగతసురగణపితృగణమిషుణా నిత్యమసౌ తే దైత్యగణారిః ప్రదహతు మఖమివ రిపుగణమఖిలమ్ ।।౧౫.౧౪౭ ।।

యా కపిలాక్షీ పిఙ్గలకేశీ కలిరుచిరనుదినమనునయకఠినా దీర్ఘతరాభిః స్థూలసిరాభిః పరివృతవపురతిశయకుటిలగతిః ।

ఆయతజఙ్ఘా నిమ్నకపోలా లఘుతరకుచయుగపరిగతహృదయా సా పరిహార్యా క్రౌఞ్చపదా స్త్రీ ధ్రువమిహ నిరవధిసుఖమభిలషతా ।।౧౫.౧౪౮ ।।

అష్టావాదౌ గురూణి స్యుస్తథా చైకోనవింశకమ్ ।

ఏకవింశం చ విజ్ఞేయం చతుర్వింశం సనైధనమ్ ।।౧౫.౧౪౯ ।।

ఏతాని గురు సంఖ్యాని శేషాణి చ లఘూన్యథ ।

షడ్వింశత్యక్షరే పాదే తద్భుజఙ్గవిజృమ్భితమ్ ।।౧౫.౧౫౦ ।।

యస్యాం మౌ తో నాః స్త్రౌ నిత్యం ప్రతిచరణమథ

గదితకాస్త్రికా హ్యనుపూర్వశః

షడ్వింశత్యామేకోనాయాం చ యది హి

ఖలు యతిరభిధా చతుర్భిరథాష్టాభిః ।
పశ్చాదన్త్యౌ ళ్గౌ సంయోజ్యౌ యది భవతి

మనుజదయితాం సమాశ్రితముత్కృతిం

నామ్నా వృత్తం లోకే ఖ్యాతం కవివదన

వికసనపరం భుజఙ్గవిజృమ్భితమ్ ।।౧౫.౧౫౧ ।।
యథాః

రూపోపేతాం దేవైః సృష్టాం సమదగజ

విలసితగతిం నిరీక్ష్య తిలోత్తమాం

ప్రాదక్షిణ్యాత్ప్రాప్తాం ద్రష్టుం బహువదన

మచలనయనం శిరః కృతవాన్హరిః ।
దీర్ఘం నిశ్వస్యాన్తర్గూఢం స్తనవదన

జఘనరుచిరాం నిరీక్ష్య తథా పునః

పృష్ఠే న్యస్తం దేవేన్ద్రేణ ప్రవరమణి

కనకవలయం భుజఙ్గవిజృమ్భితమ్ ।।౧౫.౧౫౨ ।।
దణ్డకం నామ విజ్ఞేయముత్కృతేరధికతరమ్ ।
మేఘమాలాదికం తత్స్యాన్నో చాదౌ కాగుహా త్రికాః ।।౧౫.౧౫౩ ।।
యథాః

ముదితజనపదాకులా స్ఫీతసస్యాకరా భూతధాత్రీ భవన్తం సమభ్యర్చతి

ద్విరదకరవిలుప్తహిన్తాలతాలీవనాస్త్వాం నమస్యన్తి విన్ధ్యాదయః పర్వతాః ।
స్ఫుటితకలశాశుక్తినిగీర్ణముక్తా ఫలైరూర్మిహస్తైర్నమస్యన్తి వః సాగరాః

ముదితజలచరాకులాః సంప్రకీర్ణమలాః కీర్తయన్తీవ కీర్తిం మహానిమ్నగాః ।।౧౫.౧౫౪ ।।
ఏతాని సమవృత్తాని మయోక్తాని ద్విజోత్తమాః ।
విషమార్ధసమానాం తు పునర్వక్ష్యామి లక్షణమ్ ।।౧౫.౧౫౫ ।।
యత్ర పాదాస్తు విషమా నానావృత్తసముద్భవాః ।
గ్రథితాః పాదయోగేన తద్వృత్తం విషమం స్మృతమ్ ।।౧౫.౧౫౬ ।।
ద్వౌ సమం ద్వౌ చ విషమౌ వృత్తేఽర్ధవిషమే తథా ।
సర్వపాదైశ్చ విషమైర్వృత్తం విషమముచ్యతే ।।౧౫.౧౫౭ ।।
హ్రస్వాద్యమథ దీర్ఘాద్యం దీర్ఘం హ్రస్వమథాపి వా ।
యుగ్మోజవిషమైః పాదైః వృత్తమర్ధసమం భవేత్ ।।౧౫.౧౫౮ ।।
పాదే సిద్ధే సమం సిద్ధం విషమం సార్వపాదికమ్ ।
ద్వయోరర్ధసమం విద్యాదేష ఛేదస్తు పాదతః ।।౧౫.౧౫౯ ।।
ఛేదాస్తు యే మయా ప్రోక్తా సమవృత్తవికల్పితః ।

త్రికైర్విషమవృత్తానాం సంప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ।।౧౫.౧౬౦ ।।
నైధనేఽన్యతరస్యాం వై ప్రథమే పాద ఇష్యతే ।
ద్వితీయే చరణే చ స్యాదిత్యనుష్టుప్సమాసతః ।।౧౫.౧౬౧ ।।
సౌ గౌ తు ప్రథమే పాదే స్రౌ ల్గౌ చాపి ద్వితీయకే ।
యుగ్మేఽర్ధవిషమే పాదే జ్ఞేయా పథ్యా తు సా త్రికైః ।।౧౫.౧౬౨ ।।
ప్రియదైవతమిత్రాసి ప్రియసంబన్ధిబాన్ధవా ।
ప్రియదానరతా పథ్యా దయితే త్వం ప్రియాసి మే ।।౧౫.౧౬౩ ।।
మ్రౌ గౌ తు ప్రథమే పాదే య్సౌ ల్గౌ చ ద్వితీయకే ।
పాదే భౌ ల్గౌ తృతీయే చ చతుర్థే తు తసౌ లగౌ ।।౧౫.౧౬౪ ।।
నైవాచారో న తే మిత్రం న సంబన్ధిగుణప్రియా ।
సర్వథా సర్వవిషమా పథ్యా న భవసి ప్రియే ।।౧౫.౧౬౫ ।।
అయుజోర్లక్షణం హ్యేతద్విపరీతం తు యత్ర చ ।
పథ్యా హి విపరీతా సా విజ్ఞేయా నామతో యథా ।।౧౫.౧౬౬ ।।
కృతేన రమణస్య కిం సఖి రోషేణ తేఽప్యర్థమ్ ।
విపరీతా న పథ్యాసి త్వం జడే కేన మోహితా ।।౧౫.౧౬౭ ।।
చతుర్థాదక్షరాద్యత్ర త్రిలఘు స్యాదయుక్తతః ।
అనుష్టుప్చపలా సా తు విజ్ఞేయా నామతో యథా ।।౧౫.౧౬౮ ।।
న ఖల్వస్యాః ప్రియతమః శ్రోతవ్యం వ్యాహృతం సఖ్యా ।
నారదస్య ప్రతికృతిః కథ్యతే చపలా హీయమ్ ।।౧౫.౧౬౯ ।।
విపులా తు యుజి జ్ఞేయా లఘుత్వాత్సప్తమస్య తు ।
సర్వత్ర సప్తమస్యైవ కేషాంచిద్విపులా యథా ।।౧౫.౧౭౦ ।।
సంక్షిప్తా వజ్రమధ్యే హి హేమకుమ్భనిభస్తనీ ।
విపులాసి ప్రియే శ్రోణ్యాం పూర్ణచన్ద్రనిభాననే ।।౧౫.౧౭౧ ।।
గఙ్గేవ మేఘోపగమే ఆప్లావితవసున్ధరా ।

కూలవృక్షానారుజన్తీ స్రవన్తీ విపులా బలాత్ ।।౧౫.౧౭౨ ।।
ఆగతా మేఘసమయే భీరు భీరుకులోద్గతే ।
ఏకరాత్రౌ పరగృహం చోరీ బన్ధనమర్హసి ।।౧౫.౧౭౩ ।।
ఏవం వివిధయోగాస్తు పథ్యాపాదా భవన్తి హి ।
యుగ్మోజవిషమైః పాదైః శేషైరన్యైస్త్రికైర్యథా ।।౧౫.౧౭౪ ।।
గుర్వన్తకః సర్వలఘుస్త్రికో నిత్యం హి నేష్యతే ।
ప్రథమాదక్షరాద్యత్ర చతుర్థాత్ప్రాగ్లఘుః స్మృతః ।।౧౫.౧౭౫ ।।
పథ్యాపాదం సమాస్థాప్య త్రీణ్యన్తే తు గురూణ్యథ ।
భవన్తి పాదే సతతం బుధైస్తద్వక్రమిష్యతే ।।౧౫.౧౭౬ ।।
దన్తక్షతాధరం సుభ్రు జాగరగ్లాననేత్రం చ ।
రతిసంభోగఖిన్నం తే దర్శనీయతరం వక్త్రమ్ ।।౧౫.౧౭౭ ।।
ఇత్యేషా సర్వవిషమా నామతోఽనుష్టుబుచ్యతే ।
తద్విదాం మతవైషమ్యం త్రికాదక్షరతస్తథా ।।౧౫.౧౭౮ ।।
పాదే షోడశమాత్రాస్తు గాథాంశకవికల్పితాః ।
చతుర్భిరంశకైర్జ్ఞేయా వృత్తజ్ఞైర్వానవాసికా ।।౧౫.౧౭౯ ।।
అసంస్థితపదా సువిహ్వలాఙ్గీ మదస్ఖలితచేష్టితైర్మనోజ్ఞా ।
క్వ యాస్యసి వరోరు సురతకాలే విషమా కిం వానవాసికా త్వమ్ ।।౧౫.౧౮౦ ।।
స్జౌ స్గౌ చ ప్రథమే పాదే తథా చైవ తృతీయకే ।
కేతుమత్యాం గణాః ప్రోక్తాః భ్రౌ న్గౌ గశ్చ సదా బుధైః ।।౧౫.౧౮౧ ।।
స్ఫురితాధరం చకితనేత్రం రక్తకపోలమమ్బుజదలాక్షమ్ ।
కిమిదం రుషాపహృతశోభం కేతుమతీసమం వద ముఖం తే ।।౧౫.౧౮౨ ।।
వక్త్రస్యాపరపూర్వస్య చాదౌ నౌ రో లగౌ త్రికాః ।
నజౌ రజౌ ద్వితీయే చ శేషాగ్రం పునరేవ తు ।।౧౫.౧౮౩ ।।
ప్రథమే చ తృతీయే నౌ రలౌ గశ్చ ప్రకీర్తితః ।

గణాశ్చాపరవక్త్రే తు నజౌ జ్రౌ ద్వచతుర్థయోః ।।౧౫.౧౮౪ ।।

సుతను జలపరీతలోచనం జలదనిరుద్ధమివేన్దుమణ్డలమ్ ।

కిమిదమపరవక్త్రమేవ తే శశివదనేఽద్య ముఖం పరాఙ్ముఖమ్ ।।౧౫.౧౮౫ ।।

నౌ యౌ తు ప్రథమే పాదే న్జౌ జ్రౌ గశ్చ తథాపరే ।

యత్ర తత్పుష్పితాగ్రా స్యాద్యది శేషం తు పూర్వవత్ ।।౧౫.౧౮౬ ।।

పవనబలవిధూతచారుశాఖం ప్రముదితకోకిలకణ్ఠనాదరమ్యమ్ ।

మధుకరపరిగీయమానశబ్దం వరతను పశ్య వనం సుపుష్పితాగ్రమ్ ।।౧౫.౧౮౭ ।।

స్జౌ స్లౌ చాదౌ యథా న్సౌ జ్గౌ భ్నౌ జ్లౌ గశ్చ తథా పునః ।

స్జౌ స్జౌ గశ్చ త్రికా హ్యేతే ఉద్గతాయాః ప్రకీర్తితాః ।।౧౫.౧౮౮ ।।

తవ రోమరాజిరతిభాతి సుతను మదనస్య మఞ్జరీ ।

నాభికమలవివరోత్పతితా భ్రమరావలీవ కుసుమాత్సముద్గతా ।।౧౫.౧౮౯ ।।

స్జౌ స్లౌ చ తతో న్సౌ జ్గౌ నౌ సౌ చేతి తృతీయకే ।

స్జౌ స్జౌ గశ్చ చతుర్థే తు లలితాయా గణాః స్మృతాః ।।౧౫.౧౯౦ ।।

లలితాకులభ్రమితచారు వసనకరచారుపల్లవా ।

ప్రవికసితకమలకాన్తిముఖీ ప్రవిభాసి దేవీ సురతశ్రమాతురా ।।౧౫.౧౯౧ ।।

ఏవమేతాని వృత్తాని సమాని విషమాణి చ ।

నాటకాద్యేషు కావ్యేషు ప్రయోక్తవ్యాని సూరిభిః ।।౧౫.౧౯౨ ।।

సన్త్యన్యాన్యపి వృత్తాని యాన్యుక్తానీహ పిణ్డశః ।

న చ తాని ప్రయోజ్యాని న శోభాం జనయన్తి హి ।।౧౫.౧౯౩ ।।

యాన్యతః ప్రతిషిద్ధాని గీతకే తాని యోజయేత్ ।

ధ్రువాయోగే తు వక్ష్యామి తేషాం చైవ వికల్పనమ్ ।।౧౫.౧౯౪ ।।

వృత్తలక్షణమేవం తు సమాసేన మయోదితమ్ ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి హ్యార్యాణామపి లక్షణమ్ ।।౧౫.౧౯౫ ।।

పథ్యా చ విపులా చైవ చపలా ముఖతోఽపరా ।

జఘనే చపలా చైవ ఆర్యాః పఞ్చ ప్రకీర్తితాః ။౧౫.౧౯౬ ။

ఆసాం తు సంప్రవక్ష్యామి యతిమాత్రావికల్పనమ్ ।

లక్షణం నియమం చైవ వికల్పగుణసంశ్రయమ్ ။౧౫.౧౯౭ ။

యతిశ్ఛేదస్తు విజ్ఞేయశ్చతుర్మాత్రో గణః స్మృతః ।

ద్వితీయాన్త్యౌ యుజౌ పాదావయుజౌ త్వపరౌ స్మృతౌ ။౧౫.౧౯౮ ။

గురుమధ్యవిహీనస్తు చతుర్గణసమన్వితః ।

అయుగ్గణో విధాతవ్యో యుగ్గణస్తు యథేప్సితః ။౧౫.౧౯౯ ။

షష్ఠో వై ద్వివికల్పస్తు నైధనో హ్యేకసంస్థితః ।

పశ్చాదర్ధే తు షష్ఠః స్యాదేకమాత్రస్తు కేవలః ။౧౫.౨౦౦ ။

ద్వివికల్పస్తు షష్ఠో యో గురుమధ్యో భవేత్తు సః ।

తథా సర్వలఘుశ్చైవ యతిసంజ్ఞాసమాశ్రితా ။౧౫.౨౦౧ ။

ద్వితీయాదిలఘుర్జ్ఞేయః సప్తమే పఞ్చమే యతిః ।

ప్రథమాదిరథాన్త్యే చ పఞ్చమే వా విధీయతే ။౧౫.౨౦౨ ။

గణేషు త్రిషు పాదస్య యస్యాః పథ్యా తు సా భవేత్ ।

అతశ్చ విపులాన్యా తు విజ్ఞేయా యతిలక్షణా ။౧౫.౨౦౩ ။

అయుజః సర్వగురవో గురుమధ్యా గణా యుజః ।

యస్యాః స్యుః పాదయోగే తు విజ్ఞేయా చపలా హి సా ။౧౫.౨౦౪ ။

త్రింశదాద్యే తు విజ్ఞేయాః సప్తవింశతిశ్చాపరే ।

ఉభయోరర్ధయోర్జ్ఞేయో మాత్రాపిణ్డో విభాగశః ။౧౫.౨౦౫ ။

త్రింశత్తస్యాశ్చ యది స్యురేతాని ద్విగుణాని తు ।

త్రీణ్యక్షరాణి చాన్యాని న్యస్య సంఖ్యావిభాగశః ။౧౫.౨౦౬ ။

ఏతాని లఘుసంజ్ఞాని నిర్దిష్టాని సమాసతః ।

సర్వేషాం చైవమార్యాణామక్షరాణాం యథాక్రమమ్ ။౧౫.౨౦౭ ။

అర్ధాష్టమగణార్ధా చ సవవార్యా ప్రకీర్తితా ।

షష్ఠశ్చ ద్వివికల్పస్తు నైధనే హ్యేకసంస్థితః ।।౧౫.౨౦౮ ।।

పశ్చాద్వా యో గణః షష్ఠ ఏకమాత్రః స ఉచ్యతే ।

ద్వివికల్పస్తు యః షష్ఠో గురుమధ్యో భవేత్తు సః ।।౧౫.౨౦౯ ।।

యథా సర్వలఘుశ్చైవ యతిః సంఖ్యాసమాశ్రితా ।

సా ద్వితీయా ద్విలఘుకా సప్తమే ప్రథమే యతిః ।।౧౫.౨౧౦ ।।

గురుమధ్యవిహీనస్తు చతుర్గణసమన్వితః ।

అయుగ్గణో విధాతవ్యః యుగ్గణస్తు స ఏవ చ ।।౧౫.౨౧౧ ।।

ప్రథమతృతీయౌ పాదౌ ద్వాదశమాత్రౌ భవేత్తు సా పథ్యా ।

విపులాన్యా ఖలు గదితా పూర్వోదితలక్షణోపేతా ।।౧౫.౨౧౨ ।।

పథ్యా యథాః

రక్తమృదుపద్మనేత్రా సితదీర్ఘబహులమృదుకేశీ ।

కస్య తు పృథుమృదుజఘనా తనుబాహ్వం సోదరీ పథ్యా ।।౧౫.౨౧౩ ।।

విపులా యథాః

విపులజఘనవదనస్తననయనైస్తామ్రాధరోష్ఠకరచరణైః ।

ఆయతనాసాగణ్డైర్లలాటకర్ణైః శుభా కన్యా ।।౧౫.౨౧౪ ।।

ద్వితీయశ్చ చతుర్థశ్చ గురుమధ్యగతో భవేత్ ।

ఉభయోరర్ధయోర్యత్ర విజ్ఞేయా చపలా యథా ।।౧౫.౨౧౫ ।।

ఉద్భటగామినీ పరుషభాషిణీ కామచిహ్నకృతవేషా ।

జానాతి మాంసయుక్తా సురాప్రియా సర్వతశ్చపలా ।।౧౫.౨౧౬ ।।

పూర్వార్ధే లక్షణం హ్యేతదస్యాః స చ ముఖేన తు ।

పశ్చిమార్ధే తు చపలా యస్యాః సా జఘనేన తు ।।౧౫.౨౧౭ ।।

ముఖచపలా యథాః

ఆర్యాముఖే తు చపలా తథాపి చార్యా న మే యతః సా కిమ్ ।
దక్షా గృహకృత్యేషు తథా దుఃఖే భవతి దుఃఖార్తా ।।౧౫.౨౧౮ ।।
జఘనచపలా యథాః

వరమృగనయనే చపలాసి వరోరు శశాఙ్కదర్పణనిభాస్యే ।
కామస్య సారభూతే న పూర్వమదచారుజఘనేన ।।౧౫.౨౧౯ ।।
ఉభయోరర్ధయోరేతల్లక్షణం దృశ్యతే యది ।
వృత్తజ్ఞైః సా తు విజ్ఞేయా సర్వతశ్చపలా సఖి ।।౧౫.౨౨౦ ।।
కార్యౌ ద్వాదశమాత్రౌ చ పాదావాద్యౌ తృతీయకౌ ।
అష్టాదశ ద్వితీయం చ తథా పఞ్చదశోత్తమా ।।౧౫.౨౨౧ ।।
చతుఃపఞ్చప్రకారాణాం చతుష్కాణాం విశేషతః ।
ప్రస్తారయోగమాసాద్య బాహుల్యం సంప్రదర్శయేత్ ।।౧౫.౨౨౨ ।।
పఞ్చపఞ్చాశదాద్యా తు త్రింశదాద్యా తథైవ చ ।
ఆర్యా త్వక్షరపిణ్డేన విజ్ఞేయాత్ర ప్రయోక్తృభిః ।।౧౫.౨౨౩ ।।
త్రింశతస్త్వథ వర్ణేభ్యో లఘువర్ణత్రయం భవేత్ ।
శేషాణి గురుసంఖ్యాని హ్యేవం సర్వత్ర నిర్దిశేత్ ।।౧౫.౨౨౪ ।।
సర్వేషామేవ చార్యాణామక్షరాణాం యథాక్రమమ్ ।
సర్వేషాం జాతివృత్తానాం పూర్వముత్తరసంఖ్యయా ।।౧౫.౨౨౫ ।।
వికల్పగణనాం కృత్వా సంఖ్యాపిణ్డేన నిర్దిశేత్ ।
ఆర్యాగీతిరథార్యైవ కేవలం త్వష్టభిర్గణైః ।।౧౫.౨౨౬ ।।
ఇతరార్ధే జః షష్ఠస్తు నలఘుగణ ఇష్యతే ।
వృత్తైరేవం తు వివిధైర్నానాఛన్దస్సముద్భవైః ।
కావ్యబన్ధాస్తు కర్తవ్యాః షట్త్రింశల్లక్షణాన్వితాః ।।౧౫.౨౨౭ ।।

ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే ఛన్దోవిచితిర్నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః

******

అథ షోడశోఽధ్యాయః

విభూషణం చాక్షరసంహతిశ్చ శోభాభిమానౌ గుణకీర్తనం చ ।
ప్రోత్సాహనోదాహరణే నిరుక్తం గుణానువాదోఽతిశయశ్చ హేతుః ।।౧౬.౧ ।।
సారూప్యమిథ్యాధ్యవసాయసిద్ధి పదోచ్చయాక్రన్దమనోరథాశ్చ ।
ఆఖ్యానయాఞ్చాప్రతిషేధపృచ్ఛా దృష్టాన్తనిర్భాసనసంశయాశ్చ ।।౧౬.౨ ।।
ఆశీః ప్రియోక్తిః కపటః క్షమా చ ప్రాప్తిశ్చ పశ్చాత్తపనం తథైవ ।
అర్థానువృత్తిర్హ్యుపపత్తియుక్తీ కార్యోఽనునీతిః పరిదేవనం చ ।।౧౬.౩ ।।
షట్త్రింశదేతాని హి లక్షణాని ప్రోక్తాని వై భూషణసంమితాని ।
కావ్యేషు భావార్థగతాని తజ్జ్ఞైః సమ్యక్ప్రయోజ్యాని యథారసం తు ।।౧౬.౪ ।।
అలఙ్కారైర్గుణైశ్చైవ బహుభిః సమలఙ్కృతమ్ ।
భూషణైరివ విన్యస్తైస్తద్భూషణమితి స్మృతమ్ ।।౧౬.౫ ।।
యత్రాల్పైరక్షరైః శ్లిష్టైర్విచిత్రముపవర్ణ్యతే ।

తమప్యక్షరసఙ్ఘాతం విద్యాల్లక్షణసంజ్ఞితమ్ ।।౧౬.౬ ।।
సిద్ధైరర్థైస్సమం కృత్వా హ్యసిద్ధోఽర్థః ప్రసాధ్యతే ।
యత్ర శ్లక్ష్ణవిచిత్రార్థా సా శోభేత్యభిధీయతే ।।౧౬.౭ ।।
ధార్యమాణస్తు బహుభిర్వ్చనైః కార్యయుక్తిభిః ।
న యః పర్యవతిష్ఠేత సోఽభిమానస్తు సంజ్ఞితః ।।౧౬.౮ ।।
కీర్త్యమానైర్గుణైర్యత్ర వివిధార్థసముద్భవైః ।
దోషా న పరికథ్యన్తే తజ్జ్ఞేయం గుణకీర్తనమ్ ।।౧౬.౯ ।।
లోకే గుణాతిరిక్తానాం బహూనాం యత్ర నామభిః ।
ఏకోఽభిశబ్ద్యతే యస్తు విజ్ఞేయం గుణకీర్తనమ్ ।।౧౬.౧౦ ।।
ఉత్సాహజననైః స్పష్టైరర్థైరోపమ్యసంశ్రయైః ।
ప్రసిద్ధైరుపగూఢం చ జ్ఞేయం ప్రోత్సాహనం బుధైః ।।౧౬.౧౧ ।।
యత్రైకస్యాపి శబ్దస్య దర్శనాత్సుబహూన్యపి ।
యాన్తి సిద్ధిమనుక్తాని తదుదాహరణం స్మృతమ్ ।।౧౬.౧౨ ।।
నిరుక్తం ద్వివిధం ప్రోక్తం తథ్యం చాతథ్యమేవ వా ।
సిద్ధిప్రసాధితం తథ్యమతథ్యం చాప్రసాధితమ్ ।।౧౬.౧౩ ।।
గుణానువాదో హీనానాముత్తమైరుపమాకృతః ।
ఉత్తమార్థవిశేషో యః స చాప్యతిశయః స్మృతః ।।౧౬.౧౪ ।।
బహూనాం భాషమాణానామేకస్యార్థవినిర్ణయాత్ ।
సిద్ధోపమానవచనం హేతురిత్యభిసంజ్ఞితః ।।౧౬.౧౫ ।।
అపదేశస్తు పరోక్షో యస్మాదుత్పద్యతేఽనుకరణేన ।
లక్షణసమానకరణాత్సారూప్యం తత్తు నిర్దేశ్యమ్ ।।౧౬.౧౬ ।।
అభూతపూర్వైర్యత్రార్థైస్తుల్యస్యార్థస్య నిర్ణయః ।
స మిథ్యాధ్యవసాయస్తు ప్రోచ్యతే కావ్యలక్షణే ।।౧౬.౧౭ ।।
బహూనాం తు ప్రధానానాం మధ్యే యన్నామ కీర్త్యతే ।

ఏకార్థసాధనకృతం సా సిద్ధిరితి కీర్త్యతే ।।౧౬.౧౮ ।।
గుణైర్బహుభిరేకార్థైః పదైర్యః సంప్రశస్యతే ।
పదోచ్చయం తు తద్విద్యాన్నానార్థగ్రథనాత్మకమ్ ।।౧౬.౧౯ ।।
ఆత్మభావముపన్యస్య పరసాదృశ్యయుక్తిభిః ।
తీవ్రార్థభాషణం యత్స్యాదాక్రన్దః స తు కీర్తితః ।।౧౬.౨౦ ।।
హృదయస్థస్య భావస్య సుస్పష్టార్థప్రదర్శనమ్ ।
అన్యాపదేశకథనైర్మనోరథ ఇతి స్మృతః ।।౧౬.౨౧ ।।
అపృష్టైరథవా పృష్టైర్నిర్ణయః క్రియతే తు యః ।
ఆఖ్యానమితి తజ్జ్ఞేయం లక్షణం నాటకాశ్రయమ్ ।।౧౬.౨౨ ।।
ఆదౌ యత్రక్రోధజననమన్తే హర్షప్రవర్ధనమ్ ।
యత్తు ప్రియం పునర్వాక్యం సా యాఞ్చా పరికీర్తితా ।।౧౬.౨౩ ।।
కార్యేషు విపరీతేషు యది కిఞ్చిత్ప్రవర్తతే ।
నివార్యతే చ కార్యజ్ఞైః ప్రతిషేధః ప్రకీర్తితః ।।౧౬.౨౪ ।।
యత్రాకారోద్భవైర్వాక్యైరాత్మానమథవా పరమ్ ।
పృచ్ఛన్నివాభిధత్తేఽర్థం సా పృచ్ఛేత్యభిసంజ్ఞితా ।।౧౬.౨౫ ।।
విద్వాన్పూర్వోపలబ్ధౌ యత్సమత్వముపపాదయేత్ ।
నిదర్శనకృతస్తజ్జ్ఞైః స దృష్టాన్త ఇతి స్మృతః ।।౧౬.౨౬ ।।
అనేకయుక్తిమద్వాక్యమనేకార్థప్రసాధకమ్ ।
అనేకవాక్యసంయుక్తం తన్నిర్భాసనముచ్యతే ।।౧౬.౨౭ ।।
అపరిజ్ఞాతతత్త్వార్థం యత్ర వాక్యం సమాప్యతే ।
సోఽనేకత్వాద్విచారాణాం సంశయః పరికీర్తితః ।।౧౬.౨౮ ।।
యత్ర శాస్త్రార్థసమ్పన్నాం మనోరథసముద్భవామ్ ।
అప్రార్థనీయామన్యాం వా విదుస్తామాశిషం బుధాః ।।౧౬.౨౯ ।।
ఆదౌ యత్రక్రోధజననమన్తే హర్షప్రవర్ధనమ్ ।

తత్ప్రియం వచనం జ్ఞేయమాశీర్వాదసమన్వితమ్ ।।౧౬.౩౦ ।।

ఛలయుక్త్యా త్వన్యేషామభిసన్ధానాభిభావకంకపటమ్ ।

ద్విత్రిప్రయోగయుక్తో విజ్ఞేయః కపటసఞ్జ్ఞతః ।।౧౬.౩౧ ।।

దుర్జనోదాహృతై రూక్షైః సభామధ్యేఽతితాడితః ।

అక్రోధః క్రోధజననైర్వ్యాక్యైర్యః సా క్షమా భవేత్ ।।౧౬.౩౨ ।।

దృష్ట్వైవావయవం కఞ్చిద్భావో యత్రానుమీయతే ।

ప్రాప్తిం తామభిజానీయాల్లక్షణం నాటకాశ్రయమ్ ।।౧౬.౩౩ ।।

అకార్యం సహసా కృత్వాఽకృత్వా కార్యమథాపి వా ।

సన్తాపో మనసో యస్తు పశ్చాత్తాపః ప్రకీర్తితః ।।౧౬.౩౪ ।।

ప్రశ్రయేణార్థసంయుక్తం యత్పరస్యానువర్తనమ్ ।

స్నేహాద్దాక్షిణ్యయోగాద్వా సానువృత్తిస్తు సంజ్ఞితా ।।౧౬.౩౫ ।।

ప్రాప్తానాం యత్ర దోషాణాం క్రియతే శమనం పునః ।

సా జ్ఞేయా హ్యుపపత్తిస్తు లక్షణం నాటకాశ్రయమ్ ।।౧౬.౩౬ ।।

సాధ్యతే యోఽర్థసమ్బన్ధో మహద్భిః సమవాయతః ।

పరస్పరానుకూల్యేన సా యుక్తిః పరికీర్తితా ।।౧౬.౩౭ ।।

యత్రాపసారయన్దోషం గుణమర్థేన యోజయేత్ ।

గుణాభివాదం దోషాన్వా కార్యం తల్లక్షణం విదుః ।।౧౬.౩౮ ।।

అపూర్వక్రోధజనితమపరాధం ప్రమృజ్య యత్ ।

సేవార్థం మధురం వాక్యమనునీతిః ప్రకీర్తితా ।।౧౬.౩౯ ।।

దోషైర్యదన్యనామోక్తైః ప్రసిద్ధార్థైః ప్రయోజయేత్ ।

అన్యత్రార్థేన సమ్బద్ధం జ్ఞేయం తత్పరిదేవనమ్ ।।౧౬.౪౦ ।।

ఉపమా రూపకం చైవ దీపకం యమకం తథా ।

అలఙ్కారాస్తు విజ్ఞేయా చత్వారో నాటకాశ్రయాః ।।౧౬.౪౧ ।।

యత్కిఞ్చిత్కావ్యబన్ధేషు సాదృశ్యేనోపమీయతే ।

ఉపమా నామ సా జ్ఞేయా గుణాకృతిసమాశ్రయా ।।౧౬.౪౨ ।।

ఏకస్యైకేన సా కార్యా హ్యనేకేనాథవా పునః ।

అనేకస్య తథైకేన బహూనాం బహుభిస్తథా ।।౧౬.౪౩ ।।

తుల్యం తే శశినా వక్త్రమిత్యేకేనైకసంశ్రయా ।

శశాఙ్కవక్త్రప్రకాశన్తే జ్యోతీంషీతి భవేత్తు యా ।।౧౬.౪౪ ।।

ఏకస్యానేకవిషయా సోపమా పరికీర్తితా ।

శ్యేనబర్హిణభాసానాం తుల్యార్థమితి యా భవేత్ ।।౧౬.౪౫ ।।

ఏకస్య బహుభిః సామ్యాదుపమా నాటకాశ్రయా ।

బహూనాం బహుభిర్జ్ఞేయా ఘనా ఇవ గజా ఇతి ।।౧౬.౪౬ ।।

ప్రశంసా చైవ నిన్దా చ కల్పితా సదృశీ తథా ।

యా కిఞ్చిత్సదృశీ జ్ఞేయా సోపమా పఞ్చధా బుధైః ।।౧౬.౪౭ ।।

ప్రశంసా యథాః

దృష్ట్వా తు తాం విశాలాక్షీం తుతోష మనుజాధిపః ।

మునిభిః సాధితాం కృచ్ఛ్రాత్సిద్ధిం మూర్తిమతీమివ ।।౧౬.౪౮ ।।

నిన్దా యథాః

సా తం సర్వగుణైర్హీనం సస్వజే కర్కశచ్ఛవిమ్ ।

వనే కణ్టకినం వల్లీ దావదగ్ధమివ ద్రుమమ్ ।।౧౬.౪౯ ।।

కల్పితా యథాః

క్షరన్తో దానసలిలం లాలామన్థరగామినః ।

మతఙ్గజా విరాజన్తే జఙ్గమా ఇవ పర్వతాః ।।౧౬.౫౦ ।।

సదృశీ యథాః

యత్త్వయాద్య కృతం కర్మ పరిచిత్తానురోధినా ।
సదృశం తత్తథైవ స్యాదతిమానుషకర్మణః ।।౧౬.౫౧ ।।
కిఞ్చిత్సదృశీ యథాః

సమ్పూర్ణచన్ద్రవదనా నీలోత్పలదలేక్షణా ।
మత్తమాతఙ్గగమనా సమ్ప్రాప్తేయం సఖీ మమ ।।౧౬.౫౨ ।।
ఉపమాయా బుద్ధైరేతే భేదా జ్ఞేయాః సమాసతః ।
శేషా యే లక్షణైర్నోక్తాస్తే గ్రాహ్యాః కావ్యలోకతః ।।౧౬.౫౩ ।।
నానాధికరణార్థానాం శబ్దానాం సంప్రదీపకమ్ ।
ఏకవాక్యేన సంయుక్తం తద్దీపకముచ్యతే ।।౧౬.౫౪ ।।
ప్రసృతం మధురం చాపి గుణైః సర్వైరలఙ్కృతమ్ ।
కావ్యే యన్నాటకే విప్రాస్తద్దీపకమితి స్మృతమ్ ।।౧౬.౫౫ ।।
యథాః

సరాంసి హంసైః కుసుమైశ్చ వృక్షా మత్తైర్ద్విరేఫైశ్చ సరోరుహాణి ।
గోష్ఠీభిరుద్యానవనాని చైవ తస్మిన్నశూన్యాని సదా క్రియన్తే ।।౧౬.౫౬ ।।
స్వవికల్పేన రచితం తుల్యావయవలక్షణమ్ ।
కిఞ్చిత్సాదృశ్యసమ్పన్నం యద్రూపం రూపకం తు తత్ ।।౧౬.౫౭ ।।
నానాద్రవ్యానురాగాద్యైర్యదౌపమ్యగుణాశ్రయమ్ ।
రూపనిర్వర్ణనాయుక్తం తద్రూపకమితి స్మృతమ్ ।।౧౬.౫౮ ।।
యథాః

పద్మాననాస్తాః కుముదప్రహాసా వికాసినీలోత్పలచారునేత్రాః ।

వాపీస్త్రియో హంసకులైర్నః స్వనద్భిర్విరేజురన్యోన్యమివాహ్వయన్త్యః ।।౧౬.౫౯ ।।
శబ్దాభ్యాసస్తు యమకం పదాదిషు వికల్పితమ్ ।
విశేషదర్శనఞ్చాస్య గదతో మే నిబోధత ।।౧౬.౬౦ ।।
పాదాన్తయమకం చైవ కాఞ్చీయమకమేవ చ ।
సముద్గయమకం చైవ విక్రాన్తయమకం తథా ।।౧౬.౬౧ ।।
యమకం చక్రవాలం చ సన్దష్టయమకం తథా ।
పదాదియమకఞ్చైవ హ్యామ్రేడితమథాపి చ ।।౧౬.౬౨ ।।
చతుర్వ్యవసితఞ్చైవ మాలాయమకమేవ చ ।
ఏతాదృశవిధం జ్ఞేయం యమకం నాటకాశ్రయమ్ ।।౧౬.౬౩ ।।
చతుర్ణాం యత్ర పాదానామన్తే స్యాత్సమమక్షరమ్ ।
తద్వై పాదాన్తయమకం విజ్ఞేయం నామతో యథా ।।౧౬.౬౪ ।।
దినక్షయాత్సంహృతరశ్మిమణ్డలం

దివీవ లగ్నం తపనీయమణ్డలం ।
విభాతి తామ్రం దివి సూర్యమణ్డలం

యథా తరుణ్యాః స్తనభారమణ్డలమ్ ।।౧౬.౬౫ ।।
లోకానాం ప్రభవిష్ణుర్దైత్యేన్ద్రగదానిపాతనసహిష్ణుః ।
జయతి సురదైత్యజిష్ణుర్భగవానసురవరమథనకారీ విష్ణుః ।।౧౬.౬౬ ।।
పాదస్యాన్తే తథా చాదౌ స్యాతాం యత్ర సమే పదే ।
తత్కాఞ్చీయమకం చైవ విజ్ఞేయం సూరిభిర్యథా ।।౧౬.౬౭ ।।
యామం యామం చన్ద్రవతీనాం ద్రవతీనాం

వ్యక్తావ్యక్తా సారజనీనాం రజనీనాం ।

ఫుల్లే ఫుల్లే సమ్భ్రమరే వాభ్రమరే వా

రామా రామా విస్మయతే చ స్మయతే చ ।।౧౬.౯౮ ।।
అర్ద్ధేనైకేన యద్వృత్తం సర్వమేవ సమాప్యతే ।
సముద్గయమకం నామ తజ్జ్ఞేయం పణ్డితైర్యథా ।।౧౬.౯౯ ।।
కేతకీకుసుమపాణ్డురదన్తః

శోభతే ప్రవరకాననహస్తీ ।
కేతకీకుసుమపాణ్డురదన్తః

శోభతే ప్రవరకాననహస్తీ ।।౧౬.౭౦ ।।
ఏకైకం పాదముత్క్రమ్య ద్వౌ పాదౌ సదృశౌ యది ।
విక్రాన్తయమకం నామ తద్విజ్ఞేయమిదం యథా ।।౧౬.౭౧ ।।
స పూర్వం వారణో భూత్వా ద్విశృఙ్గ ఇవ పర్వతః ।
అభవద్దన్తవైకల్యాద్విశృఙ్గ ఇవ పర్వతః ।।౧౬.౭౨ ।।
పూర్వస్యాన్తేన పాదస్య పరస్యాదిర్యదా సమః ।
చక్రవచ్చక్రవాలం తు విజ్ఞేయం నామతో యథా ।।౧౬.౭౩ ।।
తుల్యాత్పాదద్వయాదన్త్యాదేకేనాదిర్యదా సమః ।
సర్వత్ర చక్రవాలన్తు తద్విజ్ఞేయం బుధైర్యథా ।।౧౬.౭౪ ।।
శైలా యథా శత్రుభిరాహతా హతా హతాశ్చ భూయస్త్వనుపుఙ్ఖపుఙ్ఖగైః ।
ఖగైశ్చ సర్వైర్యుధి సఞ్చితాశ్చితాశ్చితాధిరూఢా నిహితాస్తలైస్తలైః ।।౧౬.౭౫ ।।
ఆదౌ ద్వౌ యత్ర పాదౌ తు భవేతామక్షరే సమౌ ।
సన్దష్టయమకం నామ విజ్ఞేయం తద్బుధైర్యథా ।।౧౬.౭౬ ।।
పశ్య పశ్య రమణస్య మే గుణాన్యేన యేన వశగాం కరోతి మామ్ ।

యేన యేన హి సమేతి దర్శనం తేన తేన వశగాం కరోతి మామ్ ।।౧౬.౭౭ ।।

ఆదౌ పాదస్య తు యత్ర స్యాత్సమావేశః సమాక్షరః ।

పాదాదియమకం నామ తద్విజ్ఞేయం బుధైర్యథా ।।౧౬.౭౮ ।।

విష్ణుః సృజతి భూతాని విష్ణుః సంహరతే ప్రజాః ।

విష్ణుః ప్రసూతే త్రైలోక్యం విష్ణుర్లోకాధిదైవతమ్ ।।౧౬.౭౯ ।।

పాదస్యాన్తం పదం యత్ర ద్విర్ద్విరేకమిహోచ్యతే ।

జ్ఞేయమామ్రేడితం నామ యమకం తత్ర సూరిభిః ।।౧౬.౮౦ ।।

విజృమ్భితం నిఃశ్వసితం ముహుర్ముహుః కథం విధేయం స్మరణం పదే పదే ।

యథా చ తే ధ్యానమిదం పునః పునర్ధువంగతా తే రజనీ వినా వినా ।।౧౬.౮౧ ।।

సర్వే పాదాః సమా యత్ర భవన్తి నియతాక్షరాః ।

చతుర్వ్యవసితం నామ తద్విజ్ఞేయం బుధైర్యథా ।।౧౬.౮౨ ।।

వారణానామయమేవ కాలో వారణానామయమేవ కాలః ।

వారణానామయమేవ కాలో వారణానామయమేవ కాలః ।।౧౬.౮౩ ।।

నానారూపైః స్వరైర్యుక్తం యత్రైకం వ్యఞ్జనం భవేత్ ।

తన్మాలాయమకం నామ విజ్ఞేయం పణ్డితైర్యథా ।।౧౬.౮౪ ।।

లలీ బలీ హలీ మాలీ ఖేలీ మాలీ సలీ జలీ ।

ఖలో బలోఽబలో మాలీ ముసలీ త్వాభిరక్షతు ।।౧౬.౮౫ ।।

అసౌ హి రామా రతివిగ్రహప్రియా రహఃప్రగల్భా రమణం మనోగతమ్ ।

రతేన రాత్రిం రమయేత్పరేణ వా న చేదుదేష్యత్తరుణః పరో రిపుః ।।౧౬.౮౬ ।।

న పుష్కరాక్షః క్షతజోక్షితాక్షః క్షరత్క్షతేవ్యః క్షతజందురీక్షః ।

క్షతైర్గవాక్షైరివ సంవృతాఙ్గః సాక్షాత్సహస్రాక్ష ఇవావభాతి ।।౧౬.౮౭ ।।

ఏభిరర్థక్రియాపేక్షైః కార్యం కావ్యం తు లక్షణైః ।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి కావ్యే దోషాన్గుణాంస్తథా ।।౧౬.౮౮ ।।

గూఢార్థమర్థాన్తరమర్థహీనమ్ భిన్నార్థమేకార్థమభిప్లుతార్థమ్ ।

న్యాయావపేతం విషమం విసన్ధి శబ్దచ్యుతం వై దశ కావ్యదోషాః ।।౧౬.౮౯ ।।

పర్యాయశబ్దాభిహతం గూఢార్థమభిసంజ్ఞితమ్ ।

అవర్ణ్యం వర్ణ్యతే యత్ర తదర్థాన్తరమిష్యతే ।।౧౬.౯౦ ।।

అర్థహీనం త్వసమ్బద్ధం సావశేషార్థమేవ చ ।

భిన్నార్థమభివిజ్ఞేయమసభ్యం గ్రామ్యమేవ చ ।।౧౬.౯౧ ।।

వివక్షితోఽన్య ఏవార్థో యత్రాన్యార్థేన భిద్యతే ।

భిన్నార్థం తదపి ప్రాహుః కావ్యం కావ్యవిచక్షణాః ।।౧౬.౯౨ ।।

అవిశేషాభిధానం యత్తదేకార్థమితి స్మృతమ్ ।

అభిప్లుతార్థం విజ్ఞేయం యత్పదేన సమస్యతే ।।౧౬.౯౩ ।।

న్యాయాదపేతం విజ్ఞేయం ప్రమాణపరివర్జితమ్ ।

వృత్తభేదో భవేద్యత్ర విషమం నామ తద్భవేత్ ।।౧౬.౯౪ ।।

అనుపశిష్టశబ్దం యత్తద్విసన్ధీతి కీర్తితమ్ ।

శబ్దచ్యుతఞ్చ విజ్ఞేయమశబ్దస్వరయోజనాత్ ।।౧౬.౯౫ ।।

ఏతే దోషాస్తు విజ్ఞేయాః సూరిభిర్నాటకాశ్రయాః ।

గుణా విపర్యయాదేషాం మాధుర్యౌదార్యలక్షణాః ।।౧౬.౯౬ ।।

శ్లేషః ప్రసాదః సమతాసమాధిర్మాధుర్యమోజః పదసౌకుమార్యమ్ ।

అర్థస్య చ వ్యక్తిరుదారతా చ కాన్తిశ్చ కావ్యస్య గుణా దశైతే ।।౧౬.౯౭ ।।

ఈప్సితేనార్థజాతేన సమ్బద్ధానాం పరస్పరమ్ ।

శ్లిష్టతా యా పదానాం హి శ్లేష ఇత్యభిధీయతే ।।౧౬.౯౮ ।।

విచారగహనం యత్స్యాత్స్ఫుటఞ్చైవ స్వభావతః ।

స్వతః సుప్రతిబద్ధఞ్చ శ్లిష్టం తత్పరికీర్త్యతే ।।౧౬.౯౯ ।।

అప్యనుక్తో బుధైర్యత్ర శబ్దోఽర్థో వా ప్రతీయతే ।

సుఖశబ్దార్థసంయోగాత్ప్రసాదః పరికీర్త్యతే ।।౧౬.౧౦౦ ।।

నాతిచూర్ణపదైర్యుక్తా న చ వ్యర్థాభిదాయిభిః ।

దుర్బోధనైశ్చ న కృతా సమత్వాత్సమతా మతా ।।౧౬.౧౦౧ ।।

అన్యోన్యసదృశా యత్ర తథా హ్యన్యోన్యభూషణాః ।

అలఙ్కారా గుణాశ్చైవ సమాః స్యుః సమతాం మతాః ।।౧౬.౧౦౨ ।।

అభియుక్తైర్విశేషస్తు యోఽర్థస్యేహోపలక్ష్యతే ।

తేన చార్థేన సమ్పన్నః సమాధిః పరికీర్త్యతే ।।౧౬.౧౦౩ ।।

ఉపమాస్విహ దృష్టానామర్థానాం యత్నతస్తథా ।

ప్రాప్తానాం చాతిసంక్షేపాత్సమాధిర్నిర్ణయో యతః ।।౧౬.౧౦౪ ।।

బహుశో యచ్ఛ్రుతం వాక్యముక్తం వాపి పునః పునః ।

నోద్వేజయతి యస్మాద్ధి తన్మాధుర్యమితి స్మృతమ్ ।।౧౬.౧౦౫ ।।

సమాసవద్భిర్వివిధైర్విచిత్రైశ్చ పదైర్యుతమ్ ।

సానుస్వారైరుదారైశ్చ తదోజః పరికీర్త్యతే ।।౧౬.౧౦౬ ।।

అవగీతోఽపి హీనోఽపి స్యాదుదాత్తావభాసకః ।

యత్ర శబ్దార్థసమ్పత్తిస్తదోజః పరికీర్తితమ్ ।।౧౬.౧౦౭ ।।

సుఖప్రయోజ్యైర్యచ్ఛబ్దైర్యుక్తం సుశ్లిష్టసన్ధిభిః ।

సుకుమారార్థసంయుక్తం సౌకుమార్యం తదుచ్యతే ।।౧౬.౧౦౮ ।।

సుప్రసిద్ధాభిధానా తు లోకకర్మవ్యవస్థితా ।

యా క్రియా క్రియతే కావ్యే సార్థవ్యక్తిః ప్రతీయతే ।।౧౬.౧౦౯ ।।

యస్యార్థానుప్రవేశేన మనసా పరికల్ప్యతే ।

అనన్తరం ప్రయోగస్తు సాఽర్థవ్యక్తిరుదాహృతా ।।౧౬.౧౧౦ ।।

దివ్యభావపరీతం యచ్ఛృఙ్గారాద్భుతయోజితమ్ ।

అనేకభావసంయుక్తముదారత్వం ప్రకీర్తితమ్ ।।౧౬.౧౧౧ ।।

అనేకార్థవిశేషైర్యత్సూక్తైః సౌష్ఠవసంయుతైః ।

ఉపేతమతిచిత్రార్థైః ఉదాత్తం తచ్చ కీర్త్యతే ।।౧౬.౧౧౨ ।।

యన్మనశ్శ్రోత్రవిషయమాహ్లాదయతి హీన్దువత్ ।

లీలాద్యర్థోపపన్నాం వా తాం కాన్తిం కవయో విదుః ।।౧౬.౧౧౩ ।।

యో మనశ్శ్రోత్రవిషయః ప్రసాదజనకో భవేత్ ।

శబ్దబన్ధః ప్రయోగేణ స కాన్త ఇతి భణ్యతే ।।౧౬.౧౧౪ ।।

ఏవమేతే హ్యలఙ్కారా గుణా దోషాశ్చ కీర్తితాః ।

ప్రయోగమేషాం చ పునర్వక్ష్యామి రససంశ్రయమ్ ।।౧౬.౧౧౫ ।।

లఘ్వక్షరప్రాయకృతముపమారూపకాశ్రయమ్ ।

కావ్యం కార్యం తు నాట్యజ్ఞైః వీరరౌద్రాద్భుతాశ్రయమ్ ।।౧౬.౧౧౬ ।।

గుర్వక్షరప్రాయకృతం బీభత్సే కరుణే తథా ।

కదాచిద్రౌద్రవీరాభ్యాం యదాఘర్షణజం భవేత్ ।।౧౬.౧౧౭ ।।

రూపదీపకసంయుక్తమార్యావృత్తసమాశ్రయమ్ ।

శృఙ్గారే చ రసే వీరే కావ్యం స్యాన్నాటకాశ్రయమ్ ।।౧౬.౧౧౮ ।।

ఉత్తరోత్తరసంయుక్తం వీరే కావ్యం తు యద్భవేత్ ।

జగత్యతిజగత్యాం వా సంకృత్యాం వాపి తద్భవేత్ ।।౧౬.౧౧౯ ।।

తథైవ యుద్ధసమ్ఫేటా ఉత్కృత్యాం సంప్రకీర్తితౌ ।

కరుణే శక్వరీ జ్ఞేయా తథైవాతిధృతిర్భవేత్ ।।౧౬.౧౨౦ ।।

యద్వీరే కీర్తితం ఛన్దః తద్రౌద్రేఽపి ప్రయోజయేత్ ।

శేషాణామర్థయోగేన ఛన్దః కార్యః ప్రయోక్తృభిః ।।౧౬.౧౨౧ ।।

యచ్ఛన్దః పూర్వముద్దిష్టం విషమార్ధసమే సమమ్ ।

ఉదారమధురైః శబ్దైస్తత్కార్యం తు రసానుగమ్ ।।౧౬.౧౨౨ ।।

శబ్దానుదారమధురాన్ప్రమదాభిధేయాన్నాట్యాశ్రయేషు కృతిషు ప్రయయేత కర్తుమ్ ।

తైర్భూషితా బహు విభాన్తి హి కావ్యబన్ధాః పద్మాకరా వికసితా ఇవ రాజహంసైః ।।౧౬.౧౨౩ ।।

త్రివిధం హ్యక్షరం కార్యం కవిభిర్నాటకాశ్రయమ్ ।

హ్రస్వం దీర్ఘం ప్లుతఞ్చైవ రసభావవిభావకమ్ ।।౧౬.౧౨౪ ।।

ఏకమాత్రం భవేద్ధ్రస్వం ద్విమాత్రం దీర్ఘమిష్యతే ।

ప్లుతం చైవ త్రిమాత్రం స్యాదక్షరం స్వరయోజనాత్ ।।౧౬.౧౨౫ ।।

స్మృతే చాసూయితే చైవ తథా చ పరిదేవితే ।

పఠతాం బ్రాహ్మణానాఞ్చ ప్లుతమక్షరమిష్యతే ।।౧౬.౧౨౬ ।।

అకారస్తు స్మృతే కార్యం ఊకారశ్చాప్యసూయితే ।

పరిదేవితే తు హాకార ఓంకారోఽధ్యయనే తథా ।।౧౬.౧౨౭ ।।

హ్రస్వదీర్ఘప్లుతానీహ యథాభావం యథారసమ్ ।

కావ్యయోగేషు సర్వేషు హ్యక్షరాణి ప్రయోజయేత్ ।।౧౬.౧౨౮ ।।

చేక్రీడితప్రభృతిభిర్వికృతైస్తు శబ్దైః యుక్తా న భాన్తి లలితా భరతప్రయోగాః ।

యజ్ఞక్రియేవ రురుచర్మధురైః కృతాక్తైః వేశ్యా ద్విజైరివ కమణ్డలుదణ్డహస్తైః ।।౧౬.౧౨౯ ।।

మృదులలితపదార్థం గూఢశబ్దార్థహీనం బుధజనసుఖభోగ్యం యుక్తిమన్నృత్తయోగ్యమ్ ।

బహురసకృతమార్గం సన్ధిసన్ధానయుక్తం భవతి జగతి యోగ్యం నాటకం ప్రేక్షకాణామ్ ।।
౧౬.౧౩౦ ।।

అనుబన్ధః

భూషణాక్షరసఙ్ఘాతౌ శోభోదాహరణే తథా ।

హేతుసంశయదృష్టాన్తాః ప్రాప్తాభిప్రాయ ఏవ చ ।।౧౬.౧౩౧ ।।

నిదర్శనం నిరుక్తం చ సిద్ధిశ్చాథ విశేషణమ్ ।

గుణాతిపాతాతిశయౌ తుల్యతర్కః పదోచ్చయః ।।౧౬.౧౩౨ ।।

దృష్టం చైవోపదిష్టం చ విచారస్తద్విపర్యయః ।

భ్రంశశ్చానునయో మాలా దాక్షిణ్యం గర్హణం తథా ।।౧౬.౧౩౩ ।।

అర్థాపత్తిః ప్రసిద్ధిశ్చ పృచ్ఛా సారూప్యమేవ చ ।

మనోరథశ్చ లేశశ్చ క్షోభోఽథ గుణకీర్తనమ్ ।।౧౬.౧౩౪ ।।

జ్ఞేయాన్యనుక్తసిద్ధిశ్చ ప్రియం వచనమేవ చ ।

షట్త్రింశల్లక్షణాన్యేవ కావ్యబన్ధేషు నిర్దిశేత్ ।।౧౬.౧౩౫ ।।

అలఙ్కారైర్గుణైశ్చైవ బహుభిః సమలంకృతమ్ ।

భూషణైరివ చిత్రార్థైస్తద్భూషణమితి స్మృతమ్ ।।౧౬.౧౩౬ ।।
యత్రాల్పైరక్షరైః శ్లిష్టైర్విచిత్రముపవర్ణ్యతే ।
తమప్యక్షరసఙ్ఘాతం విద్యాల్లక్షణసంజ్ఞితమ్ ।।౧౬.౧౩౭ ।।
సిద్ధైరర్థైః సమం కృత్వా హ్యసిద్ధోఽర్థః ప్రయుజ్యతే ।
యత్ర శ్లిష్టా విచిత్రార్థా సా శోభేత్యభిధీయతే ।।౧౬.౧౩౮ ।।
యత్ర తుల్యార్థయుక్తేన వాక్యేనాభిప్రదర్శనాత్ ।
సాధ్యన్తే నిపుణైరర్థాస్తదుదాహరణం స్మృతమ్ ।।౧౬.౧౩౯ ।।
యత్ర్రప్రయోజనసామర్థ్యాత్వాక్యమిష్టార్థసాధకమ్ ।
సమాసోక్తం మనోగ్రాహి స హేతురితి సంజ్ఞితః ।।౧౬.౧౪౦ ।।
అపరిజ్ఞాతతత్త్వార్థం వాక్యం యత్ర సమాప్యతే ।
అనేకత్వాద్విచారాణాం స సంశయ ఇతి స్మృతః ।।౧౬.౧౪౧ ।।
సర్వలోకమనోగ్రాహి యస్తు పక్షార్థసాధకః ।
హేతోర్నిదర్శనకృతః స దృష్టాన్త ఇతి స్మృతః ।।౧౬.౧౪౨ ।।
దృష్ట్వైవావయవాన్కాంశ్చిద్భావో యత్రానుమీయతే ।
ప్రాప్తిం తామపి జానీయాల్లక్షణం నాటకాశ్రయమ్ ।।౧౬.౧౪౩ ।।
అభూతపూర్వో యోఽప్యర్థః సాదృశ్యాత్పరికల్పితః ।
లోకస్య హృదయగ్రాహీ సోఽభిప్రాయ ఇతి స్మృతః ।।౧౬.౧౪౪ ।।
యత్రార్థానాం ప్రసిద్ధానాం క్రియతే పరికీర్తనమ్ ।
పరాపేక్షావ్యుదాసార్థం తన్నిదర్శనముచ్యతే ।।౧౬.౧౪౫ ।।
నిరవద్యస్య వాక్యస్య పూర్వోక్తార్థప్రసిద్ధయే ।
యదుచ్యతే తు వచనం నిరుక్తం తదుదాహృతమ్ ।।౧౬.౧౪౬ ।।
బహూనాం చ ప్రధానానాం నామ యత్రాభికీర్త్యతే ।
అభిప్రేతార్థసిద్ధ్యర్థం సా సిద్ధిరభిధీయతే ।।౧౬.౧౪౭ ।।
సిద్ధాన్బహూన్ప్రధానార్థానుక్త్వా యత్ర ప్రయుజ్యతే ।

విశేషయుక్తం వచనం విజ్ఞేయం తద్విశేషణమ్ ।।౧౬.౧౪౮ ।।

గుణాభిధానైర్వివిధైర్విపరీతార్థయోజితైః ।

గుణాతిపాతో మధురైర్నిష్ఠురార్థైర్భవేదథ ।।౧౬.౧౪౯ ।।

బహూన్గుణాన్కీర్తయిత్వా సామాన్యజనసమ్భవాన్ ।

విశేషః కీర్త్యతే యస్తు జ్ఞేయః సోఽతిశయో బుధైః ।।౧౬.౧౫౦ ।।

రూపకైరుపసాభిర్వా తుల్యార్థైః సుప్రయోజితైః ।

అప్రత్యక్షార్థసంస్పర్శస్తుల్యతర్కః ప్రకీర్తితః ।।౧౬.౧౫౧ ।।

బహూనాం చ ప్రయుక్తానాం పదానాం బహుభిః పదైః ।

ఉచ్చయః సదృశార్థో యః స విజ్ఞేయః పదోచ్చయః ।।౧౬.౧౫౨ ।।

యథాదేశం యథాకాలం యథారూపం చ వర్ణ్యతే ।

యత్రప్రత్యక్షం పరోక్షం వా దృష్టం తద్వర్ణతోఽపి వా ।।౧౬.౧౫౩ ।।

పరిగృహ్య తు శాస్త్రార్థం యద్వాక్యమభిధీయతే ।

విద్వన్మనోహరం స్వన్తముపదిష్టం తదుచ్యతే ।।౧౬.౧౫౪ ।।

పూర్వాశయసమానార్థైరప్రత్యక్షార్థసాధనైః ।

అనేకోపాధిసంయుక్తో విచారః పరికీర్తితః ।।౧౬.౧౫౫ ।।

విచారస్యాన్యథాభావస్తథా దృష్టోపదిష్టయోః ।

సన్దేహాత్కల్ప్యతే యస్తు స విజ్ఞేయో విపర్యయః ।।౧౬.౧౫౬ ।।

వాచ్యమర్థం పరిత్యజ్య దృష్టాదిభిరనేకధా ।

అన్యస్మిన్నేవ పతనాదిహ భ్రంశః స ఇష్యతే ।।౧౬.౧౫౭ ।।

ఉభయోః ప్రీతిజననో విరుద్ధాభినివిష్టయోః ।

అర్థస్య సాధకశ్చైవ విజ్ఞేయోఽనునయో బుధైః ।।౧౬.౧౫౮ ।।

ఈప్సితార్థప్రసిద్ధ్యర్థం కీర్త్యతే యత్ర సూరిభిః ।

ప్రయోజనాన్యనేకాని సా మాలేత్యభిసంజ్ఞితా ।।౧౬.౧౫౯ ।।

హృష్టైః ప్రసన్నవదనైర్యత్పరస్యానువర్తనమ్ ।

క్రియతే వాక్యచేష్టాభిస్తద్దాక్షిణ్యమితి స్మృతమ్ ।।౧౬.౧౬౦ ।।

యత్ర సంకీర్తయన్దోషం గుణమర్థేన దర్శయేత్ ।

గుణాతిపాతాద్దోషాద్వా గర్హణం నామ తద్భవేత్ ।।౧౬.౧౬౧ ।।

అర్థాన్తరస్య కథనే యత్రాన్యోఽర్థః ప్రతీయతే ।

వాక్యమాధుర్యసమ్పన్నా సార్థాపత్తిరుదాహృతా ।।౧౬.౧౬౨ ।।

వాక్యైః సాతిశయైరుక్తా వాక్యార్థస్య ప్రసాధకైః ।

లోకప్రసిద్ధైర్బహుభిః ప్రసిద్ధిరితి కీర్తితా ।।౧౬.౧౬౩ ।।

యత్రాకారోద్భవైర్వాక్యైరాత్మానమథవా పరమ్ ।

పృచ్ఛ్యతే చాభిధత్తేఽర్థం సా పృచ్ఛేత్యభిసంజ్ఞితా ।।౧౬.౧౬౪ ।।

దృష్టశ్రుతానుభూతార్థకథనాదిసముద్భవమ్ ।

సాదృశ్యం క్షోభజననం సారూప్యమితి సంజ్ఞితమ్ ।।౧౬.౧౬౫ ।।

హృదయస్థస్య వాక్యస్య గూఢార్థస్య విభావకమ్ ।

అన్యాపదేశైః కథనం మనోరథ ఇతి స్మృతః ।।౧౬.౧౬౬ ।।

యద్వాక్యం వాక్యకుశలైరుపాయేనాభిధీయతే ।

సదృశార్థాభినిష్పత్త్యాః స లేశ ఇతి కీర్తితః ।।౧౬.౧౬౭ ।।

పరదోషైర్విచిత్రార్థైర్యత్రాత్మా పరికీర్త్యతే ।

అదృష్టోఽప్యన్యోఽపి వా కశ్చిత్స తు క్షోభ ఇతి స్మృతః ।।౧౬.౧౬౮ ।।

లోకే గుణాతిరిక్తానాం గుణానాం యత్ర నామభిః ।

ఏకోఽపి శబ్ద్యతే తత్తు విజ్ఞేయం గుణకీర్తనమ్ ।।౧౬.౧౬౯ ।।

ప్రస్తావేనైవ శేషోఽర్థః కృతోऽస్మి యత్ర ప్రతీయతే ।

వచనేన వినానుక్తసిద్ధిః సా పరికీర్తితా ।।౧౬.౧౭౦ ।।

యత్ర్పసన్నేన మనసా పూజ్యం పూజయితుం వచః ।

హృష్టప్రకాశనార్థం తు సా ప్రియోక్తిరుదాహృతా ।।౧౬.౧౭౧ ।।

ఏతాని కావ్యస్య చ లక్షణాని షట్త్రింశదుద్దేశనిదర్శనాని ।

ప్రబన్ధశోభాకరణాని తజ్జ్ఞైః సమ్యక్ప్రయోజ్యాని రసాయనాని ।।౧౬.౧౭౨ ।।
ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే వాగభినయే కావ్యలక్షణో నామ షోడశోఽధ్యాయః

******

(సప్తాదశః అధ్యాయః న ప్రాప్తః)

(సప్తాదశః అధ్యాయః న ప్రాప్తః)

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

వర్త్యిష్యామ్యహం విప్రా దశరూపవికల్పనమ్ ।
నామతః కర్మతశ్చైవ తథా చైవ ప్రయోగతః ।।౧౮.౧ ।।
నాటకం సప్రకరణమఙ్కో వ్యాయోగ ఏవ చ ।
భాణః సమవకారశ్చ వీథీ ప్రహసనం డిమః ।।౧౮.౨ ।।
ఈహామృగశ్చ విజ్ఞేయా దశేమే నాట్యలక్షణే ।
ఏతేషాం లక్షణమహం వ్యాఖ్యాస్యామ్యనుపూర్వశః ।।౧౮.౩ ।।
సర్వేషామేవ కావ్యానాం మాతృకా వృత్తయః స్మృతాః ।
ఆభ్యో వినిసృతం హ్యేతద్దశరూపం ప్రయోగతః ।।౧౮.౪ ।।
జాతిభిః శ్రుతిభిశ్చైవ స్వరా గ్రామత్వమాగతాః ।
యథా తథా వృత్తిభేదైః కావ్యబన్ధా భవన్తి హి ।।౧౮.౫ ।।

గ్రామౌ పూర్ణస్వరౌ ద్వౌ తు యథా వై షడ్జమధ్యమౌ ।
సర్వవృత్తివినిష్పన్నౌ కావ్యబన్ధౌ తథా త్విమౌ ।।౧౮.౬ ।।
జ్ఞేయం ప్రకరణం చైవ తథా నాటకమేవ చ ।
సర్వవృత్తివినిష్పన్నం నానాబన్ధసమాశ్రయమ్ ।।౧౮.౭ ।।
వీథీ సమవకారశ్చ తథేహామృగ ఏవ చ ।
ఉత్సృష్టికాఙ్కో వ్యాయోగో భాణః ప్రహసనం డిమః ।।౧౮.౮ ।।
కైశికీవృత్తిహీనాని రూపాణ్యేతాని కారయేత్ ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి కావ్యబన్ధవికల్పనమ్ ।।౧౮.౯ ।।
ప్రఖ్యాతవస్తువిషయం ప్రఖ్యాతోదాత్తనాయకం చైవ ।
రాజర్షివంశ్యచరితం తథైవ దివ్యాశ్రయోపేతమ్ ।।౧౮.౧౦ ।।
నానావిభూతిభిర్యుతమృద్ధివిలాసాదిభిర్గుణైశ్చైవ ।
అఙ్కప్రవేశకాఢ్యం భవతి హి తన్నాటకం నామ ।।౧౮.౧౧ ।।
నృపతీనాం యచ్చరితం నానారసభావచేష్టితం బహుధా ।
సుఖదుఃఖోత్పత్తికృతం భవతి హి తన్నాటకం నామ ।।౧౮.౧౨ ।।
అస్యావస్థోపేతం కార్యం ప్రసమీక్ష్య బిన్దువిస్తారాత్ ।
కర్తవ్యోఽఙ్కః సోఽపి తు గుణాన్వితం నాట్యతత్త్వజ్ఞైః ।।౧౮.౧౩ ।।
అఙ్క ఇతి రూఢిశబ్దో భావైశ్చ రసైశ్చ రోహయత్యర్థాన్ ।
నానావిధానయుక్తో యస్మాత్తస్మాద్భవేదఙ్కః ।।౧౮.౧౪ ।।
అఙ్కసమాప్తిః కార్యా కావ్యచ్ఛేదేన బీజసంహారః ।
వస్తువ్యాపీ బిన్దుః కావ్యసముత్థోఽత్ర నిత్యం స్యాత్ ।।౧౮.౧౫ ।।
యత్రార్థస్య సమాప్తిర్యత్ర చ బీజస్య భవతి సంహారః ।
కిఞ్చిదవలగ్నబిన్దుః సోఽఙ్క ఇతి సదావగన్తవ్యః ।।౧౮.౧౬ ।।
యే నాయకా నిగదితాస్తేషాం ప్రత్యక్షచరితసంయోగః ।
నానావస్థోపేతః కార్యస్త్వఙ్కోఽవిప్రకృష్టస్తు ।।౧౮.౧౭ ।।

నాయకదేవీగురుజనపురోహితామాత్యసార్థవాహానామ్ ।
నైకరసాన్తరవిహితో హ్యఙ్క ఇతి స వేదితవ్యస్తు ।।౧౮.౧౮ ।।
పఞ్చాక్షరా దశపరా హ్యఙ్కాః స్యుర్నాటకే ప్రకరణే చ ।
నిష్క్రామః సర్వేషాం యస్మిన్నఙ్కః స విజ్ఞేయః ।।౧౮.౧౯ ।।
క్రోధప్రసాదశోకాః శాపోత్సర్గోఽథ విద్రవోద్వాహౌ ।
అద్భుతసమ్భవదర్శనమఙ్కే ప్రత్యక్షజాని స్యుః ।।౧౮.౨౦ ।।
ఏకదివసప్రవృత్తః కార్యస్త్వఙ్కోఽర్థబీజమధికృత్య ।
ఆవశ్యకకార్యాణామవిరోధేన ప్రయోగేషు ।।౧౮.౨౧ ।।
ఏకాఙ్కేన కదాచిద్బహూని కార్యాణి యోజయేద్ధీమాన్ ।
ఆవశ్యకావిరోధేన తత్ర కావ్యాని కార్యాణి ।।౧౮.౨౨ ।।
రఙ్గం తు యే ప్రవిష్టాః సర్వేషాం భవతి తత్ర నిష్క్రామః ।
బీజార్థయుక్తియుక్తం కృత్వా కావ్యం యథార్థరసమ్ ।।౧౮.౨౩ ।।
న బహూనీహ కార్యాణి త్వేకాఙ్కే వినియోజయేత్ ।
ఆవశ్యకానాం కార్యాణాం విరోధో హి తథా భవేత్ ।।౧౮.౨౪ ।।
జ్ఞాత్వా దివసావస్థాం క్షణయామముహూర్తలక్షణోపేతామ్ ।
విభజేత్సర్వమశేషం పృథక్పృథక్కావ్యమఙ్కేషు ।।౧౮.౨౫ ।।
దివసావసానకార్యం యద్యఙ్కే నోపపద్యతే సర్వమ్ ।
అఙ్కచ్ఛేదం కృత్వా ప్రవేశకైస్తద్విధాతవ్యమ్ ।।౧౮.౨౬ ।।
విప్రకృష్టం తు యో దేశం గచ్ఛేత్కార్యవశానుగః ।
అఙ్కచ్ఛేదేఽథ సంక్షేపాన్నిర్దిశేత్తం ప్రవేశకైః ।।౧౮.౨౭ ।।
సన్నిహితనాయకోఽఙ్కః కర్తవ్యో నాటకే ప్రకరణే వా ।
పరిజనకథానుబన్ధః ప్రవేశకో నామ విజ్ఞేయః ।।౧౮.౨౮ ।।
ప్రకరణనాటకవిషయే పఞ్చాద్యా దశపరా భవన్త్యఙ్కాః ।
అఙ్కాన్తరసన్ధిషు చ ప్రవేశకాస్తేషు తావన్తః ।।౧౮.౨౯ ।।

అనయోరన్తరవిహితః ప్రవేశకోఽర్థక్రియాం సమభివీక్ష్య ।
సంక్షేపార్థః సన్ధిష్వర్థానాం సంవిధాతవ్యః ।।౧౮.౩౦ ।।
అఙ్కచ్ఛేదం కృత్వా మాసకృతం వర్షసఞ్చితం వాపి ।
తత్సర్వం కర్తవ్యం వర్షాదూర్ధ్వం న తు కదాచిత్ ।।౧౮.౩౧ ।।
యః కశ్చిత్కార్యవశాద్గచ్ఛతి పురుషః ప్రకృష్టమధ్వానమ్ ।
తత్రాప్యఙ్కచ్ఛేదః కర్తవ్యః పూర్వవత్తజ్ఞైః ।।౧౮.౩౨ ।।
అఙ్కాన్తరానుసారీ సంక్షేపార్థమధికృత్య బిన్దూనామ్ ।
ప్రకరణనాటకవిషయే ప్రవేశకః సంవిధాతవ్యః ।।౧౮.౩౩ ।।
నోత్తమమధ్యమపురుషైరాచరితో నాప్యుదాత్తవచనకృతః ।
ప్రాకృతభాషాచారః ప్రయోగమాశ్రిత్య కర్తవ్యః ।।౧౮.౩౪ ।।
కాలోత్థానగతిరసౌ వ్యాఖ్యాసంరమ్భకార్యవిషయాణామ్ ।
అర్థాభిధానయుక్తః ప్రవేశకః స్యాదనేకార్థః ।।౧౮.౩౫ ।।
బహ్వాశ్రయమపి కార్యం ప్రవేశకైః సంక్షి పేచ్చ సన్ధిషు వా ।
బహుచూర్ణపదైర్యుక్తం జనయతి ఖేదం ప్రయోగస్య ।।౧౮.౩౬ ।।
యత్రార్థస్య సమాప్తిర్న భవత్యఙ్కే ప్రయోగబాహుల్యాత్ ।
వృత్తాన్తస్వల్పకథైః ప్రవేశకైః సోఽభిధాతవ్యః ।।౧౮.౩౭ ।।
యుద్ధం రాజ్యభ్రంశో మరణం నగరోపరోధనం చైవ ।
ప్రత్యక్షాణి తు నాఙ్కే ప్రవేశకైః సంవిధేయాని ।।౧౮.౩౮ ।।
అఙ్కే ప్రవేశకే చ ప్రకరణమాశ్రిత్య నాటకే వాపి ।
న వధః కర్తవ్యః స్యాద్యోఽభ్యుదయీ నాయకః ఖ్యాతః ।।౧౮.౩౯ ।।
అపసరణమేవ కార్యం గ్రహణం వా సన్ధిరేవ వా యోజ్యః ।
కావ్యశ్లేషైర్బహుభిర్యథారసం నాట్యతత్త్వజ్ఞైః ।।౧౮.౪౦ ।।
న మహాజనపరివారం కర్తవ్యం నాటకం ప్రకరణం వా ।
యే తత్ర కార్యపురుషాశ్చత్వారః పఞ్చ వా తే స్యుః ।।౧౮.౪౧ ।।

కార్యం గోపుచ్ఛాగ్రం కర్తవ్యం కావ్యబన్ధమాసాద్య ।
యే చోదాత్తా భావాస్తే సర్వే పృష్ఠతః కార్యాః ।।౧౮.౪౨ ।।
సర్వేషాం కావ్యానాం నానారసభావయుక్తియుక్తానామ్ ।
నిర్వహణే కర్తవ్యో నిత్యం హి రసోఽద్భుతస్తజ్జ్ఞైః ।।౧౮.౪౩ ।।
నాటకలక్షణమేతన్మయా సమాసేన కీర్తితం విధివత్ ।
ప్రకరణమతః పరమహం లక్షణయుక్త్యా ప్రవక్ష్యామి ।।౧౮.౪౪ ।।
యత్ర కవిరాత్మశక్త్యా వస్తు శరీరం చ నాయకం చైవ ।
ఔత్పత్తికం ప్రకురుతే ప్రకరణమితి తద్బుధైర్జ్ఞేయమ్ ।।౧౮.౪౫ ।।
యదనార్షమథాహార్యం కావ్యం ప్రకరోత్యభూతగుణయుక్తమ్ ।
ఉత్పన్నబీజవస్తు ప్రకరణమితి తదపి విజ్ఞేయమ్ ।।౧౮.౪౬ ।।
యన్నాటకే మయోక్తం వస్తు శరీరం చ వృత్తిభేదాశ్చ ।
తత్ప్రకరణేఽపి యోజ్యం సలక్షణం సర్వసన్ధిషు తు ।।౧౮.౪౭ ।।
విప్రవణిక్సచివానాం పురోహితామాత్యసార్థవాహానామ్ ।
చరితం యన్నైకవిధం జ్ఞేయం తత్ప్రకరణం నామ ।।౧౮.౪౮ ।।
నోదాత్తనాయకకృతం న దివ్యచరితం న రాజసమ్భోగమ్ ।
బాహ్యజనసంప్రయుక్తం తజ్జ్ఞేయం ప్రకరణం తజ్జ్ఞైః ।।౧౮.౪౯ ।।
దాసవిటశ్రేష్ఠియుతం వేశస్త్ర్యుపచారకారణోపేతమ్ ।
మన్దకులస్త్రీచరితం కావ్యం కార్యం ప్రకరణే తు ।।౧౮.౫౦ ।।
సచివశ్రేష్ఠిబ్రాహ్మణపురోహితామాత్యసార్థవాహానామ్ ।
గృహవార్తా యత్ర భవేన్న తత్ర వేశ్యాఙ్గనా కార్యా ।।౧౮.౫౧ ।।
యది వేశయువతియుక్తం న కులస్త్రీ సఙ్గమోఽపి స్యాత్ ।
అథ కులజనప్రయుక్తం న వేశయువతిర్భవేత్తత్ర ।।౧౮.౫౨ ।।
యది వా కారణయుక్త్యా వేశకులస్త్రీకృతోపచారః స్యాత్ ।
అవికృతభాషాచారం తత్ర తు పాఠ్యం ప్రయోక్తవ్యమ్ ।।౧౮.౫౩ ।।

మధ్యమపురుషైర్నిత్యం యోజ్యో విష్కమ్భకోఽత్ర తత్త్వజ్ఞైః ।
సంస్కృతవచనానుగతః సంక్షేపార్థః ప్రవేశకవత్ ।।౧౮.౫౪ ।।
శుద్ధః సంకీర్ణో వా ద్వివిధో విష్కమ్భకోఽపి కర్తవ్యః ।
మధ్యమపాత్రః శుద్ధః సంకీర్ణో నీచమధ్యకృతః ।।౧౮.౫౫ ।।
అఙ్కాన్తరాలవిహితః ప్రవేశకోఽర్థక్రియాం సమభివీక్ష్య ।
సంక్షేపాత్సన్ధీనామర్థానాం చైవ కర్తవ్యః ।।౧౮.౫౬ ।।
అనయోశ్చ బన్ధయోగాదన్యో భేదః ప్రయోక్తృభిః కార్యః ।
ప్రఖ్యాతస్త్వితరో వా నాటకయోగే ప్రకరణే వా ।।౧౮.౫౭ ।।
ప్రకరణనాటకభేదాదుత్పాద్యం వస్తు నాయకం నృపతిమ్ ।
అన్తఃపురసఙ్గీతకకన్యామధికృత్య కర్తవ్యా ।।౧౮.౫౮ ।।
స్త్రీప్రాయా చతురఙ్కా లలితాభినయాత్మికా సువిహితాఙ్గీ ।
బహునృత్తగీతపాఠ్యా రతిసమ్భోగాత్మికా చైవ ।।౧౮.౫౯ ।।
రాజోపచారయుక్తా ప్రసాదనక్రోధదమ్భసంయుక్తా ।
నాయకదేవీదూతీ సపరిజనా నాటికా జ్ఞేయా ।।౧౮.౬౦ ।।
అన్తర్భావగతా హ్యేషా భావయోరుభయోర్యతః ।
అత ఏవ దశైతాని రూపాణీత్యుదితాని వై ।।౧౮.౬౧ ।।
ప్రకరణనాటకలక్షణముక్తం విప్రా మయా సమాసేన ।
వక్ష్యామ్యతః పరమహం లక్షణం యుక్త్యా సమవకారమ్ ।।౧౮.౬౨ ।।
దేవాసురబీజకృతః ప్రఖ్యాతోదాత్తనాయకశ్చైవ ।
త్ర్యఙ్కస్తథా త్రికపటస్త్రివిద్రవః స్యాత్త్రిశృఙ్గారః ।।౧౮.౬౩ ।।
ద్వాదశనాయకబహులో హ్యష్టాదశనాడికాప్రమాణశ్చ ।
వక్ష్యామ్యస్యాఙ్కవిధిం యావత్యో నాడికా యత్ర ।।౧౮.౬౪ ।।
అఙ్కస్తు సప్రహసనః సవిద్రవః సకపటః సవీథీకః ।
ద్వాదశనాడీవిహితః ప్రథమః కార్యః క్రియోపేతః ।।౧౮.౬౫ ।।

కార్యస్తథా ద్వితీయః సమాశ్రితో నాడికాశ్చతస్రస్తు ।
వస్తుసమాపనవిహితో ద్వినాడికః స్యాత్తృతీయస్తు ।।౧౮.౬౬ ।।
నాడీసంజ్ఞా జ్ఞేయా మానం కాలస్య యన్ముహూర్తార్ధమ్ ।
తన్నాడికాప్రమాణం యథోక్తమఙ్కేషు సంయోజ్యమ్ ।।౧౮.౬౭ ।।
యా నాడికేతి సంజ్ఞా కాలవిభాగే క్రియాభిసంపన్నా ।
కార్యా చ సా ప్రయత్నాద్యథా క్రమేణైవ శాస్త్రోక్తా ।।౧౮.౬౮ ।।
అఙ్కోఽఙ్కస్త్వన్యార్థః కర్తవ్యః కావ్యబన్ధమాసాద్య ।
అర్థం హి సమవకారే హ్యప్రతిసమ్బన్ధమిచ్ఛన్తి ।।౧౮.౬౯ ।।
యుద్ధజలసమ్భవో వా వాయ్వగ్నిగజేన్ద్రసంభ్రమకృతో వా ।
నగరోపరోధజో వా విజ్ఞేయో విద్రవస్త్రివిధః ।।౧౮.౭౦ ।।
వస్తుగతక్రమవిహితో దేవవశాద్వా పరప్రయుక్తో వా ।
సుఖదుఃఖోత్పత్తికృతస్త్రివిధః కపటోఽత్ర విజ్ఞేయః ।।౧౮.౭౧ ।।
త్రివిధశ్చాత్ర విధిజ్ఞైః పృథక్పృథక్కార్యవిహితార్థః ।
శృఙ్గారః కర్తవ్యో ధర్మే చార్థే చ కామే చ ।।౧౮.౭౨ ।।
యస్మిన్ధర్మప్రాపకమాత్మహితం భవతి సాధనం బహుధా ।
వ్రతనియమతపోయుక్తో జ్ఞేయోఽసౌ ధర్మశృఙ్గారః ।।౧౮.౭౩ ।।
అర్థస్యేచ్ఛాయోగాద్బహుధా చైవార్థతోఽర్థశృఙ్గారః ।
స్త్రీసంప్రయోగవిషయేష్వర్థార్థా వా రతిర్యత్ర ।।౧౮.౭౪ ।।
కన్యావిలోభనకృతం ప్రాప్తౌ స్త్రీపుంసయోస్తు రమ్యం వా ।
నిభృతం సావేగం వా యస్య భవేత్కామశృఙ్గారః ।।౧౮.౭౫ ।।
ఉష్ణిగ్గాయత్ర్యాదీన్యన్యాని చ యాని బన్ధకుటిలాని ।
వృత్తాని సమవకారే కవిభిస్తాని ప్రయోజ్యాని ।।౧౮.౭౬ ।।
ఏవం కార్యస్తజ్జ్ఞైర్నానారససంశ్రయః సమవకారః ।
వక్ష్యామ్యతః పరమహం లక్షణమీహామృగస్యాపి ।।౧౮.౭౭ ।।

దివ్యాపురుషాశ్రయకృతో దివ్యస్త్రీకారణోపగతయుద్ధః ।
సువిహితవస్తునిబద్ధో విప్రత్యయకారకశ్చైవ ।।౧౮.౭౮ ।।
ఉద్ధతపురుషప్రాయః స్త్రీరోషగ్రథితకావ్యబన్ధశ్చ ।
సంక్షోభవిద్రవకృతః సంఫేటకృతస్తథా చైవ ।।౧౮.౭౯ ।।
స్త్రీభేదనాపహరణావమర్దనప్రాప్తవస్తుశృఙ్గారః ।
ఈహామృగస్తు కార్యః సుసమాహితకావ్యబన్ధశ్చ ।।౧౮.౮౦ ।।
యద్వ్యాయోగే కార్యం యే పురుషా వృత్తయో రసాశ్చైవ ।
ఈహామృగేఽపి తే స్యుః కేవలమమరస్త్రియా యోగః ।।౧౮.౮౧ ।।
యత్ర తు వధేప్సితానాం వధో హ్యుదగ్రో భవేద్ధి పురుషాణామ్ ।
కిఞ్చిద్వ్యాజం కృత్వా తేషాం యుద్ధం శమయితవ్యమ్ ।।౧౮.౮౨ ।।
ఈహామృగస్య లక్షణముక్తం విప్రాః సమాసయోగేన ।
డిమలక్షణం తు భూయో లక్షణయుక్త్యా ప్రవక్ష్యామి ।।౧౮.౮౩ ।।
ప్రఖ్యాతవస్తువిషయః ప్రఖ్యాతోదాత్తనాయకశ్చైవ ।
షడ్రసలక్షణయుక్తశ్చతురఙ్కో వై డిమః కార్యః ।।౧౮.౮౪ ।।
శృఙ్గారహాస్యవర్జం శేషైః సర్వైః రసైః సమాయుక్తః ।
దీప్తరసకావ్యయోనిర్నానాభావోపసమ్పన్నః ।।౧౮.౮౫ ।।
నిర్ఘాతోల్కాపాతైరుపరాగేణేన్దుసూర్యయోర్యుక్తః ।
యుద్ధనియుద్ధాధర్షణసంఫేటకృతశ్చ కర్తవ్యః ।।౧౮.౮౬ ।।
మాయేన్ద్రజాలబహులో బహుపుస్తోత్థానయోగయుక్తశ్చ ।
దేవభుజగేన్ద్రరాక్షసయక్షపిశాచావకీర్ణశ్చ ।।౧౮.౮౭ ।।
షోడశనాయకబహులః సాత్వత్యారభటీవృత్తిసమ్పన్నః ।
కార్యో డిమః ప్రయత్నాన్నానాశ్రయభావసమ్పన్నః ।।౧౮.౮౮ ।।
డిమలక్షణమిత్యుక్తం మయా సమాసేన లక్షణానుగతమ్ ।
వ్యాయోగస్య తు లక్షణమతః పరం సంప్రవక్ష్యామి ।।౧౮.౮౯ ।।

వ్యాయోగస్తు విధిజ్ఞైః కార్యః ప్రఖ్యాతనాయకశరీరః ।
అల్పస్త్రీజనయుక్తస్త్వేకాహకృతస్తథా చైవ ।।౧౮.౯౦ ।।
బహవశ్చ తత్ర పురుషా వ్యాయచ్ఛన్తే యథా సమవకారే ।
న చ దివ్యనాయకయుక్తః కార్యస్త్వేకాఙ్క ఏవాయమ్ ।।౧౮.౯౧ ।।
న చ దివ్యనాయకకృతః కార్యో రాజర్షినాయకనిబద్ధః ।
యుద్ధనియుద్ధాఘర్షణసంఘర్షకృతశ్చ కర్తవ్యః ।।౧౮.౯౨ ।।
ఏవంవిధస్తు కార్యో వ్యాయోగో దీప్తకావ్యరసయోనిః ।
వక్ష్యామ్యతః పరమహం లక్షణముత్సృష్టాఙ్కస్య ।।౧౮.౯౩ ।।
ప్రఖ్యాతవస్తువిషయస్త్వప్రఖ్యాతః కదాచిదేవ స్యాత్ ।
దివ్యపురుషైర్వియుక్తః శేషైర్యుక్తో భవేత్పుంభిః ।।౧౮.౯౪ ।।
కరుణరసప్రాయకృతో నివృత్తయుద్ధోద్యతప్రహారశ్చ ।
స్త్రీపరిదేవితబహులో నిర్వేదితభాషితశ్చైవ ।।౧౮.౯౫ ।।
నానావ్యాకులచేష్టః సాత్వత్త్యారభటికైశికీహీనః ।
కార్యః కావ్యవిధిజ్ఞైః సతతం హ్యుత్సృష్టికాఙ్కస్తు ।।౧౮.౯౬ ।।
యద్దివ్యనాయకకృతం కావ్యం సంగ్రామబన్ధవధయుక్తమ్ ।
తద్భారతే తు వర్షే కర్తవ్యం కావ్యబన్ధేషు ।।౧౮.౯౭ ।।
కస్మాద్భారతమిష్టం వర్షేష్వన్యేషు దేవవిహితేషు ।
హృద్యా సర్వా భూమిః శుభగన్ధా కాఞ్చనీ యస్మాత్ ।।౧౮.౯౮ ।।
ఉపవనగమనక్రీడా విహారనారీరతిప్రమోదాః స్యుః ।
తేషు హి వర్షేషు సదా న తత్ర దుఃఖం న వా శోకః ।।౧౮.౯౯ ।।
యే తేషామధివాసాః పురాణవాదేషు పర్వతాః ప్రోక్తాః ।
సమ్భోగస్తేషు భవేత్కర్మారమ్భో భవేదస్మిన్ ।।౧౮.౧౦౦ ।।
ప్రహసనమపి విజ్ఞేయం ద్వివిధం శుద్ధం తథా సఙ్కీర్ణమ్ ।
అఙ్కస్య లక్షణమిదం వ్యాఖ్యాతమశేషయోగమాత్రగతమ్ ।।౧౮.౧౦౧ ।।

ప్రహసనమతః పరం సలక్షణం సంప్రవక్ష్యామి ।

వక్ష్యామి తయోర్వ్యక్త్యా పృథగ్పృథగ్లక్షణవిశేషమ్ ।।౧౮.౧౦౨ ।।

భగవత్తాపసవిప్రైరన్యైరపి హాస్యవాదసమ్బద్ధమ్ ।

కాపురుషసంప్రయుక్తం పరిహాసాభాషణప్రాయమ్ ।।౧౮.౧౦౩ ।।

అవికృతభాషాచారం విశేషభావోపపన్నచరితపదమ్ ।

నియతగతివస్తువిషయం శుద్ధం జ్ఞేయం ప్రహసనం తు ।।౧౮.౧౦౪ ।।

వేశ్యాచేటనపుంసకవిటధూర్తా బన్ధకీ చ యత్ర స్యుః ।

అనిభృతవేషపరిచ్ఛదచేష్టితకరణైస్తు సంకీర్ణమ్ ।।౧౮.౧౦౫ ।।

లోకోపచారయుక్తా యా వార్తా యశ్చ దమ్భసంయోగః ।

స ప్రహసనే ప్రయోజ్యో ధూర్తప్రవివాదసమ్పన్నః ।।౧౮.౧౦౬ ।।

వీథ్యఙ్గైః సంయుక్తం కర్తవ్యం ప్రహసనం యథాయోగ్యమ్ ।

భాణస్యాపి తు లక్షణమతః పరం సంప్రవక్ష్యామి ।।౧౮.౧౦౭ ।।

ఆత్మానుభూతశంసీ పరసంశ్రయవర్ణనావిశేషస్తు ।

వివిధాశ్రయో హి భాణో విజ్ఞేయస్త్వేకహార్యశ్చ ।।౧౮.౧౦౮ ।।

పరవచనమాత్మసంస్థం ప్రతివచనైరుత్తమోత్తమగ్రథితైః ।

ఆకాశపురుషకథితైరఙ్గవికారైరభినయైశ్చైవ ।।౧౮.౧౦౯ ।।

ధూర్తవిటసంప్రయోజ్యో నానావస్థాన్తరాత్మకశ్చైవ ।

ఏకాఙ్కో బహుచేష్టః సతతం కార్యో బుధైర్భాణః ।।౧౮.౧౧౦ ।।

భాణస్యాపి హి నిఖిలం లక్షణముక్తం తథాగమానుగతమ్ ।

వీథ్యాః సంప్రతి నిఖిలం కథయామి యథాక్రమం విప్రాః ।।౧౮.౧౧౧ ।।

సర్వరసలక్షణాఢ్యా యుక్తా హ్యఙ్గైస్త్రయోదశభిః ।

వీథీ స్యాదేకాఙ్కా తథైకహార్యా ద్విహార్యా వా ।।౧౮.౧౧౨ ।।

అధమోత్తమమధ్యాభిర్యుక్తా స్యాత్ప్రకృతిభిస్తిసృభిః ।

ఉద్ఘాత్యకావలగితావస్పన్దితనాల్యసత్ప్రలాపాశ్చ ।।౧౮.౧౧౩ ।।

వాక్కేల్యథ ప్రపఞ్చో మృదవాధిబలే ఛలం త్రిగతమ్ ।
వ్యాహారో గణ్డశ్చ త్రయోదశాఙ్గాన్యుదాహృతాన్యస్యాః ।।౧౮.౧౧౪ ।।
అథ వీథీ సంప్రోక్తా లక్షణమేషాం ప్రవక్ష్యామి ।
పదాని త్వగతార్థాని యే నరాః పునరాదరాత్ ।।౧౮.౧౧౫ ।।
యోజయన్తి పదైరన్యైస్తదుద్ఘాత్యకముచ్యతే ।
యత్రాన్యస్మిన్సమావేశ్య కార్యమన్యత్ప్రసాధ్యతే ।।౧౮.౧౧౬ ।।
తచ్చావలగితం నామ విజ్ఞేయం నాట్యయోక్తృభిః ।
ఆక్షిప్తేఽర్థే తు కస్మింశ్చిచ్ఛుభాశుభసముత్థితే ।।౧౮.౧౧౭ ।।
కౌశలాదుచ్యతేఽన్యోఽర్థస్తదవస్పన్దితం భవేత్ ।
హాస్యేనోపగతార్థప్రహేలికా నాలికేతి విజ్ఞేయా ।।౧౮.౧౧౮ ।।
మూర్ఖజనసన్నికర్షే హితమపి యత్ర ప్రభాషతే విద్వాన్ ।
న చ గృహ్యతేఽస్య వచనం విజ్ఞేయోఽసత్ప్రలాపోఽసౌ ।।౧౮.౧౧౯ ।।
ఏకద్విప్రతివచనా వాక్కేలీ స్యాత్ప్రయోగేఽస్మిన్ ।
యదసద్భూతం వచనం సంస్తవయుక్తం ద్వయోః పరస్పరం యత్తు ।।౧౮.౧౨౦ ।।
ఏకస్య చార్థహేతోః స హాస్యజననః ప్రపఞ్చః స్యాత్ ।
యత్కారణాద్గుణానాం దోషీకరణం భవేద్వివాదకృతమ్ ।।౧౮.౧౨౧ ।।
దోషగుణీకరణం వా తన్మృదవం నామ విజ్ఞేయమ్ ।
పరవచనమాత్మనశ్చోత్తరోత్తరసముద్భవం ద్వయోర్యత్ర ।।౧౮.౧౨౨ ।।
అన్యోన్యార్థవిశేషకమధిబలమితి తద్బుధైర్జ్ఞేయమ్ ।
అన్యార్థమేవ వాక్యం ఛలమభిసన్ధానహాస్యరోషకరమ్ ।।౧౮.౧౨౩ ।।
శ్రుతిసారూప్యాద్యస్మిన్బహవోఽర్థా యుక్తిభిర్నియుజ్యన్తే ।
యద్ధాస్యమహాస్యం వా తత్త్రిగతం నామ విజ్ఞేయమ్ ।।౧౮.౧౨౪ ।।
ప్రత్యక్షవృత్తిరుక్తో వ్యాహారో హాస్యలేశార్థః ।
సంరమ్భసంభ్రమయుతం వివాదయుక్తం తథాపవాదకృతమ్ ।।౧౮.౧౨౫ ।।

బహువచనాక్షేపకృతం గణ్డం ప్రవదన్తి తత్త్వజ్ఞాః ।
ఇతి దశరూపవిధానం సర్వం ప్రోక్తం మయా హి లక్షణతః ।
పునరస్య శరీరగతం సన్ధివిధౌ లక్షణం వక్ష్యే ।।౧౮.౧౨౬ ।।
ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే దశరూపనిరూపణం నామాష్టాదశోఽధ్యాయః

******

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

ఇతివృత్తం తు నాట్యస్య శరీరం పరికీర్తితమ్ ।
పఞ్చభిః సన్ధిభిస్తస్య విభాగః సమ్ప్రకల్పితః ।।౧౯.౧ ।।
ఇతివృత్తం ద్విధా చైవ బుధస్తు పరికల్పయేత్ ।
ఆధికరికమేకం స్యాత్ప్రాసఙ్గికమథాపరమ్ ।।౧౯.౨ ।।
యత్కార్యం హి ఫలప్రాప్త్యై సామర్థ్యాత్పరికల్ప్యతే ।
తదాధికారికం జ్ఞేయమన్యత్ప్రాసఙ్గికం విదుః ।।౧౯.3 ।।
కారణాత్ఫలయోగ్యస్య వృత్తం స్యాదాధికారికమ్ ।
తస్యోపకరణార్థం తు కీర్త్యతే హ్యానుషఙ్గికమ్ ।।౧౯.౪ ।।

కవేః ప్రయత్నాన్నేతౄణాం యుక్తానాం విధ్యుపాశ్రయాత్ ।
కల్ప్యతే హి ఫలప్రాప్తిః సముత్కర్షాత్ఫలస్య చ ।।౧౯.౫ ।।
(లౌకికీ సుఖదుఃఖాఖ్యా యథావస్థా రసోద్భవా ।
దశధా మన్మథావస్థా వ్యవస్థాస్త్రివిధా మతా) ।।౧౯.౬ ।।
సంసారే ఫలయాగే తు వ్యాపారః కారణస్య యః ।
తస్యానుపూర్వ్యా విజ్ఞేయా పఞ్చావస్థా ప్రయోక్తృభిః ।।౧౯.౭ ।।
ప్రారమ్భశ్చ ప్రయత్నశ్చ తథా ప్రాప్తేశ్చ సంభవః ।
నియతా చ ఫలప్రాప్తిః ఫలయోగశ్చ పఞ్చమః ।।౧౯.౮ ।।
ఔత్సుక్యమాత్రబన్ధస్తు యద్బీజస్య నిబధ్యతే ।
మహతః ఫలయోగస్య స ఫలారమ్భ ఇష్యతే ।।౧౯.౯ ।।
అపశ్యతః ఫలప్రాప్తిం వ్యాపారో యః ఫలం ప్రతి ।
పరం చౌత్సుక్యగమనం స ప్రయత్నః ప్రకీర్తితః ।।౧౯.౧౦ ।।
ఈషత్ప్రాప్తిర్యదా కాచిత్ఫలస్య పరికల్పతే ।
భావమాత్రేణ తు ప్రాహుర్విధిజ్ఞాః ప్రాప్తిసమ్భవమ్ ।।౧౯.౧౧ ।।
నియతాం తు ఫలప్రాప్తిం యదా భావేన పశ్యతి ।
నియతాం తాం ఫలప్రాప్తిం సగుణాం పరిచక్షతే ।।౧౯.౧౨ ।।
అభిప్రేతం సమగ్రం చ ప్రతిరూపం క్రియాఫలమ్ ।
ఇతివృత్తే భవేద్యస్మిన్ఫలయోగః ప్రకీర్తితః ।।౧౯.౧౩ ।।
సర్వస్యైవ హి కార్యస్య ప్రారబ్ధస్య ఫలార్థిభిః ।
ఏతాస్త్వనుక్రమేణైవ పఞ్చావస్థా భవన్తి హి ।।౧౯.౧౪ ।।
ఆసాం స్వభావభిన్నానాం పరస్పరసమాగమాత్ ।
విన్యాస ఏకభావేన ఫలహేతుః ప్రకీర్తితః ।।౧౯.౧౫ ।।
ఇతివృత్తం సమాఖ్యాతం ప్రత్యగేవాధికారికమ్ ।
తదారమ్భాది కర్తవ్యం ఫలాన్తం చ యథా భవేత్ ।।౧౯.౧౬ ।।

పూర్ణసన్ధి చ కర్తవ్యం హీనసన్ధ్యపి వా పునః ।
నియమాత్పూర్ణసన్ధి స్యాద్ధీనసన్ధ్యర్థ కారణాత్ ।।౧౯.౧౭ ।।
ఏకలోపే చతుర్థస్య ద్విలోపే త్రిచతుర్థయోః ।
ద్వితీయత్రిచతుర్థానాం త్రిలోపే లోప ఇష్యతే ।।౧౯.౧౮ ।।
ప్రాసఙ్గికే పరార్థత్వాన్న హ్యేష నియమో భవేత్ ।
యద్వృత్తం సమ్భవేత్తత్ర తద్యోజ్యమవిరోధతః ।।౧౯.౧౯ ।।
ఇతివృత్తే యథావస్థాః పఞ్చారమ్భాదికాః స్మృతాః ।
అర్థప్రకృతయః పఞ్చ తథా బీజాదికా అపి ।।౧౯.౨౦ ।।
బీజం బిన్దుః పతాకా చ ప్రకరీ కార్యమేవ చ ।
అర్థప్రకృతయః పఞ్చ జ్ఞాత్వా యోజ్యా యథావిధి ।।౧౯.౨౧ ।।
స్వల్పమాత్రం సముత్సృష్టం బహుధా యద్విసర్పతి ।
ఫలావసానం యచ్చైవ బీజం తత్పరికీర్తితమ్ ।।౧౯.౨౨ ।।
ప్రయోజనానాం విచ్ఛేదే యదవిచ్ఛేదకారణమ్ ।
యావత్సమాప్తిర్బన్ధస్య స బిన్దుః పరికీర్తితః ।।౧౯.౨౩ ।।
యద్వృత్తం తు పరార్థం స్యాత్ప్రధానస్యోపకారకమ్

ప్రధానవచ్చ కల్ప్యేత సా పతాకేతి కీర్తితా ।।౧౯.౨౪ ।।
ఫలం ప్రకల్ప్యతే యస్యాః పరార్థాయైవ కేవలమ్ ।
అనుబన్ధవిహీనత్వాత్ప్రకరీతి వినిర్దిశేత్ ।।౧౯.౨౫ ।।
యదాధికారికం వస్తు సమ్యక్ప్రాజ్ఞైః ప్రయుజ్యతే ।
తదర్థో యః సమారమ్భస్తత్కార్యం పరికీర్తితమ్ ।।౧౯.౨౬ ।।
ఏతేషాం యస్య యేనార్థో యతశ్చ గుణ ఇష్యతే ।
తత్ప్రధానం తు కర్తవ్యం గుణభూతాన్యతః పరమ్ ।।౧౯.౨౭ ।।
ఏకోఽనేకోఽపి వా సన్ధిః పతాకాయాం తు యో భవేత్ ।

ప్రధానార్థానుయాయిత్వాదనుసన్ధిః ప్రకీర్త్యతే ।।౧౯.౨౮ ।।

ఆగర్భాదావిమర్శాద్వా పతాకా వినివర్తతే ।

కస్మాద్యస్మాన్నిబన్ధోఽస్యాః పరార్థః పరికీర్త్యతే ।।౧౯.౨౯ ।।

యత్రార్థే చిన్తితేఽన్యస్మిన్స్తల్లిఙ్గోఽన్యః ప్రయుజ్యతే ।

ఆగన్తుకేన భావేన పతాకాస్థానకం తు తత్ ।।౧౯.౩౦ ।।

సహసైవార్థసమ్పత్తిర్గుణవత్యుపకారతః ।

పతాకాస్థానకమిదం ప్రథమం పరికీర్తితమ్ ।।౧౯.౩౧ ।।

వచః సాతిశయం క్లిష్టం కావ్యబన్ధసమాశ్రయమ్ ।

పతాకాస్థానకమిదం ద్వితీఅయం పరికీర్తితమ్ ।।౧౯.౩౨ ।।

అర్థోపక్షేపణం యత్ర లీనం సవినయం భవేత్ ।

శ్లిష్టప్రత్యుత్తరోపేతం తృతీయమిదమిష్యతే ।।౧౯.౩౩ ।।

ద్వ్యర్థో వచనవిన్యాసః సుశ్లిష్టః కావ్యయోజితః ।

ఉపన్యాససుయుక్తశ్చ తచ్చతుర్థముదాహృతమ్ ।।౧౯.౩౪ ।।

[యత్ర సాతిశయం వాక్యమర్థోపక్షేపణం భవేత్ ।

వినాశిదృష్టమన్తే చ పతాకార్థం తు తద్భవేత్] ।।౧౯.౩౫ ।।

చతుష్పతాకాపరమం నాటకే కార్యయిష్యతే ।

పఞ్చభిః సన్ధిభిర్యుక్తం తాంశ్చ వక్ష్యామ్యతః పరమ్ ।।౧౯.౩౬ ।।

ముఖం ప్రతిముఖం చైవ గర్భో విమర్శ ఏవ చ ।

తథా నిర్వహణం చేతి నాటకే పఞ్చ సన్ధయః ।।౧౯.౩౭ ।।

[పఞ్చభిః సన్ధిభిర్యుక్తం ప్రధానమను కీర్త్యతే ।

శేషాః ప్రధానసన్ధీనామనుగ్రాహ్యనుసన్ధయః] ।।౧౯.౩౮ ।।

యత్ర బీజసముత్పత్తిర్నానార్థరససమ్భవా ।

కావ్యే శరీరానుగతా తన్ముఖం పరికీర్తితమ్ ।।౧౯.౩౯ ।।

బీజస్యోద్ఘాటనం యత్ర దృష్టనష్టమివ క్వచిత్ ।

ముఖన్యస్తస్య సర్వత్ర తద్వై ప్రతిముఖం స్మృతమ్ ।।౧౯.౪౦ ।।

ఉద్భేదస్తస్య బీజస్య ప్రాప్తిరప్రాప్తిరేవ వా ।

పునశ్చాన్వేషణం యత్ర స గర్భ ఇతి సంజ్ఞితః ।।౧౯.౪౧ ।।

గర్భనిర్భిన్నబీజార్థో విలోభనకృతోఽథవా ।

క్రోధవ్యసనజో వాపి స విమర్శ ఇతి స్మృతః ।।౧౯.౪౨ ।।

సమానయనమర్థానాం ముఖాద్యానాం సబీజినామ్ ।

నానాభావోత్తరాణాం యద్భవేన్నిర్వహణం తు తత్ ।।౧౯.౪౩ ।।

ఏతే తు సన్ధయో జ్ఞేయా నాటకస్య ప్రయోక్తృభిః ।

తథా ప్రకరణాస్యాపి శేషాణాం చ నిబోధత ।।౧౯.౪౪ ।।

డిమః సమవకారశ్చ చతుఃసన్ధీ ప్రకీర్తితౌ ।

న తయోరవమర్శస్తు కర్తవ్యః కవిభిః సదా ।।౧౯.౪౫ ।।

వ్యాయోగేహామృగౌ చాపి సదా కార్యౌ త్రిసన్ధికౌ ।

గర్భావమర్శౌ న స్యాతాం తయోర్వృత్తిశ్చ కైశికీ ।।౧౯.౪౬ ।।

ద్విసన్ధి తు ప్రహసనం వీథ్యఙ్కో భాణ ఏవ చ ।

ముఖనిర్వహనే తత్ర కర్తవ్యే కవిభిః సదా ।।౧౯.౪౭ ।।

[వీథీ చైవ హి భాణశ్చ తథా ప్రహసనం పునః ।

కైశికీవృత్తిహీనాని కార్యాణి కవిభిః సదా] ।।౧౯.౪౮ ।।

ఏవం హి సన్ధయః కార్యా దశరూపే ప్రయోక్తృభిః ।

పునరేషాం తు సన్ధీనామఙ్గకల్పం నిబోధదత ।।౧౯.౪౯ ।।

సన్ధినాం యాని వృత్తాని ప్రదేశేష్వనుపూర్వశః ।

స్వసమ్పద్గుణయుక్తాని తాన్యఙ్గాన్యుపధారయేత్ ।।౧౯.౫౦ ।।

ఇష్టస్యార్థస్య రచనా వృత్తాన్తస్యానుపక్షయః ।

రాగప్రాప్తిః ప్రయోగస్య గుహ్యానాం చైవ గూహనమ్ ।।౧౯.౫౧ ।।

ఆశ్చర్యవదభిఖ్యానం ప్రకాశ్యానాం ప్రకాశనమ్ ।

అఙ్గానాం షడ్విధం హ్యేతద్దృష్టం శాస్త్రే ప్రయోజనమ్ ।।౧౯.౫౨ ।।

అఙ్గహీనో నరో యద్వన్నైవారమ్భక్షమో భవేత్ ।

అఙ్గహీనం తథా కావ్యం న ప్రయోగక్షమం భవేత్ ।।౧౯.౫౩ ।।

ఉదాత్తమపి తత్కావ్యం స్యాదఙ్గైః పరివర్జితమ్ ।

హీనత్వాద్ధి ప్రయోగస్య న సతాం రఞ్జయేన్మనః ।।౧౯.౫౪ ।।

కావ్యం యదపి హీనార్థం సమ్యదఙ్గైః సమన్వితమ్ ।

దీప్తత్వాత్తు ప్రయోగస్య శోభామేతి న సంశయః ।।౧౯.౫౫ ।।

[తస్మాత్సన్ధిప్రదేశేషు యథాయోగం యథారసమ్ ।

కవినాఙ్గాని కార్యాణి సమ్యక్తాని నిబోధత] ।।౧౯.౫౬ ।।

ఉపక్షేపః పరికరః పరిన్యాసో విలోభనమ్ ।

యుక్తిః ప్రాప్తిః సమాధానం విధానం పరిభావనా ।।౧౯.౫౭ ।।

ఉద్భేదః కరణం భేద ఏతాన్యఙ్గాని వై ముఖే ।

తథా ప్రతిముఖే చైవ శృణుతాఙ్గాని నామతః ।।౧౯.౫౮ ।।

విలాసః పరిసర్పశ్చ విధూతం తాపనం తథా ।

నర్మ నర్మద్యుతిశ్చైవ తథా ప్రగయణం పునః ।।౧౯.౫౯ ।।

నిరోధశ్చైవ విజ్ఞేయః పర్యుపాసనమేవ చ ।

పుష్పం వజ్రముపన్యాసో వర్ణసంహార ఏవ చ ।।౧౯.౬౦ ।।

ఏతాని వై ప్రతిముఖే గర్భేఽఙ్గాని నిబోధత ।

అభూతాహరణం మార్గో రూపోదాహరణే క్రమః ।।౧౯.౬౧ ।।

సంగ్రహశ్చానుమానం చ ప్రార్థనాక్షిప్తమేవ చ ।

తోటకాధిబలే చైవ హ్యుద్వేగో విద్రవస్తథా ।।౧౯.౬౨ ।।

ఏతాన్యఙ్గాని వై గర్భే హ్యవమర్శే నిబోధత ।

అపవాదశ్చ సంఫేటో విద్రవః శక్తిరేవ చ ।।౧౯.౬౩ ।।

వ్యవసాయః ప్రసఙ్గశ్చ ద్యుతిః ఖేదో నిషేధనమ్ ।

విరోధనమథాదానం ఛాదనం చ ప్రరోచనా ।।౧౯.౬౪ ।।
వ్యవహారశ్చ యుక్తిశ్చ విమర్శాఙ్గాన్యమూని చ ।
సన్ధిర్నిరోధో గ్రథనం నిర్ణయః పరిభాషణమ్ ।।౧౯.౬౫ ।।
ద్యుతిః ప్రసాద ఆనన్దః సమయో హ్యుపగూహనమ్ ।
భాషణం పూర్వవాక్యం చ కావ్యసంహార ఏవ చ ।।౧౯.౬౬ ।।
ప్రశస్తిరితి సంహారే జ్ఞేయాన్యఙ్గాని నామతః ।
చతుష్షష్ఠి బుద్ధైర్జ్ఞేయాన్యేతాన్యఙ్గాని సన్ధిషు ।।౧౯.౬౭ ।।
[సమ్పాదనార్థం బీజస్య సమ్యక్సిద్ధికరాణి చ ।
కార్యాణ్యేతాని కవిభిర్విభజ్యార్థాని నాటకే] ।।౧౯.౬౮ ।।
పునరేషాం ప్రవక్ష్యామి లక్షణాని యథాక్రమమ్ ।
కావ్యార్థస్య సముత్పత్తిరుపక్షేప ఇతి స్మృతః ।।౧౯.౬౯ ।।
యదుత్పన్నార్థబాహుల్యం జ్ఞేయః పరికరస్తు సః ।
తన్నిష్పత్తిః పరిన్యాసో విజ్ఞేయః కవిభిః సదా ।।౧౯.౭౦ ।।
గుణనిర్వర్ణనం చైవ విలోభనమితి స్మృతమ్ ।
సమ్ప్రధారణమర్థానాం యుక్తిరిత్యభిధీయతే ।।౧౯.౭౧ ।।
సుఖార్థస్యాభిగమనం ప్రాప్తిరిత్యభిసంజ్ఞితా ।
బీజార్థస్యోపగమనం సమాధానమితి స్మృతమ్ ।।౧౯.౭౨ ।।
సుఖదుఃఖకృతో యోఽర్థస్తద్విధానమితి స్మృతమ్ ।
కుతూహలోత్తరావేగో విజ్ఞేయా పరిభావనా ।।౧౯.౭౩ ।।
బీజార్థస్య ప్రరోహో యః స ఉద్భేద ఇతి స్మృతః ।
ప్రకృతార్థసమారమ్భః కరణం నామ తద్భవేత్ ।।౧౯.౭౪ ।।
సంఘాతభేదనార్థో యః స భేద ఇతి కీర్తితః ।
[ఏతాని తు ముఖాఙ్గాని వక్ష్యే ప్రతిముఖే పునః] ।।౧౯.౭౫ ।।
సమీహా రతిభోగార్థా విలాస ఇతి సంజ్ఞితః ।

దృష్టనష్టానుసరణం పరిసర్ప ఇతి స్మృతః ।।౧౯.౭౬ ।।
కృతస్యానునయస్యాదౌ విధూతం హ్యపరిగ్రహః ।
అపాయదర్శనం యత్తు తాపనం నామ తద్భవేత్ ।।౧౯.౭౭ ।।
క్రీడార్థం విహితం యత్తు హాస్యం నర్మేతి తత్స్మృతమ్

దోషప్రచ్ఛాదనార్థం తు హాస్యం నర్మద్యుతిః స్మృతా ।।౧౯.౭౮ ।।
ఉత్తరోత్తరవాక్యం తు భవేత్ప్రగయణం పునః ।
యా తు వ్యసనసంప్రాప్తిః స నిరోధః ప్రకీర్తితః ।।౧౯.౭౯ ।।
క్రుద్ధస్యానునయో యస్తు భవేత్తత్పర్యుపాసనమ్ ।
విశేషవచనం యత్తు తత్పుష్పమితి సంజ్ఞితమ్ ।।౧౯.౮౦ ।।
ప్రత్యక్షరూక్షం యద్వాక్యం వజ్రం తదభిధీయతే ।
ఉపపత్తికృతో యోఽర్థ ఉపన్యాసశ్చ స స్మృతః ।।౧౯.౮౧ ।।
చాతుర్వర్ణ్యోపగమనం వర్ణసంహార ఇష్యతే ।
కపటాపాశ్రయం వాక్యమభూతాహరణం విదుః ।।౧౯.౮౨ ।।
తత్త్వార్థవచనం చైవ మార్గ ఇత్యభిధీయతే ।
చిత్రార్థసమవాయే తు వితర్కో రూపమిష్యతే ।
యత్సాతిశయవద్వాక్యం తదుదాహరణం స్మృతమ్ ।।౧౯.౮౩ ।।
భావతత్త్వోపలబ్ధిస్తు క్రమ ఇత్యభిధీయతే ।
సామదానాదిసంపన్నః సంగ్రహః పరికీర్తితః ।।౧౯.౮౪ ।।
రూపానురూపగమనమనుమానమితి స్మృతమ్

రతిహర్షోత్సవానాం తు ప్రార్థనా ప్రార్థనా భవేత్ ।
గర్భస్యోద్భేదనం యత్స్యాక్షిప్తిరిత్యభిధీయతే ।।౧౯.౮౬ ।।
సంరమ్భవచనం చైవ తోటకం త్వితి సంజ్ఞితమ్ ।

కపటేనాతిసంధానం బ్రువతేఽధిబలం బుధాః ।।౧౯.౮౭ ।।

భయం నృపారిదస్యూత్థముద్వేగః పరికీర్తితః ।

శఙ్కా భయత్రాసకృతో విద్రయః సముదాహృతః ।।౧౯.౮౮ ।।

దోషప్రఖ్యాపనం యత్తు సోఽపవాద ఇతి స్మృతః ।

రోషగ్రథితవాక్యం తు సంఫేటః పరికీర్తితః ।।౧౯.౮౯ ।।

గురువ్యతిక్రమో యస్తు స ద్రవః పరికీర్తితః ।

విరోధిప్రశమో యశ్చ స శక్తిః పరికీర్తితా ।।౧౯.౯౦ ।।

వ్యవసాయశ్చ విజ్ఞేయః ప్రతిజ్ఞాహేతుసంభవః ।

ప్రసఙ్గశ్చైవ విజ్ఞేయో గురూణా పరికీర్తనమ్ ।।౧౯.౯౧ ।।

వాక్యమాధర్షసంయుక్తం ద్యుతిస్తజ్జ్ఞైరుదాహృతా ।

మనశ్చేష్టావినిష్పన్నః శ్రమః ఖేద ఉదాహృతః ।।౧౯.౯౨ ।।

ఈప్సితార్థప్రతీఘాతః ప్రతిషేధః ప్రకీర్తితః ।

కార్యాత్యయోపగమనం విరోధనమితి స్మృతమ్ ।।౧౯.౯౩ ।।

బీజకార్యోపగమనమాతానమితి సంజ్ఞితమ్ ।

అపమానకృతం వాక్యం కార్యార్థం చ్ఛాదనం భవేత్ ।।౧౯.౯౪ ।।

ప్రరోచనా స విజ్ఞేయా సంహారార్థప్రదర్శినీ ।

[ప్రత్యక్షవచనం యత్తు స వ్యాహార ఇతి స్మృతః ।।౧౯.౯౫ ।।

సవిచ్ఛేదం వచో యత్ర సా యుక్తిరితి సంజ్ఞితా ।

జ్ఞేయా విచలనా తజ్జ్ఞైరవమానార్థసంయుత] ।।౧౯.౯౬ ।।

[ఏతాన్యవమృశేఽఙ్గాని సంహారే తు నిబోధత] ।

ముఖబీజోపగమనం సన్ధిరిత్యభిధీయతే ।।౧౯.౯౭ ।।

కార్యస్యాన్వేషణం యుక్త్యా నిరోధ ఇతి కీర్తితః ।

ఉపక్షేపస్తు కార్యాణాం గ్రథనం పరికీర్తితమ్ ।।౧౯.౯౮ ।।

అనుభూతార్థకథనం నిర్ణయః సముదాహృతః ।

పరివాదకృతం యస్యాత్తదాహుః పరిభాషణమ్ ।।౧౯.౯౯ ।।
లబ్ధస్యార్థస్య శమనం ద్యుతిమాచక్షతే పునః ।
సమాగమస్తథార్థానామానన్దః పరికీర్తితః ।।౧౯.౧౦౦ ।।
దుఃఖస్యాపగమో యస్తు సమయః స నిగద్యతే ।
శుశ్రూషాద్యుపసంపన్నః ప్రసాదః ప్రీతిరుచ్యతే ।।౧౯.౧౦౧ ।।
అద్భుతస్య తు సంప్రాప్తిరూపగూహనమిష్యతే ।
సామదానాది సంపన్నం భాషణం సముదాహృతమ్ ।।౧౯.౧౦౨ ।।
పూర్వవాక్యం తు విజ్ఞేయం యథోక్తార్థప్రదర్శనమ్ ।
వరప్రదానసంప్రాప్తిః కావ్యసంహార ఇష్యతే ।।౧౯.౧౦౩ ।।
నృపదేశప్రశాన్తిశ్చ ప్రశస్తిరభిధీయతే ।
యథాసన్ధి తు కర్తవ్యాన్యేతాన్యఙ్గాని నాటకే ।।౧౯.౧౦౪ ।।
కవిభిః కావ్యకుశలై రసభావమపేక్ష్య తు ।
సంమిశ్రాణి కదాచిత్తు ద్విత్రియోగేన వా పునః ।।౧౯.౧౦౫ ।।
జ్ఞాత్వా కార్యమవస్థాం చ కార్యాణ్యఙ్గాని సన్ధిషు ।
ఏతేషామేవ చాఙ్గానాం సంబద్ధాన్యర్థయుక్తితః ।।౧౯.౧౦౬ ।।
సన్ధ్యన్తరాణి సన్ధీనాం విశేషాస్త్వేకవింశతిః ।
సామభేదస్తథా దణ్డః ప్రదానం వధ ఏవ చ ।।౧౯.౧౦౭ ।।
ప్రత్యుత్పన్నమతిత్వం చ గోత్రస్ఖలితమేవ చ ।
సాహసం చ భయం చైవ హ్రీర్మాయా క్రోధ ఏవ చ ।।౧౯.౧౦౮ ।।
ఓజః సంవరణం భ్రాన్తిస్తథా హేత్వపధారణమ్ ।
దూతో లేఖస్తథా స్వప్నశ్చిత్రం మద ఇతి స్మృతమ్ ।।౧౯.౧౦౯ ।।
[విష్కమ్భచూలికా చైవ తథ చైవ ప్రవేశకః ।
అఙ్కావతారోఽఙ్కముఖమర్థోపక్షేపపఞ్చకమ్ ।।౧౯.౧౧౦ ।।
మధ్యమపురుషనియోజ్యో నాటకముఖసన్ధిమాత్రసంచారః ।

విష్కమ్భకస్తు కార్యః పురోహితామాత్యకఞ్చుకిభిః ।।౧౯.౧౧౧ ।।
శుద్ధః సంకీర్ణో వా ద్వివిధో విష్కంభకస్తు విజ్ఞేయః ।
మధ్యమపాత్రైః శుద్ధః సంకీర్ణో నీచమధ్యకృతః ।।౧౯.౧౧౨ ।।
అన్తర్యవనికాసంస్థైః సూతాదిభిరనేకధా ।
అర్థోపక్షేపణం యత్తు క్రియతే సా హి చూలికా ।।౧౯.౧౧౩ ।।
అఙ్కాన్తరానుసారీ సంక్షేపార్థమధికృత్య బిన్దూనామ్ ।
ప్రకరణనాటకవిషయే ప్రవేశకో నామ విజ్ఞేయః ।।౧౯.౧౧౪ ।।
అఙ్కాన్త ఏవ చాఙ్కో నిపతతి యస్మిన్ప్రయోగమాసాద్య ।
బీజార్థయుక్తియుక్తో జ్ఞేయో హ్యఙ్కావతారోఽసౌ ।।౧౯.౧౧౫ ।।
విష్లిష్టముఖమఙ్కస్య స్త్రియా వా పురుషేణ వా ।
యదుపక్షిప్యతే పూర్వం తదఙ్కముఖముచ్యతే] ।।౧౯.౧౧౬ ।।
అన్యాన్యపి లాస్యవిధావఙ్గాని తు నాటకోపయోగీని ।
అస్మాద్వినిఃసృతాని తు భాణ ఇవైఅకప్రయోజ్యాని ।।౧౯.౧౧౭ ।।
[భాణాకృతివల్లాస్యం విజ్ఞేయం త్వేకపాత్రహార్యం వా ।
ప్రకరణవదూహ్య కార్యాసంస్తవయుక్తం వివిధభావమ్] ।।౧౯.౧౧౮ ।।
గేయపదం స్థితపాఠ్యమాసీనం పుష్పగణ్డికా ।
ప్రచ్ఛేదకం త్రిమూఢం చ సైన్ధవాఖ్యం ద్విమూఢకమ్ ।।౧౯.౧౧౯ ।।
ఉత్తమోత్తమకం చైవముక్తప్రత్యుక్తమేవ చ ।
లాస్యే దశవిధం హ్యేతదఙ్గనిర్దేశలక్షణమ్ ।।౧౯.౧౨౦ ।।
ఆసనేషూపవిష్టైర్యత్తన్త్రీభాణ్డోపబృంహితమ్ ।
గాయనేఐర్గీయతే శుష్కం తద్గేయపదముచ్యతే ।।౧౯.౧౨౧ ।।
[యా నృత్యత్యాసనా నారీ గేయం ప్రియగుణాన్వితమ్ ।
సాఙ్గోపాఙ్గవిధానేన తద్గేయపదముచ్యతే] ।।౧౯.౧౨౨ ।।
ప్రాకృతం యద్వియుక్తా తు పఠేదాత్తరసం స్థితా ।

మదనానలతప్తాఙ్గీ స్థితపాఠ్యం తదుచ్యతే ।।౧౯.౧౨౩ ।।

[బహుచారీసమాయుక్తం పఞ్చపాణికలానుగమ్ ।

చఞ్చత్పుటేన వా యుక్తం స్థితపాఠ్యం విధీయతే] ।।౧౯.౧౨౪ ।।

ఆసీనమాస్యతే యత్ర సర్వాతోద్యవివర్జితమ్ ।

అప్రసారితగాత్రం చ చిన్తాశోకసమన్వితమ్ ।।౧౯.౧౨౫ ।।

నృత్తాని వివిధాని స్యుర్గేయం గానే చ సంశ్రితన్ ।

చేష్టాభిశ్చాశ్రయః పుంసా యత్ర సా పుష్పగణ్డికా ।।౧౯.౧౨౬ ।।

[యత్ర స్త్రీ నరవేషేణ లలితం సంస్కృతం పఠేత్ ।

సఖీనాం తు వినోదాయ సా జ్ఞేయా పుష్పగణ్డికా ।।౧౯.౧౨౭ ।।

నృత్తం తు వివిధం యత్ర గీతం చాతోద్యసంయుతమ్ ।

స్త్రియః పుంవచ్చ చేష్టన్తే సా జ్ఞేయా పుష్పగణ్డికా] ।।౧౯.౧౨౮ ।।

ప్రచ్ఛేదకః స విజ్ఞేయో యత్ర చన్ద్రాతపాహతాః ।

స్త్రియః ప్రియేషు సజ్జన్తే హ్యపి విప్రియకారిషు ।।౧౯.౧౨౯ ।।

అనిష్ఠురశ్లక్ష్ణపదం సమవృత్తైరలఙ్కృతమ్ ।

నాట్యం పురుషభావాఢ్యం త్రిమూఢకమితి స్మృతమ్ ।।౧౯.౧౩౦ ।।

పాత్రం విభ్రష్టసంకేతం సువ్యక్తకరణాన్వితమ్ ।

ప్రాకృతైర్వచనైర్యుక్తం విదుః సైన్ధవకం బుధాః ।।౧౯.౧౩౧ ।।

[రూపవాద్యాదిసంయుక్తం పాఠ్యేన చ వివర్జితమ్ ।

నాట్యం హి తత్తు విజ్ఞేయం సైన్ధవం నాట్యకోవిదైః] ।।౧౯.౧౩౨ ।।

ముఖప్రతిముఖోపేతం చతురశ్రపదక్రమమ్ ।

శ్లిష్టభావరసోపేతం వైచిత్ర్యార్థం ద్విమూఢకే ।।౧౯.౧౩౩ ।।

ఉత్తమోత్తమకం విద్యాదనేకరససంశ్రయమ్ ।

విచిత్రైః లోకబన్ధైశ్చ హేలాహావవిచిత్రితమ్ ।।౧౯.౧౩౪ ।।

కోపప్రసాదజనితం సాధిక్షేపపదాశ్రయమ్ ।

ఉక్తప్రత్యుక్తమేవం స్యాచ్చిత్రగీతార్థయోజితమ్ ।।౧౯.౧౩౫ ।।

యత్ర ప్రియాకృతిం దృష్ట్వా వినోదయతి మానసమ్ ।

మదనానలతప్తాఙ్గీ తచ్చిత్రపదముచ్యతే ।।౧౯.౧౩౬ ।।

దృష్ట్వా స్వప్నే ప్రియం యత్ర మదనానలతాపితా ।

కరోతివివిధాన్భావాంస్తద్వై భావికముచ్యతే ।।౧౯.౧౩౭ ।।

ఏతేషాం లాస్యవిధౌ విజ్ఞేయం లక్షణం ప్రయోగజ్ఞైః ।

తదిహైవ తు యన్నోక్తం ప్రసఙ్గవినివృత్తహేతోస్తు ।।౧౯.౧౩౮ ।।

పఞ్చసన్ధి చతుర్వృత్తి చతుఃషష్ట్యఙ్గసంయుతమ్ ।

షట్త్రింశల్లక్షణోపేతం గుణాలఙ్కారభూషితమ్ ।।౧౯.౧౩౯ ।।

మహారసం మహాభోగముదాత్తవచనాన్వితమ్ ।

మహాపురుషసంచారం సాధ్వాచారజనప్రియమ్ ।।౧౯.౧౪౦ ।।

సుశ్లిష్టసన్ధిసంయోగం సుప్రయోగం సుఖాశ్రయమ్ ।

మృదుశబ్దాభిధానం చ కవిః కుర్యాత్తు నాటకమ్ ।।౧౯.౧౪౧ ।।

అవస్థా యా తు లోకస్య సుఖదుఃఖసముద్భవా ।

నానాపురుషసంచారా నాటకేఽసౌ విధీయతే ।।౧౯.౧౪౨ ।।

న తజ్జ్ఞానం న తచ్ఛిల్పం న సా విద్యా న సా కలా ।

న తత్కర్మ న వా యోగో నాట్యేఽస్మిన్యన్న దృశ్యతే ।।౧౯.౧౪౩ ।।

యోఽయం స్వభావో లోకస్య నానావస్థాన్తరాత్మకః ।

సోఽఙ్గాద్యభినయైర్యుక్తో నాట్యమిత్యభిధీయతే ।।౧౯.౧౪౪ ।।

దేవతానామృషీనాం చ రాజ్ఞాం చోత్కృష్టమేధసామ్ ।

పూర్వవృత్తానుచరితం నాటకం నామ తద్భవేత్. ।।౧౯.౧౪౫ ।।

యస్మాత్స్వభావం సంత్యజ్య సాఙ్గోపాఙ్గగతిక్రమైః ।

ప్రయుజ్యతే జ్ఞాయతే చ తస్మాద్వై నాటకం స్మృతమ్. ।।౧౯.౧౪౬ ।।

సర్వభావైః సర్వరసైః సర్వకర్మప్రవృత్తిభిః ।

నానావస్థాన్తరోపేతం నాటకం సంవిధీయతే ।।౧౯.౧౪౭ ।।

[అనేకశిల్పజాతాని నైకకర్మక్రిఅయాణి చ ।

తాన్యశేషాణి రూపాణి కర్తవ్యాని ప్రయోక్తృభిః] ।।౧౯.౧౪౮ ।।

లోకస్వభావం సంప్రేక్ష్య నరాణాం చ బలాబలమ్ ।

సంభోగం చైవ యుక్తిం చ తతః కార్యం తు నాటకమ్ ।।౧౯.౧౪౯ ।।

భవిష్యతి యుగే ప్రాయో భవిష్యన్త్యబుధా నరాః ।

యే చాపి హి భవిష్యన్తి తే యత్నశ్రుతబుద్ధయః ।।౧౯.౧౫౦ ।।

కర్మశిల్పాని శాస్త్రాణి విచక్షణబలాని చ ।

సర్వాణ్యేతాని నశ్యన్తి యదా లోకః ప్రణశ్యతి ।।౧౯.౧౫౧ ।।

తదేవం లోకభాషాణాం ప్రసమీక్ష్య బలాబలమ్ ।

మృదుశబ్దం సుఖార్థం చ కవిః కుర్యాత్తు నాటకమ్ ।।౧౯.౧౫౨ ।।

చైక్రీడితాద్యైః శబ్దైస్తు కావ్యబన్ధా భవన్తి యే ।

వేశ్యా ఇవ న తే భాన్తి కమణ్డలుధరైర్ద్విజైః ।।౧౯.౧౫౩ ।।

దశరూపవిధానం చ మయా ప్రోక్తం ద్విజోత్తమాః ।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి వృత్తీనామిహ లక్షణమ్ ।।౧౯.౧౫౪ ।।

ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే సన్ధినిరూపణం నామధ్యాయ ఏకోనవింశః

******

అథ వింశోऽధ్యాయః

సముత్థానం తు వృత్తీనాం వ్యాఖ్యామ్యనుపూర్వశః ।
యథా వస్తూద్భవం చైవ కావ్యానాం చ వికల్పనమ్ ।। ౨౦.౧ ।।
ఏకార్ణవం జగత్కృత్వా భగవానచ్యుతో యదా ।
శేతే స్మ నాగపర్యఙ్కే లోకాన్సంక్షిప్య మాయయా ।। ౨౦.౨ ।।
అథ వీర్యబలోన్మత్తావసురౌ మధుకైటభౌ ।
తర్జయామాసతుర్దేవం తరసా యుద్ధకాఙ్క్షయా ।। ౨౦.౩ ।।
నిజబాహూ విమృదనన్తౌ భూతభావనమక్షయమ్ ।
జానుభిర్ముష్టిభిశ్చైవ యోధయామాసతుః ప్రభుమ్ ।। ౨౦.౪ ।।
బహుభిః పరుషైర్వాక్యైరన్యోన్యసమభిద్రవమ్ ।
నానాధిక్షేపవచనైః కమ్పయన్తావివోదధిమ్ ।। ౨౦.౫ ।।
తయోర్నానాప్రకారాణి వచాంసి వదతోస్తదా ।
శ్రుత్వా త్వభిహతమనా ద్రుహిణో వాక్యమబ్రవీత్ ।। ౨౦.౬ ।।
కిమిదం భరతీవృత్తిర్వాగ్భిరేవ ప్రవర్తతే ।
ఉత్తరోత్తరసంబద్ధా నన్విమౌ నిధనం నయః ।। ౨౦.౭ ।।
పితామహవచః శ్రుత్వా ప్రోవాచ మధుసూదనః ।
కార్యహేతోర్మయా బ్రహ్మన్భారతీయం వినిర్మితా ।। ౨౦.౮ ।।
వదతాం వాక్యభూయిష్ఠా భారతీయం భవిష్యతి ।
తస్మాదేతౌ నిహన్మ్యద్యేత్యువాచ వచనం హరిః ।। ౨౦.౯ ।।
శుద్ధైరవికృతైరఙ్గైః సాఙ్గహారైస్తథా భృశమ్ ।
యోధయామాసతుర్దైత్యౌ యుద్ధమార్గవిశారదౌ ।। ౨౦.౧౦ ।।

భూమిసంయోగసంస్థానైః పదన్యాసైర్హరేస్తదా ।
అతిభారోఽభవద్భూమేర్భారతీ తత్ర నిర్మితా ।।౨౦.౧౧ ।।
వల్గితైః శార్ఙ్గధనుషస్తీవ్రైర్దీప్తతథైరథ ।
సత్త్వాధికైరసంభ్రాన్తైః సాత్త్వతీ తత్ర నిర్మితా ।।౨౦.౧౨ ।।
విచిత్రైరఙ్గహారైస్తు దేవో లీలాసమన్వితైః ।
బబన్ధ యచ్ఛిఖాపాశం కైశికీ తత్ర నిర్మితా ।।౨౦.౧౩ ।।
సంరమ్భావేగబహులైర్నానాచారీ సముత్థితైః ।
నియుద్ధకరణైశ్చిత్రైరుత్పన్నారభటీ తతః ।।౨౦.౧౪ ।।
యాం యాం దేవః సమాచష్టే క్రియాం వృత్తిషు సంస్థితామ్ ।
తాం తదర్థానుగైర్వాక్యైఐర్ద్రుహిణః ప్రత్యపూజయత్ ।।౨౦.౧౫ ।।
యదా హతౌ తావసురౌ హరిణా మధుకైటభౌ ।
తతోఽబ్రవీత్పద్మయోనిర్నారాయణమరిన్దమమ్ ।।౨౦.౧౬ ।।
అహో విచిత్రైర్విషమైః స్ఫుటైః సలలితైరపి ।
అఙ్గహారైః కృతం దేవ త్వయా దానవనాశనమ్ ।।౨౦.౧౭ ।।
తస్మాదయం హి లోకస్య నియుద్ధసమయక్రమః ।
సర్వశస్త్రవిమోక్షేషు న్యాయసంజ్ఞో భవిష్యతి ।।౨౦.౧౮ ।।
న్యాయాశ్రితైరఙ్గహారైర్న్యాయాచ్చైవ సముత్థితైః ।
యస్మాద్యుద్ధాని వర్తన్తే తస్మాన్న్యాయాః ప్రకీర్తితాః ।।౨౦.౧౯ ।।
[చారీషు చ సముత్పన్నో నానాచారీసమాశ్రయః ।
న్యాయసంజ్ఞః కృతో హ్యేష ద్రుహిణేన మహాత్మనా ।।౨౦.౨౦ ।।
తతో వేదేషు నిక్షిప్తా ద్రుహిణేన మహాత్మనా ।
పునరిష్వస్త్రజాతే చ నానాచారీసమాకులే ।।౨౦.౨౧ ।।
పునర్నాట్యప్రయోగేషు నానాభావసమన్వితాః ।
వృత్తిసంజ్ఞాః కృతా హ్యేతాః కావ్యబన్ధసమాశ్రయాః] ।।౨౦.౨౨ ।।

చరిత్రైర్యస్య దేవస్య జప్యం యద్యాదృశం కృతమ్ ।
ఋషిభిస్తాదృశీ వృత్తిఅః కృతా పాఠ్యాదిసంయుతా ।। ౨౦.౨౩ ।।
నాట్యవేదసముత్పనా వాగఙ్గాభినయాత్మికా ।
మయా కావ్యక్రిఅయాహేతోః ప్రక్షిప్తా ద్రుహిణాజ్ఞయా ।। ౨౦.౨౪ ।।
ఋగ్వేదాద్భారతీ క్షిప్తా యజుర్వేదాచ్చ సాత్త్వతీ ।
కైశికీ సామవేదాచ్చ శేషా చాథర్వణాదపి ।। ౨౦.౨౫ ।।
యా వాక్ప్రధానా పురుషప్రయోజ్యా స్త్రీవర్జితా సంకృతపాఠ్యయుక్తా ।
స్వనామధేయైర్భరతైః ప్రయుక్తా సా భారతీ నామ భవేత్తు వృత్తిః ।। ౨౦.౨౬ ।।
భేదాస్తస్యాస్తు విజ్ఞేయాశ్చత్వారోఽఙ్గత్వమాగతాః ।
ప్రరోచనాముఖం చైవ వీథీ ప్రహసనం తథా ।। ౨౦.౨౭ ।।
జయాభ్యుదయినీ చైవ మఙ్గల్యా విజయావహా ।
సర్వపాపప్రశమనీ పూర్వరఙ్గే ప్రరోచనా ।। ౨౦.౨౮ ।।
[ఉపక్షే పేణ కావ్యస్య హేతుయుక్తిసమాశ్రయా ।
సిద్ధేనామన్త్రణా యా తు విజ్ఞేయా సా ప్రరోచనా] ।। ౨౦.౨౯ ।।
నటీ విదూషకో వాపి పారిపార్శ్వక ఏవ వా ।
సూత్రధారేణ సహితాః సంలాపం యత్తు కుర్వతే ।। ౨౦.౩౦ ।।
చిత్రైర్వాక్యైః స్వకార్యోత్థైర్వీథ్యఙ్గైరన్యథాపి వా ।
ఆముఖం తత్తు విజ్ఞేయం బుధైః ప్రస్తావనాపి వా ।। ౨౦.౩౧ ।।
[లక్షణం పూర్వముక్తం తు వీథ్యాః ప్రహసనస్య చ ।
ఆముఖాఙ్గాన్యతో వక్ష్యే యథావదనుపూర్వశః] ।। ౨౦.౩౨ ।।
ఉద్ధాత్యకః కథోద్ధాతః ప్రయోగాతిశయస్తథా ।
ప్రవృత్తకావలగితే పఞ్చాఙ్గాన్యాముఖస్య తు ।। ౨౦.౩౩ ।।
ఉద్ధాత్యకావలగితలక్షణం కథితం మయా ।
శేషాణాం లక్షణం విప్రా వ్యాఖ్యాస్యామ్యానుపూర్వశః ।। ౨౦.౩౪ ।।

సుత్రధారస్య వాక్యం వా యత్ర వాక్యార్థమేవ వా ।
గృహీతాం ప్రవిశేత్పాత్రం కథోద్ధాతః స కీర్తితః ।। ౨౦.౩౫ ।।
ప్రయోగే తు ప్రయోగం తు సూత్రధారః ప్రయోజయేత్ ।
తతశ్చ ప్రవిశేత్పాత్రం ప్రయోగాతిశయో హి సః ।। ౨౦.౩౬ ।।
కాలప్రవృత్తిమాశ్రిత్య వర్ణనా యా ప్రయుజ్యతే ।
తదాశ్రయాచ్చ పాత్రస్య ప్రవేశస్తత్ప్రవృత్తకమ్ ।। ౨౦.౩౭ ।।
ఏషామన్యతమం శ్లిష్టం యోజయిత్వార్థయుక్తిభిః ।
[తస్మాదఙ్గద్వయస్యాపి సమ్భవో న నివార్యతే ।। ౨౦.౩౮ ।।
పాత్రగ్రన్థైరసంబాధ ప్రకుర్యాదాముఖం తతః ।
ఏవమేతద్బుధైర్జ్ఞేయమాముఖం వివిధాశ్రయమ్ ।। ౨౦.౩౯ ।।
లక్షణం పూర్వముక్తం తు వీథ్యాః ప్రహసనస్య చ ।
[ఇత్యష్టార్థవికల్పా వృత్తిరియం భారతీ మయాభిహితా ।
సాత్త్వత్యాస్తు విధానం లక్షణయుక్త్యా ప్రవక్ష్యామి] ।। ౨౦.౪౦ ।।
యా సాత్త్వతేనేహ గుణేన యుక్తా న్యాయేన వృత్తేన సమన్వితా చ ।
హర్షోత్కటా సంహృతశోకభావా సా సాత్త్వతీ నామ భవేత్తు వృత్తిః ।। ౨౦.౪౧ ।।
వాగఙ్గాభినయవతీ సత్త్వోత్థానవచనప్రకరణేషు ।
సత్త్వాధికారయుక్తా విజ్ఞేయా సాత్త్వతీ వృత్తిః ।। ౨౦.౪౨ ।।
వీరాద్భుతరౌద్రరసా నిరస్తశృఙ్గారకరుణనిర్వేదా ।
ఉద్ధతపురుషప్రాయా పరస్పరాధర్షణకృతా చ ।। ౨౦.౪౩ ।।
ఉత్థాపకశ్చ పరివర్తకశ్చ సల్లాపకశ్చ సంఘాత్యః ।
చత్వారోఽస్యా భేదా విజ్ఞేయా నాట్యకోవిదైః ।। ౨౦.౪౪ ।।
అహమప్యుత్థాస్యామి త్వం తావద్దర్శయాత్మనః శక్తిమ్ ।
ఇతి సంఘర్షసముత్థస్తజ్జ్ఞైరుత్థాపకో జ్ఞేయః ।। ౨౦.౪౫ ।।
ఉత్థానసమారబ్ధానర్థానుత్సృజ్య యోఽర్థయోగవశాత్ ।

అన్యానర్థాన్సృజతే స చాపి పరివర్తకో జ్ఞేయః ।। ౨౦.౪౬ ।।

[నిర్దిష్టవస్తువిషయః ప్రపఞ్చబద్ధస్త్రిహాస్యసంయుక్తః ।

సంఘర్షవిశేషకృతస్త్రివిధః పరివర్తకో జ్ఞేయః] ।। ౨౦.౪౭ ।।

సాధర్షజో నిరాధర్షజోఽపి వా రాగవచసంయుక్తః ।

సాధిక్షేపాలాపో జ్ఞేయః సల్లాపకః సోఽపి ।। ౨౦.౪౮ ।।

[ధర్మాధర్మసముత్థం యత్ర భవేద్రాగదోషసంయుక్తమ్ ।

సాధిక్షేపం చ వచో జ్ఞేయః సంలాపకో నామ] ।। ౨౦.౪౯ ।।

మన్త్రర్థవాక్యశక్త్యా దైవవశాదాత్మదోషయోగాద్వా ।

సంఘాతభేదజననస్తజ్జ్ఞైః సంఘాత్యకో జ్ఞేయః ।। ౨౦.౫౦ ।।

[బహుకపటసంశ్రయాణాం పరోపఘాతాశయప్రయుక్తానామ్ ।

కూటానాం సంఘాతో విజ్ఞేయః కూటసంఘాత్యః] ।। ౨౦.౫౧ ।।

ఇత్యష్టార్థవికల్పా వృత్తిరియం సాత్త్వతీ మయాభిహితా ।

కైశిక్యాస్త్వథ లక్షణమతఃపరం సంప్రవక్ష్యామి ।। ౨౦.౫౨ ।।

యా శ్లక్ష్ణనైపథ్యవిశేషచిత్రా స్త్రీసంయుతా యా బహునృత్తగీతా ।

కామోపభోగప్రభవోపచారా తాం కైశికీం వృత్తిముదాహరన్తి ।। ౨౦.౫౩ ।।

[బహువద్యనృత్తగీతా శృఙ్గారాభినయచిత్రనైపథ్యా ।

మాల్యాలఙ్కారయుక్తా ప్రశస్తవేషా చ కాన్తా చ ।। ౨౦.౫౪ ।।

చిత్రపదవాక్యబన్ధైరలఙ్కృతా హసితరుదితరోషాద్యైః ।

స్త్రీపురుషకామయుక్తా విజ్ఞేయా కైశికీవృత్తిః] ।। ౨౦.౫౫ ।।

నర్మ చ నర్మస్ఫుఞ్జో నర్మస్ఫోటోఽథ నర్మగర్భశ్చ ।

కైశిక్యాశ్చత్వారో భేదా హ్యేతే సమాఖ్యాతాః ।। ౨౦.౫౬ ।।

ఆస్థాపితశృఙ్గారం విశుద్ధకరణం నివృత్తవీరరసమ్ ।

హాస్యప్రవచనబహులం నర్మ త్రివిధం విజానీయాత్ ।। ౨౦.౫౭ ।।

ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం సోపాలమ్భకరణానువిద్ధం చ ।

ఆత్మోపక్షేపకృతం సవిప్రలమ్భం స్మృతం నర్మ ।। ౨౦.౫౮ ।।
నవసఙ్గమసమ్భోగో రతిసముదయవేషవాక్యసంయుక్తః ।
జ్ఞేయో నర్మస్ఫుఞ్జో హ్యవసానభయాత్మకశ్చైవ ।। ౨౦.౫౯ ।।
వివిధానాం భవానాం లవైర్లవైర్భూషితో బహువిశేషైః ।
అసమగ్రాక్షిప్తరసో నర్మస్ఫోటస్తు విజ్ఞేయః ।। ౨౦.౬౦ ।।
విజ్ఞానరూపశోభా ధనాదిభిర్నాయకో గణైర్యత్ర ।
ప్రచ్ఛనాం వ్యవహర్తే కర్యవషాన్నర్మగర్భోఽసౌ ।। ౨౦.౬౧ ।।
[పూర్వస్థితౌ విపద్యేత నాయకో యత్ర చాపరస్తిష్ఠేత్ ।
తమపీహ నర్మగర్భం విద్యాన్నాట్యప్రయోగేషు] ।। ౨౦.౬౨ ।।
ఇత్యష్టార్శవికల్పా వృత్తిరియం కైశికీ మయాభిహితా ।
అత ఊర్ధ్వముద్ధతరసామరభటిం సమ్ప్రవక్ష్యామి ।। ౨౦.౬౩ ।।
ఆరభటప్రాయగుణా తథైవ బహుకపటవఞ్చనోపేతా ।
దమ్భానృతవచనవతీ త్వారభటీ నామ విజ్ఞేయా ।। ౨౦.౬౪ ।।
[ఆవపాతాప్లులఙ్ఘితాని చ్ఛేద్యాని మాయాకృతమిన్ద్రజాలమ్ ।
చిత్రాణీ యుద్ధాని చ యత్ర నిత్యం తాం తాదృశీమారభటీం వదన్తి ।। ౨౦.౬౫ ।।
శాడ్గుణ్యసమార్బ్ధా హఠాతిసన్ధానవిద్రవోపేతా ।
లాభాలాభార్థకృతా విజ్ఞేయా వృత్తిరారభటీ ।। ౨౦.౬౬ ।।
సంక్షిప్తకావపతౌ వస్తూత్థాపనమథాపి సంఫేటః ।
ఏతే హ్యస్యా భేదా లక్షణమేషం ప్రవక్ష్యామి ।। ౨౦.౬౭ ।।
అన్వర్థశిల్పయుక్తో బహుపుస్తోత్థానచిత్రనేపథ్యః ।
సంక్షిప్తవస్తు విషయో జ్ఞేయః సంక్షిప్తకఠ నామ ।। ౨౦.౬౮ ।।
భయహర్షసముత్థానం విద్రవవినిపాతసమ్భ్రమాచరణమ్ ।
క్షిప్రప్రవేశనిర్గమమవపాతమిమం విజానీయాత్ ।। ౨౦.౬౯ ।।
సర్వరససమాసకృతం సవిద్రవ్విద్రవాశ్రయం వ్వపి ।

నాట్యం విభావ్యతే యత్తద్వస్తూత్థాపనం జ్ఞేయమ్ ।। ౨౦.౭౦ ।।

సంరమ్భసంప్రయుక్తో బహుయుద్ధకపటనిర్భేదః ।

శస్త్రప్రహారబహులః సమ్ఫేటో నామ విజ్ఞేయః ।। ౨౦.౭౧ ।।

ఏవమేతా బుధైర్జ్ఞేయా వృత్తయో నాట్యసంశ్రయా ।

రసప్రయోగమాసాం చ కీర్త్యమానం నిబోధత ।। ౨౦.౭౨ ।।

హాస్యశృఙ్గరబహులా కైశికీ పరిచక్షితా ।

సత్త్వతీ చాపి విజ్ఞేయా వీరాద్భుతశమాశ్రయాః ।। ౨౦.౭౩ ।।

రౌద్రే భయానకే చైవ విజ్ఞేయారభటీ బుధైః ।

బీభత్సే కరుణే చైవ భారతీ సంప్రకీర్తితా ।। ౨౦.౭౪ ।।

[న హ్యేకరసజం కవ్యం కిఞ్చిదస్తి ప్రయోగతః ।

భావో వాపి రసో వాపి ప్రవృత్తిర్వృత్తిరేవ వా ।। ౨౦.౭౫ ।।

సర్వేషాం సమవేతానాం యస్య రూపం భవేద్బహు ।

స మన్తవ్యో రస స్థాయి శేషాః సఞ్చారిణః స్మృతాః] ।। ౨౦.౭౬ ।।

వృత్త్యన్త ఏశోఽభినయో మయోక్తో వాగఙ్గసత్త్వప్రభవో యథావద్ ।

ఆహార్యమేవాభినయం ప్రయోగే వక్ష్యామి నేపథ్యకృతం తు భూయః ।। ౨౦.౭౭ ।।

ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే వృత్తివికల్పనం నామ వింశోఽధ్యాయః

******

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

ఆహార్యాభినయం విప్రా వ్యాఖ్యాస్యామ్యనుపూర్వశః ।
యస్మాత్ప్రయోగః సర్వోఽయమాహార్యాభినయే స్థితః ।। ౨౧.౧ ।।
నానావస్థా ప్రకృతయ పూర్వం నైపథ్యసాధితాః ।
అఙ్గాదిభిరభివ్యక్తిముపగచ్ఛన్త్యయత్నతః ।। ౨౧.౨ ।।
ఆహార్యాభినయో నామ జ్ఞేయో నేపథ్యజో విధిః ।
తత్ర కార్యః ప్రయత్నస్తు నాట్యస్య శుభమిచ్ఛతా ।। ౨౧.3 ।।
[తస్మిన్యత్నస్తు కర్తవ్యో నైపథ్యే సిద్ధిమిచ్ఛతా ।
నాట్యస్యేహ త్వలఙ్కారో నైపథ్యం యత్ప్రకీర్తితమ్] ।। ౨౧.౪ ।।
చతుర్విధం తు నేపథ్యం పుస్తోఽలఙ్కార ఏవ చ ।
తథాఙ్కరచనా చైవ జ్ఞేయం సజ్జీవమేవ చ ।। ౨౧.౫ ।।
పుస్తస్తు త్రివిధో జ్ఞేయో నానారూపప్రమాణతః ।
సన్ధిమో వ్యాజిమశ్చైవ వేష్టిమశ్చ ప్రకీర్తితః ।। ౨౧.౬ ।।
కిలిఞ్జచర్మవస్త్రాద్యైర్యద్రూపం క్రియతే బుధైః ।
సన్ధిమో నామ విజ్ఞేయః పుస్తో నాటకసంశ్రయః ।। ౨౧.౭ ।।
వ్యాజిమో నామ విజ్ఞేఅయో యన్త్రేణ క్రియతే తు యః ।
వేష్ట్యతే చైవ యద్రుపం వేష్టిమః స తు సంజ్ఞితః ।। ౨౧.౮ ।।
శైలయానవిమానాని చర్మవర్మధ్వజా నగాః ।
యే క్రియన్తే హి నాట్యే తు స పుస్త ఇతి సంజ్ఞితః ।। ౨౧.౯ ।।
అలఙ్కారస్తు విజ్ఞేయో మాల్యాభరణవాససామ్ ।
నానావిధః సమాయోగోఽప్యఙ్గోపాఙ్గవిధిః స్మృతః ।। ౨౧.౧౦ ।।

వేష్టిమం వితతం చైవ సంఘాత్యం గ్రన్థిమం తథా ।
ప్రాలమ్బితం తథా చైవ మాల్యం పఞ్చవిధం స్మృతమ్ ।। ౨౧.౧౧ ।।
చతుర్విధం తు విజ్ఞేయం నాట్యే హ్యాభరణం బుధైః ।
ఆవేధ్యం బన్ధనీయం చ క్షేప్యమారోప్యమేవ చ ।। ౨౧.౧౨ ।।
ఆవేధ్యం కుణ్డలాదీహ యత్స్యాచ్ఛ్రవణభూషణమ్ ।
ఆరోప్యం హేమసూత్రాది హారాశ్చ వివిధాశ్రయాః ।। ౨౧.౧౩ ।।
శ్రోణీసూత్రాఙ్గదే ముక్తాబన్ధనీయాని సర్వదా ।
ప్రక్షేప్య నూపురం విద్యాద్వస్త్రాభరణమేవ చ ।। ౨౧.౧౪ ।।
భూషణానాం వికల్పం హి పురుషస్త్రీసమాశ్రయమ్ ।
నావిధం ప్రవక్ష్యామి దేశజాతిసముద్భవమ్ ।। ౨౧.౧౫ ।।
చూడామణిః సముకుటః శిరసో భూషణం స్మృతమ్ ।
కుణ్డలం మోచకం కీలా కర్ణాభరణమిష్యతే ।। ౨౧.౧౬ ।।
ముక్తావలీ హర్షకం చ సూత్రకం కణ్ఠభూషణమ్ ।
వేతికాఙ్గులిముద్రా చ స్యాదఙ్గులివిభూషణమ్ ।। ౨౧.౧౭ ।।
హస్తలీ వలయం చైవ బాహునాలీవిభూషణమ్ ।
రుచకశ్చూలికా కార్యా మణిబన్ధవిభూషణమ్ ।। ౨౧.౧౮ ।।
కేయూరే అఙ్గదే చైవ కూర్పరోపరిభూషణే ।
త్రిసరశ్చైవ హారశ్చ తథా వక్షోవిభూషణమ్ ।। ౨౧.౧౯ ।।
వ్యాలమ్బమౌక్తికో హారో మాలా చైవాఙ్గభూషణమ్ ।
తలకం సూత్రకం చైవ భవేత్కటివిభూషణమ్ ।। ౨౧.౨౦ ।।
అయం పురుషనిర్యోగః కార్యస్త్వాభరణాశ్రయః ।
దేవానాం పార్థివానాం చ పునర్వక్ష్యామి యోషితామ్ ।। ౨౧.౨౧ ।।
శిఖాపాశం శిఖావ్యాలం పిణ్డీపత్రం తథైవ చ ।
చూడామణిర్మకరికా ముక్తాజాలగవాక్షికమ్ ।। ౨౧.౨౨ ।।

శిరసో భూషణం చైవ విచిత్రం శీర్షజోలకమ్ ।
కణ్ఠకం శిఖిపత్రం చ వేణీపుచ్ఛః సదోరకః ।। ౨౧.౨౩ ।।
లలాటతిలకం చైవ నానాశిల్పప్రయోజితమ్ ।
భ్రూగుచ్ఛోపరిగుచ్ఛశ్చ కుసుమానుకృతిస్తథా ।। ౨౧.౨౪ ।।
కర్ణికా కర్ణవలయం తథా స్యాత్పత్రకర్ణికా ।
కుణ్డలం కర్ణముద్రా చ కర్ణోత్కీలకమేవ చ ।। ౨౧.౨౫ ।।
నానారత్నవిచిత్రాణి దన్తపత్రాణి చైవ హి ।
కర్ణయోర్భూషణం హ్యేతత్కర్ణపూరస్తథైవ చ ।। ౨౧.౨౬ ।।
తిలకాః పత్రలేఖాశ్చ భవేద్గణ్డవిభూషణమ్ ।
త్రివణీ చైవ విజ్ఞేయం భవేద్వక్షోవిభూషణమ్ ।। ౨౧.౨౭ ।।
నేత్రయోరఞ్జనం జ్ఞేయమధరస్య చ రఞ్జనమ్ ।
దన్తానాం వివిధో రాగశ్చతుర్ణాం శుక్లతాపి వా ।। ౨౧.౨౮ ।।
రాగాన్తరవికల్పోఽథ శోభనేనాధికోజ్జ్వలః ।
ముగ్ధానాం సున్దరీణాం చ ముక్తాభాసితశోభనాః ।। ౨౧.౨౯ ।।
సురక్తా వాపి దన్తా స్యుః పద్మపల్లవరఞ్జనాః ।
అశ్మరాగోద్ద్యోతితః స్యాదధరః పల్లవప్రభః ।। ౨౧.౩౦ ।।
విలాసశ్చ భవేత్తాసాం సవిభ్రాన్తనిరీక్షితమ్ ।
ముక్తావలీ వ్యాలపఙ్క్తిర్మఞ్జరీ రత్నమాలికా ।। ౨౧.౩౧ ।।
రత్నావలీ సూత్రకం చ జ్ఞేయం కణ్ఠవిభూషణమ్ ।
ద్విసరస్త్రిసరశ్చైవ చతుస్సరకమేవ చ ।। ౨౧.౩౨ ।।
తథా శృఙ్ఖలికా చైవ భవేత్కణ్ఠవిభూషణమ్ ।
అఙ్గదం వలయం చైవ బాహుమూలవిభూషణమ్ ।। ౨౧.౩౩ ।।
నానాశిల్పకృతాశ్చైవ హారా వక్షోవిభూషణమ్ ।
మణిజాలావనద్ధం చ భవేత్స్తనవిభూషణమ్ ।। ౨౧.౩౪ ।।

ఖర్జూరకం సోచ్చితికం బాహునాలీవిభూషణమ్ ।
కలాపీ కటకం శఙ్ఖో హస్తపత్రం సపూరకమ్ ।। ౨౧.౩౫ ।।
ముద్రాఙ్గులీయకం చైవ హ్యఙ్గులీనాం విభూషణమ్ ।
ముక్తాజాలాఢ్యతలకం మేఖలా కాఞ్చికాపి వా ।। ౨౧.౩౬ ।।
రశనా చ కలాపశ్చ భవేచ్ఛ్రోణీవిభూషణమ్ ।
ఏకయష్టిర్భవేత్కాఞ్చీ మేఖలా త్వష్టయష్టికా ।। ౨౧.౩౭ ।।
ద్విరష్టయష్టి రశనా కలాపః పఞ్చవింశకః ।
ద్వాత్రింశచ్చ చతుఃషష్టిః శతమష్టోత్తరం తథా ।। ౨౧.౩౮ ।।
ముక్తాహారా భవన్త్యేతే దేవపార్థివయోషితామ్ ।
నూపురః కిఙ్కిణీకాశ్చ ఘణ్టికా రత్నజాలకమ్ ।। ౨౧.౩౯ ।।
సఘోషే కటకే చైవ గుల్ఫోపరివిభూషాణమ్ ।
జఙ్ఘయోః పాదపత్రం స్యాదఙ్గులీష్వఙ్గులీయకమ్ ।। ౨౧.౪౦ ।।
అఙ్గుష్ఠతిలకాశ్చైవ పాదయోశ్చ విభూషణమ్ ।
తథాలక్తకరాగశ్చ నానాభక్తినివేశితః ।। ౨౧.౪౧ ।।
అశోకపలావచ్చాయః స్యాత్స్వాభావిక ఏవ చ ।
ఏతద్విభూషణం నార్యా ఆకేశాదానఖాదపి ।। ౨౧.౪౨ ।।
యథాభవరసావస్థం విజ్ఞేయం ద్విజసత్తమాః ।
ఆగమశ్చ ప్రమాణం చ రూపనిర్వర్ణనం తథా ।। ౨౧.౪౩ ।।
విశ్వకర్మమతాత్కార్యం సుబుద్ధ్యాపి ప్రయోక్తృభిః ।
న హి శక్యం సువర్ణేన ముక్తాభిర్మణిభిస్తథా ।। ౨౧.౪౪ ।।
స్వాధీనమితి రుచ్యైవ కర్తుమఙ్గస్య భూషణమ్ ।
విభాగతోఽభిప్రయుక్తమఙ్గశోభాకరం భవేత్ ।। ౨౧.౪౫ ।।
యథా స్థానాన్తరగతం భూషణం రత్నసంయుతమ్ ।
న తు నాట్యప్రయోగేషు కర్తవ్యం భూషణం గురు ।। ౨౧.౪౬ ।।

ఖేదం జనయతే తద్ధి సవ్యాయతవిచేష్టనాత్ ।
గురుభావావసన్నస్య స్వేదో మూర్చా చ జాయతే ॥ ౨౧.౪౭ ॥
గుర్వాభరణసన్నో హి చేష్టాం న కురుతే పునః ।
తస్మాత్తనుత్వచకృతం సౌవర్ణం భూషణం భవేత్ ॥ ౨౧.౪౮ ॥
రత్నవజ్రతుబద్ధం వా న ఖేదజననం భవేత్ ।
స్వేచ్ఛయా భూషణవిధిర్దివ్యానాముపదిశ్యతే ॥ ౨౧.౪౯ ॥
యత్నభావవినిష్పన్నం మానుషాణాం విభూషణమ్ ।
[వేష్టితం వితతం చైవ సంఘాత్యం గ్రథిమం తథ ॥ ౨౧.౫౦ ॥
లమ్బశోభి తథా చైవ మాల్యం పఞ్చవిధం స్మృతమ్ ।
ఆచ్ఛాదనం బహువిధం నానాపత్తనసంభవమ్ ॥ ౨౧.౫౧ ॥
తజ్జ్ఞేయం త్రిప్రకారం తు శుద్ధం రక్తం విచిత్రితమ్] ।
దివ్యానాం భూషణవిధిర్య ఏష పరికీర్తితః ॥ ౨౧.౫౨ ॥
మానుషాణాం తు కర్తవ్యో నానాదేశసమాశ్రయః ।
భూషణైశ్చాపి వేషైశ్చ నానావస్థాసమాశ్రయైః ॥ ౨౧.౫౩ ॥
దివ్యాఙ్గనానాం కర్తవ్యా విభక్తిః స్వస్వభూమిజా ।
విద్యాధరీణాం యక్షీణామప్సరోనాగయోషితామ్ ॥ ౨౧.౫౪ ॥
ఋషిదైవతకన్యానాం వేషైర్నానాత్వమిష్యతే ।
తథా చ సిద్ధగన్ధర్వరాక్షసాసురయోషితామ్ ॥ ౨౧.౫౫ ॥
దివ్యానాం నరనారీణాం తథైవ చ శిఖణ్డకమ్ ।
శిఖాపుటశిఖణ్డం తు ముక్తాభూయిష్ఠభూషణమ్ ॥ ౨౧.౫౬ ॥
విద్యాధరీణాం కర్తవ్యః శుద్ధో వేషపరిచ్ఛదః ।
యక్షిణ్యోఽప్సరశ్చైవ కర్యా రత్నవిభూషణాః ॥ ౨౧.౫౭ ॥
సమస్తానాం భవేద్వేషో యక్షీణా కేవలం శిఖా ।
దివ్యనామివ కర్తవ్యం నాగస్త్రీణాం విభూషణమ్ ॥ ౨౧.౫౮ ॥

ముక్తామణిలతాప్రాయాః ఫణాస్తాసాం తు కేవలాః ।
కార్యం తు మునికన్యానామేకవేణీధరం శిరః ।। ౨౧.౫౯ ।।
న చాపి విభూషణవిధిస్తాసాం వేషో వనోచితః ।
ముక్తామరకతప్రాయం మణ్డనం సిద్ధయోషితామ్ ।। ౨౧.౬౦ ।।
తాసాం తు చైవ కర్తవ్యం పీతవస్త్రపరిచ్ఛదమ్ ।
పద్మరాగమణిప్రాయం గన్ధర్వీణాం విభూషణమ్ ।। ౨౧.౬౧ ।।
వీణాహస్తశ్చ కర్తవ్యః కౌసుమ్భవసనస్తథా ।
ఇన్ద్రనీలైస్తు కర్తవ్యం రాక్షసీణాం విభూషణమ్ ।। ౨౧.౬౨ ।।
సితదంష్ట్రా చ కర్తవ్యా కృష్ణవస్త్రపరిచ్ఛదమ్ ।
వైడూర్యముక్తాభరణాః కర్తవ్యా సురయోషితామ్ ।। ౨౧.౬౩ ।।
శుకపిఞ్ఛనిభైఅర్వస్త్రైః కార్యస్తాసాం పరిచ్ఛదః ।
పుష్యరాగైస్తు మణిభిః క్వచిద్వైడూర్యభూషితైః ।। ౨౧.౬౪ ।।
దివ్యవానరనారీణాం కార్యో నీలపరిచ్ఛదః ।
ఏవం శృఙ్గారిణః కార్యా వేషా దివ్యాఙ్గనాశ్రయాః ।। ౨౧.౬౫ ।।
అవస్థాన్తమాసాద్య శుద్ధాః కార్యాః పునస్తథా ।
మానుషీణాం తు కర్తవ్యా నానాదేశసముద్భవాః ।। ౨౧.౬౬ ।।
వేషాభరణసంయోగాన్గదతస్తాన్నిబోధత ।
ఆవన్త్యయువతీనాం తు శిరస్సాలకకున్తలమ్ ।। ౨౧.౬౭ ।।
గౌడీయానామలకప్రాయం సశిఖాపాశవేణికమ్ ।
ఆభీరయువతీనాం తు ద్వివేణీధర ఏవ తు ।। ౨౧.౬౮ ।।
శిరః పరిగమః కార్యో నీలప్రాయమథామ్బరమ్ ।
తథా పూర్వోత్తరస్త్రీణాం సమున్నద్ధశిఖణ్డకమ్ ।। ౨౧.౬౯ ।।
ఆకేశాచ్ఛాదనం తాసాం దేశకర్మణి కీర్తితమ్ ।
తథైవ దక్షిణస్త్రీణాం కార్యముల్లేఖ్యసంశ్రయమ్ ।। ౨౧.౭౦ ।।

కుమ్భీబన్ధకసంయుక్తం తథావర్తలలాటికమ్ ।
[గణికానాం తు కర్తవ్యమిచ్ఛావిచ్ఛిత్తి మణ్డనమ్] ।। ౨౧.౭౧ ।।
దేశజాతివిధానేన శేషాణామపి కారయేత్ ।
వేషం తథా చాభరణం క్షురకర్మ పరిచ్ఛదమ్ ।। ౨౧.౭౨ ।।
[ఆగమం చాపి నైపథ్యే నాట్యస్యైవం ప్రయోజయేత్] ।
అదేశయుక్తో వేషో హి న శోభాం జనయిష్యతి ।। ౨౧.౭౩ ।।
మేఖలోరసి బద్ధా తు హాస్యం సముపపాదయేత్ ।
తథా ప్రోషితకాన్తాసు వ్యసనాభిహతాసు చ ।। ౨౧.౭౪ ।।
వేషో వై మలినః కార్య ఏకవేణీధరం శిరః ।
విప్రలమ్భే తు నార్యాస్తు శుద్ధో వేషో భవేదిహ ।। ౨౧.౭౫ ।।
నాత్యాభరణసంయుక్తో న చాపి మృజయాన్వితః ।
ఏవం స్త్రీణాం భవేద్వేషో దేశావస్థాసముద్భవః ।। ౨౧.౭౬ ।।
పురుషాణాం పునశ్చైవ వేషాన్వక్ష్యామి తత్త్వతః ।
తత్రాఙ్గరచనా పూర్వం కర్తవ్యా నాట్యయోక్తృభిః ।। ౨౧.౭౭ ।।
తతః పరం ప్రయోక్తవ్యా వేషా దేశసముద్భవాః ।
సితో నీలశ్చ పీతశ్చ చతుర్థో రక్త ఏవ చ ।। ౨౧.౭౮ ।।
ఏతే స్వభావజా వర్ణా యైః కార్యం త్వఙ్గవర్తనమ్ ।
సంయోగజాః పునశ్చాన్యే ఉపవర్ణా భవన్తి హి ।। ౨౧.౭౯ ।।
తానహం సమ్ప్రవక్ష్యామి యథాకార్యం ప్రయోక్తృభిః ।
సితనీలసమాయోగే కారణ్డవ ఇతి స్మృతః ।। ౨౧.౮౦ ।।
సితపీతసామాయోగాత్పాణ్డువర్ణః ప్రకీర్తితః ।
సితిఅరక్తసమాయోగే పద్మవర్ణః ప్రకీర్తితః ।। ౨౧.౮౧ ।।
పీతనీలసమాయోగాద్ధరితో నామ జాయతే ।
నీలరక్తసమాయోగాత్కషాయో నామ జాయతే ।। ౨౧.౮౨ ।।

రక్తపీతసమాయోగాద్గౌరవర్ణ ఇతి స్మృతః ।
ఏతే సంయోగజా వర్ణా హ్యుపవర్ణాస్తథాపరే ।। ౨౧.౮౩ ।।
త్రిచతుర్వ్యర్ణసంయుక్తా బహవః సంప్రకీర్తితాః ।
బలస్థో యో భవేద్వర్ణస్తస్య భాగో భవేత్తతః ।। ౨౧.౮౪ ।।
దుర్బలస్య చ భాగౌ ద్వౌ నీలం ముక్త్వా ప్రదాపయేత్ ।
నీలస్యైకో భవేద్భాగశ్చత్వారోఽన్యే తు వర్ణకే ।। ౨౧.౮౫ ।।
బలవాన్సర్వవర్ణానాం నీల ఏవ ప్రకీర్తితః ।
ఏవం వర్ణవిధిం జ్ఞాత్వా నానాసంయోగసంశ్రయమ్ ।। ౨౧.౮౬ ।।
తతః కుర్యాద్యథాయోగమఙ్గానాం వర్తనం బుధః ।
వర్తనచ్ఛాదనం రూపం స్వవేషపరివర్జితమ్ ।। ౨౧.౮౭ ।।
నాట్యధర్మప్రవృత్తం తు జ్ఞేయం తత్రప్రకృతిస్థితమ్ ।
స్వవర్ణమాత్మనశ్ఛాద్యం వర్ణకైర్వేషసంశ్రయైః ।। ౨౧.౮౮ ।।
ఆకృతిస్తస్య కర్తవ్యా యస్య ప్రకృతిరాస్థితా ।
యథా జన్తుః స్వభావం స్వం పరిత్యజ్యాన్యదైహికమ్ ।। ౨౧.౮౯ ।।
తత్స్వభావం హి భజతే దేహాన్తరముపాశ్రితః ।
వేషేణ వర్ణకైశ్చైవ చ్ఛాదితః పురుషస్తథా ।। ౨౧.౯౦ ।।
పరభావం ప్రకురుతే యస్య వేషం సమాశ్రితః ।
దేవదానవగన్ధర్వయక్షరాక్షసపన్నగాః ।। ౨౧.౯౧ ।।
ప్రాణిసంజ్ఞాః స్మృతా హ్యేతే జీవబన్ధాశ్చ యేఽపరే ।
[స్త్రీభావాః పర్వతాః నద్యః సముద్రా వాహనాని చ ।। ౨౧.౯౨ ।।
నానాశస్త్రాణ్యపి తథా విజ్ఞేయాః ప్రాణిసంజ్ఞయా] ।
శైలప్రాసాదయన్త్రాణి చర్మవర్మధ్వజాస్తథా ।। ౨౧.౯౩ ।।
నానాప్రహరణాద్యాశ్చ తేఽప్రాణిన ఇతి స్మృతాః ।
అథవా కారణోపేతా భవన్త్యేతే శరీరిణః ।। ౨౧.౯౪ ।।

వేషభాషాశ్రయోపేతా నాట్యధర్మమవేక్ష్య తు ।
వర్ణానాం తు విధిం జ్ఞాత్వా వయః ప్రకృతిమేవ చ ।।౨౧.౯౫ ।।
కుర్యాదఙ్గస్య రచనాం దేశజాతివయఃశ్రితతామ్ ।
దేవా గౌరాస్తు విజ్ఞేయా యక్షాశ్చాప్సరస్తథా ।।౨౧.౯౬ ।।
రుద్రార్కద్రుహిణస్కన్దాస్తపనీయప్రభాః స్మృతాః ।
సోమో బృహస్పతిః శుక్రో వరుణస్తారకాగణాః ।।౨౧.౯౭ ।।
సముద్రహిమవద్గఙ్గాః శ్వేతా హి స్యుర్బలస్తథా ।
రక్తమఙ్గారకం విద్యాత్పీతౌ బుధహుతాశనౌ ।।౨౧.౯౮ ।।
నారాయణో నరశ్చైవ శ్యామో నాగశ్చ వాసుకిః ।
దైత్యాశ్చ దానవాశ్చైవ రాక్షసా గుహ్యకా నగాః ।।౨౧.౯౯ ।।
పిశాచా జలమాకాశమసితాని తు వర్ణతః ।
భవన్తి షట్సు ద్వీపేషు పురుషశ్చైవ వర్ణతః ।।౨౧.౧౦౦ ।।
కర్తవ్యా నాట్యయోగేన నిష్టప్తకనకప్రభాః ।
జామ్బూద్వీపస్య వర్షే తు నానావర్ణాశ్రయా నరాః ।।౨౧.౧౦౧ ।।
ఉత్తరాంస్తు కురుస్త్యక్త్వా తే చాపి కనకప్రభాః ।
భద్రాశ్వపురుషాః శ్వేతాః కర్తవ్యా వర్ణతస్తథా ।।౨౧.౧౦౨ ।।
కేతుమాలే నరా నీలా గౌరాః శేషేషు కీర్తితాః ।
నానావర్ణాః స్మృతా భూతా గన్ధర్వా యక్షపన్నగాః ।।౨౧.౧౦౩ ।।
విద్యాధరాస్తథా చైవ పితరస్తు సమా నరాః ।
పునశ్చ భారతే వర్షే తాంస్తాన్వర్ణాన్నిబోధత ।।౨౧.౧౦౪ ।।
రాజానః పద్మవర్ణాస్తు గౌరాః శ్యామాస్తథైవ చ ।
యే చాపి సుఖినో మర్త్యా గౌరా కార్యాస్తు వైః బుధైః ।।౨౧.౧౦౫ ।।
కుకర్మిణో గ్రహగ్రస్తాః వ్యాధితాస్తపసి స్థితాః ।
ఆయస్తకర్మిణశ్చైవ హ్యసితాశ్చ కుజాతయః ।।౨౧.౧౦౬ ।।

ఋష్యయశ్చైవ కర్తవ్యా నిత్యం తు బదరప్రభాః ।
తపఃస్థితాశ్చ ఋషయో నిత్యామేవాసితా బుధైః ।। ౨౧.౧౦౭ ।।
కారణవ్యపదేశేన తథా చాత్మేచ్ఛయా పునః ।
వర్ణస్తత్ర ప్రకర్తవ్యో దేశజతివశానుగః ।। ౨౧.౧౦౮ ।।
దేశం కర్మ చ జాతిం చ పృథివ్యుద్దేశసంశ్రయమ్ ।
విజ్ఞాయ వర్తనా కార్యా పురుషాణాం ప్రయోగతః ।। ౨౧.౧౦౯ ।।
కిరాతబర్బరాన్ధ్రాశ్చ ద్రవిడాః కాశికోసలాః ।
పులిన్దా దాక్షిణాత్యాశ్చ ప్రాయేణ త్వసితాః స్మృతాః ।। ౨౧.౧౧౦ ।।
శకాశ్చ యవనాశ్చైవ పహ్లవా వాహ్లికాశ్చ యే ।
ప్రాయేణ గౌరాః కర్తవ్యా ఉత్తరా యే శ్రితా దిశమ్ ।। ౨౧.౧౧౧ ।।
పాఞ్చాలాః శౌరసేనాశ్చ మాహిషాశ్చోడ్రమాగధాః ।
అఙ్గా వఙ్గాః కలిఙ్గాశ్చ శ్యామాః కార్యాస్తు వర్ణతః ।। ౨౧.౧౧౨ ।।
బ్రాహ్మణాః క్షత్రియాశ్చైవ గౌరాః కార్యాస్తథైవ హి ।
వైశ్యాః శూద్రాస్తథా చైవ శ్యామాః కార్యాస్తు వర్ణతః ।। ౨౧.౧౧౩ ।।
ఏవం కృత్వా యథాన్యాయం ముఖాఙ్గోపాఙ్గవర్తనామ్ ।
శ్మశ్రుకర్మ ప్రయుఞ్జీత దేశకాలవయోఽనుగమ్ ।। ౨౧.౧౧౪ ।।
శుద్ధం విచిత్రం శ్యామం చ తథా రోమశమేవ చ ।
భవేచ్చతుర్విధం శ్మశ్రు నానావస్థాన్తరాత్మకమ్ ।। ౨౧.౧౧౫ ।।
శుద్ధం తు లిఙ్గినాం కార్యం తథామాత్యపురోధసామ్ ।
మధ్యస్థా యే చ పురుషా యే చ దీక్షాం సమాశ్రితాః ।। ౨౧.౧౧౬ ।।
దివ్యా యే పురుషాః కేచిత్సిద్ధవిద్యాధరాదయః ।
పార్థివాశ్చ కుమారాశ్చ యే చ రాజోపజీవినః ।। ౨౧.౧౧౭ ।।
శృఙ్గారిణశ్చ యే మర్త్యా యౌవనోన్మాదినశ్చ యే ।
తేషాం విచిత్రం కర్తవ్యం శ్మశ్రు నాట్యప్రయోక్తృభిః ।। ౨౧.౧౧౮ ।।

అనిస్తీర్ణప్రతిజ్ఞానాం దుఃఖితానాం తపస్వినామ్ ।
వ్యసనాభిహతానాం చ శ్యామం శ్మశ్రు ప్రయోజయేత్ ।। ౨౧.౧౧౯ ।।
ఋషీణాం తాపసానాం చ యే చ దీర్ఘవ్రతా నరాః ।
తథా చ చీరబద్ధానాం రోమశం శ్మశ్రు కీర్తితమ్ ।। ౨౧.౧౨౦ ।।
ఏవం నానాప్రకారం తు శ్మశ్రు కార్యం ప్రయోక్తృభిః ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి వేషాన్నానాప్రయోగజాన్ ।। ౨౧.౧౨౧ ।।
శుద్ధో విచిత్రో మలినస్త్రివిధో వేష ఉచ్యతే ।
తేషాం నియోగం వక్ష్యామి యథావదనుపూర్వశః ।। ౨౧.౧౨౨ ।।
దేవాభిగమనే చైవ మఙ్గలే నియమస్థితే ।
తిథినక్షత్రయోగే చ వివాహకరణే తథా ।। ౨౧.౧౨౩ ।।
ధర్మప్రవృత్తం యత్కర్మ స్త్రియో వా పురుషస్య వా ।
వేషస్తేషాం భవేచ్ఛుద్ధో యే చ ప్రాయత్నికా నరాః ।। ౨౧.౧౨౪ ।।
దేవదానవయక్షాణాం గన్ధర్వోరగరక్షసామ్ ।
నృపాణాం కర్కశానాం చ చిత్రో వేష ఉదాహృతః ।। ౨౧.౧౨౫ ।।
వృద్ధానాం బ్రాహ్మణానాం చ శ్రేష్ఠ్యమాత్యపురోధసామ్ ।
వణిజాం కాఞ్చుకీయానాం తథా చైవ తపస్వినామ్ ।। ౨౧.౧౨౬ ।।
విప్రక్షత్రియవైశ్యానాం స్థానీయా యే చ మానవాః ।
శుద్ధో వస్త్రవిధిస్తేషాం కర్తవ్యో నాటకాశ్రయః ।। ౨౧.౧౨౭ ।।
ఉన్మత్తానాం ప్రమత్తానామధ్వగానాం తథైవ చ ।
వ్యసనోపహతానాం చ మలినో వేష ఉచ్యతే ।। ౨౧.౧౨౮ ।।
శుద్ధరక్తవిచిత్రాణి వాసాంస్యూర్ధ్వామ్బరాణి చ ।
యోజయేన్నాట్యతత్త్వజ్ఞో వేషయోః శుద్ధచిత్రయోః ।। ౨౧.౧౨౯ ।।
కుర్యాద్వేషే తు మలినే మలినం తు విచక్షణః ।
మునినిర్గ్రన్థశాక్యేషు యతిపాశుపతేషు చ ।। ౨౧.౧౩౦ ।।

వ్రతానుగస్తు కర్తవ్యో వేషో లోకస్వభావతః ।
చీరవల్కలచర్మాణి తాపసానాం తు యోజయేత్ ।। ౨౧.౧౩౧ ।।
పరివాణ్మునిశాక్యానాం వాసః కాషాయమిష్యతే ।
నానాచిత్రాణి వాసాంసి కుర్యాత్పాశుపతేష్వథ ।। ౨౧.౧౩౨ ।।
కుజాతయశ్చ యే ప్రోక్తాస్తేషాం చైవ యథార్థతః ।
అన్తఃపురప్రవేశే చ వినియుక్తా హి యే నరాః ।। ౨౧.౧౩౩ ।।
కాషాయకఞ్చుకపటాః కార్యాస్తేఽపి యథావిధి ।
అవస్థానతరతశ్చైవ నృణాం వేషో భవేదథ ।। ౨౧.౧౩౪ ।।
వేషః సాంగ్రామికశ్చైవ శూరాణాం సంప్రకీర్తితః ।
విచిత్రశస్త్రకవచో బద్ధతూణో ధనుర్ధరః ।। ౨౧.౧౩౫ ।।
చిత్రో వేషస్తు కర్తవ్యో నృపాణాం నిత్యమేవ చ ।
కేవలస్తు భవేచ్ఛుద్ధో నక్షత్రోత్పాతమఙ్గలే ।। ౨౧.౧౩౬ ।।
ఏవమేష భవేద్వేషో దేశజాతివయోఽనుగః ।
ఉత్తమాధమమధ్యానాం స్త్రీణాం నృణామథాపి చ ।। ౨౧.౧౩౭ ।।
ఏవం వస్త్రవిధిః కార్యః ప్రయోగే నాటకాశ్రయే ।
నానావస్థాం సమాసాద్య శుభాశుభకృతస్తథా ।। ౨౧.౧౩౮ ।।
తథా ప్రతిశిరశ్చాపి కర్తవ్యం నాటకాశ్రయమ్ ।
దివ్యానాం మానుషాణాం చ దేశజాతివయఃశ్రితమ్ ।। ౨౧.౧౩౯ ।।
పార్శ్వాగతా మస్తకినస్తథా చైవ కిరీటినః ।
త్రివిధో ముకుటో జ్ఞేయో దివ్యపార్థివసంశ్రితః ।। ౨౧.౧౪౦ ।।
దేవగన్ధర్వయక్షాణాం పన్నగానాం సరక్షసామ్ ।
కర్తవ్యా నైకవిహితా ముకుటాః పార్శ్వమౌలయః ।। ౨౧.౧౪౧ ।।
ఉత్తమా యే చ దివ్యానాం తే చ కార్యాః కిరీటినః ।
మధ్యమా మౌలినశ్చైవ కనిష్ఠాః శిర్షమౌలినః ।। ౨౧.౧౪౨ ।।

నరాధిపానాం కర్తవ్యా మస్తకే ముకుటా బుధైః ।
విద్యాధరాణాం చ సిద్ధానాం చారణానాం తథైవ చ ।। ౨౧.౧౪౩ ।।
గ్రన్థిమత్కేశముకుటాః కర్తవ్యాస్తు ప్రయోక్తృభిః ।
రాక్షోదానవదైత్యానాం పిఙ్గకేశేక్షణాని హి ।। ౨౧.౧౪౪ ।।
హరిచ్ఛ్మశ్రూణి చ తథా ముకుటాస్యాని కారయేత్ ।
ఉత్తమశ్చాపి యే తత్ర తే కార్యాః పార్శ్వమౌలినః ।। ౨౧.౧౪౫ ।।
కస్మాత్తు ముకుటాః సృష్టాః ప్రయోగే దివ్యపార్థివే ।
కేశానాం ఛేదనం దృష్టం వేదవాదే యథాశ్రుతి ।। ౨౧.౧౪౬ ।।
భద్రీకృతస్య వా యజ్ఞే శిరసశ్చాదనేచ్ఛయా ।
కేశానామప్యదీర్ఘత్వాత్స్మృతం ముకుటధారణమ్ ।। ౨౧.౧౪౭ ।।
సేనాపతేః పునశ్చాపి యువరాజస్య చైవ హి ।
యోజయేదర్ధముకుటం మహామాత్రాశ్చ యే నరాః ।। ౨౧.౧౪౮ ।।
అమాత్యానాం కఞ్చుకినాం తథా శ్రేష్ఠిపురోధసామ్ ।
వేష్టనాబద్ధపట్టాని ప్రతిశీర్షాణి కారయేత్ ।। ౨౧.౧౪౯ ।।
పిశాచోన్మత్తభూతానాం సాధకానాం తపస్వినామ్ ।
అనిస్తీర్ణప్రతిజ్ఞానాం లమ్బకేశం భవేచ్ఛిరః ।। ౨౧.౧౫౦ ।।
శాక్యశ్రోత్రియనిర్గ్రన్థపరివ్రాడ్దీక్షితేషు చ ।
శిరోముణ్డం తు కర్తవ్యం యజ్ఞదీక్షాన్వితేషు చ ।। ౨౧.౧౫౧ ।।
తథా వ్రతానుగం చైవ శేషానాం లిఙ్గినాం శిరః ।
ముణ్డం వా కుఞ్చితం వాపి లమ్బకేశమథాపి వా ।। ౨౧.౧౫౨ ।।
ధూర్తానాం చైవ కర్తవ్యం యే చ రాత్ర్యుపజీవినః ।
శృఙ్గారచిత్తాః పురుషాస్తేషాం కుఞ్చితమూర్ధజాః ।। ౨౧.౧౫౩ ।।
బాలానామపి కర్తవ్యం త్రిశిఖణ్డవిభూషితమ్ ।
జటామకుటబద్ధం చ మునీనాం తు భవేచ్ఛిరః ।। ౨౧.౧౫౪ ।।

చేటానామపి కర్తవ్యం త్రిశిఖం ముణ్డమేవ వా ।
విదూషకస్య ఖలతిః స్యాత్కాకపదమేవ వా ।। ౨౧.౧౫౫ ।।
శీషాణామర్థయోగేన దేశజాతిసమాశ్రయమ్ ।
శిరః ప్రయోక్తృభిః కార్యం నానావస్థాన్తరాశ్రయమ్ ।। ౨౧.౧౫౬ ।।
భూషణైర్వర్ణకైర్వస్త్రైర్మాల్యైశ్చైవ యథావిధి ।
ఏవం నానాప్రకారైస్తు బుద్ధ్యా వేషాన్ప్రకల్పయేత్ ।। ౨౧.౧౫౭ ।।
పూర్వం తు ప్రకృతిం స్థాప్య ప్రయోగగుణసంభవామ్ ।
స్త్రీణాం వా పురుషాణాం వాప్యవస్థాం ప్రాప్య తాదృశీమ్ ।। ౨౧.౧౫౮ ।।
సర్వే భావాశ్చ దివ్యానాం కార్యా మానుషసంశ్రయాః ।
తేషాం చానిమిషత్వాది నైవ కార్యం ప్రయోక్తృభిః ।। ౨౧.౧౫౯ ।।
ఇహ భావరసాశ్చైవ దృష్టిభిః సంప్రతిష్ఠితాః ।
దృష్ట్యైవ స్థాపితో హ్యర్థః పశ్చాదఙ్గైర్విభావ్యతే ।। ౨౧.౧౬౦ ।।
ఏవం జ్ఞేయాఙ్గరచనా నానాప్రకృతిసంభవా ।
సజీవ ఇతి యః ప్రోక్తస్తస్య వక్ష్యామి లక్షణమ్ ।। ౨౧.౧౬౧ ।।
యః ప్రాణినాం ప్రవేశో వై సజీవ ఇతి సంజ్ఞితః ।
చతుష్పదోఽథ ద్విపదస్తథా చైవాపదః స్మృతః ।। ౨౧.౧౬౨ ।।
ఉరగానపదాన్విద్యాద్ద్విపదాన్ఖగమానుషాన్ ।
గ్రామ్యా ఆరణ్యాః పశవో విజ్ఞేయాః స్యుశ్చతుష్పదాః ।। ౨౧.౧౬౩ ।।
యే తే తు యద్ధసంఘేష్వైరుపరోధైస్తథైవ చ ।
నానాప్రహరణోపేతాః ప్రయోజ్యా నాటకే బుధైః ।। ౨౧.౧౬౪ ।।
ఆయుధాని చ కార్యాణి పురుషాణాం ప్రమాణతః ।
తాన్యహం వర్తయిష్యామి యథాపుస్తప్రమాణతః ।। ౨౧.౧౬౫ ।।
భిణ్డిర్ద్వాదశతాలః స్యాద్దశ కున్తో భవేదథ ।
అష్టౌ శతఘ్నీ శూలం చ తోమరః శక్తిరేవ వా ।। ౨౧.౧౬౬ ।।

అష్టౌ తాలా ధనుర్జ్ఞేయమాయామోఽస్య ద్విహస్తకః ।

శరో గదా చ వజ్రా చ చతుస్తాలం విధీయతే ।। ౨౧.౧౬౭ ।।

అఙ్గులాని త్వసిః కార్యశ్చత్వారింశత్ప్రమాణతః ।

ద్వాదశాఙ్గులకం చక్రం తతోఽర్ధం ప్రాస ఇష్యతే ।। ౨౧.౧౬౮ ।।

ప్రాసవత్పట్టసం విద్యాద్దణ్డశ్చైవ తు వింశతిః ।

వింశతిః కణయశ్చైవ హ్యఙ్గులాని ప్రమాణతః ।। ౨౧.౧౬౯ ।।

శోడషాఙ్గులవిస్తీర్ణం సబలం సంప్రఘణ్టికమ్ ।

త్రింశదఙ్గులిమానేన కర్తవ్యం ఖేటకం బుధైః ।। ౨౧.౧౭౦ ।।

జర్జరో దణ్డకాష్ఠం చ తథైవ ప్రతిశీర్షకమ్ ।

ఛత్రం చామరం చైవ ధ్వజో శృఙ్గార ఏవ చ ।। ౨౧.౧౭౧ ।।

యత్కిఞ్చిన్మానుషే లోకే ద్రవ్యం పుంసాం ప్రయోజకమ్ ।

యచ్చోపకరణం సర్వే నాట్యే తత్సంప్రకీర్తితమ్ ।। ౨౧.౧౭౨ ।।

యద్యస్య విషయప్రాప్తం తేనోహ్యం తస్య లక్షణమ్ ।

జర్జరే దణ్డకాష్ఠే చ సంప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ।। ౨౧.౧౭౩ ।।

మాహేన్ద్రా వై ధ్వజాజ్ ప్రోక్తా లక్షణైర్విశ్వకర్మణా ।

ఏషాన్యతమం కుర్యాజ్జర్జరం దారుకర్మతః ।। ౨౧.౧౭౪ ।।

అథవా వృక్షయోనిః స్యాత్ప్రరోహో వాపి జర్జరః ।

వేణురేవ భవేచ్ఛ్రేష్ఠస్తస్య వక్ష్యామి లక్షణమ్ ।। ౨౧.౧౭౫ ।।

శ్వేతభూమ్యాఆం తు యో జాతః పుష్యనక్షత్రజస్తథా ।

సంగ్రాహ్యో వై భవేద్వేణుర్జర్జరార్థే ప్రయత్నతః ।। ౨౧.౧౭౬ ।।

ప్రమాణమఙ్గులానాం తు శతమష్టోత్తరం భవేత్ ।

పఞ్చపర్వా చతుర్గ్రన్థిస్తాలమాత్రస్తథైవ చ ।। ౨౧.౧౭౭ ।।

స్థూలగ్రన్థిర్న కర్తవ్యో న శాఖీ న చ కీటవాన్ ।

న కృమిక్షతపర్వా చ న హీనశ్చాన్యవేణుభిః ।। ౨౧.౧౭౮ ।।

మధుసర్పిస్సర్వపాక్తం మాల్యధూపపురస్కృతమ్ ।
ఉపాస్య విధివద్వేణుం గృహ్ణీయాజ్జర్జరం ప్రతి ।। ౨౧.౧౭౯ ।।
యో విధిర్యః క్రమశ్చైవ మాహేన్ద్రే తు ధ్వజే స్మృతః ।
స జర్జరస్య కర్తవ్యః పుష్యవేణుసమాశ్రయః ।। ౨౧.౧౮౦ ।।
భవేద్యో దీర్ఘపర్వా తు తనుపత్రస్తథైవ చ ।
పర్వాగ్రతణ్డులశ్చైవ పుష్యవేణుః స కీర్తితః ।। ౨౧.౧౮౧ ।।
విధిరేష మయా ప్రోక్తో జర్జరస్య ప్రమాణతజః ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి దణ్డకాష్ఠస్య లక్షణమ్ ।। ౨౧.౧౮౨ ।।
కపిత్థబిల్వవంశేభ్యో దణ్డకాష్ఠం భవేదథ ।
వక్రం చైవ హి కర్తవ్యం త్రిభాగే లక్షణాన్వితమ్ ।। ౨౧.౧౮౩ ।।
కీటైర్నోపహతం యచ్చ వ్యాధినా న చ పీడితమ్ ।
మన్దశాఖం భవేద్యచ్చ దణ్డకాష్ఠం తు తద్భవేత్ ।। ౨౧.౧౮౪ ।।
యస్త్వేభిర్లక్షణైర్హీనం దణ్డకాష్ఠం సజర్జరమ్ ।
కారయేత్స త్వపచయం మహాన్తం ప్రాప్నుయాద్ధ్రువమ్ ।। ౨౧.౧౮౫ ।।
అథ శీర్షవిభాగార్థం ఘటీ కార్యా ప్రయత్నతః ।
స్వప్రమాణవినిర్దిష్టా ద్వాత్రింశత్యఙ్గులాని వై ।। ౨౧.౧౮౬ ।।
బిల్వమధ్యేన కర్తవ్యా ఘటీ సిరసమాశ్రయా ।
స్విన్నేన బిల్వకల్కేన ద్రవేణ చ సమన్వితా ।। ౨౧.౧౮౭ ।।
భస్మనా వా తుషైర్వాపి కారయేత్ప్రతిశీర్షకమ్ ।
సంఛాద్య తు తతో వస్త్రైర్బిల్వదుగ్ధైర్ఘటాశ్రయైః ।। ౨౧.౧౮౮ ।।
బిల్వకల్కేన చీరం తు దిగ్ధ్వా సంయోజయేద్ఘటీమ్ ।
న స్థూలాం నానతాం తన్వీం దీర్ఘాం నైవ చ కారయేత్. ।। ౨౧.౧౮౯ ।।
తస్యామాతపశుష్కాయాం సుశుష్కాయామథాపి వా ।
ఛేద్యం బుధాః ప్రకుర్వన్తి విధిదృష్టేన కర్మణా ।। ౨౧.౧౯౦ ।।

సుతీక్ష్ణేన తు శస్త్రేణ అర్ధార్ధం ప్రవిభజ్య చ ।
స్వప్రమాణవినిర్దిష్టం లలాటకృతకోణకమ్ ।। ౨౧.౧౯౧ ।।
అర్ధాఙ్గులం లలాటం తు కార్యం ఛేద్యం షడఙ్గులమ్ ।
అర్ధార్ధమఙ్గులం ఛేద్యం కటయోర్ద్వ్యఙ్గులం భవేత్ ।। ౨౧.౧౯౨ ।।
కటాన్తే కర్ణనాలస్య ఛేద్యం ద్వ్యధికమఙ్గులమ్ ।
త్ర్యఙ్గులం కర్ణవివరం తథా స్యాచ్ఛేద్యమేవ హి ।। ౨౧.౧౯౩ ।।
తతశ్చైవావటుః కార్యా సుసమా ద్వాదశాఙ్గులా ।
ఘట్యాం హ్యేతత్సదా ఛేద్యే విధానం విహితం మయా ।। ౨౧.౧౯౪ ।।
తస్యోపరిగతా కార్యా ముకుటా బహుశిల్పజాః ।
నానారత్నప్రతిచ్ఛన్నా బహురూపోపశోభితాః ।। ౨౧.౧౯౫ ।।
తథోపకరణానీహ నాట్యయోగకృతాని వై ।
బహుప్రకారయుక్తాని కుర్వీత ప్రకృతిం ప్రతి ।। ౨౧.౧౯౬ ।।
యత్కిఞ్చిదస్మిన్లోకే తు చరాచరసమన్వితే ।
విహితం కర్మ శిల్పం వా తత్తూపకరణం స్మృతమ్ ।। ౨౧.౧౯౭ ।।
యద్యస్య విషయం ప్రాప్తం తత్తదేవాభిగచ్ఛతి ।
నాస్త్యన్తః పురుషాణాం హి నాట్యోపకరణాశ్రయే ।। ౨౧.౧౯౮ ।।
యద్యేనోత్పాదితం కర్మ శిల్పయోగక్రియాపి వా ।
తస్య తేన కృతా సృష్టిః ప్రమాణం లక్షణం తథా ।। ౨౧.౧౯౯ ।।
యా కాష్ఠయన్త్రభూయిష్ఠా కృతా సృష్టిర్మహాత్మనా ।
న సాస్మాకం నాట్యయోగే కస్మాత్ఖేదావహా హి సా ।। ౨౧.౨౦౦ ।।
యద్ద్రవ్యం జీవలోకే తు నానాలక్షణలక్షితమ్ ।
తస్యానుకృతిసంస్థానం నాట్యోపకరణం భవేత్ ।। ౨౧.౨౦౧ ।।
ప్రాసాదగృహయానాని నానాప్రహరణాని చ ।
న శక్యం తాని వై కర్తుం యథోక్తానీహ లక్షణైః ।। ౨౧.౨౦౨ ।।

లోకధర్మీ భవేత్త్వన్యా నాట్యధర్మీ తథాపరా ।
స్వభావో లోకధర్మీ తు విభావో నాట్యమేవ హి ।। ౨౧.౨౦౩ ।।
ఆయసం న తు కర్తవ్యం న చ సారమయం తథా ।
నాట్యోపకరణం తజ్జ్ఞైర్గురుఖేదకర భవేత్ ।। ౨౧.౨౦౪ ।।
కాష్ఠచర్మసు వస్త్రేషు జతువేణుదలేషు చ ।
నాట్యోపకరణానీహ లఘుకర్మాణి కారయేత్ ।। ౨౧.౨౦౫ ।।
చర్మవర్మధ్వజాః శైలాః ప్రాసాదా దేవతాగృహాః ।
హయవారణయానాని విమానాని గృహాణి చ ।। ౨౧.౨౦౬ ।।
పూర్వం వేణుదలైః కృత్వా కృతీర్భావసమాశ్రయాః ।
తతః సురక్షైరచ్ఛాద్య వస్త్రైః సారూప్యమానయేత్ ।। ౨౧.౨౦౭ ।।
అథవా యది వస్త్రాణామసాన్నిధ్యం భవేదిహ ।
తాలీయైర్వా కిలిఞ్జైర్వా శ్లక్ష్ణైర్వస్త్రక్రియా భవేత్ ।। ౨౧.౨౦౮ ।।
తథా ప్రహరణాని స్యుస్తృణవేణుదలాదిభిః ।
జన్తుభాణ్డక్రియాభిశ్చ నానారూపాణి నాటకే ।। ౨౧.౨౦౯ ।।
ప్రతిపాదం ప్రతిశిరః ప్రతిహస్తం ప్రతిత్వచమ్ ।
తృణైః కిలిఞ్జైర్భాణ్డైర్వా సారూప్యాణి తు కారయేత్ ।। ౨౧.౨౧౦ ।।
యద్యస్య సదృశం రూపం సారూప్యగుణసంభవమ్ ।
మృణ్మయం తత్తు కృత్స్నం తు నానారూపం తు కారయేత్ ।। ౨౧.౨౧౧ ।।
భాణ్డవస్త్రమధూచ్ఛిష్టైర్లాక్షయాభ్రదలేన చ ।
నాగాస్తే వివిధాః కార్యా హ్యతసీశణబిల్వజైః ।। ౨౧.౨౧౨ ।।
నానాకుసుమజాతీశ్చ ఫలాని వివిధాని చ ।
భాణ్డవస్త్రమధూచ్ఛిష్టైర్లాక్షయా వాపి కారయేత్ ।। ౨౧.౨౧౩ ।।
భాణ్డవస్త్రమధూచ్ఛిష్టైస్తామ్రపత్రైస్తథైవ చ ।
సమ్యక్చ నీలీరాగేణాప్యభ్రపత్రేణ చైవ హి ।। ౨౧.౨౧౪ ।।

రఞ్జితేనాభ్రపత్రేణ మణిభిశ్చైవ ప్రకారయేత్ ।
ఉపాశ్రయమథాప్యేషం శుల్బవఙ్గేన కారయేత్ ।। ౨౧.౨౧౫ ।।
వివిధా ముకుటా దివా పూర్వం యే గదితా మయా ।
తేఽభ్రపత్రోజ్వలాః కార్యా మణివ్యాలోపశోభితాః ।। ౨౧.౨౧౬ ।।
న శాస్త్రప్రభవం కర్మ తేషాం హి సముదాహృతమ్ ।
ఆచార్యబుద్ధ్యా కర్తవ్యమూహాపోహప్రయోజితమ్ ।। ౨౧.౨౧౭ ।।
ఏష మర్త్యక్రియాయోగో భవిష్యత్కల్పితో మయా ।
కస్మాదల్పబలత్వం హి మనుష్యేషు భవిష్యతి ।। ౨౧.౨౧౮ ।।
మర్త్యానామపి నో శక్యా విభావాః సర్వకాఞ్చనాః ।
నేష్టాః సువర్ణరత్నైస్తు ముకుటా భూషణాని వా ।। ౨౧.౨౧౯ ।।
యుద్ధే నియుద్ధే నృత్తే వా వృష్టివ్యాపారకర్మణి ।
గురుభావావసన్నస్య స్వేదో మూర్చా చ జాయతే ।। ౨౧.౨౨౦ ।।
స్వేదమూర్చాక్లమార్తస్య ప్రయోగస్తు వినశ్యతి ।
ప్రాణాత్యయః కదాచిచ్చ భవేద్వ్యాయతచేష్టయా ।। ౨౧.౨౨౧ ।।
తస్మాత్తామ్రమయైః పత్రైరభ్రకై రఞ్జితైరపి ।
భేణ్డైరపి మధూచ్ఛిష్టైః కార్యాణ్యాభరణాని తు ।। ౨౧.౨౨౨ ।।
ఏవం లోకోపచారేణ స్వబుద్ధివిభవేన చ ।
నాట్యోపకరణానీహ బుధః సమ్యక్ప్రయోజయేత్ ।। ౨౧.౨౨౩ ।।
న భేద్యం నైవ చ చ్ఛేద్యం న ప్రహర్తవ్యమేవ చ ।
రఙ్గే ప్రహరణైః కార్యం సంజ్ఞామాత్రం తు కారయేత్ ।। ౨౧.౨౨౪ ।।
అథవా యోగశిక్షాభిర్విద్యామాయాకృతేన వా ।
శస్త్రమోక్షః ప్రకర్తవ్యో రఙ్గమధ్యే ప్రయోక్తృభిః ।। ౨౧.౨౨౫ ।।
ఏవం నానాప్రకారైస్తు ఆయుధాభరణాని చ ।
నోక్తాని యాని చ మయా లోకాద్గ్రాహ్యాణి తాన్యపి ।। ౨౧.౨౨౬ ।।

ఆహార్యాభినయో హ్యేష మయా ప్రోక్తః సమాసతః ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి సామాన్యాభినయం ప్రతి ।। ౨౧.౨౨ ।।
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే ఆహార్యాభినయో నామైకవింశోఽధ్యాయః

******

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

సామాన్యాభినయో నామ జ్ఞేయో వాగఙ్గసత్త్వజః ।
తత్ర కార్యః ప్రయత్నస్తు నాట్యం సత్త్వే ప్రతిష్ఠితమ్ ।। ౨౨.౧ ।।
సత్త్వాతిరిక్తోఽభినయో జ్యేష్ఠ ఇత్యభిధీయతే ।
సమసత్త్వో భవేన్మధ్యః సత్త్వహీనోఽధమః స్మృతః ।। ౨౨.౨ ।।
అవ్యక్తరూపం సత్త్వం హి విజ్ఞేయం భావసంశ్రయమ్ ।
యథాస్థానరసోపేతం రోమాఞ్చాస్రాదిభిర్గుణైః ।। ౨౨.3 ।।
అలఙ్కారాస్తు నాట్యజ్ఞైర్జ్ఞేయా భావరసాశ్రయాః ।
యౌవనేఽభ్యధికాః స్త్రీణా వికారా వక్త్రగాత్రజాః ।। ౨౨.౪ ।।
ఆదౌ త్రయోఽఙ్గజస్తేషాం దశ స్వాభావికాః పరే ।

అయత్నజాః పునః సప్త రసభావోపబృంహితాః ।। ౨౨.౫ ।।
దేహాత్మకం భవేత్సత్త్వం సత్త్వాద్భావః సముత్థితః ।
భావాత్సముత్థితో హావో హావాద్ధేలా సముత్థితా ।। ౨౨.౬ ।।
హేలా హావశ్చ భావశ్చ పరస్పరసముత్థితాః ।
సత్త్వభేదే భవన్త్యేతే శరీరే ప్రకృతిస్థితాః ।। ౨౨.౭ ।।
వాగఙ్గముఖరాగైశ్చ సత్త్వేనాభినయేన చ ।
కవేరన్తర్గతం భావం భావయన్భావ ఉచ్యతే ।। ౨౨.౮ ।।
[భావస్యాతికృతం సత్త్వం వ్యతిరిక్తం స్వయోనిషు ।
నైకావస్థాన్తరకృతం భావం తమిహ నిర్దిశేత్] ।। ౨౨.౯ ।।
తత్రాక్షిభ్రూవికారాఢ్యః శృఙ్గారాకారసూచకః ।
సగ్రీవారేచకో జ్ఞేయో హావః స్థితసముత్థితః ।। ౨౨.౧౦ ।।
యో వై హావః స ఏవైషా శృఙ్గారరససంభవా ।
సమాఖ్యాతా బుధైర్హేలా లలితాభినయాత్మికా ।। ౨౨.౧౧ ।।
లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికిఞ్చితమ్ ।
మోట్టాయితం కుట్టమితం బిబ్బోకో లలితం తథా ।। ౨౨.౧౨ ।।
విహృతం చేతి విజ్ఞేయా దశ స్త్రీణాం స్వభావజాః ।
పునరేషాం స్వరూపాణి ప్రవక్ష్యామి పృథక్పృథక్ ।। ౨౨.౧౩ ।।
వాగఙ్గాలఙ్కారైః శ్లిష్టైః ప్రీతిప్రయోజితైర్మధురైః ।
ఇష్టజనస్యానుకృతిర్లీలా జ్ఞేయా ప్రయోగజ్ఞైః ।। ౨౨.౧౪ ।।
స్థానాసనగమనానాం హస్తభ్రూనేత్రకర్మణాం చైవ ।
ఉత్పద్యతే విశేషో యః శ్లిష్టః స తు విలాసః స్యాత్ ।। ౨౨.౧౫ ।।
మాల్యాచ్ఛాదనభూషణ విలేపనానామనాదరన్యాసః ।
స్వల్పోఽపి పరాం శోభాం జనయతి యస్మాత్తు విచ్ఛితిః ।। ౨౨.౧౬ ।।
వివిధానామర్థానాం వాగఙ్గాహార్యసత్త్వానామ్ ।

మదరాగహర్షజనితో వ్యత్యాసో విభ్రమో జ్ఞేయః ।। ౨౨.౧౭ ।।
స్మితరుదితహసితభయహర్షగర్వదుఃఖశ్రమాభిలాషాణామ్ ।
సఙ్కరకరణం హర్షాదసకృత్కిలికిఞ్చితం జ్ఞేయమ్ ।। ౨౨.౧౮ ।।
ఇష్టజనస్య కథాయాం లీలాహేలాదిదర్శనే వాపి ।
తద్భావభావనాకృతముక్తం మోట్టాయితం నామ ।। ౨౨.౧౯ ।।
కేశస్తనధరాదిగ్రహణాదతిహర్షసంభ్రమోత్పన్నమ్ ।
కుట్టమితం విజ్ఞేఅయం సుఖమపి దుఃఖోపచారేణ ।। ౨౨.౨౦ ।।
ఇష్టానాం భావానాం ప్రాప్తావభిమానగర్వసంభూతః ।
స్త్రీణామనాదరకృతో బిబ్బోకో నామ విజ్ఞేయః ।। ౨౨.౨౧ ।।
హస్తపాదాఙ్గవిన్యాసో భ్రూనేత్రోష్ఠప్రయోజితః ।
సౌకుమార్యాద్భవేద్యస్తు లలితం తత్ప్రకీర్తితమ్ ।। ౨౨.౨౨ ।।
[కరచరణాఙ్గన్యాసః సభ్రూనేత్రోష్ఠసంప్రయుక్తస్తు ।
సుకుమారవిధానేన స్త్రీభిఉరితీదం స్మృతం లలితమ్] ।। ౨౨.౨౩ ।।
వాక్యానాం ప్రీతియుక్తానాం ప్రాప్తానాం యదభాషణమ్ ।
వ్యాజాత్స్వభావతో వాపి విహృతం నామ తద్భవేత్ ।। ౨౨.౨౪ ।।
[ప్రాప్తానామపి వచసాం క్రియతే యదభాషణం హ్రియా స్త్రీభిః ।
వ్యాజాత్స్వభావతో వాప్యేతత్సముదాహృతం విహృతమ్] ।। ౨౨.౨౫ ।।
శోభా కాన్తిశ్చ దీప్తిశ్చ తథా మాధుర్యమేవ చ ।
ధైర్యం ప్రాగల్భ్యమౌదార్యమిత్యేతే స్యురయత్నజాః ।। ౨౨.౨౬ ।।
రూపయౌవనలావణ్యైరుపభోగోపబృంహితైః ।
అలఙ్కరణమఙ్గానాం శోభేతి పరికీర్తితా ।। ౨౨.౨౭ ।।
విజ్ఞేయా చ తథా కాన్తిః శోభైవాపూర్ణమన్మథా ।
కాన్తిరేవాతివిస్తీర్ణా దీప్తిరిత్యభిధీయతే ।। ౨౨.౨౮ ।।
సర్వావస్థావిశేషేషు దీప్తేషు లలితేషు చ ।

అనుల్బణత్వం చేష్టాయా మాధుర్యమితి సంజ్ఞితమ్ ।। ౨౨.౨౯ ।।

చాపలేనానుపహతా సర్వార్థేష్వవికత్థనా ।

స్వాభావికీ చిత్తవృత్తిర్ధైర్యమిత్యభిధీయతే ।। ౨౨.౩౦ ।।

ప్రయోగనిస్సాధ్వసతా ప్రాగల్భ్యం సముదాహృతమ్ ।

ఔదార్యం ప్రశ్రయః ప్రోక్తః సర్వావస్థానుగో బుధైః ।। ౨౨.౩౧ ।।

సుకుమారే భవన్త్యేతే ప్రయోగే లలితాత్మికే ।

విలాసలలితే హిత్వా దీప్తేఽప్యేతే భవన్తి హి ।। ౨౨.౩౨ ।।

శోభా విలాసో మాధుర్యం స్థైర్యం గామ్భీర్యమేవ చ ।

లలితౌదార్యతేజాంసి సత్త్వభేదాస్తు పౌరుషాః ।। ౨౨.౩౩ ।।

దాక్ష్యం శౌర్యమథోత్సాహో నీచార్థేషు జుగుప్సనమ్ ।

ఉత్తమైశ్చ గుణైః స్పర్ధా యతః శోభేతి సా స్మృతా ।। ౨౨.౩౪ ।।

ధీరసంచారిణీ దృష్టిర్గతిర్గోవృషభాఞ్చితా ।

స్మితపూర్వమథాలాపో విలాస ఇతి కీర్తితః ।। ౨౨.౩౫ ।।

అభ్యాసత్కరణానాం తు శ్లిష్టత్వం యత్ర జాయతే ।

మహత్స్వపి వికారేషు తన్మాధుర్యమితి స్మృతమ్ ।। ౨౨.౩౬ ।।

ధర్మార్థకామసంయుక్తాచ్ఛుభాశుభసముత్థితాత్ ।

వ్యవసాయాదచలనం స్థైర్యమిత్యభిసంజ్ఞితమ్ ।। ౨౨.౩౭ ।।

యస్య ప్రభావాదాకారా హర్షక్రోధభయాదిషు ।

భావేషు నోపలక్ష్యన్తే తద్గామ్భీర్యమితి స్మృతమ్ ।। ౨౨.౩౮ ।।

అబుద్ధిపూర్వకం యత్తు నిర్వికారస్వభాజమ్ ।

శృఙ్గారాకారచేష్టత్వం లలితం తదుదాహృతమ్ ।। ౨౨.౩౯ ।।

దానమభ్యుపపత్తిశ్చ తథా చ ప్రియభాషణమ్ ।

స్వజనే చ పరే వాపి తదౌదార్యం ప్రకీర్తితమ్ ।। ౨౨.౪౦ ।।

అధిక్షేపావమానాదేః ప్రయుక్తస్య పరేణ యత్ ।

ప్రాణత్యయేఽప్యసహనం తత్తేజః సముదాహృతమ్ ।। ౨౨.౪౧ ।।

సత్త్వజోఽభినయోః పూర్వం మయా ప్రోక్తఓ ద్విజోత్తమాః ।

శారీరం చాప్యాభినయం వ్యాఖ్యాస్యామ్యనుపూర్వశః ।। ౨౨.౪౨ ।।

షడాత్మకస్తు శారీరో వాక్యం సూచాఙ్కురస్తథా ।

శాఖా నాట్యాయితం చైవ నివృత్త్యఙ్కుర ఏవ చ ।। ౨౨.౪౩ ।।

నానారసార్థయుక్తైర్వృత్తనిబన్ధైః కృతః సచూర్ణపదైః ।

ప్రాకృతసంస్కృతపాఠో వాక్యాభినయో బుధైర్జ్ఞేయః ।। ౨౨.౪౪ ।।

వాక్యర్థో వాక్యం వా సత్త్వాఙ్గైః సూచ్యతే యదా పూర్వమ్ ।

పశ్చాద్వాక్యాభినయః సూచేత్యభిసంజ్ఞితా సా తు ।। ౨౨.౪౫ ।।

హృదయస్థో నిర్వచనైరఙ్గాభినయః కృతో నిపుణసాధ్యః ।

సూచైవోత్పత్తికృతో విజ్ఞేయస్త్వఙ్కురాభినయః ।। ౨౨.౪౬ ।।

యత్తు శిరోముఖజఙ్ఘోరుపాణిపాదైర్యథాక్రమం క్రియతే ।

శాఖాదర్శనమార్గః శాఖాభినయః స విజ్ఞేయః ।। ౨౨.౪౭ ।।

నాట్యాయితముపచారైర్యః క్రియతేఽభినయసూచయా నాట్యే ।

కాలప్రకర్షహేతోః ప్రవేశకైః సంగమో యావత్ ।। ౨౨.౪౮ ।।

స్థానే ధ్రువాస్వభినయో యః క్రియతే హర్షశోకరోషాద్యైః ।

భావరససంప్రయుక్తైర్జ్ఞేయం నాట్యాయితం తదపి ।। ౨౨.౪౯ ।।

యత్రాన్యోక్తం వాక్యం సూచాభినయేన యోజయేదన్యః ।

తత్సంబన్ధార్థకథం భవేన్నివృత్త్యఙ్కురః సోఽథ ।। ౨౨.౫౦ ।।

ఏతేషాం తు భవేన్మార్గో యథాభావరసాన్వితః ।

కావ్యవస్తుషు నిర్దిష్టో ద్వాదశాభినయాత్మకః ।। ౨౨.౫౧ ।।

ఆలాపశ్చ ప్రలాపశ్చ విలాపః స్యాత్తథైవ చ ।

అనులాపోఽథ సంలాపస్త్వపలాపస్తథైవ చ ।। ౨౨.౫౨ ।।

సన్దేశాశ్చాతిదేశశ్చ నిర్దేశః స్యాత్తథాపరః ।

ఉపదేశోఽపదేశశ్చ వ్యపదేశశ్చ కీర్తితః ।। ౨౨.౫౩ ।।

ఆభాషణం తు యద్వాక్యమాలాపో నామ స స్మృతః ।

అనర్థకం వచో యత్తు ప్రలాపః స తు కీర్తితః ।। ౨౨.౫౪ ।।

కరుణప్రభవో యస్తు విలాపః స తు కీర్తితః ।

బహుశోఽభిహితం వాక్యమనులాప ఇతి స్మృతః ।। ౨౨.౫౫ ।।

ఉక్తిప్రత్యుక్తిసంయుక్తః సంలాప ఇతి కీర్తితః ।

పూర్వోక్తస్యాన్యథావాదో హ్యపలాప ఇతి స్మృతః ।। ౨౨.౫౬ ।।

తదిదం వచనం బ్రూహీత్యేష సన్దేశ ఉచ్యతే ।

యత్త్వయోక్తం మయోక్తం తత్సోఽతిదేశ ఇతి స్మృతః ।। ౨౨.౫౭ ।।

స ఏషోఽహం బ్రవీమీతి నిర్దేశ ఇతి కీర్తితః ।

వ్యాజాన్తరేణ కథనం వ్యపదేశ ఇహోచ్యతే ।। ౨౨.౫౮ ।।

ఇదం కురు గృహాణేతి హ్యుపదేశః ప్రకీర్తితః ।

అన్యార్థకథనం యత్స్యాత్సోఽపదేశః ప్రకీర్తితః ।। ౨౨.౫౯ ।।

ఏతే మార్గాస్తు విజ్ఞేయాః సర్వాభినయయోజకాః ।

సప్తప్రకారమేతేషాం పునర్వక్ష్యామి లక్షణమ్ ।। ౨౨.౬౦ ।।

ప్రత్యక్షశ్చ పరోక్షశ్చ తథా కాలకృతాస్త్రయః ।

ఆత్మస్థశ్చ పరస్థశ్చ ప్రకారాః సప్త ఏవ తు ।। ౨౨.౬౧ ।।

ఏషా బ్రవీమి నాహం భో వదామీతి చ యద్వచః ।

ప్రత్యక్షశ్చ పరోక్షశ్చ వర్తమానశ్చ తద్భవేత్ ।। ౨౨.౬౨ ।।

అహం కరోమి గచ్ఛామి వదామి వచనం తవ ।

ఆత్మస్థో వర్తమానశ్చ ప్రత్యక్షశ్చైవ స స్మృతః ।। ౨౨.౬౩ ।।

కరిష్యామి గమిష్యామి వదిష్యామీతి యద్వచః ।

ఆత్మస్థశ్చ పరోక్షశ్చ భవిష్యత్కాల ఏవ చ ।। ౨౨.౬౪ ।।

హతా జితా చ భగ్నాశ్చ మయా సర్వే ద్విషద్గణాః ।

ఆత్మస్థశ్చ పరోక్షశ్చ వృత్తకాలశ్చ స స్మృతః ।। ౨౨.౬౫ ।।

[త్వయా హత జితాశ్చేతి యో వదేన్నాట్యకర్మణి ।

పరోక్షశ్చ పరస్థశ్చ వృత్తకాలస్తథైవ చ ।। ౨౨.౬౬ ।।

ఏష బ్రవీమి కురుతే గచ్ఛతీత్యాది యద్వచః ।

పరస్థో వర్తమానశ్చ (ప్రత్యక్షశ్చ) భవేత్తథా ।। ౨౨.౬౭ ।।

స గచ్ఛతి కరోతీతి వచనం యదుతాహృతమ్ ।

పరస్థం వర్తమానం చ పరోక్షం చైవ తద్భవేత్ ।। ౨౨.౬౮ ।।

కరిష్యన్తి గమిష్యన్తి వదిష్యన్తీతి యద్వచః ।

పరస్థమేష్యత్కాలం చ పరోక్షం చైవ తద్భవేత్] ।। ౨౨.౬౯ ।।

హస్తమన్తరతః కృత్వా యద్వదేన్నాట్యకర్మణి ।

ఆత్మస్థం హృదయస్థం చ పరోక్షం చైవ తన్మతమ్ ।। ౨౨.౭౦ ।।

పరేషామాత్మనశ్చైవ కాలస్య చ విశేషణాత్ ।

సప్తప్రకారస్యాస్యైవ భేదా జ్ఞేయా అనేకధా ।। ౨౨.౭౧ ।।

ఏతే ప్రయోగా విజ్ఞేయా మార్గాభినయయోజితాః ।

ఏతేష్విహ వినిష్పన్నో వివిధోఽభినయో భవేత్ ।। ౨౨.౭౨ ।।

శిరో హస్తకటీవక్షోజఙ్ఘోరుకరణేషు తు ।

సమః కర్మవిభాగో యః సామాన్యాభినయస్తు సః ।। ౨౨.౭౩ ।।

లలితైర్హస్తసంచారస్తథా మృద్వఙ్గచేష్టితైః ।

అభినేయస్తు నాట్యజ్ఞై రసభావసమన్వితైః ।। ౨౨.౭౪ ।।

అనుద్ధతమసంభ్రాన్తమనావిద్ధాఙ్గచేష్టితమ్ ।

లయతాలకలాపాతప్రమాణనియతాత్మకమ్ ।। ౨౨.౭౫ ।।

సువిభక్తపదాలాపమనిష్ఠురమకాహలమ్ ।

యదీదృశం భవేన్నాట్యం జ్ఞేయమాభ్యన్తరం తు తత్ ।। ౨౨.౭౬ ।।

ఏతదేవ విపర్యస్తం స్వచ్ఛన్దగతిచేష్టితమ్ ।

అనిబద్ధగీతవాద్యం నాట్యం బాహ్యమితి స్మృతమ్ ।। ౨౨.౭౭ ।।

లక్షణాభ్యన్తరత్వాద్ధి తదాభ్యన్తరమిష్యతే ।

శాస్త్రబాహ్యం భవేద్యత్తు తద్బాహ్యమితి భణ్యతే ।। ౨౨.౭౮ ।।

అనేన లక్ష్యతే యస్మాత్ప్రయోగః కర్మ చైవ హి ।

తస్మాల్లక్షణమేతద్ధి నాట్యేఽస్మిన్సంప్రయోజితమ్ ।। ౨౨.౭౯ ।।

అనాచార్యోషితా యే చ యే చ శాస్త్రబహిష్కృతాః ।

బాహ్యం ప్రయుఞ్జతే తే తు అజ్ఞాత్వాచార్యకీం క్రియామ్ ।। ౨౨.౮౦ ।।

శబ్దం స్పర్శం చ రూపం చ రసం గన్ధం తథైవ చ ।

ఇన్ద్రియానీన్ద్రియార్థాంశ్చ భావైరభినయేద్బుధః ।। ౨౨.౮౧ ।।

కృత్వా సాచీకృతాం దృష్టిం శిరః పార్శ్వనతం తథా ।

తర్జనీ కర్ణదేశే చ బుధః శబ్దం వినిర్దిశేత్ ।। ౨౨.౮౨ ।।

కిఞ్చిదాకుఞ్చితే నేత్రే కృత్వా భ్రూక్షేపమేవ చ ।

తథాంఽసగణ్డయోః స్పర్శాత్స్పర్శమేవం వినిర్దిశేత్ ।। ౨౨.౮౩ ।।

కృత్వా పతాకౌ మూర్ధస్థౌ కించిత్ప్రచలితాననః ।

నిర్వర్ణయన్త్యా దృష్ట్యా చ రూపం త్వభినయేద్బుధః ।। ౨౨.౮౪ ।।

కిఞ్చిదాకుఞ్చితే నేత్రే కృత్వోత్ఫుల్లాం చ నాసికామ్ ।

ఏకోచ్ఛ్వాసేన చేష్టౌ తు రసగన్ధౌ వినిర్దిశేత్ ।। ౨౨.౮౫ ।।

పఞ్చానామిన్ద్రియార్థానాం భావా హ్యేతేఽనుభావినః ।

శ్రోత్రత్వఙ్నేత్రజిహ్వానాం ఘ్రాణస్య చ తథైవ హి ।। ౨౨.౮౬ ।।

ఇన్ద్రియార్థాః సమనసో భవన్తి హ్యనుభావినః ।

న వేత్తి హ్యమనాః కించిద్విషయం పఞ్చధాగతమ్ ।। ౨౨.౮౭ ।।

మనసస్త్రివిధో భావో విజ్ఞేయోఽభినయే బుధైః ।

ఇష్టస్తథా హ్యనిష్టశ్చ మధ్యస్థశ్చ తథైవ హి ।। ౨౨.౮౮ ।।

ప్రహ్లాదనేన గాత్రస్య తథా పులకితేన చ ।

వదనస్య వికాసేన కుర్యాదిష్టనిదర్శనమ్ ।। ౨౨.౮౯ ।।

ఇష్టే శబ్దే తథా రూపే స్పర్శే గన్ధే తథా రసే ।

ఇన్ద్రియైర్మనసా ప్రాప్తైః సౌముఖ్యం సంప్రదర్శయేత్ ।। ౨౨.౯౦ ।।

పరావృత్తేన శిరసా నేత్రనాసావికర్షణైః ।

చక్షుషశ్చాప్రదానేన హ్యనిష్టమభినిర్దిశేత్ ।। ౨౨.౯౧ ।।

నాతిహృష్టేన మనసా న చాత్యర్థజుగుప్సయా ।

మధ్యస్థనైవ భావేన మధ్యస్థమభినిర్దిశేత్ ।। ౨౨.౯౨ ।।

తేనేదం తస్య వాపీదం స ఏవం ప్రకరోతి వా ।

పరోక్షాభినయో యస్తు మధ్యస్థ ఇతి స స్మృతః ।। ౨౨.౯౩ ।।

ఆత్మానుభావీ యోఽర్థః స్యాదాత్మస్థ ఇతి స స్మృతః ।

పరార్థవర్ణనా యత్ర పరస్థః స తు సంజ్ఞితః ।। ౨౨.౯౪ ।।

ప్రాయేణ సర్వభావానాం కామాన్నిష్పత్తిరిష్యతే ।

స చేచ్ఛాగుణసమ్పన్నో బహుధా పరికల్పితః ।। ౨౨.౯౫ ।।

ధర్మకామోఽర్థకామశ్చ మోక్షకామస్తథైవ చ ।

స్త్రీపుంసయోస్తు యోగో యః స తు కామ ఇతి స్మృతః ।। ౨౨.౯౬ ।।

సర్వస్యైవ హి లోకస్య సుఖదుఃఖనిబర్హణః ।

భూయిష్ఠం దృష్యతే కామః స సుఖం వ్యసనేష్వపి ।। ౨౨.౯౭ ।।

యః స్త్రీపురుషసంయోగో రతిసంభోగకారకః ।

స శృఙ్గార ఇతి జ్ఞేయ ఉపచారకృతః శుభః ।। ౨౨.౯౮ ।।

భూయిష్ఠమేవ లోకోఽయం సుఖమిచ్ఛతి సర్వదా ।

సుఖస్య హి స్త్రియో మూలం నానా శీలాశ్చ తాః పునః ।। ౨౨.౯౯ ।।

దేవదానవగన్ధర్వరక్షోనాగపతత్రిణామ్ ।

పిశాచయక్షవ్యాలానాం నరవానరహస్తినామ్ ।। ౨౨.౧౦౦ ।।

మృగమీనోష్ట్రమకరఖరసూకరవాజినామ్ ।

మహీషాజగవాదీనాం తుల్యశీలాః స్త్రియః స్మృతాః ।। ౨౨.౧౦౧ ।।

స్నిగ్ధైరఙ్గైరుపాఙ్గైశ్చ స్థిరా మన్దనిమేషిణి ।

అరోగా దీప్త్యుపేతా చ దానసత్త్వార్జవాన్వితా ।। ౨౨.౧౦౨ ।।

అల్పస్వేదా సమరతా స్వల్పభుకుస్రతప్రియా ।

గన్ధపుష్పరతా హృద్యా దేవశీలాఙ్గనా స్మృతా ।। ౨౨.౧౦౩ ।।

అధర్మశాఠ్యాభిరతా స్థిరక్రోధాతినిష్ఠురా ।

మద్యమాంసప్రిఅయా నిత్యం కోపనా చాతిమానినీ ।। ౨౨.౧౦౪ ।।

చపలా చాతిలుబ్ధా చ పరుషా కలహప్రియా ।

ఈర్ష్యాశీలా చలస్నేహా చాసురం శీలమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౦౫ ।।

క్రీడాపరా చారునేత్రా నఖదన్తైః సుపుష్పితైః ।

స్వఙ్గీ చ స్థిరభాషీ చ మన్దాపత్యా రతిప్రియా ।। ౨౨.౧౦౬ ।।

గీతే వాద్యే చ నృత్తే చ రతా హృష్టా మృజావతీ ।

గన్ధర్వసత్త్వా విజ్ఞేయా స్నిగ్ధత్వక్కేశలోచనా ।। ౨౨.౧౦౭ ।।

బృహద్వ్యాయతసర్వాఙ్గీ రక్తవిస్తీర్ణలోచనా ।

ఖరరోమా దివాస్వప్ననిరతాత్యుచ్చభాషిణీ ।। ౨౨.౧౦౮ ।।

నఖదన్తక్షతకరీ క్రోధేర్ష్యాకలహప్రియా ।

నిశావిహారశీలా చ రాక్షసం శీలమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౦౯ ।।

తీక్ష్ణనాసాగ్రదశనా సుతనుస్తామ్రలోచనా ।

నీలోత్పలసవర్ణా చ స్వప్నశీలాఽతికోపనా ।। ౨౨.౧౧౦ ।।

తిర్యగ్గతిశ్చలారమ్భా బహుశ్వాసాతిమానినీ ।

గన్ధమాల్యాసవరతానాగసత్త్వాఽఙ్గనా స్మృతా ।। ౨౨.౧౧౧ ।।

అత్యన్తవ్యావృతాస్యా చ తీక్ష్ణశీలా సరిత్ప్రియా ।

సురాసవక్షీరరతా బహ్వపత్యా ఫలప్రియా ।। ౨౨.౧౧౨ ।।

నిత్యం శ్వసనశీలాచ తథోద్యానవనప్రియా ।

చపలా బహువాక్చీఘ్రా శాకునం సత్త్వమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౧౩ ।।

ఊనాధికాఙ్గులికరా రాత్రౌ నిష్కుటచారిణి ।

బాలోద్వేజనశీలా చ పిశునా క్లిష్టభాషిణి ।। ౨౨.౧౧౪ ।।

సురతే కుత్సితాచారా రోమశాఙ్గీ మహాస్వనా ।

పిశాచసత్త్వా విజ్ఞేయా మద్యమాంసబలిప్రియా ।। ౨౨.౧౧౫ ।।

స్వప్నప్రస్వేదనాఙ్గీ చ స్థిరశయ్యాసనప్రియా ।

మేధావినీ బుద్ధిమతీ మద్యగన్ధామిషప్రియా ।। ౨౨.౧౧౬ ।।

చిరదృష్టేషు హర్షం చ కృతజ్ఞత్వాదుపైతి సా ।

అదీర్ఘశాయినీ చైవ యక్షశీలాఽఙ్గనా స్మృతా ।। ౨౨.౧౧౭ ।।

తుల్యమానావమానా యా పరుషత్వక్షరస్వరా ।

శఠానృతోద్ధతకథా వ్యాలసత్త్వా చ పిఙ్గదృక్ ।। ౨౨.౧౧౮ ।।

విభక్తాఙ్గీ కృతజ్ఞా చ గురుదేవద్విజప్రియా ।

ధర్మకామార్థనిరతా హ్యాహఙ్కారవివర్జితా ।

సుహృత్ప్రియా సుశీలా చ మానుషం సత్త్వమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౨౦ ।।

సంహతాల్పతనుర్ధృష్టా పిఙ్గరోమా ఛలప్రియా ।

ప్రగల్భా చపలా తీక్ష్ణా వృక్షారామవనప్రియా ।। ౨౨.౧౨౧ ।।

స్వల్పమప్యుపకారం తు నిత్యం యా బహుమన్యతే ।

ప్రసహ్యరతిశీలా చ వానరం సత్త్వమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౨౨ ।।

మహాహనులలాటా చ శరీరోపచయాన్వితా ।

పిఙ్గాక్షీ రోమశాఙ్గీ చ గన్ధమాల్యాసవప్రియా ।। ౨౨.౧౨౩ ।।

కోపనా స్థిరచిత్తా చ జలోద్యానవనప్రియా ।

మధురాభిరతా చైవ హస్తిసత్త్వా ప్రకీర్తితా ।। ౨౨.౧౨౪ ।।

స్వల్పోదరీ భగ్ననాసా తనుజఙ్ఘా వనప్రియా ।

చలవిస్తీర్ణనయనా చపలా శీఘ్రగామినీ ।। ౨౨.౧౨౫ ।।

దివాత్రాసపరా నిత్యం గీతవాద్యరతిప్రియా ।
నివాసస్థిరచిత్తా చ మృగసత్త్వా ప్రకీర్తితా ।। ౨౨.౧౨౬ ।।
దీర్ఘపీనోన్నతోరస్కా చలా నాతినిమేషిణీ ।
బహుభృత్యా బహుసుతా మత్స్యసత్త్వా జలప్రియా ।। ౨౨.౧౨౭ ।।
లమ్బోష్ఠీ స్వేదబహులా కిఞ్చిద్వికటగామినీ ।
కృశోదరీ పుష్పఫలలవణామ్లకటుప్రియా ।। ౨౨.౧౨౮ ।।
ఉద్బద్ధకటిపార్శ్వా చ ఖరనిష్ఠురభాషిణీ ।
అత్యున్నతకటీగ్రీవా ఉష్ట్రసత్త్వాఽటవీప్రియా ।। ౨౨.౧౨౯ ।।
స్థూలశీర్షాఞ్చితగ్రీవా దారితాస్యా మహస్వనా ।
జ్ఞేయా మకరసత్త్వా చ క్రూరా మత్స్యగుణైర్యుతా ।। ౨౨.౧౩౦ ।।
స్థూలజిహ్వోష్ఠదశనా రూక్షత్వక్కటుభాషిణీ ।
రతియుద్ధకరీ ధృష్టా నఖదన్తక్షతప్రియా ।। ౨౨.౧౩౧ ।।
సపత్నీద్వేషిణీ దక్షా చపలా శీఘ్రగామినీ ।
సరోగా బహ్వపత్యా చ ఖరసత్త్వా ప్రకీర్తితా ।। ౨౨.౧౩౨ ।।
దీర్ఘపృష్ఠోదరముఖీ రోమశాలీ బలాన్వితా ।
సుసంక్షిప్తలలాటా చ కన్దమూలఫలప్రియా ।। ౨౨.౧౩౩ ।।
కృష్ణా దంష్ట్రోత్కటముఖీ హ్రస్వోదరశిరోరుహా ।
హీనాచారా బహ్వపత్యా సౌకరం సత్త్వమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౩౪ ।।
స్థిరా విభక్తపార్శ్వోరుకటీపృష్ఠశిరోధరా ।
సుభగా దానశీలా చ ఋజుస్థూలశిరోరుహా ।। ౨౨.౧౩౫ ।।
కృశా చఞ్చలచిత్తా చ స్నిగ్ధవాక్శీఘ్రగామినీ ।
కామక్రోధపరా చైవ హయసత్త్వాఙ్గనా స్మృతా ।। ౨౨.౧౩౬ ।।
స్థూలపృష్ఠాక్షిదశనా తనుపార్శ్వోదరా స్థిరా ।
హరిరోమాఞ్చితా రౌద్రీ లోకద్విష్టా రతిప్రియా ।। ౨౨.౧౩౭ ।।

కిఞ్చిదున్నతవక్త్రా చ జలక్రీడావనప్రియా ।
బృహల్లలాటా సుశ్రోణీ మాహిషం సత్త్వమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౩౮ ।।
కృశా తనుభుజోరస్కా నిష్టబ్ధస్థిరలోచనా ।
సంక్షిప్తపాణిపాదా చ సూక్ష్మరోమసమాచితా ।। ౨౨.౧౩౯ ।।
భయశీలా జలోద్విగ్నా బహ్వపత్యా వనప్రియా ।
చఞ్చలా శీఘ్రగమనా హ్యజసత్త్వాఽఙ్గనా స్మృతా ।। ౨౨.౧౪౦ ।।
ఉద్వృత్తగాత్రనయనా విజృమ్భణపరాయణా ।
దీర్ఘాల్పవదనా స్వల్పపాణిపాదవిభూషితా ।। ౨౨.౧౪౧ ।।
ఉచ్చైఃస్వనా స్వల్పనిద్రా క్రోధనా సుకృతప్రియా ।
హీనాచారా కృతఘ్నా చ శ్వశీలా పరికీర్తితా ।। ౨౨.౧౪౨ ।।
పృథుపీనూన్నతశ్రోణీ తనుజఙ్ఘా సుహృత్ప్రియా ।
సంక్షిప్తపాణిపాదా చ దృఢారమ్భా ప్రజాహితా ।। ౨౨.౧౪౩ ।।
పితృదేవార్చనరతా సత్యశౌచగురుప్రియా ।
స్థిరా పరిక్లేశసహా గవాం సత్త్వం సమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౪౪ ।।
నానాశీలాః స్త్రియో జ్ఞేయాః స్వం స్వం సత్త్వం సమాశ్రితాః ।
విజ్ఞాయ చ యథాసత్త్వముపసేవేత తాః పునః ।। ౨౨.౧౪౫ ।।
ఉపచారో యథాసత్త్వం స్త్రీణామల్పోఽపి హర్షదః ।
మహానప్యన్యథాయుక్తో నైవ తుష్టికరో భవేత్ ।। ౨౨.౧౪౬ ।।
యథా సంప్రర్థితావాప్త్యా రతిః సముపజాయతే ।
స్త్రీపుంసయోశ్చ రత్యర్థముపచారో విధీయతే ।। ౨౨.౧౪౭ ।।
ధర్మార్థం హి తపశ్చర్యా సుఖార్థం ధర్మ ఇష్యతే ।
సుఖస్య మూలం ప్రమదాస్తాసు సమ్భోగ ఇష్యతే ।। ౨౨.౧౪౮ ।।
కామోపభోగో ద్వివిధో నాట్యధర్మేఽభిధీయతే ।
బాహ్యాభ్యన్తరతశ్చైవ నారీపురుషసంశ్రయః ।। ౨౨.౧౪౯ ।।

ఆభ్యన్తరః పార్థివానాం స చ కార్యస్తు నాటకే ।
బాహ్యో వేశ్యాగతశ్చైవ స చ ప్రకరణే భవేత్ ।। ౨౨.౧౫౦ ।।
తత్ర రాజోపభోగం తు వ్యాఖ్యాస్యామ్యనుపూర్వశః ।
ఉపచారవిధిం సమ్యక్కామతన్త్రసముత్థితమ్ ।। ౨౨.౧౫౧ ।।
త్రివిధా ప్రకృతిః స్త్రీణాం నానాసత్త్వసముద్భవా ।
బాహ్యా చాభ్యన్తరా చైవ స్యాద్బాహ్యాభ్యన్తరాపరా ।। ౨౨.౧౫౨ ।।
కులీనాభ్యన్తరా జ్ఞేయా బాహ్యా వేశ్యాఙ్గనా స్మృతా ।
కృతశౌచా తు యా నారీ సా బాహ్యాభ్యన్తరా స్మృతా ।। ౨౨.౧౫౩ ।।
అన్తఃపురోపచారే తు కులజా కన్యకాపి వా ।
న హి రాజోపచారే తు బాహ్యస్త్రీభోగ ఇష్యతే ।। ౨౨.౧౫౪ ।।
ఆభ్యన్తరో భవేద్రాజ్ఞో బాహ్యో బాహ్యజనస్య చ ।
దివ్యవేశాఙ్గనానాం హి రాజ్ఞాం భవతి సఙ్గమః ।। ౨౨.౧౫౫ ।।
కులజాకామితం యచ్చ తజ్జ్ఞేయం కన్యకాస్వపి ।
యా చాపి వేశ్యా సాప్యత్ర యథైవ కులజా తథా ।। ౨౨.౧౫౬ ।।
ఇహ కామసముత్పత్తిర్నానాభావసముద్భవా ।
స్త్రీణాం వా పురుషాణాం వా ఉత్తమాధమమధ్యమా ।। ౨౨.౧౫౭ ।।
శ్రవణాద్దర్శనాద్రూపాదఙ్గలీలావిచేష్టితైః ।
మధురైశ్చ సమాలాపైః కామః సముపజాయతే ।। ౨౨.౧౫౮ ।।
రూపగుణాదిసమేతం కలాదివిజ్ఞానయౌవనోపేతమ్ ।
దృష్ట్వా పురుషవిశేషం నారీ మదనాతురా భవతి ।। ౨౨.౧౫౯ ।।
తతః కామయమానానాం నృణాం స్త్రీణామథాపి చ ।
కామాభావేఙ్గితానీహ తజ్జ్ఞః సముపలక్షయేత్ ।। ౨౨.౧౬౦ ।।
లలితా చలపక్ష్మా చ తథా చ ముకులేక్షణా ।
స్రస్తోత్తరపుటా చైవ కామ్యా దృష్టిర్భవేదిహ ।। ౨౨.౧౬౧ ।।

[వలితాన్తా సలాలిత్యసంమితైర్వ్యఞ్జితైరస్తథా ।
దృష్టిః సా లలితా నామ స్త్రీణామర్థావలోకనే] ।। ౨౨.౧౬౧ ।।
ఈషత్సంరక్తగణ్డస్తు సస్వేదలవచిత్రితః ।
ప్రస్పన్దమానరోమాఞ్చో ముఖరాగో భవేదిహ ।। ౨౨.౧౬౩ ।।
కామ్యేనాఙ్గవికారేణ సకటాక్షనిరీక్షితైః ।
తథాభరణసంస్పర్శైః కర్ణకణ్డూయనైరపి ।। ౨౨.౧౬౪ ।।
అఙ్గుష్ఠాగ్రవిలిఖనైః స్తననాభిప్రదర్శనైః ।
నఖనిస్తోదనాచ్చైవ కేశసంయమనాదపి ।। ౨౨.౧౬౫ ।।
వేశ్యామేవంవిధైర్భావైర్లక్షయేన్మదనాతురామ్ ।
కులజాయాస్తథా చైవ ప్రవక్ష్యామీఙ్గితాని తు ।। ౨౨.౧౬౬ ।।
ప్రహసన్తీవ నేత్రాభ్యాం ప్రతతం చ నిరీక్షతే ।
స్మయతే సా నిగూఢం చ వాచం చాధోముఖీ వదేత్ ।। ౨౨.౧౬౭ ।।
స్మితోత్తరా మన్దవాక్యా స్వేదాకారనిగూహనీ ।
ప్రస్పన్దితాధరా చైవ చకితా చ కులాఙ్గనా ।। ౨౨.౧౬౮ ।।
ఏవంవిధైః కామలిఙ్గైరప్రాప్తసురతోత్సవా ।
దశస్థానగతం కామం నానాభావైః ప్రదర్శయేత్ ।। ౨౨.౧౬౯ ।।
ప్రథమే త్వభిలాషః స్యాద్ద్వితీయే చిన్తనం భవేత్ ।
అనుస్మృతిస్తృతీయే తు చతుర్థే గుణకీర్తనమ్ ।। ౨౨.౧౭౦ ।।
ఉద్వేగః పఞ్చమే ప్రోక్తో విలాపః షష్ఠ ఉచ్యతే ।
ఉన్మాదః సప్తమే జ్ఞేయో భవేద్వ్యాధిస్తథాష్టమే ।। ౨౨.౧౭౧ ।।
నవమే జడతా చైవ దశమే మరణం భవేత్ ।
స్త్రీపుంసయోరేష విధిర్లక్షణం చ నిబోధత ।। ౨౨.౧౭౨ ।।
వ్యవసాయాత్సమారబ్ధః సంకల్పేచ్చాసముద్భవః ।
సమాగమోపాయకృతః సోఽభిలాషః ప్రకీర్తితః ।। ౨౨.౧౭౩ ।।

నిర్యాతి విశతి చ ముహుః కరోతి చాకారమేవ మదనస్య ।
తిష్ఠతి చ దర్శనపథే ప్రథమస్థానే స్థితా కామే ।। ౨౨.౧౭౪ ।।
కేనోపాయేన సంప్రాప్తిః కథం వాసౌ భవేన్మమ ।
దూతీనివేదితైర్భావైరితి చిన్తాం నిదర్శయేత్ ।। ౨౨.౧౭౫ ।।
ఆకేకరార్ధవిప్రేక్షితాని వలయరశనాపరామర్శః ।
నీవీనాభ్యోః సంస్పర్శనం చ కార్యం ద్వితీయే తు ।। ౨౨.౧౭౬ ।।
సుముహుర్ముహుర్నిఃశ్వసితైర్మనోరథవిచిన్తనైః ।
ప్రద్వేషాచ్చాన్యకార్యాణామనుస్మృతిరుదాహృతా ।। ౨౨.౧౭౭ ।।
నైవాసనే న శయనే ధృతిముపలభతే స్వకర్మణి విహస్తా ।
తచ్చిన్తోపగతత్వాత్తృతీయమేవ ప్రయుఞ్జీత ।। ౨౨.౧౭౮ ।।
అఙ్గప్రత్యఙ్గలీలాభిర్వాక్చేష్టాహసితేక్షితైః ।
నాస్త్యన్యః సదృశస్తేనేత్యేతత్స్యాద్గుణకీర్తనమ్ ।। ౨౨.౧౭౯ ।।
గుణకీర్తనోల్లుకసనైరశ్రుస్వేదాపమార్జనైశ్చాపి ।
దూత్యావిరహవిస్రమ్భైరభినయయోగశ్చతుర్థే తు ।। ౨౨.౧౮౦ ।।
ఆసనే శయనే చాపి న తుష్యతి న తిష్ఠతి ।
నిత్యమేవోత్సుకా చ స్యాదుద్వేగస్థానమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౮౧ ।।
చిన్తానిఃశ్వాసఖేదేన హృద్దాహాభినయేన చ ।
కుర్యాత్తదేవమత్యన్తముద్వేగాభినయేన చ ।। ౨౨.౧౮౨ ।।
ఇహ స్థిత ఇహాసీన ఇహ చోపగతో మయా ।
ఇతి తైస్తైర్విలపితైర్విలాపం సంప్రయోజయేత్ ।। ౨౨.౧౮౩ ।।
ఉద్విగ్నాత్యర్థమౌత్సుక్యాదధృత్యా చ విలాపినీ ।
తతస్తతశ్చ భ్రమతి విలాపస్థానమాశ్రితా ।। ౨౨.౧౮౪ ।।
తత్సంశ్రితాం కథాం యుఙ్క్తే సర్వావస్థాగతాపి హి ।
పుంసః ప్రద్వేష్టి చాప్యన్యానున్మాదః సంప్రకీర్తితః ।। ౨౨.౧౮౫ ।।

తిష్ఠత్యనిమిషదృష్టిర్దీర్ఘం నిఃశ్వసితి గచ్ఛతి ధ్యానమ్ ।
రోదితి విహారకాలే నాట్యమిదం స్యాత్తథోన్మాదే ।। ౨౨.౧౮౬ ।।
సామదానార్థసంభోగైః కామ్యైః సంప్రేషణైరపి ।
సర్వైర్నిరాకృతైః పశ్చాద్వ్యాధిః సముపజాయతే ।। ౨౨.౧౮౭ ।।
ముహ్యతి హృదయం క్వాపి ప్రయాతి శిరసశ్చ వేదనా తీవ్రా ।
న ధృతిం చాప్యుపలభతే హ్యష్టమమేవం ప్రయుఞ్జీత ।। ౨౨.౧౮౮ ।।
పృష్టా న కిఞ్చిత్ప్రబ్రూతే న శృణోతి న పశ్యతి ।
హాకష్టవాక్యా తూష్ణీకా జడతాయాం గతస్మృతిః ।। ౨౨.౧౮౯ ।।
అకాణ్డే దత్తహుంకారా తథా ప్రశిథిలాఙ్గికా ।
శ్వాసగ్రస్తాననా చైవ జడతాభినయే భవేత్ ।। ౨౨.౧౯౦ ।।
సర్వైః కృతైః ప్రతీకారైర్యదీ నాస్తి సమాగమః ।
కామాగ్నినా ప్రదీప్తాయా జాయతే మరణం తతః ।। ౨౨.౧౯౧ ।।
ఏవం స్థానాని కార్యాణి కామతన్త్రం సమీక్ష్య తు ।
అప్రాప్తౌ యాని కామస్య వర్జయిత్వా తు నైధనమ్ ।। ౨౨.౧౯౨ ।।
వివిధైః పురుషోఽప్యేవం విప్రలమ్భసముద్భవైః ।
భావైరేతాని కామస్య నానారూపాణి యోజయేత్. ।। ౨౨.౧౯౩ ।।
ఏవం కామయమానానాం స్త్రీణా నృణామథాపి వా ।
సామాన్యగుణయోగేన యుఞ్జీతాభినయం బుధః ।। ౨౨.౧౯౪ ।।
చిన్తానిఃశ్వాసఖేదేన హృద్దాహాభినయేన చ ।
తథానుగమనాచ్చాపి తథైవాధ్వనిరీక్షణాత్ ।। ౨౨.౧౯౫ ।।
ఆకాశవీక్షణాచ్చాపి తథా దీనప్రభాషణాత్ ।
స్పర్శనాన్మోటనాచ్చాపి తథా సాపాశ్రయాశ్రయాత్ ।। ౨౨.౧౯౬ ।।
ఏభిర్నానాశ్రయోత్పన్నైర్విప్రలమ్భసముద్భవైః ।
కామస్థానాని సర్వాణి భూయిష్ఠం సమ్ప్రయోజయేత్ ।। ౨౨.౧౯౭ ।।

స్రజో భూషణగన్ధాంశ్చ గృహాణ్యుపవనాని చ ।
కామాగ్నినా దహ్యమానః శీతలాని నిషేవతే ।। ౨౨.౧౯౮ ।।
ప్రదహ్యమానః కామార్తో బహుస్థానసమర్దితః ।
ప్రేషయేత్కామతో దూతీమాత్మావస్థాప్రదర్శినీమ్ ।। ౨౨.౧౯౯ ।।
సన్దేశం చైవ దూత్యాస్తు ప్రదద్యాన్మదనాశ్రయమ్ ।
తస్యేయం సమవస్థేతి కథయేద్వినయేన సా ।। ౨౨.౨౦౦ ।।
అథావేదితభావార్థో రత్యుపాయం విచిన్తయేత్ ।
అయం విధిర్విధానజ్ఞైః కార్యః ప్రచ్ఛన్నకామితే ।। ౨౨.౨౦౧ ।।
విధిం రాజోపచారస్య పునర్వక్ష్యామి తత్త్వతః ।
అభ్యన్తరగతం సమ్యక్కామతన్త్రసముత్థితమ్ ।। ౨౨.౨౦౨ ।।
సుఖదుఃఖకృతాన్భావాన్నానాశీలసముత్థితాన్ ।
యాన్యాన్ప్రకురుతే రాజా తాన్స్తాన్లోకానువర్తతే ।। ౨౨.౨౦౩ ।।
న దుర్లభాః పార్థివానాం స్త్ర్యర్థమాజ్ఞాకృతాః గుణాః ।
దాక్షిణ్యాత్తు సముద్భూతః కామో రతికరో భవేత్ ।। ౨౨.౨౦౪ ।।
బహుమానేన దేవీనాం వల్లభానాం భయేన చ ।
ప్రచ్ఛన్నకామితం రాజ్ఞా కార్యం పరిజనం ప్రతి ।। ౨౨.౨౦౫ ।।
యద్యప్యస్తి నరేన్ద్రాణాం కామతన్త్రమనేకధా ।
ప్రచ్ఛన్నాకామితం యత్తు తద్వై రతికరం భవేత్ ।। ౨౨.౨౦౬ ।।
యద్వామాభినివేశిత్వం యతశ్చ వినివార్యతే ।
దుర్లభత్వం చ యన్నార్యాః సా కామస్య పరా రతిః ।। ౨౨.౨౦౭ ।।
రాజ్ఞామన్తఃపురజనే దివాసమ్భోగ ఇష్యతే ।
వాసోఅపచారో యశ్చైఅషాం స రాత్రౌ పరికీర్తితః ।। ౨౨.౨౦౮ ।।
పరిపాట్యాం ఫలార్థే వా నవే ప్రసవ ఏవ వా ।
దుఃఖే చైవ ప్రమోదే చ షడేతే వాసకాః స్మృతాః ।। ౨౨.౨౦౯ ।।

ఉచితే వాసకే స్త్రీనామృతుకాలేఽపి వా నృపైః ।
ప్రేష్యాణామథవేష్టానాం కార్యం చైవోపసర్పణమ్ ।। ౨౨.౨౧౦ ।।
తత్ర వాసకసజ్జా చ విరహోత్కణ్ఠితాపి వా ।
స్వాధీనభర్తృకా చాపి కలహాన్తరితాపి వా ।। ౨౨.౨౧౧ ।।
ఖణ్డితా విప్రలబ్ధా వా తథా ప్రోషితభర్తృకా ।
తథాభిసారికా చైవ జ్ఞేయాస్త్వష్టౌ తు నయికాః ।। ౨౨.౨౧౨ ।।
ఉచితే వాసకఏ యా తు రతిసంభోగలాలసా ।
మణ్డనం కురుతే హృష్టా సా వై వాసకసజ్జికా ।। ౨౨.౨౧౩ ।।
అనేకకార్యవ్యాసఙ్గాద్యస్యా నాగచ్ఛతి ప్రియః ।
తదనాగతదుఃఖార్తా విరహోత్కణ్ఠితా తు సా ।। ౨౨.౨౧౪ ।।
సురతాతిరసైర్బద్ధో యస్యాః పార్శ్వే తు నాయకః ।
సాన్ద్రామోదగుణప్రాప్తా భవేత్స్వాధీనభర్తృకా ।। ౨౨.౨౧౫ ।।
ఈర్ష్యాకలహనిష్క్రాన్తో యస్యా నాగచ్ఛతి ప్రియః ।
సామర్షవశసంప్రాప్తా కలహాన్తరితా భవేత్ ।। ౨౨.౨౧౬ ।।
వ్యాసఙ్గాదుచితే యస్యా వాసకే నాగతః ప్రియః ।
తదనాగమదుఃఖార్తా ఖణ్డితా సా ప్రకీర్తితా ।। ౨౨.౨౧౭ ।।
యస్యా దూతీం ప్రియః ప్రేష్య దత్త్వా సంకేతమేవ వా ।
నాగతః కారణేనేహ విప్రలబ్ధా తు సా భవేత్ ।। ౨౨.౨౧౮ ।।
నానాకార్యాణి సన్ధాయ యస్యా వై ప్రోషితః ప్రియః ।
సారూఢాలకకేశాన్తా భవేత్ప్రోషితభర్తృకా ।। ౨౨.౨౧౯ ।।
హిత్వా లజ్జాం తు యా శ్లిష్టా మదేన మదనేన చ ।
అభిసారయతే కాన్తం సా భవేదభిసారికా ।। ౨౨.౨౨౦ ।।
ఆస్వవస్థాసు విజ్ఞేయా నాయికా నాటకాశ్రయా ।
ఏతాసాం చైవ వక్ష్యామి కామతన్త్రమనేకధా ।। ౨౨.౨౨౧ ।।

చిన్తానిఃశ్వాసఖేదేన హృద్ధాహాభినయేన చ ।
సఖీభిః సహ సంలాపైరాత్మావస్థావలోకనైః ।। ౨౨.౨౨౨ ।।
గ్లానిదైన్యాశ్రుపాతైశ్చ రోషస్యాగమనేన చ ।
నిర్భూషణమృజాత్వేన దుఃఖేన రుదితేన చ ।। ౨౨.౨౨౩ ।।
ఖణ్డితా విప్రలబ్ధా వా కలహాన్తరితాపి వా ।
తథా ప్రోషితకాన్తా చ భావానేతాన్ప్రయోజయేత్ ।। ౨౨.౨౨౪ ।।
విచిత్రోజ్జ్వలవేషా తు ప్రమోదోద్యోతితాననా ।
ఉదీర్ణశోభా చ తథా కార్యా స్వాధీనభర్తృకా ।। ౨౨.౨౨౫ ।।
వేశ్యాయాః కులజాయాయాశ్చ ప్రేష్యాయాశ్చ ప్రయోక్తృభిః ।
ఏభిర్భావవిశేషైస్తు కర్తవ్యమభిసారణమ్ ।। ౨౨.౨౨౬ ।।
సమదా మృదుచేష్టా చ తథా పరిజనావృతా ।
నానాభరణచిత్రాఙ్గీ గచ్ఛేద్వేశ్యాఙ్గనా శనైః ।। ౨౨.౨౨౭ ।।
సంలీనా స్వేషు గాత్రేషు త్రస్తా వినమితాననా ।
అవకుణ్ఠనసంవితా హచ్ఛేత్తు కులజాఙ్గనా ।। ౨౨.౨౨౮ ।।
మదస్ఖలితసంలాపా విభ్రమోత్ఫుల్లలోచనా ।
ఆవిద్ధగతిసంచారా గచ్ఛేత్ప్రేష్యా సముద్ధతమ్ ।। ౨౨.౨౨౯ ।।
గత్వా సా చేద్యదా తత్ర పశ్యేత్సుప్తం ప్రియం తదా ।
అనేన తూపచారేణ తస్య కుర్యాత్ప్రబోధనమ్ ।। ౨౨.౨౩౦ ।।
అలఙ్కారేణ కులజా వేశ్యా గన్ధైస్తు శీతలైః ।
ప్రేష్యా తు వస్త్రవ్యజనైః కుర్వీత ప్రతిబోధనమ్ ।। ౨౨.౨౩౧ ।।
కులాఙ్గనానామేవాయం నోక్తః కామాశ్రయో విధిః ।
సర్వావస్థానుభావ్యం హి యస్మాద్భవతి నాటకమ్ ।। ౨౨.౨౩౨ ।।
నవకామప్రవృత్తాయా క్రుద్ధాయా వా సమాగమే ।
సాపదేశైరుపాయైస్తు వాసకం సంప్రయోజయేత్ ।। ౨౨.౨౩౩ ।।

నానాలఙ్కరవస్త్రాణి గన్ధమాల్యాని చైవ హి ।

ప్రియయోజితభుక్తాని నిషేవేత ముదాన్వితః ।। ౨౨.౨౩౪ ।।

న తథా భవతి మనుష్యో మదనవశః కామినీమలభమానః ।

ద్విగుణోపజాతహర్షో భవతి యథ సఙ్గతః ప్రియయా ।। ౨౨.౨౩౫ ।।

విలాసభావేఙ్గితవాక్యలీలామాధుర్యవిస్తారగుణోపపన్నః ।

పరస్పరప్రేమనిరీక్షితేన సమాగమః కామకృతస్తు కార్యః ।। ౨౨.౨౩౬ ।।

తతః ప్రవృత్తే మదనే ఉపచారసముద్భవే ।

వాసోపచారః కర్తవ్యో నాయకాగమనం ప్రతి ।। ౨౨.౨౩౭ ।।

గన్ధమాల్యే గృహీత్వా తు చూర్ణవాసస్తథైవ చ ।

ఆదర్శో లీలయా గృహ్యశ్చన్దతో వా పునః పునః ।। ౨౨.౨౩౮ ।।

వాసోపచారే నాత్యర్థం భూషణగ్రహణం భవేత్ ।

రశనానూపురప్రాయం స్వనవచ్చ ప్రశస్యతే ।। ౨౨.౨౩౯ ।।

నామ్బరగ్రహణం రఙ్గే న స్నానం న విలేపనమ్ ।

నాఞ్జనం నాఙ్గరాగశ్చ కేశసంయమనం తథా ।। ౨౨.౧౪౦ ।।

నాప్రావృత్తా నైకవస్త్రా న రాగమధరస్య తు ।

ఉత్తమా మధ్యమా వాపి కుర్వీత ప్రమదా క్వచిత్ ।। ౨౨.౨౪౧ ।।

అధమానాం భవేదేష సర్వ ఏవ విధిః సదా ।

కారణాన్తరమాసాద్య తస్మాదపి న కారయేత్ ।। ౨౨.౨౪౨ ।।

ప్రేష్యాదీనాం చ నారీణాం నరాణాం వాపి నాటకే ।

భూషణగ్రహణం కార్యం పుష్పగ్రహణమేవ చ ।। ౨౨.౨౪౩ ।।

గృహీతమణ్డనా చాపి ప్రతీక్షేత ప్రియాగమమ్ ।

లీలయా మణ్డితం వేషం కుర్యాద్యన్న విరుధ్యతే ।। ౨౨.౨౪౪ ।।

విధివద్వాసకం కుర్యాన్నాయికా నాయకాగమే ।

ప్రతీక్షమాణా చ తతో నాలికాశబ్దమాదిశేత్ ।। ౨౨.౨౪౫ ।।

శ్రుత్వా తు నాలికాశబ్దం నాయకాగమవిక్లవా ।
విషణ్ణా వేపమానా చ గచ్ఛేత్తోరణమేవ చ ।। ౨౨.౨౪౬ ।।
తోరణం వామహస్తేన కవాటం దక్షిణేన చ ।
గృహీత్వా తోరణాశ్లిష్టా సంప్రతీక్షేత నాయకమ్ ।। ౨౨.౨౪౭ ।।
శఙ్కాం చిన్తాం భయం చైవ ప్రకుర్యాత్తోరణాశ్రితా ।
అదృష్ట్వా రమణం నారీ విషణ్ణా చ క్షణం భవేత్ ।। ౨౨.౨౪౮ ।।
దీర్ఘం చైవ వినిఃశ్వస్య నయనామ్బు నిపాతయేత్ ।
సన్నం చ హృదయం కృత్వా విసృజేతదఙ్గమాసనే ।। ౨౨.౨౪౯ ।।
వ్యాక్షేపాద్విమృశేచ్చాపి నాయకాగమనం ప్రతి ।
తైస్తైర్విచారణోపాయైః శుభాశుభసముత్థితైః ।। ౨౨.౨౫౦ ।।
గురుకార్యేణ మిత్రైర్వా మన్త్రిణా రాజ్యచిన్తయా ।
అనుబద్ధః ప్రియం కిం ను వృతో వల్లభయాపి వా ।। ౨౨.౨౫౧ ।।
ఉత్పాతాన్నిర్దిశేచ్చాపి శుభాశుభసముత్థితాన్ ।
నిమిత్తైరాత్మసంస్థైస్తు స్ఫురితైః స్పన్దితైస్తథా ।। ౨౨.౨౫౨ ।।
శోభనేషు తు కార్యేషు నిమిత్తం వామతః స్త్రియాః ।
అనిష్టేష్వథ సర్వేషు నిమిత్తం దక్షిణం భవేత్ ।। ౨౨.౨౫౩ ।।
సవ్యం నేత్రం లలాటం చ భ్రూనాసోష్ఠం తథైవ చ ।
ఉరుబాహుస్తనం చైవ స్ఫురేద్యది సమాగమః ।। ౨౨.౨౫౪ ।।
ఏతేషమన్యథాభావే దుర్నిమిత్తం వినిర్దిశేత్ ।
దర్శనే దుర్నిమిత్తస్య మోహం గచ్ఛేత్క్షణం తతః ।। ౨౨.౨౫౫ ।।
అనాగమే నాయకస్య కార్యో గణ్డాశ్రయః కరః ।
భూషణే చాప్యవజ్ఞానం రోదనం చ సమాచరేత్ ।। ౨౨.౨౫౬ ।।
అథ చేచ్ఛోభనం తత్స్యాన్నిమిత్తం నాయకాగమే ।
సూచ్యో నాయికయాసన్నో గన్ధాఘ్రాణేన నాయకః ।। ౨౨.౨౫౭ ।।

దృష్ట్వా చోత్థాయ సంహృష్టా ప్రత్యుద్గచ్ఛేద్యథావిధి ।
తతః కాన్తం నిరీక్షేత ప్రహర్షోత్ఫుల్లలోచనా ।। ౨౨.౨౫౮ ।।
సఖీస్కన్ధార్పితకరా కృత్వా స్థానకమాయతమ్ ।
దర్శయేత తతః కాన్తం సచిహ్నం సరసవ్రణమ్ ।। ౨౨.౧౫౯ ।।
యది స్యాదపరాద్ధస్తు కృతైస్తైస్తైరుపక్రమైః ।
ఉపాలమ్భకృతైర్వాక్యైరుపాలభ్యస్తు నాయకః ।। ౨౨.౨౬౦ ।।
మానాపమానసంమోహైరవహిత్థభయక్రమైః ।
వచనస్య సముత్పత్తిః స్త్రీణామీర్ష్యాకృతా భవేత్ ।। ౨౨.౨౬౧ ।।
విస్రంభస్నేహరాగేషు సన్దేహే ప్రణయే తథా ।
పరితోషే చ ఘర్షే చ దాక్షిణ్యాక్షేపవిభ్రమే ।। ౨౨.౨౬౨ ।।
ధర్మార్థకామయోగేషు ప్రచ్ఛన్నవచనేషు చ ।
హాస్యే కుతూహలే చైవ సంభ్రమే వ్యసనే తథా ।। ౨౨.౨౬౩ ।।
స్త్రీపుంసయోః క్రోధకృతే పృథఙ్మిశ్రే తథాపి వా ।
అనాభాష్యోఽపి సంభాష్యః ప్రియ ఏభిస్తు కారణైః ।। ౨౨.౨౬౪ ।।
యత్ర స్నేహో భవేత్తత్ర హీర్ష్యా మదనసంభవా ।
చతస్రో యోనయస్తస్యాః కీర్త్యమానా నిబోధత ।। ౨౨.౨౬౫ ।।
వైమనస్యం వ్యలీకం చ విప్రియం మన్యురేవ చ ।
ఏతేషాం సంప్రవక్ష్యామి లక్షణాని యథాక్రమమ్ ।। ౨౨.౨౬౬ ।।
నిద్రాఖేదాలసగతిం సచిహ్నం సరసవ్రణమ్ ।
ఏవవిధం ప్రియం దృష్ట్వా వైమనస్యం భవేత్స్త్రియాః ।। ౨౨.౨౬౭ ।।
నిద్రాభ్యసూయితావేక్షణేన రోషప్రకమ్పమానాఙ్గ్యా ।
సాధ్వితి సుష్ఠ్వితి వచనైః శోభత ఇత్యేవమభినేయమ్ ।। ౨౨.౨౬౮ ।।
బహుధా వార్యమాణోఽపి యస్తస్మిన్నేవ దృశ్యతే ।
సంఘర్షమత్సరాత్తత్ర వ్యలీకం జాయతే స్త్రియాః ।। ౨౨.౨౬౯ ।।

కృత్వోరసి వామకరం దక్షిణహస్తం తథా విధున్వన్త్యా ।
చరణవినిష్ఠమ్భేన చ కార్యోఽభినయో వ్యలీకే తు ।। ౨౨.౨౭౦ ।।
జీవన్త్యా త్వయి జీవామి దాసోఽహం త్వం చ మే ప్రియా ।
ఉక్త్వైవం యోఽన్యథా కుర్యాద్విప్రియం తత్ర జాయతే ।। ౨౨.౨౭౧ ।।
దూతీలేఖప్రతివచనభేదనైః క్రోధహసితరుదితైశ్చ ।
విప్రియకరణేఽభినయః సశిరఃకమ్పైశ్చ కర్తవ్యః ।। ౨౨.౨౭౨ ।।
ప్రతిపక్షసకాశాత్తు యః సౌభాగ్యవికత్థనః ।
ఉపసర్పేత్సచిహ్నస్తు మన్యుస్తత్రోపజాయతే ।। ౨౨.౨౭౩ ।।
వలయపరివర్తనైరథ సుశిథిలముత్క్షేపణేన రశనాయాః ।
మన్యుస్త్వభినేతవ్యః సశఙ్కితం బాష్పపూర్ణాక్ష్యా ।। ౨౨.౨౭౪ ।।
దృష్ట్వా స్థితం ప్రియతమం సశఙ్కితం సాపరాధమతిలజ్జమ్ ।
ఈర్ష్యావచనసముత్థైః ఖేదయితవ్యో హ్యుపాలమ్భైః ।। ౨౨.౨౭౫ ।।
న చ నిష్ఠురమభిభాష్యో న చాప్యతిక్రోధనస్తు పరిహాసః ।
బాష్పోన్మిశ్రైర్వచనైరాత్మోపన్యాససంయుక్తైః ।। ౨౨.౨౭౬ ।।
మధ్యాఙ్గుల్యఙ్గుష్ఠాగ్రవిచ్యవాత్పాణినోరసి కృతేన ।
ఉద్వర్తితనేత్రతయా ప్రతతైరభివీక్షణైశ్చాపి ।। ౨౨.౨౭౭ ।।
కటిహస్తవివర్తనయా విచ్ఛిన్నతయా తథాఙ్గలేః కరణాత్ ।
మూర్ధభ్రమణనిహఞ్చితనిపాతసంశ్లేఅష్ణాచ్చాపి ।। ౨౨.౨౭౮ ।।
అవహిత్థవీక్షణాద్వా అఙ్గులిభఙ్గేన తర్జనైలలితైః ।
ఏభిర్భావవిశేషైరనునయనేష్వభినయః కార్యః ।। ౨౨.౨౭౯ ।।
శోభసే సాధు దృష్టోఽసి గచ్ఛ త్వం కిం విలమ్బసే ।
మా మాం స్ప్రాక్షీః ప్రియా యత్ర తత్ర యా తే హృది స్థితా ।। ౨౨.౨౮౦ ।।
గచ్ఛేత్యుక్త్వా పరావృత్య వినివృత్తాన్తరేణ తు ।
కేనచిద్వచనార్థేన ప్రహర్షం యోజయేత్పునః ।। ౨౨.౨౮౧ ।।

రభసగ్రహణాచ్చాపి హస్తే వస్త్రే చ మూర్ధని ।

కార్యం ప్రసాదనం నార్యా హ్యపరాధం సమీక్ష్య తు ।।౨౨.౨౮౨ ।।

హస్తే వస్త్రేఽథ కేశాన్తే నార్యాప్యథ గృహీతయా ।

కాన్తమేవోపసర్పన్త్యా కర్తవ్యం మోక్షణం శనైః ।।౨౨.౨౮౩ ।।

గృహీతాయాథ కేశాన్తే హస్తే వస్త్రేఽథవా పునః ।

హుం ముఞ్చేత్యుపసర్పన్త్యా వాచ్యః స్వర్శాలసం ప్రియః ।।౨౨.౨౮౪ ।।

పాదాగ్రస్థితయా నార్యా కించిత్కుట్టమితోత్కటమ్ ।

అశ్వక్రాన్తేన కర్తవ్యం కేశానాం మోక్షణం శనైః ।।౨౨.౨౮౫ ।।

అముచ్యమానే కేశాన్తే సంజాతస్వేదలేశయా ।

హం హు ముఞ్చాపసర్పేతి వాచ్యః స్వర్శాలసాఙ్గయా ।।౨౨.౨౮౬ ।।

గచ్ఛేతి రోషవాక్యేన గత్వా ప్రతినివృత్య చ ।

కేనచిద్వచనార్ధేన వాచ్యం యాస్యసి నేతి చ ।।౨౨.౨౮౭ ।।

విధూననేన హస్తేన హుంకారం సంప్రయోజయేత్ ।

స చావధూననే కార్యః శపథైర్వ్యాజ ఏవ చ ।।౨౨.౨౮౮ ।।

అక్ష్ణోః సంవరణే కార్యం పృష్ఠతశ్చోపగూహనమ్ ।

నార్యాస్త్వపహృతే వస్త్రే దీపచ్ఛాదనమేవ చ ।।౨౨.౨౮౯ ।।

తావత్ఖేదయితవ్యస్తు యావత్పాదగతో భవేత్ ।

తతశ్చరణయోర్యాతే కుర్యాద్దూతీనిరీక్షణమ్ ।।౨౨.౨౯౦ ।।

ఉత్థాప్యాలిఙ్గయేచ్చైవ నాయికా నాయకం తతః ।

రతిభోగగతా హృష్టా శయనాభిముఖీ వ్రజేత్ ।।౨౨.౨౯౧ ।।

ఏతద్గీతవిధానేన సుకుమారేణ యోజయేత్ ।

యదా శృఙ్గారసంయుక్తం రతిసమ్భోగకారణమ్ ।।౨౨.౨౯౨ ।।

యదా చాకాశపురుషపరస్థవచనాశ్రయమ్ ।

భవేత్కావ్యం తదా హ్యేష కర్తవ్యోఽభినయః స్త్రియా ।।౨౨.౨౯౩ ।।

యదన్తపురసమ్బన్ధం కార్యం భవతి నాటకే ।
శృఙ్గారరససంయుక్తం తత్రాప్యేష విధిర్భవేత్ ।। ౨౨.౨౯౪ ।।
న కార్యం శయనం రఙ్గే నాట్యధర్మం విజానతా ।
కేనచిద్వచనార్థేన అఙ్కచ్ఛేదో విధీయతే ।। ౨౨.౨౯౫ ।।
యద్వా శయీతార్థవశాదేకాకీ సహితోఽపి వా ।
చుమ్బనాలిఙ్గనం చైవ తథ గుహ్యం చ యద్భవేత్ ।। ౨౨.౨౯౬ ।।
దన్తచ్ఛేద్యం నఖచ్ఛేద్యం నీవీస్రంసనమేవ చ ।
స్తనాన్తరవిమర్దం చ రఙ్గమధ్యే న కారయేత్ ।। ౨౨.౨౯౭ ।।
భోజనం సలిలక్రీడా తథా లజ్జాకరం చ యత్ ।
ఏవంవిధం భవేద్యద్యత్తత్తద్రఙ్గే న కారయేత్ ।। ౨౨.౨౯౮ ।।
పితాపుత్రస్నుషాశ్వశ్రూదృశ్యం యస్మాత్తు నాటకమ్ ।
తస్మాదేతాని సర్వాణి వర్జనీయాని యత్నతః ।। ౨౨.౨౯౯ ।।
వాక్యైః సాతిశయైః శ్రవ్యైర్మధురైర్నాతినిష్ఠురైః ।
హితోపదేశసంయుక్తైస్తజ్జ్ఞః కుర్యాత్తు నాటకమ్ ।। ౨౨.౩౦౦ ।।
ఏవమన్తఃపురకృతః కార్యస్త్వభినయో బుధః ।
సమాగమేఽథ నారీణాం వాచ్యాని మదనాశ్రయే ।। ౨౨.౩౦౧ ।।
ప్రియేషు వచనానీహ యాని తాని నిబోధత ।
ప్రిఅయః కాన్తో వినీతశ్చ నాథః స్వామ్యథ జీవితమ్ ।। ౨౨.౩౦౨ ।।
నన్దనశ్చేత్యభిప్రీతే వచనాని భవన్తి హి ।
దుఃశీలోఽథ దురాచారః శఠో వామో వికత్థనః ।। ౨౨.౩౦౩ ।।
నిర్లజ్జో నిష్ఠురశ్చైఅవ ప్రియః క్రోధేఽభిధీయతే ।
యో విప్రియం న కురుతే న చాయుక్తం ప్రభాషతే ।। ౨౨.౩౦౪ ।।
తథార్జవసమాచారః స ప్రియస్త్వభిధీయతే ।
అన్యనారీసముద్భూతం చిహ్నం యస్య న దృష్యతే ।। ౨౨.౩౦౫ ।।

అధరే వా శరీరే వా స కాన్త ఇతి భాష్యతే ।
సంక్రుద్ధేఽపి హి యో నార్యా నోత్తరం ప్రతిపద్యతే ।। ౨౨.౩౦౬ ।।
పరుషం వా న వదతి వినీతః సాఽభిధీయతే ।
హితైషీ రక్షణే శక్తో న మానీ న చ మత్సరీ ।। ౨౨.౩౦౭ ।।
సర్వకార్యేష్వసంమూఢః స నాథ ఇతి సంజ్ఞితః ।
సామదానార్థసంభోగైస్తథా లాలనపాలనైః ।। ౨౨.౩౦౮ ।।
నారీం నిషేవతే యస్తు స స్వామీత్యభిధీయతే ।
నారీప్సితైరభిప్రాయైర్నిపుణం శయనక్రియామ్ ।। ౨౨.౩౦౯ ।।
కరోతి యస్తు సంభోగే స జీవితమితి స్మృతః ।
కులీనో ధృతిమాన్దక్షో దక్షిణో వాగ్విశారదః ।। ౨౨.౩౧౦ ।।
శ్లాఘనీయః సఖీమధ్యే నన్దనః సోఽభిధీయతే ।
ఏతే వచనవిన్యాసా రతిప్రీతికరాః స్మృతాః ।। ౨౨.౩౧౧ ।।
తథా చాప్రీతివాక్యాని గదతో మే నిబోధత ।
నిష్ఠురశ్చాహిష్ణుశ్చ మాని ధృష్టో వికత్థనః ।। ౨౨.౩౧౨ ।।
అనవస్థితచిత్తశ్చ దుఃశీల ఇతి స స్మృతః ।
తాడనం బన్ధనం చాపి యో విమృశ్య సమాచరేత్ ।। ౨౨.౩౧౩ ।।
తథా పరుషవాక్యశ్చ దురాచారః స తన్యతే ।
వాచైఅవ మధురో యస్తు కర్మణ నోపపాదకః ।। ౨౨.౩౧౪ ।।
యోషితః కిఞ్చిదప్యర్థం స శఠః పరిభాష్యతే ।
వార్యతే యత్ర యత్రార్థే తత్తదేవ కరోతి యః ।। ౨౨.౩౧౫ ।।
విపరీతనివేశీ చ స వామ ఇతి సంజ్ఞితః ।
సరసవ్రణచిహ్నో యః స్త్రీసౌభాగ్యవికత్థనః ।। ౨౨.౩౧౬ ।।
అతిమానీ తథా స్తబ్ధో వికత్థన ఇతి స్మృతః ।
వార్యమాణో దృఢతరం యో నారీముపసర్పతి ।। ౨౨.౩౧౭ ।।

సచిహ్నః సాపరాధశ్చ స నిర్లజ్జ ఇతి స్మృతః ।
యోఽపరాద్ధస్తు సహసా నారీం సేవితుమిచ్ఛతి ।। ౨౨.౩౧౮ ।।
అప్రసాదనబుద్ధిశ్చ నిష్ఠురః సోఽభిధీయతే ।
ఏతే వచనవిన్యాసాః ప్రియాప్రియవిభాషితాః ।। ౨౨.౩౧౯ ।।
నర్తకీసంశ్రితాః కార్యా బహవోఽన్యేఽపి నాటకే ।
ఏష గీతవిధానే తు సుకుమారే విధిర్భవేత్ ।। ౨౨.౩౨౦ ।।
శృఙ్గారరససంభూతో రతిసంభోగఖేదనః ।
యచ్చైవాకాశపురుషం పరస్థవచనాశ్రయమ్ ।। ౨౨.౩౨౧ ।।
శృఙ్గార ఏవం వాచ్యం స్యాత్తత్రాప్యేష క్రమో భవేత్ ।
యద్వా పురుసంబన్ధం కార్యం భవతి నాటకే ।। ౨౨.౩౨౨ ।।
శృఙ్గారరససంయుక్తం తత్రాప్యేష క్రమో భవేత్ ।
ఏవమన్తఃపురగతః ప్రయోజ్యోఽభినయో భవేత్ ।। ౨౨.౩౨౩ ।।
దివ్యాఙ్గనానాం తు విధిం వ్యాఖ్యాస్యమ్యనుపూర్వశః ।
నిత్యమేవోజ్జ్వలో వేషో నిత్యం ప్రముదితం మనః ।। ౨౨.౩౨౪ ।।
నిత్యమేవ సుఖః కాలో దేవానాం లలితాశ్రయః ।
న చైర్ష్యా నైవ చ క్రోధో నాసూయా న ప్రసాదనమ్ ।। ౨౨.౩౨౫ ।।
దివ్యానాం దృష్యతే పుంసాం శృఙ్గారే యోషితాం తథా ।
యే భావా మానుషాణాం స్యుర్యదఙ్గం యచ్చ చేష్టితమ్ ।। ౨౨.౩౨౬ ।।
సర్వం తదేవ కర్తవ్యం దివ్యైర్మానుషసఙ్గమే ।
యదా మానుషసంభోగో దివ్యానాం యోషితాం భవత్ ।। ౨౨.౩౨౭ ।।
తదా సర్వాః ప్రకర్తవ్యా యే భావా మానుషాశ్రయాః ।
శాపభ్రంశాత్తు దివ్యానాం తథా చాపత్యలిప్సయా ।। ౨౨.౩౨౮ ।।
కార్యో మానుషసంయోగః శృఙ్గారరససంశ్రయః ।
పుష్పైర్భూషణజైః శబ్దైరదృశ్యాపి ప్రలోభయేత్ ।। ౨౨.౩౨౯ ।।

పునః సందర్శనం దత్త్వా క్షణాదన్తరితా భవేత్ ।
వస్త్రాభరణమాల్యాద్యైర్లేఖసంప్రేషణైరపి ।। ౨౨.౩౩౦ ।।
ఈదృశైరుపచారైస్తు సమున్మాద్యస్తు నాయకః ।
ఉన్మాదనాత్సముద్భూతః కామో రతికరో భవేత్ ।। ౨౨.౩౩౧ ।।
స్వభావోపగతో యస్తు నాసావత్యర్థభావికః ।
ఏవం రాజోపచారో హి కర్తవ్యోఽభ్యన్తరాశ్రయః ।। ౨౨.౩౩౨ ।।
బాహ్యమప్యుపచారం తు ప్రవక్ష్యామ్యథ వైశికే ।
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే సామాన్యాభినయో నామాధ్యాయో ద్వావింశః

******

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

విశేషయేత్కలాః సర్వా యస్మాత్తస్మాత్తు వైశికః ।
వేశోపచారే సాధుర్వా వైశికః పరికీర్తితః ।। ౨౩.౧ ।।
యో హి సర్వకలోపేతః సర్వశిల్పవిచక్షణః ।
స్త్రీచిత్తగ్రహణాభిజ్ఞో వైశికః స భవేత్పుమాన్ ।। ౨౩.౨ ।।

గుణస్తస్య తు విజ్ఞేయాః స్వశరీరసముత్థితాః ।
ఆహార్యాః సహజాశ్చైవ త్రయస్త్రింశత్సమాసతః ।। ౨౩.౩ ।।
శాస్త్రవిచ్ఛిల్పసంపన్నో రూపవాన్ప్రియదర్శనః

విక్రాన్తో ధృతిమాంశ్చైవ వయోవేషకులాన్వితః ।। ౨౩.౪ ।।
సురభిర్మధురస్త్యాగి సహిష్ణురవికత్థనః

అశఙ్కితః ప్రియాభాషీ చతురః శుభదః శుచిః ।। ౨౩.౫ ।।
కామోపచారకుశలో దక్షిణో దేశకాలవిత్ ।
అదీనవాక్యః స్మితవాన్వాగ్మీ దక్షః ప్రియంవదః ।। ౨౩.౬ ।।
స్త్రీలుబ్ధాః సంవిభాగీ చ శ్రద్ధధానో దృఢస్మృతిః ।
గమ్యాసు చాప్యవిస్రమ్భీ మానీ చేతి హి వైశికః ।। ౨౩.౭ ।।
అనుయుక్తః శుచిర్దక్షో దక్షిణః ప్రతిపత్తిమాన్ ।
భవేచ్చిత్రాభిధాయీ చ వయస్యస్తస్య తద్గుణః ।। ౨౩.౮ ।।
విజ్ఞానగుణసంపనా కథినీ లిఙ్గినీ తథా ।
ప్రాతివేశ్యా సఖీ దాసీ కుమారీ కారుశిల్పినీ ।। ౨౩.౯ ।।
ధాత్రీ పాషణ్డినీ చైవ తథా రఙ్గోపజీవినీ ।
ప్రోత్సాహనేఽథకుశలా మధురకథా దక్షిణాథకాలజ్ఞా ।। ౨౩.౧౦ ।।
లడహా సంవృతమన్త్రా దూతీ త్వేభిర్గుణైః కార్యా ।
తయాప్యుత్సాహనం కార్యం నానాదర్శితకారణమ్ ।। ౨౩.౧౧ ।।
యథోక్తకథనం చైవ తథా భావప్రదర్శనమ్ ।
న జడం రూపసమ్పన్నం నార్థవన్తం న చాతురమ్ ।। ౨౩.౧౨ ।।
దూతం వాఽప్యథవా దూతీం బుధః కుర్యాత్కదాచన ।
కులభోగధనాధిక్యైః కృత్వాధికవికత్థనమ్ ।। ౨౩.౧౩ ।।

దూతీ నివేదయేత్కామమర్థాంశ్చైవానువర్ణయేత్ ।
న చాకామప్రవృత్తాయాః కృద్ధాయా వాపి సఙ్గమః ॥ ౨౩.౧౪ ॥
నానుపాయః ప్రకర్తవ్యో దూత్యా హి పురుషాశ్రయః ।
ఉత్సవే రత్రిసఞ్చార ఉద్యానే మిత్రవేశ్మని ॥ ౨౩.౧౫ ॥
ధాత్రిగృహేషు సఖ్యా వా తథా చైవ నిమన్త్రణే ।
వ్యాధితవ్యపదేశేన శున్యాగారనివేశనే ॥ ౨౩.౧౬ ॥
కార్యః సమాగమో నౄణాం స్త్రీభిః ప్రథమసఙ్గమే ।
ఏవం సమాగమం కృత్వా సోపాయం విధిపూర్వకమ్ ॥ ౨౩.౧౭ ॥
అనురక్తా విరక్తా వా లిఙ్గాకారైస్తు లక్షయేత్ ।
స్వభావభావాతిశయైర్నారీ యా మదనాశ్రయా ॥ ౨౩.౧౮ ॥
కరోతి నిభృతాం లీలాం నిత్యం సా మదనాతురా ।
సఖీమధ్యే గుణాన్బ్రూతే స్వధనం చ ప్రయచ్ఛతి ॥ ౨౩.౧౯ ॥
పూజయత్యస్య మిత్రాణి ద్వేష్టి శత్రుజనం సదా ।
గమాగమే సఖీనాం యా హృష్టా భవతి చాధికమ్ ॥ ౨౩.౨౦ ॥
తుష్యత్యస్య కథాభిస్తు సస్నేహం చ నిరీక్షతే ।
సుప్తే తు పశ్చాత్స్వపితి చుమ్బితా ప్రతిచుమ్బతి ॥ ౨౩.౨౧ ॥
ఉత్తిష్ఠత్యపి పూర్వం చ తథా క్లేశసహాపి చ ।
ఉత్సవే ముదితా యా చ వ్యసనే యా చ దుఃఖితా ॥ ౨౩.౨౨ ॥
ఏవంవిధైర్గుణైర్యుక్తా త్వనురక్తా తు సా స్మృతా ।
విరక్తాయాస్తు చిహ్నాని చుమ్బితా నాభిచుమ్బతి ॥ ౨౩.౨౩ ॥
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే త్రయోవింశః

******

చతుర్వింశోఽధ్యాయః

సమాసతస్తు ప్రకృతిస్త్రివిధా పరికీర్తితా ।
పురుషాణామథ స్త్రీణాముత్తమాధమమధ్యమా ।। ౨౪.౧ ।।
జితేన్ద్రియ జ్ఞానవతీ నానాశిల్పవిచక్షణా ।
దక్షిణాధమహాలక్ష్యా భీతానాం పరిసాన్త్వనీ ।। ౨౪.౨ ।।
నానాశాస్త్రార్థసంపన్నా గామ్భీర్యౌదార్యశాలినీ ।
స్థైర్యత్యాగగుణోపేతా జ్ఞేయా ప్రకృతిరుత్తమా ।। ౨౪.౩ ।।
లోకోపచారచతురా శిల్పశాస్త్రవిశారదా ।
విజ్ఞానమాధుర్యయుతా మధ్యమా ప్రకృతిః స్మృతా ।। ౨౪.౪ ।।
రూక్షవాచోఽథ దుఃశీలాః కుసత్త్వాః స్థూలబుద్ధయః ।
క్రోధనాఘాతకాశ్చైవ మిత్రఘ్నాశ్ఛిద్రమానినః ।। ౨౪.౫ ।।
పిశునాస్తూద్ధతైర్వాక్యైరకృతజ్ఞాస్తథాలసాః ।
మాన్యామాన్యా విశేషజ్ఞా స్త్రీలోలాః కలహప్రియాః ।। ౨౪.౬ ।।
సూచకాః పాపకర్మాణః పరద్రవ్యాపహారిణః ।
ఏభిర్దోషైస్తుసంపన్నా భవన్తీహాధమా నరాః ।। ౨౪.౭ ।।
ఏవం తు శీలతో నౄణాం ప్రకృతిస్త్రివిధా స్మృతా ।
స్త్రీణాం పునశ్చ ప్రకృతిం వ్యాఖ్యాస్యామ్యనుపూర్వశః ।। ౨౪.౮ ।।
మృదుభాబా చాచపలా స్మితభాషిణ్యనిష్ఠురా ।
గురూణాం వచనే దక్షా సలజ్జా వినయాన్వితా ।। ౨౪.౯ ।।
రూపాభిజనమాధుర్యైర్గుణైః స్వాభావికైర్యుతా ।

గామ్భీర్యధైర్యసమ్పన్నా విజ్ఞేయా ప్రమదోత్తమా ।। ౨౪.౧౦ ।।

నాత్యుత్కృష్టైరనిఖిలైరేభిరేవాన్వితా గుణైః ।

అల్పదోషానువిద్ధా చ మధ్యమా ప్రకృతిః స్మృతా ।। ౨౪.౧౧ ।।

అధమా ప్రకృతిర్యా తు పురుషాణాం ప్రకీర్తితా ।

విజ్ఞేయా సైవ నారీణామధమానాం సమాసతః ।। ౨౪.౧౨ ।।

నపుంసకస్తు విజ్ఞేయః సంకీర్ణోఽధమ ఏవ చ ।

ప్రేష్యాదిరపి విజ్ఞేయా సంకీర్ణా ప్రకృతిర్ద్విజాః ।। ౨౪.౧౩ ।।

శకారశ్చ విటశ్చైవ యే చాన్యేప్యేవమాదయః ।

సంకీర్ణాస్తేఽపి విజ్ఞేయా హ్యధమా నాటకే బుధైః ।। ౨౪.౧౪ ।।

ఏతా జ్ఞేయాః ప్రకృతయః పురుషస్త్రీనపుంసకైః ।

ఆసాం తు సంప్రవక్ష్యామి విధానం శీలసంశ్రయమ్ ।। ౨౪.౧౫ ।।

అత్ర చత్వార ఏవ స్యుర్నాయకాః పరికీర్తితాః ।

మధ్యమోత్తమప్రకృతౌ నానాలక్షణలక్షితాః ।। ౨౪.౧౬ ।।

ధీరోద్ధతా ధీరలలితా ధీరోదాత్తాస్తథైవ చ ।

ధీరప్రశాన్తకాశ్చైవ నాయకాః పరికీర్తితాః ।। ౨౪.౧౭ ।।

దేవా ధీరోద్ధతా జ్ఞేయాః స్యుర్ధీరలలితా నృపాః ।

సేనాపతిరమాత్యశ్చ ధీరోదాత్తౌ ప్రకీర్తితౌ ।। ౨౪.౧౮ ।।

ధీరప్రశాన్తా విజ్ఞేయా బ్రాహ్మణా వాణిజస్తథా ।

ఏతేషాం తు పునర్జ్ఞేయాశ్చత్వారస్తు విదూషకః ।। ౨౪.౧౯ ।।

లింగీ ద్విజో రాజజీవీ శిష్యశ్చేతి యథాక్రమమ్ ।

దేవక్షితిభృతామాత్యబ్రాహ్మణానాం ప్రయోజయేత్ ।। ౨౪.౨౦ ।।

విప్రలంభసుహృదోమీ సంకథాలాపపేశలాః ।

వ్యసనీ ప్రాప్య దుఃఖం వా యుజ్యతేఽభ్యుదయేన యః ।। ౨౪.౨౧ ।।

తథా పురుషమాహుస్తం ప్రధానం నాయకం బుధాః ।

యత్రానేకస్య భవతో వ్యసనాభ్యుదయౌ పునః ।। ౨౪.౨౨ ।।

సపుష్టౌ యత్ర తౌ స్యాతాం న భవేత్తత్ర నాయకః ।

దివ్యా చ నృపపత్నీ చ కులస్త్రీ గణికా తథా ।। ౨౪.౨౩ ।।

ఏతాస్తు నాయికా జ్ఞేయ నానాప్రకృతిలక్షణాః ।

ధీరా చ లలితా చ స్యాదుదాత్తా నిభృతా తథా ।। ౨౪.౨౪ ।।

దివ్యా రాజాఙ్గనాశ్చైవ గుణైర్యుక్తా భవన్తి హి ।

ఉదాత్తా నిభృతా చైవ భవేత్తు కులజాఙ్గనా ।। ౨౪.౨౫ ।।

లలితే చాభ్యుదాత్తే చ గణికాశిల్పకారికే ।

ప్రకృతీనాం తు సర్వాసాముపచారాద్ద్విధా స్మృతాః ।। ౨౪.౨౬ ।।

బాహ్యశ్చాభ్యన్తరశ్చైవ తయోర్వక్ష్యామి లక్షణమ్ ।

తత్ర రాజోపచారో యో భవేదాభ్యన్తరో హి సః ।। ౨౪.౨౭ ।।

తతో వాక్యోపచారస్తు యస్య బాహ్యః స ఉచ్యతే ।

అథ రాజోపచారే చ రాజ్ఞామన్తఃపురాశ్రితమ్ ।। ౨౪.౨౮ ।।

స్త్రీవిభాగం ప్రవక్ష్యామి విభక్తముపచారతః ।

రాజోపచారం వక్ష్యామి హ్యన్తఃపురసమాశ్రయమ్ ।। ౨౪.౨౯ ।।

మహాదేవీ తథా దేవ్యః స్వామిన్యః స్థాపితా అపి ।

భోగిన్యః శిల్పకారిణ్యో నాటకీయాః సనర్తకాః ।। ౨౪.౩౦ ।।

అనుచారికాశ్చ విజ్ఞేయాస్తథా చ పరిచారికాః ।

తథా సంచారికాశ్చైవ తథా ప్రేషణకారికాః ।। ౨౪.౩౧ ।।

మహత్తర్యః ప్రతీహార్యః కుమార్యః స్థవిరా అపి ।

ఆయుక్తికాశ్చ నృపతేరయమన్తఃపురో జనః ।। ౨౪.౩౨ ।।

అత్ర మూర్ధాభిషిక్తా యా కులశీలసమన్వితా ।

గుణైర్యుక్తా వయసాస్న్ధ చ మధ్యస్థా క్రోధనా తథా ।। ౨౪.౩౩ ।।

ముక్తేర్ష్యా నృపశీలజ్ఞా సుఖదుఃఖసహా సమా ।

శాన్తిస్వస్త్యయనైర్భర్తుస్సతతం మఙ్గలైషిణీ ।। ౨౪.౩౪ ।।
శాన్తా పతివ్రతా ధీరా అన్తఃపురహితే రతా ।
ఏభిర్గుణైస్తు సంయుక్తా మహదేవీత్యుదాహృతా ।। ౨౪.౩౫ ।।
ఏభిరేవ గుణైర్యుక్తాస్తత్సంస్కారవివర్జితాః ।
గర్వితాశ్చాతిసౌభాగ్యాః పతిసంభోగతత్పరాః ।। ౨౪.౩౬ ।।
శుచినిత్యోజ్వలాకారాః పతిపక్షాభ్యసూయకాః ।
వయోరూపగుణాఢ్యా యాస్తా దేవ్య ఇతి భాషితాః ।। ౨౪.౩౭ ।।
సేనాపతేరమాత్యానాం భృత్యానామథవా పునః ।
భవేయుస్తనయా యాస్తు ప్రతిసమ్మానవర్జితాః ।। ౨౪.౩౮ ।।
శీలరూపగుణైర్యాస్తు సంపన్నా నృపతేర్హితాః ।
స్వగుణైర్లబ్ధసమ్మానా స్వామిన్య ఇతి తాః స్మృతాః ।। ౨౪.౩౯ ।।
రూపయౌవనశాలిన్యః కర్కశా విభ్రమాన్వితాః ।
రతిసంభోగకుశలాః ప్రతిపక్షాభ్యసూయకాః ।। ౨౪.౪౦ ।।
దక్షా భర్తుశ్చ చిత్తజ్ఞా గన్ధమాల్యోజ్వలాస్సదా ।
నృపతేశ్ఛన్దవర్తిన్యో న హీర్ష్యామానగర్వితాః ।। ౨౪.౪౧ ।।
ఉత్థితాశ్చ ప్రమత్తాశ్చ త్యక్తాలస్యా న నిష్ఠురాః ।
మాన్యామాన్యవిశేషజ్ఞాః స్థాపితా ఇతి తాః స్మృతాః ।। ౨౪.౪౨ ।।
కులశీలలబ్ధపూజామృదవో నాతిచోద్భటాః ।
మధ్యస్థా నిభృతాః క్షాన్తా భోగిన్య ఇతి తాః స్మృతాః ।। ౨౪.౪౩ ।।
నానాకలావిశేషజ్ఞా నానాశిల్పవిచక్షణాః ।
గన్ధపుష్పవిభాగజ్ఞా లేఖ్యాలేఖ్యవికల్పికాః ।। ౨౪.౪౪ ।।
శయనాసనభాగజ్ఞాశ్చతురా మధురాస్తథా ।
దక్షాః సౌమ్యాః స్ఫుటాః శ్లిష్టా నిభృతాః శిల్పకారికాః ।। ౨౪.౪౫ ।।
గ్రహమోక్షలయజ్ఞా యా రసభావవికల్పికాః ।

చతురానాట్యకుశలాశ్చోహాపోహవిచక్షణాః ।। ౨౪.౪౬ ।।

రూపయౌవనసంపన్నా నాటకీయాస్తు తాః స్మృతాః ।

హేలాభావవిశేషాఢ్యా సత్త్వేనాభినయేన చ ।। ౨౪.౪౭ ।।

మాధుర్యేన చ సంపన్నా హ్యాతోద్యకుశలా తథా ।

అఙ్గప్రత్యఙ్గసంపన్నా చతుష్షష్టికలాన్వితా ।। ౨౪.౪౮ ।।

చతురాః ప్రశ్నయోపేతాః స్త్రీదోషైశ్చ వివర్జితాః ।

సదా ప్రగల్భా చ తథా త్యక్తాలస్యా జితశ్రమా ।। ౨౪.౪౯ ।।

నానాశిల్పప్రయోగజ్ఞా నృత్తగీతవిచక్షణా ।

అథ రూపగుణౌదార్యధైర్యసౌభాగ్యశీలసంపన్నా ।। ౨౪.౫౦ ।।

పేశలమధురస్నిగ్ధానునాదికలచిత్రకణ్ఠా చ ।

సమాగతాసు నారీషు రూపయౌవనకన్తిభిః ।। ౨౪.౫౧ ।।

న దృశ్యతే గుణైర్తుల్యా యస్యాః సా నర్తకీ స్మృతా ।

సర్వావస్థోపచారేషు యా న ముఞ్చతి పర్థివమ్. ।। ౨౪.౫౨ ।।

విజ్ఞేయా దక్షిణా దక్షా నాట్యజ్ఞైరనుచారికా ।

శయ్యాపాలీ ఛత్రధారీ తథా వ్యజనధారిణీ ।। ౨౪.౫౩ ।।

సంవాహికా గన్ధయోక్త్రీ తథా చైవ ప్రసాధికా ।

తథాభరణయోక్త్రీ చ మాల్యసంయోజికా తథా ।। ౨౪.౫౪ ।।

ఏవం విధా భవేయుర్యాః తా జ్ఞేయాః పరిచారికాః ।

నానాకక్ష్యా విచారిణ్యః తథోఽపవనసంచరాః ।। ౨౪.౫౫ ।।

దేవతాయతనక్రీడా ప్రాసాదపరిచారికాః ।

యామకిన్యస్తథా చైవ యాశ్చైవం లక్షణాః స్త్రియః ।। ౨౪.౫౬ ।।

సంచారికాస్తు విజ్ఞేయా నాట్యజ్ఞైః సముదాహృతాః ।

ప్రేషణేఽకామసంయుక్తే గుహ్యాగుహ్యసముత్థితే ।। ౨౪.౫౭ ।।

నృపైర్యాస్తు నియుజ్యన్తే తాః జ్ఞేయాః పరిచారికాః ।

సర్వాన్తఃపురరక్షాసు స్తుతిస్వస్త్యయనేన చ ।। ౨౪.౫౮ ।।

యా వృద్ధిమభినన్దన్తి తా విజ్ఞేయా మహత్తరాః ।

సన్ధివిగ్రహసంబద్ధనానాచారసముత్థితమ్ ।। ౨౪.౫౯ ।।

నివేదయన్తి యాః కార్యం ప్రతిహార్యస్తు తాః స్మృతాః ।

అప్రాప్తరససంభోగా న సంభ్రాన్తా న చోద్భటాః ।। ౨౪.౬౦ ।।

నిభృతాశ్చ సలజ్జాశ్చ కుమార్యో బాలికాః స్మృతాః ।

పుర్వరాజనయజ్ఞా యాః పుర్వరాజాభిపూజితాః ।। ౨౪.౬౧ ।।

పుర్వరాజానుచరితాస్తా వృద్ధా ఇతి సుజ్ఞితాః ।

భాణ్డాగారేష్వధికృతాశ్చాయుధాధికృతాస్తథా ।। ౨౪.౬౨ ।।

ఫలమూలౌషధీనాం చ తథా చైవాన్వవేక్షకీ ।

గన్ధాభరణవస్త్రాణాం మాల్యానాం చైవ చిన్తికా ।। ౨౪.౬౩ ।।

బహ్వాశ్రయే తథా యుక్తా జ్ఞేయా హ్యాయుక్తికాస్తు తాః ।

ఇత్యన్తఃపురచారిణ్యః స్త్రియః ప్రోక్తా సమాసతః ।। ౨౪.౬౪ ।।

విశేషణవిశేషేణ తాసాం వక్ష్యామి వై ద్విజాః ।

అనురక్తాశ్చ భక్తాశ్చ నానాపార్శ్వసముత్థితాః ।। ౨౪.౬౫ ।।

యా నియుక్తా నియోగేషు కార్యేషు వివిధేషు చ ।

న చోద్భటా అసంభ్రాన్తా న లుబ్ధా నాపి నిష్ఠురాః ।। ౨౪.౬౬ ।।

దాన్తాః క్షాన్తాః ప్రసన్నాశ్చ జితక్రోధా జితేన్ద్రియాః ।

అకామా లోభడీనాశ్చ స్త్రీదోషైశ్చ వివర్జితాః ।। ౨౪.౬౭ ।।

సా త్వన్తఃపురసంచారే యోజ్యా పార్థివవేశ్మని ।

కారుకాః కఞ్చుకీయాశ్చ తథా వర్షవరాః పునః ।। ౨౪.౬౮ ।।

ఔపస్థాయికనిర్ముణ్డా స్త్రీణా ప్రేషణకర్మణి ।

రక్షణం చ కుమారీణాం బాలికానాం ప్రయోజయేత్ ।। ౨౪.౬౯ ।।

అన్తఃపురాధికారేషు రాజచర్యానువర్తినామ్ ।

సర్వవృత్తాన్తసంవాహాః పత్యాగారే నియోజయేత్ ।। ౨౪.౭౦ ।।

వినీతాః స్వల్పసత్త్వా యే క్లీబా వై స్త్రీస్వభావికాః ।

జాత్యా న దోషిణశ్చైవ తే వై వర్షవరాః స్మృతాః ।। ౨౪.౭౧ ।।

బ్రహ్మణాః కుశలా వృద్ధాః కామదోషవివర్జితాః ।

ప్రయోజనేషు దేవీనాం ప్రయోక్తవ్యా నృపైః సదా ।। ౨౪.౭౨ ।।

ఏతదష్టాదశవిధం ప్రోక్తమన్తఃపురం మయా ।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి బాహ్యం పురుషసంభవమ్ ।। ౨౪.౭౩ ।।

రాజా సేనాపతిశ్చైవ పురోధా మన్త్రిణస్తథా ।

సచివాః ప్రాడ్వివాకాశ్చ కుమారాధికృతాస్తథా ।। ౨౪.౭౪ ।।

ఏకే చాన్యే చ బహవో మాన్యా జ్ఞేయా నృపస్య తు ।

వేశేషమేషాం వక్ష్యామి లక్షణేన నిబోధత ।। ౨౪.౭౫ ।।

బలవాన్బుద్ధిసంపన్నః సత్యవాదీ జితేన్ద్రియః ।

దక్షః ప్రగల్భో ధృతిమాన్విక్రాన్తో మతిమాఞ్ఛుచిః ।। ౨౪.౭౬ ।।

దీర్ఘదర్శీ మహోత్సాహః కృతజ్ఞః ప్రియవాఙ్మృదుః ।

లోకపాలవ్రతధరః కర్మమార్గవిశారదః ।। ౨౪.౭౭ ।।

ఉత్థితశ్చాప్రమత్తశ్చ వృద్ధసేవ్యర్థశాస్త్రవిత్ ।

పరభావేఙ్గితాభిజ్ఞః శూరో రక్షాసమన్వితః ।। ౨౪.౭౮ ।।

ఊహాపోహవిచారీ చ నానాశిల్పప్రయోజకః ।

నీతిశాస్త్రార్థకుశలస్తథా చైవానురాగవాన్ ।। ౨౪.౭౯ ।।

ధర్మజ్ఞో௨వ్యసనీ చైవ గుణైరేతేర్భవేన్నృపః ।

కులీనా బుద్ధిసంపన్నా నానాశాస్త్రవిపశ్చితాః ।। ౨౪.౮౦ ।।

స్నిగ్ధా పరేరహార్యశ్చ న ప్రమత్తాశ్చ దేశజాః ।

అలుబ్ధాశ్చ వినీతాశ్చ శుచయో ధార్మికాస్తథా ।। ౨౪.౮౧ ।।

పురోధో మన్త్రిణ స్త్వేభిర్గుణైర్యుక్తా భవన్తి హి ।

బుద్ధిమాన్నీతిసంపన్నస్త్యక్తాలస్యః ప్రియంవదః ।। ౨౪.౮౨ ।।
పరరన్ధ్రవిధిజ్ఞశ్చ యాత్రాకాలవిశేషవిత్ ।
అర్థశాస్త్రార్థకుశలో హ్యనురక్తః కులోద్భవః ।। ౨౪.౮౩ ।।
దేశవిత్కాలవిచ్చైవ కర్తవ్యః క్షితిపైః సదా ।
వ్యవహారార్థతత్త్వజ్ఞా బుద్ధిమన్తో బహుశ్రుతాః ।। ౨౪.౮౪ ।।
మధ్యస్థా ధార్మికా ధీరాః కార్యాకార్యవివేకినః ।
క్షాన్తా దాన్తా జితక్రోధా సర్వత్ర సమదర్శినః ।। ౨౪.౮౫ ।।
ఈదృశః ప్రాడ్వివాకాస్తు స్థాప్యా ధర్మాసనే ద్విజాః ।
ఉత్థితాశ్చ ప్రమత్తాశ్చ త్యక్తాలస్యా జితశ్రమాః ।। ౨౪.౮౬ ।।
స్నిగ్ధా శాన్తా వినీతాశ్చ మధ్యస్థా నిపుణాస్తథా ।
నయజ్ఞా వినయజ్ఞాశ్చ ఊహాపోహవిచక్షణాః ।। ౨౪.౮౭ ।।
సర్వశాస్త్రార్థసంపన్నాః కుమారాధికృతాస్తథా ।
బృహస్పతిమతాదేషాం గుణాంశ్చాభికాంక్షయేత్ ।। ౨౪.౮౮ ।।
విజ్ఞేయం చోపహార్యం చ సభ్యానాం చ వికల్పనమ్ ।
ఇత్యేష వో మయా ప్రోక్తః ప్రాడ్వివాకనిర్ణయః ।। ౨౪.౮౯ ।।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి చిత్రాభినయనం పునః ।
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్రే పుంస్త్ర్యుపచారో నామాధ్యాయశ్చతుర్వింశః

******

పఞ్చవింశోఽధ్యాయః

అఙ్గాభినయస్యైవ యో విశేషః క్వచిత్క్వచిత్ ।
అనుక్త ఉచ్యతే చిత్రః చిత్రాభినయస్స్మృతః ।। ౨౫.౧ ।।
ఉత్తానౌ తు కరౌ కృత్వా స్వస్తికౌ పార్శ్వసంస్థితౌ ।
ఉద్వాహితేన శిరసా తథా చోర్ధ్వనిరీక్షణాత్ ।। ౨౫.౨ ।।
ప్రభాతం గగనం రాత్రిః ప్రదోషం దివసం తథా ।
ఋతూన్వనాన్వనాన్తాంశ్చ విస్తీర్ణాంశ్చ జలాశయాన్ ।। ౨౫.౩ ।।
దిశో గ్రహాన్సనక్షత్రాన్కిఞ్చిత్స్వస్థం చ యద్భవేత్ ।
తస్య త్వభినయః కార్యో నానాదృష్టిసమన్వితః ।। ౨౫.౪ ।।
ఏభిరేవ కరైర్భూయస్తేనైవ శిరసా పునః ।
అధో నిరీక్షణేనాథ భూమిస్థాన్సంప్రదర్శయేత్ ।। ౨౫.౫ ।।
స్పర్శస్య గ్రహణేనైవ తథోల్లుకసనేన చ ।
చన్ద్రజ్యోత్స్నాం సుఖం వాయుం రసం గన్ధం చ నిర్దిశేత్ ।। ౨౫.౬ ।।
వస్త్రావకుణ్ఠనాత్సూర్యం రజోధూమానిలాంస్తథా ।
భూమితాపమథోష్ణం చ కుర్యాచ్ఛాయాభిలాషతః ।। ౨౫.౭ ।।
ఊర్ధ్వాకేకరదృష్టిస్తు మధ్యాహ్నే సూర్యమాదిశేత్ ।
ఉదయాస్తగతం చైవ విస్మయార్థైః ప్రదర్శయేత్ ।। ౨౫.౮ ।।
యాని సౌమ్యార్థయుక్తాని సుస్వభావకృతాని చ ।
గాత్రస్పర్శైస్సరోమాఞ్చైస్తేషామభినయో భవేత్ ।। ౨౫.౯ ।।
యాని స్యుస్తీక్ష్ణరూపాణి తాని చాభినయేత్సుధీః ।
అసంస్పర్శైస్తథోద్వేగైస్తథా ముఖవికుణ్ఠనైః ।। ౨౫.౧౦ ।।
గమ్భీరోదాతసంయుక్తానర్థానభినయేద్బుధః ।
సాటోపైశ్చ సగర్వైశ్చ గాత్రైః సౌష్ఠవసంయుతైః ।। ౨౫.౧౧ ।।
యజ్ఞోపవీతదేశస్థమరాలం హాసమాదిశేత్ ।

స్వస్తికౌ విచ్యుతౌ హారస్రగ్దామార్థాన్నిదర్శయేత్ ।। ౨౫.౧౨ ।।

భ్రమణేన ప్రదర్శిన్యా దృష్టేః పరిగమేన చ ।

అలపద్మకపీడాయాః సర్వార్థగ్రహణం భవేత్ ।। ౨౫.౧౩ ।।

శ్రవ్యం శ్రవణయోగేన దృశ్యం దృష్టివిలోకనైః ।

ఆత్మస్థం పరసంస్థం వా మధ్యస్థం వా వినిర్దిశేత్ ।। ౨౫.౧౪ ।।

విద్యుదుల్కాఘనరవావిష్ఫులింగార్చిషస్తథా ।

త్రస్తాంగాక్షినిమేషైశ్చ తేఽభినేయాః ప్రయోక్తృభిః ।। ౨౫.౧౫ ।।

ఉద్వేష్టితకరావృత్తౌ కరౌ కృత్వా నతం శిరః ।

అసంస్పర్శే తథానిష్టే జిహ్మదృష్టేన కారయేత్ ।। ౨౫.౧౬ ।।

వాయుముష్ణం తమస్తేజో ముఖప్రచ్ఛాదనేన చ ।

రేణుతోయపతంగాంశ్చ భ్రమరాంశ్చ నివారయేత్ ।। ౨౫.౧౭ ।।

కృత్వా స్వస్తికసంస్థానౌ పద్మకోశావధోముఖౌ ।

సింహర్క్షవానరవ్యాఘ్రశ్వాపదాంశ్చ నిరూపయేత్ ।। ౨౫.౧౮ ।।

స్వస్తికౌ త్రిపతాకౌ తు గురూణాం పాదవన్దనే ।

ఖటకస్వస్థికౌ చాపి ప్రతోదగ్రహణే స్మృతౌ ।। ౨౫.౧౯ ।।

ఏకం ద్వి త్రీణి చత్వారి పఞ్చ షట్సప్త చాష్టధా ।

నవ వా దశ వాపి స్యుర్గణనాంగులిభిర్భవేత్ ।। ౨౫.౨౦ ।।

దశాఖ్యాశ్చ శతాఖ్యాశ్చ సహస్రాఖ్యాస్తథైవ చ ।

పతాకాభ్యాం తు హస్తాభ్యాం ప్రయోజ్యాస్తాః ప్రయోక్తృభిః ।। ౨౫.౨౧ ।।

దశాఖ్యగణనాయాస్తు పరతో యా భవేదిహ ।

వాక్యార్థేనైవ సాధ్యాసౌ పరోక్షాభినయేన చ ।। ౨౫.౨౨ ।।

ఛత్రధ్వజపతాకాశ్చ నిర్దేశ్యా దణ్డధారణాత్ ।

నానాప్రహరణం చాథ నిర్దేశ్యం ధారణాశ్రయమ్ ।। ౨౫.౨౩ ।।

ఏకచిత్తో హ్యధోదృష్టిః కిఞ్చిన్నతశిరాస్తథా ।

సవ్యహస్తశ్చ సందంశః స్మృతే ధ్యానే వితర్కితే ।। ౨౫.౨౪ ।।
ఉద్వాహితం శిరః కృత్వా హంసపక్షౌ ప్రదక్షిణౌ ।
అపత్యరూపణే కార్యావుచ్ఛ్రయౌ చ ప్రయోక్తృభిః ।। ౨౫.౨౫ ।।
ఉద్వాహితం శిరః కృత్వా హంసవక్త్రం తథోర్ధ్వగమ్ ।
ప్రసాదయచ్చ యం మానం దీర్ఘసత్వం చ నిర్దిశేత్ ।। ౨౫.౨౬ ।।
అరాలం చ శిరస్థానే సముద్వాహ్య తు వామకమ్ ।
గతే నిర్వృత్తే ధ్వస్తే చ శ్రాన్తవాక్యే చ యోజయేత్ ।। ౨౫.౨౭ ।।
సర్వేన్ద్రియస్వస్థతయా ప్రసన్నవదనస్తథా ।
విచిత్రభూతలాలోకైః శరదన్తు వినిర్దిశేత్ ।। ౨౫.౨౮ ।।
గాత్రసంకోచనాచ్చాపి సూర్యాగ్నిపటుసేవనాత్ ।
హేమన్తస్త్వభినేతవ్యః పురుషైర్మధ్యమాధమైః ।। ౨౫.౨౯ ।।
శిరోదన్తోష్ఠకమ్పేన గాత్రసంకోచనేన చ ।
కూజితైశ్చ సశీత్కారైరధమశ్శీతమాదిశేత్ ।। ౨౫.౩౦ ।।
అవస్థాన్తరమాసాద్య కదాచిత్తూత్తమరైరపి ।
శీతాభినయనం కుర్యాద్దేవాద్వ్యసనసంభవమ్ ।। ౨౫.౩౧ ।।
ఋతుజానాం తు పుష్పాణాం గన్ధఘ్రాణైస్తథైవ చ ।
రూక్షస్య వాయోః స్పర్శాచ్చ శిశిరం రూపయేద్బుధః ।। ౨౫.౩౨ ।।
ప్రమోదజననారంభైరుపభోగైః పృథగ్విధిః ।
వసన్తస్త్వభినేతవ్యో నానాపుష్పప్రదర్శనాత్ ।। ౨౫.౩౩ ।।
స్వేద ప్రమార్జనైశ్చైవ భూమితాపైః సవీజనైః ।
ఉష్ణస్య వాయోః స్పర్శేన గ్రీష్మం త్వభినయేద్బుధః ।। ౨౫.౩౪ ।।
కదమ్బనీపకుటపైః శాద్వలైః సేన్ద్రగోపకైః ।
మేఘవాతైః సుఖస్పర్శైః ప్రావృట్కాలం ప్రదర్శయేత్ ।। ౨౫.౩౫ ।।
మేఘౌఘనాదైర్గమ్భీరైర్ధారాప్రపతనైస్తదా ।

విద్యున్నిర్ఘాతఘోషైశ్చ వర్షారాత్రం సమాదిశేత్ ।। ౨౫.౩౬ ।।

యద్యస్య చిహ్నం వేషో వా కర్మ వా రూపమేవ వా ।

నిర్దేశ్యః స ఋతుస్తేన ఇష్టానిష్టార్థదర్శనాత్ ।। ౨౫.౩౭ ।।

ఏతానృతూనర్థవశాద్దర్శయేద్ధి రసానుగాన్ ।

సుఖినస్తు సుఖోపేతాన్దుఃఖార్తాన్దుఃఖసంయుతాన్ ।। ౨౫.౩౮ ।।

యో యేన భావేనావిష్టః సుఖదేనేతరేఅన వా ।

స తదాహితసంకారః సర్వం పశ్యతి తన్మయమ్ ।। ౨౫.౩౯ ।।

భావాభినయనం కుర్యాద్విభావానాం నిదర్శనైః ।

తథైవ చానుభావానాం భావసిద్ధిః ప్రవర్తితా ।। ౨౫.౪౦ ।।

విభావేనాహృతం కార్యమనుభావేన నీయతే ।

ఆత్మానుభవనం భావో విభావః పరదర్శనమ్ ।। ౨౫.౪౧ ।।

గురుర్మిత్రం సఖా స్నిగ్ధః సంబన్ధీ బన్ధురేవ వా ।

ఆవేద్యతే హి యః ప్రాప్తః స విభావ ఇతి స్మృతః ।। ౨౫.౪౨ ।।

యత్త్వస్య సంభ్రమోత్థానైరర్ఘ్యపాద్యాసనాదిభిః ।

పూజనం క్రియతే భక్త్యా సోఽనుభావః ప్రకీర్తితః ।। ౨౫.౪౩ ।।

ఏవమన్యేష్వపి జ్ఞేయో నానాకార్యప్రదర్శనాత్ ।

విభావో వాపి భావో వా విజ్ఞేయోఽర్థవశాద్బుధైః ।। ౨౫.౪౪ ।।

యస్త్వపి ప్రతిసందేశో దూతస్యేహ ప్రదీయతే ।

సోఽనుభావ ఇతి జ్ఞేయః ప్రతిసన్దేశదర్శితః ।। ౨౫.౪౫ ।।

ఏవం భావో విభావో వాప్యనుభావశ్చ కీర్తితః ।

పురుషైరభినేయః స్యాత్ప్రమదాభిరథాపి వా ।। ౨౫.౪౬ ।।

స్వభావాభినయే స్థానం పుంసాం కార్యం తు వైష్ణవమ్ ।

ఆయతం వావహిత్థం వా స్త్రీణాం కార్యం స్వభావతః ।। ౨౫.౪౭ ।।

ప్రయోజనవశాచ్చైవ శేషాణ్యపి భవన్తి హి ।

నానాభవాభినయనైః ప్రయోగైశ్చ పృథగ్విధైః ।। ౨౫.౪౮ ।।

ధైర్యలీలాఙ్గసంపన్నం పురుషాణాం విచేష్టితమ్ ।

మృదులీలాఙ్గహారైశ్చ స్త్రీణాం కార్యం తు చేష్టితమ్ ।। ౨౫.౪౯ ।।

కరపాదాఙ్గసఞ్చారాస్స్త్రీణాం తు లలితాః స్మృతాః ।

సుధీరశ్చోద్ధతశ్చైవ పురుషాణాం ప్రయోక్తృభిః ।। ౨౫.౫౦ ।।

యథా రసం యథా భావం స్త్రీణాం భావప్రదర్శనమ్ ।

నరాణాం ప్రమదానాం చ భావాభినయనం పృథక్ ।। ౨౫.౫౧ ।।

భావానుభావనం యుక్తం వ్యాఖ్యాస్యామ్యనుపూర్వశః ।

ఆలిఙ్గనేన గాత్రాణాం సస్మితేన చ చక్షుషా ।। ౨౫.౫౨ ।।

తథోల్లుకసానచ్చాపి హర్షం సందర్శయేన్నరః ।

క్షిప్రసఞ్జాతరోమాఞ్చాత్బాష్పేణావృతలోచనా ।। ౨౫.౫౩ ।।

కుర్వీత నర్తకీ హర్షం ప్రీత్యా వాక్యైశ్చ సస్మితైః ।

ఉద్వృత్తరక్తనేత్రశ్చ సన్దష్టాధర ఏవ చ ।। ౨౫.౫౪ ।।

నిశ్వాసకంపితాంగశ్చ క్రోధం చాభినయేన్నరః ।

నేత్రాభ్యాం బాష్పపూర్ణాభ్యాం చిబుకౌష్ఠప్రకంపనాత్ ।। ౨౫.౫౫ ।।

శిరసః కంపనాచ్చైవ భ్రుకుటీకరణేన చ ।

మౌనేనాఙ్గులిభఙ్గేన మాల్యాభరణవర్జనాత్ ।। ౨౫.౫౬ ।।

ఆయతకస్థానకక్షాయా ఈర్ష్యా క్రోధే భవేత్స్త్రియాః ।

నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసబహులైరధోముఖవిచిన్తనైః ।। ౨౫.౫౭ ।।

ఆకాశవచనాచ్చాపి దుఃఖం పుంసాం తు యోజయేత్ ।

రుదితైః శ్వసితైశ్చైవ శిరోభిహననేన చ ।। ౨౫.౫౮ ।।

భూమిపాతాభిఘాతైశ్చ దుఃఖం స్త్రీషు ప్రయోజయేత్ ।

ఆనన్దజం చార్తిజం వా ఈర్ష్యాసంభూతమేవ వా ।। ౨౫.౫౯ ।।

యత్పూర్వముక్తం రుదితం తత్స్త్రీనీచేషు యోజయేత్ ।

సంభ్రమావేగచేష్టాభిశ్శస్త్రసంపాతనేన చ ।। ౨౫.౬౦ ।।

పురుషాణాం భయం కార్యం ధైర్యావేగబలాదిభిః ।

చలతారకనేత్రత్వాద్గాత్రైః స్ఫురితకమ్పితైః ।। ౨౫.౬౧ ।।

సన్త్రస్తహృదయత్వాచ్చ పార్శ్వాభ్యామవలోకనైః ।

భర్తురన్వేషణాచ్చైవముచ్చైరాక్రన్దనాదపి ।। ౨౫.౬౨ ।।

ప్రియస్యాలింగనాచ్చైవ భయం కార్యం భవేత్స్త్రియాః ।

మదా యేఽభిహితాః పూర్వం తే స్త్రీనీచేషు యోజయేత్ ।। ౨౫.౬౩ ।।

మృదుభిః స్ఖలితైర్నిత్యమాకాశస్యావలంబనాత్ ।

నేత్రావఘూర్ణనైశ్చైవ సాలస్యైః కథితైస్తథా ।। ౨౫.౬౪ ।।

గాత్రాణాం కంపనైశ్చైవ మదః కార్యో భవేత్స్త్రియాః ।

అనేన విధినా కార్యః ప్రయోగాః కారణోత్థితాః ।। ౨౫.౬౫ ।।

పౌరుషః స్త్రీకృతో వాపి భావా హ్యభినయం ప్రతి ।

సర్వే సలలితా భావాస్స్త్రీభిః కార్యాః ప్రయత్నతః ।। ౨౫.౬౬ ।।

ధైర్యమాధుర్యసంపన్నా భావాః కార్యాస్తు పౌరుషాః ।

త్రిపతాకాఙ్గులీభ్యాం తు వలితాభ్యాం ప్రయోజయేత్ ।। ౨౫.౬౭ ।।

శుకాశ్చ సారికాశ్చైవ సూక్ష్మా యే చాపి పక్షిణః ।

శిఖిసారసహంసాద్యాః స్థూలా యేఽపి స్వభావతః ।। ౨౫.౬౮ ।।

రేచకైరఙ్గహారైశ్చ తేషామభినయో భవేత్ ।

ఖరోష్ట్రాశ్వతరాసింహవ్యాఘ్రగోమహిషాదయ ।। ౨౫.౬౯ ।।

గతిప్రచరైరఙ్గైశ్చ తేఽభినేయాః ప్రయోక్తృభిః ।

భూతాః పిశాచా యక్షాశ్చ దానవాః సహరాక్షసైః ।। ౨౫.౭౦ ।।

అఙ్గహారైరవినిర్దేశ్యా నామసంకీర్తనాదపి ।

అఙ్గహారైర్వినిర్దేశ్యా అప్రత్యక్షా భవన్తి యే ।। ౨౫.౭౧ ।।

ప్రత్యక్షాస్త్వభినేతవ్యా భయోద్వేగైః సవిస్మయైః ।

దేవాశ్చ చిహ్నైశ్చ ప్రణామకరణైర్భావైశ్చ విచేష్టితైః ।। ౨౫.౭౨ ।।

అభినేయో హ్యర్థవశాదప్రత్యక్షాః ప్రయోగజ్ఞైః ।

సవ్యోత్థితేన హస్తేన హ్యరాలేన శిరః స్పృశేత్ ।। ౨౫.౭౩ ।।

నరేఽహ్యభివాదనం హ్యేతదప్రత్యక్షే విధీయతే ।

ఖటకావర్ధమానేన కపోతాఖ్యేన వా పునః ।। ౨౫.౭౪ ।।

దైవతాని గురూంశ్చైవ ప్రమదాశ్చాభివాదయేత్ ।

దివౌకసశ్చ యే పూజ్యాః ప్రత్యక్షాశ్చ భవన్తి యే ।। ౨౫.౭౫ ।।

తాన్ప్రమాణైః ప్రభావైశ్చ గంభీరార్థైశ్చ యోజయేత్ ।

మహాజనం సఖీవర్గం విటధూర్తజనం తథా ।। ౨౫.౭౬ ।।

పరిమణ్డలసంస్థేన హస్తేనాభినయేనన్నరః ।

పర్వతాన్ప్రాంశుయోగేన వృక్షాంశ్చైవ సముచ్ఛ్రితాన్ ।। ౨౫.౭౭ ।।

ప్రసారితాభ్యాం బాహుభ్యాముత్క్షిప్తాభ్యాం ప్రయోజయేత్ ।

సమూహసాగరం సేనా బహువిస్తీర్ణమేవ చ ।। ౨౫.౭౮ ।।

పతాకాభ్యాం తు హస్తాభ్యాముత్క్షిప్తాభ్యాం ప్రదర్శయేత్ ।

శౌర్యం ధైర్యం చ గర్వం చ దర్పమౌదార్యముచ్ఛ్రయమ్ ।। ౨౫.౭౯ ।।

లలాటదేశస్థానేన త్వరాలేనాభిదర్శయేత్ ।

వక్షోదేశాదపావిద్ధౌ కరౌ తు మృగశీర్షకౌ ।। ౨౫.౮౦ ।।

విస్తీర్ణప్రద్రుతోత్క్షేపౌ యోజ్యౌ యస్యాదపావృతమ్ ।

అధోముఖోత్తానతలౌ హస్తౌ కిఞ్చిత్ప్రసారితౌ ।। ౨౫.౮౧ ।।

కృత్వా త్వభినయేద్వేలాం బిలద్వారం గృహం గుహాన్ ।

కామం శాపగ్రహగ్రస్తాఞ్జ్వరోపహతచేతసః ।। ౨౫.౮౨ ।।

ఏతేషాం చేష్టితం కుర్యాదఙ్గాద్యైః సదృశైర్బుధైః ।

దోలాభినయనం కుర్యాద్దోలాయాస్తు విలోకనైః ।। ౨౫.౮౩ ।।

సంభోక్షేణ చ గాత్రాణాం రజ్వాశ్వాగ్రహణేన చ ।

యదా చాఞ్ఛవతీ డోలా ప్రత్యక్షా పుస్తజా భవేత్ ।। ౨౫.౮౪ ।।
ఆసనేషు ప్రవిష్టానాం కర్తవ్యం తత్ర డోలనమ్ ।
ఆకాశవచనానీహ వక్ష్యామ్యాత్మగతాని చ ।। ౨౫.౮౫ ।।
అపవారితకం చైవ జనాన్తికమథాపి చ ।
దూరస్థాభాషణం యత్స్యాదశరీరనివేదనమ్ ।। ౨౫.౮౬ ।।
పరోక్షాన్తరితం వాక్యమాకాశవచనం తు తత్ ।
తత్రోత్తరకృతైర్వాక్యైః సంలాపం సంప్రయోజయేత్ ।। ౨౫.౮౭ ।।
నానాకారణసంయుక్తైః కావ్యభావసముత్థితైః ।
హృదయస్య వచో యత్తు తదాత్మగతమీష్యతే ।। ౨౫.౮౮ ।।
సవితర్కం చ తద్యోజ్యం ప్రాయశో నాటకాదిషు ।
నిగూఢభావసంయుక్తమపవారితకం స్మృతమ్ ।। ౨౫.౮౯ ।।
కార్యవశాదశ్రవణం పార్శ్వగతైర్యజ్జనాన్తికం తత్స్యాత్ ।
హృదయస్థం సవికల్పం భావస్థం చాత్మగతమేవ ।। ౨౫.౯౦ ।।
ఇతి గూఢార్థయుక్తాని వచనానీహ నాటకే ।
జనాన్తికాని కర్ణే తు తాని యోజ్యాని యోక్తృభిః ।। ౨౫.౯౧ ।।
పూర్వవృత్తం తు యత్కార్యం భూయః కథ్యం తు కారణాత్ ।
కర్ణప్రదేశే తద్వాచ్యం మాగాత్తత్పునరుక్తతామ్ ।। ౨౫.౮౨ ।।
అవ్యభిచారేణ పఠేదాకాశజనాన్తికాత్మగతపాఠ్యమ్ ।
ప్రత్యక్షపరోక్షకృతానామాత్మసముత్థాన్పరకృతాంశ్చ ।। ౨౫.౯౩ ।।
హస్తమన్తరితం కృత్వా త్రిపతాకం ప్రయోక్తృభిః ।
జనాన్తికం ప్రయోక్తవ్యమపవారితకం తథా ।। ౨౫.౯౪ ।।
స్వప్నాయితవాక్యార్థైస్త్వభినేయో న ఖలు హస్తసంచారైః ।
సుప్తాభిహితైరేవ తు వాక్యార్థైః సోఽభినేయః స్యాత్ ।। ౨౫.౯౫ ।।
మన్దస్వరసఞ్చారైర్వ్యక్తావ్యక్తం పునరుక్తవచనార్థమ్ ।

పూర్వానుస్మరణకృతం కార్యం స్వప్నా ఇచ్ఛితే పాఠ్యమ్ ।। ౨౫.౯౬ ।।

ప్రశిథిలగురుకరుణాక్షరఘణ్టానుస్వరితవాక్యగద్గదజైః ।

హిక్కాశ్వసోపేతాం కాకుం కుర్యాన్మరణకాలే ।। ౨౫.౯౭ ।।

హిక్కాశ్వాసోపేతాం మూర్చ్ఛోపగమే మరణవత్కథయేత్ ।

అతిమత్తేష్వపి కార్యం తద్వత్స్వప్నాయితే యథా పాఠ్యమ్ ।। ౨౫.౯౮ ।।

వృద్ధానాం యోజయేత్పాఠ్యం గద్గదస్ఖలితాక్షరమ్ ।

అసమాప్తాక్షరం చైవ బాలానాం తు కలస్వనమ్ ।। ౨౫.౯౯ ।।

నానాభావోపగతం మరణాభినయే బహుకీర్తితం తు ।

విక్షిప్తహస్తపాదైర్నిభృతైః సన్నైస్తథా కార్యమ్ ।। ౨౫.౧౦౦ ।।

వ్యాధిప్లుతే చ మరణం నిషణ్ణగాత్రైస్తు సంప్రయోక్తవ్యమ్ ।

హిక్కాశ్వాసోపేతం తథా పరాధీనగాత్రసంచారమ్ ।। ౨౫.౧౦౧ ।।

విషపీతేఽపి చ మరణం కార్యం విక్షిప్తగాత్రకరచరణమ్ ।

విషవేగసంప్రయుక్తం విస్ఫురితాంగక్రియోపేతమ్ ।। ౨౫.౧౦౨ ।।

ప్రథమే వేగే కార్శ్యం త్వభినేయే వేపథుర్ద్వితీయే తు ।

దాహస్తథా తృతీయే విలల్లికా స్యాచ్చతుర్థే తు ।। ౨౫.౧౦౩ ।।

ఫేనస్తు పఞ్చమస్థే తు గ్రీవా షష్ఠే తు భజ్యతే ।

జడతా సప్తమే తు స్యాన్మరణం త్వష్టమే భవేత్ ।। ౨౫.౧౦౪ ।।

తత్ర ప్రథమవేగే తు క్షామవక్రకపోలతా ।

కృశత్వేఽభినయః కార్యో వాక్యానామల్పభాషణమ్ ।। ౨౫.౧౦౫ ।।

సర్వాఙ్గవేపథుం చ కణ్డూయనం తథాఙ్గానామ్ ।

విక్షిప్తహస్తగాత్రం దాహం చైవాప్యభినయేత్తు ।। ౨౫.౧౦౬ ।।

ఉద్వృత్తనిమేషత్వాదుద్గారచ్ఛర్దనైస్తథాక్షేపైః ।

అవ్యక్తాక్షరకథనైః విలల్లికామభినయేదేవమ్ ।। ౨౫.౧౦౭ ।।

ఉద్గారవమనయోగైః శిరసశ్చ విలోలనైరనేకవిధైః ।

ఫేనస్త్వభినేతవ్యో నిఃసంజ్ఞతయా నిమేషైశ్చ ।। ౨౫.౧౦౮ ।।
అంసకపోలస్పర్శః శిరసోఽథ వినామనం శిరోఽపాఙ్గః ।
సర్వేన్ద్రియసంమోహాజ్జడతామేవం త్వభినయేత్తు ।। ౨౫.౧౦౯ ।।
సంమీలితనేత్రత్వాత్వ్యాధివివృద్ధౌ భుజఙ్గదశనాద్వా ।
ఏవం హి నాట్యధర్మే మరణాని బుద్ధైః ప్రయోజ్యాని ।। ౨౫.౧౧౦ ।।
సంభ్రమేష్వథ రోషేషు శోకావేశకృతేషు చ ।
యాని వాక్యాని యుజ్యన్తే పునరుక్తం న తేష్విహ ।। ౨౫.౧౧౧ ।।
సాధ్వహో మాం చ హేహేతి కిం త్వం మామావదేతి చ ।
ఏవంవిధాని కార్యాణి ద్విత్రిసంఖ్యాని కారయేత్ ।। ౨౫.౧౧౨ ।।
ప్రత్యఙ్గహీనం యత్కావ్యం వికృతం చ ప్రయుజ్యతే ।
న లక్షణకృతస్తత్ర కార్యస్త్వభినయో బుద్ధైః ।। ౨౫.౧౧౩ ।।
భావో యత్రోత్తమానాం తు న తం మధ్యేషు యోజయేత్ ।
యో భావశ్చైవ మధ్యానాం న తే నీచేషు యోజయేత్ ।। ౨౫.౧౧౪ ।।
పృథక్పృథగ్భావరసైరాత్మచేష్టాసముత్థితైః ।
జ్యేష్ఠమధ్యమనీచేషు నాట్యం రాగం హి గచ్ఛతి ।। ౨౫.౧౧౫ ।।
ఏతేఽభినయవిశేషాః కర్తవ్యాః సత్త్వభావసంయుక్తాః ।
అన్యే తు లౌకికా యే తు తే సర్వే లోకవత్కార్యాః ।। ౨౫.౧౧౬ ।।
నానావిధైర్యథా పుష్పైర్మాలాం గ్రథ్నాతి మాల్యకృత్ ।
అంగోపాంగై రసైర్భావైస్తథా నాట్యం ప్రయోజయేత్ ।। ౨౫.౧౧౭ ।।
యా యస్య లీలా నియతా గతిశ్చ రఙ్గప్రవిష్టస్య నిధానయుక్తః ।
తామేవ కుర్యాదవిముక్తసత్త్వో యావన్న రఙ్గాత్ప్రతినిర్వృతః స్యాత్ ।। ౨౫.౧౧౮ ।।
ఏవమేతే మయా ప్రోక్తా నాట్యే చాభినయాః క్రమాత్ ।
అన్యే తు లౌకికా యే తే లోకాద్గ్రాహ్యాః సదా బుద్ధైః ।। ౨౫.౧౧౯ ।।
లోకో వేదస్తథాధ్యాత్మం ప్రమాణం త్రివిధం స్మృతమ్ ।

వేదాధ్యాత్మపదార్థేషు ప్రాయో నాట్యం ప్రతిష్ఠితమ్ ।। ౨౫.౧౨౦ ।।

వేదాధ్యాత్మోపపన్నం తు శబ్దచ్ఛన్దస్సమన్వితమ్ ।

లోకసిద్ధం భవేత్సిద్ధం నాట్యం లోకాత్మకం తథా ।। ౨౫.౧౨౧ ।।

న చ శక్యం హి లోకస్య స్థావరస్య చరస్య చ ।

శాస్త్రేణ నిర్ణయం కర్తుం భావచేష్టావిధిం ప్రతి ।। ౨౫.౧౨౨ ।।

నానాశీలాః ప్రకృతయః శీలే నాట్యం ప్రతిష్ఠిఅతమ్ ।

తస్మాల్లోకప్రమాణం హి విజ్ఞేయం నాట్యయోక్తృభిః ।। ౨౫.౧౨౩ ।।

ఏతాన్విధీంశ్చాభినయస్య సమ్యగ్విజ్ఞాయ రఙ్గే మనుజః ప్రయుఙ్క్తే ।

స నాట్యతత్త్వాభినయప్రయోక్తా సంమానమగ్ర్యం లభతే హి లోకే ।। ౨౫.౧౨౪ ।।

ఏవమేతే హ్యభినయా వాఙ్నేపథ్యాఙ్గసంభవాః ।

ప్రయోగజ్ఞేన కర్తవ్యా నాటకే సిద్ధిమిచ్ఛతా ।। ౨౫.౧౨౫ ।।

******

షడ్వింశోఽధ్యాయః

అనురూపా విరూపా చ తథా రూపానురూపిణీ ।

త్రిప్రకారేహ పాత్రాణాం ప్రకృతిశ్చ విభావితా ।। ౨౬.౧ ।।

నానావస్థాక్రియోపేతా భూమికా ప్రకృతిస్తథా ।

భృశముద్యోతయేన్నాట్యం స్వభావకరణాశ్రయమ్ ।। ౨౬.౨ ।।

బహుబాహూబహుముఖాస్తథా చ వికృతాననాః ।

పశుశ్వాపదవక్త్రాశ్చ ఖరోష్ట్రాశ్చ గజాననాః ।। ౨౬.౩ ।।

ఏతే చాన్యే చ బహవో నానారూపా భవన్తి యే ।
ఆచార్యేణ తు తే కార్యా మృత్కాష్ఠజతుచర్మభిః ।। ౨౬.౪ ।।
స్వాభావికేన రూపేన ప్రవిశేద్రఙ్గమణ్డలమ్ ।
ఆత్మరూపమవచ్ఛాద్య వర్ణకైర్భూషణైరపి ।। ౨౬.౫ ।।
యాదృశం యస్య యద్రూపం ప్రకృత్యా తత్ర తాదృశమ్ ।
వయోవేషానురూపేణ ప్రయోజ్యం నాట్యకర్మణి ।। ౨౬.౬ ।।
యథా జీవత్స్వభావం హి పరిత్యజ్యాన్యదేహికమ్ ।
పరభావం ప్రకురుతే పరభావం సమాశ్రితః ।। ౨౬.౭ ।।
ఏవం బుధః పరంభావం సోఽస్మీతి మనసా స్మరన్ ।
యేషాం వాగఙ్గలీలాభిశ్చేష్టాభిస్తు సమాచరేత్ ।। ౨౬.౮ ।।
సుకుమారప్రయోగో యో రాజ్ఞామామోదసంభవః ।
శృఙ్గారరసమాసాద్య తన్నారీషు ప్రయోజయేత్ ।। ౨౬.౯ ।।
యుద్ధోద్ధతావిద్ధకృతా సంరంభారభటాశ్చ యే ।
న తే స్త్రీభిః ప్రయోక్తవ్యాః యోక్తవ్యాః పురుషేషు తే ।। ౨౬.౧౦ ।।
అనుద్భటమసంభ్రాన్తమనావిద్ధాఙ్గచేష్టితమ్ ।
లయతాలకలాపాతప్రమాణనియతాక్షరమ్ ।। ౨౬.౧౧ ।।
సువిభక్తపదాలాపమనిష్ఠురమకాహలమ్ ।
ఈదృశం యద్భవేన్నాట్యం నారీభిశ్చ ప్రయోజయేత్ ।। ౨౬.౧౨ ।।
ఏవం కార్యం ప్రయోగజ్ఞైర్భూమికావినివేశనమ్ ।
స్త్రియో హి స్త్రీగతో భావః పౌరుషః పురుషస్యచ ।। ౨౬.౧౩ ।।
యథా వయో యథావస్థమనురూపేతి సా స్మృతా ।
పురుషః స్త్రీకృతం భావం రూపాత్ప్రకురుతే తు యః ।। ౨౬.౧౪ ।।
రూపానురూపా సా జ్ఞేయా ప్రయోగే ప్రకృతిర్బుధః ।
ఛన్దతః పౌరుషీం భూమిం స్త్రీ కుర్యాదనురూపతః ।। ౨౬.౧౫ ।।

న పరస్పరచేష్టాసు కార్యౌ స్థవిరబాలిశౌ ।
పాఠ్యప్రయోగే పురుషాః ప్రయోక్తవ్యా హి సంస్కృతే ।। ౨౬.౧౬ ।।
స్త్రీణాం స్వభావమధురాః కణ్ఠాః పుంసాం తు బలవన్తః ।
యద్యపి పురుషో విద్యాత్గీతవిధానం చ లక్షణోపేతమ్ ।। ౨౬.౧౭ ।।
మాధుర్యగుణవిహీనం శోభాం జనయేన్న తద్గీతమ్ ।
యత్ర స్త్రీణాం పాఠ్యాద్గుణైర్నరాణాం చ కణ్ఠమాధుర్యమ్ ।। ౨౬.౧౮ ।।
ప్రకృతివిపర్యయజనితౌ విజ్ఞేయౌ తావలఙ్కారౌ ।
ప్రాయేణ దేవపార్థివసేనాపతిముఖ్యపురుషభవనేషు ।। ౨౬.౧౯ ।।
స్త్రీజనకృతాః ప్రయోగా భవన్తి పురుషస్వభావేన ।
రమ్భోర్వశీప్రభృతిషు స్వర్గే నాట్యం ప్రతిష్ఠితమ్ ।। ౨౬.౨౦ ।।
తథైవ మానుషే లోకే రాజ్ఞామన్తఃపురేష్విహ ।
ఉపదేష్టవ్యమాచార్యైః ప్రయత్నేనాఙ్గనాజనే ।। ౨౬.౨౧ ।।
న స్వయం భూమికాభ్యాసో బుద్ధైః కార్యస్తు నాటకే ।
స్త్రీషు యోజ్యః ప్రయత్నేన ప్రయోగః పురుషాశ్రయః ।। ౨౬.౨౨ ।।
యస్మాత్స్వభావోపగతో విలాసః స్త్రీషు విద్యతే ।
తస్మాత్స్వభావమధురమఙ్గం సులభసౌష్ఠవమ్ ।। ౨౬.౨౩ ।।
లలితం సౌష్ఠవం యచ్చ సోఽలఙ్కారః పరో మతః ।
ప్రయోగో ద్వివిధశ్చైవ విజ్ఞేయో నాటకాశ్రయః ।। ౨౬.౨౪ ।।
సుకుమారస్తథావిద్ధో నానాభావరసాశ్రయః ।
నాటకం సప్రకరణం భాణో వీథ్యఙ్క ఏవ చ ।। ౨౬.౨౫ ।।
జ్ఞేయాని సుకుమారాణి మానుషైరాశ్రితాని తు ।
సుకుమారప్రయోగోఽయం రాజ్ఞామామోదకారకః ।। ౨౬.౨౬ ।।
శృఙ్గారసమాసాద్య స్త్రీణాం తత్తు ప్రయోజయేత్ ।
యుద్ధోద్ధతావిద్ధకృతాసంరంభారభటాశ్చ యే ।। ౨౬.౨౭ ।।

న తే స్త్రీణాం ప్రకర్తవ్యాః కర్తవ్యాః పురుషైర్హి తే ।
యథావిద్ధాఙ్గహారం తు భేద్యభేద్యాహవాత్మకమ్ ।। ౨౬.౨౮ ।।
మాయేన్ద్రజాలబహులం పుస్తనైపథ్యదీపితమ్ ।
పురుషప్రాయసంచారమల్పస్త్రీకమథోద్ధతమ్ ।। ౨౬.౨౯ ।।
సాత్వత్యారభటీయుక్తం నాట్యమావిద్ధసంజ్ఞితమ్ ।
డిమః సమవకారశ్చ వ్యాయోగేహామృగౌ తథా ।। ౨౬.౩౦ ।।
ఏతాన్యావిద్ధసంజ్ఞాని విజ్ఞేయాని ప్రయోక్తృభిః ।
ఏషాం ప్రయోగః కర్తవ్యో దేవదానవరాక్షసైః ।। ౨౬.౩౧ ।।
ఉద్ధతా యే చ పురుషాః శౌర్యవీర్యసమన్వితాః ।
యోగ్యః స చ ప్రయత్నః కర్తవ్యః సతతప్రమాదేన ।। ౨౬.౩౨ ।।
న హి యోగ్యయా వినా భవతి చ భావరససౌష్ఠవం కించిత్ ।
సంగీతపరిక్లేశో నిత్యం ప్రమదాజనస్య గుణ ఏవ ।। ౨౬.౩౩ ।।
యన్మధురకర్కశత్వం లభతే నాట్యప్రయోగేణ ।
ప్రమదాః నాట్యవిలాసైర్లభతే యత్కుసుమైర్విచిత్రలావణ్యమ్ ।
కామోపచారకుశలా భవన్తి చ కామ్యా విశేషేణ ।। ౨౬.౩౪ ।।
గీతం వృత్తం తథా వాద్యం ప్రస్తారగమనక్రియా ।
శిష్యనిష్పాదనం చైవ షడాచార్యగుణాః స్మృతాః ।। ౨౬.౩౫ ।।
ఏతాని పఞ్చ యో వేత్తి స ఆచార్యః ప్రకీర్తితః ।
ఊహాపోహౌ మతిశ్చైవ స్మృతిర్మేధా తథైవ చ ।। ౨౬.౩౬ ।।
మేధాస్మృతిర్గుణశ్లాఘారాగః సంఘర్ష ఏవ చ ।
ఉత్సాహశ్చ షడేవైతాన్శిష్యస్యాపి గుణాన్విదుః ।। ౨౬.౩౭ ।।
ఏవం కార్యం ప్రయోగజ్ఞైర్నానాభూమివికల్పనమ్ ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి సిద్ధీనామపి లక్షణమ్ ।। ౨౬.౩౮ ।।
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే వికృతివికల్పో నామ షడ్వింశోఽధ్యాయః

******

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

సిద్ధీనాం తు ప్రవక్ష్యామి లక్షణం నాటకాశ్రయమ్ ।
యస్మాత్ప్రయోగః సర్వోఽయం సిద్ధ్యర్థం సంప్రదర్శితః ।। ౨౭.౧ ।।
సిద్ధిస్తు ద్వివిధా జ్ఞేయా వాఙ్మనోఙ్గసముద్భవా ।
దైవీ చ మానుషీ చైవ నానాభావసముత్థితా ।। ౨౭.౨ ।।
దశాఙ్గా మానుషీ సిద్ధీర్దైవీ తు ద్వివిధా స్మృతా ।
నానాసత్త్వాశ్రయకృతా వాఙ్నైపథ్యశరీరజా ।। ౨౭.౩ ।।
స్మితాపహాసినీ హాసా సాధ్వహో కష్టమేవ చ ।
ప్రబద్ధనాదా చ తథా సిద్ధిర్జ్ఞేయాథ వాఙ్మయీ ।। ౨౭.౪ ।।
పులకైశ్చ సరోమాఞ్చైరభ్యుత్థానైస్తథైవ చ ।
చేలదానాఙ్గులిక్షేపైః శారీరీ సిద్ధిరిష్యతే ।। ౨౭.౫ ।।
కిఞ్చిచ్ఛ్లిష్టో రసో హాస్యో నృత్యద్భిర్యత్ర యుజ్యతే ।
స్మితేన స ప్రతిగ్రాహ్యః ప్రేక్షకైర్నిత్యమేవ చ ।। ౨౭.౬ ।।
కిఞ్చిదస్పష్టహాస్యం యత్తథా వచనమేవ చ ।
అర్ధహాస్యేన తద్గ్రాహ్యం ప్రేక్షకైర్నిత్యమేవ హి ।। ౨౭.౭ ।।
విదూషకోచ్ఛేదకృతం భవేచ్ఛిల్పకృతం చ యత్ ।
అతిహాస్యేన తద్గ్రాహ్యం ప్రేక్షకైర్నిత్యమేవ తు ।। ౨౭.౮ ।।

అహోకారస్తథా కార్యో నృణాం ప్రకృతిసంభవః ।
యద్ధర్మపదసంయుక్తం యథాతిశయసంభవమ్ ।। ౨౭.౯ ।।
తత్ర సాధ్వితి యద్వాక్యం ప్రయోక్తవ్యం హి సాధకైః ।
విస్మయావిష్టభావేషు ప్రహర్షార్థేషు చైవ హి ।। ౨౭.౧౦ ।।
కరుణేఽపి ప్రయోక్తవ్యం కష్టం శాస్త్రకృతేన తు ।
ప్రబద్ధనాదా చ తథా విస్మయార్థేషు నిత్యశః ।। ౨౭.౧౧ ।।
సాధిక్షేపేషు వాక్యేషు ప్రస్పన్దితతనూరుహైః ।
కుతూహలోత్తరావేధైర్బహుమానేన సాధయేత్ ।। ౨౭.౧౨ ।।
దీప్తప్రదేశం యత్కార్యం ఛేద్యభేద్యాహవాత్మకమ్ ।
సవిద్రవమథోత్ఫుల్లం తథా యుద్ధనియుద్ధజమ్ ।। ౨౭.౧౩ ।।
ప్రకమ్పితాంసశీర్షఞ్చ సాస్రం సోత్థానమేవ చ ।
తత్రేక్షకైస్తు కుశలైస్సాధ్యమేవం విధానతః ।। ౨౭.౧౪ ।।
ఏవం సాధయితవ్యైషా తజ్జ్ఞైః సిద్ధిస్తు మానుషీ ।
దైవికీఞ్చ పునః సిద్ధిం సంప్రవక్ష్యామి తత్త్వతః ।। ౨౭.౧౫ ।।
యా భావాతిశయోపేతా సత్త్వయుక్తా తథైవ చ ।
సా ప్రేక్షకైస్తు కర్తవ్యా దైవీ సిద్ధిః ప్రయోగతః ।। ౨౭.౧౬ ।।
న శబ్దో న యత్ర న క్షోభో న చోత్పాతనిదర్శనమ్ ।
సంపూర్ణతా చ రంగస్య దైవీ సిద్ధిస్తు సా స్మృతా ।। ౨౭.౧౭ ।।
దైవీ చ మానుషీ చైవ సిద్ధిరేషా మయోదితా ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి ఘాతాన్దైవసముత్థితాన్ ।। ౨౭.౧౮ ।।
దైవాత్మపరసముత్థా త్రివిధా ఘాతా బుధైస్తు విజ్ఞేయా ।
ఔత్పాతికశ్చతుర్థః కదాచిదథ సంభవత్యేషు ।। ౨౭.౧౯ ।।
వాతాగ్నివర్షకుఞ్జరభుజఙ్గమణ్డపనిపాతాః ।
కీటవ్యాలపిపీలికపశుప్రవేశనాశ్చ దైవకకృతా ।। ౨౭.౨౦ ।।

ఘాతనతః పరమహం పరయుక్తాన్సంప్రవక్ష్యామి ।

[వైవర్ణ్యం చాచేష్టం విభ్రమితత్వం స్మృతిప్రమోహశ్చ ।। ౨౭.౨౧ ।।

అన్యవచనం చ కావ్యం తథాంగదోషో విహస్తత్వమ్ ।

ఏతే త్వాత్మసముత్థా ఘాతా జ్ఞేయా ప్రయోగజ్ఞైః] ।। ౨౭.౨౨ ।।

మాత్సర్యాద్ద్వేషాద్వా తత్పక్షత్వాత్తథార్థభేదత్వాత్ ।

ఏతే తు పరసముత్థా జ్ఞేయా ఘాతా బుధైర్నిత్యమ్ ।। ౨౭.౨౩ ।।

అతిహసితరుదితవిస్ఫోటితాన్యథోత్కృష్టనాలికాపాతాః ।

గోమయలోష్టపిపీలికావిక్షేపాశ్చారిసంభూతాః ।। ౨౭.౨౪ ।।

ఔత్పతికాశ్చ ఘాతా మత్తోన్మత్తప్రవేశలిఙ్గకృతః ।

పునరాత్మసముత్థా యే ఘాతాంస్తాంస్తాన్ప్రవక్ష్యామి ।। ౨౭.౨౫ ।।

వైలక్షణ్యమచేష్టితవిభూమికత్వం స్మృతిప్రమోషశ్చ ।

అన్యవచనం చ కావ్యం తథార్తనాదో విహస్తత్వమ్ ।। ౨౭.౨౬ ।।

అతిహసితరుదితవిస్వరపిపీలికాకీటపశువిరావాశ్చ ।

ముకుటాభరణనిపాతా పుష్కరజాః కావ్యదోషాశ్చ ।। ౨౭.౨౭ ।।

అతిహసితరుదితహసితాని సిద్ధైర్భావస్య దూషకాణి స్యుః ।

కీటపిపీలికపాతా సిద్ధిం సర్వాత్మనా ఘ్నాన్త ।। ౨౭.౨౮ ।।

వివస్వరమజాతతాలం వర్ణస్వరసంపదా చ పరిహీణమ్ ।

అజ్ఞాతస్థానలయం స్వరగతమేవంవిధం హన్యాత్ ।। ౨౭.౨౯ ।।

ముకుటాభరణనిపాతః ప్రబద్ధనాదశ్చ నాశనో భవతి ।

పశువిశసనం తథ అ స్యాద్బహువచనఘ్నం ప్రయోగేషు ।। ౨౭.౩౦ ।।

విషమం మానవిహీనం విమార్జనం చాకులప్రహారం చ ।

అవిభక్తగ్రహమోక్షం పుష్కరగతమీదృశం హన్తి ।। ౨౭.౩౧ ।।

పునరుక్తో హ్యసమాసో విభక్తిభేదో విసన్ధయోఽపార్థః ।

త్రైలిఙ్గజశ్చ దోషః ప్రత్యక్షపరోక్షసంమోహః ।। ౨౭.౩౨ ।।

ఛన్దోవృత్తత్యాగో గురులాఘవసఙ్కరో యతేర్భేదః ।
ఏతాని యథా స్థూలం ఘాతస్థానాని కావ్యస్య ।। ౨౭.౩౩ ।।
జ్ఞేయౌ తు కావ్యజాతౌ ద్వౌ ఘాతావప్రతిక్రియౌ నిత్యమ్ ।
ప్రకృతివ్యసనసముత్థః శేషోదకనాలికత్వమ్ ।। ౨౭.౩౪ ।।
అప్రతిభాగం స్ఖలనం విస్వరముచ్చారణం చ కావ్యస్య ।
అస్థానభూషణత్వం పతనం ముకుటస్య విభ్రంశః ।। ౨౭.౩౫ ।।
వాజిస్యన్దనకుఞ్జరఖరోష్ట్రశిబికావిమానయానానామ్ ।
ఆరోహణావతరణేష్వనభిజ్ఞత్వం విహస్త్వమ్ ।। ౨౭.౩౬ ।।
ప్రహరణకవచానామప్యయథాగ్రహణం విధారణం చాపి ।
అముకుటభూషణయోగశ్చిరప్రవేశోఽథవా రఙ్గే ।। ౨౭.౩౭ ।।
ఏభిః స్థానవిశేషైర్ఘాతా లక్ష్యాస్తు సూరిభిః కుశలైః ।
యూపాగ్నిచయనదర్భస్రుగ్భాణ్డపరిగ్రహాన్ముక్త్వా ।। ౨౭.౩౮ ।।
సిద్ధ్యా మిశ్రో ఘాతస్సర్వగతశ్చైకదేశజో వాపి ।
నాట్యకుశలైః సలేఖ్యా సిద్ధిర్వా స్యాద్విఘాతో వా ।। ౨౭.౩౯ ।।
నాలేఖ్యో బహుదినజః సర్వగతోఽవ్యక్తలక్షణవిశేషః ।
యస్త్వేకదివసజాతస్స ప్రత్యవరోఽపి లేఖ్యస్స్యాత్ ।। ౨౭.౪౦ ।।
జర్జరమోక్ష్యస్యాన్తే సిద్ధేర్మోక్షస్తు నాలికాయాస్తు ।
కర్తవ్యస్త్విహ సతతం నాట్యజ్ఞైః ప్రాశ్నికైర్విధినా ।। ౨౭.౪౧ ।।
దైన్యే దీనత్వమాయాన్తి తే నాట్యే ప్రేక్షకాః స్మృతాః ।
యే తుష్టౌ తుష్టిమాయాన్తి శోకే శోకం వ్రజన్తి చ ।। ౨౭.౪౨ ।।
యోఽన్యస్య మహే మూర్ధో నాందీశ్లోకం పఠేద్ధి దేవస్య ।
స్వవశేన పూర్వరఙ్గే సిద్ధేర్ఘాతః ప్రయోగస్య ।। ౨౭.౪౩ ।।
యో దేశభావరహితం భాషాకావ్యం ప్రయోజయేద్బుద్ధ్యా ।
తస్యాప్యభిలేఖ్యః స్యాద్ఘాతో దేశః ప్రయోగజ్ఞైః ।। ౨౭.౪౪ ।।

కః శక్తో నాట్యవిధౌ యథావదుపపాదనం ప్రయోగస్య ।
కర్తుం వ్యగ్రమనా వా యథావదుక్తం పరిజ్ఞాతమ్ ।। ౨౭.౪౫ ।।
తస్మాద్గమ్భీరార్థాః శబ్దా యే లోకవేదసంసిద్ధాః ।
సర్వజనేన గ్రాహ్యా యోజ్యా నాటకే విధివత్ ।। ౨౭.౪౬ ।।
న చ కిఞ్చిద్గుణహీనం దోషైః పరివర్జితం న చాకిఞ్చిత్ ।
తస్మాన్నాట్యప్రకృతౌ దోషా నాట్యార్థతో గ్రాహ్యా ।। ౨౭.౪౭ ।।
న చ నాదరస్తు కార్యో నటేన వాగఙ్గసత్త్వనేపథ్యే ।
రసభావయోశ్చ గీతేష్వాతోద్యే లోకయుక్త్యాం చ ।। ౨౭.౪౮ ।।
ఏవమేతత్తు విజ్ఞేయం సిద్ధీనాం లక్షణం బుధైః ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి ప్రాశ్నికానాం తు లక్షణమ్ ।। ౨౭.౪౯ ।।
చారిత్రాభిజనోపేతాః శాన్తవృత్తాః కృతశ్రమాః ।
యశోధర్మపరాశ్చైవ మధ్యస్థవయసాన్వితాః ।। ౨౭.౫౦ ।।
షడఙ్గనాట్యకుశలాః ప్రబుద్ధాః శుచయః సమాః ।
చతురాతోద్యకుశలాః వృత్తజ్ఞాస్తత్త్వదర్శినః ।। ౨౭.౫౧ ।।
దేశభాషావిధానజ్ఞాః కలాశిల్పప్రయోజకాః ।
చతుర్ధాభినయోపేతా రసభావవికల్పకాః ।। ౨౭.౫౨ ।।
శబ్దచ్ఛన్దోవిధానజ్ఞా నానాశాస్త్రవిచక్షణాః ।
ఏవం విధాస్తు కర్తవ్యాః ప్రాశ్నికా దశరూపకే ।। ౨౭.౫౩ ।।
అవ్యగ్రైరిన్ద్రియైః శుద్ధ ఊహాపోహవిశారదః ।
త్యక్తదోషోనురాగీ చ స నాట్యే ప్రేక్షకః స్మృతః ।। ౨౭.౫౪ ।।
న చైవేతే గుణాః సమ్యక్సర్వస్మిన్ప్రేక్షకే స్మృతాః ।
విజ్ఞేయస్యాప్రమేయత్వాత్సంకీర్ణానాం చ పార్షది ।। ౨౭.౫౫ ।।
యద్యస్య శిల్పం నేపథ్యం కర్మచేష్టితమేవ వా ।
తత్తథా తేన కార్యం తు స్వకర్మవిషయం ప్రతి ।। ౨౭.౫౬ ।।

నానాశీలాః ప్రకృతయః శీలే నాట్యం వినిర్మితమ్ ।
ఉత్తమాధమమధ్యానాం వృద్ధబాలిశయోషితామ్ ।। ౨౭.౫౭ ।।
తుష్యన్తి తరుణాః కామే విదగ్ధాః సమయాత్వితే ।
అర్థేష్వర్థపరాశ్చైవ మోక్షే చాథ విరాగిణః ।। ౨౭.౫౮ ।।
శూరాస్తు వీరరౌద్రేషు నియుద్ధేష్వాహవేషు చ ।
ధర్మాఖ్యానే పురాణేషు వృద్ధాస్తుష్యన్తి నిత్యశః ।। ౨౭.౫౯ ।।
న శక్యమధమైర్జ్ఞాతుముత్తమానాం విచేష్టితమ్ ।
తత్త్వభావేషు సర్వేషు తుష్యన్తి సతతం బుధాః ।। ౨౭.౬౦ ।।
బాలా మూర్ఖాః స్త్రియశ్చైవ హాస్యనైపథ్యయోః సదా ।
యస్తుష్టో తుష్టిమాయాతి శోకే శోకముపైతి చ ।। ౨౭.౬౧ ।।
క్రుద్ధః క్రోధే భయే భీతః స శ్రేష్ఠః ప్రేక్షకః స్మృతః ।
ఏవం భావానుకరణే యో యస్మిన్ప్రవిశేన్నరః ।। ౨౭.౬౨ ।।
స తత్ర ప్రేక్షకో జ్ఞేయో గుణైరేభిరలఙ్కృతః ।
ఏవం హి ప్రేక్షకా జ్ఞేయాః ప్రయోగే దశరూపతః ।। ౨౭.౬౩ ।।
సంఘర్షే తు సముత్పన్నే ప్రాశ్నికాన్సంనిబోధత ।
యజ్ఞవిన్నర్తకశ్చైవ ఛన్దోవిచ్ఛబ్దవిత్తథా ।। ౨౭.౬౪ ।।
అస్త్రవిచ్చిత్రకృద్వేశ్యా గన్ధర్వో రజసేవకః ।
యజ్ఞవిద్యజ్ఞయోగే తు నర్తకోఽభినయే స్మృతః ।। ౨౭.౬౫ ।।
ఛన్దోవిద్వృత్తబన్ధేషు శబ్దవిత్పాఠ్యవిస్తరే ।
ఇష్వస్త్రవిత్సౌష్ఠవే తు నేపథ్యే చైవ చిత్రకృత్ ।। ౨౭.౬౬ ।।
కామోపచారే వేశ్యా చ గాన్ధర్వః స్వరకర్మణి ।
సేవకస్తూపచారే స్యాదేతే వై ప్రాశ్నికాః స్మృతాః ।। ౨౭.౬౭ ।।
ఏభిర్దృష్టాన్తసంయుక్తైర్దోషా వాచ్యాస్తథా గుణాః ।
అశాస్త్రజ్ఞా వివాదేషు యథా ప్రకృతికర్మతః ।। ౨౭.౬౮ ।।

అథైతే ప్రశ్నికా జ్ఞేయాః కథితా యే మయానఘాః ।
శాస్త్రజ్ఞానాద్యదా తు స్యాత్సంఘర్షః శాస్త్రసంశ్రయః ।। ౨౭.౬౯ ।।
శాస్త్రప్రామాణనిర్మాణైర్వ్యవహారో భవేత్తదా ।
భర్తృనియోగాదన్యోఽన్యవిగ్రాత్స్పర్ధయాపి భరతానామ్ ।। ౨౭.౭౦ ।।
అర్థపతాకా హేతోస్సంఘర్షో నామ సంభవతి ।
తేషాం కార్యం వ్యవహారదర్శనం పక్షపాతవిరహేణ ।। ౨౭.౭౧ ।।
కృత్వా పణం పతాకాం వ్యవహారః స భవితవ్యస్తు ।
సర్వైరనన్యమతిభిః సుఖోపవిష్టైశ్చ శుద్ధభావైశ్చ ।। ౨౭.౭౨ ।।
యైర్లేఖకగమకసహాయాస్సహ సిద్ధిభిర్ఘాతాః ।
నాత్యాసనైర్నదూరసంస్థితైః ప్రేక్షకైస్తు భవితవ్యమ్ ।। ౨౭.౭౩ ।।
తేషామాసనయోగో ద్వాదశహస్తస్థితః కార్యః ।
యాని విహితాని పూర్వం సిద్ధిస్థానాని తాని లక్ష్యాణి ।। ౨౭.౭౪ ।।
ఘాతాశ్చ లక్షణీయాః ప్రయోగతో నాట్యయోగే తు ।
దైవాద్ఘాతసముత్థాః పరోత్థితా వా బుధైర్నవైర్లేఖ్యాః ।। ౨౭.౭౫ ।।
ఘాతా నాట్యసముత్థా హ్యాత్మసముత్థాస్తు లేఖ్యాః స్యుః ।
ఘాతా యస్య త్వల్పాః సంఖ్యాతాః సిద్ధయశ్చ బహులాః స్యుః ।। ౨౭.౭౬ ।।
విదితం కృత్వా రాజ్ఞస్తస్మై దేయా పతాకా హి ।
సిధ్యతిశయాత్పతాకా సమసిద్ధౌ పార్థివాజ్ఞయా దేయా ।। ౨౭.౭౭ ।।
అథ నరపతిః సమః స్యాదుభయోరపి సా తదా దేయా ।
ఏవం విధిజ్ఞైర్యష్టవ్యో వ్యవహారః సమఞ్జసామ్ ।। ౨౭.౭౮ ।।
స్వస్థచిత్తసుఖాసినైః సువిశిష్టైర్గుణార్థిభిః ।
విమృశ్య ప్రేక్షకైర్గ్రాహ్యం సర్వరాగపరాఙ్ముఖైః ।। ౨౭.౭౯ ।।
సాధన దూషణాభాసః ప్రయోగసమయాశ్రితైః ।
సమత్వమఙ్గమాధుర్యం పాఠ్యం ప్రకృతయో రసాః ।। ౨౭.౮౦ ।।

వాద్యం గానం సనేపథ్యమేతజ్జ్ఞేయం ప్రయత్నతః ।
గీతవాదిత్రతాలేన కలాన్తరకలాసు చ ।। ౨౭.౮౧ ।।
ఉఅదఙ్గం క్రియతే నాట్యం సమస్తాత్సముచ్యతే ।
అఙ్గోపాఙ్గసమాయుక్తం గీతతాలలయాన్వితమ్ ।। ౨౭.౮౨ ।।
గానవాద్యసమత్వం చ తద్బుధైః సముచ్యతే ।
సనిర్భుగ్నమురః కృత్వా చతురశ్రకృతౌ కరౌ ।। ౨౭.౮౩ ।।
గ్రీవాఞ్చితా తథా కర్యా త్వఙ్గమాధుర్యమేవ చ ।
పూర్వోక్తానీహ శేషాణి యాని ద్రవ్యాణి సాధకైః ।। ౨౭.౮౪ ।।
వద్యాదీనాం పునర్వ్యప్రా లక్షణం సన్నిబోధత ।
వాద్యప్రభృతయో గానం వాద్యమాణాని నిర్దిశేత్ ।। ౨౭.౮౫ ।।
యాని స్థానాని సిద్ధీనాం తైః సిద్ధిం తు ప్రకాశయేత్ ।
హర్షాదఙ్గసముద్భూతాం నానారససముత్థితామ్ ।। ౨౭.౮౬ ।।
వారకాలాస్తు విజ్ఞేయా నాట్యజ్ఞైర్ద్వివిధాశ్రయాః ।
దివసైశ్చైవ రాత్రిశ్చ తయోర్వారాన్నిబోధత ।। ౨౭.౮౭ ।।
పూర్వాహ్ణస్త్వథ మధ్యాహ్నస్త్వపరాహ్ణస్తథైవ చ ।
దివా సముత్థా విజ్ఞేయా నాట్యవారాః ప్రయోగతః ।। ౨౭.౮౮ ।।
ప్రాదోషికార్ధరాత్రిశ్చ తథా ప్రాభాతికోఽపరః ।
నాట్యవారా భవన్త్యేతే రాత్రావిత్యనుపూర్వశః ।। ౨౭.౮౯ ।।
ఏతేషాం అత్ర యద్యోజ్యం నాట్యకార్యం రసాశ్రయమ్ ।
తదహం సంప్రవక్ష్యామి వారకాలసమాశ్రయమ్ ।। ౨౭.౯౦ ।।
యచ్ఛ్రోత్రరమణీయం స్యాద్ధర్మోత్థనకృతం చ యత్ ।
పూర్వాహ్ణే తత్ప్రయోక్తవ్యం శుద్ధం వా వికృతం తథా ।। ౨౭.౯౧ ।।
సత్త్వోత్థానగుణైర్యుక్తం వాద్యభూయిష్ఠమేవ చ ।
పుష్కలం సత్త్వయుక్తం చ అపరాహ్ణే ప్రయోజయేత్ ।। ౨౭.౯౨ ।।

కైశికీవృత్తిసంయుక్తం శృఙ్గారససంశ్రయమ్ ।

నృత్యవాదిత్రగీతాఢ్యం ప్రదోషే నాట్యమిష్యతే ।। ౨౭.౯౩ ।।

యన్నర్మహాస్యబహులం కరుణప్రాయమేవ చ ।

ప్రభాతకాలే తత్కార్యం నాట్యం నిద్రావినాశనమ్ ।। ౨౭.౯౪ ।।

అర్ధరాత్రే నియుఞ్జీత సమధ్యాహ్నే తథైవ చ ।

సన్ధ్యాభోజనకాలే చ నాట్యం నైవ ప్రయోజయేత్ ।। ౨౭.౯౫ ।।

ఏవం కాలం చ దేశం చ సమీక్ష్య చ బలాబలమ్ ।

నిత్యం నాట్యం ప్రయుఞ్జీత యథాభావం యథారసమ్ ।। ౨౭.౯౬ ।।

అథవ దేశకాలౌ చ న పరీక్ష్యౌ ప్రయోక్తృభిః

యథైవాజ్ఞాపయేద్భర్తా తదా యోజ్యమసంశయమ్. ।। ౨౭.౯౭ ।।

తథా సముదిఆతాశ్చైవ విజ్ఞేయా నాటకాశ్రితాః ।

పాత్రం ప్రయోగమృద్ధిశ్చ విజ్ఞేయాస్తు త్రయో గుణాః ।। ౨౭.౯౮ ।।

బుద్ధిమత్వం సురూపత్వం లయతాలజ్ఞతా తథా ।

రసభావజ్ఞతా చైవ వయస్స్థత్వం కుతూహలమ్ ।। ౨౭.౯౯ ।।

గ్రహణం ధారణం చైవ గాత్రావైకల్యమేవ చ ।

నిజసాధ్వసతోత్సాహ ఇతి పాత్రగతో విధిః ।। ౨౭.౧౦౦ ।।

సువాద్యతా సుగానత్వం సుపాఠ్యత్వం తథైవ చ ।

శాస్త్రకర్మసమాయోగః ప్రయోగ ఇతి సంజ్ఞితః ।। ౨౭.౧౦౧ ।।

శుచిభూషణతాయాం తు మాల్యాభరణవాససామ్ ।

విచిత్రరచనా చైవ సమృద్ధిరితి సంజ్ఞితా ।। ౨౭.౧౦౨ ।।

యదా సముదితాః సర్వే ఏకీభూతా భవన్తి హి ।

అలఙ్కారాః సకుతపా మన్తవ్యో నాటకాశ్రయాః ।। ౨౭.౧౦౩ ।।

ఏతదుక్తం ద్విజశ్రేష్ఠాః సిద్ధీనాం లక్షణం మయా ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామ్యాతోద్యానాం వికల్పనమ్ ।। ౨౭.౧౦౪ ।।
ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే సిద్ధివ్యఞ్జకో నామ సప్తవింశోఽధ్యాయః

******

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః

ఆతోద్యవిధిమిదానీం వక్ష్యామః

తతం చైవావనద్ధం చ ఘనం సుషిరమేవ చ ।
చతుర్విధం తు విజ్ఞేయమాతోద్యం లక్షణాన్వితమ్ ।। ౨౮.౧ ।।
తతం తన్త్రీకృతం జ్ఞేయమవనద్ధం తు పౌష్కరమ్ ।
ఘనం తాలస్తు విజ్ఞేయః సుషిరో వంశ ఉచ్యతే ।। ౨౮.౨ ।।
ప్రయోగస్త్రివిధో హ్యేషాం విజ్ఞేయో నాటకాశ్రయః ।
తతం చైవావనద్ధం చ తథా నాట్యకృతోఽపరః ।। ౨౮.3 ।।
తతః కుతపవిన్యాసో గాయనః సపరిగ్రహః ।
వైపఞ్చికో వైణికశ్చ వంశవాదస్తథైవ చ ।। ౨౮.౪ ।।
మార్దఙ్గికః పాణవికస్తథా దార్దురికో బుధైః ।
అవనద్ధవిధావేష కుతపః సముదాహృతః ।। ౨౮.౫ ।।
ఉత్తమాధమమధ్యాభిస్తథా ప్రకృతిభిర్యుతః ।
కుతపో నాట్యయోగే తు నానాదేశసమాశ్రయః ।। ౨౮.౬ ।।

ఏవం గానం చ వాద్యం చ నాట్యం చ వివిధాశ్రయమ్ ।
అలాతచక్రప్రతిమం కర్తవ్యం నాట్యయోక్తృభిః ।। ౨౮.౭ ।।
యత్తు తన్త్రీకృతం ప్రోక్తం నానాతోద్యసమాశ్రయమ్ ।
గాన్ధర్వమితి తజ్జ్ఞేయం స్వరతాలపదాత్మకమ్ ।। ౨౮.౮ ।।
అత్యర్థమిష్టం దేవానాం తథా ప్రీతికరం పునః ।
గన్ధర్వాణాం చ యస్మాద్ధి తస్మాద్గన్ధర్వముచ్యతే ।। ౨౮.౯ ।।
అస్య యోనిర్భవేద్గానం వీణా వంశస్తథైవ చ ।
ఏతేషాం చైవ వక్ష్యామి విధిం స్వరసముత్థితమ్ ।। ౨౮.౧౦ ।।
గాన్ధర్వం త్రివిధం విద్యాత్స్వరతాలపదాత్మకమ్ ।
త్రివిధస్యాపి వక్ష్యామి లక్షణం కర్మ చైవ హి ।। ౨౮.౧౧ ।।
ద్వ్యధిష్ఠానాః స్వరా వైణాః శారీరాశ్చ ప్రకీర్తితాః ।
ఏతేషాం సంప్రవక్ష్యామి విధానం లక్షణాన్వితమ్ ।। ౨౮.౧౨ ।।
స్వరా గ్రామౌ మూర్చ్ఛనాశ్చ తానాః స్థానాని వృత్తయః ।
శుష్కం సాధారణే వర్ణా హ్యలఙ్కారాశ్చ ధాతవః ।। ౨౮.౧౩ ।।
శ్రుతయో యతయశ్చైవ నిత్యం స్వరగతాత్మకాః ।
దారవ్యాం సమవాయస్తు వీణాయాం సముదాహృతః ।। ౨౮.౧౪ ।।
స్వరా గ్రామావలఙ్కారా వర్ణాః స్థానాని జాతయః ।
సాధారణే చ శరీర్యాం వీణాయామేష సంగ్రహః ।। ౨౮.౧౫ ।।
వ్యఞ్జనాని స్వరా వర్ణాః సన్ధయోఽథ విభక్తయః ।
నామాఖ్యాతోపసర్గాశ్చ నిపాతాస్తద్ధితాః కృతః ।। ౨౮.౧౬ ।।
ఛన్దోవిధిరలఙ్కారా జ్ఞేయః పదగతో విధిః ।
నిబద్ధం చానిబద్ధం చ ద్వివిధం తత్పదం స్మృతమ్ ।। ౨౮.౧౭ ।।
ధ్రువస్త్వావాపనిష్కామౌ విక్షేపోఽథ ప్రవేశనమ్ ।
శమ్యా తాలః సన్నిపాతః పరివర్తః సవస్తుకః ।। ౨౮.౧౮ ।।

మాత్రా ప్రకరణాఙ్గాని వివారీ యతయో లయాః ।
గీతయోఽవయవా మార్గాః పాదమార్గాః సపాణయః ।। ౨౮.౧౯ ।।
ఇత్యేకవింశతివిధం జ్ఞేయం తాలగతం బుధైః ।
గాన్ధర్వసంగ్రహో హ్యేష విస్తరం తు నిబోధత ।। ౨౮.౨౦ ।।
తత్ర స్వరాః॥

షడ్జశ్చ ఋషభశ్చైవ గాన్ధారో మధ్యమస్తథా ।
పఞ్చమో ధైవతశ్చైవ సప్తమోఽథ నిషాదవాన్ ।। ౨౮.౨౧ ।।
చతుర్విధత్వమేతేషాం విజ్ఞేయం గానయోక్తృభిః ।
వాదీ చైవాథ సంవాదీ వివాదీ చానువాద్యపి ।। ౨౮.౨౨ ।।
సంవాదో మధ్యమగ్రామే పఞ్చమస్యర్షభస్య చ ।
షడ్జగ్రామే తు షడ్జస్య సంవాదః పఞ్చమస్య చ ।। ౨౮.౨౩ ।।
తిస్రో ద్వే చ చతస్రశ్చ చతస్రస్తిస్ర ఏవ చ ।
ద్వే చైవాద్య చతస్రశ్చ షడ్జగ్రామే భవేద్విధిః ।। ౨౮.౨౪ ।।
చతుఃశ్రుతిర్భవేత్షడ్జ ఋషభస్త్రిశ్రుతిః స్మృతః ।
ద్విశ్రుతిశ్చైవ గాన్ధారో మధ్యమశ్చ చతుఃశ్రుతిః ।। ౨౮.౨౫ ।।
పఞ్చమస్తద్వదేవ స్యాత్త్రిశ్రుతిర్ధైవతో మతః ।
ద్విశ్రుతిశ్చ నిషాదః స్యాత్షడ్జగ్రామే విధిర్భవేత్ ।। ౨౮.౨౬ ।।
అథ మూర్ఛనాః ద్వైగ్రామిక్యశ్చతుర్దశః

ఆదావుత్తరమన్ద్రా స్యాద్రజనీ చోత్తరాయతా ।
చతుర్థీ శుద్ధషడ్జా తు పఞ్చమీ మత్సరీకృతా ।। ౨౮.౨౭ ।।
అశ్వక్రాన్తా తథా షష్ఠీ సప్తమీ చాభిరుద్గతా ।
షడ్జగ్రామాశ్రితా హ్యేతా విజ్ఞేయాః సప్తమూర్ఛనాః ।। ౨౮.౨౮ ।।

షడ్జే చోత్తరమన్ద్రా స్యాదృషభే చాభిరుద్గతా ।
అశ్వక్రాన్తా తు గాన్ధారే మధ్యమే మత్సరీకృతా ।। ౨౮.౨౯ ।।
పఞ్చమే శుద్ధషడ్జా స్యాద్ధైవతే చోత్తరాయతా ।
నిషాదే రజనీ చ స్యాదిత్యేతాః షడ్జమూర్చ్ఛనాః ।। ౨౮.౩౦ ।।
అథ మధ్యమగ్రామేః

సౌవీరీ హరిణాశ్వా చ స్యాత్కలోపనతా తథా ।
శుద్ధమధ్యా తథా మార్గీ పౌరవీ హృష్యకా తథా ।
మధ్యమగ్రామజా హ్యేతా విజ్ఞేయాః సప్తమూర్చ్ఛనాః ।। ౨౮.౩౧ ।।
అపి చః

క్రమయుక్తాః స్వరాః సప్త మూర్చ్ఛనేత్యభిసంజ్ఞితాః ।
షట్పఞ్చస్వరకాస్తానాః షాడవౌడువితాశ్రయాః ।। ౨౮.౩౨ ।।
సాధారణకృతాశ్చైవ కాకలీసమలఙ్కృతాః ।
అన్తరస్వరసంయుక్తా మూర్చ్ఛనా గ్రామయోర్ద్వయోః ।। ౨౮.౩౩ ।।
యథాః

ఛాయాసు భవతి శీతం ప్రస్వేదో భవతి చాతపస్థస్య ।
న చ నాగతో వసన్తో న చ నిఃశేషః శిశిరకాలః ।। ౨౮.౩౪ ।।
భవతశ్చాత్రః

అన్తరస్వరసంయోగో నిత్యమారోహిసంశ్రయః ।
కార్యో హ్యల్పో విశేషేణ నావరోహీ కదాచన ।। ౨౮.౩౫ ।।
క్రియమాణోఽవరోహీ స్యాదల్పో వా యది వా బహుః ।

జాతిరాగం శ్రుతిం చైవ నయన్తే త్వన్తరస్వరాః ।। ౨౮.౩౬ ।।
ఇతి

జాతీరిదానీం వక్ష్యామః

స్వరసాధారణగతాస్త్రిస్రో జ్ఞేయాస్తు జాతయః ।
మధ్యమా పఞ్చమీ చైవ షడ్జమధ్యా తథైవ చ ।। ౨౮.౩౭ ।।
ఆసామంశాస్తు విజ్ఞేయాః షడ్జమధ్యమపఞ్చమాః ।
యథా స్వం దుర్బలతరా వ్యక్తా సా పఞ్చమీ తథా ।। ౨౮.౩౮ ।।
జాతయోఽష్టాదశేత్యేవం బ్రహ్మణాభిహితం పురా ।
తాస్త్వహం వర్తయిష్యామి గ్రహాంశాదివిభాగతః ।। ౨౮.౩౯ ।।
షాడ్జీ చైవార్షభీ చైవ ధైవత్యథ నిషాదినీ ।
షడ్జోదీచ్యవతీ చైవ తథా వై షడ్జకైశికీ ।। ౨౮.౪౦ ।।
షడ్జమధ్యా తథా చైవ షడ్జగ్రామసమాశ్రయాః ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి మధ్యమగ్రామసంశ్రితాః ।। ౨౮.౪౧ ।।
గాన్ధారీ మధ్యమా చైవ గాన్ధారోదీచ్యవా తథా ।
పఞ్చమీ రక్తగాన్ధారీ తథా గాన్ధారపఞ్చమీ ।। ౨౮.౪౨ ।।
మధ్యమోదీచ్యవా చైవ నన్దయన్తి తథైవ చ ।
కర్మారవీ చ విజ్ఞేయా తథాన్ధ్రీ కైశికీ మతా ।। ౨౮.౪౩ ।।
స్వరసాధారణగతాస్త్రిస్రో జ్ఞేయాస్తు జాతయః ।
మధ్యమా షడ్జమధ్యా చ పఞ్చమీ చైవ సూరిభిః ।। ౨౮.౪౪ ।।
ఆసామంశాస్తు విజ్ఞేయాః షడ్జమధ్యమపఞ్చమాః ।
యథాస్వం దుర్బలతరం వ్యత్యాసాత్త్వత్ర పఞ్చమీ ।। ౨౮.౪౫ ।।
శుద్ధా వికృతాశ్చైవ హి సమవాయాజ్జాతయస్తు జాయన్తే ।

పునరేవాశుద్ధకృతా భవన్త్యథైకాదశాన్యాస్తు ।। ౨౮.౪౬ ।।

తాసాం యన్నిర్వృత్తాః స్వరేష్వథాంశేషు జాతిషు చ జాతిః ।

తద్వక్ష్యామి యథావత్సంక్షేపేణ క్రమేణేహ ।। ౨౮.౪౭ ।।

పరస్పరవినిష్పన్నా జ్ఞేయా హ్యేవం తు జాతయః ।

పృథగ్లక్షణసంయుక్తా ద్వైగ్రామికాః స్వరాశ్రయాః ।। ౨౮.౪౮ ।।

చతస్రో జాతయో నిత్యం జ్ఞేయాః సప్తస్వరా బుధైః ।

చతస్రః షట్స్వరా జ్ఞేయాః స్మృతాః పఞ్చస్వరా దశ ।। ౨౮.౪౯ ।।

మధ్యమోదీచ్యవా చైవ తథా వై షడ్జకైశికీ ।

కార్మారవీ చ సంపూర్ణా తథా గాన్ధారపఞ్చమీ ।। ౨౮.౫౦ ।।

షాడ్జ్యాన్ధ్రీ నన్దయన్తీ చ గాన్ధారోదీచ్యవా తథా ।

చతస్రః షట్స్వరా హ్యేతాః జ్ఞేయాః పఞ్చ స్వరా దశ ।। ౨౮.౫౧ ।।

నైషాదీ చార్షభీ చైవ ధైవతీ షడ్జమధ్యమా ।

షడ్జోదీచ్యవతీ చైవ పఞ్చ షడ్జాశ్రితాః స్మృతాః ।। ౨౮.౫౨ ।।

గాన్ధారీ రక్తగాన్ధారీ మధ్యమా పఞ్చమీ తథా ।

కైశికీ చైవ పఞ్చైతా మధ్యమగ్రామసంశ్రయాః ।। ౨౮.౫౩ ।।

యాస్తాః సప్తస్వరా జ్ఞేయా యాశ్చైతాః షట్స్వరాః స్మృతాః ।

కదాచిత్షాడవీభూతాః కదాచిచ్చౌడువే మతాః ।। ౨౮.౫౪ ।।

షడ్జగ్రామే తు సమ్పూర్ణా విజ్ఞేయా షడ్జకైశికీ ।

షట్స్వరా చైవ విజ్ఞేయా షాడ్జీ గాన్ధారయోగతః ।। ౨౮.౫౫ ।।

గాన్ధారపఞ్చమీ చైవ మధ్యమోదీచ్యవా తథా ।

పునశ్చ షట్స్వరా జ్ఞేయా గాన్ధారోదీచ్యవా బుధైః ।। ౨౮.౫౬ ।।

ఆన్ధ్రీ చ నన్దయన్తీ చ మధ్యమగ్రామసంశ్రయాః ।

ఏవమేతా బుధైర్జ్ఞేయా ద్వైగ్రామిక్యోఽపి జాతయః ।। ౨౮.౫౭ ।।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి తాసామంశవికల్పనమ్ ।

షట్స్వరాః సప్తమే హ్యంశే నేష్యన్తే షడ్జమధ్యమాః ।। ౨౮.౫౮ ।।
సంవాద్యలోపాద్గాన్ధారే తద్వదేవ హి నేష్యతే ।
గాన్ధారీరక్తగాన్ధారీకైశికీనాం తు పఞ్చమః ।। ౨౮.౫౯ ।।
షడ్జాయాం చైవ గాన్ధారమంశకం విద్ధి షాడవమ్ ।
షాడవం ధైవతే నాస్తి షడ్జోదీచ్యామథాంశకే ।। ౨౮.౬౦ ।।
సంవాద్యలోపాత్సప్తైతాః షాట్స్వర్యేణ వివర్జితాః ।
గాన్ధారీరక్తగాన్ధార్యోః షడ్జమధ్యమపఞ్చమాః ।। ౨౮.౬౧ ।।
సప్తమశ్చైవ విజ్ఞేయో యేషు నౌడువితం భవేత్ ।
ద్వౌ షడ్జమధ్యమాంశో తు గాన్ధారోఽథ నిషాదవాన్ ।। ౨౮.౬౨ ।।
ఋషభశ్చైవ పఞ్చమ్యాం కైశిక్యాం చైవ ధైవతః ।
ఏవం తు ద్వాదశైవేహ వర్జ్యాః పఞ్చ స్వరాః సదా ।। ౨౮.౬౩ ।।
తాస్త్వనౌడువితా నిత్యం కర్తవ్యా హి స్వరాశ్రయాః ।
సర్వస్వరాణాం నాశస్తు విహితస్త్వథ జాతిషు ।। ౨౮.౬౪ ।।
న మధ్యమస్య నాశస్తు కర్తవ్యో హి కదాచన ।
సర్వస్వరాణాం ప్రవరో హ్యనాశీ మధ్యమః స్మృతః ।
గాన్ధర్వకల్పే విహితః సామస్వపి చ మధ్యమః ।। ౨౮.౬౫ ।।
దశకం జాతిలక్షణమః

గ్రహాంశౌ తారమన్ద్రౌ చ న్యాసోఽపన్యాస ఏవ చ ।
అల్పత్వం చ బహుత్వం చ షాడవౌడువితే తథా ।। ౨౮.౬౬ ।।
అథ గ్రహాః

గ్రహాస్తు సర్వజాతీనామంశవత్పరికీర్తితాః ।
యత్రప్రవృత్తం భవేద్గేయమంశో గ్రహవికల్పితః ।। ౨౮.౬౭ ।।

తత్రాంశో నామః

యస్మిన్భవతి రాగశ్చ యస్మాచ్చైవ ప్రవర్తతే ।
మన్ద్రశ్చ తారమన్ద్రశ్చ యోఽత్యర్థం చోపలభ్యతే ।। ౨౮.౬౮ ।।
గ్రహాపన్యాసవిన్యాససంన్యాసన్యాసగోచరః ।
అనువృత్తశ్చ యస్యేహ సోంఽశః స్యాద్దశలక్షణః ।। ౨౮.౬౯ ।।
పఞ్చస్వరపరా తారగతిర్యథా

అంశాత్తారగతిం విద్యాదాచతుర్థస్వరాదిహ ।
ఆ పఞ్చమాత్పఞ్చమాద్వా నాతఃపరమిహేష్యతే ।। ౨౮.౭౦ ।।
త్రిధా మన్ద్రగతిః ।
అంశపరా న్యాసపరా అపరన్యాసపరా చేతి ।
మన్ద్రస్త్వంశపరో నాస్తి న్యాసౌ తు ద్వౌ వ్యవస్థితౌ ।
గాన్ధారన్యాసలిఙ్గే తు దృష్టమార్షభసేవనమ్ ।। ౨౮.౭౧ ।।
అథ న్యాస ఏకవింశతిసఙ్ఖ్యః ।
అఙ్గసమాప్తౌ న్యాసః ।
తద్వదపన్యాసో హ్యఙ్గమధ్యే షట్పఞ్చాశత్సఙ్ఖ్యః ।
యథాః

న్యాసోఽఙ్గసమాప్తౌ స చైకవింశతిసఙ్ఖ్యస్తథా ।
అక్షరాణి షట్పఞ్చాశత్సంఖ్యోఽపన్యాసోఽఙ్గమధ్యే భవేత్ ।। ౨౮.౭౨ ।।
తత్ర ప్రథమం విదారీమధ్యే న్యాసస్వరప్రయుక్తస్తు ।
వివదనశీలం ముక్త్వా సంన్యాసః సోఽభిధాతవ్యః ।
కృత్వా పదావసానే విన్యాసాత్క్వాపి విన్యాసః ।। ౨౮.౭౩ ।।

తథాః

అల్పత్వేఽథ బహుత్వే బలవదబలతా వినిశ్చయాదేవ ।
జాతిస్వరైస్తు నిత్యం జాత్యల్పత్వం ద్వివిధమేతత్ ।। ౨౮.౭౪ ।।
సఞ్చారాంశే బలస్థానామల్పత్వే దుర్బలాసు చ ।
న్యాసశ్చాన్తరమార్గస్తు జాతీనాం వ్యక్తికారకః ।। ౨౮.౭౫ ।।
పఞ్చస్వరమౌడువితం విజ్ఞేయం దశవిధం ప్రయోగజ్ఞైః ।
త్రింశత్ప్రకారవిహితం పూర్వోక్తం లక్షణం చాస్య ।। ౨౮.౭౬ ।।
షట్స్వరస్య ప్రయోగోఽస్తి తథా పఞ్చస్వరస్య చ ।
చతుఃస్వరప్రయోగోఽపి హ్యవకృష్టధ్రువాస్విహ ।। ౨౮.౭౭ ।।
ద్వైగ్రామికీణాం జాతీనాం సర్వాసామపి నిత్యశః ।
అంశాస్త్రిషష్టిర్విజ్ఞేయాస్తేషాం చైవాంశవద్గ్రహాః ।। ౨౮.౭౮ ।।
అంశగ్రహమిదానీం వక్ష్యామః ।
తత్రః

మధ్యమోదీచ్యవాయాస్తు నన్దయన్త్యాస్తథైవ చ ।
తథా గాన్ధారపఞ్చమ్యాః పఞ్చమోంఽశో గ్రహస్తథా ।। ౨౮.౭౯ ।।
ధైవత్యాశ్చ తథా హ్యంశౌ విజ్ఞేయౌ ధైవతర్షభౌ ।
పఞ్చమ్యాశ్చ తథా జ్ఞేయౌ గ్రహాంశౌ పఞ్చమర్షభౌ ।। ౨౮.౮౦ ।।
గాన్ధారోదీచ్యవాయాస్తు గ్రహాంశౌ షడ్జమధ్యమౌ ।
ఆర్షభ్యాశ్చ గ్రహ అంశా ధైవతర్షభసప్తమాః ।। ౨౮.౮౧ ।।
గాన్ధారశ్చ నిషాదశ్చ హ్యార్షభశ్చ తథాపరః ।
నిషాదిన్యాస్త్రయో హ్యేతే గ్రహ అంశాశ్చ కీర్తితాః ।। ౨౮.౮౨ ।।
షడ్జపఞ్చమగాన్ధారైస్త్రిభిరేవ ప్రకీర్తితాః ।

అంశైర్గ్రహైస్తథా చైవ విజ్ఞేయా షడ్జకైశికీ ।। ౨౮.౮౩ ।।

షడ్జశ్చ మధ్యమశ్చైవ నిషాదో ధైవతస్తథా ।

షడ్జోదీచ్యవతీజాతేర్గ్రహా అంశాశ్చ కీర్తితాః ।। ౨౮.౮౪ ।।

పఞ్చమశ్చార్షభశ్చైవ నిషాదో ధైవతస్తథా ।

కార్మారవ్యా బుధైరంశా గ్రహాశ్చ పరికీర్తితాః ।। ౨౮.౮౫ ।।

గాన్ధారశ్చార్షభశ్చైవ పఞ్చమోఽథ నిషాదవాన్ ।

చత్వారోంశా భవన్త్యాన్ధ్ర్యా గ్రహాశ్చైవ తథైవ హి ।। ౨౮.౮౬ ।।

షడ్జశ్చాథర్షభశ్చైవ మధ్యమః పఞ్చమస్తథా ।

మధ్యమాయా గ్రహా జ్ఞేయా అంశాశ్చైవ సధైవతాః ।। ౨౮.౮౭ ।।

నిషాదషడ్జగాన్ధారమధ్యమాః పఞ్చమస్తథా ।

గాన్ధారీరక్తగాన్ధార్యోర్గ్రహా అంశాః ప్రకీర్తితాః ।। ౨౮.౮౮ ।।

షడ్జీ ధైవతగాన్ధారషడ్జమధ్యమపఞ్చమైః ।

గ్రహైరంశైశ్చ విజ్ఞేయా వికృతా స్వరయోగతః ।। ౨౮.౮౯ ।।

కైశిక్యాశ్చార్షభం హిత్వా గ్రహాంశాః షట్స్వరాః స్మృతాః ।

సప్తస్వరగ్రహాంశా తు విజ్ఞేయా షడ్జమధ్యమా ।। ౨౮.౯౦ ।।

ఏతే త్రిషష్టిర్విజ్ఞేయాః సర్వాస్వంశాస్తు జాతిషు ।

అంశవచ్చ గ్రహాస్తాసాం సర్వాసామేవ నిత్యశః ।। ౨౮.౯౧ ।।

సర్వాసామేవ జాతీనాం త్రిజాతిస్తు గణః స్మృతః ।

తే చ సప్త గణా జ్ఞేయా వర్ధమానస్వరా బుధైః ।। ౨౮.౯౨ ।।

ఏకస్వరో ద్విస్వరశ్చ త్రిస్వరోఽథ చతుఃస్వరః ।

పఞ్చస్వరశ్చతుర్ధా స్యాదేకధా సప్తషట్స్వరౌ ।। ౨౮.౯౩ ।।

ఏతదుక్తం మయా త్వాసాం గ్రహాంశపరికల్పనమ్ ।

పునశ్చైవ ప్రవక్ష్యామి న్యాసాపన్యాసయోగతః ।। ౨౮.౯౪ ।।

పఞ్చాంశా తు భవేత్షాడ్జీ నిషాదర్షభవర్జితా ।

అపన్యాసో భవేదత్ర గాన్ధారః పఞ్చమస్తథా ।। ౨౮.౯౫ ।।
న్యాసశ్చాత్ర భవేత్షడ్జో లోప్యః సప్తమ ఏవ చ ।
షడ్జగాన్ధారసఞ్చారః షడ్జధైవతయోస్తథా ।। ౨౮.౯౬ ।।
షాడవం సప్తమోపేతమల్పౌ వై సప్తమర్షభౌ ।
గాన్ధారస్య చ బాహుల్యం త్వత్ర కార్యం ప్రయోక్తుభిః ।। ౨౮.౯౭ ।।
ఆర్షభ్యామృషభస్త్వంశో నిషాదో ధైవతస్తథా ।
ఏత ఏవ హ్యపన్యాసా న్యాసశ్చాప్యృషభః స్మృతః ।
షట్పఞ్చస్వరతా చాత్ర షడ్జపఞ్చమయోర్వినా ।। ౨౮.౯౮ ।।
ధైవత్యాం ధైవతో న్యాసస్త్వంశావృషభధైవతౌ ।
అపన్యాసా భవన్త్యత్ర ధైవతార్షభమధ్యమాః ।। ౨౮.౯౯ ।।
షడ్జపఞ్చమహీనం తు పాఞ్చస్వర్యం విధీయతే ।
పఞ్చమేన వినా చైవ షాడవం పరికీర్తితమ్ ।। ౨౮.౧౦౦ ।।
ఆరోహిణౌ చ తౌ కార్యౌ లఙ్ఘనీయౌ తథైవ చ ।
నిషాదశ్చర్షభశ్చైవ గాన్ధారో బలవాంస్తథా ।। ౨౮.౧౦౧ ।।
నిషాదిన్యాం నిషాదోంఽశో సగాన్ధారర్షభస్తథా ।
ఏత ఏవ హ్యపన్యాసా న్యాసశ్చైవాత్ర సప్తమః ।। ౨౮.౧౦౨ ।।
ధైవత్యా ఇవ కర్తవ్యే షాడవౌడువితే తథా ।
తద్వచ్చ లఙ్ఘనీయౌ తు బలవన్తౌ తథైవ చ ।। ౨౮.౧౦౩ ।।
అంశాస్తు షడ్జకైశిక్యాః షడ్జగాన్ధారపఞ్చమాః ।
అపన్యాసా భవన్త్యత్ర షడ్జపఞ్చమసప్తమాః ।। ౨౮.౧౦౪ ।।
గాన్ధారశ్చ భవేన్న్యాసో హైనస్వర్యం న చాత్ర తు ।
దౌర్బల్యం చాత్ర కర్తవ్యం ధైవతస్యార్షభస్య చ ।। ౨౮.౧౦౫ ।।
(మధ్యమ)

షడ్జశ్చ మధ్యమశ్చైవ నిషాదో ధైవతస్తథా ।

స్యుః షడ్జోదీచ్యవాంశాస్తు న్యాసశ్చైవ తు మధ్యమః ।।౨౮.౧౦౬ ।।

అపన్యాసో భవత్యస్య ధైవతః షడ్జ ఏవ చ ।

పరస్పరాంశగమనమిష్టతశ్చ విధీయతే ।।౨౮.౧౦౭ ।।

షాట్స్వర్యమృషభాపేతం కార్యం గాన్ధర్వవేదిభిః ।

పఞ్చమార్షభహీనం తు పాఞ్చస్వర్యం తు తత్ర వై ।।౨౮.౧౦౮ ।।

షడ్జశ్చాప్యృషభశ్చైవ గాన్ధారశ్చ బలీ భవేత్ ।

గాన్ధారస్య చ బాహుల్యం మన్ద్రస్థానే విధీయతే ।।౨౮.౧౦౯ ।।

సర్వేంశాః షడ్జమధ్యాయామపన్యాసాస్తథైవ చ ।

షడ్జశ్చ మధ్యమశ్చాపి న్యాసౌ నార్యౌ ప్రయోక్తృభిః ।।౨౮.౧౧౦ ।।

గాన్ధారసప్తమాపేతం పాఞ్చస్వర్యం విధీయతే ।

షాడవం సప్తమాపేతం కార్యం చాత్ర ప్రయోగతః ।।౨౮.౧౧౧ ।।

సర్వస్వరాణాం సఞ్చార ఇష్టతస్తు విధీయతే ।

షడ్జగ్రామాశ్రితా హ్యేతా విజ్ఞేయాః సప్త జాతయః ।।౨౮.౧౧౨ ।।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి మధ్యమగ్రామసంశ్రయాః ।

గాన్ధార్యాః పఞ్చ ఏవాంశా ధైవతర్షభవర్జితాః ।।౨౮.౧౧౩ ।।

షడ్జశ్చ పఞ్చమశ్చైవ హ్యపన్యాసౌ ప్రకీర్తితౌ ।

గాన్ధారశ్చ భవేన్న్యాసః షాడవం చర్షభం వినా ।।౨౮.౧౧౪ ।।

ధైవతర్షభయోర్హీనం తథా చౌడువితం భవేత్ ।

లఙ్ఘనీయౌ చ తౌ నిత్యమార్షభాద్ధైవతం వ్రజేత్ ।

విహితస్త్వితి గాన్ధార్యాః స్వరన్యాసాంశగోచరః ।।౨౮.౧౧౫ ।।

లక్షణం రక్తగాన్ధార్యా గాన్ధార్యా ఏవ యత్స్మృతమ్ ।

ధైవతో బలవానత్ర దౌర్బల్యం తస్య లోపతః ।।౨౮.౧౧౬ ।।

గాన్ధారషడ్జయోశ్చాత్ర సఞ్చారశ్చార్షభాద్వినా ।

అపన్యాసస్తథా చైవ మధ్యమస్తు విధీయతే ।। ౨౮.౧౧౭ ।।
గాన్ధారోదీచ్యవాంశౌ తు విజ్ఞేయౌ షడ్జమధ్యమౌ ।
పాఞ్చస్వర్యం న చైవాత్ర షాట్స్వర్యమృషభం వినా ।। ౨౮.౧౧౮ ।।
కార్యశ్చాన్తరమార్గశ్చ న్యాసోపన్యాస ఏవ చ ।
షడ్జోదీచ్యవతీవత్తు పాఞ్చస్వర్యేణ జాతుచిత్ ।। ౨౮.౧౧౯ ।।
మధ్యమాయా భవన్త్యంశా వినా గాన్ధారసప్తమౌ ।
ఏత ఏవ హ్యపన్యాసా న్యాసశ్చైవ తు మధ్యమః ।। ౨౮.౧౨౦ ।।
గాన్ధారసప్తమాపేతం పాఞ్చస్వర్యం విధీయతే ।
షాడవం చాప్యగాన్ధారం కర్తవ్యం తు ప్రయోగతః ।। ౨౮.౧౨౧ ।।
షడ్జమధ్యమయోశ్చాత్ర కార్యం బాహుల్యమేవ హి ।
గాన్ధారలఙ్ఘనం చాత్ర కార్యం నిత్యం ప్రయోక్తృభిః ।। ౨౮.౧౨౨ ।।
మధ్యమోదీచ్యవా పూర్ణా హ్యంశ ఏకస్తు పఞ్చమః ।
శేషో విధిస్తు కర్తవ్యో గాన్ధారోదీచ్యవాం గతః ।। ౨౮.౧౨౩ ।।
ద్వావంశావథ పఞ్చమ్యామృషభః పఞ్చమస్తథా ।
స(ఋ)నిషాదావపన్యాసౌ న్యాసశ్చైవ తు పఞ్చమః ।। ౨౮.౧౨౪ ।।
మధ్యమావత్తు కర్తవ్యే షాడవౌడువితే తథా ।
దౌర్బల్యం చాత్ర కర్తవ్యం షడ్జగాన్ధారమధ్యమైః ।। ౨౮.౧౨౫ ।।
కుర్యాదప్యత్ర సఞ్చారం పఞ్చమస్యార్షభస్య చ ।
గాన్ధారగమనం చైవ కార్యం త్వల్పశ్చ సప్తమః ।। ౨౮.౧౨౬ ।।
(ల్పం చ సప్తమాత్)

అథ గాన్ధారపఞ్చమ్యాః పఞ్చమోంఽశః ప్రకీర్తితః ।
తారగత్యా తు షడ్జోఽపి కదాచిన్నాతివర్తతే ।। ౨౮.౧౨౭ ।।
ఋషభః పఞ్చమశ్చైవ హ్యపన్యాసౌ ప్రకీర్తితౌ ।

న్యాసశ్చైవ తు గాన్ధారో సా చ పూర్ణస్వరా సదా ।
పఞ్చమ్యా యశ్చ గాన్ధార్యాః సఞ్చారః స విధీయతే ।। ౨౮.౧౨౮ ।।
పఞ్చమశ్చార్షభశ్చైవ గాన్ధారోఽథ నిషాదవాన్ ।
చత్వారోంఽశా భవన్త్యాన్ధ్ర్యామపన్యాసాస్త ఏవ హి ।। ౨౮.౧౨౯ ।।
గాన్ధారశ్చ భవేన్న్యాసః షడ్జాపేతం తు షాడవమ్ ।
గాన్ధారార్షభయోశ్చాపి సఞ్చారస్తు పరస్పరమ్ ।। ౨౮.౧౩౦ ।।
సప్తమస్య చ షష్ఠస్య న్యాసో గత్యనుపూర్వశః ।
షడ్జస్య లఙ్ఘనం చాత్ర నాస్తి చౌడువితం సదా ।। ౨౮.౧౩౧ ।।
నన్దయన్త్యాః క్రమాన్న్యాసాపన్యాసాంశాః ప్రకీర్తితాః ।
గాన్ధారో మధ్యమశ్చైవ పఞ్చమశ్చైవ నిత్యశః ।। ౨౮.౧౩౨ ।।
షడ్జో లోప్యశ్చ లఙ్ఘ్యశ్చ నాన్ధ్రీసఞ్చరణం భవేత్ ।
లఙ్ఘనం హ్యృషభస్యాపి తచ్చ మన్ద్రగతం స్మృతమ్ ।। ౨౮.౧౩౩ ।।
తారగత్యా తు షడ్జస్తు కదాచిన్నాతివర్తతే ।
గాన్ధారో వా గ్రహః కార్యస్తథా న్యాసశ్చ నిత్యశః ।। ౨౮.౧౩౪ ।।
కార్మారవ్యాః స్మృతా హ్యంశా ఆర్షభః పఞ్చమస్తథా ।
ధైవతశ్చ నిషాదశ్చాప్యపన్యాసాస్త ఏవ తు ।
పఞ్చమశ్చ భవేన్న్యాసో హైనస్వర్యం న చాత్ర తు ।। ౨౮.౧౩౫ ।।
గాన్ధారస్య విశేషేణ సర్వతో గమనం భవేత్ ।। ౨౮.౧౩౬ ।।
కైశిక్యాస్తు తథా హ్యంశాః సర్వే చైవార్షభం వినా ।
ఏత ఏవ హ్యపన్యాసా న్యాసౌ గాన్ధారసప్తమౌ ।। ౨౮.౧౩౭ ।।
ధైవతేంశే నిషాదే చ న్యాసః పఞ్చమ ఇష్యతే ।
అపన్యాసః కదాచిత్తు ఋషభోఽపి విధీయతే ।। ౨౮.౧౩౮ ।।
ఆర్షభే షాడవం చాత్ర ధైవతర్షభవర్జితమ్ ।
తథా చౌడువితం కుర్యాద్బలినౌ చాన్త్యపఞ్చమౌ ।। ౨౮.౧౩౯ ।।

దౌర్బల్యమృషభస్యాత్ర లఙ్ఘనం చ విశేషతః ।
అంశవత్కల్పితశ్చాన్యైః షాడవే తు విధీయతే ।
షడ్జమధ్యావదత్రాపి సఞ్చారస్తు భవేదిహ ।। ౨౮.౧౪౦ ।।
ఏవమేతా బుధైర్జ్ఞేయా జాతయో దశలక్షణాః ।
యథా యస్మిన్రసే యాశ్చ గదతో మే నిబోధత ।। ౨౮.౧౪౧ ।।
ఇతి జాతివికల్పాధ్యాయోఽష్టావింశః సమాప్తః

******

అథ ఏకోనత్రింశత్తమోఽధ్యాయః

షడ్జోదీచ్యవతీ చైవ షడ్జమధ్యా తథైవ చ ।
మధ్యపఞ్చమబాహుల్యాత్కార్యా శృఙ్గారహాస్యయోః ।। ౨౯.౧ ।।
షాడ్జీ త్వథార్షభీ చైవ స్వస్వరాంశపరిగ్రహాత్ ।
వీరరౌద్రాద్భుతేష్వేతే ప్రయోజ్యే గానయోక్తృభిః ।। ౨౯.౨ ।।
నిషాదేఽంశే తు నైషాదీ గాన్ధారే షడ్జకైశికీ ।
కరుణే తు రసే కార్యా జాతిగానవిశారదైః ।। ౨౯.3 ।।
ధైవతీ ధైవతాంశే తు బీభత్సే సభయానకే ।
ధ్రువావిధానే కర్తవ్యా జాతిర్గానే ప్రయత్నతః ।
రసం కార్యమవస్థాం చ జ్ఞాత్వా యోజ్యా ప్రయోక్తృభిః ।
షడ్జగ్రామాశ్రితా హ్యేతాః ప్రయోజ్యా జాతయో బుధైః ।। ౨౯.౪ ।।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి మధ్యమగ్రామసంశ్రయాః ।
గాన్ధారీరక్తగాన్ధారౌ గాన్ధారాంశోపపత్తితః ।

కరుణే తు రసే కార్యే నిషాదేఽంశే తథైవ చ ।। ౨౯.౫ ।।

మధ్యమా పఞ్చమీ చైవ నన్దయన్తీ తథైవ చ ।

గాన్ధారపఞ్చమీ చైవ మధ్యమోదీచ్యవా తథా ।

మధ్యమపఞ్చమబాహుల్యాత్కార్యాః శృఙ్గారహాస్యయోః ।। ౨౯.౬ ।।

కార్మారవీ తథా చాన్ధ్రీ గాన్ధారోదీచ్యవా తథా ।

వీరే రౌద్రేఽద్భుతే కార్యాః షడ్జర్షభాంశయోజితాః ।

కైశికీ ధైవతాంశే తు బీభత్సే సభయానకే ।। ౨౯.౭ ।।

ఏకైవ షడ్జమధ్యా జ్ఞేయా సర్వరససంశ్రయా జాతిః ।

తస్యాస్త్వంశాః సర్వే స్వరాస్తు విహితాః ప్రయోగవిధౌ ।। ౨౯.౮ ।।

యో యదా బలవాన్యస్మిన్స్వరో జాతిసమాశ్రయాత్ ।

తత్ప్రవృత్తం రసే కార్యం గానం గేయే ప్రయోక్తృభిః ।। ౨౯.౯ ।।

మధ్యపఞ్చమభూయిష్ఠం గానం శృఙ్గారహాస్యయోః ।

షడ్జర్షభప్రాయకృతం వీరరౌద్రాద్భుతేషు చ ।। ౨౯.౧౦ ।।

గాన్ధారః సప్తమశ్చాయం కరుణే గానమిష్యతే ।

తథా ధైవతభూయిష్ఠం బీభత్సే సభయానకే ।। ౨౯.౧౧ ।।

ఏకైవ షడ్జమధ్యా విజ్ఞేయాఖిలరసాశ్రయా జాతిః ।

తస్యాస్త్వంశాః సర్వే స్వరాశ్చ విహితాః ప్రయోగవిధౌ ।। ౨౯.౧౨ ।।

సర్వేష్వంశేషు రసా నియమవిధానేన సంప్రయోక్తవ్యాః ।

కాకల్యన్తరవిహితా విశేషయుక్తాస్తు బలవన్తః ।

ఏవమేతా బుధైర్జ్ఞేయా జాతయో నాట్యసంశ్రయాః ।। ౨౯.౧౩ ।।

పాఠ్యప్రయోగవిహితాన్స్వరాంశ్చాపి నిబోధత ।

హాస్యశృఙ్గారయోః కార్యౌ స్వరౌ మధ్యమపఞ్చమౌ ।। ౨౯.౧౩*౧ ।।

షడ్జర్షభౌ చ కర్తవ్యౌ వీరరౌద్రాద్భుతేష్వథ ।

గాన్ధారశ్చ నిషాదశ్చ కర్తవ్యౌ కరుణే రసే ।। ౨౯.౧౩*౨ ।।

ధైవతశ్చ ప్రయోగజ్ఞైర్భభత్సే సభయానకే ।
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి వర్ణాలఙ్కారలక్షణమ్ ।। ౨౯.౧౩*౩ ।।
ఆరోహీ చావరోహీ చ స్థాయిసఞ్చారిణౌ తథా ।
వర్ణాశ్చత్వార ఏవైతే హ్యలఙ్కారాస్తదాశ్రయాః ।। ౨౯.౧౪ ।।
ఆరోహన్తి స్వరా యత్రారోహీతి స తు సంజ్ఞితః ।
యత్ర చైవావరోహన్తి సోఽవరోహీ ప్రకీర్తితః ।। ౨౯.౧౫ ।।
స్థిరాః స్వరాః సమా యత్ర స్థాయీ వర్ణః స ఉచ్యతే ।
సఞ్చరన్తి స్వరా యత్ర స సఞ్చారీతి కీర్తితః ।। ౨౯.౧౬ ।।
శారీరస్వరసమ్భూతాస్త్రిస్థానగుణగోచరాః ।
చత్వారో లక్షణోపేతా వర్ణాస్తత్ర ప్రకీర్తితాః ।। ౨౯.౧౭ ।।
ఏవం లక్షణసంయుక్తం యదా వర్ణోఽనుకర్షతి ।
తదా వర్ణస్య నిష్పత్తిర్జ్ఞేయా స్వరసముద్భవా ।। ౨౯.౧౮ ।।
ఏతే వర్ణాస్తు విజ్ఞేయాశ్చత్వారో గీతయోజకాః ।
ఏతాన్సమాశ్రితాన్సమ్యగలఙ్కారాన్నిబోధత ।। ౨౯.౧౯ ।।
ప్రసన్నాదిః ప్రసన్నాన్తః ప్రసన్నాద్యన్త ఏవ చ ।
ప్రసన్నమధ్యశ్చ తథా క్రమరేచిత ఏవ చ ।
ప్రస్తారశ్చ ప్రసాదశ్చ సప్తైతే స్థాయివర్ణగాః ।। ౨౯.౨౦ ।।
అథ సఞ్చారిజాన్భూయః కీర్త్యమానాన్నిబోధత ।
మన్ద్రస్తథా ప్రసన్నాదిః ప్రేఙ్ఖితో బిన్దురేవ చ ।
సన్నివృత్తః ప్రవృత్తశ్చ రేచితః కమ్పితః సమః ।। ౨౯.౨౧ ।।
కుహరశ్చైవ వేణుశ్చ రఞ్జితో హ్యవలోకితః ।
ఆవర్తకః పరావృత్తః సఞ్చారిణ్యశ్చతుర్దశ ।। ౨౯.౨౨ ।।
నిష్కర్షోభ్యుచయశ్చైవ హసితో బిన్దురేవ చ ।
ప్రేఙ్ఖోలితస్తథాక్షిప్తో విస్తీర్ణోద్ఘటితస్తథా ।। ౨౯.౨౩ ।।

ప్రోదమానః సమ్ప్రదానః సన్ధిః ప్రచ్ఛాదనస్తథా ।
ప్రసన్నాదిః ప్రసన్నాన్త ఇత్యారోహే త్రయోదశ ।। ౨౯.౨౪ ।।
విధూతశ్చ త్రివర్ణశ్చ తథోద్వాహిత ఏవ చ ।
ఉద్గీతశ్చ తథా వేణిర్విజ్ఞేయా హ్యవరోహిణః ।। ౨౯.౨౫ ।।
సప్తరూపగతా జ్ఞేయా అలఙ్కారా బుధైస్త్విమే ।
నైతే సర్వే ధ్రువాస్విష్టాః శ్రుతివర్ణప్రకర్షణాత్ ।। ౨౯.౨౬ ।।
న హి వర్ణప్రకర్షస్తు ధ్రువాణాం సిద్ధిరిష్యతే ।
శ్యేనో వాప్యథవా బిన్దుర్యే చాన్యేతి ప్రకర్షిణః ।। ౨౯.౨౭ ।।
తే ధ్రువాణాం ప్రయోగేషు న కార్యాః స్వప్రమాణతః ।
తద్ధ్రువాణాం ప్రయోగే తు కార్యా హ్యారోహిణః స్వరాః ।। ౨౯.౨౮ ।।
యస్మాదర్థానురూపా హి ధ్రువా కార్యార్థదర్శికా ।
వర్ణానాం తు పునః కార్యం కృశత్వం పదసంశ్రయమ్ ।। ౨౯.౨౯ ।।
యేఽత్ర ప్రయోగే గచ్ఛన్తి తాంశ్చ వర్ణాన్నిబోధత ।
ప్రసన్నాదిః ప్రసన్నాన్తః ప్రసన్నాద్యన్త ఏవ చ ।। ౨౯.౩౦ ।।
ప్రసన్నమధ్యమశ్చైవ బిన్దుః కమ్పితరేచితౌ ।
తారశ్చైవ హి మన్ద్రశ్చ తథా తారతరః పునః ।
ప్రేఙ్ఖోలితస్తారమన్ద్రో మన్ద్రతారః సమస్తథా ।। ౨౯.౩౧ ।।
సన్నివృత్తః ప్రవృత్తశ్చ ప్రసాదోఽపాఙ్గ ఏవ చ ।
ఊర్మిః ప్రేఙ్ఖోఽవలోకశ్చ ఇత్యేతే సర్వవర్ణగాః ।। ౨౯.౩౨ ।।
స్థాయివర్ణాదృతే చైషాం సంప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ।
క్రమశో దీపితో యః స్యాత్ప్రసన్నాదిః స కథ్యతే ।। ౨౯.౩౩ ।।
వ్యస్తోచ్చారిత ఏవైష ప్రసన్నాన్తో విధీయతే ।
ఆద్యన్తయోః ప్రసన్నత్వాత్ప్రసన్నాద్యన్త ఇష్యతే ।। ౨౯.౩౪ ।।
ప్రసన్నమధ్యో మధ్యే తు ప్రసన్నత్వాదుదాహృతః ।

సర్వసామ్యాత్సమో జ్ఞేయః స్థిత స్త్వేకస్వరోఽపి యః ।। ౨౯.౩౫ ।।
ఆదిమధ్యలయో యత్ర స చోర్మిరితి సంజ్ఞితః ।
శ్రుతయోఽన్త్యాద్ద్వితీయస్య మృదుమధ్యాయతాః స్వరాః ।। ౨౯.౩౬ ।।
ఆయతత్వం భవేన్నీచే మృదుత్వం తు విపర్యయే ।
స్వే స్వరే మధ్యమత్వం చ మృదుమధ్యమయోస్తథా ।
దీప్తాయతే కరుణానాం శ్రుతీనామేష నిశ్చయః ।।౨౯.౩౭ ।।
బిన్దురేకకలో జ్ఞేయః కమ్పితశ్చ కలాద్వయమ్ ।
గతాగతప్రవృత్తో యః స ప్రేఙ్ఖోలిత ఇష్యతే ।। ౨౯.౩౮ ।।
యస్తు కణ్ఠే స్వరోఽధః స్యాత్స తు తారః ప్రకీర్తితః ।
ఉరోగతస్తథా మన్ద్రో మూర్ధ్ని తారతరస్తథా ।। ౨౯.౩౯ ।।
క్రమాగతస్తు యస్తారః షష్ఠః పఞ్చమ ఏవ వా ।
తారమన్ద్రప్రసన్నస్తు జ్ఞేయో మన్ద్రగతః స చ ।। ౨౯.౪౦ ।।
లఙ్ఘయిత్వా పరాన్మన్ద్రాత్పరాం తారగతిం గతః ।
మన్ద్రతారప్రసన్నస్తు విజ్ఞేయో హ్యవరోహణాత్ ।। ౨౯.౪౧ ।।
ప్రసన్నాన్తః స్వరో యత్ర ప్రసాదః స తు సంజ్ఞితః ।
అపాఙ్గకిస్తు విజ్ఞేయః స్వరాణామథ సఞ్చరాత్ ।। ౨౯.౪౨ ।।
రేచితః శిరసి జ్ఞేయః కమ్పితం తు కలాత్రయమ్ ।
కణ్ఠే నిరుద్ధపవనః కుహరో నామ జాయతే ।। ౨౯.౪౩ ।।
ఏవమేతే త్వలఙ్కారా విజ్ఞేయా వర్ణసంశ్రయాః ।
అథ గీతీః ప్రవక్ష్యామి ఛన్దోఽక్షరసమన్వితాః ।। ౨౯.౪౪ ।।
శశినా రహితేవ నిశా విజలేవ నదీ లతా విపుష్పేవ ।
అవిభూషితేవ చ స్త్రీ గీతిరలఙ్కారహీనా స్యాత్ ।। ౨౯.౪౫ ।।
ప్రథమా మాగధీ జ్ఞేయా ద్వితీయా చార్ధమాగధీ ।
సమ్భావితా తృతీయా తు చతుర్థీ పృథులా స్మృతా ।। ౨౯.౪౬ ।।

త్రినివృత్తప్రగీతా యా గీతిః సా మాగధీ స్మృతా ।
అర్ధతః సన్నివృత్తా చ విజ్ఞేయా హ్యర్ధమాగధీ ।। ౨౯.౪౭ ।।
సమ్భావితా చ విజ్ఞేయా గుర్వక్షరసమన్వితా ।
పృథులాఖ్యా చ విజ్ఞేయా నిత్యం లఘ్వక్షరాన్వితా ।। ౨౯.౪౮ ।।
ఏతాస్తు గీతయో జ్ఞేయా ధ్రువాయోగం వినైవ హి ।
గాన్ధర్వ ఏవ యోజ్యాస్తు నిత్యం గానప్రయోక్తృభిః ।। ౨౯.౪౯ ।।
గీతయో గదితాః సమ్యగ్ధాతూంశ్చైవ నిబోధత ।
విస్తారః కరణశ్చ స్యాదావిద్ధో వ్యఞ్జనస్తథా ।
చత్వారో ధాతవో జ్ఞేయా వాదిత్రకరణాశ్రయాః ।। ౨౯.౫౦ ।।
సఙ్ఘాతజోఽథ సమవాయజశ్చ విస్తారజోఽనుబన్ధకృతః ।
జ్ఞేతశ్చతుష్ప్రకారో ధాతుర్విస్తారసంజ్ఞశ్చ ।। ౨౯.౫౧ ।।
విధయస్తు స్మృతాస్తస్య పూర్వం విస్తార ఏవ చ ।
సఙ్ఘాతసమవాయౌ తు విజ్ఞేయౌ తౌ ద్వ్యత్రికౌ ।। ౨౯.౫౨ ।।
పూర్వశ్చతుర్విధస్తత్ర పశ్చిమోఽష్టవిధః స్మృతః ।
కరణానాం విశేషేణ విజ్ఞేయౌ తౌ పృథక్పృథక్ ।। ౨౯.౫౩ ।।
అధశ్చోర్ధ్వం చ విజ్ఞేయావధరోత్తరజౌ స్వరౌ ।
సఙ్ఘాతజో విధిస్త్వేష విజ్ఞేయో వాదనం ప్రతి ।। ౨౯.౫౪ ।।
ద్విరుత్తరో ద్విరధరస్త్వధరాదిశ్చోత్తరావసానశ్చ ।
జ్ఞేయస్తథోత్తరాదిః పునరప్యధరావసానశ్చ ।। ౨౯.౫౫ ।।
సమవాయజస్తథా స్యాత్త్రిరుత్తరస్త్రిరధరశ్చ విజ్ఞేయః ।
ద్విరధరోత్తరాధరాన్తో ద్విరధరశ్చోత్తరవిరామశ్చ ।। ౨౯.౫౬ ।।
ఉత్తరముఖో ద్విరధరో ద్విరుత్తరావసానశ్చ ।
మధ్యోత్తరో ద్విరధరో ద్విరుత్తరోఽప్యధరమధ్యశ్చ ।। ౨౯.౫౭ ।।
అనుబన్ధస్తు జ్ఞేయో వ్యాససమాసాచ్చ నియతమేషాం హి ।

ఏవం చతుర్దశవిధో విస్తారో ధాతురాఖ్యాతః ।। ౨౯.౫౮ ।।

రిభితోచ్చ్రయనీరిభితో హ్రాదస్తు తథానుబన్ధః స్యాత్ ।

పఞ్చవిధో విజ్ఞేయో వీణావాద్యే కరణధాతుః ।। ౨౯.౫౯ ।।

త్రికపఞ్చసప్తనవకైర్యథాక్రమం సంయుతో భవేద్వాద్యే ।

సర్వైరనుబన్ధకృతైర్గుర్వన్తః స్యాత్కరణధాతుః ।। ౨౯.౬౦ ।।

క్షేపః ప్లుతోఽతిపాతోఽతికీర్ణమనుబన్ధసంజ్ఞితశ్చైవ ।

ఆవిద్ధో విజ్ఞే యో ధాతుర్వై పఞ్చవిధ ఏవ ।। ౨౯.౬౧ ।।

ద్విత్రిచతుష్కనవకైః ప్రహారైః క్రమశః కృతైః ।

ఆవిద్ధధాతుర్విజ్ఞేయః సానుబన్ధవిభూషితః ।। ౨౯.౬౨ ।।

వ్యఞ్జనధాతోః పుష్పం కలతలనిష్కోటితం తథోద్ధృష్టమ్ ।

రేఫోఽనుబన్ధసంజ్ఞోఽనుస్వనితం బిన్దురవమృష్టమ్ ।। ౨౯.౬౩ ।।

కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠసంయుక్తం పుష్పమిత్యభిసంజ్ఞితమ్ ।

అఙ్గుష్ఠాభ్యాం సమం తన్త్ర్యోః స్పర్శనం యత్కలం తు తత్ ।। ౨౯.౬౪ ।।

వామేన పీడనం కృత్వా దక్షిణేనాహతిస్తలే ।

సవ్యాఙ్గుష్ఠప్రహారస్తు నిష్కోటితమిహోచ్యతే ।। ౨౯.౬౫ ।।

ప్రహారో వామతర్జన్యా ఉద్ధృష్టమితి సంజ్ఞితమ్ ।

సర్వాఙ్గులిసమాక్షేపో రేఫ ఇత్యభిసంజ్ఞితః ।। ౨౯.౬౬ ।।

తలస్థానేఽధస్తన్త్రీణామనుస్వనితముచ్యతే ।

గుర్వక్షరకృతా తన్త్రీ బిన్దురిత్యభిసంజ్ఞితః ।। ౨౯.౬౭ ।।

కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠకాభ్యాం తు దక్షిణాభ్యామధోముఖమ్ ।

తన్త్రీషు త్రిప్రహారం చాప్యవమృష్టం ప్రకీర్తితమ్ ।। ౨౯.౬౮ ।।

వ్యాససమాసాదేషామనుబన్ధః సార్వధాతుకో జ్ఞేయః ।

ఇతి దశవిధః ప్రయోజ్యో వీణాయాం వ్యఞ్జనో ధాతుః ।। ౨౯.౬౯ ।।

ఇత్యేతే ధాతవః ప్రోక్తాశ్చత్వారో లక్షణాన్వితాః ।

తిసృణామపి వృత్తీనాం యేషు వాద్యం ప్రతిష్ఠితమ్ ।। ౨౯.౭౦ ।।

తిస్రస్తు వృత్తయశ్చిత్రాదక్షిణావృత్తిసంజ్ఞితాః ।

వాద్యగీతోభయగుణా నిర్దిష్టాస్తా యథాక్రమమ్ ।। ౨౯.౭౧ ।।

తిస్రో గీతివృత్తయః ప్రాధాన్యేన గ్రాహ్యాః ।

చిత్రా వృత్తిర్దక్షిణా చేతి ।

తాసాం తాలగీతిలయయతిమార్గప్రాధాన్యాని యథాస్వం వ్యఞ్జకాని భవన్తి ।

తత్ర చిత్రాయాం సఙ్క్షిప్తవాద్యతాలద్రుతలయసమాయత్యాన్నగతగ్రహాణాం ప్రాధాన్యం ।

తథా

వృత్తౌ గీతవాదిత్రద్వికలాతాలమధ్యలయస్రోతోగతాయతిసమగ్రహమార్గాణాం ప్రాధాన్యం ।

దక్షిణాయాం గీతిచతుష్కలతాలవిలమ్బితలయగోపుచ్చాయత్యతీతగ్రహమార్గాణాం ప్రాధాన్యం ।

సర్వాసామేవ వృత్తీనాం లలితాద్యాస్తు జాతయః ।

ధాతుభిః సహ సంయుక్తా భవన్తి గుణవత్తరాః ।। ౨౯.౭౨ ।।

ఏతేషాం ధాతూనాం సమవాయాజ్జాతయస్తు జాయన్తే ।

స్యాదుదాత్తలలితరిభితఘనసంజ్ఞాశ్చతస్రస్తు ।। ౨౯.౭౩ ।।

తత్రోదాతా విస్తారధాతువిషయా హ్యుదాత్తత్వాత్ ।

లలితా వ్యఞ్జనధాతోర్లలితత్వాదేవ సంప్రయోక్తవ్యా ।। ౨౯.౭౪ ।।

ఆవిద్ధధాతువిషయా రిభితా లఘుసఞ్చయాద్వినిర్దిష్టా ।

కరణవిషయా చ ఘనసంజ్ఞా గురులఘుసఞ్చయాత్తు స్యాత్ ।। ౨౯.౭౫ ।।

త్రివిధం గీతే కార్యం వాద్యం వీణాసముద్భవం తజ్జ్ఞైః ।

తత్త్వం హ్యనుగతమోఘః స్థానైకకరణసమాయుక్తాః ।। ౨౯.౭౬ ।।

లయతాలవర్ణపదయతిగీత్యక్షరభావకం భవేత్తత్త్వమ్ ।

గీతం తు యదనుగచ్ఛత్యనుగతమితి తద్భవేద్వాద్యమ్ ।। ౨౯.౭౭ ।।

ఆవిద్ధకరణబహులం హ్యుపర్యుపరిపాణికం ద్రుతలయం చ ।

అనపేక్షితగీతార్థం వాద్యం త్వోఘే విధాతవ్యమ్ ।। ౨౯.౭౮ ।।
ఏవం జ్ఞేయా వైణే వాద్యవిధానే తు ధాతవస్తజ్జ్ఞైః ।
లక్ష్యామ్యతః పరమహం నిర్గీతవిధానసమవాయమ్ ।। ౨౯.౭౯ ।।
ఆశ్రావణా తథాఽరమ్భో వక్త్రపాణిస్తథైవ చ ।
సఙ్ఘోటనా తథా కార్యం పునశ్చ పరిఘట్టనా ।। ౨౯.౮౦ ।।
మార్గాసారితమేతత్స్యాల్లీలాకృతమథాపి చ ।
ఆసారితాని చ తథా త్రిప్రకారకృతాని తు ।। ౨౯.౮౧ ।।
ఏతాని తు బహిర్గీతాన్యాహుర్వాద్యవిదో జనాః ।
సతాలాని హ్యతాలాని చిత్తవృత్తౌ కృతాని తు ।। ౨౯.౮౨ ।।
ప్రయోజనం చ విజ్ఞేయం పూర్వరఙ్గవిధిం ప్రతి ।
ఏతేషాం సంప్రవక్ష్యామి లక్షణం సనిదర్శనమ్ ।। ౨౯.౮౩ ।।
ఆస్రావణా నామ

విస్తారధాతువిహితైః కరణైః ప్రవిభాగశో ద్విరభ్యస్తైః ।
ద్విశ్చాపి సన్నివృత్తైః కరణోపచయైః క్రమేణ స్యాత్ ।। ౨౯.౮౪ ।।
గురుణీ త్వాదావేకాదశకం చతుర్దశం సపఞ్చదశమ్ ।
సచతుర్వింశకమేవం ద్విగుణీకృతమేతదేవ స్యాత్ ।। ౨౯.౮౫ ।।
లఘునీ గురు చైవ స్యాదథాష్టమం గురు భవేత్తథా చ పునః ।
షట్చ లఘూని తతోఽన్త్యే గుర్వాద్యాశ్రావణాయాం తు ।। ౨౯.౮౬ ।।
త్రిఃశమ్యోపరిపాణౌ తాలావప్యేవమేవ చైకికవాన్ ।
సమపాణౌ ద్వే శమ్యే తాలావప్యేవమేవాథ ।। ౨౯.౮౭ ।।
భూయః శమ్యాతాలావవపాణావుత్తరస్థౌ చైవ ।
చఞ్చత్పుటస్తథా స్యాదేవం హ్యాశ్రావణాతాలః ।। ౨౯.౮౮ ।।
అత్రోదాహరణం ।

ఝణ్టం జగతి యవలితక జమ్బుక ఝణ్టం తితి చ లఘు చ ఝణ్టం ।

దిఙ్గలే గణపతిపశుపతిజమ్బుక దిఙ్గలే వరభుజ దిగినగి చా ।

తితి చాదిని నిగిచా పశుపతి నీతిచా ।।

అథారమ్భః ।

దీర్ఘాణ్యాదావష్టౌ ద్వాదశ చ లఘూని నైధనం చైవ ।

చత్వారి గురూణి తథా హ్రస్వాన్యష్టౌ చ దీర్ఘం చ ।। ౨౯.౮౯ ।।

లఘుసంజ్ఞాని చతుర్ధా నిధనం ద్విగుణీకృతాని దీర్ఘే ద్వే ।

అష్టౌ లఘూని నైధనమిత్యారమ్భేఽక్షరవిధానమ్ ।। ౨౯.౯౦ ।।

అత్రోదాహరణం ।

ఝణ్టం ఝణ్టం ఝణ్టం ఝణ్టం జగతి యవలితక దిగినిగిచా ।

దిఙ్లే దిఙ్లే తితి ఝుఝులకుచఝులజమ్బుక తితిచా ।

గణపతి సురపతి పశుపతి చా ।।

అస్య తు వాద్యం ।

కార్యం త్రిపర్వరహితైరుద్వహనైరప్యథ సమవరోహైః ।

తలరిభితప్రాదయుతైః కరణైర్విస్తారభూయిష్ఠైః ।। ౨౯.౯౦*౧ ।।

అపచయయుక్తైర్ద్విస్త్రిస్తథా నివృత్తైర్ద్విరభ్యస్తైః ।

ఆరమ్భేఽప్యవతరణస్త్రిపర్వయుక్తైశ్చ కర్తవ్యః ।। ౨౯.౯౦*౨ ।।

తాలస్త్రికలస్త్వాదౌ శమ్యైకకలా కలాద్వయే తాలః ।

ద్వికలా చ పునః శమ్యా తాలో ద్వికలశ్చ కర్తవ్యః ।। ౨౯.౯౧ ।।

త్రికలశ్చ సన్నిపాతః పునః పితాపుత్రకశ్చ షట్పూర్వః ।

చఞ్చత్పుటస్తథా స్యాదారమ్భే తాలయోగస్తు ।। ౨౯.౯౨ ।।

అస్య తు వాద్యమః

కార్యం త్రిపర్వరహితైరుద్వహనైరప్యథ సమవరోహైః ।

తలరిభితహ్రోదయుతైః కరణైర్వ్యస్తాభూయిష్ఠైః ।। ౨౯.౯౩ ।।
అపచయయుక్తైర్ద్విస్త్రిస్తథా నివృత్తైర్ద్విరభ్యస్తైః ।
ఆరమ్భోఽప్యవతరణస్త్రిపర్వయుక్తైశ్చ కర్తవ్యః ।। ౨౯.౯౪ ।।
అథ వక్త్రపాణిః

గురూణి పఞ్చ హ్రస్వాని షడ్గురుశ్చ చతుర్గుణః ।
గురుణీ ద్వే లఘు త్వేకం చత్వార్యథ గురూణి హి ।। ౨౯.౯౫ ।।
చత్వార్యథ లఘూని స్యుస్త్రీణి దీర్ఘాణి చైవ హి ।
లఘూన్యష్టౌ చ దీర్ఘం చ వక్త్రపాణౌ భవేద్విధిః ।। ౨౯.౯౬ ।।
అత్రోదాహరణం ।
దిఙ్గలే ఝుణ్టుం జమ్బుక జగతి య ఝుణ్టుం దిఙ్గలే ।
ఘేన్ధ్యం ఘేటో ఘాటో భట్టునకిటి ఇనం దుజ్ ।।
ఘదుగదుకిటమటనం ।
అస్య వాద్యం ।
ఆవిద్ధకరణయుక్తో ద్వ్యఙ్గః స్యాదేకప్రవృత్తౌ వా ।
అల్పవ్యఞ్జనధాతుర్వాద్యవిధిర్వక్త్రపాణౌ తు ।। ౨౯.౯౭ ।।
ద్వికలే మద్రకే యత్తు శమ్యాతాలాదిపాతమ్ ।
తత్సర్వం వక్త్రపాణౌ తు కార్యమష్టకలాన్వితమ్ ।। ౨౯.౯౮ ।।
తస్యాధస్తాత్పునః కార్యం పఞ్చపాణిచతుష్టయమ్ ।
వక్త్రపాణేరయం తాలో ముఖప్రతిముఖాశ్రయః ।। ౨౯.౯౯ ।।
అథ సఙ్ఘోటనా

గురుణీ లఘూన్యథాష్టౌ దీర్ఘం ద్విగుణం తథా చ కర్తవ్యమ్ ।
లఘుదీర్ఘే లఘు చ పునశ్చతుర్గుణం సంప్రకర్తవ్యమ్ ।। ౨౯.౧౦౦ ।।

పునరష్టౌ హ్రస్వాని స్యురిహ తథా నైధనం చ కర్తవ్యమ్ ।

సఙ్ఘోటనవస్తువిధౌ హ్రస్వగురువిధిః సముద్దిష్టః ।। ౨౯.౧౦౧ ।।

సఙ్ఘోటనాయా ఉదాహరణం ప్రకల్ప్య కృతం ।

దిఙ్గలే జగతి య వలతి కతేచాతిచాతిఝ లఘు చఝల పశుపతిచా ।

అస్యా వాద్యవిధిః ।

అధిదణ్డం హస్తాభ్యాం వీణాం వినిగృహ్య దక్షిణాఙ్గుల్యా ।

అఙ్గుష్ఠాభ్యాం చ తథా కార్యం సఙ్ఘోటనావాద్యమ్ ।। ౨౯.౧౦౨ ।।

సఙ్ఘోటయేత్స్వరం వాదినా తు సంవాదినా తథాధిబలమ్ ।

సమవాయిభిశ్చ శేషైరనువాదిభిరల్పకైశ్చాంశైః ।। ౨౯.౧౦౩ ।।

విస్తారచిత్రకరణైర్ద్విస్త్రిర్వినివర్తితైర్ద్విరభ్యస్తైః ।

ఉపచయయుక్తైః క్రమశో వదన్తి సఙ్ఘోటనావాద్యమ్ ।

తాలోఽస్యా గదితస్తజ్జ్ఞైః శీర్షవత్పఞ్చపాణినా ।। ౨౯.౧౦౪ ।।

అథ పరిఘట్టనా

దీర్ఘాణ్యాదావష్టౌ లఘూని కుర్యాత్పునర్ద్విగుణితాని ।

హ్రస్వాన్యపి చత్వారి ద్విగుణాని స్యుః సదీర్ఘాణి ।। ౨౯.౧౦౫ ।।

షోడశ లఘూని చ స్యుః సహ నిధనే చైవ కార్యాణి ।

ఏష పరిఘట్టనాయాం గురులఘువస్తుక్రమః ప్రోక్తః ।। ౨౯.౧౦౬ ।।

ఏతస్యామప్యుదాహరణం ప్రకల్ప్య కృతం ।

దిఙ్గలే దిఙ్గలే దిఙ్గలే దిఙ్గలే జగతి య వలతి క ।

తితిఝలకుచఝలదిగినిగి గణపతి చా ।

చలతి క గణపతి పశుపతిసురపతి చా ।

వాద్యం చాస్యాస్తజ్జ్ఞైః సోద్వహనం హస్తలాఘవాత్కార్యమ్ ।

వ్యఞ్జనధాతుసముత్థం నానాకరణాశ్రయోపేతమ్ ।। ౨౯.౧౦౭ ।।

సమ్పిష్టకవచ్చాస్యాస్తాలః కరణైస్తు ధాతుసంయుక్తైః ।
గురులఘుయోగాదేవం విహితః కార్యో బుధైర్నిత్యమ్ ।। ౨౯.౧౦౮ ।।
మార్గాసారితవాద్యం విస్తారావిద్ధకరణసంయుక్తమ్ ।
సకలైః సతలైః కరణైరథ గురులఘుసఞ్చయశ్చాయమ్ ।। ౨౯.౧౦౯ ।।
చత్వారి గురూణి స్యుర్లఘూని చత్వారి చ ద్విగుణితాని ।
గురుణీ లఘూన్యథాష్టౌ గురుణీ చేత్యేతత్త్రిధా యోజ్యమ్ ।। ౨౯.౧౧౦ ।।
అథవా

చత్వారి తు గురూణి స్యుర్హ్రస్వాన్యష్టౌ భవన్తి హి ।
గురుణీ నవ హ్రస్వాని దీర్ఘమన్త్యమథాపి చ ।। ౨౯.౧౧౦*౧ ।।
అత్రోదాహరణం ।
దిఙ్గలే ఝుణ్టుం జగతి య ।
ధలితక ఝుణ్టుం తితి ।
ఝులకుచ ఝులతితిచా ।
బాలాసారితవచ్చైవ తాలోఽస్య పరికీర్తితః ।। ౨౯.౧౧౦*౨ ।।
శ్రవణమధురాణి లీలాకృతాన్యభిసృతపరిసృతాన్తరకృతాని ।
తాన్యప్యర్థవశాదిహ కర్తవ్యాని ప్రయోగవిధౌ ।। ౨౯.౧౧౧ ।।
యథాసారితాని జ్యేష్ఠమధ్యకనిష్ఠాని తాలప్రమాణనిర్దిష్టాని తాని తాలవిధానే వక్ష్యామః ।
ఏవమేతత్స్వరగతం జ్ఞేయం వీణాశరీరజమ్ ।
విపఞ్చీవాద్యయుక్తాని కరణాని నిబోధత ।। ౨౯.౧౧౨ ।।
రూపం కృతం ప్రతికృతం ప్రతిభేదో రూపశేషమోఘశ్చ ।
షష్ఠీ వై ప్రతిశుష్కా త్వేవం జ్ఞేయం కరణజాతమ్ ।। ౨౯.౧౧౩ ।।
వీణావాద్యద్విగుణం గురులాఘవవాదనం భవేద్రూపమ్ ।
రూపం ప్రతిభేదకృతం ప్రతికృతమిత్యుచ్యతే వాద్యమ్ ।। ౨౯.౧౧౪ ।।

యుగపత్కృతేఽన్యకరణం ప్రతిభేదో దీర్ఘలాఘవకృతః స్యాత్ ।
కృతమేకస్యాం తన్త్ర్యాం ప్రతిశుష్కా నామ విజ్ఞేయా ।। ౨౯.౧౧౪ ।।
వీణావాద్యవిరామేఽప్యవిరతకరణం తు రూపశేషః స్యాత్ ।
ఆవిద్ధకరణయుక్తో హ్యుపర్యుపరిపాణికస్త్వోఘః ।। ౨౯.౧౧౬ ।।
కార్యం ధ్రువావిధానే ప్రాయేణ హి కోణవాదనం తజ్జ్ఞైః ।
స్థానప్రాప్త్యర్థం చేద్యత్తత్ర భవేదయం నియమః ।। ౨౯.౧౧౭ ।।
తచ్చౌఘతుల్యకరణం వాచ్యం కార్యం విపఞ్చ్యాస్తు ।
సప్తతన్త్రీ భవేచ్చిత్రా విపఞ్చీ తు భవేన్నవ ।
కోణవాదనా విపఞ్చీ స్యాచ్చిత్రా చాఙ్గులివాదనా ।। ౨౯.౧౧౮ ।।
తతవాద్యవిధానమిదం సర్వం ప్రోక్తం సమాసయోగేన ।
వక్ష్యామ్యతశ్చ భూయః సుషిరాతోద్యప్రయోగం తు ।। ౨౯.౧౧౯ ।।
ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే తతాతోద్యవిధానం నామ ఏకోనత్రింశత్తమోఽధ్యాయః

******

త్రింశోఽధ్యాయః

అతోద్యం సుషిరం నామ జ్ఞేయం వంశగతం బుధైః ।
వైణ ఏవ విధిస్తత్ర స్వరగ్రామసమాశ్రయః ।।౩౦.౧ ।।
ద్వికత్రికచతుష్కాస్తు జ్ఞేయా వంశగతాః స్వరాః ।
కమ్ప్యమానార్ధముక్తాశ్చ వ్యక్తముక్తాస్తథైవ చ ।।౩౦.౨ ।।
తత్రోపరి యథా హ్యేకః స్వరో వైణస్వరాన్తరే ।
ప్రాప్నోత్యన్యత్వమేవేహ తథా వంశగతోఽపి హి ।।30.3 ।।

ద్వికస్త్రికశ్చతుష్కో వా శ్రుతిసఙ్ఖ్యో భవేత్స్వరః ।
అనీరణాత్తు శేషాణాం స్వరాణామపి సమ్భవః ।
అఙ్గులీవాదనకృతం తచ్చ మే సన్నిబోధత ।।౩౦.౪ ।।
వ్యక్తముక్తాఙ్గులిస్తత్ర స్వరో జ్ఞేయశ్చతుఃశ్రుతిః ।
కమ్ప్యమానాఙ్గులిశ్చైవ త్రిశ్రుతిః పరికీర్తితః ।
ద్వికోఽర్ధాఙ్గులిముక్తః స్యాదితి శ్రుత్యాశ్రితాః స్వరాః ।।౩౦.౫ ।।
ఏతే స్యుర్మధ్యమగ్రామే భూయః షడ్జాశ్రితాః పునః ।
వ్యక్తముక్తాఙ్గులికృతాః షడ్జమధ్యమపఞ్చమాః ।।౩౦.౬ ।।
ఋషభో ధైవతశ్చాపి కమ్ప్యమానాఙ్గులీకృతౌ ।
అర్ధముక్తాఙ్గులిశ్చైవ గాన్ధారోఽథ నిషాదవాన్ ।।౩౦.౭ ।।
స్వరసాధారణశ్చాపి కాకల్యన్తరసంజ్ఞయా ।
నిషాదగాన్ధారకృతౌ షడ్జమధ్యమయోరపి ।।౩౦.౮ ।।
విపర్యయా సన్నికర్షే శ్రుతిలక్షణసిద్ధితః ।
వైణకణ్ఠప్రవేశేన సిద్ధా ఏకాశ్రితాః స్వరాః ।।౩౦.౯ ।।
యం యం గాతా స్వరం గచ్ఛేత్తం తం వంశేన వాదయేత్ ।
శారీరవైణవంశ్యానామేకీభావః ప్రశస్యతే ।।౩౦.౧౦ ।।
అవిచలితమవిచ్ఛిన్నం వర్ణాలఙ్కారసంయుతం విధివత్ ।
లలితం మధురం స్నిగ్ధం వేణోరేవం స్మృతం వాద్యమ్ ।।౩౦.౧౧ ।।
ఏవమేతత్స్వరగతం విజ్ఞేయంగానయోక్తృభిః ।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి ఘనాతోద్యవికల్పనమ్ ।।౩౦.౧౨ ।।
ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే సుషిరాతోద్యలక్షణం నామాధ్యాయస్త్రింశః

******

(అత్ర ३౧,३౨ అధ్యాయౌ నోపలబ్ధౌ)

******

అథ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః

గుణాత్ప్రవర్తతే గానం దోషం చైవ నిరస్యతే ।
తస్మాద్యత్నేన విజ్ఞేయౌ గుణదోషౌ సమాసతః ।।३३.౧ ।।
గాతా ప్రత్యగ్రవయాః స్నిగ్ధో మధురస్వరోపచితకణ్ఠః ।
లయతాలకలాపాతప్రమాణయోగేషు తత్త్వజ్ఞః ।।३३.౨ ।।
రూపగుణకాన్తియుక్తా మాధుర్యోపేతసత్వసమ్పన్నాః ।
పేశలమధురస్నిగ్ధానునాదిసమరక్తగురుకణ్ఠాః ।।३३.३ ।।
(శుభ)

సువిహితగమకవిధాయిన్యోఽక్షోభ్యాస్తాలలయకుశలాః ।
ఆతోద్యార్పితకరణా విజ్ఞేయా గాయికాః శ్యామాః ।।३३.౪ ।।
ప్రాయేణ తు స్వభావాత్స్త్రీణాం గానం నృణాం చ పాఠ్యవిధిః ।

స్త్రీణాం స్వభావమధురః కణ్ఠో నృణాం బలిత్వం చ ।। 33.౫ ।।
యత్ర స్త్రీణాం పాఠ్యం గుణైర్నరాణాం చ గానమధురత్వమ్ ।
జ్ఞేయోఽలఙ్కారోఽసౌ న హి స్వభావో హ్యయం తేషామ్ ।। 33.౬ ।।
సునివిష్టపాణిలయయతియోగజ్ఞౌసుమధురలఘుహస్తౌ ।
గాతృగుణైశ్చోపేతావవహితమనసౌ సుసఙ్గీతౌ ।। 33.౭ ।।
స్ఫుటరచితచిత్రకరణౌ గీతశ్రవణాచలౌప్రవీణౌ చ ।
చిత్రాదివాద్యకుశలౌవీణాభ్యాం వాదకౌ భవతః ।। 33.౮ ।।
బలవానవహితబుద్ధిర్గీతలయజ్ఞస్తథాసుసఙ్గీతః ।
శ్రావకమధురస్నిగ్ధో దృఢపాణిర్వంశవాదకో జ్ఞేయః ।। 33.౯ ।।
అవిచలితమవిచ్ఛిన్నం వర్ణాలఙ్కారబోధకంమధురమ్ ।
స్నిగ్ధం దోషవిహీనం వేణోరేవం స్మృతం వాద్యమ్ ।। 33.౧౦ ।।
జ్ఞానవిజ్ఞానకరణవచనప్రయోగసిద్ధినిష్పాదనాని షడాచార్యగుణా ఇతి ।
తత్ర జ్ఞానం శాస్త్రావబోధః ।
యథా చ క్రియాసమ్పాదనం విజ్ఞానం ।
కణ్ఠహస్తగౌణ్యం కరణం ।
జితగ్రన్థతా వచనం ।
దేశాదిసమ్ప్రదారాధనం ప్రయోగసిద్ధిః ।
శిష్యస్వభావమవిశేష్యోపాత్తయ ఉపదేశాచ్ఛిష్యనిష్పాదనమితి ।। 33.౧౧ ।।
శ్రావణోఽథ ఘనః స్నిగ్ధో మధురోహ్యవధానవాన్ ।
త్రిస్థానశోభీత్యేవం తు షట్కణ్ఠస్య గుణా మతాః ।। 33.౧౨ ।।
ఉదాత్తం శ్రూయతే యస్మాత్తస్మాచ్ఛ్రావణ ఉచ్యతే ।
శ్రావణః సుస్వరో యస్మాదచ్ఛిన్నః స ఘనో మతః ।। 33.౧౩ ।।
అరూక్షధ్వనిసంయుక్తః స్నిగ్ధస్తజ్జ్ఞైః ప్రకీర్తితః ।
మనఃప్రహ్లాదనకరః స వై మధుర ఉచ్యతే ।। 33.౧౪ ।।

స్వరేఽధికే చ హీనే చ హ్యవిరక్తో విధానవాన్ ।

శిరఃకణ్ఠేష్వభిహితంత్రిస్థానమధురస్వరః ।

త్రిస్థానశోభీత్యేవం తు స హి తజ్జ్ఞైరుదాహృతః ।।33.౧౫ ।।

కపిలో హ్యవస్థితశ్చైవ తథా సన్దష్ట ఏవ చ ।

కాకీ చ తుమ్బకీ చైవ పఞ్చ దోషా భవన్తి హి ।।33.౧౬ ।।

వైస్వర్యం చ భవేద్యత్ర తథా స్యాద్ఘర్ఘరాయితమ్ ।

కపిలః స తు విజ్ఞేయః శ్లేష్మకణ్ఠస్తథైవ చ ।।33.౧౭ ।।

ఊనతాఽధికతా చాపి స్వరాణాం యత్ర దృశ్యతే ।

రూక్షదోషహతశ్చైవ జ్ఞేయః స త్వవ్యవస్థితః ।।33.౧౮ ।।

దణ్డప్రయోగాత్సన్దష్టస్త్వాచార్యైః పరికీర్తితః ।

యో న విస్తరతి స్థానే స్వరముచ్చారణాగతమ్ ।।33.౧౯ ।।

నాసాగ్రగ్రస్తశబ్దస్తుతుమ్బకీ సోఽభిధీయతే ।।33.౨౦ ।।

అన్యే తు

సమప్రహరణే చైవ జవినౌ విశదౌ తథా ।

జితశ్రమౌ వికృష్టౌ చ మధురౌ స్వేదవర్జితౌ ।

తథా బృయన్నఖౌ చైవ జ్ఞేయౌ హస్తస్య వై గుణాః ।।33.౨౧ ।।

ఇతి

ఏతే గుణాశ్చ దోషాశ్చ తత్త్వతః కథితో మయా ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి హ్యవనద్ధవిధిం పునః ।।33.౨౨ ।।

పూర్వం యదుక్తం ప్రపితామహేన కుర్యాత్య ఏవం తు నరః ప్రయోగే సమ్మానమగ్రయం లభతే స లోకే ।।33.౨౩ ।।

ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే గుణదోషవిచారో నామాధ్యాయస్త్రయస్త్రింశః

******

అథ పఞ్చత్రింశోఽధ్యాయః

విన్యాసం భూమికానాం చ సమ్ప్రవక్ష్యామి నాటకే ।
యాదృశో యస్య కర్తవ్యో విన్యాసో భూమికాస్వథ ।।౩౫.౧ ।।
గతివాగఙ్గచేష్టాభిః సత్త్వశీలస్వభావతః ।
పరీక్ష్య పాత్రం తజ్జ్ఞస్తు యుఞ్జ్యాద్భూమినివేశనే ।।౩౫.౨ ।।
తస్మిన్నన్విష్య హి గుణవాన్కార్యా పాత్రసమాశ్రయా ।
న ఖేదజననం బుద్ధేరాచార్యస్య భవిష్యతి ।।౩౫.౩ ।।
ఆచార్యః పాత్రజాంశ్చైవ గుణాఞ్జ్ఞాత్వా స్వభావజాన్ ।
తతః కుర్యాద్యథాయోగం నృణాం భూమినివేశనమ్ ।।౩౫.౪ ।।
అఙ్గప్రత్యఙ్గసంయుక్తమహీనాఙ్గం వయోన్వితమ్ ।
న స్థూలం న కృశం చైవ న దీర్ఘం న చ మన్థరమ్ ।।౩౫.౫ ।।
శ్లిష్టాఙ్గం ద్యుతిమన్తం చ సుస్వరం ప్రియదర్శనమ్ ।
ఏతైర్గుణైశ్చ సంయుక్తం దేవభూమిషు యోజయేత్ ।।౩౫.౬ ।।
స్థూలం ప్రాంశుం బృహద్దేహం మేఘగమ్భీరనిస్వనమ్ ।
రౌద్రస్వభావనేత్రం చ స్వభావభ్రుకుటీముఖమ్ ।।౩౫.౭ ।।
రక్షోదానవదైత్యానాం భూమికాసు ప్రయోజయేత్ ।

పురుషాణాం ప్రయోగస్తు తథాఙ్గక్రియయాన్వితః ।।౩౫.౮ ।।

సునేత్రసుభ్రువః స్వఙ్గాః సులలాటాః సునాసికాః ।

స్వోష్ఠాః సుగణ్డాః సుముఖాః సుకణ్ఠాః సుశిరోధరాః ।।౩౫.౯ ।।

స్వఙ్గప్రత్యఙ్గసంయుక్తా న దీర్ఘా న చ మన్థరాః ।

న స్థూలా న కృశాశ్చైవ స్వభావేన వ్యవస్థితాః ।।౩౫.౧౦ ।।

సుశీలా జ్ఞానవన్తశ్చ తథా చ ప్రియదర్శనాః ।

కుమారరాజభూమౌ తు సంయోజ్యాశ్చ నరోత్తమాః ।।౩౫.౧౧ ।।

అఙ్గైరవికలైర్ధీరం స్ఫుటం వసనకర్మణి ।

న దీర్ఘం నైవ చ స్థూలమూహాపోహవిచక్షణమ్ ।।౩౫.౧౨ ।।

అదీనం చ ప్రగల్భం చ ప్రత్యుత్పన్నవినిశ్చయమ్ ।

సేనాపతేరమాత్యానాం భూమికాసు ప్రయోజయేత్ ।।౩౫.౧౩ ।।

పిఙ్గాక్షం ఘోణనాసం చ నేత్రముచ్చమథాపి వా ।

కఞ్చుకిశ్రోత్రియాదీనాం భూమికాసు నియోజయేత్ ।।౩౫.౧౪ ।।

ఏవమన్యేష్వపి తథా నాట్యధర్మవిభాగతః ।

దేశవేషానురూపేణ పాత్రం యోజ్యం స్వభూమిషు ।।౩౫.౧౫ ।।

మన్థరం వామనం కుబ్జం వికృతం వికృతాననమ్ ।

విష్టబ్ధనేత్రం కాణాక్షం స్థూలం చిపిటనాసికమ్ ।।౩౫.౧౬ ।।

దుర్జనం దుస్వభావం చ వికృతాచారమేవ చ ।

దాసభూమౌ ప్రయుఞ్జీత బుధో దాసాఙ్గసమ్భవమ్ ।।౩౫.౧౭ ।।

ప్రకృత్యాఽతికృశం క్షామం తపఃశ్రాన్తేషు యోజయేత్ ।

తథా చ పురుషం స్థూలముపరోధేషు యోజయేత్ ।।౩౫.౧౮ ।।

యది వా నేదృశాః సన్తి ప్రకృత్యా పురుషా ద్విజాః ।

ఆచార్యబుద్ధ్యా యోజ్యాస్తు భావచేష్టాస్వభావతః ।।౩౫.౧౯ ।।

యా యస్య సదృశీ చేష్టా హ్యుత్తమాధమమధ్యమా ।

స తథాऽऽచార్యయోగేన నియమ్యా భావభావినీ ।।౩౫.౨౦ ।।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి భరతానాం వికల్పనమ్ ।

భరతాశ్రయాశ్చ భరతో విదూషకః సౌరికస్తథా నాన్దీ ।

నన్దీ ససూత్రధారో నాట్యరసో నాయకశ్చైవ ।।౩౫.౨౧ ।।

ముకుటాభరణవికల్పో విజ్ఞేయో మాల్యవస్తువివిధైశ్చ ।

కారకకుశీలవాద్యా విజ్ఞేయా నామతశ్చైవ ।।౩౫.౨౨ ।।

ధుర్యవదేకో యస్మాదుద్ధారోऽనేకభూమికాయుక్తః ।

భాణ్డగ్రహోపకరణైర్నాట్యం భరతో భవేత్తస్మాత్ ।।౩౫.౨౩ ।।

లోకాహృదాశ్రయకృతా సర్వప్రకృతిప్రచారసంయుక్తా ।

నానాశ్రయాం ప్రకురుతే తథా చ నారీ తు సర్వత్ర ।।౩౫.౨౪ ।।

ప్రత్యుత్పన్నప్రతిభో నర్మకృతో నర్మగర్భనిర్భేదః ।

ఛేదవిదూషితవచనో విదూషకో నామ విజ్ఞేయః ।।౩౫.౨౫ ।।

తూర్యతిస్తు నరః సర్వాతోద్యప్రవాదనే కుశలః ।

తూరపరిగ్రహయుక్తో విజ్ఞేయస్తౌరికో నామ ।।౩౫.౨౬ ।।

నటనృతి ధాత్వర్థోऽయం భూతం నాటయతి లోకవృత్తాన్తమ్ ।

రసభావసత్వయుక్తం యస్మాత్తస్మాన్నటో భవతి ।।౩౫.౨౭ ।।

స్తుత్యభివాదనకృతైర్మధురైర్వాక్యైః సుమఙ్గలాచారైః ।

సర్వ స్తౌతి హి లోకం యస్మాత్తస్మాద్భవేద్వాదీ ।।౩౫.౨౮ ।।

భావేభ్యో బహుధాऽస్మిన్రసా వదతి నాట్యయోగేషు ।

ప్రాకృతసంస్కృతపాఠ్యో నన్దీ నామేతి స జ్ఞేయః ।।౩౫.౨౯ ।।

గీతస్య చ వాద్యస్య చ పాఠ్యస్య చ నైకభావవిహితస్య ।

శిష్టోపదేశయోగాత్సూత్రజ్ఞః సూత్రధారస్తు ।।౩౫.౩౦ ।।

యస్మాత్యథోపదిష్టాన్రసాంశ్చ భావాంశ్చ సత్వసంయుక్తాన్ ।

భూమివికల్పైర్నయతి చ నాట్యకరః కీర్తితస్తస్మాత్ ।।౩౫.౩౧ ।।

చతురాతోద్యవిధానం సర్వస్య తు శాస్త్రఖే దవిహితస్య ।
నాట్యస్యాన్తం గచ్ఛతి తస్మాద్వై నాయకోఽభిహితః ।।౩౫.౩౨ ।।
నానాప్రకృతిసముత్థం కరోతి యః శీర్షకం ముకుటయోగే ।
వివిధైర్వేషవిశేషైః స చ కుటకారస్తు విజ్ఞేయః ।।౩౫.౩౩ ।।
భాణ్డకవాద్యజ్ఞా యా లయతాలజ్ఞా రసానువిద్ధా చ ।
సర్వాఙ్గసున్దరీ వై కర్తవ్యా నాటకీయా తు ।।౩౫.౩౪ ।।
యస్త్వాభరణం కుర్యాద్బహువిధవిహితం స చాభరణః ।
యశ్చోపకరణయోగాత్స తేన నామ్నాఽభిధాతవ్యః ।।౩౫.౩౫ ।।
యో వై మాల్యం కురుతే పఞ్చవిధం మాల్యాకృత్స విజ్ఞేయః ।
యశ్చాపి వేషయోగం కురుతే స చ వేషకారీ తు ।।౩౫.౩౬ ।।
చిత్రజ్ఞశ్చిత్రకరో వస్త్రస్య రఞ్జనాత్తథా రజకః ।
జత్వశ్మలోహకాష్ఠైర్ద్రవ్యకరైః కారుకశ్చైవ ।।౩౫.౩౭ ।।
నానాతోద్యవిధానే ప్రయోగయుక్తః ప్రవాదనే కుశలః ।
అతోద్యేఽప్యతికుశలో యస్మాత్స కుశలవో జ్ఞేయః ।।౩౫.౩౮ ।।
యద్యత్సమాశ్రయన్తే శిల్పం వా కర్మ వా ప్రయోగం వా ।
తనైవోపగతగుణా విజ్ఞేయా నామతః పురుషాః ।।౩౫.౩౯ ।।
ఏవం తు నాటకవిధౌ జాతిర్నటసంశ్రయా బుధైర్జ్ఞేయా ।
నాట్యోపకరణయుక్తా నానాశిల్పప్రసక్తా చ ।।౩౫.౪౦ ।।
ఉక్తోఽత్ర భూమికాన్యాసః ప్రయోక్తారశ్చ యోగతః ।
ఆదిష్టం నాట్యశాస్త్రం చ మునయః కిమిహోచ్యతామ్ ।।౩౫.౪౧ ।।
ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే భూమికావికల్పాధ్యాయః పఞ్చత్రింశః

******

అథ షట్త్రింశోఽధ్యాయః

అథాత్రేయో వసిష్ఠశ్చ పులస్త్యః పులహః క్రతుః ।
అఙ్గిరా గౌతమోఽగస్త్యో మనురాయుస్తథాత్మవాన్ ।। ౩౬.౧ ।।
విశ్వామిత్రః స్థూలశిరాః సంవర్తః ప్రమతిర్దనుః ।
ఉశనా బృహస్పతిర్వ్యాసశ్చ్యవనః కాశ్యపో ధ్రువః ।। ౩౬.౨ ।।
దుర్వాసా జామదగ్న్యశ్చ మార్కణ్డేయోఽథ గాలవః ।
భరద్వాజశ్చ రైభ్యశ్చ యవక్రీతస్తథైవ చ ।। ౩౬.౩ ।।
స్థూలాక్షః శకలాక్షశ్చ కాణ్వో మేఘాతిథిః క్రతుః ।
నారదః పర్వతశ్చైవ సువర్మాథైకజో ద్విజః ।। ౩౬.౪ ।।
నితమ్బుర్భువనః సౌమ్యః శతానన్దః కృతవ్రణః ।
జామదగ్న్యస్తథా రామః కచశ్చేత్యేవమాదయః ।। ౩౬.౫ ।।
ఏవం తే మునయః శ్రుత్వా సర్వజ్ఞం భరతం తతః ।
పునరూచురిదం వాక్యం కుతూహలపురోగమమ్ ।। ౩౬.౬ ।।
యస్త్వయా గదితో హ్యేష నాట్యవేదః పురాతనః ।
ఏకచిత్తైః స చాస్మాభిః సమ్యక్సముపధారితః ।। ౩౬.౭ ।।
ఏకశ్చ సంశయోఽస్మాకం తం నో వ్యాఖ్యాతుమర్హసి ।

కో వాన్యో నాట్యవేదస్య నిశ్చయం వక్తుమర్హతి ।।౩౬.౮ ।।

న వయం పరిహాసేన న విరోధేన న చేర్ష్యయా ।

పృచ్ఛామో భగవన్నాట్యముపదేశార్థమేవ తు ।।౩౬.౯ ।।

అస్మాభిశ్చ తదా నోక్తం కథాచ్ఛేదో భవేదితి ।

ఇదానీం తూపశిక్షార్థం నాట్యగుహ్యం నిదర్శయ ।।౩౬.౧౦ ।।

లోకస్య చరితం నాట్యమిత్యవోచస్త్వమీదృశమ్ ।

తేషాం తు లోకం గుహ్యానాం నిశ్చయం వక్తుమర్హసి ।।౩౬.౧౧ ।।

దేవస్య కస్య చరితం పూర్వరఙ్గే ద్విజర్షభ ।

కిమర్థం భుజ్యతే హ్యేష ప్రయుక్తః కిం కరోతి వా ।।౩౬.౧౨ ।।

కస్మాచ్చైవ పునః శౌచం సమ్యక్చరతి సూత్రదృక్ ।

కథముర్వీతలే నాట్యం స్వర్గాన్నిపతితం విభో ।।౩౬.౧౩ ।।

కథం తవాయం వంశశ్చ నటసంజ్ఞః ప్రతిష్ఠితః ।

సర్వమేవ యథాతత్త్వం కథయస్వ మహామునే ।।౩౬.౧౪ ।।

తేషం తు వచనం శ్రుత్వా మునీనాం భరతో మునిః ।

ప్రత్యువాచ పునర్వాక్యం గుహ్యార్థాభినయం ప్రతి ।।౩౬.౧౫ ।।

బ్రవీమి వః కథాం గుహ్యం యన్మాం పృచ్ఛన్సువ్రతాః ।

పూర్వరఙ్గవిధానస్య తాం చ మే సన్నిబోధత ।।౩౬.౧౬ ।।

ప్రోక్తవానస్మి యత్పూర్వం శుభం విఘ్ననిబర్హణమ్ ।

తస్యానుబన్ధేన మయా పూర్వరఙ్గః ప్రకీర్తితః ।।౩౬.౧౭ ।।

శస్త్రాణాం ప్రతికారార్థం శరీరావరణం యథా ।

క్రియతే హి తథా పాపం హుతేనైవ ప్రశామ్యతి ।।౩౬.౧౮ ।।

ఏవం జప్యైశ్చ హోమైశ్చ దేవతాభ్యర్చనేన చ ।

సర్వాతోద్యవిధానైశ్చ తథా గీతస్వనేన చ ।।౩౬.౧౯ ।।

స్తుత్యాశీర్వచనైః శాన్తైః కర్మభావానుకీర్తనైః ।

మయా పాపాపహరణైః కృతే విఘ్ననిబర్హణే ।।౩౬.౨౦ ।।
స్తుతిగీతాదిసంసృష్టైర్దేవైరభిహితోఽస్మ్యహమ్ ।
నితరాం పరితుష్టాః స్మః ప్రయోగేణామునా చ తే ।।౩౬.౨౧ ।।
దేవతాసురమానన్ద్య యస్మాంల్లోకశ్చ నన్దతి ।
తస్మాదయం ప్రయోగస్తు నాన్దీనామా భవిష్యతి ।।౩౬.౨౨ ।।
గీతవాద్యానునాదో హి యత్ర కాకుస్వనః శుభః ।
తస్మిన్దేశే విపాప్మానో మాఙ్గల్యం చ భవిష్యతి ।।౩౬.౨౩ ।।
యావత్తం పూరయేద్దేశం ధ్వనిర్నాట్యసమాశ్రయః ।
న స్థాస్యన్తి హి రక్షాంసి తం దేశం న వినాయకాః ।।౩౬.౨౪ ।।
ఆవాహే చ వివాహే చ యజ్ఞే నృపతిమఙ్గలే ।
నాన్దీశబ్దముపశ్రుత్య హింస్రా నశ్యన్తి చైవ హి ।।౩౬.౨౫ ।।
పాఠ్యం నాట్యం తథా గేయం చిత్రవాదిత్రమేవ చ ।
వేదమన్త్రార్థవచనైః సమం హ్యేతద్భవిష్యతి ।।౩౬.౨౬ ।।
శ్రుతం మయా దేవదేవాత్తత్త్వతః శఙ్కరాద్ధితమ్ ।
స్నానజప్యసహస్రేభ్యః పవిత్రం గీతవాదితమ్ ।।౩౬.౨౭ ।।
యస్మిన్నాతోద్యనాట్యస్య గీతపాఠ్యధ్వనిః శుభః ।
భవిష్యత్యశుభం దేశే నైవ తస్మిన్కదాచన ।।౩౬.౨౮ ।।
ఏవం పూజాధికారార్థం పూర్వరఙ్గః కృతో మయా ।
నానాస్తుతికృతైర్వాక్యైర్దేవతాభ్యర్చనేన చ ।।౩౬.౨౯ ।।
యతోఽభివాదనం క్లిష్టం శిష్టం తద్రఙ్గమణ్డలే ।
తతస్తస్య హి తచ్చౌచం విహితం తు ద్విజోత్తమాః ।।౩౬.౩౦ ।।
శౌచం కృత్వా యతో మన్త్రం పూజనం జర్జరస్య తు ।
ఉచ్యతే పూర్వరఙ్గేఽస్మిన్తస్మాచ్చౌచం ప్రకీర్తితమ్ ।।౩౬.౩౧ ।।
యథావతారితం చైవ నాట్యమేతన్మహీతలే ।

వక్తవ్యం సర్వమేతద్ధి న శక్యం హి నిగూహితుమ్ ।।౩౬.౩౨ ।।

మమైతే తనయాః సర్వే నాట్యవేదసమన్వితాః ।

సర్వలోకం ప్రహసనైః బాధన్తే నాట్యసంశ్రయైః ।।౩౬.౩౩ ।।

కస్యచిత్త్వథ కాలస్య శిల్పకం గ్రామ్యధర్మకమ్ ।

ఋషీణాం వ్యఙ్గ్యకరణం కుర్వద్భిర్గుణసంశ్రయమ్ ।।౩౬.౩౪ ।।

అశ్రావ్యం తద్దురాచారం గ్రామ్యధర్మప్రవర్తితమ్ ।

నిష్ఠురం చాప్రస్తుతం చ కావ్యం సంసది యోజితమ్ ।।౩౬.౩౫ ।।

తచ్ఛ్రుత్వా మునయః సర్వే భీమరోషప్రకమ్పితాః ।

ఊచుస్తాన్భరతాన్క్రుద్ధా నిర్దహన్త ఇవాగ్నయః ।।౩౬.౩౬ ।।

మా తావదో ద్విజా యుక్తమిదమస్మద్విడమ్బనమ్ ।

కో నామాయం పరిభవః కిఞ్చ నాస్మాసు సమ్మతమ్ ।।౩౬.౩౭ ।।

యస్మాజ్జ్ఞానమదోన్మత్తా న వేత్థావినయాశ్రితాః ।

తస్మాదేతద్ధి భవతాం కుజ్ఞానం నాశమేష్యతి ।।౩౬.౩౮ ।।

ఋషీణాం బ్రాహ్మణానాం చ సమవాయసమాగతాః ।

నిరాహుతా వినా హోమైః శూద్రాచారా భవిష్యథ ।।౩౬.౩౯ ।।

అపాఙ్క్తేయాః కుత్సితాశ్చ వమా ఏవ భవిష్యథ ।

యశ్చ వో భవితా వంశః సర్వాశౌచో భవిష్యతి ।।౩౬.౪౦ ।।

యే చ వో వంశజాస్తేఽపి భవిష్యన్త్యథ నర్తకాః ।

పరోపస్థానవన్తశ్చ శస్త్రపణ్యోపజీవినః ।।౩౬.౪౧ ।।

శాపం దత్తం తథా జ్ఞాత్వా సుతేభ్యో మే తదా సురాః ।

సర్వే విమనసో భూత్వా తానృషీన్సముపస్థితాః ।।౩౬.౪౨ ।।

యాచమానైస్తతః ప్రోక్తం దేవైః శక్రపురోగమైః ।

ఇదానీం దుఃఖముత్పన్నం నాట్యమేతద్వినఙ్క్షతి ।।౩౬.౪౩ ।।

ఋషిభిశ్చ తతః ప్రోక్తం న చైతద్ధి వినఙ్క్ష్యతి ।

శేషమన్యత్ర యద్ప్రోక్తం సర్వమేతద్భవిష్యతి ।।౩౬.౪౪ ।।
ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు వచనం మునీనాముగ్రతేజసామ్ ।
విషణ్ణాస్తే తతః సర్వే శ్రుత్వా మాం సముపస్థితాః ।।౩౬.౪౫ ।।
ప్రోక్తవన్తశ్చ మాం పుత్రాస్త్వయాహో నాశితా వయమ్ ।
అనేన నాట్యదోషేణ శూద్రాచారా హి యత్కృతాః ।।౩౬.౪౬ ।।
మయాపి సాన్త్వయిత్వోక్తా మా క్రోధం వ్రజతానఘాః ।
కృతాన్తవిహితోఽస్మాకం నూనమేష విధిః సుతాః ।।౩౬.౪౭ ।।
మునీనాం హి మృషా వాక్యం భవిష్యతి కదాచన ।
నిధనే చ మనో మా భూద్యుష్మాకమితి సాన్త్వితాః ।।౩౬.౪౮ ।।
జానీధ్వం తత్తథా నాట్యం బ్రహ్మణా సంప్రవర్తితమ్ ।
శిష్యేభ్యశ్చ తదన్యేభ్యః ప్రయచ్ఛామః ప్రయోగతః ।।౩౬.౪౯ ।।
మా వై ప్రణశ్యతామేతన్నాట్యం దుఃఖప్రవర్తితమ్ ।
మహాశ్రయం మహాపుణ్యం వేదాఙ్గోపాఙ్గసమ్భవమ్ ।।౩౬.౫౦ ।।
అప్సరోభ్య ఇదం చైవ యథాతత్త్వం యథాశ్రుతమ్ ।
నాట్యం దత్త్వా తతః సర్వే ప్రాయశ్చిత్తం చరిష్యథ ।।౩౬.౫౧ ।।
ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే నాట్యశాపో నామ షట్త్రింశోఽధ్యాయః

******

అథ సప్తత్రింశోఽధ్యాయః

కస్యచిత్త్వథ కాలస్య నహుషో నామ పార్థివః ।
ప్రాప్తవాన్దేవరాజ్యం హి నయబుద్ధిపరాక్రమః ।।౩౭.౧ ।।
ప్రశశాస తదా రాజ్యం దేవైర్వ్యుష్టిమవాప్నువన్ ।
గాన్ధర్వం చైఅ నాట్యం చ దృష్ట్వా చిన్తాముపాగమత్ ।।౩౭.౨ ।।
స చిన్తయిత్వా మనసా కథమేష గృహే మమ ।
నాట్యప్రయోగో హి భవేదితి సాదర ఏవ సన్ ।।౩౭.౩ ।।
కృతాఞ్జలిః ప్రయోగార్థం ప్రోక్తవాంస్తు సురాన్నృపః ।
అప్సరోభిరిదం సార్ధం నాట్యం భవతు మే గృహే ।।౩౭.౪ ।।
ప్రత్యుక్తశ్చ తతో దేవైర్బృహస్పతిపురోగమైః ।
దివ్యాఙ్గనానాం నైవేహ మానుషైః సహ సఙ్గతిః ।।౩౭.౫ ।।
హితం పథ్యం చ వక్తవ్యో భవాన్స్వర్గాధిపో హి యత్ ।
ఆచార్యాస్తత్ర గచ్ఛన్తు గత్వా కుర్వన్తు తే ప్రియమ్ ।।౩౭.౬ ।।
ప్రోక్తవాంస్తు తతో మాం తు నృపతిః స కృతాఞ్జలిః ।
ఇదమిచ్ఛామి భగవన్నాట్యమూర్వ్యాం ప్రతిష్ఠితమ్ ।।౩౭.౭ ।।
పూర్వమాచార్యకం చైవ భవతాఽభిహితం శ్రుతమ్ ।
వ్యక్తభావాత్త్విదం లబ్ధం త్వత్సకాశాద్ద్విజోత్తమ ।।౩౭.౮ ।।
పితామహగృహేఽస్మాకం తదన్తఃపురే జనే ।
పితామహక్రియాయుక్త ముర్వశ్యాం సమ్ప్రవర్తితమ్ ।।౩౭.౯ ।।
తస్యాః ప్రణాశశోకేన ఉన్మాదోపరతే నృపే ।
విపన్నేఽన్తఃపురజనే పునర్నాశముపాగతమ్ ।।౩౭.౧౦ ।।

ప్రకాశమేతదిచ్ఛామో భూయస్తత్సంప్రయోజితమ్ ।
తిథియజ్ఞక్రియాస్వేతద్యథా స్యాన్మఙ్గలైః శుభైః ।।౩౭.౧౧ ।।
తస్మిన్మమ గృహే బద్ధం నానాప్రకృతిసంశ్రయమ్ ।
స్త్రీణాం లలితవిన్యాసైర్యతో నః ప్రథయిష్యతి ।।౩౭.౧౨ ।।
తథాఽస్త్వితి మయా ప్రోక్తో నహుషః పార్థివస్తదా ।
సుతాశ్చాహూయ సమ్ప్రోక్తా సామపూర్వం సురైః సహ ।।౩౭.౧౩ ।।
అయం హి నహుషో రాజా యాచతే నః కృతాఞ్జలిః ।
గమ్యతాం సహితైర్భూమిం ప్రయోక్తుం నాట్యమేవ చ ।।౩౭.౧౪ ।।
కరిష్యమశ్చ శాపాన్తమస్మిన్సమ్యక్ప్రయోజితే ।
బ్రాహ్మణానాం నృపాణాం చ భవిష్యథ న కుత్సితాః ।।౩౭.౧౫ ।।
తత్ర గత్వా ప్రయుజ్యన్తాం ప్రయోగాన్వసుధాతలే ।
న శక్యం చాన్యథా కర్తుం వచనం పార్థివస్య హి ।।౩౭.౧౬ ।।
అస్మాకం చైవ సర్వేషాం నహుషస్య మహాత్మనః ।
ఆత్మోపదేశసిద్ధం హి నాట్యం ప్రోక్తం స్వయంభువా ।।౩౭.౧౭ ।।
శేషముత్తరతన్త్రేణ కోహలస్తు కరిష్యతి ।
ప్రయోగః కారికాశ్చైవ నిరుక్తాని తథైవ చ ।।౩౭.౧౮ ।।
అప్సరోభిరిదం సార్ధం క్రీడనీయకహేతుకమ్ ।
అధిష్ఠితం మయా స్వర్గే స్వాతినా నారదేన చ ।।౩౭.౧౯ ।।
తతశ్చ వసుధాం గత్వా నహుషస్య గృహే ద్విజాః ।
స్త్రీణాం ప్రయోగం బహుధా బద్ధవన్తో యథాక్రమమ్ ।।౩౭.౨౦ ।।
అత్రోపభోగత స్తే తు మానుషీషు మామాత్మజాః ।
బద్ధవన్తోఽధికస్నేహం తాసు తద్ద్విజసత్తమాః ।।౩౭.౨౧ ।।
పుత్రానుత్పాద్య వధ్వా చ ప్రయోగం చ యథాక్రమమ్ ।
బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతాః ప్రాప్తాః స్వర్గం పునః సుతాః ।।౩౭.౨౨ ।।

ఏవముర్వీతలే నాట్యం శిష్యైః సమవతారితమ్ ।
భరతానాం చ వంశోఽయం భవిష్యం చ ప్రవర్తితః ।।౩౭.౨౩ ।।
కోహలాదిభిరేవం తు వత్సశాణ్డిల్యధూర్తిలైః ।
మత్యధర్మక్రియాయుక్తైః కశ్చిత్కాలమవస్థితైః ।।౩౭.౨౪ ।।
ఏతచ్ఛాస్త్రం ప్రణీతం హి నారాణాం బుద్ధివర్ధనమ్ ।
త్రైలోక్యస్య క్రియోపేతం సర్వశాస్త్రనిదర్శనమ్ ।
మఙ్గల్యం లలితం చైవ బ్రహ్మణో వదనోద్భవమ్ ।।౩౭.౨౫ ।।
య ఇదం శృణుయాన్నిత్యం ప్రోక్తం చేదం స్వయమ్భువా ।
కుర్యాత్ప్రయోగం యశ్చైవమథవాఽధీతవాన్నరః ।।౩౭.౨౬ ।।
యా గతిర్వేదవిదుషాం యా గతిర్యజ్ఞకారిణామ్ ।
యా గతిర్దానశీలానాం తాం గతిం ప్రాప్నుయాద్ధి సః ।।౩౭.౨౭ ।।
దానధర్మేషు సర్వేషు కీర్త్యతే తు మహత్ఫలమ్ ।
ప్రేక్షణీయప్రదానం హి సర్వదానేషు శస్యతే ।।౩౭.౨౮ ।।
న తథా గన్ధమాల్యేన దేవాస్తుష్యన్తి పూజితాః ।
యథా నాట్యప్రయోగస్థైర్నిత్యం తుష్యన్తి మఙ్గలైః ।।౩౭.౨౯ ।।
గాన్ధర్వం చేహ నాట్యం చ యః సమ్యక్పరిపాలయేత్ ।
స ఈశ్వరగణేశానాం లభతే సద్గతిం పరామ్ ।।౩౭.౩౦ ।।
ఏవం నాట్యప్రయోగే బహువిధివిహితం కర్మశాస్త్రం ప్రణీతం ।
నోక్తం యచ్చాత్ర లోకాదనుకృతికరణాత్ ।
సంవిభావ్యం తు తజ్జ్ఞైః ।।
కిం చాన్యత్సమ్ప్రపూర్ణా భవతు వసుమతీ నష్టదుర్భిక్షరోగా ।
శాన్తిర్గోబ్రాహ్మణానాం భవతు నరపతిః పాతు పృథ్వీం సమగ్రామ్ ।।౩౭.౩౧ ।।
ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే గుహ్యతత్త్వకథనాధ్యాయః సప్తత్రింశః
నాట్యశాస్త్రం సంపూర్ణమ్